

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Gabriel A. Almond – Sidney Verba

Η κουλτούρα πολιτών

Πολιτικές στάσεις και δημοκρατία
σε πέντε χώρες

Gabriel A. Almond - Sidney Verba

Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΠΟΛΙΤΩΝ

Πολιτικές στάσεις και δημοκρατία σε πέντε χώρες

ΑΘΗΝΑ 2025

Εκδότης: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ)

Πάροχος Υπηρεσίας ePublishing: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Ηλεκτρονικού Περιεχομένου (ΕΚΤ)

Τίτλος πρωτοτύπου: The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations.

Copyright ©1989 SAGE Publications

Σελιδοποίηση: thinking.gr

Φωτογραφία εξωφύλλου: [Rob Curan](#), [Unsplash](#).

Η χρήση του περιεχομένου καθορίζεται από την άδεια Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική

Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0 Διεθνές.

Προκειμένου να δείτε αντίγραφο της άδειας επισκεφθείτε την ακόλουθη σελίδα:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el>

Η έκδοση διατίθεται online στη διεύθυνση <https://ebooks.epublishing.ekt.gr/>

ISBN: 978-960-6834-57-8 (pdf)

Η παρούσα ηλεκτρονική έκδοση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Πράξης «Έρευνα, Εκπαίδευση και Υποδομές: ο τριγωνισμός των αξόνων στρατηγικής ανάπτυξης του ΕΚΚΕ (REDI)» (MIS 5002378) που εντάσσεται στη «Δράση Στρατηγικής Ανάπτυξης Ερευνητικών και Τεχνολογικών Φορέων» και χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία» στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2014-2020, με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης)

Gabriel A. Almond – Sidney Verba

Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΠΟΛΙΤΩΝ

Πολιτικές στάσεις και δημοκρατία σε πέντε χώρες

Επιστημονική επιμέλεια:

Νίκος Δεμερτζής

Μάνος Τσατσάνης

Μετάφραση:

Μαγδαληνή Τσεβρένη

Γλωσσική επιμέλεια:

Μαρία Τοπάλη

ΑΘΗΝΑ 2025

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ.....	9
ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	12
Πρόλογος των συγγραφέων στην έκδοση του 1989	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι Μια προσέγγιση της πολιτικής κουλτούρας.....	19
Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΠΟΛΙΤΩΝ.....	22
ΤΥΠΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ.....	27
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΠΟΚΟΥΛΤΟΥΡΑ	41
ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΠΟΛΙΤΩΝ: ΜΙΑ ΜΙΚΤΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ.....	43
ΜΙΚΡΟ-ΚΑΙ ΜΑΚΡΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΩΣ ΣΥΝΔΕΤΙΚΟΣ ΚΡΙΚΟΣ.....	44
ΟΙ ΧΩΡΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ	48
Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΠΕΝΤΕ ΧΩΡΩΝ.....	52
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ.....	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ Μοτίβα πολιτικής γνώσης και κατανόησης	57
Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ	58
Η ΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ.....	64
ΜΕ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ.....	68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ Τα συναισθήματα προς τους κυβερνώντες και την πολιτική.....	75
ΤΟ ΘΥΜΙΚΟ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: Η ΕΘΝΙΚΗ ΥΠΕΡΦΑΝΕΙΑ	76
ΤΟ ΘΥΜΙΚΟ ΤΩΝ ΕΚΡΟΩΝ: ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΡΑΤΙ- ΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ	80
ΜΟΤΙΒΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV Μοτίβα κομματικής ταύτισης.....	95
ΕΙΚΟΝΕΣ ΟΠΑΔΩΝ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ.....	96
Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ: ΓΑΜΟΣ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ	104
Η ΡΟΗ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	114
ΤΥΠΟΙ ΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ.....	123
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V Το καθήκον της συμμετοχής.....	127
ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΚΑΛΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ;.....	129
ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ.....	130
ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ	134
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ.....	142
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI Το αίσθημα της ικανότητας των πολιτών	145

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ.....	148
Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ.....	153
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ.....	164
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ.....	165
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII Η ικανότητα του πολίτη και η ικανότητα του υποτακτικού.....	173
Η ΑΙΣΘΗΣΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ.....	174
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΟΥ.....	175
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII Ικανότητα, συμμετοχή και πολιτική αφοσίωση.....	189
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ.....	201
Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ΜΕ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΩΣΗ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	203
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ Κοινωνικές σχέσεις και συνεργασία.....	205
ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ.....	205
ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ.....	207
ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗ.....	208
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ.....	210
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	216
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ.....	217
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΣΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ.....	220
ΕΝΤΑΣΗ ΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	223
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	229
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ Συμμετοχή σε οργανώσεις και πολιτική ικανότητα.....	235
Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΕ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ.....	236
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ.....	241
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ Πολιτική κοινωνικοποίηση και ικανότητα των πολιτών.....	253
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ.....	253
ΠΡΩΙΜΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ.....	259
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ.....	267
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	278
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙΙ Το προφίλ των χωρών και των κοινωνικών ομάδων....	285
ΕΘΝΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ.....	285
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ.....	292
ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ.....	299
ΑΛΛΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ.....	308
Κεφάλαιο ΧΙΙΙ Κουλτούρα πολιτών και δημοκρατική σταθερότητα....	311

ΚΑΝΟΝΕΣ, ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	317
Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΘΥΜΙΚΟΥ.....	325
ΣΥΝΑΙΝΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ.....	327
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΕΡΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	330
ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ ΠΟΛΙΤΩΝ.....	334
ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ ΠΟΛΙΤΩΝ.....	338

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Στο πλαίσιο της συνεργασίας του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ) και του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) έχουμε την τιμή να διαθέσουμε στην ευρύτερη ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα των πολιτικών και κοινωνικών επιστημόνων και φοιτητών/τριών τη μετάφραση του κλασσικού βιβλίου των Gabriel Almond και Sidney Verba *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (1963). Η συνεργασία του ΕΚΤ και του ΕΚΚΕ ξεκίνησε το 2021 και αφορά την εκ μέρους του ΕΚΤ οικονομική και τεχνική βοήθεια προς το ΕΚΚΕ για τη μετάφραση, επιστημονική επιμέλεια και ψηφιακή έκδοση ανοικτής πρόσβασης εμβληματικών βιβλίων από τον χώρο των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών, τα οποία εμφανίζονται για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα και δεν προσελκύουν συνήθως το ενδιαφέρον των ιδιωτικών εκδοτικών οίκων. Έχει μάλιστα ολοκληρωθεί ήδη στα ελληνικά η ψηφιακή έκδοση του *The People's Choice* (1944) των Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson και Hazel Gaudet, βιβλίο σταθμός για την εκλογική κοινωνιολογία και την πολιτική επικοινωνία.

Με τα *The Social Bases of Politics* του Seymour Lipset (1960), το *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives* (1967) των Seymour Lipset και Stein Rokkan και το *The Civic Culture* των Gabriel Almond και Sidney Verba, θεμελιώνεται οριστικά η πολιτική κοινωνιολογία ως ξεχωριστός κλάδος της κοινωνιολογίας και της πολιτικής επιστήμης με έμφαση στη συγκριτική πολιτική ανάλυση. Είναι λοιπόν πρόδηλη η σημασία του βιβλίου αυτού και φυσικά δεν είναι τυχαία η μόνιμη αναφορά του σε οποιοδήποτε εισαγωγικό εγχειρίδιο πολιτικής κοινωνιολογίας και πολιτικής επιστήμης, όπως και η κατά καιρούς συζήτηση για την «αναγέννηση» της πολιτικής κουλτούρας (Inglehart 1988, Jackman και Miller 1996), την κεντρική αναλυτική κατηγορία του βιβλίου. Έχει υποστηριχθεί ότι η έρευνα της πολιτικής κουλτούρας έχει (συν)διαμορφώσει μια ιδιαίτερα ισχυρή διανοητική παράδοση – ένα κατά Kuhn Παράδειγμα- στην πολιτική ανάλυση: την πολιτισμική προσέγγιση, έναντι του μεγάλου αντίπαλου δέους που δεκαετίες τώρα ορθώνει η προσέγγιση της ορθολογικής επιλογής (rational choice theory) (Barry 1970, Eckstein 1988, Lane 1992, Ertman 2005: 380, Jaspers 2005).

Η θεμελιώδης συνεισφορά του πολιτικό-πολιτισμικού Παραδείγματος είναι η παραδοχή – αν όχι αξίωμα πλέον-, ότι η (πολιτική) κουλτούρα μετράει στην ανάλυση των πολιτικών φαινομένων τόσο όσο και οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί. Στη βάση αυτή έχουν αναπτυχθεί πλείστες όσες επιμέρους εννοιολογήσεις της πολιτικής κουλτούρας καθώς στην πορεία των χρόνων ο κλάδος της πολιτικής κοινωνιολογίας αναπτύσσονταν προς ποικίλες κατευθύνσεις. Πάντως, όπως κι αν ορίσουμε την πολιτική κουλτούρα – ως την υποκειμενική πλευρά της πολιτικής (Kavanagh 1991), ως τους ψυχολογικούς προσανατολισμούς των ατόμων προς πολιτικά αντικείμενα (Almond και Verba 1963), ως το σύνολο των πεποιθήσεων, αξιών και έξεων που έχουν πολιτική σημασία (Putnam 1971), ως μια έννοια που αναφέρεται στα παρατηρούμενα ή συναγόμενα συναισθήματα,

σκέψεις και συμπεριφορές των ανθρώπων κατά την καθημερινή ζωή τους στον δημόσιο χώρο (Rosenbaum 1975: 8), το σύνολο των θεμελιωδών πεποιθήσεων, αξιών και στάσεων που ορίζουν τη φύση του πολιτικού συστήματος και ρυθμίζουν τις πολιτικές αλληλεπιδράσεις του μελών του (Patrick 1984: 300), ως ένα λειτουργικό σύνολο ανθεκτικών στον χρόνο πεποιθήσεων βάσει των οποίων συμπεριφέρονται πολιτικά τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας (Lane 1992), ή ως τα ανομοιογενή και αντιθετικά σχήματα πρόσληψης, γνώσης και πρακτικής που σε κάθε κοινωνία θεσπίζουν το Πολιτικό (Δεμερτζής 1989: 312) –, ένα ασφαλές συμπέρασμα στο οποίο έχουμε καταλήξει είναι ότι χαρακτηρίζεται από εγγενή δυαδικότητα και όχι από ντετερμινισμό: αφενός μεν θέτει τους όρους και τα όρια του δυνατού, αφετέρου δε προσφέρει πόρους και κίνητρα για πολιτική δράση (Welch 2018, Παντελίδου-Μαλούτα 1987: 39, Diamond 1994: 9-10, 239).

Η σημασία, εν προκειμένω, του *The Civic Culture* έγκειται στο ότι ήταν η πρώτη μεγάλη εμπειρική διεθνική έρευνα συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης, η οποία έθεσε τα θεμέλια για μεταγενέστερα συναφή ερευνητικά προγράμματα και διαμόρφωσε ένα εννοιολογικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκε αργότερα πλήθος συναφών ερευνών (π.χ. πολιτική ικανότητα, εμπιστοσύνη, πολιτική συμμετοχή κ.ά.). Ήταν μια 5εθνής έρευνα με 5.000 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια και 500 προσωπικές συνεντεύξεις βάθους, η μεγαλύτερη που είχε πραγματοποιηθεί μέχρι τότε. Αλλ' όχι μόνο αυτό: παρόλο που οι στατιστικές τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν μπορεί πλέον να είναι παλαιές και ξεπερασμένες σε μεγάλο βαθμό, εν τούτοις μπορεί ακόμα και σήμερα ο πρωτοποριακός μεθοδολογικός της σχεδιασμός να χρησιμοποιηθεί ως δείγμα γόνιμης συγκριτικής πολιτικής έρευνας.

Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν εγγενή ελαττώματα ή αδύναμα σημεία στον ερευνητικό σχεδιασμό ή ότι δεν υπήρχαν θεωρητικά και επιστημολογικά όρια της μελέτης των Almond και Verba (Δεμερτζής 1989, 1994: 7-16). Κάποια από αυτά μάλιστα τα εντόπισαν οι ίδιοι οι συγγραφείς, όπως και άλλοι, σε έναν συλλογικό τόμο που επιμελήθηκαν μετά από περίπου είκοσι χρόνια, σκοπός του οποίου ήταν να επανεξεταστούν και να εμπλουτιστούν τα πορίσματα της αρχικής έρευνας (Almond και Verba 1980). Όταν δε ο ίδιος ο Almond επανέρχεται πολύ αργότερα στο θέμα (Almond 2002: 195-213), αναγνωρίζει τις αλλαγές που έχουν επισυμβεί στα μοτίβα της πολιτικής συμπεριφοράς σε πολλές δυτικές χώρες (κομματική αποστοίχιση, μείωση εκλογικής συμμετοχής, τηλε-λαϊκισμός, εξτρεμισμός, «κοινωνική δεξιά», πολιτική απάθεια κ.λπ.) διαπιστώνει πως η πολιτική κουλτούρα υπόκειται σε μεταβολές εξαιτίας των κοινωνικο-οικονομικών μετασχηματισμών και άρα – λέμε εμείς – δεν είναι μόνο ανεξάρτητη αλλά και εξαρτημένη μεταβλητή. Όμως εμμένει στην αρχική του θέση ότι η θεωρία της κουλτούρας πολιτών εντάσσεται οργανικά στο ευρύτερο πλαίσιο της θεωρίας της δημοκρατίας, άποψη που βεβαίως συμερίζονται και άλλοι (Diamond 1994b).

Σε μια αναδρομική αποτίμηση του βιβλίου, ο Verba (2015) δηλώνει πως εκείνος και ο Almond ήταν υπεραισιόδοξοι για την επίδραση της εκπαίδευσης στη δημοκρατική πολιτική κουλτούρα, επισημαίνοντας επίσης τις παρωχημένες τεχνικές της επεξεργασίας των δεδομένων της έρευνας. Θα μπορούσε επίσης να ειπωθεί πως ενώ στην εποχή

τους οι Almond και Verba έβλεπαν στην περίπτωση των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας τις χώρες που προσέγγιζαν περισσότερο στον ιδεότυπο της «κουλτούρας πολιτών» - μια μικτή δηλαδή πολιτική κουλτούρα που συνδυάζει εκείνους τους γνωστικούς, αξιολογικούς και θυμικούς προσανατολισμούς οι οποίοι προσιδιάζουν στο κοινοβουλευτικό δημοκρατικό πολιτικό σύστημα καθώς στηρίζονται στη δεκτικότητα, την ανεκτικότητα, τη σύμπλευση με τις ηγεσίες και τη μετριοπάθεια-, στις μέρες μας ο ιδεότυπος αυτός χάνει όλο και περισσότερο το εμπειρικό του αντίκρισμα. Οι πολίτες - στις περισσότερες τουλάχιστον δυτικές χώρες- καθίστανται ολοένα και πιο δύσπιστοι απέναντι στις κυβερνητικές ελίτ καθώς η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει επιτρέψει τη διόγκωση των οικονομικών ανισοτήτων, με αποτέλεσμα εκατομμύρια άνθρωποι να βιώνουν πιο έντονα το, πάντα υπαρκτό- χάσμα ανάμεσα στα νομικά-πολιτικά δικαιώματα (τυπική δημοκρατία) και στις πραγματικές δυνατότητες. Μεγάλα τμήματα του εκλογικού σώματος αποτελούνται από πιο διεκδικητικούς πολίτες. Παράλληλα όμως συμπεριλαμβάνονται αποξενωμένοι και οργισμένοι πολίτες μέσω των οποίων διαμορφώνεται μια «πολιτική της αγανάκτησης» και των «παραπόνων». Ασφαλώς, αυτές οι αλλαγές καθιστούν τη θεωρία της κουλτούρας πολιτών εν πολλοίς άκαιρη, πλην όμως επιβεβαιώνουν την αναγκαιότητα της μελέτης της πολιτικής κουλτούρας στην εποχή μας.

Η διεθνική έρευνα που στηρίχθηκε το *The Civic Culture* πραγματοποιήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '50 και το 574 σελίδων βιβλίο πρωτοεκδόθηκε σε πλήρη μορφή το 1963 από τις εκδόσεις του Princeton University. Το 1965 κυκλοφόρησε σε συντετμημένη μορφή (379 σελίδων) από τις εκδόσεις Little Brown and Company. Έκτοτε έκανε δεκατέσσερις εκδόσεις και ανατυπώσεις. Η παρούσα μετάφραση στηρίχθηκε στην έκδοση του 1989 από τις εκδόσεις Sage.

Για τη διευκόλυνση των αναγνωστών/τριών της ελληνικής μετάφρασης του βιβλίου υπάρχουν στο κείμενο σημειώσεις των επιμελητών και της μεταφράστριας με διασαφηνίσεις εννοιολογικού και πραγματολογικού περιεχομένου. Για την καλύτερη παρακολούθηση του κειμένου, συχνά δίπλα σε μια ελληνική λέξη αναγράφεται σε παρένθεση ο αντίστοιχος αγγλικός όρος. Επίσης, κι αυτό είναι συμφωνημένο στο πλαίσιο της συνεργασίας του ΕΚΚΕ και του ΕΚΤ, για ορισμένες περιπτώσεις που ειδικοί όροι έχουν κατά καιρούς αποδοθεί στα ελληνικά με διαφορετικό τρόπο υπάρχει ψηφιακή διασύνδεση με γλωσσικά αποθετήρια του ΕΚΚΕ, όπου αναφέρονται οι πηγές των διαφορετικών αυτών αποδόσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο διευκολύνεται ο αναγνώστης/τρια στην κατανόηση των αντίστοιχων εννοιών και στην παρακολούθηση της εγγραφής τους στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικό-κοινωνιολογικής σκέψης και του σχετικού επιστημονικού διαλόγου.

Νίκος Δεμερτζής
Μάνος Τσατσάνης

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Almond, G. (2002), *Ventures in Political Science. Narratives and Reflections*. Λονδίνο: Lynne Rienner Publishers.
- Almond, G. και Verba, S. (επιμ.) (1980), *The Civic Culture Revisited*. Βοστώνη: Little Brown and Company.
- Almond, G. and Verba, S. (1963), *The Civic Culture. Political attitudes and democracy in five nations*. Βοστώνη, Little Brown and Company.
- Barry, M. B. (1970), *Sociologists, Economists and Democracy*. Λονδίνο: Collier-MacMillan.
- Δεμερτζής, Ν. (1989), *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα*, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.
- Δεμερτζής, Ν. (επιμ.) (1994), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*. Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας.
- Diamond, L. (1994a), "Causes and Effects", σε L. Diamond (επιμ.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Boulder & Λονδίνο, Lynne Rienner Publishers (σελ. 229-249).
- Diamond, L. (1994b), "Introduction: Political culture and Democracy", σε L. Diamond (επιμ.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Boulder & Λονδίνο, Lynne Rienner Publishers (σελ. 1-27).
- Eckstein, H. (1988), A culturalist theory of political change. *American Political Science Review*, 82(3): 789-804.
- Thomas Ertman (2005), State Formation and State Building in Europe. Στο Janoski, Th., Alford, R.R., Hicks, A.M. and Schwartz, A.M. (Eds.) *The Handbook of Political Sociology. States, Civil Societies, and Globalization*. (σελ. 367-383). Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald. 1988, "The Renaissance of Political Culture." *American Political Science Review* 82:1203-30.
- Jackman, Robert W. and Miller, Ross A., "A Renaissance of Political Culture?" (1996). Faculty Publications: Political Science. 50. <https://digitalcommons.unl.edu/poliscifacpub/50>
- James M. Jasper (2005), Culture, Knowledge, Politics. Στο Janoski, Th., Alford, R.R., Hicks, A.M. and Schwartz, A.M. (Eds.) *The Handbook of Political Sociology. States, Civil Societies, and Globalization*. (σελ. 115-134). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kavanagh, D. (1991), *Πολιτική Κουλτούρα*, πρόλογος-επιμέλεια Ν. Δεμερτζής, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση.
- Lane, R. (1992), Political Culture. Residual Category or General Theory? *Comparative Political Studies*, 25(3): 362-387.

- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1987), *Πολιτικές Στάσεις και Αντιλήψεις στην Αρχή της Εφηβείας. Πολιτική κοινωνικοποίηση στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας*, Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg.
- Putnam, R. (1971), "Studying Elite Political Culture: The case of 'ideology'", *The American Political Science Review*, LXV (3): 651-681.
- Verba, S. (2015), "The 50th Anniversary of *The Civic Culture*". *German Politics*. 24 (3): 234-248.
- Welch, S. (2018), "Political Culture", σε W. Outhwaite και S. P. Turner (επιμ.), *The SAGE Handbook of Political Sociology*, Λονδίνο, Sage Publications (σελ. 429-444).

Πρόλογος των συγγραφέων στην έκδοση του 1989

Αυτή η νέα έκδοση της *Κουλτούρας πολιτών* εμφανίζεται σχεδόν 25 χρόνια μετά την πρώτη έκδοση. Κατά τη διάρκεια της ζωής της, η πρώτη έκδοση έκανε 14 επανεκτυπώσεις. Επανεκδίδεται ταυτόχρονα με την *Αναθεώρηση της κουλτούρας πολιτών* (*Civic culture revisited*) που επικαιροποιεί τα ευρήματα μέχρι το 1980 και παραθέτει την πολεμική που δέχτηκε η πρότερη εκδοχή του βιβλίου. Το ότι συνεχίζουμε να εκδίδουμε αυτά τα βιβλία και ότι διατίθενται στους κοινωνικούς επιστήμονες αιτιολογείται από το γεγονός ότι η πολεμική που ασκείται στην κουλτούρα πολιτών (civic culture) παραμένει σταθερή στην πολιτική θεωρία.

Ενώ γενικά αναγνωρίζεται ως βασική έρευνα στη συγκριτική πολιτική και ως συμβολή στη θεωρία της δημοκρατίας, *Η κουλτούρα πολιτών* έχει επίσης αποκτήσει τη φήμη ότι διακήρυξε τις σταθεροποιητικές συνέπειες που έχει για τη δημοκρατία η πολιτική απάθεια. Για αυτή τη διασύνδεση, η χρονική στιγμή της μελέτης έχει ιδιαίτερη σημασία. Η σύλληψη της ιδέας έγινε στα τέλη της δεκαετίας του 1950.¹ Οι έρευνες διεξήχθησαν το 1959 και το 1960. Το πρόσφατο παρελθόν της δημοκρατίας είχε μεγάλη σημασία για τη σύλληψη της όλης ιδέας. Οι συγγραφείς του βιβλίου στράφηκαν προς τα πίσω, στο ιστορικό βίωμα των δεκαετιών του 1930, 1940 και 1950, στην τραγική αλληλουχία των κλονισμών της δημοκρατίας, της πολιτικής αποτυχίας και της φασιστικής επιθετικότητας, που κορυφώθηκαν με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στράφηκαν όμως και στο μέλλον, στα προβλήματα που αφορούν τη σταθεροποίηση της δημοκρατίας στις μεταπολεμικές ηπειρωτικές ευρωπαϊκές χώρες και στον δημοκρατικό εκσυγχρονισμό του προσφάτως χειραφετημένου Τρίτου Κόσμου.

Κατέστη προφανές από τη μελέτη ότι ο εκδημοκρατισμός της ηπειρωτικής Ευρώπης και ο εκδημοκρατισμός του Τρίτου Κόσμου θα χρειαζόντουσαν πολύ περισσότερα από την απλή εισαγωγή ή επανεισαγωγή της καθολικής ψηφοφορίας και των πολιτικών θεσμών που διασφαλίζουν τη λαϊκή κυριαρχία. Υπήρχε άραγε κάτι που θα μπορούσαμε να διδαχθούμε από την ιστορία της δημοκρατίας των προηγούμενων δεκαετιών; Η θέση της *Κουλτούρας πολιτών* ήταν ότι οι αξίες, οι στάσεις και οι δεξιότητες –πέραν των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών επιτευγμάτων– έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες εκδημοκρατισμού και στη σταθεροποίηση της δημοκρατίας.

Η παράδοση στην οποία υπάγεται *Η κουλτούρα πολιτών* έχει αρχέγονη και διακεκριμένη γενεαλογία. Μπορεί να περιγραφεί ως η παράδοση «της επόμενης μέρας» για τη δημοκρατική θεωρία. Πρόκειται για την παράδοση που ξεκίνησε με τον Αριστοτέλη να στοχάζεται πάνω στην πτώση της δημοκρατικής Αθήνας και το σύστημα των ελληνικών πόλεων-κρατών. Συνεχίστηκε με τον Έλληνα σκλάβο Πολύβιο και την προσπάθειά του να μεταδώσει αυτά τα μαθήματα στους Ρωμαίους αφέντες του κατά τη διάρκεια

1. Πρόκειται για το άρθρο του Gabriel Almond (1956), *Comparative Political Systems*, *Journal of Politics*, 18(3): 391-409, όπου και έγινε η θεωρητική προετοιμασία της έννοιας. (ΣτΕ)

των αγροτικών ταραχών, προς το τέλος του δεύτερου αιώνα μ.Χ.² Περιγράφει τη διάθεση του Μακιαβέλλι (Machiavelli) στη χαοτική Φλωρεντία των Μεδίκων και τη δημοκρατική Φλωρεντία στα τέλη του 15ου αιώνα και τις αρχές του 16ου. Οι στοχασμοί των Μάντισον (Madison) και Χάμιλτον (Hamilton) για τις αστοχίες της πρώιμης πολιτειακής διακυβέρνησης στα *Ομοσπονδιακά Κείμενα* επίσης υπάγονται σε αυτή τη νηφάλια δημοκρατική παράδοση, όπως και αυτοί του Τοκβίλ (Tocqueville) για τις αστοχίες και τις τραγωδίες της Γαλλικής Επανάστασης στο *Παλαιό Καθεστώς* του. Αν και ο Τζων Στιούαρτ Μίλλ (John Stuart Mill) διεκδικείται από μια πιο ενθουσιώδη σχολή της δημοκρατικής θεωρίας, είναι καλό να σημειώσουμε ότι είχε δεύτερες σκέψεις για την ευθύνη των πλειοψηφιών. Σίγουρα ο Γουόλτερ Μπάτζετ (Walter Bagehot), καθώς εξερευνούσε τα μυστήρια του Βρετανικού Συντάγματος, στοχάστηκε πάνω στην περιπετειώδη δημοκρατική εμπειρία των εθνών της ηπειρωτικής Ευρώπης του 19ου αιώνα.

Όσον αφορά την εποχή μας, το βιβλίο περιγράφει τη στάση προς την οποία έτειναν οι Τζόζεφ Σουμπέτερ (Joseph Schumpeter), Πέντλετον Χέρινγκ (Pendleton Herring), Β.Ο. Κη (V.O. Key), Ντέιβιντ Τρούμαν (David Truman), Ρόμπερτ Νταλ (Robert Dahl), Σ.Μ. Λίπσετ (S.M. Lipset), Τζιοβάνι Σαρτόρι (Giovanni Sartori) και πολλών ακόμη, που πέρασαν τα νεανικά τους χρόνια παρακολουθώντας την κατάρρευση των ευρωπαϊκών δημοκρατιών παράλληλα με την εκβαρβάρωση της ζωής και της κουλτούρας τους, και που πήραν μέρος στον καταστροφικότερο πόλεμο της ανθρώπινης ιστορίας. Με κάποιον τρόπο, αυτό το ιστορικό φόντο που προσγειώνει, αυτή η επαναλαμβανόμενη προσπάθεια να σχεδιαστεί και να διασφαλιστεί μια κοινωνική και πολιτική δομή, η οποία θα διευκολύνει τη λαϊκή διακυβέρνηση να διαφυλάσσει τις πολιτικές ελευθερίες και να ενθαρρύνει τη δικαιοσύνη και την τάξη, συσκοτίστηκε στην πορεία των χαοτικών δεκαετιών του 1960 και 1970.

Ο χαρακτηρισμός της *Κουλτούρας πολιτών* ως βιβλίου που διακηρύσσει τη λαϊκή απάθεια, προερχόταν από μια δημοφιλή τάση που έφτανε έως τους επιστημονικούς κύκλους. Η τάση αυτή δεν προσέδιδε ιδιαίτερη σημασία στο σκέλος της δημοκρατικής διακυβέρνησης, που αφορά τη χάραξη και αποτελεσματικότητα των δημόσιων πολιτικών. Παράβλεπε το γεγονός ότι η δημοκρατία δεν χρειάζεται μόνο τη λαϊκή συμμετοχή, αλλά ότι και οι εκλεγμένοι ηγέτες πρέπει να κυβερνούν, η δε διακυβέρνηση απαιτεί αίσθηση καθήκοντος, υπομονή και εμπιστοσύνη. Αυτή την αναγκαία μείξη δράσης και συμμετοχής με άλλα σημαντικά συστατικά στοιχεία διακήρυξε *Η κουλτούρα πολιτών*.

Η μελέτη για την κουλτούρα πολιτών δεν αντιμετώπιζε τα ελλείμματα στις Ηνωμένες Πολιτείες ή τη Βρετανία με εφησυχασμό. Αυτό βρίσκεται στο κέντρο της σκέψης των συγγραφέων, όπως σημειώνουν και στον Πρόλόγό τους: «Τα συμπεράσματά μας δεν πρέπει να οδηγήσουν τον αναγνώστη σε εφησυχασμό για τη δημοκρατία [...] στη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Όσο δεν γίνεται αποδεκτή η συμμετοχή στο πολιτικό σύστημα

2. Ο Πολύβιος υπήρξε όμηρος των Ρωμαίων μετά την ήττα των Μακεδόνων στην Πύδνα το 168. Στη Ρώμη έγινε δεκτός στην οικογένεια του Αιμίλιου Παύλου και ο εκπατρισμός του διήρκεσε 16 χρόνια. (ΣτΜ)

και η πρόσβαση στα κανάλια κοινωνικής βελτίωσης ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού τους, η δημοκρατική τους υπόσχεση παραμένει ανεκπλήρωτη...». Όσο για την αυταρέσκεια και την αφέλεια σχετικά με τις προοπτικές του Τρίτου Κόσμου, ο αναγνώστης μπορεί να στραφεί στην τελευταία παράγραφο του καταληκτικού κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Μια προσέγγιση της πολιτικής κουλτούρας

Πρόκειται για μια μελέτη για την πολιτική κουλτούρα της δημοκρατίας και τις κοινωνικές δομές και διαδικασίες που την υποστηρίζουν. Η πίστη του Διαφωτισμού στον αναπόφευκτο θρίαμβο της ανθρώπινης λογικής και των πολιτικών ελευθεριών έχει κλονιστεί δύο φορές κατά τις πρόσφατες δεκαετίες. Η ανάπτυξη του φασισμού και του κομμουνισμού μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ανέδειξε σοβαρές αμφιβολίες για το αναπόφευκτο της δημοκρατίας στη Δύση. Κι ακόμη δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι τα ηπειρωτικά ευρωπαϊκά κράτη θα ανακαλύψουν μια σταθερή μορφή δημοκρατικής διαδικασίας, κατάλληλη για το ιδιαίτερο πολιτισμικό τους υπόβαθρο και τους κοινωνικούς τους θεσμούς. Δεν μπορούμε παρά να ελπίζουμε ότι μαζί θα ανακαλύψουν μια ευρωπαϊκή δημοκρατία.

Χωρίς να έχουν πρώτα διαλυθεί αυτές οι αμφιβολίες, τα γεγονότα από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ανέδειξαν ερωτήματα για το μέλλον της δημοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι «εθνικές εκρήξεις» στην Ασία και την Αφρική και η σχεδόν παγκόσμια πίεση από πρώην καταπιεσμένους και απομονωμένους λαούς για να ενταχθούν στον σύγχρονο κόσμο, έθεσαν αυτή την ιδιαίτερα επείγουσα πολιτική διερώτηση στο ευρύτερο πλαίσιο του μελλοντικού χαρακτήρα της παγκόσμιας κουλτούρας³. Η αλλαγή κουλτούρας έχει αποκτήσει μια νέα σημασία στην παγκόσμια ιστορία. Η πορεία στα τυφλά προς τον διαφωτισμό και τον έλεγχο επί της φύσης, που απέκτησαν ιδιαίτερη δυναμική στη Δύση, αποτελούν μια παγκόσμια εξέλιξη και ο ρυθμός της έχει μετατραπεί από αιώνες σε δεκαετίες.

Το κεντρικό ζητούμενο της δημόσιας πολιτικής τις επόμενες δεκαετίες θα είναι το περιεχόμενο αυτής της αναδυόμενης παγκόσμιας κουλτούρας. Έχουμε ήδη μια μερική

3. Η απόδοση του όρου «culture» (και τα παράγωγά του) είναι ένα ακανθώδες πρόβλημα στην ελληνική βιβλιογραφία και ορολογία. Αν υιοθετείται μια διευρυμένη θεώρηση ώστε με τη λέξη αυτή να εννοούμε το σύνολο της υλικής και πνευματικής δραστηριότητας και τη θεσμική οργάνωση της κοινωνίας σε τρέχοντα και παρελθόντα χρόνο, τότε μπορούμε – ίσως και να οφείλουμε – να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «πολιτισμός». Αν όμως υιοθετείται μια πιο περιοριστική – συμβολική – θεώρηση, όπου εννοούμε τη δημιουργία και αναπαραγωγή νοημάτων, πεποιθήσεων, ιδεολογιών, αισθητικών κωδίκων, κοσμοαντιλήψεων, προτύπων συμπεριφοράς, αξιών και σκοποθετήσεων μέσω των οποίων άτομα και ομάδες δρουν, δημιουργούν και αλληλεπιδρούν σε τρέχοντα χρόνο, και αν με όλα αυτά εννοούμε σε τελευταία ανάλυση τον τρόπο ζωής μιας κοινωνίας, τότε η πλέον ενδεδειγμένη απόδοση είναι το «κουλτούρα». Επίσης, το ότι νοηματικά η έννοια «culture» είναι ανοικτή – δεν συνδέεται δηλαδή άμεσα και αποκλειστικά με έναν επιστημονικό κλάδο ή θεωρητική προσέγγιση (κοινωνική ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, εθνολογία, θεωρία της λογοτεχνίας, κ.ά.) – συνεπάγεται διαφορετικές χρήσεις της και, άρα, διαφορετικές μεταφραστικές επιλογές. Για περαιτέρω ανάλυση πρβλ. Νίκος Δεμερτζής, *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα*. Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 1989, Τέρυ Ήγκλετον, *Η έννοια της κουλτούρας*. Μτφρ. Η. Μαγκλίνης-επιμ. Βαγγέλης Χατζηβασιλείου. Αθήνα: εκδ. Πόλις, 2003, Denys Cuche, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*. Μτφρ. Φώτης Σιατίστας – επιμ. Μαίρη Λεοντσίνη. Αθήνα: εκδ. Τυπωθύτω/Δαρδανός, 2001. (ΣτΕ)

απάντηση σε αυτό το ερώτημα και θα μπορούσαμε να την έχουμε προβλέψει από τις γνώσεις μας για τη διαδικασία της πολιτισμικής διάχυσης (cultural diffusion).⁴ Τα υλικά αγαθά και ο τρόπος παραγωγής τους μοιάζει να έχουν ελάχιστες δυσκολίες στη διάχυση. Είναι εμφανές ότι αυτές οι όψεις της Δυτικής κουλτούρας διαχέονται γοργά, παράλληλα με την τεχνολογία από την οποία εξαρτώνται. Καθώς ο οικονομικός εκσυγχρονισμός και η εθνική ολοκλήρωση απαιτούν ευρεία και πάγια κοινωνική επένδυση στις μεταφορές, την επικοινωνία και την εκπαίδευση, και καθώς αυτά με τη σειρά τους απαιτούν φορολόγηση, ρυθμίσεις και διαχείριση, το μοντέλο της ορθολογικής γραφειοκρατίας διαχέεται επίσης σχετικά εύκολα. Η ιδέα μιας αποτελεσματικής γραφειοκρατίας έχει πολλά κοινά με την ιδέα μιας ορθολογικής τεχνολογίας. Ο Λούσιαν Πάι (Lucian Pye) αναφέρεται σε μια σύγχρονη κοινωνική οργάνωση, η οποία στηρίζεται σε μια οργανωσιακή τεχνολογία.⁵ Μοιράζεται με τη μηχανική και την τεχνολογία ένα μίγμα ορθολογικότητας και αυθεντίας. Η μηχανική είναι η εφαρμογή της ορθολογικότητας και της αυθεντίας στα υλικά αντικείμενα. Η σύγχρονη κοινωνική οργάνωση είναι η εφαρμογή τους στους ανθρώπους και τις κοινωνικές ομάδες. Αν και ο μη-Δυτικός κόσμος απέχει από την επιτυχή ανάπτυξη μιας βιομηχανικής τεχνολογίας και μιας αποτελεσματικής γραφειοκρατίας, δεν υπάρχει αμφιβολία πως επιθυμεί τέτοιους θεσμούς και τους κατανοεί, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο.

Το προβληματικό στο περιεχόμενο της αναδύομενης παγκόσμιας κουλτούρας είναι ο πολιτικός της χαρακτήρας. Αν και το κίνημα για την τεχνολογία και την ορθολογικότητα της οργάνωσης εμφανίζεται με μεγάλη ομοιομορφία σε όλο τον κόσμο, η κατεύθυνση της πολιτικής αλλαγής δεν είναι τόσο ξεκάθαρη. Ωστόσο μια πλευρά αυτής της νέας παγκόσμιας πολιτικής κουλτούρας είναι ευδιάκριτη: θα είναι μια πολιτική κουλτούρα της συμμετοχής. Αν υπάρχει μια πολιτική επανάσταση που συμβαίνει σε ολόκληρο τον κόσμο, είναι αυτή που θα αποκαλούσαμε έκρηξη συμμετοχής. Σε όλα τα νέα έθνη του κόσμου, η πεποίθηση ότι ο κοινός άνθρωπος είναι πολιτικά σημαντικός –ότι οφείλει να συμμετέχει ενεργά στο πολιτικό σύστημα– είναι ευρέως διαδεδομένη. Μεγάλες ομάδες του πληθυσμού που βρίσκονταν εκτός πολιτικής απαιτούν την είσοδό τους στο πολιτικό σύστημα. Αλλά και πολιτικές ελίτ που δεν διακηρύσσουν τη δέσμευσή τους σε αυτόν τον στόχο σπανίζουν.

Παρόλο που η επερχόμενη παγκόσμια πολιτική κουλτούρα φαίνεται να κυριαρχείται από μια έκρηξη συμμετοχής, παραμένει αβέβαιο ποιος θα είναι ο τρόπος συμμετοχής. Τα αναδυόμενα εθνικά κράτη παρουσιάζονται με δύο διαφορετικά μοντέλα σύγχρονου συμμετοχικού κράτους, το δημοκρατικό και το ολοκληρωτικό. Το δημοκρατικό κράτος προσφέρει στον απλό άνθρωπο την ευκαιρία να συμμετέχει στη πολιτική διαδικασία λήψης αποφάσεων ως πολίτης με επιρροή. Το ολοκληρωτικό κράτος τού προσφέρει

4. Ralph Linton, *The Study of Man: An Introduction*, Νέα Υόρκη, 1936, σσ. 324-46.

5. Committee on Comparative Politics, Social Sciences Research Council, *Memorandum on the Concept of Modernization*, Νοέμβριος 1961.

τον ρόλο του «συμμετοχικού υπηκόου».⁶ Και οι δύο τρόποι έχουν πέραση στα νέα έθνη, όσο για το ποιος θα επικρατήσει –εάν δεν δημιουργηθεί κάποιο κράμα των δύο– δεν μπορεί να προβλεφθεί.

Αν το δημοκρατικό μοντέλο του συμμετοχικού κράτους αναπτυχθεί τελικά σε αυτά τα νέα εθνικά κράτη, θα απαιτεί πολύ περισσότερα από τους τυπικούς θεσμούς της δημοκρατίας – καθολικό δικαίωμα ψήφου, πολιτικά κόμματα, αιρετό νομοθετικό σώμα. Αυτοί, στην πραγματικότητα, αποτελούν επίσης τμήμα ενός ολοκληρωτικού συμμετοχικού μοτίβου, με την τυπική αν όχι και με τη λειτουργική έννοια. Η δημοκρατική μορφή του συμμετοχικού πολιτικού συστήματος απαιτεί επιπλέον μια πολιτική κουλτούρα συμβατή-προς αυτό. Όμως η μεταφορά της πολιτικής κουλτούρας των Δυτικών δημοκρατικών κρατών στα αναδυόμενα εθνικά κράτη αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες. Αυτό συμβαίνει για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος αφορά την ίδια τη φύση της δημοκρατικής κουλτούρας. Οι μεγάλες ιδέες της δημοκρατίας –οι ατομικές ελευθερίες και η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, η αρχή της διακυβέρνησης με τη συναίνεση των κυβερνωμένων– ανυψώνουν το ηθικό και εμπνέουν. Αιχμαλωτίζουν τη φαντασία πολλών εκ των ηγετών των νέων κρατών αλλά και των παλαιότερων, που βρίσκονται υπό διαδικασία εκσυγχρονισμού. Αλλά οι λειτουργικές αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος και η κουλτούρα πολιτών –οι τρόποι με τους οποίους οι πολιτικές ελίτ λαμβάνουν αποφάσεις, οι νόρμες και οι στάσεις τους, όπως επίσης οι νόρμες και οι στάσεις του απλού πολίτη, η σχέση του με την κυβέρνηση και με τους συμπολίτες του– είναι πιο λεπτοφυή πολιτισμικά στοιχεία. Θεμελιώνονται σε διάχυτες ιδιότητες των κοσμοθεωριών ή του κώδικα διαπροσωπικών σχέσεων, για τα οποία οι ανθρωπολόγοι μάς λένε ότι διαδίδονται μόνο με μεγάλη δυσκολία, ενώ υφίστανται σημαντική αλλαγή κατά την πορεία της κοινωνίας μέσα στον ιστορικό χρόνο.

Στην πραγματικότητα, η Δυτική κοινωνική επιστήμη μόλις που έχει αρχίσει να κωδικοποιεί τα λειτουργικά χαρακτηριστικά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το δόγμα και η πρακτική της ορθολογικής γραφειοκρατίας ως όργανο των δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων υφίστανται για λιγότερο από έναν αιώνα. Αμφιβολίες περί της δυνατότητας μιας ουδέτερης γραφειοκρατίας εκφράστηκαν στην Αγγλία πολύ πρόσφατα, τη δεκαετία του 1930, ενώ στην ευρωπαϊκή ήπειρο η εν λόγω αμφισβήτηση είναι πλέον δεδομένη. Η σύνθετη υποδομή του δημοκρατικού πολιτεύματος –πολιτικά κόμματα, ομάδες συμφερόντων και μέσα μαζικής επικοινωνίας– και η κατανόηση του εσωτερικού τρόπου λειτουργίας τους, οι λειτουργικοί τους κανόνες, και οι κοινωνικό-ψυχολογικές προϋποθέσεις τους τώρα μόλις έχουν αρχίσει να πραγματώνονται στη Δύση. Έτσι, η εικόνα του δημοκρατικού πολιτεύματος που μεταφέρεται στις ελίτ των νέων εθνών είναι ασαφής και ατελής, με έμφαση στην ιδεολογία και στους νομικούς κανόνες. Αυτό

6. Βλ. Frederick C. Barghoorn, «Soviet Political Culture», παρουσίαση στο Summer Institute on Political Culture, με σπόνσoρα την Committee on Comparative Politics, Social Sciences Research Council, καλοκαίρι 1962.

που πρέπει να μάθουμε για τη δημοκρατία αφορά στάσεις και συναισθήματα, και αυτό είναι δυσκολότερο να διδαχτεί.

Ο δεύτερος κύριος λόγος που η διάχυση της δημοκρατίας συναντά δυσκολίες στα νέα έθνη αφορά τα αντικειμενικά προβλήματα που αυτά αντιμετωπίζουν. Εισέρχονται στην ιστορία με απαρχαιωμένες τεχνολογίες και κοινωνικά συστήματα, έλκονται από τη λάμψη και τη δύναμη της τεχνολογικής και της επιστημονικής επανάστασης. Δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε γιατί πρέπει να έλκονται από μια τεχνοκρατική εικόνα του πολιτεύματος: ενός πολιτεύματος όπου η αυταρχική γραφειοκρατία επικυριαρχεί και η πολιτική οργάνωση γίνεται όχημα της ανθρώπινης και κοινωνικής μηχανικής.⁷

Σχεδόν σε κάθε περίπτωση ωστόσο, αν και σε διαφορετικό βαθμό, οι ηγέτες των εκσυγχρονιζόμενων εθνών προσμετρούν τις στρεβλώσεις και τους κινδύνους στην υιοθέτηση μιας αυταρχικής μορφής πολιτεύματος. Αν και δεν μπορούν να κατανοήσουν πλήρως τις λεπτές ισορροπίες του δημοκρατικού πολιτεύματος και τις αποχρώσεις της κουλτούρας πολιτών, τείνουν να αναγνωρίζουν τη νομιμότητά τους ως έκφραση μιας αυθόρμητης τάσης προς ένα πιο ανθρώπινο πολίτευμα. Περιγράφοντας την κατάσταση τους, αφήσαμε εκτός ένα σημαντικό στοιχείο. Διότι, παρόλο που είναι αλήθεια πως ενθουσιάζονται από την επιστήμη και την τεχνολογία, και έλκονται από ένα ανυπόμονο τεχνοκρατικό πολίτευμα ως μέσο για να αποκτήσουν τα νέα πράγματα αυτού του κόσμου, αποτελούν επίσης όντα της δικής τους παραδοσιακής κουλτούρας και θα προτιμούσαν, αν είχαν την επιλογή, να είναι προσεκτικοί στον τρόπο που επιδρούν πάνω της.

Η ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΠΟΛΙΤΩΝ

Ως απάντηση σε αυτή την αμφιθυμία αυτοσυστήνεται η κουλτούρα πολιτών. Διότι η κουλτούρα πολιτών δεν είναι μια σύγχρονη κουλτούρα, παρά συνδυάζει τη νεωτερικότητα με την παράδοση. Η Βρετανία προσφέρει ένα παράδειγμα για το πώς μπορεί να αναπτυχθεί μια τέτοια κουλτούρα. Η ανάπτυξη της κουλτούρας πολιτών στη Βρετανία μπορεί να ιδωθεί σαν προϊόν μιας σειράς συναντήσεων μεταξύ εκσυγχρονισμού και παραδοσιοκρατίας – αρκετά έντονες συναντήσεις ώστε να προκαλέσουν σημαντική

7. Ο όρος «κοινωνική μηχανική» (social engineering) χρησιμοποιείται εδώ από τους Almond και Verba με αρνητική χροιά, ως ένα από τα πάνω τεχνοκρατικό σύστημα οργάνωσης της κοινωνίας ερήμην της θέλησης των ανθρώπων. Ωστόσο ελάχιστα χρόνια πριν την πρώτη έκδοση του *The Civic Culture* (1963), το 1957 ο Karl Popper είχε ταχθεί υπέρ μιας «βήμα-βήμα φιλελεύθερης κοινωνικής μηχανικής», σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικοί θεσμοί διαμορφώνονται βάσει σχεδίου και εξειδικευμένης τεχνοκρατικής γνώσης, οι φορείς της οποίας ωστόσο αναγνωρίζουν τα όριά τους υπηρετώντας ταυτόχρονα τους στόχους που τίθενται στο πλαίσιο της ανοικτής δημοκρατικής κοινωνίας. Βλ. Karl Popper (1957). *The Poverty of Historicism*. Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul, σελ. 58, 64, 73. Σήμερα, στα συμφραζόμενα της κοινωνίας της πληροφορίας ο όρος παραπέμπει σε κακόβουλες διαδικτυακές πρακτικές, που παραπλανούν και εκμεταλλεύονται τους χρήστες (fishing, baiting, κ.ά.). (ΣτΕ)

αλλαγή, αλλά όχι τόσο έντονες ή τόσο συμπυκνωμένες χρονικά ώστε να δημιουργήσουν διασπάσεις ή πολώσεις. Εν μέρει εξαιτίας της νησιωτικής της ασφάλειας, η Βρετανία πέρασε στην εποχή της εθνικής ολοκλήρωσης και του απολυταρχισμού ικανή να ανεχτεί έναν μεγαλύτερο βαθμό αριστοκρατικής, τοπικής και συντεχνιακής αυτονομίας από ό,τι η ηπειρωτική Ευρώπη. Ένα πρώτο βήμα προς την εκκοσμίκευση ήταν ο χωρισμός από την Εκκλησία της Ρώμης και οι απαρχές της ανοχής της θρησκευτικής διαφορετικότητας. Ένα δεύτερο βήμα ήταν η ανάδυση μιας ευημερούσας και γεμάτης αυτοπεποίθηση εμπορικής τάξης και η εμπλοκή της αυλής και της αριστοκρατίας στα ρίσκα και τους υπολογισμούς των συναλλαγών και του εμπορίου.

Ανεξάρτητοι αριστοκράτες με εξασφαλισμένη τοπική εξουσία στην επαρχία, γενναίοι αντικοφορμιστές, πλούσιοι και γεμάτοι αυτοπεποίθηση έμποροι – αυτές ήταν οι δυνάμεις που μεταμόρφωσαν την παράδοση των φέουδων σε κοινοβουλευτική παράδοση και βοήθησαν τη Βρετανία να διέλθει από την εποχή του απολυταρχισμού χωρίς να καταστρέψει τον πλουραλισμό της. Η Βρετανία εισήχθη έτσι στη βιομηχανική επανάσταση με μια πολιτική κουλτούρα στις ελίτ, η οποία κατέστησε δυνατή την αφομοίωση των αδρών και γρήγορων αλλαγών στην κοινωνική δομή του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα χωρίς έντονες ασυνέχειες. Οι αριστοκράτες Ουίγοι βρήκαν τον τρόπο να συνασπιστούν με τους αντικοφορμιστές εμπόρους και βιομήχανους, να εδραιώσουν με ασφάλεια τις αρχές της κοινοβουλευτικής υπεροχής και αντιπροσώπευσης. Οι παραδοσιακές αριστοκρατικές και μοναρχικές δυνάμεις αφομοίωσαν αρκετά από αυτή την κουλτούρα πολιτών προκειμένου να αναμετρηθούν με το κοσμικό αίτημα της λαϊκής κυριαρχίας-φορέας του οποίου ήταν ακριβώς οι εμπορικές και βιομηχανικές τάξεις-, προκειμένου να το μετριάσουν στο όνομα της αγάπης και του σεβασμού στην ιερότητα του έθνους και των αρχαίων θεσμών του.

Αυτό που αναδείχθηκε ήταν μια τρίτη κουλτούρα, ούτε παραδοσιακή ούτε σύγχρονη, αλλά συγγενής και με τις δύο. Μια πλουραλιστική κουλτούρα βασισμένη στην επικοινωνία και την πειθώ, μια κουλτούρα συναίνεσης και διαφορετικότητας, μια κουλτούρα που επέτρεπε την αλλαγή αλλά και τη μετρίαζε. Αυτή ήταν η κουλτούρα πολιτών. Με παγιωμένη αυτή την κουλτούρα πολιτών, οι εργατικές τάξεις μπορούσαν να εισέλθουν στην πολιτική και, με τη μέθοδο της δοκιμής και του σφάλματος, να βρουν την κατάλληλη γλώσσα για να διατυπώσουν τα αιτήματά τους και τα μέσα για να τα πραγματοποιήσουν. Σε αυτή την κουλτούρα της διαφορετικότητας και της συναίνεσης, του ορθολογισμού και της παραδοσιοκρατίας μπόρεσε λοιπόν να αναπτυχθεί η δομή της βρετανικής δημοκρατίας: κοινοβουλευτισμός και αντιπροσώπευση, ο θεσμός του κόμματος που συναθροίζει κοινωνικό-οικονομικά συμφέροντα, η υπεύθυνη και ουδέτερη γραφειοκρατία, οι συνεταιριστικές και διαπραγματευτικές ομάδες συμφερόντων καθώς και τα αυτόνομα και ουδέτερα μέσα επικοινωνίας. Ο αγγλικός κοινοβουλευτισμός εμπεριείχε τις παραδοσιακές και τις σύγχρονες δυνάμεις, το κομματικό σύστημα τις συμπεριλάμβανε και τις συνδύαζε, η γραφειοκρατία ήταν υπόλογη στις νέες πολιτικές δυνάμεις και τα πολιτικά κόμματα, οι ομάδες συμφερόντων και τα ουδέτερα μέσα

επικοινωνίας συνεργάζονταν διαρκώς με τις διάχυτες συνομαδώσεις συμφερόντων σε επίπεδο κοινότητας και με τα πρωτογενή επικοινωνιακά δίκτυά της.

Επικεντρωθήκαμε στη βρετανική εμπειρία διότι όλη η ιστορία της ανάδυσης της κουλτούρας πολιτών ξεδιπλώνεται στη βρετανική ιστορία, ενώ οι εξελίξεις στις Ηνωμένες Πολιτείες και τις χώρες της «Παλαιάς Κοινοπολιτείας» άρχισαν αφού πρώτα κερδήθηκαν κάποιες μεγάλες μάχες. Πράγματι, στην πορεία του 19^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη της δημοκρατικής κουλτούρας και των υποδομών ήταν ταχύτερη και πιο βέβαιη στις Ηνωμένες Πολιτείες από ό,τι στη Βρετανία, καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν μια νέα και ραγδαία επεκτεινόμενη κοινωνία, σχετικά ανεπηρέαστη από παραδοσιακούς θεσμούς. Παρόλο που τα βασικά μοτίβα είναι παρόμοια, η κουλτούρα πολιτών στη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες έχει κάπως διαφορετικό περιεχόμενο, που αντανάκλα αυτές τις διαφορές των εθνικών ιστοριών και των κοινωνικών δομών των δυο χωρών.

Στην ευρωπαϊκή ήπειρο το ιστορικό είναι πιο ανακατεμένο. Αν και τα μοτίβα τους διαφέρουν με πολλούς τρόπους από εκείνα της Βρετανίας και της Αμερικής, οι σκανδιναβικές χώρες, οι Κάτω Χώρες και η Ελβετία φαίνεται να έχουν βρει τη δική τους εκδοχή μιας πολιτικής κουλτούρας και μιας πρακτικής προσαρμογής και συμβιβασμού. Στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ιταλία, οι συναντήσεις μεταξύ εκσυγχρονιστικών τάσεων και παραδοσιακών δυνάμεων φαίνεται πως είχαν υπερβολικά έντονο και αδιάλλακτο χαρακτήρα για να επιτρέψουν την ανάπτυξη μιας κοινής κουλτούρας πολιτικής προσαρμογής. Η κουλτούρα πολιτών είναι παρούσα ως έμπνευση πλην όμως η αντίστοιχη θεσμική δημοκρατική υποδομή απέχει πολύ από το να έχει πραγματοποιηθεί.

Η κουλτούρα πολιτών και η ανοιχτή πολιτεία αντιπροσωπεύουν λοιπόν τα σπουδαία και αβέβαια δώρα της Δύσης. Η τεχνολογία και η επιστήμη της Δύσης έχουν πάψει προ πολλού να αποτελούν αποκλειστικό κτήμα της και παντού καταστρέφουν και μετασχηματίζουν τις παραδοσιακές κοινωνίες και κουλτούρες. Μπορεί άραγε η ανοιχτή πολιτεία και η κουλτούρα πολιτών –η ανακάλυψη ενός εξευγενισμένου και συντηρητικού τρόπου διαχείρισης της κοινωνικής αλλαγής και συμμετοχής– να διαδοθούν εξίσου;

Καθώς αναλογιζόμαστε την καταγωγή της ανοιχτής πολιτείας και της κουλτούρας πολιτών –για την ακρίβεια, καθώς αναλογιζόμαστε τις περιοχές της Δύσης όπου η ανάδυσή τους είναι ακόμη αμφίβολη– μπορεί να παρασυρθούμε σε μία από τις δύο, ή και τις δύο διαθέσεις. Η πρώτη είναι αυτή ενός μυστηρίου ή δέους για τη διαδικασία με την οποία η ανθρωπότητα, σε ένα μόνο μικρό μέρος της επιφάνειας της γης, προχώρησε τρεκλίζοντας προς μια εξευγενισμένη και έλλογη τιθάσευση της βίας και στράφηκε διστακτικά στον μετασχηματισμό της ως εποικοδομητικό εργαλείο, διαθέσιμο για κάθε σκοπό. Σαν μυστήριο, μετατρέπεται σε μια μοναδική πολιτισμική κληρονομιά απρόσιτη στους ξένους. Η δεύτερη διάθεση είναι αυτή του πεσιμισμού, που φαίνεται πως αντικαθιστά τη διάθεση της δημοκρατικής αισιοδοξίας που υπήρχε πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Πώς μπορεί ένα σύνολο διακανονισμών και στάσεων τόσο εύθραυστο, τόσο πολύπλοκο και τόσο λεπτοφυές να μεταφυτευτεί εκτός ιστορικού και

πολιτισμικού πλαισίου; Ή, πώς μπορούν αυτές οι λεπτές διακρίσεις και αυτές οι εξευγενισμένες ετικέτες να επιβιώσουν, ακόμα και μεταξύ μας, σε έναν κόσμο που βρίσκεται στη δίνη της επιστήμης και της τεχνολογίας που προχωρούν ανεξέλεγκτες, καταστροφικές για την παράδοση και την κοινότητα, ίσως ακόμα και για την ίδια τη ζωή;⁸

Κανείς δεν μπορεί να προσφέρει οριστικές απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Αλλά ως κοινωνικοί επιστήμονες μπορούμε να θέσουμε τα ερωτήματα με τέτοιο τρόπο ώστε να πάρουμε χρήσιμες απαντήσεις. Αν και μάλλον μοιραζόμαστε τη διάθεση του μυστηρίου και του δέους απέναντι στην περιπλοκότητα των δημοκρατικών μηχανισμών και στη μοναδική ιστορική εμπειρία από την οποία αναδύθηκαν, βρισκόμαστε μπροστά σε μια σύγχρονη ιστορική πρόκληση για την οποία μια διάθεση από μόνη της δεν αποτελεί επαρκή απάντηση. Αν είναι να κατανοήσουμε καλύτερα τα προβλήματα της διάχυσης της δημοκρατικής κουλτούρας, πρέπει να είμαστε σε θέση να συγκεκριμενοποιήσουμε το περιεχόμενο του *τι* πρέπει να διαχυθεί, να αναπτύξουμε κατάλληλα κριτήρια μέτρησης για αυτό, να ανακαλύψουμε τη συχνότητα εμφάνισης με ποσοτικούς όρους, όπως και τη δημογραφική κατανομή του σε χώρες με μεγάλο εύρος εμπειρίας στη δημοκρατία. Με αυτή τη γνώση μπορούμε να συλλογιστούμε ευφυώς πάνω στο «πόσο πολύ από *τι*» πρέπει να υπάρχει σε μια χώρα πριν σταθεροποιηθούν οι δημοκρατικοί θεσμοί σε αντίστοιχες στάσεις και προσδοκίες.

Οι προσπάθειες διαχείρισης αυτού του προβλήματος στηρίζονται συνήθως σε εντυπώσεις και συμπεράσματα από την ιστορία, σε συμπεράσματα από τη δημοκρατική ιδεολογία, σε συγκεκριμένα είδη κοινωνιολογικής ανάλυσης ή σε ψυχολογικές επινόες. Έτσι, στην προσπάθειά μας να εκτιμήσουμε τις προοπτικές της δημοκρατίας σε χώρες όπως η Γερμανία και η Ιταλία ή σε αναπτυσσόμενες περιοχές του μη-Δυτικού κόσμου, συχνά προσπαθούμε να αντλήσουμε «μαθήματα» από τη βρετανική και την αμερικανική ιστορία. Έχει, για παράδειγμα, υποστηριχθεί ότι η μακρά συνέχεια της βρετανικής και αμερικανικής πολιτικής εμπειρίας και η σταδιακή διαδικασία αλλαγής έχουν συμβάλει στον αποτελεσματικό εκδημοκρατισμό. Ομοίως, η ανάπτυξη μιας δυναμικής και πληθούς μεσαίας τάξης, η ανάπτυξη του προτεσταντισμού και ιδιαίτερα των αντισυμβατικών σεκτών, έχουν θεωρηθεί ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη σταθερών δημοκρατικών θεσμών στη Βρετανία, την Παλαιά Κοινοπολιτεία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Έχουν γίνει προσπάθειες εξαγωγής κάποιων σταθερών από αυτές τις εμπειρίες ως προς τις στάσεις και τις συμπεριφορές που πρέπει να εμφανίζονται σε κάποια χώρα, εάν πρόκειται να καταστεί δημοκρατική.

Ακόμα πιο συνηθισμένη από την εξαγωγή συμπερασμάτων από την ιστορία έχει αποδειχθεί η τάση μας να εξαγάγουμε κριτήρια σχετικά με το *τι* πρέπει να διαχυθεί από τους θεσμικούς και τους ιδεολογικούς κανόνες της ίδιας της δημοκρατίας. Υποστηρίζεται ότι αν ένα δημοκρατικό σύστημα στηρίζεται στη διάχυση ισχύος στο σύνολο του ενήλικου

8. Φυσικά, τώρα πλέον οι απειλές που αντιμετωπίζει η δημοκρατία διεθνώς έχουν υπερ-πολλαπλασιαστεί. (ΣτΕ)

πληθυσμού, τότε, εφόσον αυτό δεν ανατραπεί, τα άτομα πρέπει να χρησιμοποιήσουν αυτή τη δύναμη έξυπνα για το καλό του πολιτεύματος. Θεωρητικοί της δημοκρατίας, από τον Αριστοτέλη έως τον Μπράις (Bryce), επισημαίνουν ότι οι δημοκρατίες διατηρούνται με την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα δημόσια πράγματα, με υψηλό επίπεδο πληροφόρησης για τις δημόσιες υποθέσεις και με μια γενικευμένη αίσθηση της ευθύνης του πολίτη. Αυτά τα αξιώματα υποδεικνύουν πώς οφείλει να είναι ένας δημοκρατικός πολίτης, εάν συμπεριφέρεται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του συστήματος.

Ένα τρίτο τύπο διερεύνησης των συνθηκών που ευνοούν την ανάπτυξη μιας στέρεας δημοκρατίας αποτελούν οι μελέτες των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που σχετίζονται με τα δημοκρατικά συστήματα. Τόσο ο Λίπσετ (Lipset) όσο και ο Κόουλμαν (Coleman) εντοπίζουν ισχυρούς συσχετισμούς ανάμεσα στους δείκτες εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού.⁹ Το κύριο πρόβλημα που παρουσιάζουν αυτές οι μελέτες είναι ότι οι πολιτισμικές και ψυχολογικές συνέπειες των «σύγχρονων» τεχνολογιών και διαδικασιών προκύπτουν από μια ατελή συμπερασματολογία. Γνωρίζουμε πως οι δημοκρατίες, συγκριτικά με άλλα πολιτικά συστήματα, τείνουν να έχουν πιο εγγράμματους και μορφωμένους ανθρώπους, πως το κατά κεφαλήν εισόδημα και ο πλούτος είναι υψηλότερα και πως απολαμβάνουν σε μεγαλύτερα ποσοστά τις ανέσεις του σύγχρονου πολιτισμού. Όμως, αυτός ο τύπος ανάλυσης παραβλέπει τις ψυχολογικές βάσεις του εκδημοκρατισμού και δεν μπορεί να εξηγήσει τις σημαντικές αποκλίνουσες περιπτώσεις. Έτσι, η Γερμανία και η Γαλλία, που έχουν υψηλό δείκτη εκσυγχρονισμού, ταξινομούνται από τον Λίπσετ ως ασταθείς δημοκρατίες.¹⁰ Η Κούβα και η Βενεζουέλα, με υψηλούς δείκτες οικονομικής ανάπτυξης στη Λατινική Αμερική, έχουν μακρά ιστορία δικτατοριών και αστάθειας. Αυτού του τύπου η μελέτη προτείνει υποθέσεις, αλλά δεν μας λέει ευθέως τι είδους δέσμη στάσεων σχετίζεται με τη δημοκρατία.

Ένας άλλος τύπος προσέγγισης της κουλτούρας και της ψυχολογίας της δημοκρατίας στηρίζεται σε επίνοιες της ψυχανάλυσης. Ο Χάρολντ Λάσγουελ (Harold Lasswell) προχώρησε περισσότερο στη διευκρίνιση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του «δημοκράτη».¹¹ Στον κατάλογο με τις ιδιότητες του δημοκρατικού χαρακτήρα περιλαμβάνει: 1) ένα «ανοιχτό εγώ», με το οποίο εννοεί μια ζεστή και συμπεριληπτική στάση προς άλλους ανθρώπους, 2) την ικανότητα να μοιράζεται αξίες με τους άλλους, 3) έναν πολυ-αξιακό, σε αντίθεση με έναν μονοσήμαντο προσανατολισμό, 4) εμπιστοσύνη στο ανθρώπινο περιβάλλον και 5) σχετική απαλλαγή από το άγχος. Ενώ αυτή η συσχέτιση χαρακτηριστικών και δημοκρατικής συμπεριφοράς μοιάζει ξεκάθαρη, οι δημοκρατικές ιδιότητες του Λάσγουελ δεν αποτελούν συγκεκριμένα *πολιτικές* στάσεις

9. Seymour M. Lipset, *Political Man*, Νέα Υόρκη, 1960, σσ. 45 κ.ε. Gabriel A. Almond and James Coleman, *The Politics of the Developing Areas*, Πρίνστον, Νιού Τζέρσι, 1960, σσ. 538 κ.ε.

10. Αυτό βεβαίως δεν ισχύει πλέον. (ΣΤΕ)

11. *The Political Writings of Harold D. Lasswell*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1951, σσ. 495 κ.ε. Lasswell, *Power and Personality*, Νέα Υόρκη, 1946, σσ. 148 κ.ε.

και συναισθήματα, και μπορεί πράγματι να εντοπιστούν με μεγάλη συχνότητα σε κοινωνίες που η δομή τους δεν είναι δημοκρατική.

Η μελέτη μας ξεπερνά αυτές τις θεωρίες για τα χαρακτηριστικά και τις προϋποθέσεις της κουλτούρας της δημοκρατίας. Αυτό που κάναμε ισοδυναμεί με μια σειρά πειραμάτων με στόχο τον έλεγχο ορισμένων εξ αυτών των υποθέσεων. Αντί να αντλούμε συμπεράσματα για τις ιδιότητες της δημοκρατικής κουλτούρας, τους πολιτικούς θεσμούς και τις κοινωνικές συνθήκες, προσδιορίζουμε το περιεχόμενό τους εξετάζοντας στάσεις σε ένα πλήθος υπαρκτών δημοκρατικών συστημάτων. Αντί να αντλούμε τις κοινωνικό-ψυχολογικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας από την ψυχολογική θεωρία, επιδιώκουμε να προσδιορίσουμε εάν και κατά πόσον αυτές οι συνδέσεις υπάρχουν πραγματικά σε λειτουργικά δημοκρατικά συστήματα. Δεν υποστηρίζουμε ότι η μελέτη μας θα θέσει τέλος στη διατύπωση υποθέσεων και θα προσφέρει ακριβείς και δοκιμασμένες προτάσεις μιας ολοκληρωμένης θεωρίας της δημοκρατίας αλλά, μάλλον, ότι κάποιες από αυτές τις προτάσεις θα επαληθευθούν εμπειρικά και κάποιες όχι. Αυτό το πειραματικό στάδιο εστιάζει και κατευθύνει την έρευνα παρέχοντας απαντήσεις σε παλιά ερωτήματα και προτείνοντας νέα.

Από μian άλλη άποψη ελπίζουμε να συμβάλουμε στην ανάπτυξη μιας επιστημονικής θεωρίας της δημοκρατίας. Το μεγαλύτερο μέρος, με διαφορά, της εμπειρικής έρευνας για τις δημοκρατικές στάσεις έχει πραγματοποιηθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στη μελέτη μας συμπεριλάβαμε, πέραν της χώρας μας, τη Βρετανία, τη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό. Οι λόγοι που επιλέξαμε αυτές τις συγκεκριμένες χώρες αναπτύσσονται παρακάτω. Η μελέτη μας σε πέντε χώρες μας προσέφερε την ευκαιρία να ξεφύγουμε από τον αμερικανικό επαρχιωτισμό και να ανακαλύψουμε κατά πόσον οι συσχετίσεις που παρατηρούνται στα αμερικανικά δεδομένα απαντώνται σε δημοκρατικές χώρες των οποίων οι ιστορικές εμπειρίες και οι κοινωνικές και πολιτικές δομές διαφέρουν μεταξύ τους.

ΤΥΠΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Συγκρίνοντας την πολιτική κουλτούρα των πέντε σύγχρονων δημοκρατιών, χρησιμοποιούμε ένα πλήθος εννοιών και ταξινομήσεων που είναι χρήσιμο να ξεκαθαρίσουμε και να προσδιορίσουμε. Μιλάμε για την «πολιτική κουλτούρα» μιας χώρας αντί για τον «εθνικό χαρακτήρα» ή τη «βασική προσωπικότητα» (modal personality), όπως και για την «πολιτική κοινωνικοποίηση» αντί για την ανάπτυξη ή την ανατροφή του παιδιού γενικά, όχι επειδή απορρίπτουμε τις ψυχολογικές και ανθρωπολογικές θεωρίες που συνδέουν τις πολιτικές στάσεις με άλλα στοιχεία της προσωπικότητας ή επειδή απορρίπτουμε τις θεωρίες που τονίζουν τη σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη του παιδιού και την υιοθέτηση ενήλικων πολιτικών ρόλων και στάσεων. Πράγματι, αυτή η μελέτη δεν θα είχε γίνει χωρίς την πρότερη εργασία αυτών των ιστορικών, κοινωνικών φιλοσόφων, ανθρωπολόγων, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων και ψυχιάτρων, που ασχολήθηκαν με τις

σχέσεις μεταξύ ψυχολογικών και πολιτικών χαρακτηριστικών των εθνών. Συγκεκριμένα, η μελέτη μας επηρεάστηκε από την «κουλτούρα-προσωπικότητα» (culture-personality) ή «κοινωνικό-ψυχολογική προσέγγιση» στη μελέτη των πολιτικών φαινομένων. Αυτή η προσέγγιση έχει υποστηριχθεί από μεγάλο αριθμό μονογραφιών και θεωρητική βιβλιογραφία τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια.¹²

Χρησιμοποιούμε τον όρο «πολιτική κουλτούρα» για δύο λόγους. Πρώτον, εάν είναι να διακριθώσουμε τη διασύνδεση μεταξύ πολιτικών και μη πολιτικών στάσεων και αναπτυξιακών μοτίβων πρέπει να τις διαχωρίσουμε, παρόλο που τα όρια μεταξύ τους δεν είναι τόσο ξεκάθαρα όσο υποδηλώνει η ορολογία μας. Ο όρος «πολιτική κουλτούρα» αναφέρεται λοιπόν στους συγκεκριμένους πολιτικούς προσανατολισμούς – στάσεις προς το πολιτικό σύστημα και τα διάφορα μέρη του, όπως και σε στάσεις ως προς τον ρόλο

12. Γενικές θεωρητικές τοποθετήσεις αυτής της προσέγγισης βρίσκονται, μεταξύ άλλων, στα: Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Νέα Υόρκη, 1934· Alex Inkeles και Daniel Levinson, «National Character: The Study of Modal Personality and Socio-Cultural Systems», στο Gardner Lindzey (επιμ.), *Handbook of Social Psychology*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, 1954, τόμ. II· Bert Kaplan (επιμ.), *Studying Personality Cross-Culturally*, Ίβανστον, III, 1961· Abram Kardiner, *The Individual and His Society*, Νέα Υόρκη, 1945· Clyde Kluckhohn, Henry Murray και David Schneider, *Personality in Nature, Society, and Culture*, Νέα Υόρκη, 1955· Harold D. Lasswell, *Psychopathology and Politics*, στο *Political Writings*, ό.π. Nathan Leites, «Psychocultural Hypotheses About Political Acts», στο *World Politics*, τόμ. I, 1948· Ralph Linton, *The Cultural Background of Personality*, Νέα Υόρκη, 1945· Margaret Mead, «The Study of National Character», στο Daniel Lerner και Harold D. Lasswell, *The Policy Sciences*, Στάνφορντ, 1951. Ιδιαίτερα σχετικό με την εργασία μας είναι το Alex Inkeles, «National Character and Modern Political Systems», στο Francis L.K. Hsu (επιμ.), *Psychological Anthropology*, Χόμγουντ, III, 1961. Και μία από τις σημαντικότερες σύγχρονες συμβολές στη θεωρία του εθνικού χαρακτήρα και της πολιτικής κουλτούρας είναι το Lucian W. Pye, *Politics, Personality, and Nation Building*, Νιού Χέιβεν, 1962, όπου παρουσιάζεται τόσο μια γενική θεωρία της προσωπικότητας και των πολιτικών στάσεων, όσο και η εφαρμογή της σε μια μελέτη των Βερμανικών μοτίβων.

Στις μελέτες για τη Γερμανία περιλαμβάνονται: R. Brickner, *Is Germany Incurable?* Φιλαδέλφεια, 1943· H.V. Dicks, «Personality Traits and National Socialist Ideology», *Human Relations*, τόμ. III, 1950· David Rodnick, *Postwar Germans*, Νιού Χέιβεν, 1948 και Bertram Schaffner, *Fatherland. A Study of Authoritarianism in the German Family*, Νέα Υόρκη, 1948.

Στις μελέτες για τις Ηνωμένες Πολιτείες περιλαμβάνονται: Geoffrey Gorer, *The American People*, Νέα Υόρκη, 1948· Margaret Mead, *And Keep Your Powder Dry*, Νέα Υόρκη, 1942 και David Riesman, *The Lonely Crowd*, Νιού Χέιβεν, 1950.

Στις μελέτες για τη Ρωσία περιλαμβάνονται: H.V. Dicks, «Observations on Contemporary Russian Behavior», *Human Relations*, τόμ. V, 1952· Geoffrey Gorer και John Rickman, *The People of Great Russia*, Λονδίνο, 1949· Nathan Leites, *A Study of Bolshevism*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1953· Margaret Mead, *Soviet Attitudes Toward Authority*, Νέα Υόρκη, 1951 και Dinko Tomasic, *The Impact of Russian Culture on Soviet Communism*, Γκλένκο, 1953.

Για την Αγγλία, βλ. Geoffrey Gorer, *Exploring English Character*, Νέα Υόρκη, 1955. Για τη Γαλλία, βλ. Nathan Leites, *On the Game of Politics in France*, Στάνφορντ, 1959· Rhoda Metraux και Margaret Mead, *Themes in French Culture*, Στάνφορντ, 1954 και Lawrence Wylie, *Village in The Vaucluse*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, 1957. Και για την Ιαπωνία, βλ. Ruth F. Benedict, *The Chrysanthemum and The Sword*, Βοστώνη, 1946.

του εαυτού εντός του συστήματος. Κάνουμε λόγο για πολιτική κουλτούρα, όπως μπορούμε να μιλήσουμε και για οικονομική κουλτούρα ή θρησκευτική κουλτούρα. Πρόκειται για μια δέσμη προσανατολισμών απέναντι σε ένα ειδικό σύνολο κοινωνικών αντικειμένων και διαδικασιών.¹³

Επιλέγουμε όμως την πολιτική *κουλτούρα*, αντί άλλης ειδικής έννοιας, και επειδή μας διευκολύνει να αξιοποιήσουμε τα εννοιολογικά πλαίσια και τις προσεγγίσεις της ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας. Η σκέψη μας εμπλουτίζεται όταν χρησιμοποιούμε, για παράδειγμα, ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές κατηγορίες όπως η κοινωνικοποίηση, η σύγκρουση πολιτισμών και ο επιπολιτισμός (*acculturation*).¹⁴ Ομοίως, η ικανότητά μας να κατανοούμε την ανάδυση και τον μετασχηματισμό των πολιτικών συστημάτων αναπτύσσεται όταν στηριζόμαστε στο σώμα της θεωρίας που ασχολείται με τα γενικά φαινόμενα των κοινωνικών δομών και διαδικασιών.

Κατανοούμε το γεγονός ότι οι ανθρωπολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο «κουλτούρα» με πολλούς τρόπους και ότι μεταφέροντάς τον στο λεξιλόγιο της πολιτικής επιστήμης κινδυνεύουμε να εισαγάγουμε τις αμφισημίες του μαζί με τα πλεονεκτήματά του. Εδώ μπορούμε απλώς να τονίσουμε ότι χρησιμοποιούμε την έννοια της κουλτούρας με μία μόνο από τις πολλές σημασίες της: αυτήν του *ψυχολογικού προσανατολισμού προς κοινωνικά αντικείμενα*. Όταν μιλάμε για την πολιτική κουλτούρα μιας κοινωνίας, αναφερόμαστε στο πολιτικό σύστημα όπως εσωτερικεύεται με τις γνώσεις, τα συναισθήματα και τις αξιολογήσεις του πληθυσμού της. Το άτομο εισάγεται σε αυτήν όπως κοινωνικοποιείται σε μη πολιτικούς ρόλους και σε κοινωνικά συστήματα. Οι συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών περιπτώσεων πολιτικής κουλτούρας έχουν πολλά κοινά με άλλες πολιτισμικές συγκρούσεις και οι πολιτικές διαδικασίες επιπολιτισμού γίνονται ευκολότερα κατανοητές υπό το πρίσμα της αντίστασης και των τάσεων συγχώνευσης και ενσωμάτωσης της πολιτισμικής αλλαγής γενικά.

Η έννοια της πολιτικής κουλτούρας, λοιπόν, μας βοηθά να ξεφύγουμε από τον διασκορπισμό γενικών ανθρωπολογικών όρων όπως το πολιτισμικό ήθος (*cultural ethos*) και από την εικαζόμενη ομοιογένεια που υπονοείται με την εν λόγω έννοια.¹⁵ Μας διευκολύνει να διαμορφώσουμε υποθέσεις για τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων και να τις ελέγξουμε εμπειρικά. Με την έννοια της πολιτικής κοινωνικοποίησης

13. Τούτου δοθέντος, είναι άστοχο να αποδίδεται ο αγγλικός όρος ως «πολιτική παιδεία». (ΣΤΕ)

14. Το *acculturation* έχει αποδοθεί και ως «πολιτισμική αφομοίωση», ωστόσο όμως σημαίνει την αλλαγή των πολιτισμικών μοτίβων και προτύπων ενός ατόμου ή μιας ομάδας (π.χ. μετανάστες) όταν έρχονται σε επαφή και αλληλεπίδραση με άλλες κουλτούρες. Όταν αναφερόμαστε στην εξ αρχής εκμάθηση των πολιτισμικών κανόνων και μοτίβων μιας κοινωνίας από τα παιδιά χρησιμοποιούμε τον όρο «προσπολιτισμός» ως απόδοση του *enculturation*. (ΣΤΕ)

15. Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Clifford Geertz (*Η ερμηνεία των πολιτισμών*, Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 2003, σελ. 132), το ήθος ενός λαού είναι ο τόνος, ο χαρακτήρας και η ποιότητα της ζωής του, το ηθικό και αισθητικό ύψος και η αντίστοιχη διάθεση· είναι η υπολανθάνουσα στάση έναντι του εαυτού και του κόσμου που αντανάκλα η ζωή. (ΣΤΕ)

μπορούμε να υπερβούμε τις σχετικά απλές εικασίες της ψυχοπολιτισμικής σχολής αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ των γενικών μοτίβων της παιδικής ανάπτυξης και των ενήλικων πολιτικών στάσεων. Μπορούμε να συσχετίσουμε συγκεκριμένες ενήλικες πολιτικές στάσεις και συμπεριφορικές τάσεις με έκδηλες ή λανθάνουσες εμπειρίες πολιτικής κοινωνικοποίησης κατά την παιδική ηλικία.

Η πολιτική κουλτούρα μιας χώρας αποτελεί την ιδιαίτερη κατανομή μοτίβων προσανατολισμού των ατόμων προς πολιτικά αντικείμενα. Πριν φτάσουμε όμως σε αυτές τις κατανομές, πρέπει να έχουμε κάποιον τρόπο να αντλήσουμε, με τρόπο συστηματικό, ατομικούς προσανατολισμούς προς πολιτικά αντικείμενα. Με άλλα λόγια, πρέπει να ορίσουμε και να συγκεκριμενοποιήσουμε τρόπους πολιτικού προσανατολισμού και τάξεις πολιτικών αντικειμένων. Αυτός ο ορισμός και η ταξινόμηση των τύπων πολιτικού προσανατολισμού ακολουθεί τους Πάρσονς (Parsons) και Σιλς (Shils), όπως έχουμε εξηγήσει αλλού.¹⁶ Ο «προσανατολισμός» αναφέρεται στις εσωτερικευμένες όψεις αντικειμένων και σχέσεων. Περιλαμβάνει: 1) «γνωσιακό προσανατολισμό» (cognitive orientation), δηλαδή γνώσεις και πεποιθήσεις για το πολιτικό σύστημα, τους ρόλους του και τους αξιωματούχους/φορείς αυτών των ρόλων, τις εισροές και τις εκροές του πολιτικού συστήματος· 2) «θυμικό προσανατολισμό» (affective orientation) ή τα συναισθήματα για το πολιτικό σύστημα, τους ρόλους, το προσωπικό και την απόδοσή του· 3) «αξιολογικό προσανατολισμό» (evaluative orientation), τις ηθικές κρίσεις και τις απόψεις για τα πολιτικά αντικείμενα που τυπικά περιέχουν έναν συνδυασμό αξιακών σταθερών και κανονιστικών κριτηρίων με πληροφορίες και αισθήματα.

Για την ταξινόμηση των αντικειμένων του πολιτικού προσανατολισμού, ξεκινάμε με το «γενικό» πολιτικό σύστημα. Αντιμετωπίζουμε εδώ το σύστημα ως όλον και συμπεριλαμβάνουμε συναισθήματα όπως ο πατριωτισμός ή η αποξένωση, αντιλήψεις και αξιολογήσεις του έθνους ως «μεγάλο» ή «μικρό», «δυνατό» ή «αδύναμο» και του πολιτεύματος ως «δημοκρατικό», «συνταγματικό» ή «σοσιαλιστικό». Στο άλλο άκρο, διαχωρίζουμε προσανατολισμούς προς τον «εαυτό» ως πολιτικό δρώντα, το περιεχόμενο και την ποιότητα των νορμών που διέπουν το προσωπικό πολιτικό καθήκον, το περιεχόμενο και την ποιότητα της αίσθησης της προσωπικής ικανότητας (competence) έναντι του πολιτικού συστήματος. Κατά την πραγμάτευση των συστατικών στοιχείων του πολιτικού συστήματος διακρίνουμε, πρώτον, τρεις γενικές τάξεις αντικειμένων: 1) συγκεκριμένους ρόλους και δομές, όπως τα νομοθετικά σώματα, τα εκτελεστικά όργανα ή οι γραφειοκρατίες· 2) αξιωματούχους που διεκπεραιώνουν αυτούς τους ρόλους, όπως συγκεκριμένους μονάρχες, νομοθέτες και διοικητές· και 3) συγκεκριμένες δημόσιες πολιτικές, αποφάσεις ή εκτελέσεις αποφάσεων. Αυτές οι δομές, οι αξιωματούχοι και οι αποφάσεις κατηγοριοποιούνται στη συνέχεια ανάλογα με το εάν εμπλέκονται είτε στις πολιτικές διαδικασίες, ή αλλιώς στη διαδικασία «εισοχής», είτε στη διοικητική διαδικασία, ή

16. Gabriel A. Almond, «Comparative Political Systems», *Journal of Politics*, τόμ. XVIII, 1956· Talcott Parsons και Edward A. Shils, *Toward a General Theory of Action*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, 1951, σσ. 53 κ.ε.

αλλιώς στη διαδικασία «εκροής». Με την «πολιτική» διαδικασία ή τη διαδικασία «εισροής» αναφερόμαστε στη ροή των απαιτήσεων από την κοινωνία προς την πολιτεία και στη μετατροπή αυτών των απαιτήσεων σε επίσημες δημόσιες πολιτικές. Οι δομές που εμπλέκονται κυρίως στη διαδικασία εισροής είναι τα πολιτικά κόμματα, οι ομάδες συμφερόντων και τα μέσα επικοινωνίας. Με τον όρο διοικητική διαδικασία ή διαδικασία εκροής αναφερόμαστε στη διαδικασία με την οποία εφαρμόζονται ή επιβάλλονται επίσημες πολιτικές. Οι δομές που εμπλέκονται κυρίως σε αυτή τη διαδικασία περιλαμβάνουν τις γραφειοκρατίες και τα δικαστήρια.

Κατανοούμε ότι κάθε τέτοια διάκριση παραβιάζει την πραγματική συνέχεια της πολιτικής διαδικασίας και την πολύ-λειτουργικότητα των πολιτικών δομών. Μεγάλο μέρος της γενικής πολιτικής παράγεται στις γραφειοκρατίες και από τα δικαστήρια, ενώ οι δομές που αποκαλέσαμε «εισροή», όπως οι ομάδες συμφερόντων και τα πολιτικά κόμματα, συχνά ασχολούνται με διοικητικές ή εκτελεστικές λεπτομέρειες. Αυτό στο οποίο αναφερόμαστε δεν είναι παρά μια μετατόπιση στην έμφαση, που έχει όμως μεγάλη σημασία για να ταξινομήσουμε τις πολιτικές κουλτούρες. Η διάκριση που κάνουμε μεταξύ συμμετοχικής (participatory) και υποτακτικής (subject) πολιτικής κουλτούρας μετατρέπεται εν μέρει σε παρουσία ή απουσία προσανατολισμού προς τις επιμέρους δομές εισροής. Για την ταξινόμηση διαφορετικών τύπων πολιτικής κουλτούρας δεν έχει ιδιαίτερη σημασία ότι αυτές οι επιμέρους δομές εισροής εμπλέκονται επίσης στη διεκπεραίωση εκτελεστικών λειτουργιών ή ότι οι αρμόδιες διοικητικές δομές εμπλέκονται κι αυτές στην επιτέλεση λειτουργιών εισροής. Αυτό που είναι σημαντικό για την ταξινόμησή μας είναι σε ποια πολιτικά αντικείμενα προσανατολίζονται τα άτομα, πώς ακριβώς προσανατολίζονται, κατά πόσον αυτά τα αντικείμενα εμπλέκονται κυρίως στην «από τα κάτω» (upward) ροή διαμόρφωσης πολιτικής ή στην «εκ των άνω (downward)» ροή επιτέλεσης πολιτικής. Θα αναπτύξουμε λεπτομερέστερα αυτό το ζήτημα, όταν θα προσδιορίσουμε τις μείζονες τάξεις πολιτικής κουλτούρας.

Μπορούμε να συγκεφαλαιώσουμε όσα έχουμε πει ως τώρα για τους ατομικούς προσανατολισμούς προς την πολιτεία σε έναν απλό πίνακα 3x4. Στον Πίνακα Ι.1 βλέπουμε ότι ο πολιτικός προσανατολισμός ενός ατόμου μπορεί να ανιχνευθεί συστηματικά εάν διερευνήσουμε τα παρακάτω:

Πίνακας Ι.1: Διαστάσεις πολιτικού προσανατολισμού

	1.	2.	3.	4.
	Το σύστημα ως γενικό αντικείμενο	Αντικείμενα εισροής	Αντικείμενα εκροής	Ο εαυτός ως αντικείμενο
Γνωσιακή				
Θυμική				
Αξιολογική				

1. Τι γνωρίζει για τη χώρα του και το πολιτικό της σύστημα σε γενικές γραμμές, την ιστορία της, το μέγεθος, τη θέση της στον κόσμο, την ισχύ της, τα «συνταγματικά» χαρακτηριστικά της και τα συναφή; Ποια είναι τα συναισθήματά του προς αυτά τα συστημικά χαρακτηριστικά; Ποιες είναι οι περισσότερες και ποιες οι λιγότερο μελετημένες γνώμες και κρίσεις του για αυτά;
2. Τι γνώσεις έχει για τις δομές και τους ρόλους, τις διάφορες πολιτικές ελίτ και τις προτάσεις πολιτικής που αφορούν την από τα κάτω διαμόρφωση πολιτικής; Ποια είναι τα συναισθήματά του και οι απόψεις του για αυτές τις δομές, τους ηγέτες και τις προτάσεις πολιτικής;
3. Τι γνώση έχει για την εκ των άνω εφαρμογή πολιτικών, τις δομές, τα άτομα και τις αποφάσεις που εμπλέκονται σε αυτές τις διαδικασίες; Ποια είναι τα συναισθήματα και οι απόψεις του για αυτά;
4. Πώς εκλαμβάνει τον εαυτό του ως μέλος του πολιτικού συστήματος; Τι γνώσεις έχει για τα δικαιώματά του, τη δύναμή του, τις υποχρεώσεις του και τις στρατηγικές προκειμένου να ασκήσει επιρροή; Πώς νιώθει για τις ικανότητές του; Τι άτυπους κανόνες (norms) συμμετοχής ή απόδοσης (performance) αναγνωρίζει και χρησιμοποιεί στη διαμόρφωση πολιτικών κρίσεων και απόψεων;

Πίνακας 1.2: Τύποι πολιτικής κουλτούρας

	Το σύστημα ως γενικό αντικείμενο	Αντικείμενα εισροής	Αντικείμενα εκροής	Ο εαυτός ως ενεργός συμμέτοχος
Κοινοτικός	0	0	0	0
Υποτακτικός	1	0	1	0
Συμμετοχικός	1	1	1	1

Ο χαρακτηρισμός της πολιτικής κουλτούρας μιας χώρας σημαίνει, στην πράξη, να συμπληρώνουμε έναν τέτοιο πίνακα για ένα έγκυρο δείγμα του πληθυσμού της. Η πολιτική κουλτούρα συνίσταται στη συχνότητα διαφορετικών ειδών γνωσιακών, θυμικών και αξιολογικών προσανατολισμών προς το πολιτικό σύστημα εν γένει, τις εισροές και τις εκροές του, και του εαυτού ως φορέα πολιτικής δράσης.

Η κοινοτική πολιτική κουλτούρα. Όταν αυτή η συχνότητα προσανατολισμών σε εξειδικευμένα πολιτικά αντικείμενα των τεσσάρων ειδών που καθορίζονται στον Πίνακα 1.2 πλησιάζει το μηδέν, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την πολιτική κουλτούρα, κοινοτική (parochial). Οι πολιτικές κουλτούρες των αφρικανικών φυλετικών κοινωνιών και των αυτόνομων τοπικών κοινοτήτων που αναφέρει ο Κόουλμαν¹⁷ θα υπάγονταν σε αυτή την κατηγορία. Σε αυτές τις κοινωνίες δεν υπάρχουν εξειδικευμένοι πολιτικοί ρόλοι: επικεφαλής, αρχηγός, σαμάνος είναι διάχυτοι πολιτικό-οικονομικό-θρησκευτικοί ρόλοι και, για τα μέλη αυτών των κοινωνιών, οι πολιτικοί προσανατολισμοί αυτών

17. Almond και Coleman, *Politics of the Developing Areas*, σ. 254.

των ρόλων δεν διαχωρίζονται από τους θρησκευτικούς και κοινωνικούς προσανατολισμούς τους. Ο κοινοτικός προσανατολισμός υποδηλώνει επίσης τη συγκριτική απουσία προσδοκιών αλλαγής που ξεκινούν από το πολιτικό σύστημα. Ο κοινοτικός δεν περιμένει τίποτα από το πολιτικό σύστημα. Ομοίως, στις συγκεντρωτικές αφρικανικές φυλαρχίες (chiefdoms) και τα βασίλεια που αναφέρει ο Κόουλμαν, οι πολιτικές κουλτούρες θα ήταν κυρίως κοινοτικές παρόλο που η ανάπτυξη κάπως πιο εξειδικευμένων ρόλων σε αυτές τις κοινωνίες μπορεί να σηματοδοτεί την απαρχή ενός πιο διαφοροποιημένου πολιτικού προσανατολισμού. Ωστόσο, ακόμα και σε μεγαλύτερης κλίμακας και πιο διαφοροποιημένα πολιτεύματα μπορεί να κυριαρχούν κοινοτικές κουλτούρες. Βέβαια ένας σχετικά καθαρός κοινοτικός τύπος είναι πιθανό να προκύψει σε απλούστερα παραδοσιακά συστήματα, όπου η πολιτική διαφοροποίηση είναι ελάχιστη. Ο κοινοτικός τύπος σε πιο διαφοροποιημένα πολιτικά συστήματα είναι πιθανότερο να είναι θυμικός και κανονιστικός/αξιολογικός παρά γνωσιακός. Που σημαίνει ότι οι απομακρυσμένες φυλές της Νιγηρίας ή της Γκάνα μπορεί να έχουν επίγνωση, με έναν κάπως ασαφή τρόπο, για την ύπαρξη ενός κεντρικού πολιτικού καθεστώτος. Όμως, τα συναισθήματά τους προς αυτό είναι αβέβαια ή αρνητικά και δεν έχουν εσωτερικεύσει κάποιο κανόνα που να ρυθμίζει τη σύνδεσή τους με αυτό.

Η υποτακτική πολιτική κουλτούρα. Ο δεύτερος μείζων τύπος πολιτικής κουλτούρας που απεικονίζεται στον Πίνακα Ι.2 είναι η υποτακτική κουλτούρα. Εδώ, βρίσκουμε υψηλή συχνότητα προσανατολισμών προς ένα διαφοροποιημένο πολιτικό σύστημα καθώς και προς τις δομές εκροής του, ενώ οι προσανατολισμοί προς εξειδικευμένα αντικείμενα εισροής και προς τον εαυτό ως ενεργό συμμετόχο πλησιάζουν το μηδέν. Ο υποτακτικός γνωρίζει την εξειδικευμένη κυβερνητική εξουσία, θυμικά κλίνει προς αυτή, ίσως νιώθει περηφάνια για αυτή, ίσως δεν του αρέσει. Την αξιολογεί είτε ως νόμιμη είτε ως μη νόμιμη. Ωστόσο η σχέση είναι προς το σύστημα σε γενικό επίπεδο, προς την πλευρά της εκροής του πολιτικού συστήματος, τη διοικητική, την «εκ των άνω» (downward). Πρόκειται ουσιαστικά για μια παθητική σχέση, παρόλο που ενυπάρχει, όπως θα δούμε παρακάτω, ένας μικρός βαθμός ανταγωνισμού εντός της υποτακτικής κουλτούρας.

Μιλάμε και πάλι για τον καθαρά υποτακτικό προσανατολισμό που συνήθως απαντάται σε μια κοινωνία όπου δεν υπάρχει διαφοροποιημένη δομή εισροής. Ο υποτακτικός προσανατολισμός προς ένα πολιτικό σύστημα που έχει αναπτύξει δημοκρατικούς θεσμούς είναι πιθανότερο να έχει θυμική και κανονιστική χροιά, παρά γνωσιακή. Έτσι, ένας Γάλλος βασιλικός γνωρίζει τους δημοκρατικούς θεσμούς, απλώς δεν τους αποδίδει νομιμότητα.

Η συμμετοχική πολιτική κουλτούρα. Στον τρίτο μείζονα τύπο πολιτικής κουλτούρας, τη συμμετοχική κουλτούρα, τα μέλη της κοινωνίας τείνουν να προσανατολίζονται αποκλειστικά προς το σύστημα ως όλον- και προς τις πολιτικές και διοικητικές δομές και διαδικασίες: με άλλα λόγια, τόσο προς την εισροή όσο και προς την εκροή του πολιτικού συστήματος. Τα επιμέρους άτομα-πολίτες σε ένα συμμετοχικό πολίτευμα μπορεί να διάκεινται ευνοϊκά ή δυσμενώς προς τις διάφορες τάξεις πολιτικών αντικειμένων.

Εκλαμβάνουν τον ρόλο του εαυτού εντός της πολιτείας με όρους «δράσης», αν και τα συναισθήματα και οι αξιολογήσεις τους για τέτοιους ρόλους ποικίλλουν από την αποδοχή ως την απόρριψη, όπως θα δείξουμε παρακάτω.

Αυτή η τρίπτυχη ταξινόμηση στις πολιτικές κουλτούρες δεν υποθέτει ότι η μία τάση αντικαθιστά τις άλλες. Η υποτακτική κουλτούρα δεν εξαλείφει διάχυτους προσανατολισμούς προς τις πρωτογενείς και οικείες δομές της κοινότητας. Στους διάχυτους προσανατολισμούς προς τις ομάδες μονογραμμικής καταγωγής, τη θρησκευτική κοινότητα και το χωριό προσθέτει έναν εξειδικευμένο υποτακτικό προσανατολισμό προς τους κυβερνητικούς θεσμούς. Ομοίως, η συμμετοχική κουλτούρα δεν εκτοπίζει το υποτακτικό και κοινοτικό πρότυπο προσανατολισμού. Η συμμετοχική κουλτούρα αποτελεί μία επιπρόσθετη διαστρωμάτωση, που μπορεί να προστεθεί και να συνδυαστεί με την υποτακτική και την κοινοτική κουλτούρα. Έτσι, ο πολίτης του συμμετοχικού πολιτεύματος δεν προσανατολίζεται μόνο προς την ενεργό συμμετοχή στην πολιτική, αλλά επιπλέον υπόκειται στον νόμο και την εξουσία, και είναι μέλος πιο διάχυτων πρωτογενών ομάδων.

Σίγουρα η πρόσθεση συμμετοχικών τάσεων στον υποτακτικό και κοινοτικό προσανατολισμό δεν αφήνει αμετάβλητους αυτούς τους «πρότερους» προσανατολισμούς. Οι κοινοτικοί προσανατολισμοί πρέπει να προσαρμοστούν όταν νέοι και πιο εξειδικευμένοι προσανατολισμοί εισάγονται στην εικόνα, όπως αλλάζουν οι κοινοτικές και υποτακτικές τάσεις όταν αποκτούνται συμμετοχικοί προσανατολισμοί. Στην πραγματικότητα, κάποιες από τις σημαντικότερες διαφορές στις πολιτικές κουλτούρες των πέντε δημοκρατιών που περιλαμβάνονται στη μελέτη μας στρέφονται γύρω από την έκταση και τον τρόπο με τον οποίο οι κοινοτικές, υποτακτικές και συμμετοχικές τάσεις συνδυάστηκαν, συγχωνεύτηκαν ή αναμείχθηκαν σε ατομικό επίπεδο σε κάθε χώρα.¹⁸

Είναι αναγκαίο να σημειωθεί μία ακόμα επιφύλαξη. Η ταξινόμησή μας δεν υπονοεί ομοιογένεια ή ομοιομορφία στις πολιτικές κουλτούρες. Έτσι, τα πολιτικά συστήματα με συμμετοχικές κυρίως κουλτούρες συμπεριλαμβάνουν, ακόμα και σε οριακές περιπτώσεις, υποτακτικούς και κοινοτικούς τύπους. Οι ατέλειες των διαδικασιών της πολιτικής κοινωνικοποίησης, οι προσωπικές προτιμήσεις και οι πεπερασμένες γνωστικές ικανότητες ή οι περιορισμένες ευκαιρίες μάθησης θα συνεχίσουν να παράγουν υποτακτικούς και κοινοτικούς πολιτικούς προσανατολισμούς, ακόμα και σε καλά εδραιωμένες και σταθερές δημοκρατίες. Ομοίως, οι κοινοτικοί τύποι θα συνεχίσουν να υπάρχουν ακόμα σε «υψηλές» υποτακτικές κουλτούρες.

Υπάρχουν λοιπόν δύο όψεις της πολιτισμικής ετερογένειας ή της πολιτισμικής «μίξης». Ο «πολίτης» είναι ένα ιδιαίτερο μίγμα συμμετοχικών, υποτακτικών και κοινοτικών κλίσεων και η κουλτούρα πολιτών είναι ένα ιδιαίτερο μίγμα συμμετοχικών, υποτακτικών και κοινοτικών πολιτικο-πολιτισμικών προτύπων. Για τον πολίτη, χρειαζόμαστε έννοιες αναλογιών, οριακών τιμών, αντιστοιχίσεων για να διαχειριστούμε τους τρόπους με τους οποίους ο συνδυασμός συμμετοχικών, υποτακτικών και κοινοτικών στάσεων σχετίζεται

18. Βλ. παρακάτω, κεφ. VIII και IX.

με την αποτελεσματική επίδοση. Για την κουλτούρα πολιτών, με την οποία θα ασχοληθούμε λεπτομερώς παρακάτω, χρειαζόμαστε τις ίδιες έννοιες αναλογιών, οριακών τιμών και αντιστοιχίσεων για να χειριστούμε το ζήτημα του τι «μίγμα» πολιτικό-πολιτισμικών προσανατολισμών σχετίζεται με την αποτελεσματική επίδοση των δημοκρατικών συστημάτων. Αφού συγκρίνουμε τις πολιτικές κουλτούρες των πέντε χωρών θα έχουμε την ευκαιρία να ξανασυζητήσουμε αυτά τα ερωτήματα.

Η τρίπτυχη ταξινόμησή μας συμμετοχικού, υποτακτικού και κοινοτικού τύπου είναι μόνον η αρχή μιας ταξινόμησης για τις πολιτικές κουλτούρες. Κάθε μία από αυτές τις μείζονες κατηγορίες έχει υποκατηγορίες, ενώ η ταξινόμησή μας έχει αφήσει εντελώς απέξω τη διάσταση της πολιτικής ανάπτυξης και της πολιτισμικής αλλαγής. Ας εξετάσουμε πρώτα το τελευταίο ζήτημα, καθώς θα μας διευκολύνει στη διαχείριση του προβλήματος της υποκατηγοριοποίησης, προσφέροντας μια καλύτερη εννοιολογική εργαλειοθήκη.

Οι πολιτικές κουλτούρες μπορεί να ταιριάζουν στις δομές του πολιτικού συστήματος, μπορεί και όχι. Μια πολιτισμικά συνάδουσα ή εναρμονισμένη (congruent) πολιτική δομή θα ήταν η κατάλληλη για τη συγκεκριμένη κουλτούρα, εκεί δηλαδή όπου η πολιτική κατανόηση του πληθυσμού θα έτεινε να είναι ακριβής και η συναισθηματική επένδυση και η ηθική αξιολόγηση θα έτειναν να είναι ευνοϊκές. Γενικά, μια κοινοτική, υποτακτική ή συμμετοχική κουλτούρα θα ταίριαζε περισσότερο με μια παραδοσιακή πολιτική δομή, μια συγκεντρωτική και αυταρχική δομή και μια δημοκρατική πολιτική δομή, αντιστοίχως. Η κοινοτική πολιτική κουλτούρα που συνάδει αρμονικά με τη δομή της θα είχε υψηλό συντελεστή γνωστικών προσανατολισμών και υψηλό συντελεστή θετικών συναισθηματικών και αξιολογικών προσανατολισμών προς τις διάχυτες δομές της φυλετικής κοινότητας ή του χωριού. Η υποτακτική πολιτική κουλτούρα σε εναρμόνιση με το σύστημά της θα είχε υψηλό γνωστικό συντελεστή και υψηλούς θετικούς συντελεστές των δύο άλλων τύπων προσανατολισμού προς το διακριτό πολιτικό σύστημα ως όλον και προς τις διοικητικές όψεις ή αλλιώς τις δομές εκροής. Ενώ η εναρμονισμένη συμμετοχική κουλτούρα θα χαρακτηριζόταν από υψηλούς και θετικούς συντελεστές προσανατολισμού και προς τις τέσσερις κατηγορίες πολιτικών αντικειμένων.

Τα πολιτικά συστήματα αλλάζουν και κάλλιστα μπορούμε να υποθέσουμε ότι η κουλτούρα και η δομή τελούν συχνά σε δυσαρμονία. Ιδιαίτερα αυτές τις δεκαετίες των ραγδαίων πολιτισμικών αλλαγών, τα περισσότερα πολιτικά συστήματα είναι μάλλον αυτά που δεν κατόρθωσαν να πετύχουν αντιστοίχιση ή που κινούνται από τη μια μορφή πολιτεύματος στην άλλη.

Για να αναπαραστήσουμε σχηματικά αυτές τις σχέσεις συνάφειας /ασυνάφειας (ή εναρμόνισης/μη εναρμόνισης) μεταξύ πολιτικής δομής και κουλτούρας, παρουσιάζουμε τον Πίνακα Ι.3.

Κάθε ένας από τους τρεις μείζονες τύπους πολιτικής κουλτούρας τοποθετείται εντός της διάταξης του Πίνακα Ι.3. Έτσι, μπορεί να μιλάμε για κοινοτικές, υποτακτικές και

συμμετοχικές κουλτούρες, που συνεπάγονται αφοσίωση και σύμπλευση με την ηγεσία¹⁹ όταν οι γνωσιακές, θυμικές και αξιολογικές κλίσεις προς τα κατάλληλα αντικείμενα της πολιτείας πλησιάζουν την ενότητα ή την τέλεια αντιστοιχία μεταξύ κουλτούρας και δομής. Αλλά η αντιστοιχία μεταξύ κουλτούρας και δομής αναπαρίσταται καλύτερα με τη μορφή κλίμακας. Τα όρια της αντιστοιχίας μεταξύ κουλτούρας και δομής επικυρώνονται στις στήλες 1 και 2 του πίνακα. Η αντιστοιχία είναι ισχυρή όταν οι συχνότητες θετικών τάσεων πλησιάζουν την ενότητα(+). Η αντιστοιχία είναι αδύναμη όταν η πολιτική δομή είναι κατανοητή αλλά η συχνότητα θετικού συναισθήματος και θετικής αξιολόγησης αγγίζουν την αδιαφορία ή το μηδέν. Η αναντιστοιχία μεταξύ πολιτικής κουλτούρας και δομής ξεκινά όταν το σημείο αδιαφορίας ξεπερνιέται και αυξάνεται η συχνότητα αρνητικής θυμικής αντίδρασης και ηθικού καταλογισμού (-). Μπορούμε ακόμη να δούμε αυτή την κλίμακα ως κλίμακα σταθερότητας/αστάθειας. Καθώς κινούμαστε προς την πρώτη στήλη του σχήματος, πλησιάζουμε μια κατάσταση αφοσίωσης στην και σύμπλευσης με την ηγεσία: εκεί οι στάσεις και οι θεσμοί εναρμονίζονται. Καθώς κινούμαστε προς την τρίτη στήλη, πλησιάζουμε την αποξένωση: εκεί οι στάσεις είναι δυνάμει απορριπτικές των πολιτικών θεσμών ή δομών.

Πίνακας Ι.3: Συνάφεια/ασυνάφεια μεταξύ πολιτικής κουλτούρας και δομής*

	Σύμπλευση με την ηγεσία	Απάθεια	Αποξένωση
Γνωσιακός προσανατολισμός	+	+	+
Θυμικός προσανατολισμός	+	0	-
Αξιολογικός προσανατολισμός	+	0	-

* Η ένδειξη (+) υποδεικνύει υψηλή συχνότητα επίγνωσης ή θετικού συναισθήματος ή αξιολόγησης προς τα πολιτικά αντικείμενα. Η ένδειξη (-) υποδεικνύει υψηλή συχνότητα αρνητικών αξιολογήσεων ή συναισθημάτων. Η ένδειξη (0) υποδεικνύει υψηλή συχνότητα αδιαφορίας.

Όμως αυτή η κλίμακα είναι μόνο η αρχή, αφού η αναντιστοιχία μπορεί να έχει τη μορφή απλής απόρριψης μιας συγκεκριμένης ομάδας αξιωματούχων (π.χ. μιας συγκεκριμένης δυναστείας με τη γραφειοκρατία της). Ή μπορεί να είναι η όψη μιας συστημικής αλλαγής, όπως η μετάβαση από ένα απλούστερο πρότυπο πολιτικής κουλτούρας σε ένα πιο σύνθετο. Έχουμε ήδη σημειώσει ότι όλες οι πολιτικές κουλτούρες (με την εξαίρεση των απλών κοινοτικών) είναι μικτές. Μια συμμετοχική κουλτούρα, λοιπόν, περιλαμβάνει άτομα που διακατέχονται από υποτακτικές ή κοινοτικές τάσεις. Και μια υποτακτική κουλτούρα περιλαμβάνει άτομα με κοινοτικές τάσεις. Χρησιμοποιούμε τον όρο «συστημικά μικτές» πολιτικές κουλτούρες για να αναφερθούμε σε όσες έχουν σημαντικά ποσοστά

19. Δανειζόμαστε τον όρο «σύμπλευση με την ηγεσία» (allegiant) από το βιβλίο του Robert E. Lane, *Political Ideology*, Νέα Υόρκη, 1962, σσ. 170 κ.ε.

τόσο απλούστερων όσο και συνθετότερων μοτίβων προσανατολισμού. Όταν λέμε ότι αυτές οι κουλτούρες είναι συστημικά μικτές, δεν υπονοούμε ότι υπάρχει μια αναπόφευκτη τάση να ολοκληρωθεί η ανάπτυξη. Η διαδικασία της αλλαγής της πολιτικής κουλτούρας μπορεί να σταθεροποιηθεί σε κάποιο σημείο που να υπολείπεται σε αντιστοίχιση με μια συγκεντρωτική, αυταρχική ή δημοκρατική δομή. Επίσης μπορεί η ανάπτυξη να πάρει μια πορεία παρόμοια με εκείνη της Βρετανίας, όπου το αργό, συνεχές μοτίβο πολιτισμικής αλλαγής συνοδευόταν από ανάλογες συνεχείς αλλαγές στη δομή. Οι πολιτικές κουλτούρες μπορεί πράγματι να παραμείνουν συστημικά μικτές για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, όπως φάνηκε στις περιπτώσεις της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας κατά τον δέκατο ένατο και τον επόμενο αιώνα. Ωστόσο, όταν παραμένουν μικτές υπάρχουν αναπόφευκτα εντάσεις μεταξύ κουλτούρας και δομής, αλλά και μια χαρακτηριστική ροπή προς τη δομική αστάθεια.

Αν οι τρεις τύποι που αναπαρίστανται στον Πίνακα Ι.2 είναι οι καθαρές μορφές πολιτικής κουλτούρας, μπορούμε να διακρίνουμε και τρεις τύπους συστημικά μικτής πολιτικής κουλτούρας: 1) την κοινοτική-υποτακτική, 2) την υποτακτική-συμμετοχική και 3) την κοινοτική-συμμετοχική.

Η κοινοτική-υποτακτική κουλτούρα. Σε αυτόν τον τύπο πολιτικής κουλτούρας ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει απορρίψει τα περιοριστικά αξιώματα της διάχυτης φυλετικής, φεουδαρχικής ηγεσίας ή της αρχηγείας του χωριού και έχει κατευθύνει την αφοσίωσή του προς ένα περιπλοκότερο πολιτικό σύστημα με διαφοροποιημένες κεντρικές κυβερνητικές δομές. Πρόκειται για την κλασική περίπτωση της ανάπτυξης του βασιλείου από σχετικά αδιαφοροποίητες μονάδες. Τα χρονικά και οι ιστορίες των περισσότερων εθνών περιλαμβάνουν αυτό το πρώιμο στάδιο μετάβασης από την τοπική κοινοτική στη συγκεντρωτική εξουσία. Αυτή η μετάβαση βέβαια μπορεί να σταθεροποιηθεί σε ένα σημείο που να υπολείπεται μιας πλήρως αναπτυγμένης υποτακτικής κουλτούρας. Τα χαλαρά διαρθρωμένα αφρικανικά βασίλεια, ακόμα και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αποτελούν παραδείγματα σταθερής, μικτής υποτακτικής-κοινοτικής κουλτούρας, όπου η τελευταία δεσπόζει και η κεντρική εξουσία παίρνει τη μορφή ενός θολά κατανοητού, εκμεταλλευτικής λογικής (primarily extractive), συνόλου πολιτικών αντικειμένων. Το πρόβλημα της πολιτισμικής αλλαγής από το κοινοτικό στο υποτακτικό πρότυπο είναι δύσκολο και ασταθείς κινήσεις μπρος-πίσω συνηθίζονται στην πρώιμη ιστορία των εθνών.²⁰

20. Μια κλασική περίπτωση είναι η διαδοχή του Βασιλιά Σολομώντα στο βασίλειο του Ισραήλ. Όταν πέθανε ο Σολομώντας, οι κοινοτικοί (φυλετικοί και γενεαλογικοί) αρχηγοί του Ισραήλ πήγαν στον γιο του, Ροβοάμ, λέγοντας: «ο πατήρ σου έσκληρυνε τὸν ζυγὸν ἡμῶν, καὶ νῦν ἄφες ἀπὸ τῆς δουλείας τοῦ πατρός σου τῆς σκληρᾶς καὶ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ αὐτοῦ τοῦ βαρέος, οὐ ἔδωκεν ἑφ' ἡμᾶς, καὶ δουλεύσομέν σοι» («ο πατέρας σου βάρυνε τον ζυγό μας· αν τώρα εσύ ελαφρύνεις τη σκληρή δουλειά του πατέρα σου και τον βαρύ ζυγό που μας επέβαλε, τότε θα σε υπηρετήσουμε»). Οι γηραιότεροι σύμβουλοι του Ροβοάμ του πρότειναν να ελαφρύνει τον ζυγό και να σεβαστεί περισσότερο την αυτονομία των εναπομενόντων κοινοτικών ομάδων, φυλετικών και γενεαλογικών. Οι νεότεροι σύμβουλοι –φανατικοί νεωτεριστές– του πρότειναν την περίφημη

Τη σύνθετη αυτή διαδικασία μπορούμε να την παρομοιάσουμε ως μια σειρά υποδιαιρέσεων κατανεμημένων σε ένα συνεχές. Στο ένα άκρο θα βάλουμε την πολιτική κουλτούρα του πρωσικού απολυταρχισμού, όπου η καταπίεση των κοινοτικών τάσεων ήταν έντονη. Στο άλλο άκρο, την πολιτική κουλτούρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ποτέ δεν προχώρησε πέρα από μια φοροεισπρακτική εξωγενή σχέση εκμετάλλευσης με τις λιγότερο ή περισσότερο κοινοτικές συστατικές μονάδες της. Η αντίθεση μεταξύ Πρωσικού και Βρετανικού απολυταρχισμού είναι ενδιαφέρουσα από αυτή την οπτική. Έχουμε ήδη επισημάνει ότι ακόμα και «υψηλές» πολιτικές κουλτούρες αποτελούν σύμμειξη, ότι οι ατομικές κλίσεις και προσανατολισμοί που τις συνθέτουν αποτελούν επίσης μίγμα. Στην Πρωσία, σε αυτή τη χαρακτηριστική μεμονωμένη περίπτωση, μπορούμε να πούμε πως η ένταση της υποτακτικής τάσης ήταν πολύ ισχυρότερη από ό,τι η κοινοτική, ενώ στη Βρετανία υποστηρίζουμε ότι υπήρχε περισσότερη ισορροπία και, επιπλέον, τα κοινοτικά και υποτακτικά στρώματα ήταν πιο αντιστοιχισμένα. Αυτές οι *ψυχολογικές* μίξεις εξηγούν την αντίθεση στην εικόνα της εξουσίας μεταξύ της Πρωσίας και της Βρετανίας του δέκατου ογδόου αιώνα: η πρώτη, αυτή της *kadavergehorsam*,²¹ η δεύτερη, αυτή του γεμάτου αυτοπεποίθησης, αν και πειθήνιου (*deferential*), επαρχιακού γαιοκτήμονα, εμπόρου, μικροκτηματία στρατιώτη. Ομοίως, η *πολιτισμική* μίξη στην Πρωσία πιθανόν εμπεριείχε μεγαλύτερη πόλωση μεταξύ μιας επίμονης κοινοτικής υπο-κουλτούρας – χαρακτηριστικό παράδειγμα της οποίας είναι η ακραία περίπτωση των αγροτών στις εκτάσεις της Ανατολικής Γερμανίας – και μιας υποτακτικής υποκουλτούρας όσων ομάδων επηρεάζονταν περισσότερο από τον πρωσικό απολυταρχισμό: η γραφειοκρατία, ακόμα και στα κατώτερα κλιμάκια, και η αυξανόμενα μεγάλη μερίδα του πρωσικού ανθρώπινου δυναμικού που υποβαλλόταν στην πρωσική στρατιωτική εμπειρία.

Έτσι, η αλλαγή από την κοινοτική στην υποτακτική πολιτική κουλτούρα μπορεί να σταθεροποιηθεί σε διάφορα σημεία του συνεχούς και να δώσει διαφορετικές πολιτικές, ψυχολογικές και πολιτισμικές συμμείξεις. Υποστηρίζουμε επίσης ότι το είδος της μίξης που προκύπτει έχει ιδιαίτερη σημασία για τη σταθερότητα και την απόδοση του πολιτικού συστήματος.

συμβουλή να πει στους παραδοσιακούς αρχηγούς του λαού: «ὁ μικρὸς δάκτυλός μου παχύτερος τῆς ὀσφύος τοῦ πατρός μου. Εἰ νῦν ὁ πατήρ μου ἐπαίδευσεν ὑμᾶς ζυγῷ βαρεῖ, κἀγὼ προσθήσω ἐπὶ τὸν ζυγὸν ἡμῶν, ὁ πατήρ μου ἐπαίδευσεν ὑμᾶς ἐν μάστιγι κἀγὼ παιδεύσω ὑμᾶς ἐν σκορπίοις» («το μικρό μου δάχτυλο είναι παχύτερο από τις λαγόνες του πατέρα μου... Αν ο πατέρας μου σας βάρυνε με σκληρό ζυγό, εγώ θα προσθέσω στον ζυγό σας: αν ο πατέρας μου σας τιμωρούσε με μαστίγια, τότε εγώ θα σας τιμώ με κεντριά σκορπιού») (Β' Χρονικών, 10:4-11). Οι συνέπειες της επιλογής του Ροβοάμ να ακολουθήσει τη συμβουλή των νεαρών εκσυγχρονιστών, όπως παρουσιάζεται στη συνέχεια των *Χρονικών*, υποδεικνύει πως μια τόσο βίαιη επίθεση στον κοινοτικό τύπο μπορεί να προκαλέσει την έκπτωση των κοινοτικών και υποτακτικών τάσεων σε απάθεια και αποξένωση. Τα αποτελέσματα είναι πολιτικός κατακερματισμός και εθνική καταστροφή.

21. «Τυφλή υπακοή», γερμανικά στο κείμενο. (ΣτΜ)

Η υποτακτική-συμμετοχική κουλτούρα. Ο τρόπος με τον οποίο επιλύεται η μετάβαση από την κοινοτική στην υποτακτική κουλτούρα επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο συντελείται η μετάβαση από την υποτακτική στη συμμετοχική. Όπως επισημαίνει ο Πάι, η εγχώραξη μιας αίσθησης εθνικής αφοσίωσης και ταύτισης, και μιας τάσης υπακοής στις ρυθμίσεις της κεντρικής εξουσίας, είναι το πρώτο και σημαντικό-τερο πρόβλημα των αναδυόμενων εθνών.²² Στη μετάβαση από την υποτακτική στη συμμετοχική κουλτούρα οι κοινοτικές και τοπικές αυτοδιοικήσεις, αν επιβιώσουν, μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη των δημοκρατικών υποδομών. Αυτό σίγουρα συνέβη στη βρετανική περίπτωση. Οι τοπικές αρχές, τα δημοτικά συμβούλια, οι θρησκευτικές κοινότητες και οι ομάδες εμπόρων, όπου εξακολουθούσε να υφίσταται η παράδοση της συντεχνιακής ελευθερίας, έγιναν η πρώτη ομάδα συμφερόντων στην αναπτυσσόμενη βρετανική δημοκρατία. Πρόκειται για ένα σημαντικό ιστορικό μάθημα. Ακριβώς επειδή η ανάπτυξη μιας υποτακτικής κουλτούρας στην Αγγλία σταμάτησε χωρίς να καταστρέψει τις τοπικές και κοινοτικές δομές και κουλτούρες, αυτές διατέθηκαν αργότερα, τροποποιημένες βεβαίως, ως δίκτυο επιρροής που συνέδεσε τους Βρετανούς, ως ικανούς πολίτες, με την κυβέρνηση τους. Από την άλλη μεριά, λόγω της μαζικότερης επίδρασης της πρωσικής κρατικής εξουσίας, οι κοινοτικοί θεσμοί είτε παρήκμασαν και συρρικνώθηκαν στη σφαίρα του ιδιωτικού, είτε αφομοιώθηκαν από την κρατική εξουσία. Έτσι, η εποχή του εκδημοκρατισμού στη Γερμανία ξεκίνησε με ένα μεγάλο χάσμα μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας: οι υποδομές που αναδύθηκαν απέτυχαν να γεφυρώσουν τα άτομα, τις οικογένειες και την κοινότητα με τους θεσμούς της κυβερνητικής εξουσίας.

Στη μικτή υποτακτική-συμμετοχική κουλτούρα, ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού έχει καλλιεργήσει έναν ειδικό προσανατολισμό προς τη δομή των εισροών καθώς και μια ιδιάζουσα αυτό-κατανόηση του εαυτού τους ως ενεργών πολιτών, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του υπόλοιπου πληθυσμού συνεχίζει να προσανατολίζεται προς μια αυταρχική κυβερνητική δομή και να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του με σχετικά παθητικό τρόπο. Σε δυτικοευρωπαϊκά παραδείγματα αυτού του τύπου πολιτικής κουλτούρας – Γαλλία, Γερμανία και Ιταλία του δέκατου ένατου και του τρέχοντος αιώνα²³ – υπήρχε ένα χαρακτηριστικό μοτίβο δομικής αστάθειας με εναλλαγές αυταρχικών και δημοκρατικών κυβερνήσεων. Όμως, από αυτό το είδος πολιτισμικής σύμμειξης προκαλούνται πολλά περισσότερα από τη δομική αστάθεια. Τα ίδια τα πολιτισμικά μοτίβα επηρεάζονται από τη δομική αστάθεια και το πολιτισμικό αδιέξοδο. Επειδή οι συμμετοχικοί προσανατολισμοί έχουν διαδοθεί μόνο σε ένα μέρος του πληθυσμού και επειδή η νομιμοποίησή τους αμφισβητείται από την εναπομείνσα υποτακτική υποκουλτούρα και αναστέλλεται κατά τα αυταρχικά διαλείμματα, το συμμετοχικά προσανατολισμένο στρώμα του πληθυσμού δεν κατορθώνει να γίνει ένα ικανό, γεμάτο αυτοπεποίθηση, έμπειρο σώμα πολιτών. Τείνουν έτσι να παραμένουν επίδοξοι δημοκράτες (*democratic*

22. Pye, *Politics, Personality, and Nation Building*, σσ. 3 κ.ε.

23. Εννοείται ο εικοστός. (ΣτΕ)

aspirants). Αποδέχονται δηλαδή τους κανόνες της συμμετοχικής κουλτούρας, αλλά η συναίσθηση της ικανότητάς τους δεν στηρίζεται στην εμπειρία ή σε μια εδραιωμένη μέσα τους νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος. Επιπλέον, οι δομικές αστάθειες που συχνά συνοδεύουν τη μικτή υποτακτική-συμμετοχική κουλτούρα, η συχνή αναποτελεσματικότητα των δημοκρατικών δομών και του κυβερνητικού συστήματος τείνουν να παράγουν αλλοτριωτικές τάσεις μεταξύ των δημοκρατικά προσανατολισμένων τμημάτων του πληθυσμού. Με όλα αυτά μαζί, αυτού του είδους το πολιτικό-πολιτισμικό αδιέξοδο μπορεί να προκαλέσει ένα σύνδρομο με συστατικά ιδεαλιστικής έμπνευσης και αποξένωση από το πολιτικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένων των κομμάτων, των ομάδων συμφερόντων και του Τύπου.

Η μικτή υποτακτική-συμμετοχική κουλτούρα, εάν παραμείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα, μεταβάλλει επίσης τον χαρακτήρα της υποτακτικής υποκουλτούρας. Κατά τη διάρκεια των δημοκρατικών διαλειμμάτων οι ομάδες με αυταρχικό προσανατολισμό συναγωνίζονται με τις δημοκρατικές ομάδες εντός ενός τυπικά δημοκρατικού πλαισίου. Με άλλα λόγια πρέπει να αναπτύξουν μια δική τους αμυντική πολιτική φυσιογνωμία. Αν και αυτό δεν μεταμορφώνει την υποτακτική υποκουλτούρα σε δημοκρατική, σίγουρα την αλλάζει, συχνά σε σημαντικό βαθμό. Δεν είναι τυχαίο ότι τα αυταρχικά καθεστώτα που αναδύονται σε πολιτικά συστήματα με μικτές υποτακτικές-συμμετοχικές κουλτούρες τείνουν να έχουν λαϊκίστικους τόνους ενώ στην πιο πρόσφατη περίοδο του ολοκληρωτισμού αυτά τα καθεστώτα έφτασαν στο σημείο να υιοθετήσουν τη δημοκρατική υποδομή σε μια χονδροειδώς διαστρεβλωμένη μορφή της.

Η κοινοτική-συμμετοχική κουλτούρα. Στην κοινοτική-συμμετοχική κουλτούρα συναντάμε το σύγχρονο πρόβλημα της πολιτισμικής ανάπτυξης σε πολλά από τα αναδυόμενα εθνικά κράτη. Στις περισσότερες από αυτές τις χώρες, η πολιτική κουλτούρα είναι κυρίως κοινοτική. Οι δομικοί κανόνες που εισάγονται είναι συνήθως συμμετοχικοί. Για την εναρμόνισή τους τους, λοιπόν, απαιτούν μια συμμετοχική κουλτούρα. Οπότε, το πρόβλημα είναι η ταυτόχρονη ανάπτυξη ενός εξειδικευμένου προσανατολισμού των εισροών και των εκροών. Δεν είναι περίεργο ότι τα περισσότερα από αυτά τα πολιτικά συστήματα, καθώς πάντα απειλούνται από κοινοτικό κατακερματισμό, ταλαντεύονται σαν τους σχοινοβάτες, γέρνουν αβέβαια πότε προς τον αυταρχισμό και πότε προς τη δημοκρατία.

Δεν υπάρχει καμία δομική εδραίωση στις δύο πλευρές για να στηριχτούν, ούτε μια γραφειοκρατία με αφοσιωμένους υποτακτικούς ούτε μια θεσμική διάταξη που να υποστηρίζεται από υπεύθυνους και ικανούς πολίτες. Το πρόβλημα της εξέλιξης από την κοινοτική στη συμμετοχική κουλτούρα μοιάζει με μια πρώτη ματιά άλυτο. Αν όμως θυμηθούμε ότι οι περισσότερες αυτόνομες, κοινοτικές ομάδες και η αφοσίωσή τους στην ηγεσία επιβιώνουν, μπορούμε τουλάχιστον να υποστηρίξουμε ότι η ανάπτυξη μιας ορισμένης συμμετοχικής κουλτούρας σε κάποια από τα αναδυόμενα εθνικά κράτη δεν έχει ακόμη αποκλειστεί. Το ζήτημα έγκειται στη διάβρωση των κοινοτικών δομών, χωρίς ωστόσο αυτές να καταστραφούν από τις εκροές του συστήματος, έτσι ώστε να μετατραπούν σε ομάδες συμφερόντων και να λειτουργήσουν στην πλευρά των εισροών.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΠΟΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Έχουμε ήδη σημειώσει πως οι περισσότερες πολιτικές κουλτούρες είναι ανομοιογενείς. Ακόμα και οι πληρέστερα αναπτυγμένες συμμετοχικές κουλτούρες περιλαμβάνουν κατάλοιπα υποτακτικών και κοινοτικών εμπτυχώσεων. Ακόμα και εντός αυτού του πεδίου της κουλτούρας που τείνει στη συμμετοχή, υπάρχουν επίμονες και σημαντικές διαφορές στον εν γένει πολιτικό προσανατολισμό. Υιοθετώντας την ορολογία του Ραλφ Λίντον (Ralph Linton) για τις ανάγκες της δικής μας έρευνας, χρησιμοποιούμε τον όρο «υποκουλτούρα» για να αναφερθούμε σε αυτά τα συστατικά μέρη της κάθε πολιτικής κουλτούρας.²⁴ Αλλά οφείλουμε να διακρίνουμε τουλάχιστον δύο τύπους διαιρετικών τομών (cleavages) από όπου αναδύεται η υποκουλτούρα. Πρώτα, ο όρος μπορεί να χρησιμοποιείται για εκείνα τα στρώματα του πληθυσμού που προσανατολίζονται μετ' επιτάσεως προς τις επιμέρους πολιτικές εισροών και εκροών, επιδεικνύοντας εκ παραλλήλου ιδιαίτερη «αφοσίωση» στην εν γένει πολιτική και πολιτειακή δομή. Έτσι, στις Ηνωμένες Πολιτείες η αριστερή πτέρυγα του Δημοκρατικού Κόμματος και η δεξιά πτέρυγα του Ρεπουμπλικάνικου Κόμματος αποδέχονται τη νομιμότητα των δομών της αμερικανικής πολιτικής και της κυβέρνησης, αλλά διαφοροποιούνται επίμονα μεταξύ τους σε μια μεγάλη γκάμα ζητημάτων εσωτερικής ή εξωτερικής πολιτικής. Αναφερόμαστε σε αυτές ως υποκουλτούρες πολιτικής.

Το είδος ωστόσο της τομής που μας ενδιαφέρει περισσότερο είναι αυτό που προκύπτει στα μικτά συστήματα. Σε μια μικτή κοινοτική-υποτακτική κουλτούρα λοιπόν, ένα μέρος του πληθυσμού προσανατολίζεται προς διάχυτες παραδοσιακές αρχές, και ένα άλλο προς τη διαφοροποιημένη δομή ενός κεντρικού αυταρχικού συστήματος. Η μικτή κοινοτική-υποτακτική κουλτούρα μπορεί να χαρακτηρίζεται τόσο από μια «κάθετη» όσο και από μια οριζόντια τομή. Αν δηλαδή η πολιτεία περιλαμβάνει δύο ή περισσότερα παραδοσιακά στοιχεία τότε, επιπρόσθετα προς την αναδυόμενη υποτακτική υποκουλτούρα, θα εμφανιστούν και επίμονες χωριστές κουλτούρες των τυπικά συγχωνευμένων παραδοσιακών μονάδων.

Η μικτή υποτακτική-συμμετοχική κουλτούρα είναι ένα πιο οικείο αλλά και πιο σύγχρονο πρόβλημα στη Δύση. Μια πετυχημένη μετάβαση από την υποτακτική στη συμμετοχική κουλτούρα περιλαμβάνει τη διάχυση θετικών προσανατολισμών προς τις δημοκρατικές δομές και ρυθμίσεις, την αποδοχή των κανόνων και των υποχρεώσεων των πολιτών, καθώς και την ανάπτυξη μιας αίσθησης ικανότητας του πολίτη σε ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού. Αυτές οι προσηλώσεις μπορεί να συνδυάζονται ή να συγκρούονται με τους υποτακτικούς και κοινοτικούς προσανατολισμούς. Η Αγγλία κατά τον δέκατο ένατο και τον επόμενο αιώνα προχώρησε μπροστά και απέκτησε μια πολιτική κουλτούρα που συνδυάζει αυτές τις τάσεις. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι οι Ριζοσπάστες στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα και οι Σοσιαλιστές και οι αριστερές ομάδες των

24. Ralph Linton, *The Cultural Background of Personality*.

Εργατικών αργότερα, αντιτάχθηκαν στη μοναρχία και τη Βουλή των Λόρδων. Αλλά αυτές οι τάσεις είχαν ως αποτέλεσμα τη μεταμόρφωση και όχι την εξάλειψη αυτών των θεσμών. Άρα λοιπόν οι πολιτικές υποκουλτούρες στην Αγγλία αποτελούν παραδείγματα του πρώτου τύπου τομής, εκείνης που βασίζεται σε επίμονες πολιτικές διαφορές παρά σε θεμελιώδεις διαφορετικούς προσανατολισμούς προς την εν γένει πολιτική και πολιτειακή δομή.

Η Γαλλία αποτελεί μια κλασική περίπτωση του δεύτερου τύπου πολιτικής-πολιτισμικής ανομοιογένειας. Η Γαλλική Επανάσταση δεν κατέληξε σε έναν ομοιογενή προσανατολισμό προς μια ρεπουμπλικάνικη πολιτική δομή. Αντιθέτως, πόλωσε τον γαλλικό πληθυσμό σε δύο υποκουλτούρες, μία συμμετοχικής έμπνευσης και μία που κυριαρχείται από υποτακτικές και κοινοτικές τάσεις. Η δομή του γαλλικού πολιτικού συστήματος είναι από τότε υπό συζήτηση, και ό,τι στην αρχή ήταν η διχοτόμηση της πολιτικής κουλτούρας συνεχίστηκε με περισσότερες διασπάσεις, καθώς οι Σοσιαλιστές ακολούθησαν τους Ιακωβίνους και οι Κομμουνιστές τους Σοσιαλιστές, και καθώς η δεξιά χωρίστηκε σε γκωλικούς και μη γκωλικούς. Σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες η αποτυχία των κυρίαρχων ελίτ να ανταποκριθούν στις μετριοπαθείς απαιτήσεις για δομικές αλλαγές και αλλαγές στην πολιτική, που έφερε στο προσκήνιο η Αριστερά το πρώτο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, οδήγησε στην ανάπτυξη της δομικά αποξενωμένης, επαναστατικά σοσιαλιστικής, συνδικαλιστικής και αναρχικής αριστεράς του δεύτερου μισού του δέκατου ένατου αιώνα.

Στην Αγγλία, την Παλαιά Κοινοπολιτεία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τις Σκανδιναβικές χώρες, τα ζητήματα πολιτικής δομής επιλύθηκαν στην πορεία του δέκατου ένατου και στις αρχές του εικοστού αιώνα: προέκυψαν έτσι ομοιογενείς πολιτικές κουλτούρες από την άποψη του δομικού προσανατολισμού. Τα φαινόμενα υποκουλτούρας σε αυτές τις χώρες πυροδοτούν επίμονες διαφορές πολιτικής. Αριστερά και δεξιά τείνουν να αποδέχονται την υπάρχουσα πολιτική και πολιτειακή οργάνωση και διαφέρουν μόνο στα περιεχόμενα των δημόσιων πολιτικών και την αξιολόγηση του πολιτικού προσωπικού. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι τις τελευταίες δεκαετίες σε αυτή την ομάδα χωρών οι διαφορές στην πολιτική τείνουν να αμβλύνονται όλο και περισσότερο και να σχηματίζεται ένα ευρύτερο πεδίο συμφωνίας. Με άλλα λόγια, η διαιρετική τομή μεταξύ επιμέρους τύπων υποκουλτούρας έχει ατονήσει.

Αυτή η σύντομη συζήτηση για την πολιτική υποκουλτούρα βοηθά απλώς στην εισαγωγή της έννοιας. Κάποιες από τις επιπλοκές και τις συνέπειές της θα παρουσιαστούν παρακάτω σε αυτό το βιβλίο. Αλλά θα παραπλανούσαμε τον αναγνώστη αν υπονοούσαμε ότι η μελέτη μας πραγματεύεται εξίσου κάθε όψη της πολιτικής κουλτούρας. Η μελέτη μας υπογραμμίζει τον προσανατολισμό στην πολιτική δομή και τη διαδικασία, όχι στο περιεχόμενο των πολιτικών αιτημάτων και αποτελεσμάτων. Δεν υπάρχει λόγος να απολογηθούμε για αυτή την έμφαση, αλλά πρέπει να σημειώσουμε πώς αυτή η επιλογή μας επισκιάζει σημαντικές διαστάσεις της πολιτικής κουλτούρας και σημαίνουν σχέσεις μεταξύ γενικών ψυχοπολιτισμικών προτύπων και των περιεχομένων της

πολιτικής αντιπαράθεσης και της άσκησης δημόσιας πολιτικής. Μια μελέτη με έμφαση στην κατεύθυνση της δημόσιας πολιτικής θα απαιτούσε μια πολύ μεγάλη προσπάθεια, τουλάχιστον αντίστοιχη με την παρούσα μελέτη. Θα έπρεπε να συσχετίζει συστηματικά τους τύπους των προσανατολισμών της δημόσιας πολιτικής με τύπους κοινωνικής δομής και πολιτισμικών αξιών, καθώς και με τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης με τις οποίες αυτές σχετίζονται. Ένας εξίσου αυστηρός διαχωρισμός των προσανατολισμών της δημόσιας πολιτικής, των γενικών τάσεων της κουλτούρας και των μοτίβων κοινωνικοποίησης θα ήταν επίσης αναγκαίος για να ανακαλύψουμε τον πραγματικό χαρακτήρα και την κατεύθυνση των σχέσεων αυτών των φαινομένων.

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΠΟΛΙΤΩΝ: ΜΙΑ ΜΙΚΤΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Νωρίτερα συζητήσαμε τις ιστορικές βάσεις της κουλτούρας πολιτών και τις λειτουργίες αυτής της κουλτούρας κατά τη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής. Μεγάλο μέρος αυτού του βιβλίου αφιερώνεται στην ανάλυση και την περιγραφή της κουλτούρας πολιτών και του ρόλου που αυτή παίζει στη διατήρηση του δημοκρατικού πολιτικού συστήματος. Θα είναι χρήσιμο λοιπόν να διευκρινίσουμε, έστω σύντομα, κάποια από τα κύρια χαρακτηριστικά της.

Η κουλτούρα πολιτών δεν είναι μια πολιτική κουλτούρα που περιγράφεται στα εγχειρίδια αγωγής του πολίτη, τα οποία ορίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες οφείλουν να δρουν σε μια δημοκρατία. Οι νόρμες συμπεριφοράς των πολιτών που βρίσκουμε σε αυτά τα εγχειρίδια υπογραμμίζουν τις συμμετοχικές όψεις της πολιτικής κουλτούρας. Ο δημοκρατικός πολίτης αναμένεται να είναι πολιτικά ενεργός και να ασχολείται. Αναμένεται επιπλέον να είναι ορθολογικός στην πολιτική του προσέγγιση, να καθοδηγείται από τη λογική, όχι από το συναίσθημα. Πρέπει να είναι καλά πληροφορημένος και να παίρνει αποφάσεις – για παράδειγμα η απόφασή του για το πώς θα ψηφίσει – με βάση έναν προσεκτικό υπολογισμό ως προς τα συμφέροντα και τις αρχές που θέλει να δει να προωθούνται. Αυτή την κουλτούρα, με την έμφασή της στην ορθολογική συμμετοχή εντός των ορίων που θέτει η δομή των εισροών του πολιτικού συστήματος, μπορούμε να την αποκαλέσουμε μοντέλο «ορθολογικής-ενεργητικής» πολιτικής κουλτούρας. Η κουλτούρα πολιτών έχει πολλά κοινά με αυτό το ορθολογικό-ενεργητικό μοντέλο. Είναι, στην πραγματικότητα, αυτή η κουλτούρα *συν κάτι ακόμα*. Δίνει πράγματι έμφαση στη συμμετοχή των ατόμων. Στις κουλτούρες πολιτών που περιγράφονται σε αυτόν τον τόμο βρίσκουμε υψηλές συχνότητες πολιτικής δραστηριότητας, έκθεσης στην πολιτική επικοινωνία, πολιτικού διαλόγου, ενασχόλησης με τα πολιτικά πράγματα. Αλλά υπάρχει και *κάτι ακόμα*.

Εκ πρώτης όψεως, η κουλτούρα πολιτών είναι μια συμμετοχική κουλτούρα με αφοσίωση στην ηγεσία. Τα άτομα δεν είναι απλώς στραμμένα προς το σκέλος των πολιτικών εισροών, αλλά είναι και φίλα προσκείμενοι στις δομές και την όλη διαδικασία εισροής.

Με άλλα λόγια, για να χρησιμοποιήσουμε τους όρους που εισαγάγαμε νωρίτερα, η κουλτούρα πολιτών είναι μια συμμετοχική πολιτική κουλτούρα, στην οποία η πολιτική κουλτούρα και η πολιτική δομή τελούν σε συνάφεια και εναρμονίζονται.

Το σημαντικότερο στην κουλτούρα πολιτών είναι ότι συμμετοχικοί πολιτικοί προσανατολισμοί συνδυάζουν και δεν αντικαθιστούν υποτακτικούς και κοινοτικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Τα άτομα γίνονται συμμετέχοι στην πολιτική διαδικασία αλλά δεν εγκαταλείπουν τους υποτακτικούς ή τους κοινοτικούς προσανατολισμούς τους. Επιπλέον, όχι απλώς διατηρούνται αυτές οι πρότερες τάσεις παράλληλα με τους συμμετοχικούς πολιτικούς προσανατολισμούς, αλλά και οι υποτακτικοί και κοινοτικοί προσανατολισμοί εναρμονίζονται με τους συμμετοχικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Οι μη συμμετοχικοί και πιο οι παραδοσιακοί πολιτικοί προσανατολισμοί τείνουν να περιορίσουν την εμπλοκή των ατόμων στην πολιτική και να τη μετριάσουν. Κατά μία έννοια, οι υποτακτικοί και οι κοινοτικοί προσανατολισμοί «διαχειρίζονται» ή κρατούν στη θέση τους τους συμμετοχικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Στάσεις λοιπόν που ευνοούν τη συμμετοχή εντός του πολιτικού συστήματος παίζουν σημαντικό ρόλο στην κουλτούρα πολιτών, αλλά το ίδιο συμβαίνει και με μη πολιτικές στάσεις όπως η εμπιστοσύνη σε άλλους ανθρώπους και η κοινωνική συμμετοχή γενικώς. Η συντήρηση αυτών των πιο παραδοσιακών στάσεων και η *συγχώνευσή τους* με τους συμμετοχικούς προσανατολισμούς οδηγούν σε μια ισορροπημένη πολιτική κουλτούρα, στην οποία η πολιτική δραστηριότητα, η ενασχόληση και η ορθολογικότητα υπάρχουν αλλά ισορροπούνται από την παθητικότητα, την παραδοσιακότητα και τη δέσμευση σε κοινοτικές αξίες.

ΜΙΚΡΟ-ΚΑΙ ΜΑΚΡΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΩΣ ΣΥΝΔΕΤΙΚΟΣ ΚΡΙΚΟΣ

Οι εξελίξεις στις μεθόδους των κοινωνικών επιστημών τις τελευταίες δεκαετίες μάς βοήθησαν να εισχωρήσουμε βαθύτερα στην κινητήρια βάση των πολιτικών στάσεων και των ατομικών ή ομαδικών συμπεριφορών. Έχει συγκροτηθεί μια σημαντική βιβλιογραφία για το θέμα, η οποία περιλαμβάνει μελέτες εκλογικής συμπεριφοράς και στάσεων, αναλύσεις για τις σχέσεις μεταξύ ιδεολογικών προτιμήσεων και δημόσιων πολιτικών, και ευρύτερα χαρακτηριστικά στάσεων ή προσωπικότητας, ψυχοπολιτικές βιογραφίες πολιτικών ηγετών, μελέτες πολιτικών στάσεων σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνομαδώσεις και άλλα παρόμοια. Οι Ρόκαν (Rokkan) και Κάμπελ (Campbell) αναφέρονται σε αυτό το εστιασμένο ενδιαφέρον για το άτομο, τις πολιτικές του στάσεις και τα κίνητρα, είτε ως ξεχωριστό υποκείμενο είτε ως μέλος δείγματος ενός ευρύτερου πληθυσμού, ως «μικροπολιτική», διακρίνοντάς την ως ερευνητική προσέγγιση από τη «μακροπολιτική» ή το πιο παραδοσιακό ενδιαφέρον των πολιτικών επιστημόνων για τη δομή και

τη λειτουργία των πολιτικών συστημάτων, των θεσμών, των δρώντων, και των επιδράσεων τους στις δημόσιες πολιτικές.²⁵

Αν και η σχέση μεταξύ της ατομικής πολιτικής ψυχολογίας και της συμπεριφοράς των πολιτικών συστημάτων και υποσυστημάτων είναι κατ' αρχήν ξεκάθαρη, μεγάλο μέρος της μικροπολιτικής βιβλιογραφίας αρκείται να την επιβεβαιώνει με γενικούς όρους. Υπονοείται έτσι πως, εφόσον τα πολιτικά συστήματα απαρτίζονται από άτομα, μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο ότι συγκεκριμένες ψυχολογικές τάσεις των ατόμων ή μεταξύ των κοινωνικών ομάδων είναι σημαντικές για τη λειτουργία των πολιτικών συστημάτων και των αποτελεσμάτων τους. Και πράγματι, αυτό μπορεί να είναι αρκετό όταν ο ερευνητής ασχολείται με τις ψυχολογικές συνθήκες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά κάποιου συγκεκριμένου αξιωματούχου ή φορέα εξουσίας, όπως είναι ένας συγκεκριμένος λήπτης πολιτικών αποφάσεων στο ένα άκρο ή ένα εκλογικό σώμα στο άλλο. Από την άλλη πλευρά, μεγάλο μέρος αυτής της βιβλιογραφίας αποτυγχάνει να συνδέσει τις ψυχολογικές τάσεις των ατόμων και των ομάδων με την πολιτική δομή και διαδικασία. Με άλλα λόγια το νόμισμα της πολιτικής ψυχολογίας, αν και αδιαμφισβήτητης αξίας, δεν εξαργυρώνεται με όρους πολιτικής διαδικασίας και απόδοσης.²⁶

Θα θέλαμε να υποστηρίξουμε ότι αυτή η σχέση μεταξύ των στάσεων και κινήτρων των επιμέρους ατόμων που συγκροτούν πολιτικά συστήματα, με τον χαρακτήρα και την απόδοση των πολιτικών συστημάτων, μπορεί να προσδιοριστεί συστηματικά μέσω των εννοιών της πολιτικής κουλτούρας που σκιαγραφήσαμε παραπάνω. Με άλλα λόγια, ο συνδετικός κρίκος μεταξύ μικροπολιτικής και μακροπολιτικής είναι η πολιτική κουλτούρα. Υπογραμμίσαμε νωρίτερα ότι οι ατομικοί πολιτικοί προσανατολισμοί πρέπει να διαχωρίζονται αναλυτικά από άλλα είδη ψυχολογικών προσανατολισμών, έτσι ώστε να ελέγχουμε τις υποθέσεις για τη σχέση μεταξύ πολιτικών και άλλων στάσεων. Προσδιορίσαμε επίσης την πολιτική κουλτούρα ως την ειδική συχνότητα εμφανίσεως μοτίβων πολιτικού προσανατολισμού στον πληθυσμό ενός πολιτικού συστήματος. Τώρα, μέσω των εννοιών της πολιτικής υποκουλτούρας και της κουλτούρας των ρόλων, μπορούμε να εντοπίσουμε ειδικές στάσεις και ροπές πολιτικής συμπεριφοράς σε μέρη του πληθυσμού ή σε συγκεκριμένους ρόλους, δομές ή υποσυστήματα του πολιτικού συστήματος. Αυτές οι έννοιες πολιτικής κουλτούρας μάς επιτρέπουν να επικυρώσουμε ποιες ροπές της πολιτικής συμπεριφοράς διέπουν το σύνολο του πολιτικού συστήματος αλλά και τα διάφορα μέρη του σε ειδικές δέσμες προσανατολισμών (δηλ. υποκουλτούρες) ή σε σημεία-κλειδί πρωτοβουλιών ή αποφάσεων στην πολιτική δομή (δηλ. κουλτούρες ρόλων). Με άλλα λόγια μπορούμε να συσχετίσουμε την πολιτική ψυχολογία με την απόδοση του

25. Stein Rokkan και Angus Campbell, «Norway and the United States of America», στο *International Social Science Journal*, τόμ. XII, τεύχ. 1, 1960, σσ. 69 κ.ε.

26. Για μια πολύτιμη ανάλυση του προβλήματος της «διασύνδεσης» κοινής γνώμης και κυβερνητικών δράσεων, βλ. V.O. Key, *Public Opinion and American Democracy*, Νέα Υόρκη, 1961, κεφ. XVI κ.ε.

πολιτικού συστήματος, εντοπίζοντας μια ορισμένη δυναμική στις στάσεις όπως επίσης συμπεριφορικές ροπές αναφορικά προς την πολιτική δομή του συστήματος.

Έτσι, μια πολιτεία μπορεί να περιγραφεί και να συγκριθεί με άλλες με όρους 1) των δομικών-λειτουργικών χαρακτηριστικών της και 2) των χαρακτηριστικών της κουλτούρας, της υποκουλτούρας ή της κουλτούρας ρόλων της. Η ανάλυσή μας για τους τύπους της πολιτικής κουλτούρας αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια που αντιμετωπίζει τα φαινόμενα ατομικού πολιτικού προσανατολισμού με τέτοιο τρόπο ώστε να τα συσχετίσει συστηματικά με τα φαινόμενα της πολιτικής δομής. Μας βοηθά να ξεφύγουμε από τις υπεραπλουστεύσεις της ψυχοπολιτισμικής βιβλιογραφίας με δύο σημαντικούς τρόπους. Διαχωρίζοντας τον πολιτικό προσανατολισμό από τον γενικό ψυχολογικό προσανατολισμό αποφεύγουμε την παραδοχή της ομοιογένειας του προσανατολισμού, για να είμαστε τελικά σε θέση να διερευνήσουμε αυτή τη σχέση. Επιπλέον, εξετάζοντας τη σχέση των τάσεων της πολιτικής κουλτούρας και των μοτίβων πολιτικής δομής αποφεύγουμε την παραδοχή της εξ ορισμού και προκαταβολικής αντιστοίχισης πολιτικής κουλτούρας και πολιτικής δομής. Η σχέση πολιτικής κουλτούρας και πολιτικής δομής γίνεται λοιπόν μία από τις σημαντικότερες ερευνητικές όψεις του προβλήματος της πολιτικής σταθερότητας και αλλαγής. Αντί να αποδεχόμαστε εκ των προτέρων την αντιστοίχιση, οφείλουμε να εξακριβώνουμε το συγκεκριμένο εύρος και τον χαρακτήρα της αντιστοίχισης ή της αναντιστοιχίας, καθώς και τις τάσεις της πολιτικής κουλτούρας και της δομικής ανάπτυξης που ενδεχομένως επηρεάζουν τη συνάφεια και το «ταίριασμα» μεταξύ κουλτούρας και δομής.

Έχουμε τη γνώμη ότι αυτή η ερευνητική στρατηγική θα μας διευκολύνει να πραγματοποιήσουμε όλες τις δημιουργικές δυνατότητες των σπουδαίων ιδεών, από την ψυχοπολιτισμική προσέγγιση ως τη μελέτη των πολιτικών φαινομένων. Αναμένουμε ότι μια τέτοια έρευνα θα δείξει πως η σημασία της ειδικής εκμάθησης των προσανατολισμών στην πολιτική και της εμπειρίας στο πολιτικό σύστημα έχει υποτιμηθεί σημαντικά. Μια τέτοια εκμάθηση δεν έχει μόνο γνωσιακό χαρακτήρα, αλλά συμπεριλαμβάνει και πολιτικά συναισθήματα, προσδοκίες και αξιολογήσεις που προκύπτουν σε μεγάλο βαθμό από τα πολιτικά βιώματα και όχι από την απλή προβολή των βασικών αναγκών και στάσεων που αποκτήθηκαν κατά το στάδιο της πρώιμης κοινωνικοποίησης στους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνονται στον χρόνο οι πολιτικοί προσανατολισμοί των ατόμων.

Από μια ακόμη άποψη η θεωρία μας για την πολιτική κουλτούρα μπορεί να βοηθήσει ώστε η ψυχοπολιτισμική προσέγγιση να συσχετιστεί αμεσότερα με τη μελέτη του πολιτικού συστήματος. Στη συζήτησή μας για τους τύπους πολιτικής κουλτούρας και το πρόβλημα της αντιστοίχισης-εναρμόνισης κουλτούρας και δομής, επισημάναμε ότι η αντιστοίχιση είναι μια σχέση θυμικής και κανονιστικής σύμπλευσης μεταξύ κουλτούρας και δομής. Κάθε μορφή πολιτεύματος –παραδοσιακό, αυταρχικό και δημοκρατικό– έχει μία μορφή κουλτούρας που αντιστοιχίζεται με τη δική του δομή. Ξεκινώντας από τον προσανατολισμό και τις ψυχολογικές απαιτήσεις διαφορετικών τύπων πολιτικής δομής, είμαστε σε καλύτερη θέση να διατυπώσουμε υποθέσεις για τους επιμέρους

τύπους προσωπικότητας και τις πρακτικές κοινωνικοποίησης που πιθανώς θα προκύψουν σε αντιστοιχιζόμενες πολιτικές κουλτούρες και σταθερά πολιτεύματα. Στην περίπτωση λοιπόν της κουλτούρας πολιτών μπορούμε να πούμε ότι ένα πρότυπο κοινωνικοποίησης που διευκολύνει το άτομο στη διαχείριση των αναπόφευκτων ανακολουθιών μεταξύ των ρόλων που αυτό καλείται να επιτελέσει, έτσι ώστε η υπακοή στην πλευρά των εκροών και η ενεργητικότητα στην πλευρά των εισροών του πολιτικού συστήματος υποστηρίζει τελικά το δημοκρατικό πολίτευμα. Στη συνέχεια μπορούμε να στραφούμε σε μοτίβα κοινωνικοποίησης και τύπους προσωπικότητας και να διερωτηθούμε ποιες από αυτές τις ιδιότητες είναι καίριες, σε ποιο βαθμό πρέπει να υφίστανται και ποια είδη εμπειρίας είναι πιθανότερο να παραγάγουν αυτή την ικανότητα διαχείρισης μη εναρμονισμένων πολιτικών ρόλων. Τα ευρήματά μας θα δείξουν πώς ο προσανατολισμός των πολιτών είναι ευρέως διαδεδομένος στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες και σχετικά σπάνιος στις άλλες τρεις χώρες, αλλά είμαστε ιδιαίτερος επιφυλακτικοί στο να αποδώσουμε αυτές τις πολύ γενικές διαφορές της πολιτικής κουλτούρας στις σχετικά πολύ λεπτές διαφορές της πρώιμης κοινωνικοποίησης, που ήρθαν στο φως με τα ευρήματά μας. Φαίνεται να συνδέονται πιο ξεκάθαρα με τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού περιβάλλοντος και τα μοτίβα κοινωνικής αλληλόδρασης, με συγκεκριμένες πολιτικές μνήμες και με διαφορισμούς στην εμπειρία που έχουν αποκομίσει οι άνθρωποι από τη λειτουργία των πολιτικών δομών και την αποδοτικότητα των δημόσιων πολιτικών. Η πιο παραγωγική έρευνα της πολιτικής ψυχολογίας στο μέλλον θα αντιμετωπίζει την πρώιμη κοινωνικοποίηση κατά την παιδική ηλικία, τη δυναμική των βασικών τύπων προσωπικότητας, τον πολιτικό προσανατολισμό, καθώς και την πολιτική δομή και διαδικασία ως χωριστές μεταβλητές σε ένα σύνθετο σύστημα πολλαπλής αιτιότητας.

Υπάρχει ωστόσο μια τάξη πολιτικού πλαισίου, όπου οι σχέσεις μεταξύ πολιτικής δομής και κουλτούρας από τη μία πλευρά, χαρακτήρα και προσωπικότητας από την άλλη, είναι σχετικά ξεκάθαρες και δραματικές. Τέτοιου είδους σχέσεις παρατηρούνται στις περιπτώσεις που ορίζουμε ως μικτές πολιτικές κουλτούρες. Στην κοινοτική-υποτακτική, την υποτακτική-συμμετοχική και την κοινοτική-συμμετοχική κουλτούρα ερχόμαστε αντιμέτωποι με κοινωνίες που είτε υπόκεινται σε ραγδαία συστημική πολιτισμική-δομική μεταβολή, είτε έχουν παραμείνει σε μια κατάσταση κατακερματισμού σε επίπεδο υποκουλτούρας και δομικής αστάθειας. Ο κατακερματισμός της πολιτικής κουλτούρας συσχετίζεται επίσης με έναν γενικότερο πολιτισμικό κατακερματισμό (π.χ. την οξεία διάκριση μεταξύ εκσυγχρονιζόμενης αστικής κοινωνίας και παραδοσιακής υπαίθρου, μεταξύ βιομηχανικής οικονομίας και παραδοσιακής αγροτικής οικονομίας). Υποθέτουμε ότι σε αυτές τις ραγδαία μεταβαλλόμενες και κατακερματισμένες κοινωνίες, η πολιτισμική ανομοιογένεια και η υψηλή συχνότητα εμφάνισης ασυνέχειας στην κοινωνικοποίηση, προκαλούν υψηλή συχνότητα εμφάνισης ψυχολογικής σύγχυσης και αστάθειας. Αυτό είναι εντονότερο στις κοινοτικές-συμμετοχικές κουλτούρες των αναδυόμενων εθνών της Ασίας και της Αφρικής. Ο Λούσιαν Πάι, στο *Politics, Personality, and Nation-Building*, μας προσφέρει μια δραματική μελέτη για αυτό το είδος ασυνέχειας στην κουλτούρα και

την κοινωνικοποίηση, τις συνέπειές της στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και για τα χαρακτηριστικά και την απόδοση του Βιρμανικού πολιτικού συστήματος²⁷

ΟΙ ΧΩΡΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ

Η συγκριτική μας μελέτη για την πολιτική κουλτούρα περιλαμβάνει πέντε δημοκρατίες – τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό –, που επιλέχθηκαν επειδή αντιπροσωπεύουν ένα ευρύ φάσμα ιστορικό-πολιτικής εμπειρίας. Στο ένα άκρο επιλέξαμε τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, καθώς και οι δύο αντιπροσωπεύουν σχετικά επιτυχή πειράματα δημοκρατικής διακυβέρνησης. Η ανάλυση αυτών των δύο περιπτώσεων θα μας δείξει ποια είδη στάσεων συσχετίζονται με δημοκρατικά συστήματα λειτουργικά σε σταθερή βάση, την ποσοτική συχνότητα εμφάνισης αυτών των στάσεων και την κατανομή τους στις διαφορετικές ομάδες του πληθυσμού.

Την ίδια στιγμή η σύγκριση της Βρετανίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες μπορεί να φανεί χρήσιμη ως δοκιμή κάποιων εικασιών για τις διαφοροποιήσεις μεταξύ αυτών των δύο συχνά συγκρινόμενων χωρών. Δύο σύγχρονοι συγγραφείς της βρετανικής πολιτικής σχολιάζουν την ανθεκτικότητα των παραδοσιακών στάσεων προς την εξουσία σε αυτή τη χώρα. Ο Μπρόγκαν (Brogan) υπογραμμίζει ότι, κατά την ιστορική εξέλιξη της Βρετανίας, η κουλτούρα της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη (citizenship), με την έμφασή της στην πρωτοβουλία και τη συμμετοχή, συνεννόηκε με μια παλαιότερη πολιτική κουλτούρα που περιστρέφονταν γύρω από τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των υπηκόων.²⁸ Ο Έκσταϊν (Eckstein) σημειώνει ότι η βρετανική πολιτική κουλτούρα συνδυάζει τον σεβασμό προς την εξουσία με μια έντονη αίσθηση για τα δικαιώματα στις πρωτοβουλίες των πολιτών.²⁹

Στις Ηνωμένες Πολιτείες από την άλλη πλευρά, η ανεξάρτητη διακυβέρνηση ξεκίνησε με ρεπουμπλικάνικους θεσμούς, με μια διάθεση που απέρριπτε τη μεγαλοπρέπεια και την ιερότητα των παραδοσιακών θεσμών, χωρίς κάποια προνομιούχα αριστοκρατική τάξη. Οι κυβερνητικές λειτουργίες έτειναν να είναι σχετικά περιορισμένες και η γραφειοκρατική αρχή αποτελούσε αντικείμενο δυσπιστίας. Η αμερικανική λαϊκίστικη ιδεολογία απέρριπτε τη σύλληψη μιας εξειδικευμένης, κυρίαρχης κυβερνητικής υπηρεσίας και τον αντίστοιχο ρόλο του υπάκουου υπηκόου. Το σύστημα των πελατειακών σχέσεων (spoils system) και η πολιτική διαφθορά υπονόμειναν κι άλλο το κύρος της κυβερνητικής εξουσίας. Με μια ευρύτερη έννοια, και για λόγους που δεν μπορούμε να εξετάσουμε εδώ, το γενικό πρότυπο εξουσίας στα αμερικανικά κοινωνικά συστήματα,

27. Ό.π., σσ. 52-53 και 287 κ.ε.

28. D.W. Brogan, *Citizenship Today*, Τσάπελ Χιλ, Βόρεια Καρολίνα, 1960, σσ. 9 κ.ε.

29. Harry Eckstein, «The British political System», στο S. Beer και A. Ulam, *The Major Political Systems of Europe*, Νέα Υόρκη, 1958, σσ. 59 κ.ε.

συμπεριλαμβανομένης της οικογένειας, έτεινε περισσότερο προς την καλλιέργεια πολιτικών ικανοτήτων και τη συμμετοχή, παρά προς την υπακοή στη νόμιμη εξουσία.

Στη δική μας λοιπόν σύγκριση της βρετανικής και της αμερικανικής πολιτικής κουλτούρας διαπιστώνουμε άραγε ότι οι Άγγλοι έχουν ενσωματώσει υποτακτικό προσανατολισμό αφοσίωσης στην ηγεσία ταυτόχρονα με τον συμμετοχικό περισσότερο από ό,τι οι Αμερικανοί; Και είναι πιο ικανοί από τους Αμερικανούς στη διαχείριση των ανακολουθιών μεταξύ δημοκρατικής δράσης και «υποτακτικής υπακοής»;

Πολλοί παράγοντες μάς οδήγησαν να επιλέξουμε τη Γερμανία για τη συγκριτική μας μελέτη. Η Πρωσία, όπως και η Βρετανία, είχε μια σχετικά μακρά περίοδο αποτελεσματικής, νόμιμης διακυβέρνησης πριν από την εισαγωγή δημοκρατικών θεσμών. Κατά τη Γερμανική Ενοποίηση τον δέκατο ένατο αιώνα, το πρωσικό γραφειοκρατικό αυταρχικό πρότυπο επιβλήθηκε λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένα στις υπόλοιπες γερμανικές περιοχές του έθνους. Έχει υποστηριχθεί ότι ενώ η Γερμανία ανέπτυξε τόσο το *Rechtsstaat*³⁰ όσο και μια υποτακτική πολιτική κουλτούρα, τα πειράματα με τη δημοκρατική συμμετοχή στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και κατά την περίοδο της Βαϊμάρης δεν οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας συμμετοχικής πολιτικής κουλτούρας, απαραίτητης για τη διατήρηση αυτών των δημοκρατικών θεσμών, προκειμένου να τους προσδώσει νομιμοποιητική ισχύ. Μεγάλο μέρος της θεωρητικής συζήτησης για τη σταθερότητα των σύγχρονων δημοκρατικών θεσμών στη Γερμανία θέτει το ζήτημα του βάθους στο οποίο ρίζωσε πραγματικά στον γερμανικό λαό η συναίσθηση της ευθύνης που απαιτεί και των ευκαιριών που συνεπάγεται η ιδιότητα του πολίτη και η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των πολιτικών ομάδων.

Από την εξέταση των ιστοριών τους μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι και στη Βρετανία και στη Γερμανία υφίσταται μια στάση μεγάλου σεβασμού στην εξουσία, που προκύπτει από τα μακρά προδημοκρατικά βιώματα του αυταρχικού καθεστώτος. Ωστόσο, η ιστορική έρευνα αναδεικνύει μια εξαιρετικά σημαντική διαφορά: Ο πολιτικός-κυβερνητικός έλεγχος του πληθυσμού κατά την προδημοκρατική περίοδο ποτέ δεν έγινε τόσο πλήρης στη Βρετανία όπως συνέβη στη Γερμανία. Ο Μπρόγκαν επισημαίνει ότι ακόμα και κατά τους αιώνες που οι Άγγλοι ήταν «υποτακτικοί», είχαν μεγάλο εύρος αυτονομίας και ελευθερίας στον σχηματισμό ενώσεων και εμπλοκής στην περιορισμένη έστω αυτοδιοίκηση.³¹ Με άλλα λόγια, ακόμα και κατά τους αιώνες της βρετανικής αυταρχικής διακυβέρνησης υπήρχε ένα περιορισμένο συμμετοχικό στοιχείο στη βρετανική πολιτική κουλτούρα. Η συγχώνευση των στάσεων του ενεργού πολίτη με υποτακτικές στάσεις είναι λοιπόν μια διαδικασία αιώνων, που προηγείται κατά πολύ των κοινοβουλευτικών και εκλογικών μεταρρυθμίσεων του δέκατου έβδομου, δέκατου όγδοου και δέκατου ένατου αιώνα. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις δεν ναυάγησαν ερχόμενες αντιμέτωπες

30. Κράτος δικαίου, γερμανικά στο πρωτότυπο. (ΣτΜ)

31. Brogan, *ό.π.*, σσ. 14 κ.ε.

με μια σκληρή και άκαμπτη υποτακτική κουλτούρα, αλλά κατόρθωσαν να ριζώσουν σε μια μακρά κουλτούρα πλουραλισμού και πρωτοβουλίας.

Όπως επισημαίνει ο Κρίγκερ (Krieger) στη διεισδυτική ανάλυσή του για την εξέλιξη των γερμανικών πολιτικών ιδεών και κινήματων, η γερμανική αντίληψη των ελευθεριών – από τις μέρες του αγώνα των πριγκίπων ενάντια στην αυτοκρατορική εξουσία ως την επίτευξη της εθνικής συγκρότησης του δέκατου ένατου αιώνα – ταυτιζόταν με την ελευθερία του κράτους από εξωτερικούς περιορισμούς, παρά με τις ατομικές πρωτοβουλίες και τη συμμετοχή στα δημόσια πράγματα.³² Τάσεις, ωστόσο, δημοκρατικής πολιτικής κουλτούρας υπήρχαν και υπάρχουν στη γερμανική κοινωνία. Υπήρχαν κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, κατά την περίοδο της Βαϊμάρης, και παρατηρούνται και σήμερα. Η μελέτη μας θα μας διευκολύνει να καταδείξουμε ποια στοιχεία της συμμετοχικής κουλτούρας υπάρχουν στον γερμανικό πληθυσμό, και ποια απουσιάζουν.

Συμπεριλάβαμε στη μελέτη μας την Ιταλία και το Μεξικό ως παραδείγματα λιγότερο καλά αναπτυγμένων κοινωνιών με μεταβατικά πολιτικά συστήματα. Η Ιταλία, τουλάχιστον στον Νότο και στα νησιά, έχει μια προνεωτερική κοινωνική και πολιτική δομή. Εάν για μια στιγμή αναλογιστούμε την ιταλική πολιτική ιστορία, γίνεται προφανές ότι η Ιταλία δεν ανέπτυξε ποτέ μια εθνική πολιτική κουλτούρα αφοσίωσης στην κεντρική εξουσία κατά τη σύγχρονη εποχή. Η ιταλική μοναρχία κατά την περίοδο πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν νομιμοποιήθηκε από την Εκκλησία. Ο κανόνας του non expedit απαιτούσε οι πιστοί να μη νομιμοποιήσουν το νέο κράτος, να αρνηθούν να συμμετάσχουν στις διαδικασίες του.³³ Κατά το φασιστικό μεσοδιάστημα αναπτύχθηκε μια αποτελεσματική κρατική μηχανή, αλλά ήταν περισσότερο ένας εξωτερικός έλεγχος επί της κοινωνίας από μια καταναγκαστική εξουσία, παρά μια σχετικά ελεύθερη απονομή νομιμοποίησης σε ένα εγκαθιδρυμένο πολιτικό σύστημα. Από αυτή την άποψη η Ιταλία διαφέρει από τη Βρετανία και τη Γερμανία, οι οποίες είχαν ολοκληρωμένα και νομιμοποιημένα αυταρχικά συστήματα πριν από την εισαγωγή δημοκρατικών θεσμών.

Στη μελέτη του για ένα χωριό της νότιας ιταλικής επαρχίας της Λευκανίας ο Μπάνφιλντ (Banfield) χαρακτηρίζει την πολιτική κουλτούρα αυτής της περιοχής ως «αμοραλιστική οικογενειοκρατία», που δεν νομιμοποιεί ούτε τα γραφειοκρατικά, αυταρχικά όργανα του κράτους ούτε τα αστικά-πολιτικά όργανα του κόμματος, των ομάδων συμφερόντων ή της τοπικής κοινότητας.³⁴ Θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε με τον ίδιο τρόπο όλη την Ιταλία, αλλά τα δεδομένα μας τείνουν να υποστηρίξουν τον ισχυρισμό του Μπάνφιλντ ότι η ιταλική πολιτική κουλτούρα περιλαμβάνει ασυνήθιστα ισχυρά

32. Leonard Krieger, *The German Idea of Freedom*, Βοστόνη, 1957, σσ. 458 κ.ε., κ.α.

33. D.A. Binchy, *Church and State in Fascist Italy*, Λονδίνο, 1941. [Η οδηγία του Πάπα Πίου Θ΄, που έμεινε γνωστή ως non expedit, καλούσε τον ιταλικό λαό να μην αποδεχτεί τη δημιουργία ενιαίου ιταλικού κράτους και να μη συμμετάσχει στις πολιτικές διαδικασίες, σε μια προσπάθεια να διασφαλιστεί η εξουσία της Εκκλησίας]. (ΣτΜ)

34. Edward C. Banfield, *The Moral Basis of a Backward Society*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1958, σσ. 7 κ.ε.

κοινοτικά, αλλοτριωτικά υποτακτικά και αλλοτριωτικά συμμετοχικά συστατικά στοιχεία. Υπάρχουν επίσης φιλοδημοκρατικές τάσεις, συγκεντρωμένες κυρίως στην Αριστερά, αλλά είναι σχετικά αδύναμες συγκριτικά με την ευρέως διαδεδομένη διάθεση απόρριψης που επηρεάζει τις στάσεις της μεγάλης πλειονότητας των Ιταλών προς το πολιτικό τους σύστημα σε όλες του τις εκφάνσεις.

Επιλέξαμε το Μεξικό ως πέμπτη χώρα, ώστε να έχουμε τουλάχιστον μία δημοκρατία «μη-Ατλαντικής κοινότητας». Το Μεξικό μετά βίας μπορεί να ιδωθεί ως αντιπροσωπευτική περίπτωση των αναδυόμενων εθνών της Ασίας και της Αφρικής, αλλά βέβαια καμία μεμονωμένη χώρα δεν θα μπορούσε να εκπροσωπεί την πολυμορφία των κοινωνικό-πολιτικών δομών και των ιστορικών εμπειριών των αναδυόμενων εθνικών κρατών. Αυτό που διαθέτει ως κοινό χαρακτηριστικό με πολλά από αυτά τα κράτη είναι ένας υψηλός βαθμός βιομηχανοποίησης, αστικοποίησης και αυξημένου αλφαριθμητισμού και εκπαίδευσης. Πριν από την επανάσταση η μεξικάνικη κυβέρνηση και το εν γένει πολιτικό σύστημα ήταν ουσιαστικά ξένα σώματα, εκμεταλλευτικές δομές άντλησης πόρων απλωμένες άβρολα σε μια κοινωνία αποτελούμενη ουσιαστικά από συγγενείς, συγχωριανούς, εθνοτικές ομάδες και ομάδες κύρους. Τα τελευταία τριάντα ή σαράντα χρόνια όμως, η Μεξικάνικη Επανάσταση έχει επηρεάσει βαθιά την κοινωνική και πολιτική δομή και έχει γεννήσει δημοκρατικές προσδοκίες και εκσυγχρονιστική προοπτική.³⁵

Σε αντίθεση με την Ιταλία, όπου μεγάλο μέρος του πληθυσμού τείνει να αντιμετωπίζει το πολιτικό σύστημα ως μια ξένη, εκμεταλλευτική δύναμη, πολλοί Μεξικάνοι τείνουν να αντιμετωπίζουν την επανάστασή τους ως ένα εργαλείο θεμελιώδους εκδημοκρατισμού, οικονομικού και κοινωνικού εκσυγχρονισμού. Την ίδια στιγμή η μεξικάνικη δημοκρατική δομή είναι σχετικά καινούργια. Η πολιτική ελευθερία είναι μάλλον τυπική παρά ουσιαστική και η διαφθορά είναι διάχυτη σε όλο το φάσμα του πολιτικού συστήματος. Αυτές οι συνθήκες ενδεχομένως εξηγούν την ενδιαφέρουσα αμφιθυμία της μεξικάνικης πολιτικής κουλτούρας: πολλοί Μεξικάνοι στερούνται πολιτικής εμπειρίας και δεξιοτήτων, κι όμως, η ελπίδα και η εμπιστοσύνη τους είναι υψηλές. Ωστόσο, μαζί με αυτές τις διευρυμένες συμμετοχικές, ενθουσιώδεις τάσεις, διατηρείται ο κυνισμός και η αποξένωση από την πολιτική δομή και τη γραφειοκρατία. Επιπλέον, το Μεξικό είναι η λιγότερο «μοντέρνα» από τις πέντε χώρες μας και αυτό διότι υπάρχει ακόμα ένας σχετικά μεγάλος πληθυσμός της υπαίθρου προσανατολισμένος στην παράδοση, αλλά και υψηλό ποσοστό αναλφαριθμητισμού. Ίσως η περίπτωση του Μεξικού να μας προσφέρει χρήσιμα στοιχεία για τα χαρακτηριστικά της πολιτικής κουλτούρας σε μη-Δυτικές χώρες με παρόμοιες εμπειρίες στον εκσυγχρονισμό και τον εκδημοκρατισμό.

Σε αυτή τη σύντομη σύγκριση της πολιτικο-ιστορικής εμπειρίας των πέντε χωρών μας διατυπώσαμε υποθέσεις για τις διαφορές στην πολιτική κουλτούρα που ενδεχομένως να περιμένουμε να συναντήσουμε. Βέβαια, η εξαγωγή συμπερασμάτων για την πολιτική κουλτούρα από την ιστορία δεν απαντά στο ερώτημα κατά πόσον η ιστορική

35. Robert E. Scott, *Mexican Government in Transition*, Ουμπάνα, Ιλλινόις, 1959, σσ. 56 κ.ε.

εμπειρία μιας χώρας ζει στις μνήμες, τα αισθήματα και τις προσδοκίες του πληθυσμού της, σε ποια μορφή μπορούμε να πούμε ότι συνεχίζει να υπάρχει, ποια στοιχεία του πληθυσμού φέρουν ποιες ιστορικές μνήμες και σε ποια ένταση. Σε αυτό το σημείο, νεότερες επιστημονικές μέθοδοι μπορούν να συνδυαστούν με πιο παραδοσιακές προσεγγίσεις, στην αναζήτησή μας για τη ζώσα ιστορία στις πολιτικές κουλτούρες των λαών. Η έρευνά μας θα μεταφράσει τις μάλλον απλές και μαζικές προσδοκίες που προκύπτουν από την ιστορία σε ποσοτικά δεδομένα, δημογραφικές κατανομές και κανονικότητες ή συσχετισμούς. Δεν συγκρούονται απαραίτητα οι μέθοδοι της ιστορίας με αυτές των συμπεριφορικών επιστημών. Στην πραγματικότητα αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοϋποστηρίζονται.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΠΕΝΤΕ ΧΩΡΩΝ

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να εφαρμόσει κάποιες από τις μεθόδους που αναπτύχθηκαν στο πεδίο της συστηματικής δειγματοληπτικής έρευνας για μελέτες συγκριτικής πολιτικής. Σε αντίθεση με τις περισσότερες μελέτες πολιτικών στάσεων, η δική μας είναι διακρατική. Οι περισσότερες δειγματοληπτικές έρευνες εκλογικής συμπεριφοράς ή άλλων πολιτικών στάσεων διεξάγονται σε μία μόνο χώρα και το μεγαλύτερο μέρος τους στις Ηνωμένες Πολιτείες.³⁶ Η μελέτη μας κινείται σε διαφορετικά πλαίσια – είναι μια μελέτη πέντε εθνών. Σε όλη την έκταση του βιβλίου επικεντρωνόμαστε σε αυτές τις χώρες – στις ομοιότητες και τις διαφορές τους. Εξαιτίας της συγκριτικής μας προσέγγισης πρέπει δυστυχώς να αντιπαρέλθουμε ενδιαφέροντα ζητήματα των επιμέρους χωρών.

Αυτό το βιβλίο βασίζεται σε περίπου χίλιες συνεντεύξεις που διεξήχθησαν σε κάθε μία από τις πέντε χώρες (περί τις πέντε χιλιάδες συνεντεύξεις συνολικά). Για κάθε μία περίπτωση έγινε προσπάθεια να συλλέξουμε ένα εθνικό αντιπροσωπευτικό δείγμα.³⁷ Οι συνεντεύξεις είχαν χρονικό εύρος από σαράντα λεπτά έως κάτι παραπάνω από μία ώρα, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις κράτησαν πολύ περισσότερο. Οι συνεντεύξεις ήταν κυρίως δομημένες, με περίπου δέκα τοις εκατό ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Σε κάθε χώρα, ένα μικρό ποσοστό όσων συμμετείχαν στο εθνικό αντιπροσωπευτικό δείγμα πέρασαν από δεύτερη συνέντευξη με μεγαλύτερο και λιγότερο δομημένο ερωτηματολόγιο, με στόχο την απόκτηση περισσότερου υλικού και την απόκτηση περιγραφών για την «ιστορία του πολιτικού βίου» ενός εκάστου εκ των πληροφορητών μας.³⁸

36. Ορισμένες εξαιρέσεις αποτελούν: William Buchanan και Hadley Cantrill, *How Nations See Each Other*, Ουρμπάνα, Ιλλινόις, 1953· The International Teacher's Study, που αναφέρεται στο Eugene Jacobson και Stanley Schachter (επιμ.), «Cross-National Research: A Case Study», *Journal of Social Issues*, X (1954). Βλ. επίσης Stein Rokkan, «Comparative Cross National Research: II Bibliography», *International Social Science Bulletin*, VII (1955), σσ. 622-41.

37. Στο Μεξικό το δείγμα προέρχεται από πόλεις των 10.000 κατοίκων και πάνω.

38. Το αρχικό πλάνο ήταν να έχουμε 125 συνεντεύξεις αυτού του τύπου από κάθε χώρα. Για πολλούς λό-

Οι συνεντεύξεις της κύριας έρευνας πραγματοποιήθηκαν τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1959 σε όλες τις χώρες πλην των Ηνωμένων Πολιτειών. Οι συνεντεύξεις στις Ηνωμένες Πολιτείες πραγματοποιήθηκαν τον Μάρτιο του 1960. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι ποιοτικές προσωπικές συνεντεύξεις διεξήχθησαν περίπου έξι μήνες με έναν χρόνο μετά τις πρώτες.³⁹

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία είναι εν μέρει μια μελέτη γύρω από ό,τι καλείται «μικροπολιτική». Ασχολείται με τους πολιτικούς προσανατολισμούς και τη συμπεριφορά ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος ανθρώπων. Οι χίλιοι περίπου ερωτώμενοι κάθε χώρας αντιμετωπίζονται εκ πρώτης ως άτομα. Δεν σχετίζονται μεταξύ τους, κάθε ερωτώμενος δεν γνωρίζει τους άλλους ούτε αλληλεπιδρά μαζί τους – τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη μελέτη μας. Ωστόσο, μας ενδιαφέρουν οι ερωτώμενοι όχι ως άτομα αλλά ως μέλη περίπλοκων κοινωνικών συστημάτων. Βάσει αυτών των χωριστών συνεντεύξεων επιθυμούμε να διατυπώσουμε προτάσεις για τη γενική κατάσταση των στάσεων σε αυτές τις χώρες. Επιθυμούμε επίσης να διατυπώσουμε προτάσεις για τη σχέση μεταξύ αυτών των στάσεων και του τρόπου λειτουργίας των πολιτικών συστημάτων. Μας ενδιαφέρει ιδίως να κατανοήσουμε τα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα, τα οποία απαρτίζονται από πολύ περισσότερα πέραν των ατομικών ή συλλογικών στάσεων των μελών τους. Απαρτίζονται επιπλέον από επίσημες κυβερνητικές δομές, πολιτικά κόμματα, δομές εξουσίας και επιρροής, κοινούς κανόνες, μοτίβα πολιτικής, επικοινωνίας, αλληλόδρασης, κοκ. Το μείζον πρόβλημα της ανάλυσης είναι επομένως πώς να χρησιμοποιήσουμε τις αποκρίσεις χιλίων ατόμων, που δεν συναντήθηκαν ποτέ, για να απαντήσουμε ερωτήματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος. Είναι σαν το σύστημα να είναι ένας μεγάλος χάρτης στον τοίχο ενός σκοτεινού δωματίου και ό,τι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε για αυτόν να αποκαλύπτεται από χίλια χωριστά φωτεινά σημάδια πάνω στον χάρτη. Αυτά τα φωτεινά στίγματα (οι συνεντεύξεις μας) φωτίζουν τα σημεία του χάρτη στα οποία εφάπτονται. Αλλά φωτίζουν μικρό μόνο μέρος του και αφήνουν ολόκληρες περιοχές μεταξύ των κουκκίδων στο απόλυτο σκοτάδι. Όμως εμείς θέλουμε να πούμε κάτι όχι μόνο για τα φωτεινά σημεία, αλλά για ολόκληρο τον χάρτη.

γους στάθηκε αδύνατον να κάνουμε δεύτερες συνεντεύξεις με τόσο πολλά άτομα. Ο αριθμός των δεύτερων συνεντεύξεων που ολοκληρώθηκε έχει ως εξής: Ηνωμένες Πολιτείες, 49· Ηνωμένο Βασίλειο, 114· Γερμανία, 135· Ιταλία, 121 και Μεξικό, 120.

39. Δεν μπορούμε να επεκταθούμε στα πολλά τεχνικά προβλήματα που αφορούν τον σχεδιασμό και την ανάλυση της έρευνας. Για έναν πληρέστερο απολογισμό, ο αναγνώστης παραπέμπεται στην πλήρη έκδοση του Princeton University Press. Βλ. ιδίως του Κεφάλαιο 2 και το Παράρτημα Α της έκδοσης χωρίς περικοπές.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους κάποιος μπορεί να χρησιμοποιήσει τα επιμέρους στίγματα φωτός για να φωτίσει την μεταξύ τους περιοχή. Πρώτον, υποθέτουμε ότι τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων μπορούν να γενικευτούν στο σύνολο του πληθυσμού – λαμβάνοντας υπόψη, φυσικά, το σύνθημα περιθώριο σφάλματος. Δεύτερον, αν και μιλάμε μόνο σε άτομα και δεν τα παρατηρούμε στις αλληλεπιδράσεις τους με άλλα άτομα ή την εμπλοκή τους σε πολιτικές δραστηριότητες, τα ρωτάμε για τις στάσεις τους απέναντι στους άλλους, τις σχέσεις τους με τους άλλους, τις κοινωνικές τους δραστηριότητες, τη συμμετοχή τους σε οργανώσεις και τις πολιτικές τους δραστηριότητες. Αν μπορούμε να γενικεύσουμε τις αποκρίσεις των ερωτώμενων, μπορούμε να διατυπώσουμε προτάσεις για τον αριθμό των ανθρώπων κάθε χώρας, που έχουν συγκεκριμένες στάσεις και συγκεκριμένες συμπεριφορές. Μπορούμε επίσης να περιγράψουμε το δίκτυο των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους: τη συχνότητα συναφών συμπεριφορών, όπως λόγου χάριν η συμμετοχή σε οργανώσεις, οι άτυπες κοινωνικές επαφές και η πολιτική δραστηριότητα, αλλά και τη συχνότητα ανάλογων στάσεων όπως η διαπροσωπική εμπιστοσύνη και η συνεργατικότητα, που δεν αναφέρονται μόνο στο μεμονωμένο άτομο αλλά και στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων.

Το τρίτο καίριο σημείο είναι ότι υποθέτουμε πως οι στάσεις που καταγράφουμε συσχετίζονται σημαντικά με τον τρόπο που λειτουργεί το πολιτικό σύστημα – με τη σταθερότητα και την αποτελεσματικότητά του, κ.ο.κ. Η κοινωνική κατανομή στάσεων, όπως η πεποίθηση ότι το πολιτικό σύστημα είναι νόμιμο, ότι λειτουργεί αποτελεσματικά, ότι υπόκειται στην επιρροή του κοινού ανθρώπου, ή ακόμα η συχνότητα δραστηριοτήτων όπως η συμμετοχή σε κοινωνικές οργανώσεις ή η πολιτική συμμετοχή – σαφώς, όλα αυτά επιδρούν σημαντικά στον τρόπο που λειτουργεί το πολιτικό σύστημα. Είναι κάπως δυσκολότερο να καθορίσουμε την ακριβή σχέση μεταξύ αυτών των στάσεων και της συμπεριφοράς των καθημερινών πολιτών με τους τρόπους που λειτουργούν τα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα. Το μείζον πρόβλημα είναι ότι, αν και έχουμε περί τους πέντε χιλιάδες ερωτώμενους, έχουμε μόνον πέντε χώρες. Έτσι, εάν θέλουμε να ελέγξουμε στατιστικά τη σχέση μεταξύ δύο χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των ατόμων του δείγματος μας –ας πούμε, τη συσχέτιση μεταξύ κοινωνικής τάξης και πολιτικής συμμετοχής– έχουμε πολλές περιπτώσεις που μας επιτρέπουν να το κάνουμε. Αλλά αν θέλουμε να ελέγξουμε τη σχέση μεταξύ ενός μοτίβου στάσεων μιας χώρας και κάποιων χαρακτηριστικών του πολιτικού συστήματος –ας πούμε, τη συσχέτιση μεταξύ της συχνότητας της πολιτικής αποξένωσης και της σταθερότητας του πολιτικού συστήματος– έχουμε λίγες μόνο περιπτώσεις για να το πετύχουμε. Αυτό δεν είναι κάποιο νέο πρόβλημα της πολιτικής ανάλυσης, και μάλιστα είμαστε σε πέντε φορές καλύτερη θέση από άλλες μελέτες αυτού του είδους. Αυτό που μπορούμε να κάνουμε είναι να θεωρήσουμε τις πέντε χώρες μας ως υποδείγματα τύπων πολιτικής δημοκρατίας – λιγότερο ή περισσότερο σταθερών δημοκρατιών, λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικών, λιγότερο ή περισσότερο συμμετοχικών. Ποια από αυτές τις χώρες βρίσκεται ψηλότερα σε οποιαδήποτε διάσταση μπορεί να εκτιμηθεί είτε στη βάση δεδομένων πέραν της μελέτης μας (μια

σύντομη ματιά στην ιστορία θα μας πει ποια από αυτές είναι πιο σταθερή ή μια ανάλυση των κομματικών δομών επιτρέπει μια ταξινόμηση ανάλογα με τον τύπο του κομματικού συστήματος), είτε βάσει των δεδομένων της μελέτης μας (μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει τη συχνότητα εμφάνισης διάφορων τύπων πολιτικής δραστηριότητας για την κατάταξη των χωρών, στον βαθμό που χαρακτηρίζονται από υψηλούς ή χαμηλούς βαθμούς συμμετοχής). Εάν μπορεί λοιπόν κάποιος να δείξει, για παράδειγμα, ότι στις πιο σταθερές δημοκρατίες υπάρχει μια συγκεκριμένη δέσμη πολιτικών στάσεων που θα μπορούσε, θεωρητικά, να αυξήσει τις πιθανότητες για τη καθιέρωση σταθερής δημοκρατίας ή ότι στις χώρες που η συμμετοχή είναι συχνότερη υπάρχει ένα συγκεκριμένο σύνολο διαπροσωπικών στάσεων, που θα μπορούσε, θεωρητικά πάντα, να προαγάγει την πολιτική συμμετοχή, τότε θα είχαμε προχωρήσει πολύ προς την απόδειξη της δυνατότητας να διασυνδέονται μοτίβα στάσεων και συστημικές ιδιότητες. Επιπλέον, αυτές οι διασυνδέσεις μεταξύ των στάσεων και των χαρακτηριστικών του πολιτικού συστήματος μπορεί να γίνουν πιο πειστικές με την ανάλυση των στάσεων εντός των χωρών. Ας υποθέσουμε ότι κάποιος εντοπίζει πως μία συγκεκριμένη στάση προς τις διαπροσωπικές σχέσεις απαντάται συχνότερα σε ένα σύστημα όπου μια ορισμένου είδους πολιτική συμμετοχή είναι συχνότερη. Εάν διαπιστώσει ότι είναι ακριβώς αυτά τα άτομα με αυτή τη στάση που είναι πιθανότερο να συμμετέχουν πολιτικά, τότε μπορεί να υποστηρίξει την υπόθεση ότι η συγκεκριμένη στάση συνδέεται με ένα ιδιαίτερο είδος συμμετοχικού συστήματος. Περνώντας διαρκώς από τα δομικά χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος στις συχνότερες εμφανίσεις ιδιαίτερων στάσεων εντός του συστήματος και έπειτα στα μοτίβα στάσεων εντός των μεμονωμένων μελών του συστήματος, μπορεί κανείς να ελπίζει ότι θα αναπτύξει εύλογες, ελέγξιμες (και ενδεχομένως, σε ένα προκαταρκτικό στάδιο, ελεγχμένες) παραδοχές για τη συσχέτιση αυτού που αποκαλέσαμε πολιτική κουλτούρα και τις λειτουργίες των πολιτικών συστημάτων.

Ελπίζουμε στη συζήτηση που προηγήθηκε να δείξαμε ότι το είδος των δεδομένων που παρουσιάζονται εδώ βγάζουν νόημα μόνον εάν ερμηνευτούν με όρους άλλων τύπων ερευνητικού υλικού για τα συστήματα που μελετάμε. Έτσι, οι πληροφορίες που έχουμε για τα πέντε πολιτικά συστήματα δεν περιορίζονται στις περιοχές που βρίσκονται κοντά στα φωτεινά σημαδάκια. Σε μια μελέτη αυτού του είδους, πρέπει να ενσωματωθούν ευρήματα για το γενικό σχήμα του συστήματος, των θεσμών, την ιστορία εξέλιξής τους, κοκ. Το πλεονέκτημα μιας διακρατικής μελέτης, όπως προτείναμε, είναι ότι στρέφει το βλέμμα μας προς τα συστημικά χαρακτηριστικά. Τα ευρήματά μας δεν στοχεύουν να αντικαταστήσουν αλλά να συμπληρώσουν άλλα ερευνητικά υλικά που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση των πολιτικών συστημάτων. Θα έχουμε προοδεύσει μόνον εάν τα ερευνητικά υλικά του είδους που συλλέξαμε συνδυαστούν με άλλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Μοτίβα πολιτικής γνώσης και κατανόησης

Στην ταξινόμηση των τύπων πολιτικής κουλτούρας αναφερθήκαμε στο γνωστικό επίπεδο. Υποθέτουμε ότι ο συμμετέχων/ουσα είναι ενήμερος και πληροφορημένος για το πολιτικό σύστημα τόσο από την πλευρά της διακυβέρνησης όσο της πολιτικής του. Ο υποτακτικός τείνει να είναι γνωστικά (cognitively) προσανατολισμένος πρώτα προς την πλευρά των εκροών της διακυβέρνησης: την εκτελεστική, τη γραφειοκρατία και τη δικαστική. Ο κοινοτικός τείνει να μην είναι ενήμερος ή να έχει μια θολή άποψη όλων των πλευρών του πολιτικού συστήματος. Στις πέντε χώρες της μελέτης μας, οι καθαροί κοινοτικοί και υποτακτικοί σπανίζουν. Ακόμα και ο Μεξικάνος ινδιάνος χωρικός έχει σε κάποιο βαθμό εκτεθεί στην ειδική κυβερνητική εξουσία, όπως και η Ιταλίδα αγρότισσα νοικοκυρά γνωρίζει κάποια πράγματα για τα πολιτικά κόμματα. Στις πέντε δημοκρατίες που μελετάμε, οι κοινοτικοί και υποτακτικοί προσανατολισμοί τείνουν να στηρίζονται πρωτίστως σε θυμικές και αξιολογικές κλίσεις. Ο Μεξικάνος χωρικός μπορεί να μη νιώθει αφοσίωση ή εμπλοκή με το μεξικάνικο έθνος και τη διακυβέρνηση. Μπορεί να τα βλέπει ως ξένες δυνάμεις που πρέπει να αποφεύγονται. Η αφοσίωσή του και η αίσθηση καθήκοντος στρέφονται στο χωριό του, στους κανόνες και τις δομές του. Ωστόσο, αυτά τα θυμικά και αξιολογικά κοινοτικά και υποτακτικά μοτίβα έχουν συνέπειες σε γνωστικό επίπεδο. Όταν λείπει η θυμική και η κανονιστική συνιστώσα, το κίνητρο για την απόκτηση πληροφοριών είναι αδύναμο. Συνεπώς η κατανόηση, αν και μπορεί να υπάρχει, τείνει να είναι ασαφής.

Στην παρούσα ανάλυση γνωστικών μοτίβων δεν ισχυριζόμαστε ότι παρουσιάζουμε μια εξαντλητική περιγραφή των πολιτικών «γνωστικών χαρτών» των Αμερικανών, Βρετανών, Γερμανών, Ιταλών και Μεξικάνων. Αντιθέτως, αυτό που προσφέρουμε είναι ένας περιορισμένος αριθμός μετρήσεων γνωστικού περιεχομένου και διαδικασιών, που παρ' όλα αυτά επαρκεί για την ανάδειξη κάποιων σημαντικών διαφορών μεταξύ των υπό μελέτη χωρών. Τέσσερις τέτοιες μετρήσεις παρουσιάζονται σε αυτό το κεφάλαιο.

Η πρώτη αποτελεί μια απόπειρα ανακάλυψης του πόση σημασία αποδίδεται στην εθνική και τοπική διακυβέρνηση σε κάθε μία από τις πέντε χώρες. Η δεύτερη είναι ένα μέτρο επίγνωσης και έκθεσης στην πολιτική και τις δημόσιες υποθέσεις. Η τρίτη είναι ένα τεστ πολιτικής πληροφόρησης, με στόχο να φτάσει στις διαφορές των χωρών για τον βαθμό πολιτικής πληροφόρησης που διαθέτει ο ενήλικος πληθυσμός τους. Και η τέταρτη είναι μια μέτρηση της ετοιμότητας αυτών των πληθυσμών στη λήψη αποφάσεων ή στην καλλιέργεια απόψεων για πολιτικά ζητήματα και προβλήματα. Είναι προφανές ότι αυτό αποτελεί την επιφανειακότερη εξέταση της διάστασης της πολιτικής κατανόησης. Αναδεικνύει όμως κάποιες μάλλον αξιοπρόσεκτες διαφορές μεταξύ των χωρών μας για τα αντικείμενα της πολιτικής κατανόησης, για την ένταση και την ποσότητα της κατανόησης, και για την αίσθηση γνωστικής επάρκειας.

Πίνακας III.1 Εκτιμώμενος βαθμός αντίκτυπου της εθνικής διακυβέρνησης στην καθημερινή ζωή-ανά χώρα^α

Ποσοστό ερωτηθέντων που λέει πως η εθνική κυβέρνηση έχει	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Μεγάλη επίδραση	41	33	38	23	7
Κάποια επίδραση	44	40	32	31	23
Καμία επίδραση	11	23	17	19	66
Άλλο	0	--	--	3	--
Δεν ξέρω	<u>4</u>	<u>4</u>	<u>12</u>	<u>24</u>	<u>3</u>
Συνολικό ποσοστό ^β	100	100	99	100	99
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	963	955	995	1.007

α. Το πλήρες κείμενο της ερώτησης: «Σκεφτείτε τώρα την εθνική κυβέρνηση (στην Ουάσιγκτον, το Λονδίνο, τη Βόννη, τη Ρώμη, την πόλη του Μεξικού), πόση επίδραση νομίζετε ότι έχει με τις δραστηριότητές της, τους νόμους που περνά κ.λπ., στην καθημερινή σας ζωή; Έχει μεγάλη επίδραση, κάποια επίδραση ή καμία;»

β. Σε αυτόν και στους επόμενους πίνακες, οι διαφοροποιήσεις στα συνολικά ποσοστά από το εκατό τοις εκατό αποτελούν αποτέλεσμα στρογγυλοποίησης.

Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

Η πρώτη όψη της γνωστικής διάστασης που θα εξετάσουμε είναι αυτή της γνώσης των κυβερνητικών εκροών. Σε ποιο βαθμό θεωρούν οι άνθρωποι αυτών των χωρών ότι η διακυβέρνηση επιδρά επάνω τους ως άτομα; Σε ποιο βαθμό νομίζουν ότι η ζωή τους σχετίζεται με τις κυβερνητικές δραστηριότητες; Μία από τις ερωτήσεις που τέθηκε σε όλους τους ερωτώμενους είχε σχεδιαστεί για να ανακαλύψουμε πόση επίδραση νομίζουν ότι έχουν οι δραστηριότητες των εθνικών τους κυβερνήσεων στην καθημερινή τους ζωή. Τα αποτελέσματα καταγράφονται στον Πίνακα II.1.

Η μεγάλη πλειονότητα των Αμερικανών, Βρετανών και Γερμανών θεωρούν ότι η εθνική τους κυβέρνηση έχει κάποιο αντίκτυπο στη ζωή τους. Οι Μεξικάνοι βρίσκονται στο άλλο άκρο, με το 66 τοις εκατό να θεωρεί ότι η εθνική τους κυβέρνηση δεν έχει καμία επίδραση. Οι Ιταλοί βρίσκονται στο ενδιάμεσο, με μόλις λίγο πάνω από τους μισούς να αποδίδουν κάποια ή μεγάλη σημασία στην εθνική κυβέρνηση, και λίγο κάτω από τους μισούς να μην αποδίδουν καμία σημασία στην εθνική κυβέρνηση ή να δηλώνουν ότι δεν ξέρουν τι σημασία μπορεί να έχει η εθνική κυβέρνηση για αυτούς. Στον Πίνακα II.2 καταγράφονται οι απαντήσεις σε ένα παρόμοιο ερώτημα σχετικά με την επίδραση της τοπικής διακυβέρνησης. Το μοτίβο είναι σχεδόν ίδιο με αυτό της κεντρικής κυβέρνησης,

με την εξαίρεση μιας ελαφρά μεγαλύτερης μερίδας Αμερικανών, Ιταλών και Γερμανών ερωτώμενων, που αποδίδουν σημασία στην τοπική τους διακυβέρνηση.

Πίνακας ΙΙΙ. 2 Εκτιμώμενος βαθμός αντίκτυπου της τοπικής κυβέρνησης στην καθημερινή ζωή-ανά χώρα*

Ποσοστό που λέει πως η τοπική διακυβέρνηση έχει	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Μεγάλη επίδραση	35	23	33	19	6
Κάποια επίδραση	53	51	41	39	23
Καμία επίδραση	10	23	18	22	67
Άλλο	--	--	--	2	--
Δεν ξέρω	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>8</u>	<u>18</u>	<u>3</u>
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	99	100
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	963	955	995	1.007

*Το πλήρες κείμενο της ερώτησης: «Πάρτε τώρα την τοπική κυβέρνηση. Πόση επίδραση νομίζετε ότι έχουν οι δραστηριότητές της στην καθημερινή σας ζωή; Έχει μεγάλη επίδραση, κάποια επίδραση ή καμία;»

Αυτά τα νούμερα μας λένε ότι η μεγάλη πλειονότητα των Αμερικανών, Βρετανών και Γερμανών είναι γνωστικά προσανατολισμένοι στην κυβερνητική δραστηριότητα. Αυτό σημαίνει ότι συνειδητοποιούν πως η διακυβέρνηση επηρεάζει τη ζωή τους. Οι Ιταλοί και οι Μεξικάνοι, και ιδιαίτερα οι τελευταίοι, είτε έχουν λιγότερη επίγνωση του αντίκτυπου της διακυβέρνησης, είτε έχουν μεν επίγνωση πλην όμως αρνούνται ότι έχει σημασία για τους ίδιους.

Είμαστε επίσης σε θέση να καθορίσουμε εάν ο αντίκτυπος της διακυβέρνησης σε αυτές τις χώρες θεωρείται ή όχι ευνοϊκός. Τέθηκε μια ερώτηση ελέγχου: «Συνολικά, οι δραστηριότητες της εθνικής κυβέρνησης τείνουν να βελτιώνουν τις συνθήκες αυτής της χώρας ή θα ήμασταν καλύτερα χωρίς αυτές;». Στον Πίνακα ΙΙ.3 φαίνεται ότι η μεγάλη πλειονότητα στις ΗΠΑ, τη Βρετανία, τη Γερμανία και την Ιταλία, που είπαν ότι επηρεάζεται η καθημερινή τους ζωή, πιστεύουν επίσης ότι αυτή η επίδραση είναι επωφελής. Οι Μεξικάνοι έδωσαν τη χαμηλότερη συχνότητα ευνοϊκών απαντήσεων. Τόνισαν πολύ περισσότερο από ό,τι οι υπόλοιποι ότι θα ήταν καλύτερα χωρίς τις δραστηριότητες της εθνικής κυβέρνησης. Το ίδιο μοτίβο προέκυψε στην ερώτηση ελέγχου και για την επίδραση της τοπικής διακυβέρνησης.

Πίνακας II. 3 Χαρακτηρισμός του αντίκτυπου της εθνικής κυβέρνησης –ανά χώρα*

Ποσοστό που λέει πως	ΗΠΑ	Ην. Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Η εθνική κυβέρνηση βελτιώνει τις συνθήκες	76	77	61	66	58
Κάποιες φορές βελτιώνει τις συνθήκες και κάποιες όχι	19	15	30	20	18
Καλύτερα χωρίς εθνική κυβέρνηση	3	3	3	5	19
Η εθνική κυβέρνηση δεν κάνει καμία διαφορά	1	1	1	1	2
Άλλο	0	1	0	2	1
Δεν ξέρω	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>2</u>
Συνολικό ποσοστό	100	99	99	99	100
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	821	707	534	534	301

* Όπως περιγράφηκε από τους ερωτηθέντες οι οποίοι αποδίδουν κάποιον αντίκτυπο στην εθνική κυβέρνηση.

Αν συνδυάσουμε τα αποτελέσματα των δύο ερωτήσεων για τον αντίκτυπο της εθνικής και τοπικής διακυβέρνησης και τον χαρακτηρισμό του αντίκτυπου, αναδεικνύονται τα ακόλουθα σημεία: Οι Αμερικανοί και Βρετανοί ερωτώμενοι, στη μεγάλη τους πλειονότητα, αντιλαμβάνονται τον αντίκτυπο της εθνικής και τοπικής διακυβέρνησης και τον βλέπουν ευνοϊκά. Σε αυτό μοιάζουν και οι Γερμανοί ερωτώμενοι, με την εξαίρεση ότι ένα μεγαλύτερο ποσοστό υιοθετεί την επιφυλακτική θέση ότι η εθνική και τοπική διακυβέρνηση κάποιες φορές βελτιώνει τις συνθήκες και κάποιες φορές όχι. Οι Ιταλοί εκείνοι που όντως αποδίδουν σημασία στην εθνική και την τοπική τους διακυβέρνηση (κάτι παραπάνω δηλαδή από τους μισούς), την κατανοούν ως κάτι το ευνοϊκό. Από την άλλη, μόνο μια μειονότητα Μεξικάνων (λιγότεροι από το ένα τρίτο) αποδίδει σημασία στην κυβέρνηση, και ακόμα και μεταξύ αυτού του ενός τρίτου, μια σημαντική μερίδα είτε υιοθετεί μια θέση σκεπτικισμού ως προς τα οφέλη της διακυβέρνησης είτε την απορρίπτει ως ιδιαίτερα επιβλαβή.

Η ευρύτερη εικόνα έτσι όπως παρουσιάζεται ως εδώ υποδεικνύει ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία, ο κύριος όγκος του πληθυσμού συμπλέει με την ηγεσία στη λογική των εκροών. Που σημαίνει ότι έχουν επίγνωση των κυβερνητικών εκροών και τις αξιολογούν ευνοϊκά. Στην Ιταλία, και ιδιαίτερα στο Μεξικό, υπάρχει μεγάλη συχνότητα εμφάνισης αποξενωμένων υποτακτικών και κοινοτικών. Η κεντρική συνέντευξη μας επέτρεψε να πούμε ότι περί τα δύο τρίτα των Μεξικάνων και κάτι λιγότερο από τους μισούς Ιταλούς είτε δεν αποδίδουν καμία σημασία στην κυβέρνηση, είτε δήλωσαν ότι δεν ξέρουν εάν έχει κάποια σημασία. Οι προσωπικές συνεντεύξεις βάθους θα μας βοηθήσουν να νοηματοδοτήσουμε αυτά τα ποσοτικά δεδομένα.

Σε κάθε μία από τις χώρες περάσαμε σε δεύτερη συνέντευξη με το 10 τοις εκατό περίπου των ερωτώμενων, επαναλαμβάνοντας κάποια ίδια ερωτήματα αλλά διερευνώντας σε βάθος και καταγράφοντας τις απαντήσεις τους λέξη προς λέξη. Αυτό που ανακαλύψαμε με αυτό το πιο ελεύθερο και ανοιχτό υλικό είναι ότι στους ερωτώμενους του Μεξικού και της Ιταλίας, που είπαν ότι η κυβέρνηση δεν έχει κανέναν αντίκτυπο στη ζωή τους ή ότι δεν ξέρουν πόσον αντίκτυπο έχει, περιλαμβάνονταν τόσο «κοινοτικοί» όσο και «αποξενωμένοι». Ακολουθούν κάποιες δηλώσεις που απηχούν κοινοτιστική νοοτροπία.

Στην ερώτηση αν η κυβέρνηση είναι απαραίτητη, μία μεξικανή οικιακή βοηθός που ζει με την οικογένειά της στο σπίτι της εργοδότης της στην Πόλη του Μεξικού απάντησε «δεν θα το απαντήσω αυτό, αφού δεν ξέρω τι να πω». Δεν απέδιδε καμία σημασία στη διακυβέρνηση για την ίδια ή την οικογένειά της. Στην ερώτηση για ποιο λόγο χρησιμοποιούνται οι φόροι, απάντησε «τι είναι αυτοί; Δεν ξέρω». Δεν μπορεί να διαβάσει ή να γράψει και δεν έχει ψηφίσει ποτέ. Μια μεξικανή νοικοκυρά στο Σαν Λουίς Ποτοσί, απάντησε στην ερώτηση για την επίδραση της κυβέρνησης λέγοντας «οι δραστηριότητές της δεν έχουν καμία επίδραση σε μένα, αφού δεν έχω καμία σχέση με την κυβέρνηση». Ανέφερε ότι έχει πάρα πολλά παιδιά για να μπορεί να σκεφτεί οτιδήποτε άλλο. Έχει λίγους φίλους και δεν εμπιστεύεται ανθρώπους πέρα από την οικογένειά της. Η μόνη περίπτωση που θα σκεφτόταν να προσεγγίσει έναν κυβερνητικό υπάλληλο θα ήταν εάν υπήρχε κάποια πιθανότητα να βρει δουλειά σε κάποιο μέλος της οικογένειάς της. Στον βαθμό που ο άνθρωπος κοινοτιστικής νοοτροπίας έχει κάποια αίσθηση περί διακυβέρνησης, τείνει να τη συσχετίζει με τα οικογενειακά συμφέροντα. Έτσι, ο φτωχός Μεξικάνος ράφτης που ζει στην Οαχάκα είπε για τη διακυβέρνηση: «Δεν έχει καμία επίδραση. Δεν έχω κάποια οικογενειακή ή εργασιακή διασύνδεση με την κυβέρνηση».

Μεταξύ των Μεξικάνων και των Ιταλών ήταν ακόμη συχνότερες οι περιπτώσεις των ρητά αποξενωμένων ερωτώμενων. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν αποξενωμένοι από τις «εκροές»: πιστεύουν πως η κυβέρνηση οφείλει να κάνει πράγματα για αυτούς και για ανθρώπους σαν κι αυτούς, αλλά είτε αδιαφορεί για τα συμφέροντα των φτωχών ανθρώπων, είτε είναι διεφθαρμένη και ανταποκρίνεται μόνο σε δωροδοκίες και οικογενειακές διασυνδέσεις.

Ακολουθούν μερικά παραδείγματα του θέματος της κυβερνητικής διαφθοράς από τους Μεξικάνους ερωτηθέντες.

Μια μεξικανή νοικοκυρά, για την επίδραση της τοπικής διακυβέρνησης στη ζωή της: «Έχει επίδραση για αυτούς. Αυτοί είναι που παίρνουν όλα τα λεφτά».

Μια μεξικανή γραμματέας, για τους λόγους που χρησιμοποιούνται οι φόροι: «Οι δημόσιοι λειτουργοί λένε πως είναι για βελτιώσεις στην πόλη, που μοιάζει

απίστευτο αφού κάθε νέος κυβερνήτης αυξάνει τους φόρους και δεν κάνει τίποτα για την πόλη, μόνο για την τσέπη του».

Ένα άλλο θέμα της αποξένωσης είναι η αμέλεια.

ένας Μεξικάνος τουβλατζής, για την επίδραση της τοπικής διακυβέρνησης στη ζωή του: «Δεν έχουμε νερό στο σπίτι και η γυναίκα μου πρέπει να πηγαίνει αλλού για να το φέρνει».

Μια μεξικανή υπάλληλος γραφείου, για την επίδραση της τοπικής διακυβέρνησης: «Έχουν αμελήσει τα καταστήματα τροφίμων και τις αγορές που το εμπόρευμα δεν είναι καλής ποιότητας και είναι ακριβό. Τα λαχανικά είναι κάποιες φορές σάπια, αλλά πωλούνται το ίδιο, και αυτό προκαλεί αρρώστιες στους ανθρώπους».

Τα ίδια ζητήματα διαφθοράς και αμέλειας εμφανίζονται και στους Ιταλούς αποξενωμένους ερωτώμενους. Έτσι, ένας Ιταλός οδηγός ταξί στο Μπάρι απάντησε ανυπόμονα στο ερώτημα για την επίδραση της εθνικής διακυβέρνησης στους ανθρώπους που είναι σαν κι αυτόν: «Φυσικά, αυτή έχει επιρροή, αλλά εμείς δεν έχουμε καμία επιρροή. Τα κυβερνητικά στελέχη έχουν επιρροή για να γεμίζουν τις τσέπες τους. Τι επίδραση μπορεί να έχουν; Δεν υπάρχει τίποτα που να μπορεί να κάνει κανείς. Η οικογένειά μου διατηρεί τη θέση της και δεν ενδιαφέρεται». Όταν ρωτήθηκε επιπλέον για την τοπική διακυβέρνηση, είπε: «Όλες οι τοπικές δραστηριότητες είναι για τα ενδιαφερόμενα μέρη. Κάνουν πολλή προπαγάνδα, υπόσχονται πολλά πράγματα, αλλά κανείς δεν κάνει τίποτα για τον κόσμο. Πώς μπορώ να προσεγγίσω τον δήμαρχο ή να ενταχθώ σε κάποιο κόμμα όταν κανείς δεν μας σκέφτεται;».

Ο κοινοτιστικός προσανατολισμός και η αποξένωση δεν περιορίζονται βέβαια μόνο στην Ιταλία και το Μεξικό. Συναντήσαμε και τα δύο φαινόμενα στη Γερμανία, τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι Πίνακες II.1 και II.2 δείχνουν ότι αυτές οι στάσεις απαντώνται σε πολύ μικρότερο βαθμό στις τρεις τελευταίες χώρες. Ωστόσο, μερικά παραδείγματα μας βοηθούν να επισημάνουμε πως οι διαφορές είναι σχετικές και όχι απόλυτες.

Μια Αγγλίδα εργαζόμενη στα ενδύματα, για την επίδραση της εθνικής διακυβέρνησης στη ζωή της: «Δεν ξέρω. Δεν ασχολούμαι. Δεν μας επηρεάζουν καθόλου. Εάν δεν εργαζόμαστε, δεν μας δίνουν τίποτα».

Ένας Άγγλος μάγειρας, για την επίδραση της εθνικής διακυβέρνησης: «Θα έλεγα μάλλον αρκετά μεγάλη... βέβαια, δεν ξέρω αν έχουν επίδραση σε μένα συγκεκριμένα. Το μόνο στο οποίο εναντιώνομαι είναι πως όσους ζουν λιτά σε όλη τους τη ζωή, τους αφήνουν στη μοίρα τους—ενώ όσους δεν ήταν προσεκτικοί, τους βοηθάνε. Αυτό είναι που δεν μου αρέσει».

Ένας Γερμανός εργάτης, για την επίδραση της εθνικής διακυβέρνησης: «Υπάρχει πολύ μικρή επιρροή. Η κύρια επιρροή είναι ότι όλοι πρέπει να πληρώνουν φόρους. Ελάχιστα επηρεάζει τη ζωή μου».

Μία Γερμανίδα πρόσφυγας νοικοκυρά, για την επίδραση της διακυβέρνησης στην οικογενειακή της ζωή: «Όταν ο σύζυγός μου φέρνει στο σπίτι τον φάκελο με τον μισθό του και βλέπουμε τις κρατήσεις – τότε νιώθουμε πως ερχόμαστε σε επαφή με την κυβέρνηση».

Ως τώρα αναλύουμε ερωτήσεις για τις κυβερνητικές εκροές. Οι ερωτώμενοι που αποδίδουν σημασία στην εθνική και τοπική διακυβέρνηση και που μπορούν να παράσχουν παραδείγματα αυτού του σημαντικού αντίκτυπου είναι το λιγότερο υποτακτικοί. Εάν έχουν επίγνωση του αντίκτυπου της διακυβέρνησης αλλά είναι δυσαρεστημένοι, μπορούμε να τους αποκαλούμε αποξενωμένους υποτακτικούς. Εάν δεν έχουν καμία επίγνωση ή εάν έχουν μια θολή εικόνα, μπορούμε να τους αποκαλούμε κοινοτικούς. Έχει ενδιαφέρον ότι πολλοί από τους ερωτώμενους, ιδίως ανάμεσα στους Βρετανούς, απάντησαν στις ερωτήσεις αυτές που αφορούν τις εκροές έχοντας αδικαιολόγητα υπόψιν το περιεχόμενο των εισρωών. Με άλλα λόγια, ο «δημοκρατικός» τους προσανατολισμός διαχύθηκε με υποτακτικό περιεχόμενο. Για παράδειγμα, ένας Σκώτος μεταλλουργός απέδωσε μεγάλη σημασία στην τοπική διακυβέρνηση και, όταν πείστηκε για να δώσει ένα παράδειγμα, επεσήμανε: «Ο κόσμος ενδιαφέρεται για πράγματα που θέλει να κάνει και δεν περιμένει για να τα παρουσιάσει στο τοπικό Συμβούλιο ή για να τα τυπώσει στην τοπική εφημερίδα».

Η επίγνωση της σημασίας του αντίκτυπου της διακυβέρνησης ποικίλλει σαφώς ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο. Έτσι στις Ηνωμένες Πολιτείες το 89 τοις εκατό όσων είχαν έστω κάποια εκπαίδευση επιπέδου δευτεροβάθμιας είχε επίγνωση της σημασίας της εθνικής διακυβέρνησης, σε σύγκριση με το 73 τοις εκατό όσων είχαν μόνο πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Στην Αγγλία τα ποσοστά ήταν 76 για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση και 70 για την πρωτοβάθμια, στη δε Γερμανία τα νούμερα ήταν 83 τοις εκατό και 66 τοις εκατό αντιστοίχως.

Αν και οι διαφορές είναι μεγάλες μεταξύ αυτών των τριών χωρών, το σημαντικό στοιχείο είναι ότι ακόμα και μεταξύ των ελάχιστα μορφωμένων Αμερικανών, Βρετανών και Γερμανών, η αντίληψη ότι η διακυβέρνηση είναι σημαντική για την καθημερινή ζωή είναι ευρέως διαδεδομένη.

Αντιθέτως, μεταξύ των ανεκπαιδευτων Ιταλών και Μεξικάνων, η συχνότητα της επίγνωσης της σημασίας της εθνικής και τοπικής διακυβέρνησης ήταν εξαιρετικά χαμηλή: 24 τοις εκατό για την Ιταλία και 25 τοις εκατό για το Μεξικό. Οι Ιταλοί με δευτεροβάθμια εκπαίδευση εμφανίζονται να έχουν τη σχετική επίγνωση κατά 72 τοις εκατό, και αυτοί με πανεπιστημιακή εκπαίδευση κατά 85 τοις εκατό. Αυτό που εκπλήσσει με τα αποτελέσματα του Μεξικού είναι ότι ακόμα και στη δευτεροβάθμια ή την πανεπιστημιακή εκπαίδευση,

παρουσιάζεται σχετικά χαμηλή συχνότητα στις δηλώσεις που αφορούν την επίγνωση της σημασίας της διακυβέρνησης: 35 τοις εκατό για τους Μεξικάνους με δευτεροβάθμια εκπαίδευση και 57 τοις εκατό για τους Μεξικάνους με πανεπιστημιακή εκπαίδευση.

Η ΓΝΩΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Η πρώτη σειρά των ερωτήσεών μας στόχευε να επιβεβαιώσει τα μοτίβα στην «κατανόηση των εκροών». Μας απασχόλησε αν οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται να έχει κάποια επίδραση η διακυβέρνηση στους ίδιους, τις οικογένειες και τις κοινότητές τους. Σε μια άλλη σειρά ερωτήσεων στοχεύσαμε στον καθορισμό του αν ενδιαφέρονται ή όχι ή αν παρακολουθούν τις πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις (ακόμα και τις πολιτικές καμπάνιες). Αυτές οι ερωτήσεις αποτελούν μάλλον έλεγχο της συχνότητας του συμμετοχικού προσανατολισμού στις πέντε χώρες, καθώς αναφέρονται στην προσοχή που δίνουν οι άνθρωποι στις πολιτικές εισροές. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι αν ο κόσμος παρακολουθεί τις πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις, τότε κατά κάποιον τρόπο εμπλέκεται στη διαδικασία με την οποία λαμβάνονται οι αποφάσεις. Βέβαια πρόκειται για έναν ελάχιστο βαθμό εμπλοκής. Η κουλτούρα πολιτών, έτσι όπως χρησιμοποιούμε τον όρο, περιλαμβάνει μια αίσθηση καθήκοντος ως προς τη συμμετοχή σε δραστηριότητες πολιτικών εισροών, όπως επίσης και μια αίσθηση επάρκειας ως προς αυτή τη συμμετοχή. Η παρακολούθηση των πολιτικών και κυβερνητικών υποθέσεων και το ενδιαφέρον για την πολιτική είναι πράγματι οι ελάχιστες υποχρεώσεις των ανθρώπων ως πολιτών, πλην όμως δεν θα υπήρχε κουλτούρα πολιτών χωρίς αυτές. Αντιπροσωπεύουν τα γνωστικά συστατικά στοιχεία του προσανατολισμού των ατόμων ως πολιτών.

Ο Πίνακας II.4 μας λέει κάτι για τη συχνότητα της κατανόησης πολιτών στις πέντε χώρες. Σε γενικές γραμμές, η εικόνα του Πίνακα II.4 συμπίπτει με όσα καταγράφηκαν στη συζήτηση της υποτακτικής κατανόησης ή της γνώσης των εκροών. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Βρετανία και η Γερμανία είναι ψηλά στην παρακολούθηση των πολιτικών και κυβερνητικών υποθέσεων, ενώ η Ιταλία και το Μεξικό είναι χαμηλά. Αλλά υπάρχουν δύο ενδιαφέρουσες τροποποιήσεις σε αυτό το γενικό μοτίβο. Πρώτον, οι Γερμανοί παρακολουθούν τις πολιτικές υποθέσεις συχνότερα από τους Άγγλους. Και δεύτερον, οι Ιταλοί παρακολουθούν τις πολιτικές υποθέσεις πολύ πιο αραιά από τους Μεξικάνους. Ένα παρόμοιο μοτίβο αναδεικνύεται όταν στρεφόμαστε στις απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με «το ενδιαφέρον για τις πολιτικές εκστρατείες».

Η σχετικά υψηλή συχνότητα με την οποία οι Γερμανοί αποκρινόμενοι αναφέρουν ότι είναι γνωστικά προσανατολισμένοι στις διαδικασίες των εισροών προς την κυβέρνηση –μια συχνότητα εξίσου υψηλή ή και υψηλότερη από αυτή της Βρετανίας– υποδηλώνει ότι τουλάχιστον στη γνωστική διάσταση μπορεί κάλλιστα να υπάρχουν τάσεις στη Γερμανία που να παραπέμπουν στην κουλτούρα πολιτών. Εάν η δημοκρατία μοιάζει να

μην έχει βαθιές ρίζες στη γερμανική κοινωνία, αυτό δεν οφείλεται στην έλλειψη έκθεσης στην πολιτική ή στην ελλιπή πολιτική πληροφόρηση.

Πίνακας II.4 Παρακολούθηση εξελίξεων στις πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις -ανά χώρα*

Ποσοστό που αναφέρει ότι παρακολουθεί τα πράγματα	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Τακτικά	27	23	34	11	15
Από καιρό σε καιρό	53	45	38	26	40
Ποτέ	19	32	25	62	44
Άλλο ή Δεν ξέρω	1	1	3	1	1
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	99	100
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	963	955	995	1.007

*Το πλήρες κείμενο της ερώτησης: «Παρακολουθείτε τις εξελίξεις των πολιτικών και κυβερνητικών υποθέσεων; Θα λέγατε ότι τις παρακολουθείτε τακτικά, από καιρό σε καιρό ή ποτέ;»

Τα ιταλικά και τα μεξικάνικα δεδομένα παρουσιάζουν μια ενδιαφέρουσα αντίθεση. Στις ερωτήσεις για την κατανόηση των εκροών και την κατανόηση των εισροών, αυτές οι δύο χώρες πέτυχαν χαμηλότερο ποσοστό από τις άλλες τρεις. Αλλά με τους όρους της δικής τους γνώσης και κατανόησης των κυβερνητικών εκροών, οι Ιταλοί εξέφρασαν πολύ συχνότερα από τους Μεξικάνους την επίγνωση τέτοιων δραστηριοτήτων. Ωστόσο, ως λειτουργία της δικής τους κατανόησης των κυβερνητικών εισροών –την έκθεσή τους στις πολιτικές υποθέσεις και τις πολιτικές καμπάνιες–, οι Ιταλοί υπέδειξαν πολύ λιγότερο από τους Μεξικάνους παρόμοια έκθεση. Περισσότεροι λοιπόν από τους μισούς Ιταλούς ερωτώμενους είπαν ότι η κυβέρνηση έχει αντίκτυπο στη ζωή τους. Όμως, σχεδόν κατά τα δύο τρίτα ανέφεραν ότι δεν παρακολουθούν ποτέ τις πολιτικές ή κυβερνητικές υποθέσεις, οι περισσότεροι δε από τους μισούς είπαν ότι δεν ενδιαφέρονται για τις προεκλογικές εκστρατείες. Στο Μεξικό, από την άλλη πλευρά, μια πολύ μεγαλύτερη μερίδα ενδιαφέρεται για τις καμπάνιες και παρακολουθεί τα πολιτικά δρώμενα, από ό,τι αποδίδει σημασία στα πεπραγμένα της κυβέρνησης.⁴⁰

40. Στο Κεφάλαιο I αναφέραμε ότι το μεξικάνικο δείγμα δεν περιλάμβανε μέρος του πληθυσμού που ζει σε πόλεις με λιγότερους από 10.000 κατοίκους. Καθώς αυτό μπορεί να έχει επηρεάσει τα αποτελέσματα για τη χώρα αυτή, ιδίως στη διάσταση της έκθεσης στην πολιτική επικοινωνία, και να έχει καταστήσει έτσι άκυρη τη Μεξικάνικη-Ιταλική σύγκρισή μας, προχωρήσαμε στη σύγκριση του μεξικάνικου δείγματος με μέρος του Ιταλικού δείγματος που διαμένει σε πόλεις 10.000 κατοίκων και πάνω. Τα αποτελέσματα διέφεραν μόνο σε πολύ μικρό ποσοστό και επιβεβαίωσαν έτσι το συμπέρασμα που παρουσιάζουμε εδώ.

Αυτό το μεξικάνικο χαρακτηριστικό παρουσιάζεται καθαρότερα εάν συγκρίνουμε τους Μεξικάνους που αναφέρουν υψηλή έκθεση στην πολιτική επικοινωνία με όσους εμπλέκονται αντιστοίχως στις υπόλοιπες χώρες. Στις άλλες τέσσερις χώρες, λιγότεροι του 10 τοις εκατό των εκτεθειμένων σε υψηλό βαθμό στην επικοινωνία αναφέρουν ότι ούτε η εθνική ούτε η τοπική διακυβέρνηση έχει κάποια επίδραση στη ζωή τους. Στο Μεξικό, από την άλλη, το 56 τοις εκατό των εκτεθειμένων σε υψηλό βαθμό δεν αποδίδουν καμία σημασία στην κυβέρνησή τους.

Κάποια σχόλια από τις προσωπικές συνεντεύξεις διευκρινίζουν τη διαφορά μεταξύ του μεξικάνικου και του ιταλικού μοτίβου. Ένας Μεξικάνος νταλικέρης, όταν ρωτήθηκε αν ενδιαφέρεται για τις πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις, απάντησε «πάρα πολύ, διότι η κυβέρνηση μπορεί να βοηθήσει το γενικό επίπεδο ζωής όλων των Μεξικάνων. Τουλάχιστον αυτό εύχομαι». Όταν ρωτήθηκε τότε πρωτοενδιαφέρθηκε για την πολιτική είτε «πριν από περίπου δέκα χρόνια, όταν άρχισα να συνειδητοποιώ ότι οι κυβερνήτες μας τείνουν να επωφελούνται οικονομικά χωρίς να υπολογίζουν τις ανάγκες των υπόλοιπων πολιτών». Ένας Μεξικάνος υποδηματοποιός απάντησε στην ίδια ερώτηση, «Ναι, μ' αρέσει η πολιτική. Με ενδιαφέρει ιδιαίτερα, διότι θέλω να δω βελτιώσεις και επίσης διότι θέλω να τα δω όλα να πηγαίνουν καλά, διότι πολλοί πολιτικοί ηγέτες, αντί να βοηθούν τον εργάτη, τον πληγώνουν». Και μια μεξικανή στενογράφος σχολίασε, «Με ενδιαφέρει η πόλη μου, που την παραμελεί ο κυβερνήτης της. Τη συγκρίνω με άλλες πόλεις που ήταν στην ίδια κατάσταση με την Πουέμπλο και τώρα έχουν προχωρήσει πολύ και σε κουλτούρα και σε ομορφιά». Πρωτοενδιαφέρθηκε για την πολιτική όταν επισκέφτηκε την Γκουανταλαχάρα, «...και είδα πόσο πολύ είχε βελτιωθεί. Θυμάμαι εκείνη την τελευταία χρονιά που η Πουέμπλο είχε τη δεύτερη θέση στη Δημοκρατία για την ομορφιά της και τώρα την έχει χάσει, διότι οι κυβερνήτες της την έχουν παραμελήσει».

Αν και υπήρξαν Ιταλοί ερωτώμενοι που περιέγραψαν τους εαυτούς τους ως άτομα που ενδιαφέρονται για την πολιτική, η πιο τυπική απάντηση αφορούσε τον κίνδυνο και τη ματαιότητα του πολιτικού ενδιαφέροντος:

Ένας Ιταλός συνταξιούχος εργάτης, για το ενδιαφέρον του για την πολιτική:

«Το να διαβάζω την εφημερίδα είναι αυτό που κάνω κυρίως, και όταν τη διαβάζω, τη διαβάζω αργά-αργά. Μου παίρνει όλη τη μέρα για να τη διαβάσω. Δεν μ' αρέσει να συμμετέχω σε κουβέντες. Όπως σας είπα και προηγουμένως, είναι πολύ έντονες και, ορισμένες φορές, ακόμα και επικίνδυνες».

Ένας Ιταλός μηχανικός, για το ποιος ενδιαφέρεται για την πολιτική: «Οι φανατικοί που πιστεύουν σε αυτά που κάνουν και στις φιλοδοξίες τους, ή οι αδαείς που έχουν μείνει πίσω και τους σπρώχνουν οι μπροστινοί».

Μία Ιταλίδα νοικοκυρά που περιμένει τους πελάτες στο οικογενειακό οπωροπωλείο: «Κανένα ενδιαφέρον! Με απωθεί, καθώς νιώθω πως τίποτα δεν είναι δίκαιο».

Όταν χρησιμοποιούμε άλλες μετρήσεις για να προσδιορίσουμε την πολιτική επίγνωση, επαναλαμβάνονται τα ίδια εθνικά μοτίβα. Έτσι, όταν συγκρίνουμε την έκθεση στην πολιτική επικοινωνία σε διάφορα Μαζικά Μέσα Επικοινωνίας (Πίνακας II.5), οι Γερμανοί βγαίνουν μπροστά από τους Βρετανούς, και οι Μεξικάνοι καλύτερα από τους Ιταλούς.

Έχουμε ήδη δει ότι η γνώση γύρω από τις εκροές συνδέεται στενά με το μορφωτικό επίπεδο και την κοινωνικό-οικονομική θέση. Φαίνεται τώρα πως η μόρφωση σχετίζεται έντονα με την επίγνωση των πολιτών γύρω από τα δημόσια πράγματα (civic cognition) (βλ. Πίνακα II.6). Στο πανεπιστημιακό επίπεδο σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι κάθε χώρας παρακολουθούν τα πολιτικά δρώμενα.

Πίνακας II.5 Παρακολούθηση πολιτικών υποθέσεων στα Μέσα –ανά χώρα*

Ποσοστό που παρακολουθεί τα πράγματα	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Στις εφημερίδες, τουλάχιστον εβδομαδιαία	49	43	53	16	31
Στο ράδιο και στην τηλεόραση, τουλάχιστον εβδομαδιαία	58	36	52	20	28
Στα περιοδικά (ενίστε)	57	21	45	26	25
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	963	955	995	1.007

*Το πλήρες κείμενο της ερώτησης: «Τι γίνεται με τις εφημερίδες (το ράδιο ή την τηλεόραση, τα περιοδικά); Παρακολουθείτε (ακούτε, διαβάζετε για) τις δημόσιες υποθέσεις στις εφημερίδες (το ράδιο ή την τηλεόραση, τα περιοδικά) σχεδόν κάθε μέρα, περίπου μία φορά την εβδομάδα, από καιρό σε καιρό ή ποτέ;». Εδώ παρουσιάζονται μόνο τα ποσοστά όσων ανέφεραν κάποια έκθεση.

Στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας, οι χώρες, με την εξαίρεση της Ιταλίας, παρουσιάζουν όμοια υψηλά ποσοστά ως προς το ποιος παρακολουθεί τα πολιτικά δρώμενα. Ακόμα και σε σχέση με την Ιταλία, η διαφορά μεταξύ των Ιταλών της δευτεροβάθμιας και των ερωτώμενων της δευτεροβάθμιας των άλλων χωρών είναι πολύ μικρότερη από τη διαφορά μεταξύ των Ιταλών της πρωτοβάθμιας και των ερωτώμενων της πρωτοβάθμιας των άλλων χωρών. Στα υψηλότερα εκπαιδευτικά επίπεδα βρίσκουμε σε όλα τα έθνη μια ομοιόμορφα υψηλή αναλογία όσων παρακολουθούν τα πολιτικά πράγματα. Μεταξύ αυτών με το χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο οι εθνικές διαφορές είναι μεγαλύτερες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία και, σε μικρότερο βαθμό, στο Μεξικό, παρά τη χαμηλή εκπαίδευση παρακολουθούν την πολιτική. Στην Ιταλία όμως, λίγοι ερωτώμενοι του χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου εκτίθενται στην πολιτική επικοινωνία.

Πίνακας II.6 Τακτική παρακολούθηση της πολιτικής ή από καιρό σε καιρό -ανά χώρα και εκπαίδευση*

Χώρα	Σύνολο (%) (αρ.)	Πρωτοβάθμια ή λιγότερο (%) (αρ.)	Κάποια δευτεροβάθμια (%) (αρ.)	Κάποια παν/κή (%) (αρ.)
ΗΠΑ	80 (970)	67 (339)	84 (442)	96 (188)
Μεγάλη Βρετανία	68 (963)	60 (593)	77 (322)	92 (24)
Γερμανία	72 (955)	69 (790)	89 (124)	100 (26)
Ιταλία	36 (995)	24 (692)	58 (245)	87 (54)
Μεξικό	55 (1.007)	51 (877)	76 (103)	92 (24)

* Τα νούμερα των παρενθέσεων αναφέρονται στο σύνολο βάσει του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

ΜΕ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ

Οι μετρήσεις μας για τη γνώση ή την κατανόηση των πολιτικών συστημάτων έως τώρα αφορούσαν υποκειμενικές εκτιμήσεις για τη σημασία της διακυβέρνησης όπως και υποκειμενικές εκτιμήσεις για την έκθεση στις πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις. Δεν έχουμε ακόμη προσπαθήσει να επιβεβαιώσουμε τον βαθμό της πληροφόρησης για τη διακυβέρνηση και την πολιτική που πράγματι έχουν οι ερωτώμενοι. Η δημοκρατική ικανότητα συνδέεται στενά με το να έχουμε έγκυρη πληροφόρηση για τα πολιτικά θέματα και τις διαδικασίες, όπως και με την ικανότητα να χρησιμοποιούμε πληροφορίες στην ανάλυση των θεμάτων και την ανάπτυξη στρατηγικών επιρροής. Η έρευνά μας περιλάμβανε δύο μετρήσεις πληροφόρησης: η πρώτη βασιζόταν στην ικανότητα αναγνώρισης των ηγετών των μεγαλύτερων κομμάτων σε κάθε χώρα, η δεύτερη στην ικανότητα αναγνώρισης υπουργείων.

Πρόκειται για απλές ποσοτικές μετρήσεις για ένα συγκεκριμένο είδος πληροφόρησης. Αγγίζουν μόνο μια περιορισμένη πλευρά στη διάσταση της γνώσης και δεν μας λένε τίποτα για τη δεξιότητα της έξυπνης χρήσης αυτής της γνώσης.⁴¹ Επιπλέον, καθώς τα

41. Με το ζήτημα αυτό είχε ήδη ασχοληθεί η Σχολή του Michigan (Campbell, Converse, Miller, Stokes κ.ά.). Λίγο μετά, ο Converse επεξεργάστηκε τον προβληματισμό, αναφερόμενος θεωρητικά και ερευνητικά στην έννοια του συστήματος των πολιτικών πεποιθήσεων (political beliefs system), ήταν όμως κυρίως ο Luskιν εκείνος ο οποίος μέσω της έννοιας της πολιτικής δαιμοσύνης (political sophistication) διαμόρφωσε το εν λόγω πεδίο. Κατ' αυτόν, πολιτική δαιμοσύνη είναι η ποσότητα των πολιτικών πληροφοριών/γνώσης που κατέχει κάποιος/α, ο βαθμός της εσωτερικής τους οργάνωσης και συνοχής, καθώς και η ευχέρεια που έχει το άτομο να τις χρησιμοποιεί για την κατανόηση και διαχείριση συγκεκριμένων πολιτικών καταστάσεων. Πρβλ.

κυβερνητικά και κομματικά συστήματα των πέντε χωρών διαφέρουν, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι ποσοτικές αυτές μετρήσεις πολιτικής πληροφόρησης είναι απολύτως συγκρίσιμες. Η ικανότητα αναγνώρισης των ηγετών μικρότερων κομμάτων στην Ιταλία και το Μεξικό μπορεί να αντανakλά υψηλότερο βαθμό κατανόησης από ό,τι η ικανότητα αναγνώρισης ενός μεγάλου αριθμού ηγετών στο αμερικανικό δικομματικό σύστημα. Ωστόσο, όταν συγκρίνουμε τα ποσοστά στις ακραίες περιπτώσεις –όσους δεν έχουν καμία σωστή πληροφόρηση ή όσους έχουν πολλή πληροφόρηση–, αυτές οι δομικές διαφορές χάνουν τη σημασία τους και η σύγκρισή μας είναι πιο αξιόπιστη.

Τα αποτελέσματα του Πίνακα II.7 δείχνουν ότι οι Γερμανοί, οι Άγγλοι και οι Αμερικανοί έχουν τα μεγαλύτερα ποσοστά καλά πληροφορημένων ατόμων βάσει του συγκεκριμένου εργαλείου μέτρησης της πολιτικής πληροφόρησης. Η υψηλή συχνότητα των απληροφόρητων Ιταλών ανταποκρίνεται στο υψηλό ποσοστό των Ιταλών που λένε για τον εαυτό τους ότι δεν παρακολουθούν την πολιτική και τις πολιτικές καμπάνιες. Από την άλλη πλευρά, τα μεξικάνικα νούμερα έχουν και πάλι μεγάλο ενδιαφέρον. Αν και αναφέρεται με σχετικά μεγάλη συχνότητα ότι παρακολουθούν την πολιτική και τις πολιτικές καμπάνιες, οι Μεξικάνοι ερωτώμενοι φαίνεται πως είναι οι χειρότερα ενημερωμένοι από όλες τις εθνικές ομάδες. Σχεδόν οι μισοί –συμπεριλαμβανομένων και πολλών που δηλώνουν πως παρακολουθούν την πολιτική– δεν μπορούσαν να ονομάσουν σωστά κανέναν πολιτικό αρχηγό ή κάποιο υπουργείο.

Εάν μπορούμε να καταδείξουμε αυτό το μεξικάνικο μοτίβο, θα έχουμε προσθέσει ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο στον χαρακτηρισμό που αποδίδουμε στη μεξικάνικη πολιτική κουλτούρα. Υποθέσαμε ότι η μεξικάνικη πολιτική κουλτούρα συνδυάζει υψηλή γνωστική αυτό-αξιολόγηση με χαμηλή γνωστική επίδοση, περιορισμένη δηλαδή γνώση των πολιτικών πραγμάτων. Ένας τρόπος ελέγχου αυτής της υπόθεσης θα ήταν ο προσδιορισμός του βαθμού στον οποίο οι κακώς ενημερωμένοι στις πέντε χώρες έχουν την ετοιμότητα να εκφράσουν πολιτικές απόψεις. Θα χρησιμοποιήσουμε ως μέτρο της ετοιμότητας έκφρασης πολιτικής άποψης έναν δείκτη «εύρους πολιτικής γνώμης». Αυτός ο δείκτης στηρίζεται στη συχνότητα με την οποία οι αποκρινόμενοι, αντί να δηλώσουν πως δεν ξέρουν, εκφράζουν απόψεις σε μια σειρά έξι ερωτημάτων γενικής πολιτικής στάσης. Αυτά τα ερωτήματα αφορούν ζητήματα όπως το περιεχόμενο των καθηκόντων των πολιτών, τοποθετήσεις για τις ομάδες συμφερόντων και τα πολιτικά κόμματα, και την ανάγκη για πολιτικές καμπάνιες.⁴² Το ότι αυτός ο συνδυασμός υψηλής γνωστικής

Luskin, R. (1987). 'Measuring Political Sophistication', *American Journal of Political Science*, 31 (4): 856-899 και Luskin, R. (1990). 'Explaining Political Sophistication', *Political Behavior*, 12 (4): 331-361. (ΣτΕ)

42. Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν για τον υπολογισμό του δείκτη «εύρους της πολιτικής γνώμης» ήταν οι εξής:

«1. Ακούμε ορισμένες φορές ότι κάποιοι άνθρωποι ή κάποιες ομάδες έχουν τόσο πολλή επιρροή στον τρόπο που ασκείται η διακυβέρνηση, ώστε τα συμφέροντα της πλειοψηφίας παραβλέπονται. Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με το ότι υπάρχουν τέτοιες ομάδες;

αυτοαξιολόγησης με χαμηλή πληροφόρηση είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Μεξικού προτείνεται στον Πίνακα II.8, όπου αναφέρεται πόσο συχνά οι αποκρινόμενοι απάντησαν αυτές τις ερωτήσεις γνώμης.

Πίνακας II. 7 Ικανότητα να ονομάσουν κομματικούς ηγέτες ή υπουργεία -ανά χώρα^α

Χώρα	Ποσοστό του συνόλου του δείγματος που μπορούσε να ^β			
	κατονομάσει τέσσερις ή περισσότερους κομματικούς ηγέτες	Δεν κατονομάστηκε κανένας κομματικός ηγέτης	κατονομάσει τέσσερα ή περισσότερα υπουργεία	Δεν κατονομάστηκε κανένα υπουργείο
ΗΠΑ	65	16	34	28
Μεγάλη Βρετανία	42	20	34	23
Γερμανία	69	12	40	20
Ιταλία	36	40	23	53
Μεξικό	5	53	21	47

^α Όσοι είχαν μέτριο βαθμό πληροφόρησης (π.χ. μπορούσαν να κατονομάσουν από έναν έως τρεις σε κάθε κατηγορία) δεν εντάχθηκαν στον πίνακα.

^β Τα ποσοστά κάθε περίπτωσης προκύπτουν από το σύνολο του δείγματος.

Φαίνεται πως οι Μεξικάνοι είναι τόσο συχνά πρόθυμοι να εκφράσουν απόψεις και στα έξι ερωτήματα, όσο είναι και οι Γερμανοί, αν και οι Γερμανοί έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων με υψηλό βαθμό πληροφόρησης και οι Μεξικάνοι το χαμηλότερο. Αλλά για περαιτέρω επιβεβαίωση ότι το Μεξικό περιλαμβάνει μεγαλύτερο ποσοστό ερωτώμενων «χαμηλής πληροφόρησης-υψηλής άποψης» από κάθε άλλη χώρα, πρέπει να εξακριβώσουμε ποιο ποσοστό ερωτώμενων κάθε χώρας *συνδυάζει* αυτές τις ιδιότητες της

»2. Γνωρίζουμε ότι οι συνηθισμένοι άνθρωποι έχουν πολλά προβλήματα που απορροφούν τον χρόνο τους. Με βάση αυτό, ποιος είναι ο ρόλος που νομίζετε ότι πρέπει να έχει ο καθημερινός άνθρωπος στις υποθέσεις της κοινότητας της πόλης ή της περιοχής του;

»3. Οι άνθρωποι μιλούν για τις υποχρεώσεις που έχουν απέναντι στη χώρα τους. Κατά τη γνώμη σας, ποιες είναι οι υποχρεώσεις που έχει κάθε άνθρωπος απέναντι στη χώρα του;

»4. Κάποιοι λένε πως οι καμπάνιες χρειάζονται ώστε το κοινό να μπορεί να κρίνει τους υποψηφίους και τα θέματα. Άλλοι λένε πως προκαλούν τόση πίκρα και πως είναι τόσο αναξιόπιστες που θα ήμασταν καλύτερα χωρίς αυτές. Εσείς τι πιστεύετε – χρειάζονται ή θα ήμασταν καλύτερα χωρίς αυτές;

»5. Το ----- κόμμα ελέγχει τώρα την κυβέρνηση. Πιστεύετε ότι οι πολιτικές που ακολουθεί και οι δραστηριότητές του θα θέσουν ποτέ σε σοβαρό κίνδυνο την ευημερία της χώρας; Πιστεύετε ότι αυτό *μάλλον* θα συμβεί, ότι *μπορεί* και να συμβεί ή ότι *μάλλον* δεν θα συμβεί;

»6. Ίδια με την ερώτηση 5, αλλά με αναφορά στο κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης».

Πίνακας ΙΙ. 8 Εύρος πολιτικών απόψεων -ανά χώρα

Ποσοστό που	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Απάντησε και τις έξι πολιτικές ερωτήσεις	63	56	47	26	46
Είπε «Δεν ξέρω» σε μία ή δύο ερωτήσεις	29	37	46	37	35
Είπε «Δεν ξέρω» σε τρεις ή τέσσερις ερωτήσεις	7	7	7	36	19
Συνολικό ποσοστό	99	100	100	99	100
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	963	955	995	1.007

χαμηλής πληροφόρησης και της έντονης προθυμίας έκφρασης γνώμης. Αυτή η ανάλυση, όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα ΙΙ.9, αναδεικνύει μια σειρά από ζητήματα. Πρώτα, φαίνεται πως σε όλες τις χώρες, εκτός της Ιταλίας, άτομα που έχουν χαμηλή βαθμολογία στην πληροφόρηση έχουν υψηλό βαθμό στην έκφραση γνώμης. Έτσι, δύο στους τρεις κακώς ενημερωμένους Μεξικάνους και σχεδόν όλοι οι κακώς ενημερωμένοι Αμερικανοί, Βρετανοί και Γερμανοί έδωσαν κάποια απάντηση σε τέσσερα ή περισσότερα από τα έξι ερωτήματα γνώμης. Από την άλλη πλευρά, μόνο ένας στους τρεις κακώς ενημερωμένους Ιταλούς εξέφρασε απόψεις σε τέσσερα ή περισσότερα από τα ερωτήματα. Αυτό μοιάζει να υποδηλώνει ότι σε όλες τις χώρες εκτός της Ιταλίας, η προθυμία έκφρασης πολιτικών απόψεων είναι ευρέως διαδεδομένη, επηρεάζοντας ακόμα και τους απληροφόρητους. Είναι εντυπωσιακό ότι οι κακώς ενημερωμένοι Μεξικάνοι είναι από αυτή την άποψη όμοιοι με τους Αμερικανούς, Βρετανούς και Γερμανούς, και ανόμοιοι με τους Ιταλούς. Υπήρχε σχεδόν ίσος αριθμός κακώς ενημερωμένων ερωτώμενων στην Ιταλία όπως και στο Μεξικό, αλλά οι περισσότεροι από τους πρώτους απέφυγαν να εκφράσουν άποψη σε πολιτικά ερωτήματα. Δύο συμπεράσματα προτείνονται: πρώτον, το Μεξικό μοιάζει με τις πιο «αναπτυγμένες δημοκρατίες», καθώς ακόμα και οι γνωστικά ανεπαρκείς νιώθουν ελεύθεροι να εκφράσουν απόψεις και δεύτερον, υπάρχουν πολλοί περισσότεροι τέτοιοι «ενθουσιώδεις πολίτες» στο Μεξικό από ό,τι σε οποιαδήποτε από τις άλλες χώρες της μελέτης μας. Αυτοί οι Μεξικάνοι (το ένα τέταρτο περίπου του δείγματος) είναι σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις άτομα πρωτοβάθμιας ή καμίας εκπαίδευσης, άτομα που έχουν ελάχιστη πληροφόρηση για τον ευρύτερο κόσμο των δημόσιων υποθέσεων, κι όμως είναι αρκετά πρόθυμοι να πάρουν θέση σε γενικά πολιτικά ζητήματα.⁴³ Τέτοια άτομα εμφανίζονται σε όλες τις χώρες μας, αλλά εμφανίζονται δύο φορές

43. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ασχολούμαστε με τον βαθμό στον οποίο οι ερωτώμενοι νιώθουν ελεύθεροι να εκφράζουν απόψεις, και όχι με τον βαθμό στον οποίο είχαν πραγματικά απόψεις. Ένας λόγος, λοιπόν, για τη χαμηλή συχνότητα έκφρασης γνώμης μεταξύ των Ιταλών ερωτώμενων μπορεί να είναι η μεγάλη δυσφορία τους κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Αυτό το σημείο συζητείται περαιτέρω στο Κεφάλαιο ΙΙΙ.

συχνότερα στο Μεξικό από ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα. Η ύπαρξή τους σε τόσο μεγάλη αναλογία στο Μεξικό υποστηρίζει την ερμηνεία μας ότι η πολιτική κουλτούρα του κράτους αυτού περιλαμβάνει ένα υπερθετικά επίδοξο (aspirational) στοιχείο – μια τάση του να είναι κανείς πρόθυμος να εκφράσει απόψεις– που συνυπάρχει με τη φτωχή πληροφόρηση.

Πίνακας II.9 Προθυμία έκφρασης πολιτικών απόψεων μεταξύ των ερωτώμενων με ελάχιστη πολιτική πληροφόρηση -ανά χώρα^α

Χώρα	Ποσοστό από το σύνολο του δείγματος με χαμηλή πολιτική πληροφόρηση ^β	Ποσοστό από το σύνολο του δείγματος με χαμηλή πολιτική πληροφόρηση, αλλά που απάντησε τέσσερις ή περισσότερες ερωτήσεις γνώμης
ΗΠΑ	13	11
Μεγάλη Βρετανία	13	10
Γερμανία	8	8
Ιταλία	33	11
Μεξικό	36	23

^α Τα ποσοστά σε κάθε περίπτωση αφορούν το σύνολο του δείγματος.

^β Χαμηλής πολιτικής πληροφόρησης σημαίνει ότι οι ερωτώμενοι δεν μπορούσαν να ονομάσουν κοινοματικούς ηγέτες ούτε κάποιο υπουργείο.

Σε γενικές γραμμές, τα ευρήματά μας για την πολιτική κατανόηση δείχνουν ότι οι Βρετανοί, Αμερικανοί και Γερμανοί είναι κυρίως προσανατολισμένοι προς τα πολιτικά τους συστήματα, τόσο με τη λογική της πολιτικής όσο και με την έννοια της διακυβέρνησης. Ή, για να χρησιμοποιήσουμε τη δική μας ορολογία, είναι γνωστικά προσανατολισμένοι προς το πολιτικό σύστημα ως προς τις εισροές και ως προς τις εκροές του. Στους Μεξικάνους και τους Ιταλούς, από την άλλη πλευρά, περιλαμβάνεται μεγάλος αριθμός αποξενωμένων ή κοινοτικών. Ο Πίνακας II.10 παρέχει μια βολική σύνοψη μεγάλου μέρους του επιχειρήματος που παρουσιάστηκε σε αυτό το κεφάλαιο. Δείχνει ότι πάνω από το ένα τρίτο των Ιταλών και των Μεξικάνων είναι πλήρως αποξενωμένοι ή κοινοτικοί, συγκριτικά με μια πολύ μικρότερη αναλογία των άλλων τριών χωρών. Εμφανίζει επίσης αρκετά καθαρά τις ανισορροπίες στο ιταλικό και μεξικάνικο μοτίβο προσανατολισμού, ενώ ανακεφαλαιώνει στοιχεία που έχουμε έως τώρα παρουσιάσει για την επικυριαρχία ενθουσιωδών τάσεων στους Μεξικάνους και αποξενωτικών τάσεων στους Ιταλούς. Αν στα στοιχεία που συνοψίζονται στον Πίνακα II.10 προσθέσουμε την απόδειξή μας για το χαμηλό επίπεδο πολιτικής πληροφόρησης στο Μεξικό, σε συνδυασμό με την ασυνήθιστη συχνότητα προθυμίας έκφρασης πολιτικών απόψεων, το επίχειρήμά μας για τον επίδοξο τρόπο με τον οποίο οι Μεξικάνικοι αντιλαμβάνονται

την ιδιότητά τους ως πολιτών (civic aspiration) αρχίζει να αποκτά μια δομικά επεξεργασμένη μορφή.

Πίνακας II.10 Σύνοψη των motibων πολιτικής κατανόησης -ανά χώρα^α

Χώρα	Ποσοστό αποξενωμένων ή κοινοτικών ως προς τις κυβερνητικές εκροές ^β	Ποσοστό αποξενωμένων ή κοινοτικών ως προς τις εισροές στην κυβέρνηση ^γ	Ποσοστό αποξενωμένων ή κοινοτικών με τις εισροές και τις εκροές ^δ
ΗΠΑ	12	20	7
Μεγάλη Βρετανία	26	33	14
Γερμανία	26	28	13
Ιταλία	42	63	38
Μεξικό	71	45	35

^α Τα ποσοστά σε κάθε περίπτωση αφορούν το σύνολο του εθνικού δείγματος.

^β Αρνητική απάντηση ή δεν ξέρω για τον αντίκτυπο της τοπικής διακυβέρνησης.

^γ Αρνητική απάντηση ή δεν ξέρω για την παρακολούθηση της πολιτικής.

^δ Αρνητική απάντηση ή δεν ξέρω τόσο για τον αντίκτυπο της τοπικής διακυβέρνησης όσο και για την παρακολούθηση της πολιτικής.

Ωστόσο, υπάρχουν πολύ περισσότερα στην πολιτική κουλτούρα από τη γνώση ή την κατανόηση. Το πώς νιώθουν οι άνθρωποι για τα πολιτικά τους συστήματα είναι ένα σημαντικό στοιχείο της πολιτικής κουλτούρας. Η θυμική διάθεση ή αλλιώς το πολιτικό συναίσθημα σε μια χώρα είναι κατά κανόνα η λυδία λίθος της νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος. Είναι επίσης το σημαντικότερο κριτήριο για την εκτίμηση της πολιτικής αποξένωσης και της ενθουσιώδους συμμετοχής. Σ' αυτήν την πλευρά της πολιτικής κουλτούρας θα στραφούμε τώρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

Τα συναισθήματα⁴⁴ προς τους κυβερνώντες και την πολιτική

Αν και υπογραμμίσαμε τη διάσταση της γνώσης ή κατανόησης στο προηγούμενο κεφάλαιο, συμπεριλάβαμε δεδομένα και αναφέραμε παραδείγματα για τη θυμική προσέγγιση της διακυβέρνησης και της πολιτικής στις πέντε χώρες της μελέτης μας. Έτσι, όταν μιλήσαμε για την Ιταλία και το Μεξικό λέγοντας ότι έχουν μεγάλες αναλογίες αποξενωμένων, αφήσαμε να εννοηθεί ότι οι πολίτες αυτών των χωρών είναι γνωστικά προσανατολισμένοι προς τα πολιτικά τους συστήματα, ακόμα και αν τα απορρίπτουν είτε ολοκληρωτικά είτε σε κάποιες από τις πλευρές τους. Σε αυτό και σε επόμενα κεφάλαια θα εξετάσουμε αμεσότερα τη θυμική διάσταση.

Στο παρόν κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με γενικευμένες στάσεις προς το σύστημα στο σύνολό του: προς το «έθνος», τις αρετές του, τα επιτεύγματά του, και τα παρόμοια. Θα το αποκαλούμε αυτό «το θυμικό προς το σύστημα» (system affect). Θα ασχοληθούμε επίσης με το «θυμικό των εκροών» (output affect) ή τα είδη των προσδοκιών που έχουν οι άνθρωποι από τη συμπεριφορά των κυβερνητικών αξιωματούχων και των στελεχών της διοίκησης. Θα περιγράψουμε, δηλαδή, τις στάσεις των ανθρώπων προς τις κυβερνητικές ή διοικητικές υπηρεσίες που επιβάλλουν νόμους, αλλά και προς τις ρυθμίσεις που τους επηρεάζουν: εκείνο δηλαδή το μέρος του πολιτικού συστήματος απέναντι στο οποίο αναπτύσσουν παθητικό κυρίως ρόλο. Θα ασχοληθούμε τέλος με το «θυμικό των εισροών» ή τα αισθήματα που έχουν οι άνθρωποι τόσο για όσες υπηρεσίες και όσες

44. Οι συγγραφείς φαίνεται να χρησιμοποιούν με μια κάποια ελευθερία τους όρους (political) emotion, feeling και affect, το ακριβές περιεχόμενο των οποίων στην αγγλική γλώσσα στο πλαίσιο επιμέρους επιστημονικών κλάδων ακόμα και σήμερα – με την εν τω μεταξύ ανάπτυξη της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας των συναισθημάτων και της συγκίνησης- παραμένει εν πολλοίς ασαφές. «Συγκίνηση» (emotion), «πάθος» (passion), «συναίσθημα» (sentiment), «αίσθημα» (feeling, affect), «ήθη» (morals), «αξία» (value), «κίνητρο» (motive/motivation), «θυμικό» (affective), είναι μερικοί από τους όρους που χρησιμοποιούνται πλέον σε τρέχοντα χρόνο στο πλαίσιο μιας εκάστης εθνικής γλώσσας και της εκάστοτε επιστημονικής περιοχής. Στην ψυχολογία, λόγου χάριν, το affect γίνεται κατά κανόνα αντιληπτό ως μια διάχυτη, μη συνειδητοποιημένη και ανεπεξέργαστη θυμική εμπειρία σε αντιδιαστολή με το emotion, που κατανοείται ως μια άμεσα κινητοποιητική θυμική εμπειρία το πολύ μερικών δευτερολέπτων, αλλά και με το feeling που στα ψυχολογικά συμφραζόμενα σημαίνει την επίγνωση και συχνά λεκτικοποίηση της θυμικής εμπειρίας. Αντιθέτως, στην κοινωνιολογία το emotion χρησιμοποιείται ως έννοια-ομπρέλα που περιλαμβάνει ένα ριπίδιο θυμικών αντιδράσεων και εμπειριών.

Έχοντας υπόψη ότι στην ελληνική γλώσσα στη λέξη «συναίσθημα» εμφολωρεί μια κάποια μορφή αυτεπίγνωσης και επεξεργασίας της θυμικής αντίδρασης, που προκαλείται από ένα εξωτερικό ή εσωτερικό ερέθισμα («συναίσθάνομαι»), καθώς και το γεγονός ότι στην έρευνά τους οι Almond και Verba επιχειρούν να αποτυπώσουν θυμικούς προσανατολισμούς σε συγκεκριμένα πολιτικά αντικείμενα (έθνος, κυβέρνηση, εκλογές κ.λπ.) χρησιμοποιούμε κατά κανόνα τον όρο «συναίσθημα», διατηρώντας ωστόσο περιθώρια ελευθερίας στην απόδοση αναλόγων των συμφραζομένων, δεδομένης της προαναφερθείσας χαλαρότητας με την οποία οι συγγραφείς κάνουν χρήση των όρων emotion, feeling και affect. (ΣτΕ)

διαδικασίες εμπλέκονται στην εκλογή δημοσίων λειτουργών, όσο και για την ενεργοποίηση των γενικών δημόσιων πολιτικών. Στο παρόν κεφάλαιο θα εισαγάγουμε τη διάσταση του θυμικού των εισροών με μια ανάλυση στάσεων για την επικοινωνία σχετικά με πολιτικά ζητήματα. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα ασχοληθούμε λεπτομερώς με τις κομματικές στάσεις και τα συναισθήματα που αναπτύσσονται κατά τις προεκλογικές εκστρατείες. Θα ασχοληθούμε πρώτα με τη γενική διάσταση του «θυμικού προς το σύστημα», μετρώντας τα αντικείμενα εθνικής υπερηφάνειας στις πέντε χώρες.

ΤΟ ΘΥΜΙΚΟ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: Η ΕΘΝΙΚΗ ΥΠΕΡΗΦΑΝΕΙΑ

Πολύ νωρίς στις συνεντεύξεις ρωτήσαμε: «Μιλώντας γενικά ποια είναι τα πράγματα σε αυτή τη χώρα για τα οποία είστε υπερήφανος;». Για να απαντήσουν στη συγκεκριμένη ερώτηση οι αποκρινόμενοι δεν καθοδηγήθηκαν κατά κανένα τρόπο στις επιλογές τους. Όποτε έδωσαν πολιτικές απαντήσεις, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η έκφραση πολιτικής υπερηφάνειας ήταν αυθόρμητη. Στον Πίνακα III.1 συνοψίζονται τα αποτελέσματα. Ογδόντα πέντε τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων παρέθεσαν κάποιο χαρακτηριστικό από την Αμερικανική διοίκηση ή την πολιτική παράδοση —το Σύνταγμα, τις πολιτικές ελευθερίες, τη δημοκρατία, και τα παρόμοια— συγκριτικά με το 46 τοις εκατό των Βρετανών, το 7 τοις εκατό των Γερμανών, το 3 τοις εκατό των Ιταλών και το 30 τοις εκατό των Μεξικάνων. Επιπλέον οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί ανέφεραν πολύ συχνότερα τα επιτεύγματα των δημόσιων πολιτικών από ό,τι οι ερωτώμενοι των άλλων χωρών. Στο άλλο άκρο, οι Ιταλοί ερωτώμενοι στους οποίους περιλαμβάνεται ο χαμηλότερος αριθμός ατόμων που νιώθουν υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα, είχαν τον μεγαλύτερο αριθμό ερωτώμενων που ανέφεραν ότι δεν νιώθουν υπερήφανοι για τίποτα (8 τοις εκατό) ή «δεν ήξεραν» για ποιο πράγμα να νιώσουν υπερήφανοι (19 τοις εκατό). Οι Ιταλοί είχαν την υψηλότερη αναλογία απαντήσεων «άλλο» (21 τοις εκατό) και σχεδόν όλες εξ αυτών αφορούσαν γενικές προτάσεις υπερηφάνειας για το γεγονός ότι είχαν γεννηθεί Ιταλοί.

Στον Πίνακα III.1 αναφέρονται επίσης τα μη πολιτικά εθνικά χαρακτηριστικά για τα οποία οι πέντε λαοί νιώθουν υπερηφάνεια. Οι Γερμανοί ερωτώμενοι, που σπανίως νιώθουν υπερήφανοι για το πολιτικό τους σύστημα, είχαν αναλογικά τον μεγαλύτερο αριθμό απαντήσεων στο ότι νιώθουν υπερήφανοι για τα εθνικά οικονομικά επιτεύγματα της χώρας τους. Επίσης, είχαν αναλογικά τον μεγαλύτερο αριθμό που εξέφρασε υπερηφάνεια για τα χαρακτηριστικά των Γερμανών ως λαού (λιτότητα, καθαριότητα, σκληρή εργασία, αποτελεσματικότητα). Οι Ιταλοί ανέφεραν συχνότερα τη συμβολή της χώρας τους στις τέχνες, τη φυσική της ομορφιά και τους πολιτιστικούς θησαυρούς της. Η υπερηφάνεια των Μεξικάνων ήταν λίγο-πολύ ισομερώς κατανομημένη μεταξύ του πολιτικού συστήματος, του οικονομικού συστήματος, των αρετών του λαού και της φυσικής ομορφιάς της χώρας.

Πίνακας ΙΙΙ.1 Όψεις του έθνους για τις οποίες οι ερωτώμενοι εκφράζουν υπερηφάνεια – ανά χώρα

Ποσοστό που δηλώνει υπερήφανο για	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Κυβερνητικούς, πολιτικούς θεσμούς	85	46	7	3	30
Κοινωνική νομοθεσία	13	18	6	1	2
Θέση στις διεθνείς σχέσεις	5	11	5	2	3
Οικονομικό σύστημα	23	10	33	3	24
Τα χαρακτηριστικά του λαού	7	18	36	11	15
Πνευματικές αρετές και θρησκεία	3	1	3	6	8
Συμβολή στην τέχνη	1	6	11	16	9
Συμβολή στην επιστήμη	3	7	12	3	1
Φυσικά χαρακτηριστικά της χώρας	5	10	17	25	22
Τίποτα ή δεν ξέρω	4	10	15	27	16
Άλλο	9	11	3	21	14
Συνολικό ποσοστό απαντήσεων*	158	148	148	118	144
Συνολικό ποσοστό ερωτώμενων	100	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	963	955	995	1.007

* Τα ποσοστά υπερβαίνουν τοις εκατό επειδή πρόκειται για πολλαπλές απαντήσεις

Συνολικά, τα ευρήματα του Πίνακα ΙΙΙ.1 υποστηρίζουν τα χαρακτηριστικά της πολιτικής κουλτούρας των πέντε χωρών όπως αυτά παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι Αμερικανοί, λοιπόν, και οι Βρετανοί, νιώθουν συχνότερα υπερήφανοι για τα πολιτικά τους συστήματα, την κοινωνική νομοθεσία και το διεθνές κύρος της χώρας τους. Οι Ιταλοί, στη συντριπτική τους πλειονότητα δεν νιώθουν υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα, ούτε για την οικονομία ή την κοινωνία τους. Στον βαθμό που νιώθουν έστω κάποια εθνική υπερηφάνεια, αυτή αφορά την ιστορία τους, τη φυσική ομορφιά της χώρας τους ή το γεγονός ότι είναι Ιταλοί. Έτσι, η εικόνα της ιταλικής αποξένωσης εντείνεται.

Έχει μεγάλο ενδιαφέρον ότι η Γερμανία ακολουθεί την αμερικανική και τη βρετανική δημοκρατία στη διάσταση της εθνικής υπερηφάνειας. Οι Γερμανοί βλέπουν τη σημασία των κυβερνητικών εκρμών και εκτίθενται στην πληροφόρηση για τις πολιτικές εισροές, αλλά αναφέρουν ελάχιστη υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα στο σύνολό του, ενώ εστιάζουν την εθνική τους υπερηφάνεια στη γερμανική οικονομία, τις προσωπικές αρετές των Γερμανών, τα επιστημονικά και τα καλλιτεχνικά τους επιτεύγματα.

Τα αποτελέσματα που αφορούν το Μεξικό επιβεβαιώνουν απολύτως το μοτίβο που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Αν και συντριπτικά αποξενωμένοι ή κοινοτικοί σε σχέση με τις κυβερνητικές εκροές, οι Μεξικάνοι παρουσιάζουν σχετικά υψηλό ενδιαφέρον για την πολιτική. Ο Πίνακας III.1 δείχνει επίσης ότι, συγκριτικά με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς, οι Μεξικάνοι διακατέχονται από σχετικά υψηλή πολιτική υπερηφάνεια. Αυτό το μοτίβο υψηλής συναισθηματικής επένδυσης του συστήματος σε συνδυασμό με την απόρριψη της πραγματικής επίδοσης της κυβέρνησης είναι, όπως επιχειρηματολογήσαμε, ό,τι μπορεί κανείς να περιμένει από ένα έθνος που συνδέεται αδιάλειπτα με ένα σύνολο επαναστατικών ιδεωδών. Ένα παρόμοιο μοτίβο στάσεων είναι αναμενόμενο από έναν λαό που σύρθηκε ξαφνικά στην πολιτική από μια επαναστατική εξέγερση. Είναι βέβαια αδύνατον να αποδώσουμε αυτό το σύνολο στάσεων αποκλειστικά στη Μεξικάνικη Επανάσταση, καθώς μάλλον έχει πολλές ρίζες. Υπάρχουν όμως κάποιες ενδείξεις για το ότι ο συνεχής αντίκτυπος της Επανάστασης ως εν εξελίξει διαδικασίας εξηγεί εν μέρει τον τύπο της σύνδεσης με το πολιτικό τους σύστημα, όπως το εκδηλώνουν οι Μεξικάνοι ερωτώμενοι. Τους τέθηκε η ερώτηση εάν μπορούν να κατονομάσουν κάποια από τα ιδανικά και τους στόχους της Μεξικάνικης Επανάστασης.⁴⁵ Τριάντα πέντε τοις εκατό δεν μπορούσε να κατονομάσει κανέναν από τους στόχους, ενώ το υπολειπόμενο 65 τοις εκατό ανέφερε τη δημοκρατία, τις πολιτικές ελευθερίες και την ισότητα, την οικονομική ευημερία, την αγροτική μεταρρύθμιση, την κοινωνική ισότητα και την εθνική ελευθερία. Αυτό που έχει ενδιαφέρον εδώ είναι ότι, όταν ρωτήθηκαν για ποιο πράγμα είναι υπερήφανοι ως Μεξικάνοι, το 34 τοις εκατό όσων ονόμασαν κάποιον από τους στόχους ή τα ιδανικά της Επανάστασης –σε αντίθεση με το μόλις 19 τοις εκατό όσων δεν μπόρεσαν να ονομάσουν κανένα– ήταν υπερήφανοι για κάποια πολιτική πλευρά του έθνους τους.

Ακόμα όμως πιο ενδιαφέροντα είναι τα αποτελέσματα της ερώτησης ελέγχου για τους στόχους της Μεξικάνικης Επανάστασης. Όσοι ερωτώμενοι ανέφεραν κάποιους στόχους της Επανάστασης ρωτήθηκαν στη συνέχεια εάν αυτοί οι στόχοι υλοποιήθηκαν ή ξεχάστηκαν ή αν ο λαός προσπαθούσε ακόμη να τους πετύχει. Από τους ερωτώμενους που μπορούσαν να ονομάσουν κάποιο στόχο της Επανάστασης (αρ. 614), το 25 τοις εκατό πίστευε ότι οι στόχοι είχαν υλοποιηθεί, 61 τοις εκατό πίστευε ότι ο κόσμος προσπαθούσε ακόμα να τους πετύχει και 14 τοις εκατό πίστευε ότι έχουν ξεχαστεί. Όπως περιμένει κανείς, οι ερωτώμενοι που πίστευαν ότι οι στόχοι της Επανάστασης έχουν ξεχαστεί ήταν, μεταξύ των τριών ομάδων, αυτοί που εξέφρασαν λιγότερη υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα. Το τριάντα ένα τοις εκατό (αρ. 84) αυτής της ομάδας είπε ότι ήταν περήφανο για το Μεξικάνικο πολιτικό σύστημα. Όμως, σε σχέση με την υπόθεσή μας για τα αποτελέσματα της Μεξικάνικης Επανάστασης ως εν εξελίξει διαδικασίας, έχει

45. Το πλήρες κείμενο της ερώτησης ήταν: «Η Μεξικάνική μας Επανάσταση είναι ένα πολύ σημαντικό γεγονός που συζητείται διαρκώς πολύ. Μπορείς να μου πεις, κατά τη γνώμη σου, ποια είναι τα κύρια ιδανικά και οι στόχοι της Μεξικάνικης Επανάστασης;».

ενδιαφέρον ότι αν και η διαφορά είναι μικρή, όσοι ερωτώμενοι πιστεύουν ότι ο κόσμος ακόμα εργάζεται για να πετύχει τους στόχους της Επανάστασης, σε αντίθεση με όσους πιστεύουν ότι οι στόχοι έχουν ήδη επιτευχθεί, εκφράζουν συχνότερα υπερηφάνεια για το πολιτικό του σύστημα: 39 τοις εκατό των πρώτων (αρ. 379) εκφράζουν τέτοια πολιτική υπερηφάνεια, σε σύγκριση με 34 τοις εκατό όσων δεν θεωρούν την Επανάσταση ως μία εν εξελίξει διαδικασία (αρ. 151). Έτσι λοιπόν, η υπερηφάνεια που νιώθουν οι Μεξικάνοι για το έθνος τους φαίνεται να εξαρτάται σε κάποιο βαθμό από τη εξακολουθητική συμβολική ταύτιση με τη Μεξικάνικη Επανάσταση.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, όπου μεγάλο μέρος των ερωτώμενων εκφράζει υπερηφάνεια για τα πολιτικά χαρακτηριστικά της χώρας τους, το ποσοστό είναι μεγαλύτερο μεταξύ όσων διαθέτουν καλύτερη μόρφωση. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 92 τοις εκατό όσων έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση εξέφρασε υπερηφάνεια για πολιτικά αντικείμενα, σε σύγκριση με το 81 τοις εκατό όσων δεν είχαν προχωρήσει πέρα από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Στη Βρετανία, το 75 τοις εκατό όσων είχαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση ένιωσε υπερηφάνεια για πολιτικά γνωρίσματα της χώρας τους, σε σύγκριση με το 41 τοις εκατό όσων έλαβαν μόνο πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Παρομοίως, στο Μεξικό, το 22 τοις εκατό όσων δεν διέθεταν εκπαίδευση εξέφρασαν πολιτική υπερηφάνεια, σε σύγκριση με το 38 τοις εκατό όσων διέθεταν πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Στη Γερμανία και την Ιταλία, από την άλλη πλευρά, το μορφωτικό επίπεδο δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερη σχέση με τη συχνότητα με την οποία εκφράζεται πολιτική υπερηφάνεια.

Ομοίως, άτομα με περισσότερες δεξιότητες και καλύτερα αμειβόμενα επαγγέλματα στη Βρετανία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και το Μεξικό, δήλωναν συχνότερα υπερήφανα για τα πολιτικά τους συστήματα, ενώ το επάγγελμα δεν έπαιξε μεγάλο ρόλο, από αυτή την άποψη, στη Γερμανία και την Ιταλία. Η κύρια διαφορά στα αντικείμενα υπερηφάνειας σε καθεμία από τις δύο τελευταίες χώρες ήταν ότι οι ερωτώμενοι με καλύτερη εκπαίδευση, εξειδίκευση, σε επαγγελματικές και διευθυντικές θέσεις, εξέφρασαν συχνότερα υπερηφάνεια για τα επιτεύγματα της χώρας τους στις τέχνες και τις επιστήμες από ό,τι όσοι είχαν σχετικά χαμηλή εκπαίδευση ή όσοι εργάζονταν σε χειρωνακτικά επαγγέλματα.

Το γεγονός ότι η εκπαίδευση και το επαγγελματικό επίπεδο είχαν τόσο μικρή επίδραση στην εθνική υπερηφάνεια στη Γερμανία και την Ιταλία δείχνει αποξένωση από το πολιτικό σύστημα και όχι τόσο κοινοτισμό ή άγνοια αυτού. Η υψηλότερη εκπαίδευση διευρύνει το πνεύμα των ατόμων στις δευτερεύουσες δομές της κοινωνίας τους, στη διάσταση του ιστορικού βάθους και σε ευρύτερες προοπτικές της παγκόσμιας σκηνής. Αν σε μεγάλο βαθμό Γερμανοί και Ιταλοί με υψηλή μόρφωση αδυνατούν να εστιάσουν την υπερηφάνεια τους σε αμιγώς πολιτικά αντικείμενα σε σύγκριση με χαμηλότερης μόρφωσης συμπατριώτες τους, τότε πρέπει να συμπεράνουμε ότι αποτιμάται χαμηλά ή ακόμα και κρίνεται αρνητικά το πολιτικό σύστημα κάθε χώρας μεταξύ εκείνων των κοινωνικών ομάδων που γνωρίζουν και παρακολουθούν τις δραστηριότητές του. Επιπλέον, είμαστε τώρα σε θέση να επισημάνουμε ότι η πολιτική αποξένωση στη Γερμανία διαφέρει από αυτήν της Ιταλίας. Η αποξένωση στην Ιταλία περιλαμβάνει τόσο την αδιαφορία

όσο και την έλλειψη πολιτικής υπερηφάνειας. Στη Γερμανία έχουμε τον ενδιαφέροντα συνδυασμό μεγαλύτερης έκθεσης και ενδιαφέροντος στο πολιτικό σύστημα, ταυτόχρονα με την απουσία υπερηφάνειας για αυτό.

ΤΟ ΘΥΜΙΚΟ ΤΩΝ ΕΚΡΩΝ: ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ

Τα αισθήματα που έχουν οι άνθρωποι απέναντι στις κυβερνητικές αρχές μπορούν να συναχθούν από τις προσδοκίες τους για το πώς αυτές θα τους μεταχειριστούν. Κατά τον σχεδιασμό των συνεντεύξεών μας υποθέσαμε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι προτιμούν να τους μεταχειρίζονται δίκαια και με σεβασμό, όταν έρχονται σε επαφή με δημόσιους αξιωματούχους. Αν περιμένουν δίκαιη και ευγενική μεταχείριση, μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι, τουλάχιστον υπό αυτή την άποψη, είναι ευνοϊκά διατεθειμένοι προς τις κυβερνητικές αρχές. Στην αντίθετη περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι δυσμενώς διατεθειμένοι. Οι ερωτήσεις μας λοιπόν στόχευαν να ανακαλύψουν τις ποιότητες που οι ερωτώμενοί μας αποδίδουν στο εκτελεστικό σκέλος της διακυβέρνησης.

Φέραμε αντιμέτωπους τους ερωτώμενούς μας με δύο υποθετικές καταστάσεις. Στην πρώτη, τους ζητήσαμε να φανταστούν τους εαυτούς τους σε μια διοικητική υπηρεσία με κάποιο πρόβλημα που απαιτούσε υπηρεσιακές ενέργειες. Πώς νομίζουν ότι θα τους μεταχειριστούν; Θα τους μεταχειρίζονταν ισότιμα, όπως και κάθε άλλον; Μετά τους ζητήσαμε να φανταστούν ότι εξηγούσαν από τη δική τους οπτική το πρόβλημά τους σε έναν αξιωματούχο. Περιέμεναν ότι θα τους ακούσουν με προσοχή και σεβασμό; Στη δεύτερη υποθετική περίπτωση τους ζητήσαμε να φανταστούν τους εαυτούς τους να έχουν κάποιο μικρό πρόβλημα με την αστυνομία. Περιέμεναν να τους μεταχειριστούν ισότιμα και με σεβασμό στην αστυνομία; Τα αποτελέσματα των απαντήσεων για την ισότητα της μεταχείρισης συνοψίζονται στον Πίνακα ΙΙΙ.2

Το μοτίβο που αναδείχθηκε έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί που, στη μεγάλη πλειονότητά τους, αντιλαμβάνονταν τη σημασία της εθνικής κυβέρνησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης στην καθημερινή τους ζωή, που είπαν ότι παρακολουθούν τα δημόσια πράγματα και τις πολιτικές καμπάνιες και που συχνότερα εξέφρασαν αυθόρμητα υπερηφάνεια για τα πολιτικά τους συστήματα, αναμένουν εξίσου, στη μεγάλη τους πλειονότητα, ισότητα μεταχείρισης εκ μέρους των κρατικών αξιωματούχων. Με θεωρητικούς όρους μπορούμε να πούμε ότι οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί έχουν ακριβή γνώση των εκρτών και των εισροών, υψηλό θυμικό για το σύστημα και υψηλό θυμικό για τις εκροές. Οι Γερμανοί πλησιάζουν πάλι το Βρετανικό και Αμερικανικό μοτίβο, αν και οι αναλογίες όσων προσδοκούν ίση μεταχείριση είναι λίγο χαμηλότερες. Μολονότι είναι χαμηλά στο θυμικό προς το σύστημα, είναι υψηλά στο θυμικό των εκρτών, όπως ήταν υψηλά και στη γνώση των εισροών και των εκρτών.

Πίνακας ΙΙΙ.2 Προσδοκίες μεταχείρισης από την κρατική γραφειοκρατία και την αστυνομία – ανά χώρα*

	ΗΠΑ		Ηνωμένο Βασίλειο		Γερμανία		Ιταλία		Μεξικό	
Ποσοστό που δηλώνει	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.
Ότι προσδοκά ίση μεταχείριση	83	85	83	89	65	72	53	56	42	32
Δεν περιμένει ίση μεταχείριση	9	8	7	6	9	5	13	10	50	57
Εξαρτάται	4	5	6	4	19	15	17	15	5	5
Άλλο	--	--	--	--	--	--	6	6	--	--
Δεν ξέρω	4	2	2	0	7	8	11	13	3	5
Συνολικό ποσοστό	100	100	98	99	100	100	100	100	100	99
Συνολικός αριθμός	970	970	963	963	955	955	995	995	1.007	1.007

* Το πλήρες κείμενο των ερωτήσεων: «Ας υποθέσουμε ότι έχετε κάποιο θέμα για το οποίο πρέπει να απευθυνθείτε σε κάποια κρατική υπηρεσία – για παράδειγμα, μια φορολογική υπόθεση ή έναν διακανονισμό στεγαστικού δανείου. Πιστεύετε ότι θα έχετε ίση μεταχείριση –εννοώ, θα έχετε την ίδια αντιμετώπιση με οποιονδήποτε άλλον;». «Εάν είχατε κάποιο πρόβλημα με την αστυνομία– όπως ίσως μια παράβαση του κώδικα οδικής κυκλοφορίας ή αν σας κατηγορούσαν για κάποιο ασήμαντο πλημμέλημα–, πιστεύετε ότι θα είχατε ίση μεταχείριση; Δηλαδή θα σας αντιμετώπιζαν το ίδιο όπως και οποιονδήποτε άλλον;»

Οι απαντήσεις στην Ιταλία και το Μεξικό επιβεβαιώνουν την υψηλή συχνότητα αποξένωσης από τις εκροές. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν χαμηλές προσδοκίες ως προς τη μεταχείρισή τους από τις κρατικές αρχές και την αστυνομία. Και πάλι, από την πλευρά των εκροών, οι Μεξικάνοι εμφανίζουν συχνότερα αποξένωση από ό,τι οι Ιταλοί – μια επανάληψη του μοτίβου της διάστασης γνώσης και κατανόησης των εκροών.

Στον Πίνακα ΙΙΙ.3 αναφέρεται η συχνότητα των προσδοκιών ευμενούς και σοβαρής μεταχείρισης από πλευράς κυβερνητικών αξιωματούχων και αστυνομίας. Εδώ μας απασχόλησε εάν οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι ανταποκρίνονται οι αξιωματούχοι ή όχι, εάν νιώθουν ότι θα τους μεταχειριστούν με αξιοπρέπεια σε μια βάση «δούναι και λαβείν». Αν και υπάρχουν τοπικές διαφορές στην οργάνωση της γραφειοκρατίας και τη δομή της αστυνομίας μεταξύ των πέντε χωρών, οι ερωτήσεις μας απευθύνονταν σε εκείνες τις γραφειοκρατικές και αστυνομικές αρχές με τις οποίες οι ερωτώμενοι θα μπορούσαν να έρθουν σε επαφή στις υποθετικές περιπτώσεις των ερωτήσεων. (Μια πιο εξειδικευμένη σειρά ερωτήσεων, που θα άπτονταν των διαφορών των προσδοκιών μεταχείρισης σε διαφορετικά επίπεδα γραφειοκρατικών αρχών και διαφορετικούς τύπους γραφειοκρατικών ή αστυνομικών υπηρεσιών, θα πρόσφερε αναμφίβολα συνθετότερα μοτίβα και πιο αξιόπιστες πληροφορίες.) Δεδομένου του ζητήματος της διάρκειας των συνεντεύξεων, προσπαθήσαμε να πετύχουμε συγκρισιμότητα με βάση τον τύπο του προβλήματος (π.χ. φορολόγηση, στέγαση) ή του είδους των παραβάσεων (κυκλοφοριακές

παραβάσεις, πλημμελήματα), εξαιτίας των οποίων ερχόμαστε συνήθως σε επαφή με τη γραφειοκρατία ή την αστυνομία.

Σε όλες τις χώρες της μελέτης μας, με την εξαίρεση του Μεξικού, η αστυνομία περιβάλλεται συχνά με την ίδια εύνοια –ή ακόμα και περισσότερη– με τη γενική κυβέρνηση. Ο κυνισμός των Μεξικάνων σημειώνεται ιδιαίτερα απέναντι στην αστυνομία, ενώ στη Βρετανία η καταγεγραμμένη γενική βεβαιότητα σε σχέση με τον σεβασμό και την ανταπόκριση της αστυνομίας τεκμηριώνεται εντυπωσιακά. Έχει μεγάλο ενδιαφέρον ότι οι Γερμανοί παρουσιάζουν μια κάπως καλύτερη εικόνα από τους Αμερικανούς ως προς τις προσδοκίες σοβαρής μεταχείρισης από πλευράς κυβέρνησης ή αστυνομίας. Ενδιαφέρουσα διερώτηση αποτελεί το γιατί οι Αμερικανοί να περιμένουν, από τη μια πλευρά, ίση μεταχείριση σε τέτοιες υπερβολικές αναλογίες και μετά να πέφτουν μόλις στο 50 τοις εκατό περίπου των προσδοκιών μιας ευγενικής μεταχείρισης. Αν και θα εξεταστεί λεπτομερώς παρακάτω, θεωρούμε πως αυτό συμβαίνει διότι οι Αμερικανοί δεν έχουν πλήρως ενσωματώσει τον ρόλο του υποτακτικού απέναντι στις διοικητικές αρχές, όπως το έχουν κάνει οι Γερμανοί και οι Βρετανοί. Αυτά τα δεδομένα μοιάζουν ασφαλώς να αποτυπώνουν τις δημοφιλείς εντυπώσεις που θέλουν τους Αμερικανούς να αισθάνονται άβολα σε γραφειοκρατικές καταστάσεις, να γίνονται έξω φρενών με την αναποτελεσματικότητα και τον γραφειοκρατικό δαίδαλο.

Πίνακας III.3 Ο βαθμός σεβασμού που αναμένεται για την οπτική των πολιτών από τη γραφειοκρατία και την αστυνομία – ανά χώρα*

	ΗΠΑ		Ηνωμένο Βασίλειο		Γερμανία		Ιταλία		Μεξικό	
Ποσοστό που προσδοκούν	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.	γραφειοκρ.	αστυν.
Σοβαρή αντιμετώπιση για την οπτική τους	48	56	59	74	53	59	35	35	14	12
Λίγη σημασία	31	22	22	13	18	11	15	13	48	46
Ότι θα τους αγνοήσουν	6	11	5	5	5	4	11	12	27	29
Εξαρτάται	11	9	10	6	15	13	21	20	6	7
Άλλο	0	--	--	1	2	6	6	6	--	1
Δεν ξέρω	4	2	2	1	8	11	12	14	3	4
Συνολικό ποσοστό	100	100	98	99	100	100	100	100	98	99
Συνολικός αριθμός	970	970	963	963	955	955	995	995	1.007	1.007

* Το πλήρες κείμενο των ερωτήσεων: «Αν εξηγήσετε την οπτική σας στους αξιωματούχους, τι επίδραση νομίζετε ότι θα έχει; Θα αντιμετώπιζαν την οπτική σας με σοβαρότητα, θα έδιναν μόνο λίγη σημασία ή θα παρέβλεπαν ό,τι είχατε να πείτε;» «Εάν εξηγήσατε την οπτική σας στην αστυνομία, τι επίδραση νομίζεται ότι θα είχε; Θα αντιμετώπιζαν... [ίδιες επιλογές με τις προηγούμενες];»

Η διάκριση μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών, της Βρετανίας και της Γερμανίας από τη μία, της Ιταλίας και του Μεξικού, από την άλλη, παραμένει. Μόλις το 35 τοις εκατό

των Ιταλών και το 12 με 14 τοις εκατό των Μεξικάνων περιμένουν σοβαρή αντιμετώπιση από τις κυβερνητικές και αστυνομικές αρχές, αν προσπαθήσουν να εξηγήσουν την οπτική τους, σε αντίθεση με το 48 τοις εκατό ή και παραπάνω για τους ερωτώμενους των άλλων τριών χωρών.

Πίνακας ΙΙΙ.4 Προσδοκίες μεταχείρισης από τις κυβερνητικές αρχές και την αστυνομία – ανά μορφωτικό επίπεδο στις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γερμανία

	ΗΠΑ			Ηνωμένο Βασίλειο			Γερμανία		
Ποσοστό που προσδοκά	Πρωτοβ. ή χαμηλότερα	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.	Πρωτοβ. ή χαμηλότερα	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.	Πρωτοβ. ή χαμηλότερα	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.
Ίση μεταχείριση στις κυβερνητικές υπηρεσίες	80	84	88	81	87	88	64	79	77
Ίση μεταχείριση στην αστυνομία	81	87	89	88	90	96	70	81	88
Σεβασμό από τις κυβερνητικές υπηρεσίες	44	46	58	60	58	75	51	62	81
Σεβασμό από την αστυνομία	50	59	60	75	72	71	58	65	81
Συνολικός αριθμός	338	443	188	593	321	24	788	123	26

Οι προσδοκίες μεταχείρισης από τις κρατικές υπηρεσίες και την αστυνομία ποικίλλει επίσης και μεταξύ των ατόμων με διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο. Ο Πίνακας ΙΙΙ.4 δείχνει αυτές τις διαφορές για τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η αναλογία των ερωτώμενων με πανεπιστημιακή μόρφωση που αναμένει σοβαρή και ίση μεταχείριση από τις κυβερνητικές υπηρεσίες και την αστυνομία κυμαίνεται μεταξύ 8 και 12 ποσοστιαίες μονάδες περισσότερες από τους ερωτώμενους που έχουν πρωτοβάθμια ή και χαμηλότερη εκπαίδευση. Στην Αγγλία οι διαφορές είναι αντίστοιχα μικρές, και στην περίπτωση των προσδοκιών σοβαρής αντιμετώπισης από την αστυνομία οι ερωτώμενοι με περιορισμένη μόρφωση εμφανίζονται να έχουν περισσότερες προσδοκίες από τους πιο μορφωμένους. Αυτό δείχνει ότι σε αυτές τις δύο χώρες όχι μόνον υπάρχει μια γενικά διαδεδομένη προσδοκία ίσης και σοβαρής μεταχείρισης, αλλά και ότι ερωτώμενοι με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο έχουν τις ίδιες προσδοκίες σχεδόν το ίδιο συχνά όσο και οι ερωτώμενοι με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο. Ο Πίνακας ΙΙΙ.4 δείχνει επίσης ότι η Γερμανία, όπου παρατηρείται υψηλό συνολικό εθνικό ποσοστό για τις προσδοκίες μεταχείρισης, έχει μια εντονότερη διαφορά στις προσδοκίες μεταξύ ατόμων διαφορετικών εκπαιδευτικών βαθμίδων. Επιπροσθέτως, αυτή η διαφορά είναι πιο ξεκάθαρη στη διάσταση της σοβαρής μεταχείρισης από ό,τι στη διάσταση της ισότητας στη μεταχείριση. Αν και υπάρχει διαφορά μεταξύ 13 και 18 ποσοστιαίων

μονάδων στις προσδοκίες ισότητας στη μεταχείριση μεταξύ Γερμανών με πρωτοβάθμια εκπαίδευση και όσων έχουν πανεπιστημιακή μόρφωση, εξακολουθούν τα δύο τρίτα των λιγότερο καλά μορφωμένων Γερμανών να προσδοκούν ίση μεταχείριση από την κυβέρνηση και την αστυνομία. Όμως μόλις το 51 τοις εκατό των λιγότερο καλά μορφωμένων Γερμανών προσδοκούν σοβαρή μεταχείριση από τις κυβερνητικές αρχές, σε σύγκριση με το 81 τοις εκατό των ερωτώμενων με πανεπιστημιακή μόρφωση. Η διαφορά μεταξύ αυτών των δύο ομάδων σε σχέση με τη σοβαρή μεταχείριση από την αστυνομία είναι εξίσου μεγάλη – 23 τοις εκατό. Τα βρετανικά νούμερα παρουσιάζουν μια εντυπωσιακή αντίθεση. Αν και σχεδόν τα τρία τέταρτα όλων των Βρετανών ερωτώμενων αναμένουν ότι θα τύχουν σοβαρής μεταχείρισης από την αστυνομία, φαίνεται ότι αυτή η προσδοκία είναι κάπως ευρύτερα κατανεμημένη μεταξύ των λιγότερο μορφωμένων Βρετανών από ό,τι μεταξύ των ερωτώμενων με πανεπιστημιακή μόρφωση.

Αυτά τα ευρήματα δείχνουν ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία τόσο οι μορφωμένοι όσο και οι λιγότερο καλά μορφωμένοι τείνουν να προσδοκούν «καλή» μεταχείριση από την κυβέρνηση σε μεγάλα και σχεδόν ίσα ποσοστά. Στη Γερμανία, οι λιγότερο καλά μορφωμένοι προσδοκούν ίση μεταχείριση από τις κυβερνητικές αρχές, αλλά η προσδοκία σοβαρής μεταχείρισης εμφανίζεται συχνότερα μεταξύ των μορφωμένων στρωμάτων του πληθυσμού.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα III.5, στην Ιταλία και το Μεξικό το συνολικό ποσοστό όσων προσδοκούν δίκαιη και ευγενική μεταχείριση είναι χαμηλό, αλλά οι διαφορές μεταξύ των προνομιούχων και των μειονεκτούντων ομάδων είναι σχετικά μεγάλη. Στην Ιταλία λοιπόν, το 30 τοις εκατό των ερωτώμενων χωρίς τυπική εκπαίδευση προσδοκά να έχει ίση μεταχείριση από την αστυνομία, συγκριτικά με το 74 τοις εκατό των ερωτώμενων με κάποια πανεπιστημιακή εκπαίδευση – μια διαφορά 44 ποσοστιαίων μονάδων. Στο Μεξικό, μόλις το 19 τοις εκατό των ερωτώμενων χωρίς εκπαίδευση προσδοκούν ίση μεταχείριση από τις κρατικές υπηρεσίες συγκριτικά με το 68 τοις εκατό των ερωτώμενων πανεπιστημιακής μόρφωσης – ποσοστιαία διαφορά 49 μονάδων. Η διαφορά μεταξύ των ομάδων με βάση το μορφωτικό επίπεδο στις προσδοκίες ίσης μεταχείρισης από την αστυνομία είναι εξίσου υψηλή και στις δύο χώρες. Ακόμα και στα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης οι προσδοκίες σοβαρής μεταχείρισης είναι χαμηλές και στις δύο χώρες, αλλά ιδιαίτερα στο Μεξικό όπου μόλις το 20 τοις εκατό των ερωτώμενων με πανεπιστημιακή μόρφωση προσδοκούν σοβαρή μεταχείριση εκ μέρους της κυβέρνησης και της αστυνομίας.

Από την έως τώρα ανάλυση βλέπουμε ότι οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί ερωτώμενοι τείνουν στο σύνολό τους να έχουν σχετικά ευνοϊκές προσδοκίες από την κυβέρνηση. Η διαφορά μορφωτικού επιπέδου έχει σχετικά μικρή επίδραση στις εν λόγω προσδοκίες. Στη Γερμανία συνολικά οι προσδοκίες εμφανίζονται σχετικά υψηλές, αλλά οι ταξικές διαφορές στις προσδοκίες ευγενικής μεταχείρισης είναι επίσης σχετικά μεγάλες. Στο Μεξικό και την Ιταλία, και ιδιαίτερα στην πρώτη, οι συνολικές προσδοκίες ευνοϊκής

μεταχείρισης είναι σχετικά χαμηλές και οι εκπαιδευτικές διαφορές στις προσδοκίες τείνουν να είναι σχετικά ακραίες.

Πίνακας ΙΙΙ.5 Προσδοκίες μεταχείρισης από τις κυβερνητικές αρχές και την αστυνομία – ανά μορφωτικό επίπεδο στην Ιταλία και το Μεξικό

Ποσοστό που προσδοκά	Ιταλία				Μεξικό			
	Καμία	Πρωτοβ. ή χαμηλότερα	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.	Καμία	Πρωτοβ. ή χαμηλότερα	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.
Ίση μεταχείριση στις κυβερν. υπηρεσίες	30	51	65	59	19	45	58	68
Ίση μεταχείριση στην αστυνομία	27	53	68	74	14	33	54	51
Σεβασμό από τις κυβερν. υπηρεσίες	20	34	38	44	5	16	18	22
Σεβασμό από την αστυνομία	17	34	43	48	8	13	17	22
Συνολικός αριθμός	88	604	245	54	221	656	103	24

Στις προσωπικές συνεντεύξεις βάθους υιοθετήσαμε ένα παρόμοιο πνεύμα στη διατύπωση των ερωτήσεων, αλλά σε αυτές τις περιπτώσεις ρωτήσαμε τους συμμετέχοντες εάν είχαν και πότε κάποια άμεση επαφή με κυβερνητικούς αξιωματούχους. Τους πείσαμε στη συνέχεια να περιγράψουν τις εμπειρίες τους και να υποδείξουν αν ήταν ικανοποιημένοι με τη μεταχείριση που είχαν. Από το υλικό αυτό αντλούμε πληροφορίες για τις προσωπικές εμπειρίες των ανθρώπων από την επαφή τους με τις αρχές.

Το μοτίβο της Βρετανίας απεικονίζεται στην εμπειρία ενός Βρετανού ελαιοχρωματιστή, ο οποίος προσέγγισε έναν υπάλληλο στα Δημόσια Έσοδα. Τον ρώτησε «...για την έναρξη της επιχείρησής μας. Ήταν πολύ δίκαιος. Τον ρώτησα για τις κλίμακες για τα σπίτια και τα επιτόκια των δανείων». Όταν τον ρώτησαν αν ήταν ικανοποιημένος ή αισθάνθηκε δίκαιη μεταχείριση, απάντησε, «Πολύ ικανοποιημένος. Αυτό με τα στεγαστικά δάνεια μου φάνηκε πολύ καλό για να είναι αληθινό». Ένας μηχανικός συνεργείου αναφέρθηκε σε μια εμπειρία με την αστυνομία που αφορούσε μια παράβαση του «απαγορεύεται η στάθμευση». Όταν ρωτήθηκε αν ήταν ικανοποιημένος από τον τρόπο που του συμπεριφέρθηκαν, απάντησε: «Ειλικρινά, ναι. Ικανοποιημένος. Αν και δεν μου άρεσε εκείνη τη στιγμή». Όταν ρωτήθηκε αν αντιμετωπίστηκε αποτελεσματικά, απάντησε: «Ναι, πάρα πολύ». Υπήρχαν περιπτώσεις δυσaráσκειας μεταξύ των Βρετανών ερωτώμενων. Ίσως η εντονότερη περίπτωση δυσaráσκειας ήταν αυτή ενός μικροεπιχειρηματία. Αναφέρθηκε σε μια επαφή με το τμήμα εισοδήματος στην εφορία: «Ο μόνος τρόπος ήταν να τους τρομοκρατήσω. Η ευγένεια δεν έπιασε καθόλου. Μακροπρόθεσμα, ήμουν αρκετά ικανοποιημένος, αλλά μόνο μέσω των δικών μου προσπάθειών. Βρίσκω

ότι όσο πιο ασήμαντος είναι ο αξιωματούχος με τον οποίο συναλλάσσεσαι, τόσο λιγότερη ικανοποίηση παίρνεις». Ερωτηθείς αν είχε δίκαιη μεταχείριση, απάντησε. «Ναι, εγώ... δεν νομίζω ότι γίνεται καμία διάκριση μεταξύ των διαφόρων ανθρώπων. Μόνο στην περίπτωση των προσωπικών φιλικών σχέσεων, οι οποίες δεν αφορούν μόνο τα κυβερνητικά γραφεία».

Οι Αμερικανοί ερωτώμενοι ομοίως ανέφεραν ευνοϊκές επαφές συνολικά, αλλά με επιφυλάξεις. Έτσι, ένας πωλητής που αναφερόταν στις εμπειρίες του με πρόστιμα της τροχαίας είπε ότι οι εμπειρίες του ποίκιλλαν. «Σε κάποιες περιπτώσεις, η μεταχείριση ήταν ιδανική, σε κάποιες άλλες ήταν ελεεινή. Ένας τύπος ψαχνόταν να κόψει κλήση και μου την έκοψε. Αλλά η αστυνομική δύναμη είναι επαρκής, όπως θα περίμενε κανείς. Κάποιοι μπορεί να είναι πολύ αλαζόνες». Ένας εκπρόσωπος εργοστασιάρχη αναφέρθηκε σε επαφές που είχε με έναν δημοτικό σύμβουλο, αλλά και με την υπηρεσία αποχετεύσεων. Ανέφερε: «Ο δημοτικός σύμβουλος με τακτοποίησε μια χαρά. Όσο για το άλλο – και ναι και όχι. Ναι, όσον αφορά τις πληροφορίες που πήρα. Όχι, καθώς μου είπαν ότι το Δημαρχείο θα έπρεπε να φροντίσει για αυτό το θέμα – το οποίο σήμαινε πολλές μετακινήσεις». Όταν πιάστηκε να διευκρινίσει εάν είχε δίκαιη μεταχείριση, αποκριθήκε: «Ναι. Με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζονται όλοι». Τα βιώματα των νέγων του Νότου σχετικά με την κυβερνητική μεταχείριση αποτυπώνονται στην περίπτωση μιας νέγρας⁴⁶ που ανέφερε την προσπάθειά της να εγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους. «Οι άντρες ήταν τόσο σκληροί και τραχείς, δεν ξέρω. Εννοώ, χρησιμοποιούσαν εκείνο τον τόνο της φωνής με μένα, νομίζω πως προσπαθούσαν να με φοβίσουν, αλλά εγώ γελούσα από μέσα μου και συμπεριφερόμουν σα να μη συμβαίνει τίποτα». Όταν ρωτήθηκε αν νιώθει ικανοποιημένη, απάντησε, «Όχι, θα μπορούσαν να είναι πιο ευχάριστοι».

Οι περιπτώσεις της Ιταλίας και του Μεξικού φέρνουν στο προσκήνιο ένα γενικό μοτίβο εμπειριών διαφθοράς, διακρίσεων και αδιαφορίας:

Μια Ιταλίδα νοικοκυρά: «Μιλώ πολύ συχνά με κυβερνητικούς αξιωματούχους, αλλά δεν ενδιαφέρονται για αυτή την πόλη. Ο άντρας μου προσπάθησε να βγάλει μια σύνταξη για τον πατέρα του, αλλά ξόδεψε τόσο πολλά χρήματα που αναγκάστηκε να σταματήσει. Δεν μας παίρνουν υπόψη τους. Εδώ προχωράμε μόνο κατόπιν συστάσεων».

Ένας Ιταλός δενδροκόμος: «...τη γυναίκα μου τη γυρίσανε πίσω από την εφορία. Στην υπηρεσία απασχόλησης τα πράγματα δεν γίνονται σωστά. [...] Είναι ένας μήνας τώρα που είμαι χωρίς δουλειά και δεν είμαι στη λίστα απασχόλησης, αφού υπάρχει ευνοιοκρατία.

46. Παρόλο που κατά τον χρόνο διεξαγωγής της διεθνικής έρευνας και τη χρονιά που εκδόθηκε το *The Civic Culture* το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων ήταν στην ακμή του, οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν τον υποτιμητικό όρο «νέγρος» που, βέβαια, στη ρατσιστική νοοτροπία των ΗΠΑ εκείνης της εποχής ήταν του συρμού. Πολύ αργότερα, ως αποτέλεσμα της πίεσης που άσκησε το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων, διαμορφώθηκε η διπλή Αμερικανική-Αφρικανική ταυτότητα και η συναφής μη υποτιμητική ορολογία. (ΣτΕ)

Οι φίλοι των αξιωματούχων θα εγγραφούν πρώτοι και θα πάρουν τις πρώτες διαθέσιμες εργασίες. Μπαίνουμε στη λίστα με καθυστέρηση ένα, ενάμιση μήνα».

Ένας Ιταλός γυμναστής (κομμουνιστής): «Για τ' όνομα του Θεού! Την τελευταία φορά που ήμουν σε κυβερνητική υπηρεσία, ήταν ένας κακομοίρης με ένα χαρτί στο χέρι που έπρεπε να το συμπληρώσει. Ρωτούσε τον αξιωματούχο πώς να το συμπληρώσει. Ο αξιωματούχος δεν του έδινε σημασία, και του είπε: “Συμπλήρωσε αυτό και αυτό το χαρτί και έλα πάλι αύριο”. Ο κακόμοιρος ο άνθρωπος δεν ήξερε τι να κάνει. Έτσι λοιπόν είπα στον αξιωματούχο ότι βρίσκεται εκεί γιατί εγώ τον πληρώνω. Όλοι μας τον πληρώνουμε για να είναι εκεί και να δίνει εξηγήσεις. Δεν άνοιξε το στόμα του, και συμπλήρωσε το χαρτί για τον άμοιρο τον άνθρωπο».

Αυτά τα θέματα είναι κοινά και στους Μεξικάνους.

Ένας Μεξικάνος μικροεπιχειρηματίας: «Κανονικά, οι αξιωματούχοι δεν είναι και πολύ ικανοί. Δεν βρίσκει κανείς άτομα με κάποια εκπαίδευση στον Δήμο. Δεν είναι πολύ αποτελεσματικοί στον τρόπο με τον οποίο εργάζονται. Αλλά στην τοπική διακυβέρνηση θα κάνουν το καθήκον τους για χρήματα...».

Ένας Μεξικάνος σιδηρουργός: «...οι άνθρωποι που εργάζονται σε τέτοια μέρη δεν είναι επιμελείς. Δεν το κάνουν με προθυμία. Είναι δεσποτικοί και θυμώνουν».

Ένας Μεξικάνος δάσκαλος: «...οι δικαστές λειτουργούν με χρήματα. Όσο για τους κρατικούς υπαλλήλους, είναι γενικά δίκαιοι, αν και λαμβάνουν υπόψη τους την προσωπική σου εμφάνιση».

Μια Μεξικάνα νοικοκυρά είπε πως θα απευθυνόταν στις κυβερνητικές αρχές μόνο εάν κάποιο μέλος της οικογένειάς της συλλαμβανόταν. «...Θα πήγαίνα στον δικαστή ή σε έναν δικηγόρο. Εάν αυτός [το οικογενειακό μέλος] ήταν ένοχος, θα τον άφηναν ελεύθερο αν πλήρωνα ένα μεγάλο ποσό. Εάν ήταν αθώος, θα με βοηθούσαν».

ΜΟΤΙΒΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Στρεφόμεστε τώρα στη διάσταση των συναισθημάτων για την πολιτική ή αλλιώς στο θυμικό προς τις εισροές. Εδώ, και στο επόμενο κεφάλαιο, παρουσιάζουμε ένα πλήθος μετρήσεων, συμπεριλαμβανομένων των στάσεων προς την πολιτική επικοινωνία, την ένταση του κομματισμού, αισθήματα για τις εκλογές και τις προεκλογικές εκστρατείες. Στο παρόν κεφάλαιο ασχολούμαστε με μοτίβα επικοινωνίας στις πέντε χώρες. Αντιλαμβανόμαστε την πολιτική επικοινωνία ως κάτι που πάει πέρα από τη διάσταση του θυμικού προς τις εισροές. Μας ενδιαφέρει να ανακαλύψουμε τις διαφορές στις διαδικασίες της άμεσης (πρόσωπο με πρόσωπο) πολιτικής επικοινωνίας μεταξύ των πέντε χωρών. Οι ερωτήσεις μας στοχεύουν στην κατανόηση της επικοινωνιακής συμπεριφοράς αλλά και των αισθημάτων που νιώθουν οι άνθρωποι για την πολιτική επικοινωνία.

Εάν πρόκειται οι απλοί άνθρωποι, άντρες και γυναίκες, να συμμετέχουν στη δημοκρατική πολιτική διαδικασία, πρέπει να νιώθουν ότι είναι ασφαλές να το κάνουν, ότι δεν

διατρέχουν σοβαρό κίνδυνο όταν εκφράζουν τις πολιτικές τους απόψεις, και ότι είναι σχετικά ελεύθεροι μπροστά στο άτομο στο οποίο μιλούν. Στην περίπτωση που αυτές οι προσδοκίες δεν εκπληρώνονται, η παρόρμηση για πολιτική επικοινωνία καταστέλλεται και ό,τι πολιτική επικοινωνία απομένει τείνει να περιορίζεται, να συγκαλύπτεται, να μένει εντός της οικογένειας ή σε «ιδεολογικά έμπιστες» μικρές ομάδες. Οι άνθρωποι έτσι δεν «μιλούνται» ως προς τα πολιτικά. Το αν «μιλούνται» ή όχι ως προς τα «πολιτικά», αν υπάρχουν ανοιχτές και σχετικά ελεύθερες επικοινωνιακές διαδικασίες ή όχι, θα συσχετιστεί στη συνέχεια με τον βαθμό ανάπτυξης των μέσων επικοινωνίας και τη δική τους ελευθερία και αυτονομία, τη σχετική ανεξαρτησία των ομάδων συμφερόντων από την κυβέρνηση και τα κόμματα, τα χαρακτηριστικά του κομματικού συστήματος και τη σχέση μεταξύ των κομμάτων.

Η πρώτη μέτρηση που θα κάνουμε ως προς την ελευθερία της πολιτικής επικοινωνίας είναι ο βαθμός στον οποίο οι άνθρωποι των πέντε χωρών της μελέτης μας αναφέρουν ότι συζητούν για την πολιτική. Έχουμε ήδη εξετάσει την έκθεση στην πολιτική επικοινωνία στον τύπο, στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Το ίδιο μοτίβο που βρήκαμε εκεί, αναδεικνύεται και από την εξέταση της άτυπης, πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνίας (βλ. Πίνακας III.6). Η κύρια εξαίρεση είναι ότι η Γερμανία, στην οποία συναντήσαμε την υψηλότερη συχνότητα παρακολούθησης των πολιτικών υποθέσεων στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, εμφανίζεται εδώ με χαμηλότερη συχνότητα στις πολιτικές συζητήσεις, τόσο σε σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και με την Αγγλία. Αυτό είναι ένα εύρημα με κάποιο ενδιαφέρον. Το να μιλάμε για την πολιτική με άλλους ανθρώπους διαφέρει από την έκθεση στην πολιτική επικοινωνία στα μέσα μαζικής επικοινωνίας από δύο απόψεις. Πρώτον, το να μιλάμε για την πολιτική είναι μια μορφή ενεργής πολιτικής συμμετοχής. Η έκθεση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι σχετικά παθητική. Η γερμανική πολιτική συμμετοχή, λοιπόν, που είναι εκπληκτικά υψηλή στη διάσταση της παθητικής έκθεσης, φαίνεται ότι μειώνεται σημαντικά όταν πρόκειται για την ενεργή πολιτική επικοινωνία. Δεύτερον, το να μιλάμε για την πολιτική με άλλους ανθρώπους υποδηλώνει μια αίσθηση ασφάλειας στην πολιτική επικοινωνία. Κανείς δεν μπορεί να πει ποιες σκέψεις περνούν από τον νου των αναγνωστών εφημερίδων ή των τηλεθεατών. Το να μιλάμε για την πολιτική σημαίνει ότι παίρνουμε κάποιο ρίσκο. Στις ολοκληρωτικές χώρες, μάλιστα, πρόκειται για μεγάλο ρίσκο. Στις δημοκρατικές χώρες, οι κίνδυνοι μπορεί να μην είναι τόσο υψηλοί, ωστόσο υπάρχουν και πάλι.

Η μεγαλύτερη συχνότητα των πολιτικών συζητήσεων σε Ηνωμένες Πολιτείες και Βρετανία, σε σύγκριση με τη Γερμανία, δηλώνει πως υπάρχει μεγαλύτερη αίσθηση ασφάλειας στην πολιτική επικοινωνία σε αυτές τις χώρες, μεγαλύτερη τάση συμπερίληψης της οικογένειας, των φίλων, των γειτόνων και των συναδέλφων στη διαδικασία της πολιτικής επικοινωνίας. Θα επανέλθουμε σε αυτό το θέμα αργότερα.

Το μεξικάνικο και το ιταλικό μοτίβο για την άμεση, πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία για την πολιτική και την έκθεση στην πολιτική επικοινωνία στα μαζικά μέσα ενημέρωσης συμπίπτουν. Χοντρικά, τα δύο τρίτα των ερωτώμενων της κάθε χώρας αναφέρει

ότι δεν μιλά για την πολιτική, και τα δύο τρίτα λένε πως δεν παρακολουθούν τις δημόσιες υποθέσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι Μεξικάνοι ερωτώμενοι συγκεντρώνουν κάπως υψηλότερα ποσοστά αδράνειας.

Πίνακας ΙΙΙ.6 Συχνότητα συζητήσεων για την πολιτική με άλλους ανθρώπους – ανά χώρα*

Ποσοστό που δηλώνει ότι	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Δεν μιλά ποτέ πολιτικά	24	29	39	66	61
Μιλά κάποιες φορές για την πολιτική	76	70	60	32	38
Άλλο και δεν ξέρω	0	--	1	2	--
Συνολικό ποσοστό	100	99	100	100	99
Συνολικός αριθμός	970	963	955	995	1.007

* Το πλήρες κείμενο της ερώτησης: «Μιλάτε για τις δημόσιες υποθέσεις με άλλους ανθρώπους; Το κάνετε αυτό σχεδόν κάθε μέρα, μία φορά την εβδομάδα, κάπου-κάπου ή ποτέ;»

Ωστόσο, εδώ δεν μας απασχολεί μόνο η συχνότητα των πολιτικών συζητήσεων, αλλά και το πώς νιώθουν οι άνθρωποι όταν συζητούν πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις. Έχουμε ποικίλες μετρήσεις για αυτή τη διάσταση του πολιτικού συναισθήματος. Μία από αυτές αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι απάντησαν στους συνεντευκτές μας. Σε όλες τις χώρες μάς ενδιέφεραν οι κομματικές διασυνδέσεις των αποκρινόμενων. Δεν ήταν όλοι διατεθειμένοι να αποκαλύψουν το κόμμα ή τα κόμματα που ψήφισαν στις τελευταίες εκλογές (βλ. Πίνακα ΙΙΙ.7). Έγιναν οι ίδιες ερωτήσεις σε όλες τις χώρες από ντόπιους συνεντευκτές. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και το Μεξικό, σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι ανέφεραν το κόμμα που ψήφισαν στις τελευταίες εθνικές εκλογές και το κόμμα που συνήθως ψηφίζουν στις τοπικές εκλογές. Στην Ιταλία, το 32 τοις εκατό αρνήθηκε να πει το κόμμα που επέλεξε στις εθνικές εκλογές και μόλις ένα 6 τοις εκατό ανέφερε ποιο κόμμα είχε ψηφίσει. Παρόμοια ποσοστά καταγράφηκαν για τις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στη Γερμανία περίπου το 20 τοις εκατό είτε αρνήθηκε να μιλήσει για τις κομματικές επιλογές του σε εθνικό και τοπικό επίπεδο ή είπε ότι δεν ξέρει. Όσοι Ιταλοί και Γερμανοί αρνήθηκαν να αναφέρουν το κόμμα της επιλογής τους κατά τις τελευταίες εθνικές εκλογές ήταν σχεδόν ισότιμα καταναμεμημένοι σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και, κατά κανόνα, δεν προέρχονταν από σχετικά φτωχότερες ομάδες του πληθυσμού. Το χαμηλό ποσοστό του Μεξικού οφείλεται αναμφίβολα στο γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Μεξικάνων ψήφισαν το Επαναστατικό Κόμμα, που είναι και το κυρίαρχο στη χώρα. Με άλλα λόγια οι Μεξικάνοι, αντίθετα από τους Ιταλούς της Άκρας Αριστεράς, δεν έχουν τίποτα να κρύψουν.

Πίνακας III.7 Άρνηση αναφοράς της επιλογής ψήφου– ανά χώρα*

Χώρα	Εθνικές εκλογές		Τοπικές εκλογές	
	Αρνήθηκε να αναφέρει την τελευταία εθνική ψήφο	«Δεν ξέρω»	Αρνήθηκε να αναφέρει τη συνήθη τοπική ψήφο	«Δεν ξέρω»
Ηνωμένες Πολιτείες	2	2	1	1
Μεγάλη Βρετανία	2	1	1	1
Γερμανία	16	5	14	6
Ιταλία	32	6	31	6
Μεξικό	1	3	1	6

* Τα ποσοστά σε κάθε περίπτωση ανταποκρίνονται στο συνολικό δείγμα.

Η πολιτική δυσπιστία λοιπόν εμφανίζεται διάχυτη σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα αυτών των δύο χωρών.

Και στις πέντε χώρες τέθηκε το ερώτημα «Εάν θέλατε να μιλήσετε για τις πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις, υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι στους οποίους δεν θα στρεφόσασταν καθόλου – δηλαδή άνθρωποι με τους οποίους νιώθετε ότι θα ήταν καλύτερα να μη συζητάτε τέτοια θέματα; Πόσοι τέτοιοι άνθρωποι θα λέγατε ότι υπάρχουν, με τους οποίους θα αποφεύγατε να μιλήσετε για πολιτική;»

Ο Πίνακας III.8 δείχνει ότι, αν και σχεδόν δύο στους τρεις ερωτώμενους στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία νιώθουν σχετικά ή εντελώς ελεύθεροι να συζητήσουν πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις, μόνον ο ένας στους τρεις Γερμανούς και Ιταλούς επέδειξαν τον ίδιο βαθμό ελευθερίας στην πολιτική επικοινωνία. Η κατανομή στο Μεξικό βρίσκεται κάπου ανάμεσα, με σχεδόν ίσους αποκρινόμενους να αναφέρουν αισθήματα ελευθερίας και περιορισμό της πολιτικής επικοινωνίας. Το γεγονός ότι τόσο η Γερμανία όσο και η Ιταλία παρουσιάζουν εξίσου υψηλές αναλογίες ερωτώμενων που νιώθουν εξαιρετικά περιορισμένοι στην πολιτική επικοινωνία, υποδηλώνει ότι αυτού του τύπου η στάση μπορεί να συσχετιστεί με πολύ διαφορετικά είδη πολιτικών δομών. Στην Ιταλία έχουμε ένα κατακερματισμένο κομματικό σύστημα με επαναστατικά κόμματα τόσο στη Δεξιά όσο και στην Αριστερά. Σε αυτή την κατάσταση έντονου εσωκομματικού ανταγωνισμού είναι κατανοητό πολλοί άνθρωποι να συγκαλύπτουν τις κομματικές τους προτιμήσεις, καθώς θα ήταν επίφοβο να συζητά κανείς για την πολιτική με άλλους ανθρώπους. Στη Γερμανία υπάρχει μια ροπή προς τη διαμόρφωση ενός μετριοπαθούς δικομματικού συστήματος και την ανάπτυξη αυτόνομων ομάδων συμφερόντων

και μέσων επικοινωνίας. Αλλά αυτό και άλλα αποδεικτικά στοιχεία δείχνουν ότι αυτοί οι θεσμοί δεν έχουν ριζώσει στα συναισθήματα των Γερμανών για την πολιτική και τον κομματισμό, καθώς φαίνεται να επιμένουν παλαιότερα μοτίβα στάσεων. Στο γερμανικό μοτίβο λοιπόν υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ των πολιτικών δομών και της πολιτικής κουλτούρας, ενώ το ιταλικό μοτίβο του κατακερματισμού και της αλληλοδιείσδυσης κομμάτων, ομάδων συμφερόντων και μέσων επικοινωνίας⁴⁷ ταιριάζει με ένα μοτίβο κουλτούρας όπου κυριαρχεί ένταση στον κομματικό ανταγωνισμό, απόσυρση από την πολιτική επικοινωνία και αδυναμία έκφρασης πολιτικών συναισθημάτων. Είναι επίσης σημαντικό ότι τις τελευταίες δεκαετίες τόσο οι Γερμανοί όσο και οι Ιταλοί έζησαν υπό ολοκληρωτικά συστήματα, στα οποία η πολιτική επικοινωνία ήταν αυστηρά ελεγχόμενη, ενώ επιβάλλονταν βαριές κυρώσεις ακόμα και στη μετριοπαθέστερη κριτική του καθεστώτος. Είναι κάπως αναμενόμενο ότι οι συνήθειες και τα αισθήματα αυτής της πρότερης ναζιστικής και φασιστικής περιόδου θα επιμένουν και στο παρόν, παρά τις τυπικές ελευθερίες του σύγχρονου γερμανικού και ιταλικού πολιτικού συστήματος.

Το ερώτημα που παρουσιάζεται στον Πίνακα ΙΙΙ.8 έθεσε τους ερωτώμενους μπροστά σε μια υποθετική κατάσταση: «Εάν θέλατε να συζητήσετε για την πολιτική, πόσο ελεύθερος ή ανεμπόδιστος θα νιώθατε;». Είδαμε ήδη (Πίνακας ΙΙΙ.6) ότι περί τα δύο τρίτα των Ιταλών και των Μεξικάνων ανέφεραν πως δεν μιλούν ποτέ για την πολιτική. Με άλλα λόγια, σε απάντηση του ερωτήματος του Πίνακα ΙΙΙ.8, ένα μεγάλο μέρος των Ιταλών και των Μεξικάνων που δεν μιλούν ποτέ για την πολιτική, εκτιμούσαν κατά πόσο θα ένιωθαν ελεύθεροι να συζητήσουν πολιτικά ζητήματα «εάν ήθελαν». Αν όμως επιλέξουμε μόνον όσους ερωτώμενους μιλούν πράγματι για την πολιτική με άλλους ανθρώπους, θα δούμε ότι σχεδόν οι μισοί από τους Αμερικανούς και τους Βρετανούς ερωτώμενους και μιλούν για την πολιτική και νιώθουν σχετικά ελεύθεροι να το κάνουν με τους περισσότερους ανθρώπους. Λιγότεροι από το ένα τρίτο των Γερμανών εμφάνισαν αυτόν τον συνδυασμό επικοινωνίας για πολιτικά θέματα και αισθήματος ελευθερίας. Και μόλις το ένα πέμπτο σχεδόν των Ιταλών και των Μεξικάνων παρουσίασαν αυτόν τον συνδυασμό.

Τούτα τα νούμερα έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς υποδηλώνουν το πόσο ανοικτή είναι η πολιτική επικοινωνία σε αυτές τις πέντε χώρες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, λοιπόν, σχεδόν τα τρία τέταρτα των ερωτώμενων ισχυρίζονται ότι παίρνουν μέρος στη διαδικασία της πρόσωπο-με-πρόσωπο πολιτικής επικοινωνίας, ενώ μόλις το ένα πέμπτο της κάθε χώρας και συμμετέχει και νιώθει σοβαρή περιστολή να συζητήσει για την πολιτική. Στη Γερμανία, αν και το 60 τοις εκατό ισχυρίζεται ότι συμμετέχει στην πολιτική επικοινωνία, σχεδόν οι μισοί από αυτούς τους «ενεργούς» νιώθουν

47. Με μια πιο σύγχρονη ορολογία το φαινόμενο αυτό αποκαλείται «πολιτικός παραλληλισμός». Πρβλ. Hallin, D.C., and Mancini, P. (2004) *Comparing media systems. Three models of media and politics*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. (ΣτΕ)

σοβαρό περιορισμό και αποφεύγουν την άμεση διαπροσωπική επικοινωνία για την πολιτική με πολλούς αν όχι με τους περισσότερους ανθρώπους. Στην Ιταλία, λιγότεροι από το ένα τρίτο των ερωτώμενων είναι ενεργοί στην πολιτική επικοινωνία, ενώ δύο στους τρεις από αυτούς τους ενεργούς νιώθουν ελεύθεροι να μιλήσουν για την πολιτική με τους περισσότερους ανθρώπους. Το μεξικάνικο μοτίβο μοιάζει με το ιταλικό: μόλις το 38 τοις εκατό μιλά πολιτικά και αυτό είναι ισομοιρασμένο μεταξύ όσων νιώθουν σχετικά ελεύθεροι και όσων νιώθουν περιορισμένοι. Το Μεξικό έχει και αυτό ένα ιστορικό παρελθόν βίας και επανάστασης. Η ελευθερία της πολιτικής οργάνωσης και των επικοινωνιών έχει αρχίσει να αναπτύσσεται μόλις τις τελευταίες δεκαετίες. Το μεξικάνικο μοτίβο ελευθερίας των επικοινωνιών μοιάζει, λοιπόν, με το ιταλικό και με το γερμανικό.

Πίνακας III.8 Αίσθημα περιορισμού κατά τη συζήτηση πολιτικών και κυβερνητικών υποθέσεων – ανά χώρα

Ποσοστό που δηλώνει ότι	ΗΠΑ	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Δεν νιώθει ελεύθερος να συζητήσει για την πολιτική με οποιονδήποτε	18	12	32	34	21
Δεν νιώθει ελεύθερος να συζητήσει για την πολιτική με πολλούς ανθρώπους	19	20	23	17	22
Νιώθει ελεύθερος να μιλήσει για την πολιτική με κάποιους	34	35	14	15	22
Νιώθει ελεύθερος να μιλήσει για την πολιτική με οποιονδήποτε	29	29	23	22	19
Άλλο	0	0	--	1	3
Δεν ξέρω	0	4	8	11	13
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός	970	963	955	995	1.007

Τόσο το να μιλά κανείς για την πολιτική όσο και το να νιώθει σχετικά ανεμπόδιστος για το με ποιους μπορεί να συζητήσει πολιτικά θέματα με ασφάλεια, συνδέονται στενά με το μορφωτικό επίπεδο. Η συχνότητα των πολιτικών συζητήσεων αυξάνεται κατακόρυφα από το επίπεδο της πρωτοβάθμιας στη δευτεροβάθμια και ύστερα στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση και στις πέντε χώρες. Αλλά οι διαφορές μεταξύ των εκπαιδευτικών βαθμίδων δεν είναι τόσο έντονες στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, όσο στις άλλες ελεύθερες χώρες. Είναι επίσης ξεκάθαρο ότι η συμμετοχή σε πολιτικές συζητήσεις είναι συχνότερη στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας στο Μεξικό από ό,τι στην Ιταλία. Έτσι, οι πολιτικές συζητήσεις αυξάνονται από το ένα τρίτο μεταξύ του

επιπέδου της πρωτοβάθμιας στο Μεξικό στα δύο τρίτα στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας. Μεταξύ των Ιταλών η αύξηση αυτού του επιπέδου είναι μικρότερη. Μόλις τέσσερις στους δέκα Ιταλούς με κάποια δευτεροβάθμια εκπαίδευση αναφέρουν ότι συζητούν πολιτικά, συγκριτικά με τη μεγάλη πλειονότητα των ερωτώμενων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των άλλων τεσσάρων χωρών.

Μεταξύ των υψηλότερων μορφωτικών επιπέδων και στις πέντε χώρες διαβλέπουμε ένα παρόμοιο μοτίβο εντονότερης αίσθησης ελευθερίας στην επικοινωνία για πολιτικά θέματα. Αν και υπάρχουν μορφωτικές διαφορές στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, σχεδόν οι μισοί Αμερικανοί και Βρετανοί με πρωτοβάθμια εκπαίδευση απαντούν πως αισθάνονται σχετικά ανεμπόδιστοι στην πολιτική τους επικοινωνία, ενώ στις υπόλοιπες τρεις χώρες μόλις το ένα τρίτο αναφέρει πως νιώθει ελευθερία. Ωστόσο, υπάρχει μια αίσθηση ότι το μεξικάνικο μοτίβο μοιάζει περισσότερο με το βρετανικό και το αμερικανικό, από ό,τι με το γερμανικό και το ιταλικό. Η ποσοστιαία διαφορά μεταξύ των εκπαιδευτικών επιπέδων είναι μικρότερη στο Μεξικό από ό,τι στη Γερμανία και την Ιταλία. Αυτή η υψηλότερη συχνότητα εμφάνισης επικοινωνιακής ελευθερίας μεταξύ των χαμηλών μορφωτικών επιπέδων στο Μεξικό είναι μια ακόμα ένδειξη της δύναμης του επαναστατικού οράματος στη μεξικάνικη πολιτική κουλτούρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Μοτίβα κομματικής ταύτισης

Στην πολιτική θεωρία συζητείται συχνά το είδος της κομματικής ταύτισης (partisanship) που συνάδει με μια αποτελεσματικά λειτουργική και σταθερή δημοκρατία. Κοινό στοιχείο σε όλες αυτές τις συζητήσεις είναι ότι τα μεγάλα κόμματα αποδέχονται σε γενικές γραμμές τους κανόνες του πολιτικού ανταγωνισμού που τίθενται με το σύνταγμα, τους νόμους και τα έθιμα. Οι στόχοι, επίσης, και οι μέθοδοί τους είναι τέτοιοι ώστε το εάν ένα ή όλα από αυτά βρεθούν στη μειοψηφία ή στην αντιπολίτευση δεν αποτελεί παρά ένα αποδεκτό ρίσκο. Αυτή η τυπική εικόνα της πλειοψηφίας και της αντιπολίτευσης στις αποτελεσματικές δημοκρατίες συνεπάγεται ένα ορισμένο δημόσιο αίσθημα: προϋποθέτει την ύπαρξη συναισθηματικής κομματικής ταύτισης. Συνεπάγεται ότι διαλέγουμε πλευρά, ότι έχουμε πεπεισθείς και συναισθήματα για την ορθή πορεία της πολιτικής δράσης, ότι υποστηρίζουμε κάποιες ομάδες και είμαστε αντίθετοι σε άλλες. Παράλληλα όμως συνεπάγεται και μια περιστολή στον κομματισμό. Ένας υπερβολικά εχθροπαθής κομματισμός θα έθετε ενδεχομένως σε κίνδυνο την αποδοχή της αντιπολίτευσης και θα μπορούσε να προκαλέσει την απόρριψη ή ακόμα και την ακύρωση του εκλογικού αποτελέσματος.⁴⁸

Η δημοκρατική κομματική ταύτιση συνεπάγεται πολιτικό συναισθημα⁴⁹ και όχι αδιαφορία. Συνεπάγεται επίσης μια ιδιαίτερη ποιότητα συναισθημάτων. Πρέπει να είναι συναισθήματα που επιτρέπουν την ανοιχτή έκφρασή τους. Και η πολιτική ατμόσφαιρα πρέπει να ευνοεί την έκφραση κομματικών συναισθημάτων. Εάν ο τόνος της πολιτικής ζωής είναι τόσο απειλητικός ώστε να απαιτείται, λόγω ανασφάλειας, η καταπίεση του κομματικού συναισθήματος, ή όταν η κομματική αντιπαράθεση είναι τόσο αρνητική και εχθροπαθής ώστε να απαιτείται η καταπίεσή του (ή η έκφρασή του μόνο σε περιορισμένους και έμπιστους κύκλους), τότε απουσιάζουν οι αναγκαίες συνθήκες για μια ανοιχτή και μετριοπαθή κομματική υποστήριξη. Η ανοιχτή και μετριοπαθής κομματική ταυτότητα είναι λοιπόν ουσιαστικό συστατικό μιας σταθερής δημοκρατίας. Είναι τα «συννοδά συναισθήματα» της υπεύθυνης πλειοψηφίας και της προσηλωμένης στη δημοκρατία αντιπολίτευσης. Όπως είδαμε, υπάρχουν ξεκάθαρες διαφορές μεταξύ των χωρών (όπως και μεταξύ ομάδων εντός εκάστης χώρας) στα αισθήματα των ερωτώμενων για την ελευθερία επικοινωνίας με άλλους ανθρώπους για πολιτικά ζητήματα. Είδαμε ότι στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες η αναλογία των ερωτώμενων που

48. Κάτι που τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο του τραμπισμού και του ακραίου λαϊκισμού, κάνει την εμφάνισή του στην αμερικανική πολιτική σκηνή και όχι μόνον. (ΣΤΕ)

49. Για την έννοια του «πολιτικού συναισθήματος», βλ. Demertzis, N. (2014). "Political Emotions". Στο P. Nesbitt-Larking, C. Kinnvall & T. Capelos (επ.) *The Palgrave Handbook of Global Political Psychology*. London: Palgrave / Macmillan, σσ.223-241. (ΣΤΕ)

νώθουν σχετικά ανεμπόδιστοι στην επικοινωνία για την πολιτική ήταν σχετικά υψηλή, ενώ στη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό ήταν σημαντικά χαμηλότερη.

Στρεφόμαστε τώρα στη διάσταση του ίδιου του κομματικού συναισθήματος, στις στάσεις δηλαδή που διαμορφώνει κανείς προς το κόμμα που υποστηρίζει καθώς και προς τα υπόλοιπα κόμματα. Αυτό το μετράμε με δύο τρόπους στις πέντε δημοκρατίες της μελέτης μας. Η πρώτη μέτρηση αφορά τη σύγκριση μεταξύ της εικόνας του «εαυτού» και του «άλλου»: οπτικές για το κόμμα του καθενός και τα αντίπαλα κόμματα. Η δεύτερη αναφέρεται στο βάθος και τη σοβαρότητα της κοινωνικής απόστασης μεταξύ των κομμάτων, κάτι που αντικατοπτρίζεται στο πως αντιλαμβάνονται οι ερωτώμενοι τον γάμο μεταξύ ατόμων από διαφορετικά κόμματα.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΟΠΑΔΩΝ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

Σε όλους τους ερωτώμενους ειπώθηκε το εξής: «Μας ενδιαφέρει τι είδους άτομα υποστηρίζουν και ψηφίζουν τα διάφορα κόμματα». Στη συνέχεια, τους παρουσιάστηκε μια λίστα προτάσεων και τους ζητήθηκε να επιλέξουν όσες περιέγραφαν καλύτερα τους οπαδούς των αντίπαλων κομμάτων στη χώρα τους. Στους πίνακες που ακολουθούν, οι ερωτώμενοι διαφοροποιούνται σύμφωνα με τη κομματική τους συνοδοιπορία. Έτσι, είμαστε σε θέση να συγκρίνουμε τις απόψεις των ανθρώπων για το δικό τους και για τα αντίπαλα κόμματα, αλλά και να μετρήσουμε την επικάλυψη ή την πόλωση αυτών των απόψεων. Η ίδια η λίστα ήταν προϊόν πειραματισμού. Για να παρουσιαστούν στους αποκρινόμενους επιλογές που θα έβγαζαν νόημα για τους ίδιους, στη φάση του δοκιμαστικού ελέγχου οι ερωτήσεις που τέθηκαν ήταν ανοιχτής μορφής. Ο τελικός κατάλογος διαμορφώθηκε από ευνοϊκές, δυσμενείς και ουδέτερες κρίσεις.⁵⁰

Το ακριβές περιεχόμενο αυτής της ερώτησης είναι γνωστικής φύσεως. Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να διαλέξουν μια πρόταση που περιγράφει τους υποστηρικτές των κύριων πολιτικών κομμάτων στις χώρες τους. Την ίδια στιγμή οι περισσότερες από αυτές τις προτάσεις αντανakλούσαν ξεκάθαρα τη συναισθηματική διάθεση των αποκρινόμενων προς αυτά τα κόμματα. Όταν ερμηνεύουμε τις απαντήσεις ως θετικές, αρνητικές και ουδέτερες βγάζουμε, φυσικά, συμπεράσματα για τα αισθήματα των ερωτώμενων.

Ο Πίνακας IV.1 παρουσιάζει μια ανάλυση των απαντήσεων των Αμερικανών. Έχει ενδιαφέρον πως τα μεγάλα ποσοστά αφορούν είτε θετικές είτε ευνοϊκές κατηγορίες. Αν και οι Ρεπουμπλικάνοι ψηφοφόροι αποδίδουν πατριωτισμό, ευφυΐα και ανθρωπισμό στους Ρεπουμπλικάνους συχνότερα, σε μεγάλη αναλογία αποδίδουν τις ίδιες ποιότητες και στους Δημοκρατικούς. Το ίδιο μοτίβο αληθεύει και για τις εκτιμήσεις των

50. Οι ακριβείς οδηγίες επέτρεψαν στους ερωτώμενους να διαλέξουν όσες προτάσεις επιθυμούσαν. Μόνο οι δύο πρώτες επιλογές τους κωδικοποιούνταν και καταγράφονταν για κάθε κόμμα.

Δημοκρατικών για τους ίδιους και για τους Ρεπουμπλικάνους.⁵¹ Η ισχυρότερη αρνητική περιγραφή που έγινε από υποστηρικτές και των δύο κομμάτων για τους οπαδούς του άλλου κόμματος ήταν «εγωιστές». Είκοσι τρία τοις εκατό των Δημοκρατικών επέλεξαν αυτόν τον χαρακτηρισμό για να περιγράψουν Ρεπουμπλικάνους και 14 τοις εκατό των Ρεπουμπλικάνων τον επέλεξαν για να χαρακτηρίσουν Δημοκρατικούς.

Πίνακας IV.1 Ιδιότητες που αποδίδονται στους Ρεπουμπλικάνους και Δημοκρατικούς οπαδούς από Ρεπουμπλικάνους και Δημοκρατικούς ψηφοφόρους στις Ηνωμένες Πολιτείες^α

Ποσοστό που περιγράφει τους οπαδούς του κόμματος ως	Απόψεις των Ρεπουμπλ. για τους Ρεπουμπλ.	Απόψεις των Ρεπουμπλ. για τους Δημοκρ.	Απόψεις των Δημοκρ. για τους Ρεπουμπλ.	Απόψεις των Δημοκρ. για τους Δημοκρ.
ΘΕΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Ενδιαφέρονται για την άμυνα και την ανεξαρτησία	63	49	44	52
Ευφυείς άνθρωποι	35	25	27	31
Ενδιαφέρονται για την ανθρωπότητα	46	41	27	49
ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Εγωιστές	3	14	23	4
Προδότες της ελευθερίας και της πρόνοιας	1	4	4	2
Αδαιείς και παραπλανημένοι	0	8	6	1
Φασίστες, ιμπεριαλιστές, κ.λπ.	0	1	2	0
Άθεοι	0	1	0	0
ΟΥΔΕΤΕΡΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Θρησκευόμενοι	11	6	8	13
Κάθε λογής	13	15	15	13
Άλλο	0	0	4	2
Συνολικό ποσοστό ^β	172	164	160	167
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	309	309	464	464

^α Για την Αγγλία, τη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό, η κομματική διασύνδεση καθορίστηκε από τις δηλώσεις των ερωτώμενων για το κόμμα που ψήφισαν στις τελευταίες εθνικές εκλογές. Η κομματική διασύνδεση στις ΗΠΑ στηρίχτηκε στις απαντήσεις στην ερώτηση εάν ο ερωτώμενος είναι «μέλος» ή «υποστηρικτής» ή «αν κλίνει προς» το Ρεπουμπλικανικό ή το Δημοκρατικό Κόμμα. Αυτό αφορά όλους τους πίνακες του κεφαλαίου.

^β Τα ποσοστά στις περισσότερες περιπτώσεις υπερβαίνουν το 100 εξαιτίας των πολλαπλών απαντήσεων. Παραλήφθηκαν όσοι απάντησαν «Δεν ξέρω».

51. Αυτό φυσικά δεν ισχύει πλέον στην αμερικανική πολιτική σκηνή, όπου η πολιτική και συναισθηματική πόλωση τείνει να ακολουθηθεί ακραία πορεία. (ΣτΕ)

Πίνακας IV.2 Ιδιότητες που αποδίδονται στους Συντηρητικούς και Εργατικούς οπαδούς από Συντηρητικούς και Εργατικούς ψηφοφόρους στη Μεγάλη Βρετανία

Ποσοστό που περιγράφει τους οπαδούς του κόμματος ως	Απόψεις των Συντηρ. για τους Συντηρ.	Απόψεις των Συντηρ. για τους Εργατικούς	Απόψεις των Εργατικών για τους Συντηρ.	Απόψεις των Εργατικών για τους Εργατικούς
ΘΕΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Ενδιαφέρονται για την άμυνα και την ανεξαρτησία	47	8	22	27
Ευφυείς άνθρωποι	33	6	12	18
Ενδιαφέρονται για την ανθρωπότητα	25	17	9	49
ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Εγωιστές	2	28	29	3
Προδότες της ελευθερίας και της πρόνοιας	1	3	3	1
Αδαιείς και παραπλανημένοι	0	23	6	1
Φασίστες, ιμπεριαλιστές, κ.λπ.	1	0	10	0
Άθεοι	0	1	1	0
ΟΥΔΕΤΕΡΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Θρησκευόμενοι	2	1	4	3
Κάθε λογής	6	13	9	8
Άλλο	1	3	2	1
Συνολικό ποσοστό*	118	103	107	111
Συνολικός αριθμός	358	358	376	376

* Τα ποσοστά στις περισσότερες περιπτώσεις υπερβαίνουν το 100 τοις 100 εξαιτίας των πολλαπλών απαντήσεων. Παραλήφθηκαν όσοι απάντησαν «Δεν ξέρω».

Στο Ηνωμένο Βασίλειο η πόλωση μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων είναι οξύτερη από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες (βλ. Πίνακα IV.2). Έτσι, τα ποσοστά των ερωτώμενων που βλέπουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους με ευνοϊκούς όρους είναι κατά πολύ μικρότερα από αυτά των Ηνωμένων Πολιτειών. Ομοίως, οι αρνητικές εκτιμήσεις είναι κάπως συχνότερες στη Βρετανία από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το 28 τοις εκατό λοιπόν των Βρετανών Συντηρητικών χαρακτηρίζουν τους οπαδούς του Εργατικού Κόμματος εγωιστές, και το 29 τοις εκατό των Εργατικών επιστρέφουν το κομπλιμέντο στους Συντηρητικούς. Σχεδόν ένας στους τέσσερις Συντηρητικούς ερωτώμενους βλέπει τους Εργατικούς ως «αδαιείς και παραπλανημένους», ενώ οι Εργατικοί στόλισαν τις αρνητικές απαντήσεις τους με αρνητικούς χαρακτηρισμούς, επιλέγοντας το «μιλιταριστές και ιμπεριαλιστές» σε 10 τοις εκατό των περιπτώσεων και το «αδαιείς και παραπλανημένοι» σε 6 τοις εκατό των περιπτώσεων.⁵²

52. Βλ. Mark Abrams και Richard Rose, *Must Labour Lose?* Λονδίνο, 1960, σ. 19. Σε αυτή την έρευνα χρη-

Πίνακας IV.3 Ιδιότητες που αποδίδονται στους οπαδούς της Ένωσης Χριστιανοδημοκρατών και των Σοσιαλδημοκρατών από Χριστιανοδημοκράτες και Σοσιαλδημοκράτες ψηφοφόρους στη Γερμανία

Ποσοστό που περιγράφει τους οπαδούς του κόμματος ως	Απόψεις των CDU για τους CDU	Απόψεις των CDU για τους SPD	Απόψεις των SPD για τους CDU	Απόψεις των SPD για τους SPD
ΘΕΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Ενδιαφέρονται για την άμυνα και την ανεξαρτησία	35	16	15	40
Ευφυείς άνθρωποι	20	8	10	29
Ενδιαφέρονται για την ανθρωπότητα	33	23	9	57
ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Εγωιστές	1	19	25	2
Προδότες της ελευθερίας και της πρόνοιας	0	3	1	0
Αδαείς και παραπλανημένοι	0	10	10	0
Φασίστες, ιμπεριαλιστές, κ.λπ.	0	0	4	0
Άθεοι	0	8	0	2
ΟΥΔΕΤΕΡΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Θρησκευόμενοι	57	1	55	3
Κάθε λογής	12	20	13	14
Άλλο	0	3	0	1
Συνολικό ποσοστό*	158	111	142	148
Συνολικός αριθμός	333	333	235	235

* Τα ποσοστά στις περισσότερες περιπτώσεις υπερβαίνουν το 100 τοις 100 εξαιτίας των πολλαπλών απαντήσεων. Παραλήφθηκαν όσοι απάντησαν «Δεν ξέρω».

Το γερμανικό μοτίβο (Πίνακας IV.3) δείχνει τον ίδιο σχεδόν βαθμό πόλωσης όπως και στη Βρετανία. Μόνον ένα θετικό χαρακτηριστικό αποδίδεται στους υποστηρικτές του αντίπαλου κόμματος από περισσότερους του ενός πέμπτου των ψηφοφόρων και των

σιμοποιήθηκε μια παρόμοια λίστα ερωτημάτων με διαφορετικές προτάσεις για τα δύο κύρια βρετανικά κόμματα. Ο Μαρκ Άμπραμς [Mark Abrams] σχολιάζει: «Η έρευνα έδωσε εντυπωσιακά στοιχεία για την ανοχή του βρετανικού εκλογικού σώματος προς τους πολιτικούς αντιπάλους και για τη σύμπνοια που ενώνει τους οπαδούς των δύο μεγάλων κομμάτων. Για παράδειγμα, μεταξύ του 40 και 50 τοις εκατό των οπαδών του Εργατικού Κόμματος πιστεύουν ότι και οι Συντηρητικοί θα μπορούσαν να τα πάνε το ίδιο καλά με το δικό τους κόμμα στην εκπροσώπηση του έθνους συνολικά, στην ίση μεταχείριση όλων των εθνοτήτων, στον σεβασμό των βρετανικών παραδόσεων και στην εργασία υπέρ της ειρήνης και κατά του πυρηνικού πολέμου. Για όσους αντιστρατεύονται το Εργατικό Κόμμα, τουλάχιστον το 40 τοις εκατό ήταν έτοιμο να περιγράψει τους Εργατικούς ως εξίσου καταρτισμένους με τους Συντηρητικούς στη δίκαιη μεταχείριση όλων των εθνοτήτων, στην εργασία υπέρ της ειρήνης και κατά του πυρηνικού πολέμου».

δύο κομμάτων: 23 τοις εκατό από τους Χριστιανοδημοκράτες αποδίδουν ανθρωπισμό στους οπαδούς του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD). Η απόδοση αρνητικών χαρακτηριστικών είναι σχεδόν εξίσου συχνή όσο και στη Βρετανία, και κάπως συχνότερη από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η εκπληκτική διαφορά μεταξύ του γερμανικού μοτίβου από τη μια και του βρετανικού και αμερικανικού μοτίβου από την άλλη είναι το μεγάλο ποσοστό Γερμανών –σχεδόν ταυτόσημο και για τους Χριστιανοδημοκράτες και για τους Σοσιαλιστές– που περιγράφει τους υποστηρικτές του Χριστιανοδημοκρατικού κόμματος ως «θρησκευόμενους». Αυτό προφανώς υποδηλώνει ότι οι οπαδοί και των δύο μεγάλων κομμάτων συμφωνούν ότι το CDU δέχεται υποστήριξη από το θρησκευόμενο τμήμα του εκλογικού σώματος, αν και η αξιολόγηση αυτής της υποστήριξης μπορεί να διαφέρει από κόμμα σε κόμμα.

Όπως ίσως είναι αναμενόμενο, οι Ιταλοί ερωτώμενοι εκδηλώνουν μια ακόμα οξύτερη πόλωση μεταξύ της Δεξιάς και της Αριστεράς από ό,τι οι Αμερικάνοι, οι Βρετανοί και οι Γερμανοί (βλ. Πίνακα IV.4). Αν εξετάσουμε τον πίνακα από τα δεξιά προς τα αριστερά, παρατηρούμε ότι τα μεγάλα ποσοστά των ευνοϊκών κελιών και τα μικρά ποσοστά των δυσμενών εμφανίζονται σε αυτές τις στήλες που καταγράφουν τις προτάσεις που επέλεξαν οι ψηφοφόροι του Χριστιανοδημοκρατικού (DC), του Ιταλικού Σοσιαλιστικού (PSI) και του Κομμουνιστικού (PCI) κόμματος για να περιγράψουν τους εαυτούς τους, αλλά και τις προτάσεις που επέλεξαν οι Ιταλοί Σοσιαλιστές για να περιγράψουν τους κομμουνιστές συμμάχους τους και αντιστρόφως. Οι εκτιμήσεις των δύο αριστερών κομμάτων για τους Χριστιανοδημοκράτες και οι εκτιμήσεις των Χριστιανοδημοκρατών για τα δύο αριστερά κόμματα (η δεύτερη, τρίτη, τέταρτη και έβδομη στήλη) είναι εξαιρετικά χαμηλές ως προς τους ευνοϊκούς χαρακτηρισμούς και υψηλά στους δυσμενείς. Πάλι, όπως και στη Γερμανία, όλα τα κόμματα συμφωνούν στη διασύνδεση της θρησκευτικότητας με τους Χριστιανοδημοκράτες, αν και ο αξιολογικός τόνος μάλλον διαφέρει από κόμμα σε κόμμα.

Οι Σοσιαλιστές του Νέννι⁵³ τοποθετούνται στο ενδιάμεσο στο πολωτικό αυτό πλαίσιο. Οι εκτιμήσεις των Χριστιανοδημοκρατών, λοιπόν, για τους Κομμουνιστές είναι πιο αρνητικές και λιγότερο ουδέτερες από τις απόψεις τους για το PSI. Οι εκτιμήσεις των Σοσιαλιστών για τους *Democristiani* είναι λιγότερο αρνητικές και περισσότερο ουδέτερες από ό,τι των Κομμουνιστών. Τέλος, οι εκτιμήσεις των δύο αριστερών κομμάτων παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον. Εάν συγκρίνουμε την πέμπτη και την ένατη στήλη, βλέπουμε ότι οι ερωτώμενοι Σοσιαλιστές επιλέγουν συχνότερα τις αρνητικές και τις ουδέτερες δηλώσεις για να περιγράψουν τους Κομμουνιστές από ό,τι οι Κομμουνιστές για να περιγράψουν τους Σοσιαλιστές. Επίσης, τα δύο αριστερά κόμματα διαφέρουν και στη συχνότητα δυσμενών απαντήσεων σε σχέση με τους Χριστιανοδημοκράτες (στήλες 4 και 7). Οι απαντήσεις των Κομμουνιστών γέρνουν περισσότερο προς την αρνητική

53. Την περίοδο 1949-63 ο Pietro Nenni είχε διατελέσει Γενικός Γραμματέας του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (PSI). Η αναφορά στους «σοσιαλιστές του Νέννι» από τους συγγραφείς γίνεται για να τους ξεχωρίσουν από το PSDI (Ιταλικό Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα) του Giuseppe Saragat. Το κόμμα αυτό προέκυψε από τη διάσπαση του PSI το 1947 και συμμετείχε σε κυβερνητικούς συνασπισμούς. (ΣτΕ)

πλευρά, ενώ οι δηλώσεις των Σοσιαλιστών ρίχνουν πολύ περισσότερο βάρος στην ουδέτερη κατηγορία. Επιπλέον, οι Σοσιαλιστές αναφέρουν συχνότερα ότι όλων των ειδών οι άνθρωποι μπορεί να στηρίζουν διαφορετικά κόμματα. Πάνω από το ένα τέταρτο των υποστηρικτών αυτού του κόμματος λέει πως δεν μπορούμε να γενικεύουμε για τους οπαδούς είτε του δικού τους είτε των άλλων δύο κομμάτων. Αυτή η αμφιθυμία είναι αναμενόμενη από ένα κόμμα του Κέντρου (όχι ότι το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα είναι κόμμα του Κέντρου, αλλά τοποθετούνται τουλάχιστον μεταξύ των δύο άλλων κομμάτων που αναφέρονται στον πίνακα).

Πίνακας IV.4 Ιδιότητες που αποδίδονται στους οπαδούς των Χριστιανοδημοκρατών, Σοσιαλιστών και Κομμουνιστών από Χριστιανοδημοκράτες, Σοσιαλιστές και Κομμουνιστές ψηφοφόρους στην Ιταλία

Ποσοστό που περιγράφει τους οπαδούς του κόμματος ως	Απόψεις των Χριστιανοδημ. για			Απόψεις των Σοσιαλιστών για			Απόψεις των Κομμουνιστών για		
	DC	PCI	PSI	DC	PCI	PSI	DC	PCI	PSI
ΘΕΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ									
Ενδιαφέρονται για την άμυνα και την ανεξαρτησία	16	2	4	4	13	5	0	14	16
Ευφυείς άνθρωποι	30	2	5	0	9	31	0	32	23
Ενδιαφέρονται για την ανθρωπότητα	20	1	4	2	20	29	0	27	32
ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ									
Εγωιστές	0	21	17	18	4	2	25	0	0
Προδότες της ελευθερίας και της πρόνοιας	0	18	11	6	2	2	9	0	0
Αδαιείς και παραπλανημένοι	1	24	20	9	7	0	18	0	0
Φασίστες, ιμπεριαλιστές, κ.λπ.	1	2	1	2	0	2	2	0	0
Άθεοι	0	24	18	0	9	0	0	5	2
ΟΥΔΕΤΕΡΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ									
Θρησκευόμενοι	52	0	1	35	4	4	25	0	0
Κάθε λογής	11	9	18	27	26	29	7	14	20
Άλλο	3	5	5	11	15	13	11	11	14
Συνολικό ποσοστό*	134	108	104	114	109	117	97	103	107
Συνολικός αριθμός	353	353	353	55	55	55	44	44	44

* Τα ποσοστά στις περισσότερες περιπτώσεις υπερβαίνουν το 100 τοις 100 εξαιτίας των πολλαπλών απαντήσεων. Παραλήφθηκαν όσοι απάντησαν «Δεν ξέρω».

Αυτά τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι σε επίπεδο μαζικής ψήφου υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των αριστερών-Σοσιαλιστών και των Κομμουνιστών, ότι το PSI

τείνει να είναι πιο ανοιχτό προς τη δεξιά και την αριστερά και ότι η πραγματικά αιχμηρή πόλωση είναι μεταξύ Χριστιανοδημοκρατών (Democristiani) και Κομμουνιστών.⁵⁴

Το μεξικάνικο μοτίβο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Είναι πιο ισορροπημένο μεταξύ θετικών και αρνητικών χαρακτηρισμών από ό,τι το ιταλικό, και αν εξαιρέσουμε την αμφίσημη κατηγορία «θρησκευόμενοι», είναι λιγότερο ουδέτερο (βλ. Πίνακα IV.5). Θετικές απόψεις για τη δεξιά εκφράζονται συχνότερα από τη μεξικάνικη Αριστερά από ό,τι από την ιταλική. Αυτό μπορεί να οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι το PRI (Μεξικάνικο Επαναστατικό Κόμμα) είναι στην εξουσία και συνεπώς μπορεί να είναι πιο γενναίο στην αποτίμηση της Δεξιάς από ό,τι οι Κομμουνιστές ή οι αριστεροί-Σοσιαλιστές στην Ιταλία. Ωστόσο, οφείλεται περισσότερο στο γεγονός ότι το Μεξικάνικο Επαναστατικό Κόμμα δεν είναι πολύ επαναστατικό. Αγκαλιάζει τη συντριπτική πλειονότητα των ψηφοφόρων και συνεπώς είναι πιο ανομοιόμορφο στην κοινωνική και την ιδεολογική του σύσταση. Ομοίως, το γεγονός ότι η μεξικάνικη Δεξιά είναι πιο ανταγωνιστική προς την Αριστερά από ό,τι η Αριστερά με τη Δεξιά, μπορεί να οφείλεται στο ότι το PAN⁵⁵ έχει σχετικά μικρή υποστήριξη και αυτή η υποστήριξη είναι κατά κύριο λόγο από την ανώτερη τάξη και τον κλήρο.

Η εικόνα των αντιπάλων στις πέντε χώρες της έρευνας συνοψίζεται ως εξής: Οι Αμερικανοί ερωτώμενοι εμφανίζουν τον μικρότερο ανταγωνισμό ή πόλωση μεταξύ των μεγάλων κομμάτων. Οι Ρεπουμπλικάνοι εμφανίζονται κάπως ευνοϊκότερα διακείμενοι προς τους Δημοκράτες από ό,τι το αντίστροφο. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των βρετανικών κομμάτων είναι μεγαλύτερος από ό,τι μεταξύ των γερμανικών. Συσχετίζοντας με άλλα ευρήματα για τη Γερμανία (βλ. Κεφ. VIII), αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι το γερμανικό πολιτικό σύστημα είναι πιο συναινετικό από το βρετανικό αλλά, μάλλον, ότι υπάρχει μια εν γένει συναισθηματική αναστολή ως προς το πολιτικό σύστημα στη Γερμανία: ένα κράτημα που επηρεάζει τις κομματικές στάσεις, αλλά και πιο γενικές στάσεις προς το πολιτικό σύστημα και το έθνος. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στη Βρετανία η Δεξιά είναι πιο ανταγωνιστική προς την Αριστερά από ό,τι η Αριστερά προς τη Δεξιά, κάτι που αντιστρέφει το αμερικανικό μοτίβο.

Η Ιταλία παρουσιάζει ξεκάθαρα το πιο πολωμένο μοτίβο. Με βάση τις εξαιρετικά χαμηλές αναλογίες θετικών δηλώσεων, τα ιταλικά νούμερα υποδηλώνουν μια σχεδόν «ψυχολογική διάρρηξη σχέσεων» μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς. Το μεξικάνικο μοτίβο δείχνει λιγότερο ανταγωνισμό από το ιταλικό, αλλά περισσότερο από το αμερικανικό, το βρετανικό και το γερμανικό. Έχει επίσης ενδιαφέρον ότι η Αριστερά στο Μεξικό είναι λιγότερο ανταγωνιστική προς τη Δεξιά από ό,τι αντίστροφα. Αυτό φαίνεται πως προκύπτει από το γεγονός ότι το PAN συνδυάζει μια συντηρητική κοινωνική πολιτική με μια φιλοκληρική στάση, ενώ οι ψηφοφόροι του PRI συγκροτούν μια πιο μικτή ομάδα,

54. Φυσικά, οι διαφορισμοί αυτοί δεν ισχύουν πλέον ήδη από τη δεκαετία του 1990. (ΣτΕ)

55. Πρόκειται για το Partido de Acción Nacional, το δεύτερο μεγαλύτερο κόμμα του Μεξικού.

περιλαμβάνοντας τόσο μεσοαστούς όσο και εργάτες και αγρότες, αλλά και πιστούς Καθολικούς και αντικληρικούς.

Πίνακας IV.5 Ιδιότητες που αποδίδονται στους οπαδούς του Μεξικάνικου Επαναστατικού Κόμματος και του κόμματος Εθνικής Δράσης από τους ψηφοφόρους των PRI και PAN στο Μεξικό

Ποσοστό που περιγράφει τους οπαδούς του κόμματος ως	Απόψεις των PRI για τους PRI	Απόψεις των PRI για τους PAN	Απόψεις των PAN για τους PRI	Απόψεις των PAN για τους PAN
ΘΕΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Ενδιαφέρονται για την άμυνα και την ανεξαρτησία	44	14	24	23
Ευφυείς άνθρωποι	38	14	16	26
Ενδιαφέρονται για την ανθρωπότητα	31	19	15	50
ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Εγωιστές	4	9	17	2
Προδότες της ελευθερίας και της πρόνοιας	7	17	24	12
Αδαιείς και παραπλανημένοι	4	3	7	4
Φασίστες, ιμπεριαλιστές, κ.λπ.	1	5	8	1
Άθεοι	17	36	7	52
ΟΥΔΕΤΕΡΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ				
Θρησκευόμενοι	17	36	7	52
Κάθε λογής	8	8	2	3
Άλλο	2	2	5	0
Συνολικό ποσοστό*	173	147	177	176
Συνολικός αριθμός	514	514	75	75

* Τα ποσοστά στις περισσότερες περιπτώσεις υπερβαίνουν το 100 τοις 100 εξαιτίας των πολλαπλών απαντήσεων. Παραλήφθηκαν όσοι απάντησαν «Δεν ξέρω».

Και στις πέντε χώρες, ο κομματικός ανταγωνισμός φαίνεται να μειώνεται σημαντικά ανάλογα με τη μόρφωση. Στις Ηνωμένες Πολιτείες λοιπόν οι ερωτώμενοι με δευτεροβάθμια εκπαίδευση επέλεξαν ευνοϊκές προτάσεις για να περιγράψουν το αντίπαλο κόμμα κατά 14 τοις εκατό περίπου περισσότερο από ό,τι της πρωτοβάθμιας. Στη Βρετανία η διαφορά ήταν μικρότερη (6 τοις εκατό), αλλά η κατεύθυνση ήταν η ίδια και για τα δύο

κόμματα. Στη Γερμανία η μέση αύξηση από την πρωτοβάθμια στη δευτεροβάθμια ήταν 7 τοις εκατό και στο Μεξικό ήταν 13 τοις εκατό. Το ίδιο μοτίβο εκδηλώθηκε και στην Ιταλία, με την εξαίρεση ότι εδώ η αύξηση ήταν σχετικά μικρή στη θετική κατηγορία. Υπήρξε μείωση στην αναλογία των αρνητικών χαρακτηρισμών και αύξηση στις κατηγορίες των ουδέτερων και των «θρησκευόμενων».

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΤΑΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ: ΓΑΜΟΣ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

Οι πολίτες των μεγάλων χωρών συσχετίζονται με πολλές ομάδες και ενώσεις. Πέρα από την υπηκοότητά τους μπορεί να συνδέονται με κάποιο κόμμα, ομάδες συμφερόντων, να είναι μέλη συλλόγων, να έχουν θρησκευτικές διασυνδέσεις, τοπικές ταυτίσεις, να συμμετέχουν σε εργασιακές ή επαγγελματικές και ψυχαγωγικές λέσχες και να έχουν βεβαίως συμβιωτικούς φιλικούς οικογενειακούς δεσμούς. Ο Σατσνάντερ (Schattschneider) έχει υποστηρίξει ότι ο διασπαστικός αντίκτυπος των ομάδων συμφερόντων εντός του πολιτικού συστήματος αμβλύνεται από το γεγονός ότι τα άτομα είναι μέλη πολλών ομάδων. Από πολιτική άποψη αυτές οι συμμετοχές σε συλλογικότητες δεν λειτουργούν αθροιστικά, αλλά είναι συνήθως αλληλοσυγκρουόμενες, οπότε και τα άτομα τείνουν να μετριάζουν και να συνδυάζουν συμφέροντα στο μυαλό τους έτσι ώστε να μειώνουν τη σύγκρουση.⁵⁶ Ο Λέιν (Lane), συνοψίζοντας τη βιβλιογραφία για την «πολυσθενή συμμετοχή σε ομάδες» και τις «διασταυρούμενες πιέσεις» (cross-pressures)⁵⁷, καταλήγει ότι είναι η σύγκρουση για εξέχοντα ζητήματα μεταξύ πρωτογενών και πιο οικείων ομάδων, από ό,τι μεταξύ δευτερογενών ομάδων-κατηγοριών (όπως η ταξική συμμετοχή, η εθνική καταγωγή, και τα όμοια), που τείνουν να απομακρύνουν τους ανθρώπους από τις πολιτικές επιλογές. Επισημαίνει επίσης ότι η πολιτική απόσυρση είναι ένα μόνον από τα μέσα που διαθέτουν τα άτομα για να αντιμετωπίσουν αυτή την κατάσταση. Στις άλλες λύσεις που απαριθμεί περιλαμβάνεται η ταύτιση με κάποια από τις αντίπαλες ομάδες, ο μετριασμός της προσωπικής άποψης μέσω της σύνθεσης ή της διάχυσής της μέσα σε άλλες απόψεις, η μείωση της σημασίας του επίδικου ζητήματος, και άλλα.⁵⁸ Ο Τρούμαν (Truman), αντλώντας από τον Μπέντλυ (Bentley)⁵⁹ και τον Χέρινγκ (Herring)⁶⁰ και πολλούς άλλους Αμερικανούς κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους, επισημαίνει ότι η πολυσθενής συμμετοχή σε ομάδες και οι πολλαπλές συγκρούσεις επηρεάζουν τις

56. E.E. Schattschneider, *Party Government*, Νέα Υόρκη, 1942, σσ. 33 κ.ε.

57. Ως κεντρικής σημασίας έννοια για την ερμηνεία της εκλογικής συμπεριφοράς, οι «διασταυρούμενες πιέσεις» είχαν αναδειχθεί στην κλασική έρευνα των Lazarsfeld, Berelson και Gaudet *The People's Choice* το 1944. (ΣτΕ)

58. Robert E. Lane, *Political Life*, Γκλένκοου Ιλλινόις, 1959, σσ. 197 κ.ε.

59. A.F. Bentley, *The Process of Government*, Σικάγο, 1908.

60. Pendleton Herring, *Group Representation Before Congress*, Βαλτιμόρη, 1929.

πολιτικές επιλογές όχι μόνον των ατόμων αλλά και των ομάδων. Δηλαδή οι ομάδες τείνουν να μετριάζουν αιχμηρές επιλογές που στηρίζονται σε συμφέροντα· τις αποφεύγουν ή τις αναβάλλουν όταν αναμένεται τα μέλη να έρθουν αντιμέτωπα με συγκρούσεις.⁶¹ Η ανάλυση του Τρούμαν είναι σημαντική καθώς συνδυάζει πολιτικές-δομικές εκτιμήσεις με ψυχολογικές, ενώ οι καθαρά ψυχολογικές προσεγγίσεις τείνουν να υποστηρίζουν μια στατική δομή «διασταυρούμενης πίεσης», που επηρεάζει την ψυχολογική κατάσταση του ατόμου. Στην πραγματικότητα, όπου υπάρχουν αλληλεπικαλυπτόμενες και ανταγωνιστικές δομές οι ίδιες οι δομές ανταποκρίνονται στο φαινόμενο της πολλαπλής συμμετοχής σε ομάδες και τείνουν να αποφεύγουν τις πιέσεις προς ακραίες θέσεις και αποκλειστική αφοσίωση.

Η θεωρία της συμμετοχής σε ομάδες και των διασταυρούμενων πιέσεων βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αμερικανική εμπειρία. Ο Τρούμαν αποτελεί εξαίρεση στο ότι προσπάθησε να συμπεριλάβει μη αμερικανικά παραδείγματα, αλλά δεν βρήκε πολλά δεδομένα για να προχωρήσει. Στην πραγματικότητα, τα μοτίβα συμμετοχής σε ομάδες διαφέρουν από τη μία χώρα στην άλλη. Στις ευρωπαϊκές καθολικές χώρες για παράδειγμα, το μοτίβο τείνει να είναι ιδεολογικά αθροιστικό. Η οικογένεια, η εκκλησία, οι ομάδες συμπερόντων και η συμμετοχή σε κόμματα τείνουν να συγκλίνουν ιδεολογικά και πολιτικά ενισχύοντας το ένα το άλλο, επιδρώντας έτσι στη διαμόρφωση γνώμης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία ωστόσο, τα αλληλεπικαλυπτόμενα μοτίβα φαίνεται να είναι συχνότερα. Όπως επισημαίνει ο Σατσνάντερ, όπου η συμμετοχή σε συλλογικότητες τείνει να είναι πολιτικά αθροιστική, τείνει και ο αντίκτυπός της να είναι διασπαστικός. Όταν είναι αλληλεπικαλυπτόμενη, τότε τείνει να είναι λιγότερο πολιτικά πολωτικός.

Στο Κεφάλαιο X θα εξετάσουμε λεπτομερώς τα μοτίβα εθελούσιας συμμετοχής σε ενώσεις. Εδώ μας απασχολεί η ικανότητα της οικογένειας να ανεχθεί κομματικές διαφορές. Μία από τις ερωτήσεις που απευθύναμε αφορούσε την υποθετική περίπτωση του γάμου του γιου ή της κόρης: «Πώς θα νιώθατε αν αυτός/αυτή παντρεύονταν έναν υποστηρικτή του ---- κόμματος; [Η ερώτηση επαναλήφθηκε για κάθε ένα από τα μεγάλα κόμματα.] Θα ήσασταν ευχαριστημένοι, δυσαρεστημένοι ή αδιάφοροι;».

Εξαιτίας του υποθετικού της χαρακτήρα η ερώτηση δεν μετρά συμπεριφορές, όπως τον ακριβή βαθμό που έχει πράγματι συντελεστεί διακομματικός γάμος μεταξύ των ερωτώμενων και των παιδιών τους. Αντιθέτως, μετρά πώς αυτοί/ές εκτιμούν την επίδραση που έχει στους οικογενειακούς δεσμούς ένας γάμος πέραν των κοινωνικών ορίων του κόμματος. Καθώς μπορούμε με βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι οι γονείς προτιμούν να διατηρήσουν στενές σχέσεις με τα παιδιά τους, η απάντησή τους θα αποτελεί την εκτίμηση του βαθμού στον οποίο οι οικογενειακοί δεσμοί είτε θα εξασθενίσουν από τον εκτός κόμματος γάμο, είτε θα διασφαλιστούν από τον εντός του κόμματος γάμο. Αυτό με τη σειρά του αντανakλά την ένταση του κομματικού ανταγωνισμού. Αποτυπώνει επίσης τα οικογενειακά χαρακτηριστικά ως μέρος του πολιτικού συστήματος. Αν η οικογένεια

61. David B. Truman, *The Government Process*, Νέα Υόρκη, 1951, κεφ. VI.

αντέχει την πολιτική ανομοιογένεια, μπορούμε να παίξουμε με την υπόθεση ότι η οικογένεια τείνει κατά διαστήματα να παρασύρεται από τη διάρθρωση συμφερόντων και τις ενοποιητικές διαδικασίες του πολιτεύματος. Που σημαίνει ότι γίνεται μέρος μιας ομάδας συμφερόντων και του κομματικού συστήματος. (Στο Κεφάλαιο XI θα δείξουμε ότι οι αμερικανικές και οι βρετανικές οικογένειες τείνουν να παρασύρονται από τη διαδικασία πολιτικής επικοινωνίας.)

Για να το πούμε με άλλους όρους, αρκεί να αναδείξουμε ότι όπου τα πολιτικά συναισθήματα δεν είναι έντονα, οι μεγάλες, απρόσωπες δομές του πολιτεύματος μπορούν να ανακατευτούν με τις προσωπικές και οικείες δομές χωρίς να τις βλάψουν. Εάν μπορεί να γίνει αυτό, τότε η οικογένεια προσφέρει μια σχετικά ομαλή και συνεχή πολιτική κοινωνικοποίηση των παιδιών σε ένα πολιτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από ανταγωνιστικά πολιτικά κόμματα. Μπορεί έτσι να εμψύσει τόσο την εθνική υπερηφάνεια, όσο και μια μορφή κομματισμού ανεκτικού στην αντιπολίτευση, την αμφισημία και τα απρόοπτα. Ωστόσο, όπου η αίσθηση του κομματισμού είναι ιδιαίτερα αιχμηρή, η οικογένεια είτε παραμένει εκτός του πολιτικού συστήματος, είτε απλά αυξάνει τον αντίκτυπο αυτής της μορφής κομματισμού. Επιπλέον, με δεδομένη μια μετριοπαθή ατμόσφαιρα κομματισμού, μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι εφικτό η οικογένεια και άλλες οικείες σχέσεις φιλίας ή κοινότητας να ενταχθούν στο πολιτικό σύστημα ως άτυπες ομάδες σε καταστάσεις ειδικής ανάγκης ή έντασης. Αυτό το σημείο θα το αναπτύξουμε λεπτομερώς στο Κεφάλαιο VI. Εδώ αρκεί να επισημάνουμε ότι η ικανότητα πολιτικής συνεργασίας με τους συμπολίτες σχετίζεται με εκείνο το είδος κομματισμού που δεν απειλεί τους οικείους δεσμούς.

Ο Πίνακας IV.6 μας δείχνει πώς οι οπαδοί του Ρεπουμπλικανικού και του Δημοκρατικού κόμματος στις Ηνωμένες Πολιτείες βλέπουν έναν πιθανό γάμο των παιδιών τους πέραν των ορίων του κόμματος. Οι συντριπτικές πλειονότητες των ερωτώμενων και των δύο κομμάτων εξέφρασαν αδιαφορία αναφορικά με τις κομματικές συσχετίσεις των μελλοντικών συντρόφων των παιδιών τους. Μικρά ποσοστά των ερωτώμενων και των δύο κομμάτων εξέφρασαν ικανοποίηση στη σκέψη ότι ο γιος ή η κόρη τους θα παντρευτεί κάποια/ον εντός του κύκλου του κόμματος που υποστηρίζουν και πολύ λίγοι ερωτώμενοι εξέφρασαν δυσaréσκεια για έναν γάμο εκτός των κομματικών ορίων.

Το ποσοστό των Βρετανών ερωτώμενων που ανέφεραν ότι οι κομματικές προτιμήσεις των συμβίων των παιδιών τους έχει κάποια σημασία ήταν υψηλότερο από αυτό των Αμερικανών (βλ. Πίνακα IV.7). Όμως, αυτή ήταν μια ανησυχία μάλλον των ψηφοφόρων του Συντηρητικού παρά του Εργατικού κόμματος. Το είκοσι τρία τοις εκατό των Συντηρητικών ερωτώμενων δήλωσαν πως θα ήταν ευχαριστημένοι από έναν γάμο με Συντηρητικό. Οι Εργατικοί στη συντριπτική τους πλειονότητα εξέφρασαν αδιαφορία.

Πίνακας IV.6 Πώς οι υποστηρικτές των μεγάλων κομμάτων θα ένωθαν για τον γάμο του γιου ή της κόρης εντός ή εκτός κομματικού κύκλου στις Ηνωμένες Πολιτείες

Ποσοστό που θα ένωθε	Οι Ρεπουμπλ. προς τον γάμο με Ρεπουμπλ.	Οι Ρεπουμπλ. προς τον γάμο με Δημοκρ.	Οι Δημοκρ. προς τον γάμο με Δημοκρ.	Οι Δημοκρ. προς τον γάμο με Ρεπουμπλ.
Ικανοποίηση	16	3	11	3
Δυσарέσκεια	0	4	0	4
Αδιαφορία	84	93	89	92
Άλλο και δεν ξέρω	0	0	0	1
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός	309	309	464	464

Πίνακας IV.7 Πώς οι υποστηρικτές των μεγάλων κομμάτων θα ένωθαν για τον γάμο του γιου ή της κόρης εντός ή εκτός κομματικού κύκλου στη Βρετανία

Ποσοστό που θα ένωθε	Οι Συντηρ. προς τον γάμο με Συντηρ.	Οι Συντηρ. προς τον γάμο με Εργατ.	Οι Εργατ. προς τον γάμο με Εργατ.	Οι Εργατ. προς τον γάμο με Συντηρ.
Ικανοποίηση	23	0	7	0
Δυσарέσκεια	0	12	0	3
Αδιαφορία	77	87	92	97
Άλλο και δεν ξέρω	0	1	1	0
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός	358	358	376	376

Οι Γερμανοί ερωτώμενοι εξέφρασαν μεγαλύτερη ανησυχία από τους Βρετανούς και πολύ περισσότερο από τους Αμερικανούς, για έναν πιθανό γάμο εκτός των κομματικών ορίων (βλ. Πίνακα IV.8). Το 42 τοις εκατό λοιπόν των υποστηρικτών του CDU εξέφρασαν ικανοποίηση στη σκέψη ενός χριστιανοδημοκρατικού γάμου, και 19 τοις εκατό εξέφρασε δυσарέσκεια για έναν σοσιαλδημοκρατικό γάμο. Ομοίως, το ποσοστό των Σοσιαλιστών ερωτώμενων που βλέπουν ευνοϊκά έναν σοσιαλιστικό γάμο ήταν σχετικά υψηλό συγκριτικά με τις αριστερές τοποθετήσεις σε Βρετανία και ΗΠΑ. Αυτό που συναντάμε εδώ

είναι ο αθροιστικός αντίκτυπος των ομαδικών ταυτίσεων. Η σχέση μεταξύ θρησκευτικής και κομματικής ταυτότητας είναι στενότερη στη Γερμανία από ό,τι στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Έτσι, ο γάμος εκτός του CDU και εντός του SPD μπορεί να ιδωθεί ως διπλή δοκιμασία –τόσο για τη θρησκεία όσο και για το κόμμα– των οικογενειακών δεσμών. Ωστόσο, στη Γερμανία, αυτή η αντίδραση εκφράζεται συχνότερα με θετικό τρόπο ως ικανοποίηση για τον γάμο εντός του κομματικού κύκλου, αντί για δυσaréσκεια ως προς τον γάμο εκτός αυτού.

Πίνακας IV.8 Πώς οι υποστηρικτές των μεγάλων κομμάτων θα ένωσαν για τον γάμο του γιου ή της κόρης εντός ή εκτός κομματικού κύκλου στη Γερμανία

Ποσοστό που θα ένωθε	CDU προς τον γάμο με CDU	CDU προς τον γάμο με SPD	SPD προς τον γάμο με SPD	SPD προς τον γάμο με CDU
Ικανοποίηση	42	1	25	3
Δυσaréσκεια	0	19	0	8
Αδιαφορία	48	61	62	74
Άλλο και δεν ξέρω	10	19	13	15
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός	333	333	235	235

Ο Πίνακας IV.9 δείχνει ότι μεταξύ των Ιταλών Χριστιανοδημοκρατών ψηφοφόρων, υπάρχει ιδιαίτερα ευνοϊκή υποδοχή του γάμου εντός της κομματικής έσω-ομάδας όσο και ισχυρή άρνηση του γάμου με Κομμουνιστές. Δεν είναι εξίσου ισχυρή η άρνηση για τον γάμο με αριστερούς-Σοσιαλιστές. Οι λόγοι για αυτό το μοτίβο στην Ιταλία είναι ο επαναστατικός και αντικληρικός χαρακτήρας της Αριστεράς και οι στενοί δεσμοί του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος με την Καθολική Εκκλησία. Από τη στιγμή που το Βατικανό και η ιταλική ιεραρχία διακήρυξαν ως θανάσιμη αμαρτία το να ψηφίζει κανείς το Κομμουνιστικό ή το αριστερό-Σοσιαλιστικό κόμμα, απειλώντας μάλιστα με αποκλεισμό από τα μυστήρια όσους ψηφίσουν αυτά τα κόμματα, δεν είναι περίεργο που οι οικογενειακοί δεσμοί απειλούνται από τον γάμο ενός μέλους χριστιανοδημοκρατικής οικογένειας με έναν κομμουνιστή. Βέβαια δεν είναι όλοι οι χριστιανοδημοκράτες εχθρικοί: σχεδόν το ένα τρίτο των ερωτώμενων DC εξέφρασαν αδιαφορία για έναν τέτοιο γάμο. Αλλά και πάλι, αυτοί είναι οι λιγότερο αφοσιωμένοι καθολικοί χριστιανοδημοκράτες, όπως φαίνεται από τη μέτρηση της συχνότητας εκκλησιασμού (βλ. Πίνακα IV.11). Οι κομμουνιστές ερωτώμενοι, από την άλλη, εκφράζουν μεγαλύτερη αδιαφορία προς την επιγαμία με Democristiani (βλ. Πίνακα IV.9).

Πίνακας IV.9 Πώς οι υποστηρικτές των μεγάλων κομμάτων θα ένιωθαν για τον γάμο του γιου ή της κόρης εντός ή εκτός κομματικού κύκλου στην Ιταλία

Ποσοστό που θα ένιωθε	DC προς τον γάμο με DC	DC προς τον γάμο με PCI	DC προς τον γάμο με PSI	PCI προς τον γάμο με PCI	PCI προς τον γάμο με DC	PCI προς τον γάμο με PSI	PSI προς τον γάμο με PSI	PSI προς τον γάμο με DC	PSI προς τον γάμο με PCI
Ικανοποίηση	59	1	1	27	2	23	16	6	4
Δυσaréσκεια	1	58	46	0	14	2	0	6	7
Αδιαφορία	29	28	39	59	73	64	67	71	71
Άλλο και δεν ξέρω	11	13	14	14	11	12	16	17	18
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός	353	353	353	44	44	44	55	55	55

Στο Μεξικό, μεταξύ του ενός πέμπτου και του ενός τετάρτου των υποστηρικτών των μεγάλων κομμάτων εκφράζουν εχθρότητα προς τον διακομματικό γάμο – ένας μεγαλύτερος αριθμός από αυτόν των Ηνωμένων Πολιτειών, της Βρετανίας ή της Γερμανίας, αλλά όχι και τόσο μεγάλος όσο η αναλογία των Ιταλών Χριστιανοδημοκρατών που εναντιώνονται σε μια τέτοια προοπτική. Παρ' όλα αυτά, η αδιαφορία είναι η συχνότερη απάντηση και μπορεί να αντανάκλα τον πρόσφατο μετριασμό στην ένταση κράτους-εκκλησίας.⁶² Φαίνεται πως επετεύχθη ένα *modus vivendi* μεταξύ του καθεστώτος και της εκκλησιαστικής ιεραρχίας.⁶³ Αυτό φαίνεται να αντικατοπτρίζεται στον υψηλό βαθμό αδιαφορίας σχετικά με τον διακομματικό γάμο μεταξύ των ψηφοφόρων και του PRI και του PAN.

Γενικά, βάσει των στοιχείων από τους πίνακες που παραθέτουμε, φαίνεται πως ο κομματισμός στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία εμφανίζεται επαρκώς μετριασμένος και συνδυάζεται με τους στενούς οικογενειακούς δεσμούς, χωρίς να τους απειλεί σοβαρά. Αυτό δεν ισχύει στον ίδιο βαθμό στη Γερμανία, το Μεξικό και την Ιταλία. Μια λεπτομερέστερη ανάλυση δείχνει πως σε όλες τις χώρες εκτός των Ηνωμένων Πολιτειών, αυτές οι στάσεις επηρεάζονται από τον συνδυασμό τριών ειδών συμμετοχής

62. Η αποκατάσταση των σχέσεων κράτους-εκκλησίας στο Μεξικό που μνημονεύουν οι συγγραφείς αναφέρεται στην προσέγγιση του προέδρου Manuel Ávila Camacho προς την Καθολική Εκκλησία κατά τη διάρκεια της θητείας του (1940-46). Η Μεξικάνικη Επανάσταση και οι προηγούμενοι πρόεδροι είχαν έντονα αντικληρικαλιστικό προσανατολισμό και το Σύνταγμα του 1917 προέβλεπε πλήρη διαχωρισμό κράτους-εκκλησίας. Ο Camacho συμφώνησε τη πλημμελή εφαρμογή κάποιων σχετικών άρθρων του Συντάγματος με αντάλλαγμα την κοινωνική ειρήνη. (ΣτΕ)

63. Robert E. Scott, *Mexican Government in Transition*, σ. 174.

σε συλλογικότητες: πολιτική, θρησκευτική και οικογενειακή. Αν λοιπόν ελέγξουμε τη συχνότητα εκκλησιασμού (Πίνακας IV.11), είναι ξεκάθαρο ότι οι συντηρητικοί ψηφοφόροι που πάνε στην εκκλησία κάθε εβδομάδα ή και συχνότερα στη Βρετανία, τη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό, αντιτίθενται στον διακομματικό γάμο περισσότερο από όσους πηγαίνουν στην εκκλησία πιο αραιά ή και καθόλου. Έχει ενδιαφέρον πως αυτή η σχέση μεταξύ των συχνών επισκέψεων στην εκκλησία και της εναντίωσης στον διακομματικό γάμο είναι εξίσου ισχυρή στη Βρετανία όπως και στη Γερμανία. Ωστόσο, τα δεδομένα δείχνουν επίσης ότι μεταξύ των συντηρητικών ψηφοφόρων στη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό περιλαμβάνεται μια πολύ μεγαλύτερη αναλογία συχνού εκκλησιασμού από ό,τι στη Βρετανία και έτσι η συχνότητα εμφάνισης γαμικών προτύπων ριζωμένων στην κοινοτιστική νοοτροπία είναι κατά πολύ υψηλότερη σε αυτές τις χώρες από ό,τι στη Βρετανία.

Πίνακας IV.10 Πώς οι υποστηρικτές των μεγάλων κομμάτων θα ένωθαν για τον γάμο του γιου ή της κόρης εντός ή εκτός κομματικού κύκλου στο Μεξικό

Ποσοστό που θα ένωθε	PAN προς τον γάμο με PAN	PAN προς τον γάμο με PRI	PRI προς τον γάμο με PRI	PRI προς τον γάμο με PAN
Ικανοποίηση	23	2	22	8
Δυσανεμία	7	22	11	24
Αδιαφορία	65	70	61	63
Άλλο και δεν ξέρω	5	6	6	5
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός	75	75	514	514

Έχει επίσης ενδιαφέρον πως και στις πέντε χώρες η Αριστερά φαίνεται να είναι πιο ανοιχτή στον γάμο με άτομα από τη Δεξιά από ό,τι αντιστρόφως, ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες, αν και η διαφορά μεταξύ των κομμάτων από αυτή την άποψη είναι μικρή. Αυτή η ανισορροπία στις κομματικές στάσεις ως προς την επιγαμία αυξάνεται στη Βρετανία, και είναι ακόμα μεγαλύτερη στη Γερμανία και το Μεξικό, ενώ καθίσταται ακραία στην Ιταλία. Αυτό το γενικό μοτίβο της μεγαλύτερης δεκτικότητας της Αριστεράς στον γάμο με άτομα δεξιάς πολιτικής τοποθέτησης μπορεί να ιδωθεί και ως ένα είδος ιδεολογικής και κοινωνικής κινητικότητας. Γενικά μιλώντας, οι συντηρητικοί προσανατολισμοί στρέφονται περισσότερο στην παράδοση από ό,τι οι αριστεροί. Η παράδοση ενέχει θρησκευτική αποκλειστικότητα ή και σταθερότητα στην κατοχή κοινωνικού κύρους. Συνεπώς μπορούμε να περιμένουμε από τους υποστηρικτές των συντηρητικών συχνότερα από ό,τι από τους υποστηρικτές αριστερών κομμάτων, να προβάλουν ως ανάχωμα ένα ενδο-ομαδικό συναίσθημα για τον γάμο πέρα από τα κομματικά όρια. Βέβαια

αυτή η στάση από την πλευρά των συντηρητικών μπορεί να οφείλεται και σε διαφορές κύρους. Καθώς οι υποστηρικτές των αριστερών κομμάτων προέρχονται συχνότερα από τις χαμηλότερες τάξεις, κοινωνικά και οικονομικά, μπορεί να αντιμετωπίζουν τον γάμο του γιου ή της κόρης με τον γιο ή την κόρη γονέων που υποστηρίζουν το συντηρητικό κόμμα ως έναν μοχλό ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας. Η αντίθετη στάση, από την πλευρά της Δεξιάς, μπορεί να θεωρηθεί ως μια αντίδραση στην πιθανή απώλεια κοινωνικού κύρους, δηλαδή να αντιμετωπίζουν έναν διακομματικό γάμο ως μια μορφή κοινωνικού υποβιβασμού.

Πίνακας IV.11 Συχνότητα εκκλησιασμού^α και δυσανεκσία για την επιγαμία με άτομο άλλου πολιτικού κόμματος (δεξιά vs. αριστερά) ανά χώρα

Χώρα	Ποσοστό δεξιών που δυσανεστούνται από τη σύναψη γάμου με σύζυγο προερχόμενο/η από αριστερό κόμμα	
	Εβδομαδιαίος ή συχνότερος εκκλησιασμός (%) (αρ.) ^β	Λιγότερο από εβδομαδιαίος εκκλησιασμός ή και ποτέ (%) (αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες (Ρεπουμπλικάνοι δυσανεστημένοι με Δημοκρατικό γάμο)	3 (143)	4 (156)
Μεγάλη Βρετανία (Συντηρητικοί δυσανεστημένοι με Εργατικό γάμο)	23 (74)	10 (246)
Γερμανία (CDU δυσανεστημένοι με SPD γάμο)	25 (166)	13 (162)
Ιταλία (DC δυσανεστημένοι με PCI-PSI γάμο)	60 (296)	44 (55)
Μεξικό (PAN δυσανεστημένοι με PRI γάμο)	24 (48)	[18 (13)]

^α Δεδομένα μόνο για τους ερωτώμενους που ανέφεραν κάποια θρησκευτική συσχέτιση.

^β Ο αριθμός εντός παρενθέσεων αναφέρεται στη βάση επί της οποίας προέκυψαν τα ποσοστά.

Οι εθνικές διαφορές στα συναισθήματα για τα κόμματα απεικονίζονται και στο υλικό μας από τις προσωπικές συνεντεύξεις βάθους. Εδώ δεν τέθηκε στους ερωτώμενους το ζήτημα της κομματικής επιγαμίας, αλλά πώς θα ένιωθαν αν ο γιος ή η κόρη τους γινόταν μέλος στο κόμμα τους ή σε ένα άλλο από τα μεγάλα κόμματα. Οι βρετανικές και αμερικανικές απαντήσεις για το αντίπαλο κόμμα αντανakλούν ανοχή στην ελευθερία κομματικής επιλογής για τα παιδιά τους:

Μια Αμερικανίδα νοικοκυρά (Δημοκρατική): «Ε, λοιπόν, θα ένιωθα ότι αυτό εξαρτάται από την ίδια. Θα πρέπει να κάνει τη δική της επιλογή. Επειδή εγώ είμαι Δημοκρατική, δεν σημαίνει ότι πρέπει να είναι και αυτή».

Ένας Αμερικανός υπάλληλος σε μεταφορική εταιρεία (Δημοκρατικός): [Εάν τα παιδιά του γίνουν Ρεπουμπλικάνοι] «Μπορεί να έχει και τα καλά του, τα οποία δεν μπορώ να φανταστώ. Θα μου άρεσε να το συζητήσω μαζί τους και να δω τι θέση παίρνουν σε αυτό. Αυτό θα ήταν μάλλον το κίνητρό μου για να ενδιαφερθώ για την πολιτική».

Μια Αγγλίδα νοικοκυρά (Συντηρητική): [Εάν τα παιδιά της γίνονταν μέλη του Εργατικού κόμματος] «Εάν είναι υπεύθυνα, αυτό είναι δική τους επιλογή. Εάν ήταν ανεύθυνα, θα έπρεπε να τους προσφέρω καθοδήγηση».

Ένας Άγγλος σχεδιαστής (Συντηρητικός): «Θα με ευχαριστούσε να ξέρω ότι ενδιαφέρονται για την πολιτική – ανεξαρτήτως κόμματος».

Περισσότεροι Άγγλοι ερωτώμενοι εξέφρασαν ανησυχία, συγκριτικά με τους Αμερικανούς, αλλά ήταν μια ανησυχία μετριοπαθής:

Ένας Άγγλος οδηγός φορτηγού (συντηρητικός): [Εάν τα παιδιά του γίνουν συντηρητικοί] «Θα τα συμβούλευα υπέρ αυτού, αλλά πέραν τούτου δεν θα ανησυχούσα». [Εάν τα παιδιά του γίνουν Εργατικοί] «Θα είναι δική τους επιλογή στην ηλικία που βρίσκονται. Δεν θα με ένοιαζε όπως και να 'χει».

Ένας Άγγλος εξειδικευμένος εργάτης (εργατικός): [Εάν ο γιός του γινόταν συντηρητικός] «Θα έλεγα πως έκανα πολύ καλή δουλειά όταν τον μεγάλωνα, αν μπλεκόταν μ' αυτούς, αλλά θα ήμουν απογοητευμένος».

Η κοινή απάντηση των Γερμανών γονέων εκφράζει αντίθεση στο να γίνουν μέλη οποιουδήποτε κόμματος ή προτείνει το αγνότερο είδος βιωματικής εμπειρίας.

Ένας Γερμανός ταχυδρομικός υπάλληλος: «Θα τους προειδοποιούσα να μην συνδεθούν με κανένα κόμμα αλλά το CDU θα ήταν το πιο υποφερτό».

Μια Γερμανίδα νοικοκυρά: «Θα ήταν καλύτερα για αυτόν να κράταγε τις αποστάσεις του. Με τον Χίτλερ περάσαμε αυτή την ανακατωσούρα. Πολύ αμφίβολο αν θα είναι καλύτερα στις μέρες μας».

Ένας Γερμανός ιδιοκτήτης καταστήματος ρούχων: «Ο γιος μου εναντιώνεται σε όλα τα κόμματα. Δεν ασχολείται ξεκάθαρα με κανένα. Ως επιχειρηματίας,

δεν μπορείς να μπλέκεσαι σε τέτοιου είδους πράγματα».

Ένας Γερμανός επιχειρηματίας: «Από την πείρα μου θα έλεγα: Αν είσαι έξυπνος, γίνε μέλος σε όποιο έχει τη μεγαλύτερη δύναμη – αλλά όχι από ιδεαλισμό. Δεν πιστεύω πια σε αυτά».

Πιο ακραία είναι τα σχόλια που συναντήσαμε στους Ιταλούς ερωτώμενους, ιδίως όσον αφορά το Κομμουνιστικό Κόμμα:

Ένας Ιταλός μικρο-στέλεχος της κυβέρνησης (χριστιανοδημοκράτης): «Αν το ήξερα, θα τους έλεγα να επιλέξουν ένα κόμμα της Δεξιάς, ποτέ της Αριστεράς. Αν γινόντουσαν κομμουνιστές, θα τους έδερνα σα σκυλιά και θα τους μισούσα».

Ένας Ιταλός φούρναρης (χριστιανοδημοκράτης): [Εάν τα παιδιά του γίνονταν μέλη του DC] «Θα προσπαθούσα να τα αναθρέψω σωστά. Αν (ο γιος) γραφόταν στο DC, θα ήμουν ευχαριστημένος». [Εάν τα παιδιά του γίνονταν κομμουνιστές] «Αν ήθελαν να γραφτούν, θα τα αποκήρυσσα».

Ένας Ιταλός ξυλουργός (χριστιανοδημοκράτης): [Αν ο γιος του γινόταν κομμουνιστής] «Θα προσπαθούσα να τον αποτρέψω, αφού λένε τόσο πολλά λόγια και βλέπει κανείς ότι δεν πάνε ποτέ στην Εκκλησία».

Οι αριστεροί Ιταλοί ερωτώμενοι ήταν λιγότερο ακραίοι στις δηλώσεις τους:

Μια Ιταλίδα νοικοκυρά με αριστερό προσανατολισμό: [Εάν ο γιος της γινόταν μέλος του DC] «Θα έλεγα: Κακόμοιρε γιε μου! Δεν συμπαθώ και πολύ το DC. Μου μοιάζουν υποκριτές».

Ένας Ιταλός αγρότης (κομμουνιστής): [Εάν τα παιδιά του γίνονταν μέλη του DC] «Όσο τα πράγματα γίνονται με τον σωστό τρόπο, δεν έχει σημασία είτε γίνουν κομμουνιστές, είτε σοσιαλιστές, είτε χριστιανοδημοκράτες».

Στους Μεξικάνους ερωτώμενους, όπως και στους Γερμανούς, συναντήσαμε έναν σημαντικό αριθμό που εναντιώνεται κατ' αρχήν στην κομματική ένταξη.

Ένας Μεξικάνος εργάτης: [Για κάθε είδος κομματικής ένταξης] «Δεν είναι καλό. Νομίζω ότι για να έχει κανείς την ησυχία του, είναι απαραίτητο να μένει μακριά απ' αυτά, καθώς στην πολιτική πρέπει να είσαι πολύ έμπειρος και αρκετά τυχερός για να προσγειωθείς ομαλά».

Μια Μεξικανή νοικοκυρά: «Δεν θα μου άρεσε εάν έμπαιναν στην πολιτική, αφού αυτό συνέχεια φέρνει προβλήματα. Αν κάποιος είναι ειλικρινής, οι υπόλοιποι δεν συμφωνούν μαζί του. Αν είναι απατεώνας, οι άνθρωποι το καταλαβαίνουν και δεν τον συμπαθούν».

Ένας Μεξικάνος κλειδαράς: «Δεν θα μ' άρεσε τα παιδιά μου να μπουν στην πολιτική. Θα ήθελα ένα από τα παιδιά μου να σπουδάσει νομικά. Αν ήταν στην πολιτική, θα έπρεπε να είναι πολύ ειλικρινή και να μην ωφεληθούν προσωπικά».

Η ΡΟΗ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Έχουμε δείξει έως τώρα πως οι άνθρωποι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία νιώθουν περισσότερο ελεύθεροι να εκφράσουν τις πολιτικές τους απόψεις ανοιχτά και πως η ένταση του κομματισμού σε αυτές τις χώρες είναι μικρότερη από ό,τι στη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό. Την ίδια στιγμή, τα δεδομένα μας δείχνουν ότι αυτές οι εθνικές διαφορές είναι διαφορές στον βαθμό, με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία στο ένα άκρο, τους Ιταλούς στο άλλο, τη Γερμανία και το Μεξικό στη μέση.

Είμαστε στη διαδικασία να αποκαλύψουμε την «τριχοειδή» δομή της δημοκρατίας και τη συναισθηματική κουλτούρα (affective culture)⁶⁴ που συνδέεται με αυτή. Η αναλογία είναι χρήσιμη αν δεν το παρακάνουμε. Τα βασικά δευτερογενή συστατικά της υποδομής μιας δημοκρατίας –πολιτικά κόμματα, ομάδες συμφερόντων και μέσα επικοινωνίας– είναι ανάλογα με τις φλέβες και τις αρτηρίες του κυκλοφορικού συστήματος. Μόνο εάν αυτά διασυνδέονται επαρκώς με την πρωταρχική δομή της κοινότητας –οικογένεια, φιλικά δίκτυα, γειτονιά, θρησκευτικές ομάδες, επαγγελματικές ομάδες, και τα παρόμοια– μπορούν να κυκλοφορήσουν αποτελεσματικά οι ατομικές ορμές, ανάγκες,

64. Σε μια πιο σύγχρονη ορολογία θα μιλούσαμε για συναισθηματικό κλίμα (emotional climate) και συναισθηματική κουλτούρα (emotional culture στα αγγλικά). Το συναισθηματικό κλίμα αναφέρεται στους τρόπους που οι άνθρωποι σχετίζονται συναισθηματικά και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους στο πλαίσιο της λειτουργίας συγκεκριμένων κοινωνικό-πολιτικών και πολιτισμικών δομών στη χρονική κλίμακα της μέσης διάρκειας. Η συναισθηματική κουλτούρα αναφέρεται στις θυμικές διαθέσεις των μελών μιας μικρής ή μεγάλης ομάδας στη χρονική κλίμακα της μακράς διάρκειας. Υπό την έννοια αυτή, το συναισθηματικό κλίμα συμπάθειας, λόγω χάριν, για τα θύματα μιας πολεμικής αντιπαράθεσης που διαρκεί αρκετά χρόνια (π.χ. ο πόλεμος στην Συρία ή στην πρώην Γιουγκοσλαβία) καλλιεργείται εντός του πλαισίου μιας συναισθηματικής κουλτούρας φιλανθρωπίας και αλληλεγγύης στη βάση των σταθερών αξιακών προσανατολισμών μιας ορισμένης κοινωνίας. Πρβλ. de Rivera, J. (1992). Emotional climate: Social structure and emotional dynamics. In K.T. Strongman (Ed.), *International review of studies on emotion*, Vol. 2. Chichester, John Wiley & Sons, σ. 197-218. (ΣτΕ)

απαιτήσεις και προτιμήσεις, από το άτομο και τις πρωτογενείς ομάδες στο πολιτικό σύστημα. Η συντριπτική πλειονότητα των μελών όλων των πολιτικών συστημάτων ζουν τις ζωές τους, ανακαλύπτουν, αναπτύσσουν και εκφράζουν τα συναισθήματα και τις ελπίδες τους στις οικείες ομάδες της κοινότητας. Είναι λίγα τα άτομα που εντάσσονται ολοκληρωτικά στο πολιτικό σύστημα και γίνονται πολιτικά όντα. Σε αυτές τις κοινωνίες όπου οι δευτερογενείς πολιτικές δομές συναρθρώνονται αποτελεσματικά με τις οικείες πρωτογενείς, υπάρχει μια βαθμωτή κίνηση από το «δημόσιο» στο «ιδιωτικό», από το επαγγελματίας-πολιτικός-πλήρους-απασχόλησης στο κατά-διαστήματα-ενεργός-πολίτης. Εκεί που οι πρωτογενείς δομές παραμένουν εκτός της οργάνωσης και λειτουργίας της πολιτείας ή όταν λειτουργούν παθητικά και όχι ως ενεργοί συμμετέχοντες εντός αυτής, τότε τα άτομα έχουν τρεις επιλογές: να εμπλακούν πλήρως στην πολιτική, να αποσυρθούν ή να γίνουν παθητικοί αποδέκτες της.

Υπονοείται με άλλα λόγια ότι, σε μια δημοκρατία που λειτουργεί αποτελεσματικά, ένα σημαντικό ποσοστό των μελών της ενσωματώνεται στο πολιτικό σύστημα μέσω της διαπλοκής των πιο διάχυτων δομών της κοινότητας με τις πιο διαφοροποιημένες δομές της πολιτείας. Μόνο μέσω αυτής της συμπερίληψης της οικογένειας και της κοινότητας από την ίδια την πολιτεία μπορούν να κυκλοφορήσουν οι ορμές, οι ανάγκες, τα παράπονα και οι ελπίδες του μέσου ανθρώπου και να επηρεάσουν τη μορφή και το περιεχόμενο της πολιτικής αντιπαράθεσης και της διαμόρφωσης δημόσιων πολιτικών. Η ροή των απαιτήσεων και των αξιώσεων συντηρείται από τη ροή του συναισθήματος – από την ικανοποίηση επίτευξης στόχων ή από τον ενθουσιασμό για κάποια πολιτική αναμέτρηση, από τον θυμό για μια πολιτική ήττα, τον εκνευρισμό για τη στρεψοδικία των πολιτικών, την περιφρόνηση για τη δημαγωγία, την ανειλικρίνεια, τη διαφθορά. Ο ιστός της δημοκρατίας εντός του οποίου οι πρωτογενείς δομές συναρθρώνονται καλά με τις δευτερογενείς έχει το χρώμα της υγείας, έχει τον «τόνο» ενός καλού κυκλοφορικού.

Όταν για τον έναν ή τον άλλο λόγο το πολιτικό σύστημα αποτυγχάνει να συναρθρωθεί με τις δομές της οικείας κοινότητας, τότε οι απαιτήσεις και τα συναισθήματα δεν ρέουν ανεμπόδιστα στο πολιτικό σύστημα και η πολιτεία μπορεί να χάσει την επαφή της με τις προσωπικές διαθέσεις και τις ανάγκες των μελών της. Οι άνθρωποι μπορεί τότε να αποσυρθούν συναισθηματικά από το πολιτικό σύστημα ή να συνδεθούν με αυτό παθητικά δεχόμενοι τις μεταθέσεις (displacements), τις προβολές (projections) και άλλους παραλογισμούς εξτρεμιστικών κινήματων. Η επιτυχία των κομμουνιστικών κινήματων σε τέτοιες χώρες μπορεί να αποδοθεί στην κομμουνιστική τεχνική της δημιουργίας μιας προσίδιας υποδομής, ιδίως μιας δικής της πρωτογενούς υποδομής (του πυρήνα), που αντλεί από αυτά τα αρνητικά συναισθήματα και τα διοχετεύει *ενάντια* στις νομιμοποιημένες δομές της πολιτείας, αντί να τα διοχετεύει *εντός* της.

Για να μην υπάρξει κάποια ασάφεια ως προς αυτήν την τοποθέτηση, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ένα πολιτικό σύστημα όπως το ιταλικό, που περιέχει πολλά ακραία κινήματα, τόσο της αριστεράς όσο και της δεξιάς, με κανέναν τρόπο δεν μπορούμε να πούμε ότι υστερεί σε πολιτικά συναισθήματα. Το κρίσιμο σημείο εδώ αφορά τη *ροή* της

συναισθηματικής ενέργειας από το άτομο και την κοινότητα προς τους επίσημους πολιτικούς θεσμούς. Αναμφίβολα οι ενεργοί δρώντες και κάποιοι από τους υποστηρικτές του Κομμουνιστικού, του Σοσιαλιστικού Κόμματος και του MSI⁶⁵ έχουν και εκφράζουν έντονα αρνητικά συναισθήματα για τους κυβερνητικούς και κοινωνικούς θεσμούς, ενώ έχουν και εκφράζουν θετικά συναισθήματα και για εναλλακτικές μορφές πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Ο Τύπος, οι κοινοβουλευτικές διαβουλεύσεις, οι κομματικές συναντήσεις και οι διαδηλώσεις καταγράφουν την υψηλή συχνότητα εμφάνισης αρνητικής συναισθηματικής ενέργειας και αξιολόγησης στο επίπεδο της επικοινωνίας των ελίτ. Τα δεδομένα μας θα δείξουν ότι αυτό το μοτίβο του κομματικού ανταγωνισμού των ελίτ συνδέεται με μια διάθεση απόσυρσης και ενδεχομένως εξέγερσης, που εντοπίζεται σε μεγάλο αριθμό καθημερινών ανθρώπων, μια τάση να συγκρατούν την αφοσίωσή τους προς το πολιτικό σύστημα (όπως έχουμε ήδη αναφέρει) και να αποφεύγουν τη συναισθηματική εμπλοκή σε εκλογικές αναμετρήσεις.

Πολλές ερωτήσεις που απευθύναμε στόχευαν στην κατανόηση της ροής της συναισθηματικής ενέργειας προς και από την εν γένει πολιτεία. Η σημαντικότερη πράξη μαζικής συμμετοχής σε κάθε δημοκρατία είναι οι εκλογές. Συνεπώς, οι ερωτήσεις μας περιστράφηκαν γύρω από τα συναισθήματα κατά τις προεκλογικές εκστρατείες. Η πρώτη από τις τέσσερις ερωτήσεις μας στόχευε να αποτυπώσει τα συναισθήματα σχετικά με την ψηφοδοσία. Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν: «Ποια από τις παρακάτω προτάσεις περιγράφει καλύτερα τα συναισθήματά σας όταν πάτε στην κάλπη για να ρίξετε την ψήφο σας;». Τους δόθηκε τότε μια λίστα προτάσεων, η οποία περιλάμβανε τα ακόλουθα: «Αντλώ ένα αίσθημα ικανοποίησης από αυτό· το κάνω μόνο και μόνο επειδή έχω αυτό το καθήκον, νιώθω ενοχλημένος, είναι χάσιμο χρόνου· δεν νιώθω τίποτα το ιδιαίτερο».

Στους ερωτώμενους τέθηκαν αργότερα οι ακόλουθες τρεις ερωτήσεις για το είδος των συναισθημάτων που βίωναν κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας: «Θυμώνετε ποτέ για κάποιο από τα πράγματα που συμβαίνουν κατά τις προεκλογικές εκστρατείες; Βρίσκετε ποτέ τις προεκλογικές εκστρατείες ευχάριστες και απολαυστικές; Βρίσκετε ποτέ τις προεκλογικές εκστρατείες ανόητες ή γελοίες;». Σε κάθε μία από αυτές τις ερωτήσεις, οι ερωτώμενοι μπορούσαν να υποδείξουν εάν ένιωθαν τα συγκεκριμένα συναισθήματα συχνά, κάποιες φορές ή ποτέ. Στον Πίνακα IV.12 βλέπουμε τα ποσοστά όσων ανέφεραν ότι ένιωσαν ικανοποίηση ενώ ψήφισαν, και σε ορισμένες περιπτώσεις ή συχνά ένιωσαν θυμό, ευχαρίστηση ή περιφρόνηση, σε κάθε μία από τις πέντε χώρες.

Στον πίνακα παρουσιάζονται αρκετές σημαντικές διαφορές. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι ψηλά στην έκφραση όλων των συναισθημάτων. Σχεδόν τα τρία τέταρτα των Αμερικανών ερωτώμενων ανέφεραν συναισθήματα ικανοποίησης όταν ηγαίνουν στις

65. Το MSI (Movimento Sociale Italiano - Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα) ήταν ένα νεο-φασιστικό κόμμα που ιδρύθηκε το 1946 από παλιούς οπαδούς του Μουσολίνι. Στις αρχές του '60 ήταν το τέταρτο μεγαλύτερο κόμμα της Ιταλίας. Το 1995 διαλύθηκε και ενσωματώθηκε στο ακροδεξιό κόμμα AN (Alleanza Nazionale - Εθνική Συμμαχία) του Gianfranco Fini. (ΣτΕ)

κάλπες. Τα δύο τρίτα ανέφεραν ότι απολαμβάνουν τις προεκλογικές εκστρατείες και περισσότεροι από τους μισούς ανέφεραν ότι κάποιες φορές νιώθουν θυμό ή νιώθουν ότι αυτά που συνέβησαν ήταν ανόητα ή γελοία. Μόλις το 12 τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων ανέφεραν πως δεν νιώθουν κανένα από αυτά τα συναισθήματα κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών. Η Αγγλία ήταν η δεύτερη στη σειρά κατάταξης στην έκφραση ικανοποίησης για τις εκλογές και τις προεκλογικές εκστρατείες. Η Γερμανία ήταν τρίτη στη σειρά, αλλά υπήρξε μια ενδιαφέρουσα αντιστροφή. Ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες και το Ηνωμένο Βασίλειο ένα υψηλότερο ποσοστό απολαμβάνει τις προεκλογικές εκστρατείες, αντί να νιώθει θυμό και περιφρόνηση, στη Γερμανία τα ποσοστά που αναφέρουν αρνητικά συναισθήματα ήταν μεγαλύτερα από αυτά των αρνητικών. Η Ιταλία ήταν χαμηλά σε όλα αυτά τα συναισθήματα, και το 54 τοις εκατό των ερωτώμενων ανέφερε πως δεν έχει βιώσει ποτέ κανένα από αυτά για τις προεκλογικές εκστρατείες. Το Μεξικό ήταν επίσης χαμηλά στην αναφορά συναισθημάτων για την ψηφοδοσία και τις εκλογές, αλλά όχι τόσο χαμηλά όσο στην Ιταλία.

Πίνακας IV.12 Στάσεις και συναισθήματα για τις εκλογές και τις προεκλογικές εκστρατείες στις πέντε χώρες

Ποσοστό που δηλώνει πως	Η.Π.Α.	Η.Β.	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Νιώθει ικανοποίηση όταν πάει στις κάλπες*	71	43	35	30	34
Κάποιες φορές βρίσκει τις προεκλογικές εκστρατείες ευχάριστες και απολαυστικές	66	52	28	18	34
Κάποιες φορές θυμώνει κατά τις προεκλογικές εκστρατείες	57	41	46	20	26
Κάποιες φορές βρίσκει τις εκστρατείες χαζές ή γελοίες	58	37	46	15	32
Ποτέ δεν απολαμβάνει, ποτέ δεν θυμώνει και ποτέ δεν νιώθει περιφρόνηση κατά τις εκστρατείες	12	26	35	54	41
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων για κάθε ερώτηση	970	963	955	995	1007

* Αυτή η ερώτηση τέθηκε μόνο σε όσους ψήφισαν σε μία ή περισσότερες από τις τρεις τελευταίες εθνικές εκλογές ή σε πρόσφατες τοπικές εκλογές. Αριθμός περιπτώσεων για τη συγκεκριμένη ερώτηση: ΗΠΑ, 693· ΗΒ, 959· Γερμανία, 869· Ιταλία, 923· Μεξικό, 652.

Το ιταλικό μοτίβο χαμηλής συναισθηματικής εμπλοκής στις προεκλογικές εκστρατείες έχει ενδιαφέρον όταν το συγκρίνουμε με τις προηγούμενες μετρήσεις μας για τον κομματισμό. Στη μέτρηση της απόστασης μεταξύ των δεξιών και αριστερών κομμάτων – όπως μετρήθηκε από την αμοιβαία εκτίμηση των κομμάτων και τη συχνότητα εμφάνισης αρνητικών στάσεων προς τον γάμο εκτός του κομματικού κοινωνικού κύκλου–, οι Ιταλοί βγήκαν πολύ υψηλά. Πώς μπορούμε να συμβιβάσουμε τη χαμηλή συχνότητα έκφρασης συναισθηματικής εμπλοκής στις προεκλογικές εκστρατείες με την υψηλή

συχνότητα του ανταγωνιστικού κομματισμού; Η εξήγηση φαίνεται πως βρίσκεται στο γεγονός ότι οι Ιταλοί, σε γενικές γραμμές, δεν βλέπουν τις προεκλογικές εκστρατείες ως αναμετρήσεις. Δεν βλέπουν τις προεκλογικές εκστρατείες ως αναγκαίες και η αναλογία όσων αναφέρουν πως δεν δίνουν καμία σημασία στις προεκλογικές εκστρατείες είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από οποιαδήποτε άλλη χώρα (βλ. Πίνακα IV.13).

Με άλλα λόγια οι Ιταλοί τείνουν να αποσύρονται από την εκλογική διαδικασία, όπως τείνουν να αποξενώνονται από τη διακυβέρνηση και το έθνος. Θα μπορούσε κανείς να δει την έντονη δέσμευση στο κόμμα τους ως απόρριψη του κομματικού *συστήματος*, μια απόρριψη δηλαδή των υπόλοιπων κομμάτων ως συντελεστών ενός συστήματος αλληλόδρασης. Επίσης, δεν αντιμετωπίζουν το δικό τους κόμμα ως έναν εκλογικό ανταγωνιστή, αλλά ως εκκλησία ή ως «τρόπο ζωής». Ο κομματισμός εδώ είναι μια πλήρης και ισχυρή δέσμευση με έντονη αρνητικότητα, διότι τα αντίπαλα στρατόπεδα κινούνται σε μια διαφορετική και απειλητική ηθική διάσταση. Από την άλλη μεριά η κομματική ταύτιση έχει και μια έντονα θετική όψη διότι το κόμμα του καθενός είτε είναι μια πραγματική εκκλησία είτε, αν πρόκειται για την Αριστερά, το κοσμικό λειτουργικό της ισοδύναμο.

Πίνακας IV.13 Ανάγκη για προεκλογικές εκστρατείες και παρακολούθηση εκλογών, ανά χώρα^α

Χώρα	Ποσοστό που λέει ότι οι προεκλογικές εκστρατείες είναι αναγκαίες ^β	Ποσοστό που δεν δίνει καμία σημασία στις προεκλογικές εκστρατείες ^γ
ΗΠΑ	74	12
Μεγάλη Βρετανία	63	29
Γερμανία	42	27
Ιταλία	29	54
Μεξικό	61	45

^α Τα ποσοστά κάθε περίπτωσης αφορούν το σύνολο του δείγματος.

^β Η ακριβής διατύπωση της ερώτησης: «Κάποιοι πιστεύουν ότι οι εκστρατείες είναι απαραίτητες ώστε το κοινό να κρίνει υποψηφίους και θέματα. Άλλοι λένε πως προκαλεί τόση πικρία και είναι τόσο αναξιόπιστες που θα ήμασταν καλύτερα χωρίς αυτές. Εσείς τι νομίζετε; Είναι αναγκαίες ή θα ήμασταν καλύτερα χωρίς αυτές;».

^γ Η ακριβής διατύπωση της ερώτησης: «Τι γίνεται με τις εκστρατείες που τρέχουν την περίοδο των εθνικών εκλογών; Τις παρακολουθείτε, ίσως μόνο λίγο, ή καθόλου;».

Στις προσωπικές συνεντεύξεις βάθους ρωτήσαμε τους συμμετέχοντες πότε είχαν ψηφίσει τελευταία φορά και τι σκέψεις πέρασαν από το μυαλό τους ενώ έριχναν την ψήφο τους. Οι Ιταλοί ερωτώμενοι σπανίως ανέφεραν θετικές αντιδράσεις. Πιο συνηθισμένες ήταν εκφράσεις άγχους ή αδιαφορίας:

Μια Ιταλίδα νοικοκυρά (Χριστιανοδημοκράτης): «Σκέφτηκα πως πρέπει να ψηφίσω, αν και σκέφτηκα ότι μάλλον δεν θέλω να ψηφίσω, καθώς συχνά για μια ψήφο μπορεί να καταστρέψουμε μια οικογένεια. Μπορεί να έρθει στην εξουσία μια κυβέρνηση που να ξεκινήσει πόλεμο και ένας σύζυγος να κληθεί στον στρατό».

Ένας Ιταλός λογιστής (Χριστιανοδημοκράτης): «Σκέφτηκα, κι αν δεν ψηφίζα το DC; Δεν ήμουν σίγουρος πώς να ψηφίσω. Φοβόμουν μήπως δεν έκανα το σωστό».

Μια Ιταλίδα νοικοκυρά (Χριστιανοδημοκράτης): «Φοβάμαι. Ανησυχώ διαρκώς για την ψηφοφορία και ότι μπορεί να κάνω λάθος».

Ένας Ιταλός σχολικός υπάλληλος (ανένταχτος): «Την τελευταία φορά πήγα στις κάλπες με ένα αίσθημα σχεδόν ντροπής ή αδιαφορίας».

Ένας Ιταλός εργάτης (κομμουνιστής): «Ένωθα πως έκανα το καθήκον μου, ακόμα κι αν είναι άχρηστο».

Μεταξύ των Γερμανών και των Μεξικάνων ερωτώμενων, συναντήσαμε επίσης δυσπιστία ή ματαιότητα, αν και κάπως σπανιότερα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία αυτά τα συναισθήματα αναφέρθηκαν κάποιες φορές, αλλά τα κυρίαρχα σχόλια περιείχαν εκφράσεις ευχαρίστησης και ικανοποίησης.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία η αναλογία των ερωτώμενων που ανέφεραν ότι τρέφουν συναισθήματα για την ψηφοδοσία και τις εκλογές αυξάνεται με το μορφωτικό επίπεδο (βλ. Πίνακα IV.14). Έχει κάποιο ενδιαφέρον ότι η έκφραση πολιτικού θυμού επηρεάζεται εντονότερα από την εκπαίδευση, όχι μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία αλλά και στη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό (βλ. Πίνακα IV.15). Το σημαντικό στοιχείο που πρέπει να σημειώσουμε στον Πίνακα IV.16 ωστόσο, είναι ότι, στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, όλα τα συναισθήματα ενισχύονται σημαντικά με την αύξηση του μορφωτικού επιπέδου. Είναι πολύ σημαντικό ότι στη Γερμανία μόνον ο θυμός αυξάνεται σημαντικά στην υψηλότερη βαθμίδα εκπαίδευσης: από το 43 τοις εκατό όσων έχουν κάποια πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο 73 τοις εκατό όσων έχουν κάποια πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Η συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι εκφράζουν ικανοποίηση όταν ψηφίζουν, βρίσκουν απολαυστικές τις εκλογές ή κάποιες φορές ανόητες ή γελοίες, αυξάνεται κάπως στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και πέφτει στην πανεπιστημιακή. Φαίνεται λοιπόν πως το γερμανικό μοτίβο της έντονα αρνητικής θυμικής προσέγγισης σημειώνεται περισσότερο σε άτομα υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου μεταξύ των Γερμανών της «άνωτερης τάξης». Το ότι ο πολιτικός θυμός είναι ένα ταξικό χαρακτηριστικό, όπως είναι και το εκπαιδευτικό επίπεδο, αναδεικνύεται όταν ελέγχουμε τα επαγγέλματα. Τότε η συχνότητα του θυμού διπλασιάζεται από το 34 τοις

εκατό μεταξύ των Γερμανών ανειδίκευτων εργατών στο 68 τοις εκατό του διευθυντικού και επαγγελματικού προσωπικού. Οι αυξήσεις στη συχνότητα έκφρασης άλλων συναισθημάτων μεταξύ των γερμανικών επαγγελματικών ομάδων είναι χαμηλότερης τάξης.

Πίνακας IV.14 Στάσεις και αισθήματα για τις εκλογές και τις προεκλογικές εκστρατείες στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία, με βάση την εκπαίδευση

Ποσοστά που αναφέρουν ότι	ΗΠΑ			ΗΒ			Γερμανία		
	Κάποια πρωτοβ.	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.	Κάποια πρωτοβ.	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.	Κάποια πρωτοβ.	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.
Νιώθουν ικανοποίηση όταν πάνε στις κάλπες*	58	75	82	41	47	57	35	37	26
Κάποιες φορές βρίσκουν τις εκστρατείες ευχάριστες και απολαυστικές	60	67	77	52	54	62	37	47	27
Κάποιες φορές θυμώνουν κατά τη διάρκεια των εκστρατειών	43	62	71	37	47	62	43	63	73
Κάποιες φορές βρίσκουν τις εκστρατείες ανόητες ή γελοίες	53	56	73	37	37	54	44	51	42
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	338	443	188	593	322	24	790	124	26

* Με τη σειρά που εμφανίζονται στις παραπάνω στήλες, ο αριθμός των περιπτώσεων αυτής της ερώτησης (τέθηκε μόνο σε ψηφοφόρους): ΗΠΑ, 226, 309, 151· ΗΒ, 552, 264, 23· Γερμανία, 729, 102, 23.

Μπορούμε τώρα να προσθέσουμε ένα νέο στοιχείο στο προφίλ της γερμανικής πολιτικής κουλτούρας. Είδαμε ήδη ότι η γερμανική εθνική υπερηφάνεια επικεντρώνεται στην οικονομία και στον εθνικό χαρακτήρα παρά στο πολιτικό σύστημα. Είδαμε συγχρόνως ότι οι Γερμανοί εκτιμούν τον αντίκτυπο που έχει η διακυβέρνηση στις ζωές τους και περιμένουν ίση και υπεύθυνη αντιμετώπιση από τη γραφειοκρατία και την αστυνομία. Τώρα ανακαλύπτουμε ότι τα γερμανικά συναισθήματα για συγκεκριμένες πολιτικές όψεις του κυβερνητικού τους συστήματος τείνουν προς τον αρνητισμό και αυτός με τη σειρά του τείνει να εκδηλώνεται εντονότερα στη μορφωμένη μεσαία και ανώτερη μεσαία τάξη. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για εκείνα ακριβώς τα στοιχεία που στις περισσότερες δημοκρατικές χώρες τείνουν να υποστηρίζουν τις δημοκρατικές διαδικασίες· στη σύγχρονη γερμανική δημοκρατία ωστόσο φαίνεται να έχουν τη μικρότερη υποστήριξη.

Τα πολιτικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μορφωμένων Γερμανών αντανακλούν αμφιθυμία. Από τη μία, η πολιτική γνώση αυξάνεται με την εκπαίδευση. Έτσι,

οι μορφωμένοι Γερμανοί έχουν περισσότερη πολιτική πληροφόρηση, παρακολουθούν συχνότερα τις συζητήσεις γύρω από θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος στα μέσα επικοινωνίας και μιλούν συχνότερα για την πολιτική με άλλους ανθρώπους. Αποδέχονται επίσης συχνότερα τις δημοκρατικές αξίες από ό,τι οι λιγότερο μορφωμένοι, αλλά όσον αφορά τα πολιτικά συναισθήματα οι πλέον μορφωμένοι Γερμανοί εμφανίζουν μεγαλύτερη αποξένωση και αρνητισμό από ό,τι οι λιγότερο μορφωμένοι. Η υπερηφάνεια λοιπόν ως προς την πολιτική φυσιογνωμία του έθνους και η ικανοποίηση κατά τις εκλογικές διαδικασίες μειώνονται με την άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου. Έτσι, ανακαλύπτουμε ότι μόνον ο θυμός αυξάνεται κατακόρυφα με την εκπαίδευση κατά τις προεκλογικές εκστρατείες.

Δύο πιθανές εξηγήσεις μπορούν να δοθούν για αυτό το φαινόμενο στη Γερμανία. Πρώτον, η μορφωμένη μεσαία τάξη στη Γερμανία δεν ανέπτυξε ποτέ μια πλήρως δημοκρατική κουλτούρα. Αυτό που παρατηρούμε στα δεδομένα μας είναι η επιμονή αυτής της αυταρχικής υποτακτικής κουλτούρας, που προσδίδει νομιμοποίηση στην εξουσία και τη γραφειοκρατία, αλλά όχι στα πολιτικά κόμματα και τον εκλογικό ανταγωνισμό.

Υπάρχει μία ακόμη εξήγηση για αυτές τις τάσεις. Οι μορφωμένες γερμανικές μεσαίες τάξεις είχαν σε μεγάλο βαθμό συμβιβαστεί με τον εθνικοσοσιαλισμό και σε πολλές περιπτώσεις τους επιβλήθηκαν κυρώσεις (έστω και για μικρό χρονικό διάστημα) κατά τις πρώτες φάσεις της κατοχής της ηττημένης Γερμανίας από τους συμμάχους. Η εκ μέρους τους απουσία συναισθηματικής επένδυσης στο γερμανικό έθνος και την πολιτική διαδικασία μπορεί να υποδηλώνει άγχος για την εκ νέου εμπλοκή σε ριψοκίνδυνες καταστάσεις. Ίσως να ισχύουν και οι δύο παράγοντες: μια αίσθηση δυσφορίας λόγω της αταξίας και της απουσίας αξιοπρέπειας στη δημοκρατική πολιτική, καθώς και άγχος για κάθε είδους πολιτική εμπλοκή, εξαιτίας του τραύματος του Ναζισμού.

Στον Πίνακα IV.15, όπου παρουσιάζονται οι σχέσεις μεταξύ μόρφωσης και συναισθηματικής επένδυσης στις εκλογές στην Ιταλία και το Μεξικό, αποκαλύπτονται οι ίδιες τάσεις που αναδείχθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, αν και τα ποσοστά είναι εμφανώς μικρότερα. Η συχνότητα λοιπόν όλων των θυμικών τάσεων στην Ιταλία στο πανεπιστημιακό επίπεδο είναι κάτω του 40 τοις εκατό, σε σύγκριση με την ομάδα «καμία εκπαίδευση», που είναι υπό το 15 τοις εκατό. Στο Μεξικό εμφανίζεται η ίδια τάση, με το εύρος να είναι μεγαλύτερο από της Ιταλίας, αλλά χαμηλότερο από τις άλλες χώρες. Στο πανεπιστημιακό επίπεδο, οι Μεξικάνοι ερωτώμενοι κυμαίνονται από το 46 τοις εκατό που αισθάνεται απόλαυση για τις προεκλογικές εκστρατείες έως το 65 τοις εκατό που δηλώνει ότι ορισμένες φορές θυμώνει κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών.

Πίνακας IV.15 Στάσεις και συναισθήματα για τις εκλογές και τις προεκλογικές εκστρατείες στην Ιταλία και το Μεξικό, με βάση την εκπαίδευση

Ποσοστά που αναφέρουν ότι	Ιταλία					Μεξικό			
	Καμία εκπαιδ.	Κάποια πρωτοβ.	Κατώτ. δευτερ.	Ανώτ. δευτερ.	Κάποια πανεπιστ.	Καμία εκπαιδ.	Κάποια πρωτοβ.	Κάποια δευτεροβ.	Κάποια πανεπιστ.
Νιώθουν ικανοποίηση όταν πάνε στις κάλπες*	10	28	29	26	25	12	24	28	49
Κάποιες φορές βρίσκουν τις εκστρατείες ευχάριστες και απολαυστικές	9	16	24	31	35	26	36	37	46
Κάποιες φορές θυμώνουν κατά τη διάρκεια των εκστρατειών	12	19	23	26	39	18	25	40	65
Κάποιες φορές βρίσκουν τις εκστρατείες ανόητες ή γελοίες	9	17	29	23	39	24	31	50	55
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	88	604	148	97	54	221	656	103	24

* Με τη σειρά που εμφανίζονται στις παραπάνω στήλες, ο αριθμός των περιπτώσεων αυτής της ερώτησης (τέθηκε μόνο σε ψηφοφόρους): *Ιταλία*, 85, 583, 129, 93 και 50· *Μεξικό*, 103, 456, 75, και 18.

Η ανάλυσή μας για τις εθνικές διαφορές στα συναισθήματα για την πολιτική και τον κομματισμό έφεραν στο φως τα παρακάτω μοτίβα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία υπάρχει μια διάχυτη αίσθηση ελευθερίας και ασφάλειας στην πολιτική επικοινωνία. Η θυμική προσέγγιση στα κόμματα είναι σχετικά ψύχραιμη ενώ και κάθε είδους αισθήματα ρέουν σχετικά ελεύθερα προς το πολιτικό σύστημα. Στη Γερμανία οι άνθρωποι φαίνεται να νιώθουν πιο περιορισμένοι ως προς αυτό και η κομματική ταύτιση εμφανίζεται με μεγαλύτερη ένταση. Ο θυμός και η περιφρόνηση φαίνεται πως είναι τα συναισθήματα που απαντώνται συχνότερα κατά τις προεκλογικές εκστρατείες. Στην Ιταλία, η αναλογία του πληθυσμού που νιώθει ελεύθερη να επικοινωνεί γύρω από τα πολιτικά ζητήματα και παραδέχεται ότι έχει αισθήματα για τις εκλογές είναι πολύ περιορισμένη. Συγχρόνως, η ένταση του κομματισμού είναι εξαιρετικά υψηλή. Στο Μεξικό η πολιτική επικοινωνία είναι επίσης περιορισμένη, αλλά όχι στον ίδιο βαθμό με την Ιταλία. Η έκφραση συναισθημάτων για τις εκλογές είναι ομοίως χαμηλή, αλλά όχι τόσο χαμηλή όσο στην Ιταλία, με το επίπεδο του κομματισμού να είναι υψηλό, αλλά και πάλι όχι τόσο υψηλό όσο στην Ιταλία.

ΤΥΠΟΙ ΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

Στην αρχή αυτού του κεφαλαίου διατυπώσαμε την άποψη ότι η αποτελεσματική λειτουργία της δημοκρατίας απαιτεί μια μορφή κομματισμού που αποφεύγει τον έντονο ανταγωνισμό στο ένα άκρο και την πολιτική αδιαφορία στο άλλο. Στις προηγούμενες σελίδες περιγράψαμε τη συχνότητα εμφάνισης του ακραίου κομματικού χάσματος στις πέντε χώρες μας, όπως αυτό μετρήθηκε από τις στάσεις προς τον γάμο μεταξύ ατόμων διαφορετικής κομματικής προέλευσης και τα είδη των αισθημάτων που έχουν οι οπαδοί κομμάτων προς τις εκλογικές αναμετρήσεις.

Είμαστε τώρα σε θέση να παρουσιάσουμε μια τυπολογία του κομματισμού με βάση τη βαθμολογία που συνδυάζει αυτές τις δύο μετρήσεις στάσεων. Αν διχοτομήσουμε τις απαντήσεις στις δύο επιμέρους ερωτήσεις, έχουμε την παρακάτω τετραμερή τυπολογία:

1. *Ο δεκτικός κομματικός οπαδός.* Αυτός είναι ο ερωτώμενος που εκφράζει αδιαφορία για τον γάμο μεταξύ ατόμων διαφορετικής κομματικής προέλευσης, πλην όμως περιγράφει τον εαυτό του ως άτομο που επενδύει συναισθηματικά στις προεκλογικές εκστρατείες. Αυτός ο ανοιχτός και δεκτικός οπαδός κόμματος εμπλέκεται συναισθηματικά στις εκλογικές αναμετρήσεις, αλλά δεν είναι τόσο έντονα κομματικός ώστε να κόψει τις σχέσεις του με μέλη αντίπαλων κομμάτων. Στον Πίνακα IV.16 βλέπουμε ότι το 82 τοις εκατό των Αμερικανών, το 61 τοις εκατό των Βρετανών, το 44 τοις εκατό των Γερμανών και το 42 τοις εκατό των Μεξικάνων εκδηλώνουν αυτό το είδος κομματισμού, ενώ μόνο το 14 τοις εκατό των Ιταλών ανήκουν σε αυτή την κατηγορία.
2. *Ο απαθής κομματικός οπαδός.* Μπορεί να μοιάζει αντιφατικό να μιλάμε για απαθή οπαδό κόμματος, αλλά αυτός είναι ο ερωτώμενος που ψήφισε ένα από τα μεγάλα κόμματα, που εξέφρασε αδιαφορία για τον γάμο μεταξύ ατόμων διαφορετικής κομματικής προέλευσης, που αρνήθηκε ότι αισθάνεται κάποιο από τα τρία συναισθήματα της συνέντευξής μας για τις εκλογές (θυμό, ικανοποίηση, περιφρόνηση). Είναι ο αδιάφορος ψηφοφόρος, που βρίσκεται σε κάθε πολιτικό σύστημα, που ρίχνει την ψήφο του αλλά δεν εμπλέκεται στις εκλογικές αναμετρήσεις. Βλέπουμε πως η Ιταλία έχει τη μεγαλύτερη αναλογία απαθών κομματικών οπαδών και οι Ηνωμένες Πολιτείες τη χαμηλότερη, με τις άλλες χώρες στο ενδιάμεσο.
3. *Ο αφοσιωμένος κομματικός οπαδός.* Αυτός είναι ο ερωτώμενος που τον απασχολεί ο γάμος μεταξύ ατόμων εκτός των ορίων του κόμματος και εμπλέκεται συναισθηματικά στις εκλογές. Διαχωρίζεται ξεκάθαρα από τους κομματικούς του αντιπάλους και εμπλέκεται συναισθηματικά στις εκλογικές αναμετρήσεις. Βλέπουμε στον Πίνακα IV.16 ότι αυτός ο τύπος απαντάται συχνότερα στη Γερμανία και το Μεξικό, ενώ η Ιταλία, η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες ακολουθούν με αυτή τη σειρά.
4. *Ο κοινοτικός κομματικός οπαδός.* Αυτός είναι ο ερωτώμενος που αν και προβληματίζεται για τον γάμο μεταξύ ατόμων διαφορετικής κομματικής προέλευσης, αδιαφορεί για τις προεκλογικές εκστρατείες. Οι κομματικοί οπαδοί αυτού του

είδους δεν εμπλέκονται ιδιαίτερα στην πολιτική και τους αποκαλούμε «κοινοτικούς κομματικούς οπαδούς».

Πίνακας IV.16 Τύποι κομματισμού ανά χώρα

Ποσοστό που είναι	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Δεκτικός κομματικός οπαδός	82	61	44	14	42
Απαθής κομματικός οπαδός	8	22	18	30	24
Αφοσιωμένος κομματικός οπαδός	10	14	25	20	25
Κοινοτικός κομματικός οπαδός	0	3	13	36	9
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός (όσων αποδέχτηκαν ότι είναι οπαδοί ή ψηφοφόροι κάποιο μεγάλου κόμματος και παραλείποντας όσους δεν είχαν γνώμη για τον διακομματικό γάμο ή δεν είχαν συγκεκριμένα συναισθήματα κατά την προεκλογική εκστρατεία	736	719	485	300	489

Όπως θα δούμε παρακάτω, πρόκειται κυρίως για θρησκευόμενες γυναίκες. Η κομματική τους ταύτιση δεν συνιστά πολιτικό αλλά πολιτισμικό-θρησκευτικό φαινόμενο. Συναντάμε αυτόν τον τύπο σε μεγάλους αριθμούς μόνο στην Ιταλία, με το 36 τοις εκατό να ανήκει σε αυτή την κατηγορία.

Αυτό που τραβά τη ματιά μας στον Πίνακα IV.16 είναι η έντονη διαφορά μεταξύ της Ιταλίας και όλων των υπόλοιπων χωρών. Αυτή η ακραία απόκλιση του ιταλικού μοτίβου οφείλεται εν μέρει στην πολύ μεγάλη συχνότητα άρνησης των αριστερόστροφων ψηφοφόρων να αποκαλύψουν το κόμμα τους. Ξέρουμε από τα εκλογικά αποτελέσματα ότι σχεδόν τέσσερις στους δέκα Ιταλούς ψηφοφόρους υποστηρίζουν το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα, ενώ σχεδόν το ένα τρίτο υποστηρίζει αριστερά κόμματα (τους Κομμουνιστές και τους Σοσιαλιστές του Νέννι). Στο δείγμα μας, το 35 τοις εκατό των ερωτώμενων είπαν πως ψηφίζουν το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα και 10 τοις εκατό δήλωσαν ότι είναι ψηφοφόροι αριστερού κόμματος. Έτσι, το ιταλικό μοτίβο που παρουσιάζεται στον Πίνακα IV.16 είναι εξαιρετικά στρεβλό προς τη χριστιανοδημοκρατική κατεύθυνση.

Πράγματι, εάν δούμε την κοινωνική σύνθεση των επιμέρους τύπων κομματικών οπαδών, θα δούμε ότι στην Ιταλία ο κοινοτικός κομματικός τύπος αποτελείται κυρίως από γυναίκες που εκκλησιάζονται τακτικά και υποστηρίζουν τους Χριστιανοδημοκράτες. Υποστηρικτές των αριστερών κομμάτων είναι πιθανότερο να είναι δεκτικοί κομματικοί οπαδοί. Η Ιταλία λοιπόν μας θέτει μια ιδιαίτερη ανωμαλία, με ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο το επίσημο δημοκρατικό σύνταγμα υποστηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από παραδοσιακά-κληρικά στοιχεία που δεν είναι καθόλου δημοκρατικά, ούτε καν πολιτικά κατά

μία έννοια. Απέναντι από το σύνταγμα βρίσκεται μια Αριστερά που, τουλάχιστον εν μέρει και στο επίπεδο των ψηφοφόρων, όχι στο επίπεδο των ελίτ, εμφανίζει μια μορφή κομματικής δεκτικότητας που συνάδει προς ένα δημοκρατικό σύστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Το καθήκον της συμμετοχής

Ο πολίτης, αντίθετα από τον υποτακτικό, συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία πολιτικών εισροών – τη διαδικασία με την οποία λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις. Όμως, ο ρόλος του πολίτη, όπως έχουμε προτείνει, δεν αντικαθιστά τον υποτακτικό ή τον κοινοτικό ρόλο: προστίθεται σε αυτούς. Πολύ σπάνια το άτομο αντιλαμβάνεται τον ρόλο του ως πολίτη ως πιο σημαντικό ή εξέχοντα από τον ρόλο του ως υποτακτικού ή κοινοτικού, ως κάποιον δηλαδή για τον οποίο η πολιτική είναι θέμα άμεσης προτεραιότητας. Αυτό έχει επιβεβαιωθεί με πολλές έρευνες πολιτικής γνώμης. Όταν οι άνθρωποι ερωτώνται γενικά τι τους προβληματίζει ή τι θεωρούν σημαντικό, συνήθως αναφέρουν οικογενειακά προβλήματα, επαγγελματικά προβλήματα, οικονομικά προβλήματα, αλλά σπανίως πολιτικά προβλήματα.⁶⁶ Επιπλέον, αν ο κοινός άνθρωπος ενδιαφέρεται για πολιτικά ζητήματα, είναι πιθανότερο να ενδιαφέρεται για τις διαδικασίες εκροής παρά εισροής. Ενδιαφέρεται για το ποιος κερδίζει τις εκλογές, όχι για το πώς διεξάγονται, ποιος επωφελείται από τη νομοθεσία, πώς εγκρίνεται η νομοθεσία. Ακόμα και σε σχέση με την ψήφο του – μια διαδικασία σχεδιασμένη για να τον κάνει να συμμετέχει ενεργά στη λήψη αποφάσεων που αφορούν τη χώρα του –, μπορεί να συμπεριφέρεται με βάση τη συνήθεια, ψηφίζοντας για ένα κόμμα εξαιτίας κάποιας παραδοσιακής συμμαχίας ή για οποιονδήποτε άλλο λόγο που δεν έχει σχέση με την επιθυμία να κατευθύνει τη διαδικασία διαμόρφωσης δημόσιων πολιτικών.

Το ότι οι περισσότεροι άνθρωποι λειτουργούν ως υποτακτικοί μάλλον παρά ως πολίτες, αποτελεί οικείο θέμα. Πολλά κείμενα περιγράφουν αυτή την πραγματικότητα, αρκετά συχνά για να την αποδοκιμάσουν. Το ενδιαφέρον καθώς και η κριτική για τον ρόλο του κοινού ανθρώπου στο πολιτικό σύστημα είναι ιδιαίτερος χαρακτηριστικός στους συγγραφείς και τους στοχαστές που ασχολούνται με τα προβλήματα της δημοκρατίας – από τους αρχαίους Έλληνες έως τους σύγχρονους συγγραφείς που εστιάζουν στα πολιτικά ζητήματα της Αμερικής. Διότι είναι στη δημοκρατία που ο ρόλος του καθημερινού ανθρώπου ως συμμετέχοντα στις πολιτικές υποθέσεις της χώρας του είναι σημαντικός. Ο άνθρωπος που λειτουργεί ως υποτακτικός σε ό,τι αφορά τις σχέσεις του με την κυβέρνηση – ένας παθητικός αποδέκτης που ωφελείται ή ζημιώνεται από τις κυβερνητικές ενέργειες ρουτίνας – δεν θα φαινόταν ανεπαρκής σε μια παραδοσιακή, μη δημοκρατική κοινωνία. Τουναντίον, αυτού του είδους η σχέση θα υπερκάλυπτε όλα όσα αναμένονται από αυτόν. Όσα κάνει η κυβέρνηση τον επηρεάζουν, αλλά το γιατί ή το πώς η κυβέρνηση αποφασίζει να κάνει ό,τι κάνει είναι πέραν της σφαίρας των ικανοτήτων

66. Στην έρευνά μας, όταν οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν πώς περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους, δεν ήταν πάνω από το 3 τοις εκατό και στα πέντε έθνη που ανέφερε κάτι σχετικό με την πολιτική. Και στις περισσότερες περιπτώσεις το ποσοστό ήταν μικρότερο. Και τα αποτελέσματα άλλων ερευνών δείχνουν πως σχεδόν παγκοσμίως η πολιτική δεν βρίσκεται ψηλά στη σκέψη των ανθρώπων.

του. Έχει υποχρεώσεις αλλά παθητικές – πρέπει να είναι υπάκουος και να σέβεται την εξουσία. «Όλα όσα απαιτούνται για τη σωτηρία περιλαμβάνονται σε δύο αρετές, *πίστη* στον Χριστό και *υπακοή* στον νόμο».⁶⁷ Ως υποτακτικός μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ικανός, αλλά η ικανότητά του είναι «υποτακτική ικανότητα». Δεν θα επιδιώξει να επηρεάσει τις αποφάσεις της κυβέρνησής του, αλλά θα προσπαθήσει να βεβαιωθεί ότι τον μεταχειρίζονται σωστά από τη στιγμή που θα ληφθεί η απόφαση. Δεν είναι στη σφαίρα των ικανοτήτων του να μιλήσει για τους φόρους που πρέπει να επιβληθούν, αλλά από τη στιγμή που αποφασιστούν, ο ικανός υποτακτικός θα βεβαιωθεί ότι τον μεταχειρίζονται δίκαια εντός των ορίων αυτής της απόφασης. Ο νόμος είναι κάτι στο οποίο υπακούει, όχι κάτι που συμβάλλει στη διαμόρφωσή του. Εάν είναι ικανός γνωρίζει το νόμο, ξέρει τι πρέπει να κάνει και τι του οφείλεται.

Στις δημοκρατικές κοινωνίες, από την άλλη πλευρά, εκείνα που αναμένονται από αυτόν δεν περιορίζονται στον ρόλο του υποτακτικού. Αναμένεται να έχει τις αρετές του υποτακτικού – να υπακούει στο νόμο, να είναι αφοσιωμένος –, αλλά αναμένεται επίσης να παίρνει μέρος στη διαμόρφωση των αποφάσεων. Το νήμα που ενώνει τους πολλούς ορισμούς της δημοκρατίας είναι ότι η δημοκρατία είναι μια κοινωνία στην οποία «... οι καθημερινοί πολίτες ασκούν σχετικά υψηλό βαθμό ελέγχου στους ηγέτες».⁶⁸ Η δημοκρατία χαρακτηρίζεται λοιπόν από το γεγονός ότι η εξουσία πάνω σε σημαντικές αποφάσεις της κοινωνίας διαχέεται στον πληθυσμό της. Ο καθημερινός άνθρωπος αναμένεται να συμμετέχει ενεργά στις κυβερνητικές υποθέσεις, να γνωρίζει πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις και να γνωστοποιεί τις απόψεις του.

Το γεγονός ότι ο καθημερινός άνθρωπος δεν φτάνει το ιδανικό της κανονιστικής δημοκρατικής θεωρίας έχει προκαλέσει πολλή κριτική για την παθητικότητα και την αδιαφορία του. Ωστόσο, ο στόχος μας είναι να περιγράψουμε και να αναλύσουμε, όχι να επικροτήσουμε ή να κατηγορήσουμε. Σε κάθε περίπτωση, αξιολογικά ερωτήματα για τον ρόλο του ατόμου εντός του πολιτικού του συστήματος σχετίζονται άμεσα με πιο περιγραφικές και αναλυτικές διερωτήσεις. Ο θεωρητικός της πολιτικής ηθικής (political moralist) όταν περιγράφει τι *πρέπει* να κάνει το άτομο, δεν μένει ανεπηρέαστος από όσα πράγματι *κάνει*, και σίγουρα θα συνυπολογίσει ό,τι πιστεύει πως *μπορεί* να κάνει. Οι τρεις τύποι ερώτησης δεν είναι ταυτόσημοι, αλλά επηρεάζουν ο ένας τον άλλο, ιδίως αν υιοθετήσουμε την οπτική του ίδιου του καθημερινού ανθρώπου. Είπαμε ως εδώ για την απόσταση μεταξύ όσων οι θεωρητικοί, φιλόσοφοι και καθηγητές υποστηρίζουν ότι *πρέπει* να κάνει ο καθημερινός άνθρωπος εντός της δημοκρατίας, και όσων πράγματι *κάνει*. Τι γίνεται όμως με τον ίδιο τον καθημερινό άνθρωπο; Τι σκέφτεται *αυτός* ότι *πρέπει* να κάνει; Και πώς συγκρίνεται αυτό με ό,τι νομίζει πως *μπορεί* να κάνει και με όσα *κάνει*;

Αυτό το κεφάλαιο ασχολείται με το πρώτο ερώτημα: Τι νομίζει ο καθημερινός άνθρωπος ότι *πρέπει* να κάνει; Φιλόσοφοι και ιδεολόγοι της δημοκρατίας έχουν γράψει επί

67. Thomas Hobbes, *Leviathan*, Λονδίνο, 1945, Βιβλίο III, σ. 385.

68. Robert Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, Σικάγο, 1956, σ. 3.

μακρόν για τα καθήκοντα του πολίτη, αλλά ποια είναι η αντίληψη του κοινού ανθρώπου για τον ρόλο του στην πολιτική; Αν υποθέσουμε ότι το υπόδειγμα του δημοκρατικού πολίτη είναι ενεργητικό, συμμετέχει και έχει επιρροή, τότε τίθεται το ερώτημα αν αυτό φιλοδοξεί να είναι ο καθημερινός άνθρωπος. Και κάτι ακόμα σημαντικότερο: βλέπει άραγε τον εαυτό του ως ικανό να επηρεάσει τις αποφάσεις της κυβέρνησής του και να συμμετάσχει στη διαμόρφωσή τους; Σε αυτό το κεφάλαιο θα δούμε πώς αντιλαμβάνεται ο κοινός άνθρωπος τον ρόλο που πρέπει να παίζει, και στο επόμενο πώς αντιλαμβάνεται τον ρόλο που μπορεί να παίζει.

ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΚΑΛΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ;

Ο καλός πολίτης δεν είναι το ίδιο με τον καλό άνθρωπο. Ακόμα και ο πιο ενθουσιώδης υποστηρικτής της ιδιότητας του καλού πολίτη (good citizenship) δεν θα έλεγε πως η πολιτική συμμετοχή πρέπει να επιδιώκεται σε βάρος όλων των υπόλοιπων υποχρεώσεων. Ο ενεργός πολίτης με επιρροή, όπως περιγράφεται από την κανονιστική πολιτική θεωρία, δεν απαλλάσσεται από τις υποχρεώσεις του υποτακτικού. Αν συμμετέχει στη δημιουργία του νόμου, αναμένεται επίσης και να υπακούει στον νόμο. Υποστηρίχθηκε μάλιστα ότι, ακριβώς επειδή συμμετέχει, έχει και μεγαλύτερο καθήκον να υπακούει. Ούτε και θα ήθελε κανείς η συμμετοχή του στα κοινά να διεξάγεται σε βάρος των προσωπικών του υποχρεώσεων. Είναι βέβαιον πως η γυναίκα που περιγράφει ο Ρίσμαν [Riesman], η οποία άφησε τα ωρνώμενα παιδιά της κλεισμένα στο δωμάτιό τους για να παρακολουθήσει τη συνάντηση μιας ένωσης για τη βελτίωση της γειτονιάς, δεν αποτελεί το ιδεώδες για το οποίο παλεύουν οι υπερασπιστές της ιδιότητας του καλού πολίτη.⁶⁹ Πάντα θα υπάρχουν φυσικά συγκρούσεις μεταξύ των απαιτήσεων των διαφορετικών ρόλων, αλλά οι υποχρεώσεις του ενός ρόλου δεν υποκαθιστούν τις υποχρεώσεις κάποιου άλλου.

Υπογραμμίζουμε εδώ αυτό το σημείο επειδή εισάγει μια περιπλοκότητα στην απόπειρά μας να μετρήσουμε τον βαθμό στον οποίο το ιδανικό του συμμετέχοντος πολίτη υπάρχει στο μυαλό των ανθρώπων. Διότι ο άνθρωπος που πιστεύει ότι πρέπει να είναι σωστός στην προσωπική του ζωή –εργάζεται για το καλό της οικογένειάς του ή, για να παραθέσουμε έναν από τους ερωτώμενους, «Αν είναι ξυλουργός, πρέπει να είναι ένας καλός ξυλουργός»–, μπορεί να πιστεύει επίσης ότι πρέπει να είναι ενεργός πολίτης που συμμετέχει. Ομοίως, ο άνθρωπος που πιστεύει ότι πρέπει να πληρώνει τους φόρους του και να υπακούει στους νόμους είναι ένας «καλός υποτακτικός». Ο ίδιος άνθρωπος μπορεί να είναι και «καλός πολίτης». Μόνον όταν ένα άτομο σκέφτεται το οικογενειακό του όφελος ως τον αποκλειστικό στόχο του, ή αν αντιλαμβάνεται τον ρόλο του στο πολιτικό σύστημα με οικογενειακούς όρους, είναι κοινοτικός και δεν είναι επιπροσθέτως

69. David Riesman, *Faces in the Crowd*, Νιου Χέιβεν, 1952, σσ. 82-83.

πολίτης. Μόνον όταν ένα άτομο σκέφτεται πως η σχέση του με το κράτος εξαντλείται στον υποτακτικό του ρόλο είναι υποτακτικός και δεν είναι επιπροσθέτως ενεργός πολίτης.

Στην προσπάθεια να διαπιστώσουμε κατά πόσον ο ρόλος της συμμετοχής έχει προστεθεί σε αυτούς του κοινοτικού και του υποτακτικού στις πέντε χώρες της μελέτης μας, εξετάσαμε τις σχέσεις των ερωτώμενων με την τοπική τους κοινότητα. Μας ενδιέφερε ο βαθμός στον οποίο οι ερωτώμενοι θεωρούσαν ότι έχουν κάποιο είδος ευθύνης να είναι ενεργοί στην κοινότητά τους – είτε θεσμικά είτε με άτυπο τρόπο είτε σε σχέση με την τοπική αυτοδιοίκηση είτε σε σχέση με τους συμπολίτες τους. Η τοπική κοινότητα έμοιαζε ένα καλό σημείο για να ξεκινήσουμε, καθώς εκεί ακριβώς τα προβλήματα διακυβέρνησης φαίνεται πως είναι πιο κατανοητά, τα διοικητικά όργανα λιγότερο απομακρυσμένα, οι ευκαιρίες αποτελεσματικής, ατομικής συμμετοχής για τον πολίτη περισσότερες στο τοπικό επίπεδο από ό,τι στο επίπεδο της εθνικής διακυβέρνησης. Στην πραγματικότητα έχει συχνά υποστηριχτεί ότι η αποτελεσματική δημοκρατία στηρίζεται στην ικανότητα του ατόμου να συμμετέχει τοπικά, αφού μόνον εκεί μπορεί να αναπτύξει κάποια αίσθηση ελέγχου των πολιτικών υποθέσεων. Όπως το θέτει ο Μπράις [Bryce] (και όπως συνεχώς επιχειρηματολογούν οι υποστηρικτές της τοπικής αυτονομίας), «Απαραίτητο συστατικό μιας ικανοποιητικής δημοκρατίας είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό πρέπει να έχει βιώσει την ενεργό συμμετοχή είτε στις διεργασίες μικρών αυτοδιοικούμενων ομάδων, είτε σε σχέση με την τοπική διακυβέρνηση, τα συνδικάτα, τις συνεργατικές ή άλλες μορφές δραστηριότητας».⁷⁰

ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

Σε αυτό το κεφάλαιο και σε μεγάλο μέρος του επόμενου θα ασχοληθούμε με τις στάσεις προς την τοπική διακυβέρνηση. Κατά την ερμηνεία των απαντήσεων που δόθηκαν σε ερωτήσεις για την τοπική αυτοδιοίκηση, ήρθαμε αντιμέτωποι με το πρόβλημα ότι οι δομές της τοπικής διακυβέρνησης διαφέρουν από έθνος σε έθνος, αλλά και εντός του ίδιου του έθνους. Αυτές οι δομικές διαφορές εξηγούν εν μέρει τις διαφορές στις στάσεις που εντοπίστηκαν μεταξύ των εθνών. Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη αυτές τις διαφοροποιήσεις. Αν και είναι αδύνατον να περιγράψουμε πλήρως τα μοτίβα της τοπικής διακυβέρνησης των πέντε χωρών –υπάρχουν πολυάριθμα επίπεδα τοπικής αυτοδιοίκησης και στις πέντε χώρες, όπως και σημαντικές παραλλαγές μεταξύ περιφερειών–, μπορούμε να συγκεκριμενοποιήσουμε ορισμένες ομοιότητες και διαφορές μεταξύ αυτών.

Εν πρώτοις, και οι πέντε χώρες έχουν κάποια μορφή τοπικής διακυβέρνησης. (Είναι σημαντικό εδώ να σημειώσουμε ότι ασχολούμαστε με τις πιο τοπικές μονάδες: μονάδες κάτω από το επίπεδο της πολιτείας, του ομόσπονδου κρατιδίου, ή της επαρχίας) Και η

70. James Bryce, *Modern Democracies*, Νέα Υόρκη, 1921, I, σ. 132. (Βλ. παρακάτω, κεφ. 6.)

τοπική μονάδα, είτε πρόκειται για κοινότητα, municipio, Gemeinde, δήμο ή δημοτικό διαμέρισμα, όλα, αδιακρίτως σχεδόν, έχουν κάποιου είδους τοπικά εκλεγμένο συμβούλιο ή ένα σύνολο αξιωματούχων. Σε κάθε χώρα, λοιπόν, υπάρχει ένα σύνολο τοπικά εκλεγμένων μονάδων στο οποίο μπορούμε να επικεντρωθούμε.

Πέραν όμως αυτής της ομοιότητας, η τοπική διακυβέρνηση διαφέρει πολύ μεταξύ των πέντε χωρών. Από την οπτική των στάσεων των ερωτώμενων απέναντι στη συμμετοχή τους στην τοπική κοινότητα, προέκυψαν δύο τύποι δομικών διαφοροποιήσεων που είναι ιδιαίτερα σημαντικοί: ο βαθμός της τοπικής αυτονομίας και ο βαθμός στον οποίο οι τοπικές δομές καλλιεργούν τη συμμετοχή των πολιτών. Είναι δύσκολο να μετρήσουμε με ακρίβεια τον βαθμό αυτονομίας των μονάδων τοπικής διακυβέρνησης εντός των κρατών. Υπάρχουν εντός αυτών διαφοροποιήσεις, τα κριτήρια αυτονομίας δεν είναι ξεκάθαρα και τα δεδομένα συχνά απουσιάζουν. Ωστόσο, οι πέντε χώρες διαφέρουν τόσο πολύ από αυτή την άποψη –και οι διαφορές μεταξύ τους είναι γενικά μεγαλύτερες από τις διαφορές εντός της κάθε χώρας–, ώστε μπορεί κανείς με ασφάλεια να κατατάξει τις χώρες σύμφωνα με την τοπική αυτονομία. Είναι ξεκάθαρο πως στο ένα άκρο το μοτίβο της τοπικής διακυβέρνησης των Ηνωμένων Πολιτειών παρουσιάζει τον μεγαλύτερο βαθμό τοπικής αυτονομίας. Το εύρος των θεμάτων που ελέγχουν οι τοπικές κοινότητες –η αστυνομία και τα σχολεία είναι δύο καίρια παραδείγματα, ενώ οι κοινότητες δεν διαχειρίζονται μόνο τη διοίκηση των σχολείων αλλά, σε πολλές περιπτώσεις, διαμορφώνουν στην πράξη την εκπαιδευτική πολιτική–, όπως και το εύρος της ελευθερίας της τοπικής διακυβέρνησης από εξωτερικό έλεγχο φαίνεται πως είναι πολύ μεγαλύτερο στις Ηνωμένες Πολιτείες από ό,τι οπουδήποτε αλλού.

Η Μεγάλη Βρετανία κατατάσσεται αμέσως μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες στον βαθμό τοπικής αυτονομίας. Το εύρος των θεμάτων που ελέγχει η τοπική αυτοδιοίκηση είναι μικρότερο –η εκπαιδευτική πολιτική, για παράδειγμα, ελέγχεται από υπηρεσίες της κεντρικής κυβέρνησης σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό– και εντός του ενιαίου βρετανικού κράτους, η τοπική αυτονομία δεν προβλέπεται τυπικά από εσωτερικές διατάξεις, όπως συμβαίνει στα συντάγματα πολλών αμερικανικών πολιτειών. Ωστόσο, οι Βρετανοί έχουν μεγάλη παράδοση τοπικής αυτοδιοίκησης. Και τα τοπικά συμβούλια ασκούν διοικητικό έργο και δρουν σε περιορισμένα νομοθετικά πεδία, με την άδεια της κεντρικής κυβέρνησης.⁷¹

Είναι δύσκολο να κατατάξουμε τις άλλες τρεις χώρες με ακρίβεια. Ως προς την επίσημη δομή της τοπικής διακυβέρνησης ωστόσο είναι σχετικά εύκολο να προσδιορίσουμε τη χαμηλότερη θέση. Η ύπαρξη συστήματος των επαρχιών στην Ιταλία περιορίζει

71. Βλ., για παράδειγμα, W. Eric Jackson, *Local Government in England and Wales*, Λονδίνο, 1690. Δεν λέμε φυσικά ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία δεν υπάρχει εξωτερικός έλεγχος επί της τοπικής διακυβέρνησης. Εννοείται πως υπάρχει μεγάλος εξωτερικός έλεγχος που διαρκώς αυξάνεται – τις επιπλοκές αυτού του σημείου θα τις εξετάσουμε παρακάτω. Αλλά, αναλογικά μιλώντας, η τοπική διακυβέρνηση σε αυτά τα δύο έθνη έχει μια ζωντάνια που λείπει στα άλλα τρία.

ουσιαστικά κάθε ευκαιρία για τοπική αυτοδιοίκηση. Οι κοινότητες στην Ιταλία έχουν τοπικά εκλεγμένα συμβούλια, αλλά έχουν λίγη ελευθερία δράσης. Κάθε σχέδιο δράσης πρέπει να υποβάλλεται στον κεντρικά τοποθετημένο νομάρχη της περιφέρειας, ο οποίος κρίνει τη νομιμότητά της. Ορισμένα δε σημαντικά ζητήματα, όπως ο δημοτικός προϋπολογισμός και η φορολογική πολιτική, πρέπει να εγκρίνονται από την περιφερειακή διοικητική επιτροπή (Giunta Provinciale Amministrativa), η οποία εγκρίνει και τη νομιμότητα και τη σκοπιμότητα της δράσης. Είναι μάλλον απίθανο μια δομή τοπικής διακυβέρνησης αυτού του τύπου, στην οποία υπάρχει ένας κεντρικά τοποθετημένος αξιωματούχος με την εξουσία να επιβλέπει τις τοπικές δραστηριότητες, να καλλιεργήσει υψηλό βαθμό τοπικής αυτονομίας. Αν και υπάρχουν στοιχεία μιας μεγαλύτερης τοπικής αυτονομίας από ό,τι θα περίμενε κανείς δεδομένης της επίσημης δομής, εδώ ο βαθμός αυτονομίας είναι πιθανότητα ο χαμηλότερος μεταξύ των πέντε χωρών.⁷²

Όπως και στις περισσότερες περιπτώσεις όταν κάποιος προσπαθεί να παρατάξει μια σειρά μονάδων σε μια κλίμακα, οι μονάδες κοντά στο μέσον της κλίμακας είναι αυτές που παρουσιάζουν τα δυσκολότερα προβλήματα στην κατηγοριοποίηση. Με όρους βαθμού αυτονομίας τοπικής διακυβέρνησης, είναι μάλλον ακριβές να τοποθετήσουμε τη Γερμανία και το Μεξικό μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας από τη μία, και της Ιταλίας από την άλλη. Αλλά πρέπει να προσεγγίσουμε τον χαρακτηρισμό αυτών των δύο χωρών με μια κάπως μεγαλύτερη προσοχή. Ένας λόγος είναι το μεγάλο εύρος πιθανών παραλλαγών εντός του ομοσπονδιακού συστήματος, μια κατάσταση που εντείνεται στη Γερμανία από τις διαφορετικές τοπικές παραδόσεις και από την κάπως διαφορετική κληρονομιά από τις τρεις κατοχικές δυνάμεις.⁷³ Σε πολλές περιοχές της Γερμανίας υπάρχει μια ισχυρή παράδοση τοπικής αυτονομίας, όπως και μια τάση οι τοπικές κοινότητες να εμπλέκονται σε διάφορες δραστηριότητες, ιδίως μεταξύ πολλών από τις βορειότερες γερμανικές πόλεις που έχουν μακρά ιστορία τοπικής αυτοδιοίκησης.⁷⁴ Είναι όμως δύσκολο να υπολογίσουμε με ακριβή τρόπο κατά πόσον η τοπική αυτοδιοίκηση είναι ισχυρά εδραιωμένη και σε άλλες περιοχές της Γερμανίας.

Το Μεξικό, αντίθετα από την Ιταλία αλλά όμοια με τα άλλα τρία έθνη, έχει νομικές διατάξεις για μια σχετικά αυτόνομη τοπική διακυβέρνηση στο επίπεδο του *municipio*.

72. Βλ. Samuel Humes και Eileen M. Martin, *The Structure of Local Governments Throughout the World*, Χάγη, 1961, σσ. 319-24. Harold Zink κ.ά., *Rural Local Government in Sweden, Italy and India*, Λονδίνο, 1957 και Edward Banfield, *The Moral Basis of a Backward Society*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1958. Βλ. επίσης, Robert C. Fried, *The Italian Prefects*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Γέιλ, 1961.

73. Μετά την ήττα της στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το 1945 στη Γερμανία εγκαταστάθηκαν στρατιωτικές διοικήσεις των τεσσάρων νικητριών χωρών (ΗΠΑ, ΗΒ, Γαλλία και Σοβιετική Ένωση), οι οποίες άσκησαν κοινή εξουσία και κυριαρχία στη «Γερμανία ως σύνολο». Εδώ προφανώς οι συγγραφείς δεν περιλαμβάνουν την Σοβιετική Ένωση, καθώς η έρευνά τους αφορούσε την τότε Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και όχι την Ανατολική Γερμανία. (ΣτΕ)

74. Βλ. για παράδειγμα, Lorenz Fischer και Peter Van Hauten, «Cologne», στο William A. Robson (επιμ.), *Great Cities of the World*, Λονδίνο, 1957, σσ. 645-82.

Στην πράξη ωστόσο, αυτοί οι τοπικοί διοικητικοί θεσμοί δεν έχουν ιδιαίτερη επίδραση και μάλλον δεν είναι ιδιαίτερα αυτόνομοι, κυρίως εξαιτίας του κεντρικού ελέγχου επί των τοπικών οικονομικών και τη διάχυτη επιρροή του PRI, του μοναδικού σημαντικού μεξικάνικου πολιτικού κόμματος.⁷⁵ Η τοπική διακυβέρνηση σπανίως διαδραμάτιζε κάποιον ουσιαστικό ρόλο στο Μεξικό.⁷⁶

Οι χώρες διαφέρουν επίσης στον βαθμό που ο τοπικός μηχανισμός λήψης αποφάσεων επιτρέπει τη συμμετοχή των κατοίκων. Σε κάποιες κοινότητες –και πάλι αυτό διαφέρει εντός της κάθε χώρας αλλά μάλλον εντονότερα ανάμεσά τους– υπάρχουν περισσότερες ευκαιρίες για τη συμμετοχή του ατόμου στη λήψη αποφάσεων. Είναι κάπως δυσκολότερο να συγκρίνουμε τα έθνη από αυτή την άποψη, από ό,τι ήταν να τα συγκρίνουμε από την οπτική της τοπικής αυτονομίας. Υπάρχουν λιγότερες μελέτες για τον βαθμό στον οποίο τα άτομα πραγματικά συμμετέχουν στις τοπικές υποθέσεις, διότι αυτού του τύπου η συμμετοχή εξαρτάται τόσο από άτυπους όσο και από θεσμοθετημένους διαύλους συμμετοχής. Κάποια δεδομένα από τη μελέτη μας που θα παρουσιαστούν στο επόμενο κεφάλαιο, είναι χρήσιμα για αυτήν την κατηγοριοποίηση. Γενικά θα περίμενε κανείς ο βαθμός που η τοπική διοίκηση είναι ανοιχτή στη συμμετοχή του πολίτη για τη λήψη αποφάσεων να συνδέεται στενά με τον βαθμό της τοπικής αυτονομίας. Οι εντυπώσεις για την κοινοτική ζωή σε αυτά τις πέντε χώρες, αλλά και τα δεδομένα που θα παρουσιαστούν στο επόμενο κεφάλαιο, υποστηρίζουν αυτήν την υπόθεση.⁷⁷

Για την ερμηνεία, συνεπώς, των δεδομένων σε αυτό και το επόμενο κεφάλαιο, πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ένας από τους λόγους που τα άτομα διαφέρουν στη συχνότητα με την οποία ακολουθούν τις συμμετοχικές νόρμες, είναι ότι η δομή της διακυβέρνησης και η οργάνωση της κοινότητας αλλάζει από τη μια χώρα στην άλλη. Αυτό δεν καθιστά τα δεδομένα που έχουμε συγκεντρώσει γύρω από τις στάσεις λιγότερο σημαντικά. Όπως προτείναμε νωρίτερα, ακόμα και αν οι στάσεις που περιγράφουμε είναι εν μέρει καθορισμένες από τις πολιτικές δομές και το κοινωνικό σύστημα της κάθε χώρας,

75. Το Θεσμικό Επαναστατικό Κόμμα (Partido Revolucionario Institucional - PRI) είναι πολιτικό κόμμα του Μεξικού. Από την ίδρυσή του το 1929, κυβέρνησε το Μεξικό για 71 συνεχόμενα χρόνια, έως που στις εκλογές του 2000, έχασε και παρέδωσε την εξουσία στο Κόμμα Εθνικής Δράσης. (ΣΤΕ)

76. Για τον υπολογισμό της επιρροής του PRI στην πολιτική μιας μεξικάνικης πόλης, βλ. Scott, *Mexican Government in Transition*, σσ. 44-55, και William H Form και William V. d' Antonio, «Integration and Cleavage Among Community Influentials in Two Border Cities», *American Sociological Review*, XXIV, (1959), σσ. 804-14. Αν οι γνώσεις και η ικανότητά μας να μετρήσουμε αυτή τη διάσταση ήταν ακριβέστερες, είναι πιθανό να κατατάσσαμε το Μεξικό κοντά ή ακόμα και κάτω από την Ιταλία. Όμως, πιο ακριβείς περιγραφές απαιτούν ακριβέστερη έρευνα.

77. Όμως, ο βαθμός της τοπικής αυτοδιοίκησης και ο βαθμός στον οποίο τα άτομα μπορούν να συμμετέχουν εντός αυτής της διακυβέρνησης μπορεί να είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Είναι πιθανό, για παράδειγμα, να συνάγουμε από τη μελέτη του John Gimbel, *A German Community Under American Occupation: Marburg, 1945-1952*, Στάνφορντ, 1961, πως η απόπειρα της Αμερικανικής Κατοχής να εισαγάγει την τοπική δημοκρατία απέτυχε για τον απλούστατο λόγο ότι αν και έδωσαν εξουσία στις τοπικές ελίτ, αυτές οι ελίτ δεν ένιωθαν την υποχρέωση να διευρύνουν τη συμμετοχή των πολιτών.

αυτό δεν παραμερίζει το γεγονός ότι αυτές οι στάσεις επηρεάζουν με τη σειρά τους τις ίδιες αυτές δομές. Οι νόρμες που ακολουθεί το άτομο καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τον ρόλο που το σύστημα του επιτρέπει να έχει (μολονότι νόρμες και δομή σπανίως ταιριάζουν τέλεια μεταξύ τους). Οι νόρμες όμως ανατροφοδοτούν στη συνέχεια τη δομή, ενισχύοντάς την αν νόρμα και δομή ταιριάζουν καλά μεταξύ τους. Αντιθέτως, το σύστημα βρίσκεται υπό πίεση όταν νόρμες και δομή δεν ταιριάζουν. Τέλος, όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε παρακάτω, οι στάσεις προς τους τοπικούς διοικητικούς θεσμούς δεν εξηγούνται μόνον από τη σχέση μεταξύ ατόμου και τοπικής διοικητικής δομής (και το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και θα ειπωθεί εξίσου για την εθνική κυβέρνηση). Θα προσπαθήσουμε τώρα να δείξουμε, για παράδειγμα, ότι ο βαθμός στον οποίο τα άτομα πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν τους κυβερνώντες, και ιδιαίτερα οι τρόποι με τους οποίους θα επιχειρούσαν να ασκήσουν αυτή την επιρροή, δεν εξαρτάται μόνο από το κυβερνητικό σύστημα αλλά και από συγκεκριμένα κοινωνικά και συμπεριφορικά χαρακτηριστικά των ατόμων.

ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ

Το ερώτημά μας προς τους συμμετέχοντες στρεφόταν γύρω από τη συμμετοχή στις τοπικές υποθέσεις. Δεν μας ενδιέφερε μόνον η πολιτική συμμετοχή, αλλά και κάθε είδους εξωστρεφούς δραστηριότητας που ανέφερε το άτομο. Θέλαμε να ξέρουμε κατά πόσον τα άτομα πιστεύουν ότι έχουν οποιουδήποτε είδους υποχρέωση προς την κοινότητα – να νοιάζονται για πράγματα πέρα από τα προσωπικά προβλήματα της οικογενειακής ζωής και της εργασίας.⁷⁸

Ο Πίνακας V.1 συνοψίζει τις απαντήσεις που λάβαμε ως προς τον ρόλο που πρέπει να έχουν τα άτομα στην τοπική τους κοινότητα. Ταξινομήσαμε τους ερωτώμενους σε όσους πιστεύουν ότι ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει να έχει κάποιον ενεργό ρόλο στην κοινότητά του (δηλαδή όσους είπαν ότι ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει να παρακολουθεί συναντήσεις, να είναι μέλος οργανώσεων που εμπλέκονται με τις υποθέσεις της κοινότητας και τα παρόμοια), όσους πιστεύουν ότι οφείλει κανείς να συμμετέχει πιο παθητικά στις δραστηριότητες της κοινότητας (για παράδειγμα: πρέπει κανείς να ενδιαφέρεται για τις τοπικές υποθέσεις, να προσπαθεί να τις κατανοήσει και να είναι ενήμερος, να ψηφίζει), σε όσους νιώθουν ότι ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει να συμμετέχει απλώς στην εκκλησία και σε θρησκευτικές δραστηριότητες, και σε όσους δεν νομίζουν ότι ο καθημερινός άνθρωπος έχει κάποια υποχρέωση να εμπλακεί στις υποθέσεις της

78. Η ερώτηση ήταν: «Ξέρουμε πως ο καθημερινός άνθρωπος έχει πολλά προβλήματα που απασχολούν τον χρόνο του. Υπό αυτήν την έννοια, ποιος είναι ο ρόλος που νομίζετε ότι πρέπει να έχει ο καθημερινός άνθρωπος στις τοπικές υποθέσεις της πόλης ή της περιοχής του;». Ο συνεντευκτής προσπάθησε να καταλάβει όσο το δυνατόν περισσότερο τι ακριβώς ένιωθε ο ερωτώμενος πως οφείλει να κάνει στην κοινότητά του.

κοινότητάς του (εδώ συμπεριλήφθηκαν ερωτώμενοι που νιώθουν ότι ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει να διατηρεί μια σωστή προσωπική ζωή, που είπαν πως πρέπει να μην παίρνει μέρος στις υποθέσεις της κοινότητάς του, και που δεν ξέρουν ποιον ρόλο οφείλει το άτομο να έχει στην κοινότητά του).

Σύμφωνα με αυτόν τον πίνακα είναι σαφές ότι η εικόνα του πολίτη-ως-συμμετέχοντα είναι ευρύτερα διαδεδομένη σε κάποιες χώρες από ό,τι σε άλλες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία ένας μεγάλος αριθμός ερωτώμενων πιστεύουν ότι το άτομο πρέπει να συμμετέχει ενεργά στις υποθέσεις της κοινότητάς του. Οι μισοί από τους Αμερικανούς ερωτώμενους και το 39 τοις εκατό των Βρετανών αναφέρουν κάποιον ενεργό ρόλο που οφείλει να διαδραματίζει το άτομο. Στην Ιταλία, στο άλλο άκρο, υπάρχουν λίγοι που αντιλαμβάνονται τον πολίτη ως ενεργό συμμετέχοντα. Μόλις ένας στους δέκα Ιταλούς πιστεύει ότι ο καθημερινός άνθρωπος έχει υποχρέωση να αναλάβει κάποιον ενεργό ρόλο στην κοινότητά του. Οι αναλογίες των Γερμανών και των Μεξικάνων ερωτώμενων που έχουν κάποια εικόνα ενεργού πολίτη βρίσκεται μεταξύ των Αμερικανικών και Βρετανικών ποσοστών από τη μία, και των Ιταλικών από την άλλη. Ένας στους πέντε Γερμανούς ερωτώμενους και ένας στους τέσσερις Μεξικάνους αντιλαμβάνονται πως ο καθημερινός άνθρωπος έχει κάποια υποχρέωση συμμετοχής.⁷⁹

«Πρέπει κανείς να νοιάζεται τουλάχιστον για όσα συμβαίνουν στην κοινότητά του» ή «Πρέπει κανείς να είναι ενεργός στην εκκλησία και τις θρησκευτικές υποθέσεις»: αν θεωρήσουμε αυτές τις δηλώσεις ως έναν ενδείκτη (αν και σχετικά αδύναμο) της ύπαρξης κάποιας συμμετοχικής νόρμας, τότε οι αντιθέσεις μεταξύ των χωρών παραμένουν εντυπωσιακές. Στις Ηνωμένες Πολιτείες το 83 τοις εκατό των ερωτώμενων μιλούν για τον καθημερινό άνθρωπο σαν να έχει κάποια δέσμευση απέναντι στην κοινότητά του, που τον απομακρύνει από την εμπλοκή με καθαρά προσωπικές υποθέσεις – ακόμα και αν η ευθύνη είναι ελάχιστη. Η αναλογία στη Βρετανία είναι κάπως μικρότερη, στο 72 τοις εκατό. Στο Μεξικό και τη Γερμανία, περί το 60 τοις εκατό μιλά για κάποιον εξωστρεφή ρόλο του ατόμου, ενώ στην Ιταλία μόλις το 32 τοις εκατό κάνει τέτοια αναφορά.

Τι είδη δραστηριοτήτων έχουν υπόψη τους όταν λένε πως ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει να έχει κάποιον ρόλο στην τοπική κοινότητα; Όπως φαίνεται στον Πίνακα V.2, μικρό μόνο μέρος των ερωτώμενων σε κάθε χώρα αναφέρει την κομματική δραστηριότητα ως ευθύνη του ατόμου απέναντι στην κοινότητά του. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, οι ερωτώμενοι αναφέρουν συχνά πως παίρνουν μέρος σε σώματα τοπικής διακυβέρνησης, παρακολουθούν συναντήσεις και τα παρόμοια. Στη Γερμανία και το Μεξικό αυτό αναφέρεται σπανιότερα, αλλά αναφέρεται πιο συχνά από ό,τι στην Ιταλία.

79. Το μεξικάνικο μοτίβο εδώ έχει ενδιαφέρον και θα επιστρέψουμε σε αυτό αργότερα. Οι Μεξικάνοι ερωτώμενοι αναφέρουν κάποια υποχρέωση συμμετοχής συχνότερα από τους Γερμανούς και πολύ συχνότερα από τους Ιταλούς. Αυτή η σχετικά υψηλή αίσθηση καθήκοντος, σε συνδυασμό, όπως θα συζητήσουμε, με τη χαμηλή ενεργητικότητα και πληροφόρηση, είναι μια πτυχή του υπερθετικά επίδοξου τρόπου που οι Μεξικάνοι αυτο-κατανοούνται ως πολίτες.

Η ενεργός συμμετοχή στην κοινότητα με μια μη κυβερνητική έννοια –συμμετοχή σε ομάδες και οργανώσεις πολιτών ή άτυπη δραστηριότητα αρωγής προς την κοινότητα– αναφέρεται αρκετά συχνά στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τέτοια μη κυβερνητική δραστηριότητα αναφέρεται ελάχιστα στην Ιταλία, με τη Γερμανία και το Μεξικό να ακολουθούν τη Βρετανία. Η ενεργή συμμετοχή λοιπόν στις πέντε χώρες μπορεί χονδρικά να ομαδοποιηθεί: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία είναι χώρες όπου η εικόνα του πολίτη που συμμετέχει ενεργά είναι συχνότερα ένα κανονιστικό ιδεώδες. Στη Γερμανία και το Μεξικό, το ιδεώδες αυτό αναφέρεται αλλά λιγότερο συχνά. Και στην Ιταλία, αυτό το ιδεώδες είναι λιγότερο διαδεδομένο.

Πίνακας V.1 Πόσο ενεργός πρέπει να είναι ο καθημερινός άνθρωπος στην τοπική του κοινότητα, ανά χώρα

Ποσοστό που είπε πως ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Να είναι ενεργός στην κοινότητά του	51	39	22	10	26
Μόνο να συμμετέχει παθητικά*	27	31	38	22	33
Μόνο να συμμετέχει στις υποθέσεις της εκκλησίας*	5	2	1	0	-
Σύνολο όσων αναφέρουν κάποια εξωστρεφή δραστηριότητα	83	72	61	32	59
Μόνο να είναι σωστός στην προσωπική του ζωή*	1	1	11	15	2
Να μην κάνει τίποτα στην τοπική κοινότητα	3	6	7	11	2
Δεν ξέρω	11	17	21	35	30
Άλλο	2	5	1	7	7
Σύνολο ποσοστών	100	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	963	955	995	1.007

* Πολλαπλές απαντήσεις επιτρέπονταν, αλλά τις έχουμε απαλείψει από αυτόν τον πίνακα, όπου καταχωρούμε μόνο τις απαντήσεις για το *πολύ ενεργοί* (π.χ., την απάντηση που θα 'πέφτε συχνότερα στο τραπέζι). Έτσι, ένα άτομο που ανέφερε ενεργή και παθητική δραστηριότητα καταχωρούνταν μόνο στο πεδίο της ενεργού συμμετοχής. Κάποιος που θα ανέφερε συμμετοχή στον εκκλησιαστικό βίο και ορθή στάση στην προσωπική ζωή, καταχωρούνταν στο πρώτο και όχι στο τελευταίο.

Πίνακας V.2 Ποιον ρόλο πρέπει να έχει ο καθημερινός άνθρωπος στην τοπική του κοινότητα, ανά χώρα

Ποσοστό που επιλέγει	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
ΕΝΕΡΓΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ^α					
Να συμμετέχει σε δραστηριότητες της τοπικής διακυβέρνησης	21	22	13	5	11
Να συμμετέχει σε δραστηριότητες πολιτικών κομμάτων	6	4	4	1	5
Να συμμετέχει σε μη κυβερνητικές δραστηριότητες και σε οργανώσεις που ενδιαφέρονται για τις τοπικές υποθέσεις	32	17	9	5	10
ΠΙΟ ΠΑΘΗΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ^α					
Να προσπαθεί να κατανοεί και να πληροφορείται	21	11	24	6	29
Να ψηφίζει	40	11	24	6	29
Να ενδιαφέρεται για αυτά που συμβαίνουν	3	13	6	15	4
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΣΕ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ^α	12	2	2	-	-
Συνολικό ποσοστό ερωτώμενων που ανέφεραν κάποια εξωστρεφή δραστηριότητα ^β	83	72	61	32	59
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	970	963	955	995	1.007

α Τα ποσοστά αυτών των κατηγοριών είναι κάπως μεγαλύτερα από εκείνα του Πίνακα V.1, καθώς εδώ περιλαμβάνονται όλες οι απαντήσεις των ατόμων και όχι οι πιο ενεργητικές.

β Τα συνολικά ποσοστά είναι μικρότερα από το σύνολο των κελιών του πίνακα, διότι ο τελευταίος περιλαμβάνει πολλαπλές απαντήσεις.

Κάποιες απεικονίσεις μπορεί να φανούν χρήσιμες ώστε να ξεκαθαρίσουν τα πεδία δραστηριότητας που είχαν στο μυαλό τους οι ερωτώμενοι:

Μια Βρετανή νοικοκυρά: «Θα πρέπει να συμμετέχει κάπως στη δημόσια ζωή και να έχει λόγο στον πολεοδομικό σχεδιασμό, την εκπαίδευση και τη θρησκεία».

Μια Αμερικανή νοικοκυρά: «Όλοι πρέπει να συμμετέχουν στην εκκλησία και τις υποθέσεις της κοινότητας. [...] Πρέπει να συμμετέχουμε ενεργά για να κάνουμε τα σχολεία μας καλύτερα».

Μια μεξικανή νοικοκυρά: «Οι άνθρωποι πρέπει να διασκεδάζουν, αλλά και να έχουν αρκετό ελεύθερο χρόνο ώστε να ασχολούνται με πολιτικά και κοινωνικά θέματα».

Ένας Γερμανός εργάτης: «Πρέπει να σχηματιστούν οργανώσεις που θα διευκολύνουν [τους ανθρώπους] να συζητούν τα προβλήματά τους – για παράδειγμα, γνωμοδοτικά συμβούλια γονέων [Elternbeiräte] στα σχολεία».

Ένας Ιταλός καθηγητής: «Κάθε άτομο πρέπει να ενδιαφέρεται ενεργά και να κρίνει δίκαια και αυστηρά όταν είναι απαραίτητο».

Ένας Αμερικανός ταχυδρόμος: «Ο πολίτης πρέπει να έχει ενεργό ρόλο. [...] Μπορεί να έχει κάποιο τοπικό αξίωμα. Ή να κάνει εθελοντικές εργασίες, όπως του οδηγού, ή στον Ερυθρό Σταυρό. Εδώ έχουμε μια εθελοντική πυροσβεστική. Θα μπορούσε να βοηθά στην υπόθεση αυτή».

Αυτή η τελευταία παράθεση από τον Αμερικανό ταχυδρόμο υποδεικνύει πώς η ύπαρξη δομών στις οποίες μπορεί κανείς να συμμετέχει επηρεάζει τις νόρμες συμμετοχής που τηρεί το άτομο. Δεν θα περίμενε κανείς από ένα άτομο να νιώθει την υποχρέωση να συμμετέχει σε δραστηριότητες όπως «οδηγός» ή ο Ερυθρός Σταυρός και ο εθελοντισμός στην πυροσβεστική της κοινότητας, εάν δεν υπήρχαν τέτοιες δραστηριότητες.

Ένα από τα μοτίβα που συναντάμε σε πολλές απαντήσεις που τονίζουν την ενεργό συμμετοχή στην τοπική κοινότητα –μοτίβο που συναντάμε σε μεγάλο βαθμό στους ενεργούς δρώντες στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία– είναι ότι το άτομο πρέπει να συμμετέχει ενεργά στη λήψη αποφάσεων, ότι πρέπει, με έναν τρόπο ανεξάρτητο, να συμμετέχει στη διοίκηση της κοινότητας:

Μία Βρετανή εργάτρια: «Όλοι πρέπει να συμμετέχουν. [...] Πρέπει να βρίσκονται και να ανταλλάσσουν απόψεις για το πώς και το γιατί θα λειτουργήσει το ένα και το άλλο».

Μία Αμερικανίδα νοικοκυρά: «Νομίζω ότι κάποιος πρέπει να ψηφίζει. Εάν υπάρχουν δημοτικές συνελεύσεις, πρέπει να τις παρακολουθεί. [...] Εάν ο καθένας κάνει κάτι έστω και μικρό, θα προκύψει κάτι μεγάλο. Πολλοί

κάθονται και αφήνουν τους άλλους να κάνουν πράγματα για τους ίδιους και ύστερα παραπονιούνται».

Ένας Γερμανός αγρότης: «Πρέπει να συζητά για την πολιτική, αλλά να μη δέχεται τα πάντα, [πρέπει να] λέει τη γνώμη του».

Από την άλλη, η τοπική δραστηριότητα σημαίνει για κάποιους από τους ερωτώμενους πιο άτυπη κοινωνική συμμετοχή, ίσως ακόμα και μια βοήθεια προς τον γείτονα:

Ένας Γερμανός σοφέρ: «Δεν πρέπει απλά να μιλά, αλλά πρέπει και να πράττει. Για παράδειγμα, την περίοδο της συγκομιδής του σανού, δεν πρέπει κανείς να βάζει τα χέρια στις τσέπες και να κοιτά τους αγρότες να καταβάλλονται, πρέπει να συνδράμει. Στην τελική, είναι ζήτημα ευημερίας της κοινότητας».

Ένας Βρετανός επιχειρηματίας: «Πρέπει να βοηθά στις τοπικές οργανώσεις – σε ομίλους παιδιών, στους προσκόπους. Πρέπει να βοηθά τους γείτονές του και να είναι ένα καλό άτομο».

Αρκετοί ερωτώμενοι, όπως φαίνεται στον Πίνακα V.2, θεωρούν ότι το άτομο έχει πιο παθητική υποχρέωση συμμετοχής στην κοινότητά του. Αυτό συνήθως συμπεριλαμβάνει την υποχρέωση να έχει μια κάποια πληροφόρηση για όσα συμβαίνουν ή να ενδιαφέρεται γι' αυτά:

Μία Μεξικανή νοικοκυρά: «[Θα έπρεπε] να ενδιαφέρεται για το πώς σχηματίζεται η κυβέρνηση και να είναι ενεργός διαβάζοντας βιβλία και εφημερίδες».

Μία Βρετανή νοικοκυρά: «Οφείλει να ξέρει τι συμβαίνει. Να πηγαίνει κατά καιρούς σε συναντήσεις για να ενημερώνεται».

Ένας Ιταλός εργάτης: «Απλά να ενδιαφέρεται».

Αν και ο βαθμός αυτονομίας της τοπικής διακυβέρνησης διαφέρει από χώρα σε χώρα, και στις πέντε χώρες διενεργούνται εκλογές για κάποιο είδος τοπικού ή κοινοτικού συμβουλίου. Για πολλούς ερωτώμενους, όπως φαίνεται στον Πίνακα V.2, η ψηφοδοσία σε αυτές τις εκλογές θεωρείται υποχρέωση του ατόμου προς την κοινότητά του. Αν όμως το άτομο θεωρεί ότι εξαντλεί τις υποχρεώσεις απέναντι στην τοπική κοινότητα με τη συμμετοχή του στις εκλογές, τότε καταχωρήσαμε αυτή την απάντηση ως σχετικά παθητική

μορφή συμμετοχής στη ζωή της κοινότητας – αν και είναι αναμφίβολα μια μορφή συμμετοχής. Σε κάποιες περιπτώσεις, ιδίως μεταξύ των Γερμανών ερωτώμενων που ανέφεραν την ψηφοδοσία ως καθήκον, αυτή η ερμηνεία είναι πιο ξεκάθαρη. Το καθήκον της ψηφοδοσίας θεωρείται ρητά ότι εξαντλεί την ατομική ευθύνη και, πράγματι, την επικαλούνται ως πράξη που απαλλάσσει από κάθε άλλη κοινοτική ευθύνη:

Ένας Αμερικανός εργάτης με αναπηρία: «Νομίζω πως πρέπει να κάνουν το κομμάτι τους. Πέραν της ψήφου, δεν υπάρχουν πολλά περισσότερα που ο μέσος άνθρωπος μπορεί να κάνει. [...] Οφείλει κανείς να ψηφίζει και μετά να υποστηρίζει όποιο αξιόλογο πράγμα προσπαθεί να κάνει η κοινότητά του».

Ένας Βρετανός κτηνίατρος: «Τι πρέπει να κάνει το άτομο; Να εκλέγει τους αντιπροσώπους του. Αυτό είναι όλο».

Ένας Γερμανός εργάτης συνταξιούχος: «Ας διαλέξει τον δήμαρχο στις εκλογές. Αυτό είναι ό,τι χρειάζεται να κάνει. Ο δήμαρχος θα φροντίσει για όλα».

Ένας Γερμανός ελαιοχρωματιστής σπιτιών: «Πρέπει να ψηφίζει – αυτό είναι το σημαντικότερο πράγμα. Αλλά δεν πρέπει να είναι πολιτικά ενεργός ο ίδιος».

Μία Γερμανίδα νοικοκυρά: «Δεν το καταλαβαίνω αυτό. Πρέπει να δουλεύουμε. Οι άνθρωποι στο συμβούλιο είναι ευφύστεροι στο κάτω-κάτω. Θα κάνουν καλή δουλειά. Απλά πρέπει κανείς να ψηφίζει τους σωστούς».

Όπως επισημάναμε νωρίτερα, δεν θεωρούν όλοι οι ερωτώμενοι ότι το άτομο έχει κοινωνικές ευθύνες απέναντι στην τοπική κοινότητα. Όπως φάνηκε στον Πίνακα V.1, υπήρξε μεγάλος αριθμός ερωτώμενων στη Γερμανία και το Μεξικό, και ιδίως στην Ιταλία, που παραδέχτηκαν πως δεν είχαν καμία αίσθηση τοπικού καθήκοντος των πολιτών. Υπό αυτή την έννοια, οι κανόνες που αποδέχονται σχετικά με την κοινότητά τους σίγουρα δεν είναι αυτοί του πολίτη που συμμετέχει. Με μεγάλη βεβαιότητα, στρέφονται στην κοινότητά τους ως υποτακτικοί ή κοινοτικοί. Αυτοί απαντώνται και στα πέντε έθνη, αλλά πολύ συχνότερα στην Ιταλία (όπου το 15 τοις εκατό των ερωτώμενων επικαλούνται κοινοτικές αξίες – μεγαλύτερο σύνολο από όσους θεωρούν ότι το άτομο οφείλει να συμμετέχει ενεργά) και στη Γερμανία (όπου το 11 τοις εκατό των ερωτώμενων μιλά για παρόμοιες κοινοτικές αξίες). Παρατίθενται παρακάτω κάποια παραδείγματα για τους τρόπους με τους οποίους ερμηνεύεται η ευθύνη προς την κοινότητα ως κυρίως κοινοτική ή υποτακτική ευθύνη προς την προσωπική ζωή:

Μία Βρετανή νοικοκυρά: «Αυτό που μπορεί να κάνει ο σύζυγός μου είναι να

πηγαίνει στη δουλειά, δεν χρειάζεται να παίρνει μέρος και στις τοπικές υποθέσεις. Ορίζουμε συμβούλους και τ' αφήνουμε όλα σε αυτούς».

Ένας Γερμανός μηχανικός: «Φροντίζει κανείς την οικογένειά του δουλεύοντας. Κάνοντας τα παιδιά του αξιοπρεπείς ανθρώπους».

Ένας Γερμανός αγρότης: «Πληρώνω τους φόρους μου, πάω στην εκκλησία μου και κάνω τη δουλειά μου ως αγρότης».

Ένας Γερμανός μηχανικός: «Να εργάζεται κανείς και να υποστηρίζει αξιοπρεπώς την οικογένειά του. Αν το έκαναν αυτό όλοι, το κράτος θα είχε λιγότερα προβλήματα και λιγότερα έξοδα».

Μία Γερμανίδα νοικοκυρά: «Ο καθένας πρέπει να κάνει τη δουλειά του».

Ένας Ιταλός εργάτης: «Πρέπει να κάνει τη δουλειά του [...] να είναι καλός πολίτης και να φροντίζει την οικογένειά του».

Ένας Ιταλός τεχνίτης: «Πρέπει να είναι ειλικρινής και να ασχολείται με τη δουλειά του».

Ένα σημαντικό στοιχείο στη σχέση μεταξύ των υποτακτικών και κοινοτικών άτυπων κανόνων, καθώς και των άτυπων κανόνων που ρυθμίζουν την *civic competence*⁸⁰ προκύπτει από τα δεδομένα του Πίνακα V.2. Αν οι αξίες της ενεργούς συμμετοχής είναι ευρέως διαδεδομένες σε μια χώρα, αυτό δεν σημαίνει πως η θετική αποτίμηση της πιο παθητικής συμμετοχής απουσιάζει ή πως απουσιάζουν υποτακτικές και κοινοτικές αξίες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, όπου η ενεργός συμμετοχή αναφέρεται συχνότερα, η παθητικότερη πολιτική συμμετοχή της ψηφοδοσίας αναφέρεται εξίσου συχνά, όπως και η συμμετοχή στην εκκλησία ή τις θρησκευτικές δραστηριότητες. Και πολλοί από τους ερωτώμενους που αναφέρουν την ενεργό συμμετοχή, αναφέρουν επίσης πιο κοινοτικές νόρμες. Αυτό άλλωστε συμφωνεί με την αντίληψή μας ότι ο ρόλος του πολίτη χτίζεται πάνω στον υποτακτικό και κοινοτικό ρόλο, αλλά δεν τους αντικαθιστά.

Τα δεδομένα μας προτείνουν ξεκάθαρα έντονες διαφορές μεταξύ των εθνών στους ρόλους που θεωρούν οι ερωτώμενοι ότι πρέπει να αναλαμβάνουν τα άτομα στις τοπικές τους κοινότητες. Ωστόσο, τα δεδομένα μας δεν υποστηρίζουν πως όλοι όσοι νομίζουν πως το άτομο πρέπει να συμμετέχει ενεργά αναλαμβάνουν πράγματι παρόμοιο ρόλο.

80. Αποδίδουμε τον όρο *civic competence* με το «ικανότητα των πολιτών» υπό την έννοια της προσωπικής ικανότητας των ατόμων να δρουν έναντι του πολιτικού συστήματος. Εγγράφεται πρωτίστως στο πλαίσιο της κουλτούρας πολιτών και του δημοκρατικού πολιτικού συστήματος. Βλ. Κεφάλαιο VI.

Η απόσταση που χωρίζει τις νόρμες από τη συμπεριφορά των πολιτών είναι, όπως όλοι γνωρίζουμε, μεγάλη. Όπως είπε ένας Αμερικανός επιχειρηματίας που τόνισε το καθήκον της ενεργούς συμμετοχής: «Λέω τι θα όφειλε να κάνει, όχι τι κάνω εγώ». Δεν λέμε πως ένας στους δύο Αμερικανούς συμμετέχει ενεργά στις υποθέσεις της τοπικής του κοινότητας ή ότι τέσσερις στους πέντε Βρετανούς το κάνουν. Αυτό που λέμε, μάλλον, είναι πως σε αυτές τις χώρες ο κανόνας της ενεργούς συμμετοχής είναι ευρέως διαδεδомένος. Και αυτό συμφωνεί με τη δομή της διακυβέρνησης. Οι πραγματικές ευκαιρίες συμμετοχής και οι νόρμες που υποστηρίζουν πως θα όφειλε κανείς να συμμετέχει αλληλοενισχύονται μέχρι να καλλιεργηθεί ένα υψηλό επίπεδο συμμετοχής του πολίτη. Στην Ιταλία, από την άλλη, η σχετική έλλειψη ευκαιριών συμμετοχής σε μια αυτόνομη τοπική κοινότητα συνοδεύεται από την απουσία ενός συνόλου άτυπων κανόνων ευνοϊκών προς μια τέτοια συμμετοχή.

Πίνακας V.3 Ποσοστό που λέει πως ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει να είναι ενεργός στην τοπική του κοινότητα, ανά χώρα και εκπαιδευτικό επίπεδο

	Σύνολο		Πρωτοβ. ή λιγότερη		Κάποια δευτεροβ.		Κάποια πανεπιστ.	
Χώρα	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	51	(970)	35	(339)	56	(443)	66	(188)
Μεγάλη Βρετανία	39	(963)	37	(593)	42	(322)	42	(24)
Γερμανία	22	(955)	21	(792)	32	(123)	38	(26)
Ιταλία	10	(995)	7	(692)	17	(245)	22	(54)
Μεξικό	26	(1.007)	24	(877)	37	(103)	38	(24)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στα σύνολα επί των οποίων υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ

Ποιοι εντός κάθε χώρας ανταποκρίνονται στο ιδεώδες του πολίτη που συμμετέχει; Η μεσαία τάξη; Ή οι πιο μορφωμένοι; Όπως φαίνεται στον Πίνακα V.3, σε κάθε μία από τις πέντε χώρες όσοι έχουν περισσότερη μόρφωση είναι πιθανότερο να εκφράσουν συμμόρφωση προς τους άτυπους κανόνες συμμετοχής. Όσοι έχουν πρωτοβάθμια ή και χαμηλότερη εκπαίδευση είναι λιγότερο πιθανό να αναφέρουν ότι το άτομο έχει κάποια ευθύνη να συμμετέχει ενεργά στην τοπική του κοινότητα. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η κατανομή της συμμόρφωσης προς τις συμμετοχικές νόρμες είναι παρόμοια στα πέντε έθνη, οι διαφορές στα απόλυτα επίπεδα έκφρασης τέτοιων απόψεων είναι και

πάλι μεγάλες, ακόμα και εντός του ίδιου μορφωτικού επιπέδου. Και σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα η σχέση μεταξύ των χωρών είναι χονδρικά η ίδια – οι Αμερικανοί ερωτώμενοι τείνουν συχνότερα να εκφράζουν συμμόρφωση προς τέτοιες νόρμες, ακολουθούν οι Βρετανοί, οι Μεξικάνοι, οι Γερμανοί και οι Ιταλοί, με αυτή τη σειρά. Επιπλέον, σε αντίθεση με κάποιες άλλες μεταβλητές, όπου οι διαφορές μεταξύ των χωρών τείνουν να απαλείφονται όταν ελέγχεται το εξαιρετικά σημαντικό χαρακτηριστικό του εκπαιδευτικού επιπέδου, οι διαφορές εδώ παραμένουν στη συχνότητα συμμόρφωσης με τις συμμετοχικές νόρμες. Στην πραγματικότητα, ένα άτομο με πανεπιστημιακή εκπαίδευση στη Γερμανία ή το Μεξικό δεν είναι και πολύ πιθανότερο ότι θα εκφράσει συμμόρφωση προς αυτές τις νόρμες, από ό,τι ένα άτομο με πρωτοβάθμια εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες ή τη Βρετανία. Και ο Ιταλός ερωτώμενος με πανεπιστημιακή μόρφωση είναι λιγότερο πιθανό να κάνει κάτι τέτοιο.

Εάν ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα είναι αυτό στο οποίο ο κοινός πολίτης συμμετέχει στις πολιτικές αποφάσεις, μια δημοκρατική πολιτική κουλτούρα θα έπρεπε να αποτελείται από ένα σύνολο πεποιθήσεων, στάσεων, κανόνων, αντιλήψεων, και τα όμοια, το οποίο θα στηρίζει τη συμμετοχή. Βέβαια, η συχνότητα συμμόρφωσης σε αυτό τον κανόνα επηρεάζεται από τις δομές της τοπικής κοινότητας. Αν όμως ο άτυπος κανόνας της συμμετοχής δεν είναι ευρέως διαδεδομένος, κάθε θεσμική αλλαγή προς την κατεύθυνση της ενθάρρυνσης της συμμετοχής δεν πρόκειται να δημιουργήσει από μόνη της μια συμμετοχική δημοκρατία.

Είναι αδύνατον να πούμε ποιο είναι το απαραίτητο επίπεδο συμμετοχικών νορμών και συμμετοχής στις πολιτικές υποθέσεις για μια λειτουργική δημοκρατία. Οι Αμερικανοί αποδέχονται με μεγαλύτερη ευκολία νόρμες συμμετοχής από ό,τι τα άτομα των άλλων τεσσάρων χωρών, αν και συχνά έχουν κατηγορηθεί ότι δεν είναι αρκετά πολίτες. Αν και τα ευρήματά μας δεν μπορούν να μας πουν εάν το επίπεδο συμμετοχής στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία είναι «αρκετά καλό», μας λένε όμως πως είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό της Γερμανίας, του Μεξικού και της Ιταλίας. Αυτό και άλλα δεδομένα σχετικά με τη συμμετοχή υποδεικνύουν πως όπου είναι διαδεδομένες οι νόρμες συμμετοχής, η αντίληψη της ικανότητας για συμμετοχή και η έμπρακτη συμμετοχή, εκεί αυξάνονται οι πιθανότητες να ευδοκιμήσει μια λειτουργική δημοκρατία.

Το ότι ένα άτομο πιστεύει πως οφείλει να συμμετέχει στην πολιτική ζωή της κοινότητας ή του έθνους του, δεν σημαίνει πως θα το εφαρμόσει στην πράξη. Πριν μετατραπεί ο κανόνας της συμμετοχής σε πράξη, το άτομο θα πρέπει πρώτα να αντιληφθεί ότι μπορεί να πράττει. Παρόλο που τα δύο συνδέονται, δεν ταυτίζονται. Μπορεί κανείς να πιστεύει ότι οφείλει να συμμετέχει, αλλά να θεωρεί πως ο ίδιος δεν είναι ικανός να το κάνει. Ή μπορεί κάποιος να θεωρεί τον εαυτό του ικανό να συμμετέχει, αλλά να μη νιώθει υποχρεωμένος να το κάνει. Σίγουρα, μια μεγάλη πηγή πολιτικής δυσaráσκειας είναι η αποδοχή των άτυπων συμμετοχικών κανόνων σε συνδυασμό με την πεποίθηση ότι στην πράξη δεν μπορεί κανείς να συμμετάσχει. Αυτός, όπως έχει προταθεί, είναι ο κίνδυνος υπερβολικής προβολής των νορμών της πολιτικής δημοκρατίας στα σχολεία.

Όταν ο μύθος της δημοκρατίας έρχεται σε σοβαρή σύγκρουση με την πραγματικότητα της πολιτικής, το αποτέλεσμα είναι ο κυνισμός. Η κοινωνία στην οποία τα άτομα συμμετέχουν πραγματικά στις αποφάσεις –δηλαδή η δημοκρατική κοινωνία– είναι πιθανό να είναι η κοινωνία στην οποία τα άτομα πιστεύουν ότι οφείλουν να συμμετέχουν. Είναι επίσης πιθανό να είναι η κοινωνία στην οποία θεωρούν ότι μπορούν να συμμετέχουν και ξέρουν πώς να το κάνουν. Σε αυτά τα ζητήματα της υποκειμενικής ικανότητας των πολιτών θα στραφούμε τώρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Το αίσθημα της ικανότητας των πολιτών

Η δημοκρατία είναι ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο απλοί πολίτες ασκούν έλεγχο στις ελίτ. Αυτός ο έλεγχος είναι νομιμοποιημένος, υποστηρίζεται δηλαδή από νόρμες που είναι αποδεκτές τόσο από τις ελίτ όσο και από τους απλούς πολίτες. Σε όλες τις κοινωνίες, βέβαια, η λήψη συγκεκριμένων αποφάσεων συγκεντρώνεται στα χέρια ελάχιστων ανθρώπων. Ούτε ο απλός πολίτης ούτε η «κοινή γνώμη» μπορούν να διαμορφώσουν πολιτικές. Αν είναι έτσι, το πρόβλημα της εκτίμησης του βαθμού δημοκρατίας σε ένα έθνος γίνεται πρόβλημα μέτρησης του βαθμού στον οποίο οι απλοί πολίτες ελέγχουν όσους λαμβάνουν τις σημαντικές αποφάσεις για την κοινωνία – δηλαδή, στις περισσότερες περιπτώσεις, τις κυβερνητικές ελίτ.

Πρόσφατες εργασίες στη θεωρία της κοινωνικής επιρροής επισημαίνουν πολλά μέσα με τα οποία μπορεί να ασκηθεί διαπροσωπική επιρροή και ότι έχει διαφορά το ποια μέσα χρησιμοποιούνται. Σε αυτό το κεφάλαιο θα μας απασχολήσει ένας συγκεκριμένος τύπος επιρροής που οι μη ελίτ μπορεί να ασκήσουν στις ελίτ: έναν τύπο που αποκαλούμε *πολιτική επιρροή*. Θα ορίσουμε χοντρικά την πολιτική επιρροή μιας ομάδας ή ενός ατόμου σε μια κυβερνητική απόφαση ως ίση με τον βαθμό στον οποίο οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι δρουν προς όφελος αυτής της ομάδας ή του ατόμου επειδή πιστεύουν ότι υπάρχει πιθανότητα να υποστούν κάποιο κόστος (ότι κινδυνεύει η δουλειά τους, ότι θα τους ασκηθεί κριτική ή θα χάσουν ψήφους) εάν δεν ενεργήσουν με αυτόν τον τρόπο. Ορίζουμε λοιπόν την πολιτική επιρροή τόσο ως το αποτέλεσμα της απόφασης, όσο και με βάση τα κίνητρα αυτών που λαμβάνουν τις αποφάσεις. Το αποτέλεσμα θα ωφελήσει τις ομάδες ή τα άτομα με επιρροή περισσότερο από ό,τι αν δεν ασκούσαν αυτή η επιρροή. Και οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων δρουν για να ωφελήσουν τις ομάδες ή τα άτομα, επειδή πιστεύουν ότι θα υποστούν κάποιο κόστος ή, πράγμα παρόμοιο, ότι δεν θα κερδίσουν κάποια ανταμοιβή. Το τελευταίο κριτήριο είναι σημαντικό. Οι αξιωματούχοι μπορεί να δρουν προς όφελος μιας συγκεκριμένης ομάδας για διάφορους λόγους: από ένα αίσθημα πατερναλισμού, για παράδειγμα. Αλλά μόνον όταν οι αξιωματούχοι δρουν επειδή φοβούνται τις συνέπειες της μη δράσης, μπορεί να θεωρηθεί ότι μια ομάδα έχει πολιτική επιρροή και συμμετέχει στην απόφαση.⁸¹ Εάν το άτομο μπορεί να ασκήσει τέτοια επιρροή, θα το θεωρήσουμε *πολιτικά ικανό* (politically competent)

81. Αυτό το μοντέλο ενέχει, φυσικά, μια σημαντική υπεραπλούστευση. Αν κάποιος μελετά την κατάσταση της «πραγματικής» επιρροής, παρά την αντίληψη του απλού ανθρώπου για αυτή την κατάσταση, θα έπρεπε να περιπλέξει αρκετά τα πράγματα. Οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι ανταποκρίνονται σε πολλές διαφορετικές ομάδες για πολλούς και διαφορετικούς λόγους. Επιπλέον, ακόμη και όπου υπάρχει δημοκρατική πολιτική επιρροή από τον λαό, ο κυβερνητικός αξιωματούχος θα έχει αντίστοιχη επιρροή, και αυτό οδηγεί σε μια περίπλοκη διαπραγματευτική κατάσταση. Εφόσον δεν μελετάμε την κατάσταση της «πραγματικής» επιρροής ωστόσο, τέτοιες επιπλοκές δεν είναι απαραίτητες, ούτε αναγκαζόμαστε να ρωτήσουμε ποιοι πολίτες ασκούν επιρροή σε ποιους αξιωματούχους σε σχέση με ποια θέματα.

ή αν πιστεύει ότι μπορεί να ασκήσει τέτοια επιρροή, θα τον θεωρήσουμε υποκειμενικά ικανό (subjectively competent).⁸²

Ως εδώ έχουμε ορίσει την πολιτική επιρροή ως τον τρόπο δια του οποίου οι κυβερνητικές ελίτ λαμβάνουν αποφάσεις. Η μελέτη μας, ωστόσο, επικεντρώνεται στις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές, όχι των κυβερνητικών ελίτ, αλλά του απλού πολίτη. Μας απασχολεί η αντίληψη του απλού ανθρώπου για τη δική του επιρροή. Το να νομίζει κανείς ότι μπορεί να επηρεάσει την κυβέρνηση ή ακόμα και να προσπαθεί να την επηρεάσει, δεν είναι το ίδιο με το να την επηρεάζει πραγματικά. Ένας πολίτης μπορεί να νομίζει ότι έχει επιρροή στις αποφάσεις ή μπορεί να επιχειρεί να ασκήσει επιρροή στις αποφάσεις, και ο κυβερνητικός αξιωματούχος να παραμένει αμετακίνητος. Αντίθετα, ένας πολίτης μπορεί να πιστεύει ότι όλες οι κυβερνητικές αποφάσεις λαμβάνονται χωρίς να υπολογίζουν τις ανάγκες και τις επιθυμίες του ή τις ανάγκες και τις επιθυμίες των συμπολιτών του, ενώ, στην πραγματικότητα, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι προσπαθούν συνεχώς να υπολογίσουν τον τρόπο με τον οποίο θα αντιδράσουν οι κοινωνικές ομάδες στις πράξεις τους.

Εάν ο βαθμός στον οποίο οι πολίτες πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν την πορεία των κυβερνητικών αποφάσεων δεν σχετίζεται απαραίτητα με το πραγματικό επίπεδο επιρροής τους, γιατί να μελετήσουμε τις υποκειμενικές απόψεις τους για τις ικανότητές τους; Καταρχάς, μας ενδιαφέρουν οι στάσεις των πολιτών μιας χώρας. Εάν η δημοκρατία χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα πραγματικής συμμετοχής στις αποφάσεις, τότε οι στάσεις των δημοκρατικών πολιτών πρέπει να περιλαμβάνουν την αντίληψη ότι μπορούν όντως να συμμετέχουν. Ένας δημοκρατικός πολίτης μιλά τη γλώσσα των απαιτήσεων. Οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι αποδέχονται τα αιτήματά του επειδή φοβούνται μη χάσουν κάτι –την ψήφο του ενδεχομένως– ή επειδή θεωρούν θεμιτό να έχει τέτοιες απαιτήσεις. Ο υποτακτικός μπορεί, επίσης, να θέλει και να προσδοκά ευεργετικά αποτελέσματα από τους κυβερνώντες. Δεν περιμένει όμως να του παραχωρηθούν επειδή τα απαιτεί. Ο κυβερνητικός αξιωματούχος που δρα προς όφελός του, δεν το κάνει για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του υποτακτικού, αλλά σε κάποια άλλη δύναμη. Σε μια παραδοσιακή κοινωνία με ένα πολύ ανεπτυγμένο σύνολο άτυπων κοινωνικών κανόνων ως προς το τι οφείλει κάθε μέλος, ο κυβερνητικός αξιωματούχος μπορεί να ανταποκρίνεται σε αυτούς τους παραδοσιακούς κανόνες όταν δρα υπέρ ενός συγκεκριμένου ατόμου. Ή σε ένα αυταρχικό-νομικίστικο πολιτικό σύστημα, όπου η συμπεριφορά των κυβερνώντων περιορίζεται από ρητούς κανόνες, μπορεί να δρα έτσι επειδή το άτομο εμπίπτει σε μια συγκεκριμένη κατηγορία, που σύμφωνα με τους κανόνες οφείλει να έχει συγκεκριμένη μεταχείριση. Σε αυτές τις καταστάσεις ο αξιωματούχος δεν δρα

82. Στην ανάλυση των Almond και Verba η «ικανότητα των πολιτών» (civic competence) περιέχει τόσο την πραγματική, προτεραια, πολιτική ικανότητα του ατόμου να ασκήσει επιρροή στα δημόσια πράγματα (political competence), όσο και την πεποίθηση του ατόμου ότι είναι σε θέση να ασκήσει μια τέτοια επιρροή (subjective competence) όταν του δοθεί η ευκαιρία. (ΣτΕ)

από ιδιοτροπία. Η απόφασή του να βοηθήσει το άτομο καθορίζεται από ένα σύνολο κοινωνικών ή νομικών κανόνων. Και αυτοί οι κανόνες επιβάλλονται φυσικά από μια διοικητική ιεραρχία, στην οποία μπορεί να προσφύγει ο τύπος του υποτακτικού πολίτη. Αυτού του είδους η επιρροή του κυβερνώμενου (subject competence), ή η διοικητική του ικανότητα (administrative competence), είναι πιο περιορισμένη, πιο παθητική από αυτήν του ενεργού πολίτη. Μπορεί να κινητοποιήσει μια δραστηριότητα που θα επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύεται ή επιβάλλεται ένας κανόνας έναντι ενός ατόμου. Δεν είναι μια δημιουργική πράξη επιρροής που μπορεί να επηρεάσει το περιεχόμενο των ιδίων των αποφάσεων, παρά μόνο με έμμεσο τρόπο.

Δεύτερον, η αντίληψη της δυνατότητας άσκησης πολιτικής επιρροής είναι σημαντική ακόμα και αν τα άτομα σπάνια προσπαθούν να ενεργοποιήσουν αυτή την επιρροή ή αν συχνά αποτυγχάνουν όταν το επιχειρούν. Μεγάλο μέρος της επιρροής που οι ερωτώμενοι πιστεύουν ότι έχουν απέναντι στην κυβέρνηση συνιστά μάλλον μια λίγο-πολύ μη ρεαλιστική πεποίθηση για τις ευκαιρίες που έχουν να συμμετάσχουν στα δημόσια πράγματα. Είναι πιθανό ότι πολλοί που λένε ότι θα μπορούσαν να επηρεάσουν την κυβέρνηση δεν θα επιχειρούσαν ποτέ να το κάνουν, είναι δε επίσης πιθανό ότι αν προσπαθούσαν δεν θα τα κατάφερναν. Ωστόσο, μια τέτοια πίστη του απλού ανθρώπου στην ικανότητά του να συμμετέχει μπορεί να έχει σημαντικές συνέπειες για το πολιτικό σύστημα. Αν και οι αντιλήψεις των ατόμων για τη δική τους πολιτική δυνατότητα δεν αντικατοπτρίζουν μια αντικειμενική κατάσταση, δεν μπορεί όμως παρά να σχετίζονται με αυτή την κατάσταση. Αν ένα άτομο πιστεύει ότι έχει επιρροή, είναι πιθανότερο να προσπαθήσει να την ασκήσει.⁸³ Επομένως, ένας υποκειμενικά ικανός πολίτης (subjectively competent citizen) είναι πιθανότερο να είναι ένας ενεργός πολίτης. Και αν οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι δεν ανταποκρίνονται απαραίτητα σε απόπειρες άσκησης επιρροής, είναι πιθανότερο να ανταποκριθούν σε αυτές παρά σε έναν παθητικό πολίτη που ούτως ή άλλως δεν έχει απαιτήσεις. Αν ο απλός πολίτης από την άλλη θεωρεί ότι η κυβερνητική πολιτική βρίσκεται πολύ έξω από τη σφαίρα επιρροής του, είναι απίθανο να προσπαθήσει να την επηρεάσει, οι δε κυβερνητικοί αξιωματούχοι είναι απίθανο να ανησυχήσουν για την ενδεχόμενη πίεση που μπορεί να τους ασκηθεί. Έτσι, ο βαθμός στον οποίο οι πολίτες σε μια χώρα αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως ικανούς να επηρεάζουν τη διακυβέρνηση, επιδρά στην πολιτική τους συμπεριφορά.

Επιπλέον, η πίστη στη δυνατότητα των πολιτών να επηρεάσουν τα πολιτικά δρώμενα μπορεί να επηρεάσει το πολιτικό σύστημα ακόμη και αν δεν επηρεάζει την πολιτική δραστηριότητα του απλού ανθρώπου. Κι αυτό διότι εάν οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων πιστεύουν ότι ο απλός άνθρωπος *θα μπορούσε* να συμμετάσχει –και σίγουρα δεν είναι εντελώς αποκομμένοι από τα πιστεύω του κόσμου–, είναι πιθανό να συμπεριφέρονται πολύ διαφορετικά από ό,τι αν δεν υπήρχε μια τέτοια πεποίθηση. Ακόμα κι αν

83. Στοιχεία για το ότι όσοι πιστεύουν πως μπορούν να επηρεάσουν είναι πιθανότερο να έχουν πραγματική εμπειρία στην προσπάθεια να το κάνουν, παρουσιάζονται παρακάτω, στον Πίνακα VI.2.

τα άτομα δεν δρουν σύμφωνα με αυτή την πεποίθηση, οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων μπορεί να δρουν με την παραδοχή αυτής της δυνατότητας και έτσι να ανταποκρίνονται περισσότερο στους πολίτες από ό,τι αν δεν υπήρχε ο μύθος της συμμετοχής. Αλλά είτε πρόκειται για μύθο είτε για εν ενεργεία πραγματικότητα (και οι προτάσεις που θα δούμε είναι μάλλον συνδυασμός αυτών των δύο), ο βαθμός στον οποίο τα άτομα θεωρούν ότι μπορούν να επηρεάσουν την κυβέρνηση και οι τρόποι με τους οποίους πιστεύουν ότι μπορούν να το κάνουν είναι, όπως θα συζητήσουμε περαιτέρω στο Κεφάλαιο XIV, σημαντικές συνιστώσες της κουλτούρας πολιτών.

Σε αυτό το κεφάλαιο ασχολούμαστε με τις αντιλήψεις που έχουν τα άτομα σχετικά με το μέγεθος της επιρροής που μπορούν να ασκήσουν επί των κυβερνητικών αποφάσεων. Πολλά ερωτήματα μπορεί να τεθούν για τις προσπάθειές τους να επηρεάσουν τους κυβερνώντες:

1. Υπό ποιες συνθήκες ένα άτομο θα κάνει κάποια συνειδητή προσπάθεια να επηρεάσει την κυβέρνηση; Οι απόπειρες άμεσου πολιτικού επηρεασμού είναι σπάνιες. Για τον απλό πολίτη, οι δραστηριότητες της κυβέρνησης –ακόμη και της τοπικής αυτοδιοίκησης– μπορεί να φαίνονται αρκετά απόμακρες. Τη στιγμή που λαμβάνεται μια απόφαση, ο πολίτης δεν γνωρίζει ότι λαμβάνεται ή ποιες είναι οι πιθανές συνέπειες για τον ίδιο. Είναι πιθανό λοιπόν ότι μόνο σε καταστάσεις πίεσης, όπου μια κυβερνητική δραστηριότητα θεωρείται ότι έχει άμεσο και σοβαρό αντίκτυπο στο άτομο, θα προκύψει κάποια απόπειρα άμεσης επιρροής.

2. Ποια μέθοδος θα επιστρατευθεί στην προσπάθεια επιρροής; Ως προς αυτό, υπάρχουν μερικοί σημαντικοί παράγοντες όπως, μεταξύ άλλων: τα είδη των διαύλων επιρροής που χρησιμοποιούνται, το αν η απόπειρα είναι βίαιη ή όχι, αν το άτομο επιχειρεί να επηρεάσει μόνο του την κυβέρνηση ή επιχειρεί να εξασφαλίσει την υποστήριξη άλλων.

3. Ποιο είναι το αποτέλεσμα της προσπάθειας επιρροής; Ο βαθμός στον οποίο ο κυβερνητικός αξιωματούχος αλλάζει τη συμπεριφορά του ανταποκρινόμενος σε κάποια προσπάθεια επιρροής ενός πολίτη, είναι ένα πρόβλημα που υπερβαίνει το πεδίο της έρευνάς μας. Ωστόσο, καθώς επικεντρωνόμαστε στην οπτική του πολίτη, θα εξετάσουμε την άποψή του για την πιθανότητα να έχει κάποιο αποτέλεσμα μια δική του απόπειρα επηρεασμού.

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ

Κατά την ανάπτυξη του εργαλείου της έρευνάς μας λάβαμε υπόψη το γεγονός ότι οι άμεσες προσπάθειες επηρεασμού της κυβέρνησης είναι πιθανότερο να προκύψουν σε καταστάσεις πίεσης, στις οποίες ένα άτομο αντιλαμβάνεται ότι μια δραστηριότητα των ιθυνόντων απειλεί να τον βλάψει. Οι ερωτήσεις μας επιχειρήσαν να βάλουν το άτομο σε μια τέτοια υποθετική κατάσταση πίεσης, για να εξακριβώσουμε πώς το ίδιο νόμιζε ότι θα αντιδράσει. Του ζητήσαμε να υποθέσει ότι η τοπική του κυβέρνηση ή το εθνικό

νομοθετικό σώμα προτίθεται να θεσπίσει έναν νόμο που το ίδιο το άτομο θεωρούσε πολύ άδικο και επιβλαβή. Τι νόμιζε ότι θα μπορούσε να κάνει για αυτό; Αν ο ερωτώμενος/η νόμιζε ότι μπορεί να κάνει κάτι, συνεχίσαμε για να μάθουμε τι ακριβώς ήταν αυτό. Στη συνέχεια, ρωτήσαμε πόση επιρροή νόμιζε ότι θα είχε οποιαδήποτε πρωτοβουλία του και πόσο πιθανόν ήταν να κάνει κάτι. Παρόμοιες ερωτήσεις τέθηκαν σχετικά με μια υπό ψήφιση άδικη και επιζήμια νομοθετική ρύθμιση, που συζητείται από την τοπική αυτοδιοίκηση.⁸⁴ Αυτές οι ερωτήσεις αφορούσαν τα πολιτικά όργανα της κυβέρνησης, τις εκλεγμένες κυβερνήσεις σε εθνικό και τοπικό επίπεδο. Μέσω αυτών των ερωτήσεων ελπίζαμε να σχηματίσουμε κάποια ιδέα για τις απόψεις του ερωτώμενου σχετικά με την έκταση της πολιτικής του ικανότητας και, το σημαντικότερο, σχετικά με τη στρατηγική επιρροής που βρίσκεται στη διάθεσή του.

Τα αποτελέσματα επί αυτών των ερωτήσεων σχετικά με την τοπική και εθνική υποκειμενική ικανότητα αναφέρονται στον Πίνακα VI.1. Δύο σημεία χρήζουν σχολιασμού. Πρώτον, και στις πέντε χώρες η αίσθηση της υποκειμενικής ικανότητας εμφανίζεται συχνότερα έναντι της τοπικής αυτοδιοίκησης παρά έναντι της κεντρικής κυβέρνησης. Αυτό επιβεβαιώνει τις ευρέως διαδεδομένες απόψεις για τη στενότερη σχέση των πολιτών με τις τοπικές κυβερνήσεις τους, λόγω της μεγαλύτερης αμεσότητας, προσβασιμότητας και εξοικείωσης. Οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί ερωτώμενοι ανέφεραν συχνότερα ότι υπάρχει κάτι που μπορούν να κάνουν για μια άδικη τοπική ρύθμιση. Πάνω από τα τρία τέταρτα όσων πήραμε συνέντευξη σε καθεμία από τις δύο αυτές χώρες εξέφρασαν την άποψη ότι έχουν κάποια δυνατότητα προσφυγής αν πιστεύουν ότι η τοπική κυβέρνηση σχεδιάζει να ψηφίσει έναν νόμο που τον θεωρούν άδικο. Μόνο το 17 τοις εκατό λέει ότι δεν μπορεί να κάνει κάτι. Στις άλλες τρεις χώρες, πάνω από το 30 τοις εκατό των ερωτώμενων αναφέρουν ότι δεν μπορούν να κάνουν τίποτα σε μια τέτοια περίπτωση.⁸⁵

84. Η ακριβής διατύπωση των ερωτήσεων ήταν:

Για την εθνική κυβέρνηση –

Ας υποθέσουμε ότι ένας νόμος που θεωρείτε άδικο ή επιβλαβή είναι υπό ψήφιση [στο αρμόδιο εθνικό νομοθετικό σώμα κάθε χώρας]. Τι νομίζετε ότι θα μπορούσατε να κάνετε;

Αν κάνατε μια προσπάθεια να αλλάξετε αυτόν τον νόμο, πόσο πιθανό είναι να τα καταφέρετε;

Εάν προέκυπτε μια τέτοια περίπτωση, πόσο πιθανό είναι να *προσπαθήσετε πράγματι* να κάνετε κάτι γι' αυτό;

Για την τοπική αυτοδιοίκηση –

Ας υποθέσουμε ότι σχεδιάζεται μια νομοθετική ρύθμιση από [την πιο τοπική κυβερνητική μονάδα: την πόλη; το χωριό; κ.λπ.], που θεωρείτε πολύ άδικη ή επιβλαβή. Τι νομίζετε ότι θα μπορούσατε να κάνετε;

Αν προσπαθούσατε να αλλάξετε αυτή τη ρύθμιση, πόσο πιθανό είναι να τα καταφέρατε;

Εάν προέκυπτε μια τέτοια περίπτωση, πόσο πιθανό είναι να *κάνετε πράγματι* κάτι για αυτό;

85. Πολλοί ερωτώμενοι ξεκαθαρίζουν ότι πιστεύουν πως δεν μπορούν να κάνουν τίποτα είτε επειδή θεωρούν τους εαυτούς τους πολύ ανίσχυρους, είτε επειδή θεωρούν τις κυβερνητικές δραστηριότητες εκτός της σφαίρας των δυνατοτήτων τους. Ακολουθούν μερικά παραδείγματα τέτοιων απαντήσεων:

Μια Γερμανίδα νοικοκυρά: «Τίποτα απολύτως. Το τοπικό συμβούλιο παίρνει την απόφασή του και δεν μπορεί κανείς να κάνει τίποτα γι' αυτό».

Πίνακας VI.1 Ποσοστό που δηλώνει ότι μπορεί να κάνει κάτι για μια άδικη ρύθμιση σε τοπική και εθνική κλίμακα, ανά χώρα*

Χώρα	Μπορεί να κάνει κάτι για την τοπική ρύθμιση	Μπορεί να κάνει κάτι για την εθνική ρύθμιση
Ηνωμένες Πολιτείες	77	75
Μεγάλη Βρετανία	78	62
Γερμανία	62	38
Ιταλία	51	28
Μεξικό	52	38

* Τα ποσοστά κάθε περίπτωσης αφορούν το συνολικό δείγμα.

Το δεύτερο σημαντικό σημείο του Πίνακα VI.1 είναι ότι παρόλο που και στις πέντε χώρες το ποσοστό που λέει ότι μπορεί να επηρεάσει την τοπική διακυβέρνηση είναι υψηλότερο από το ποσοστό που εκφράζει ανάλογη ικανότητα σε εθνική κλίμακα, αυτή η διαφορά είναι σχετικά μικρή στο αμερικανικό, βρετανικό και μεξικάνικο δείγμα και σχετικά μεγάλη σε Γερμανία και Ιταλία. Εν συντομία, τα τρία τέταρτα των Αμερικανών ερωτώμενων εκφράζουν ικανότητα σε τοπική και εθνική κλίμακα. Περισσότεροι από τα τρία τέταρτα και λίγο λιγότεροι από τα δύο τρίτα των Βρετανών ερωτώμενων εκφράζουν ικανότητα σε τοπική και εθνική κλίμακα αντιστοίχως. Στη Γερμανία σχεδόν τα δύο τρίτα των ερωτώμενων εκφράζουν τοπική ικανότητα, ενώ λίγο πάνω από το ένα τρίτο εκφράζει εθνική ικανότητα. Στην Ιταλία, η αναλογία πέφτει από το μισό σε λιγότερο από το ένα τρίτο. Και στο Μεξικό η αναλογία μειώνεται από το λίγο περισσότερο από το μισό σε λίγο περισσότερο από το ένα τρίτο. Η γενίκευση σχετικά με τη μεγαλύτερη αίσθηση ικανότητας έναντι της τοπικής διακυβέρνησης ισχύει στα ευρήματά μας, αλλά είναι εμφανέστερη στην Ιταλία και τη Γερμανία.

Το ότι ένα άτομο είναι υποκειμενικά ικανό δεν σημαίνει ότι θα προσπαθήσει στην πράξη να αλλάξει έναν νόμο που θεωρεί άδικο. Ήταν μια υποθετική κατάσταση και δεν

Μια Γερμανίδα νοικοκυρά: «Δεν θα έλεγα τίποτα, γιατί δεν τα καταλαβαίνω και δεν θα το έκανα σωστά, ούτως ή άλλως».

Ένας Αμερικανός ημιαπασχολούμενος συνταξιούχος: «Τίποτα. Αυτό συμβαίνει επειδή εμπιστευόμαστε τους εκλεγμένους αντιπροσώπους και πρέπει να νιώθουμε ότι γνωρίζουν περισσότερα για αυτά τα πράγματα από εμάς, παρόλο που δεν συμφωνούμε πάντα».

Μια Αμερικανίδα νοικοκυρά: «Όχι τίποτα. Ούτε “κυρία” ούτε τίποτα... Τίποτα απολύτως».

Ένας βρετανός συνταξιούχος υπάλληλος γραφείου: «Δεν θα είχα και πολλές ευκαιρίες να κάνω κάτι, είμαι απλώς ένα ασήμαντο άτομο».

Μια Ιταλίδα νοικοκυρά: «Τι θέλεις να κάνω; Εγώ δεν έχω καμία αξία».

Μια Μεξικανή νοικοκυρά: «Τίποτα. Δεν έχω κανέναν στον οποίο να μιλήσω. Δεν θα ήξερα τι να κάνω σε μια τέτοια περίπτωση».

ξέρουμε πραγματικά τι θα έκαναν οι ερωτώμενοι αν αντιμετώπιζαν ποτέ μια τέτοια πρόκληση. Αλλά τους ζητήσαμε τη γνώμη τους για το αν νομίζουν ότι θα δρούσαν ή όχι. Σε όλες τις χώρες, πολλοί που λένε ότι μπορούν να κάνουν κάτι για μια άδικη ρύθμιση, αναφέρουν ότι στην πραγματικότητα μάλλον δεν θα έκαναν τίποτα. Αλλά ο αριθμός που αναφέρει ότι υπάρχει τουλάχιστον κάποια πιθανότητα να κάνει μια προσπάθεια αντανακλά το ίδιο εθνικό μοτίβο που είδαμε παραπάνω. Αν λάβουμε υπόψη τις απαντήσεις σχετικά με την τοπική αυτοδιοίκηση (οι απαντήσεις σχετικά με την κεντρική κυβέρνηση εντάσσονται στο ίδιο μοτίβο), διαπιστώνουμε ότι το 58 τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων και το 50 τοις εκατό στη Βρετανία λέει ότι υπάρχει κάποια πιθανότητα να κάνει πραγματικά μια προσπάθεια να επηρεάσει μια άδικη ρύθμιση. Στη Γερμανία το 44 τοις εκατό και στην Ιταλία το 41 τοις εκατό επιβεβαιώνει κάτι παρόμοιο. (Η ερώτηση, δυστυχώς, δεν τέθηκε σε συγκρίσιμη μορφή στο Μεξικό.)

Τέλος, υπάρχουν κάποια στοιχεία ότι η υποκειμενική εκτίμηση της τάσης κάποιου να δράσει σε μια τέτοια προκλητική πολιτική κατάσταση σχετίζεται στενά με πραγματικές προσπάθειες επηρεασμού της κυβέρνησης. Και στις πέντε χώρες ένα σημαντικό μεγαλύτερο μέρος των ερωτώμενων λέει ότι υπάρχει κάτι που μπορεί να κάνει για μια άδικη τοπική ρύθμιση (ας τους αποκαλούμε, για ευκολία, «τοπικά ικανούς») και αναφέρει πως έχει κάποια εμπειρία στην προσπάθεια να επηρεάσει την τοπική διακυβέρνηση. (Συναντάμε το ίδιο μοτίβο στα εθνικά δεδομένα.) Αυτά τα δεδομένα αναφέρονται στον Πίνακα VI.2. Σε όλες τις χώρες όσοι λένε ότι θα επηρέαζαν την τοπική διακυβέρνηση σε σύγκριση με όσους λένε ότι δεν μπορούν, είναι τουλάχιστον τρεις φορές πιθανότερο να έχουν επιχειρήσει να ασκήσουν επιρροή στο παρελθόν.

Έτσι, η αίσθηση προσωπικής ικανότητας έναντι του πολιτικού συστήματος (civic competence) σε τοπική και εθνική κλίμακα είναι ευρέως κατανεμημένη στον αμερικανικό και τον βρετανικό πληθυσμό. Στη Γερμανία και την Ιταλία, η τοπική ικανότητα είναι ευρέως κατανεμημένη, ενώ η εθνική πολύ λιγότερο. Στο Μεξικό, αν και το γενικό επίπεδο ικανότητας των πολιτών είναι χαμηλότερο από αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας, η απόκλιση μεταξύ τοπικής και εθνικής κλίμακας (όπως φαίνεται στον Πίνακα VI.1) δεν είναι τόσο μεγάλη όσο στη Γερμανία και την Ιταλία. Φαίνεται επίσης ότι υπάρχει μια σχέση μεταξύ υποκειμενικής ικανότητας και πολιτικής δράσης.

Η τοπική και η εθνική ικανότητα είναι, όπως θα περίμενε κανείς, αρκετά στενά συνδεδεμένες. Ο άνθρωπος που πιστεύει ότι μπορεί να επηρεάσει την κεντρική κυβέρνηση είναι πιθανότερο να θεωρεί ότι μπορεί να επηρεάσει και την τοπική, από ό,τι αυτός που αισθάνεται πως δεν έχει δυνατότητα επηρεασμού σε εθνική κλίμακα. Αντίθετα, αυτός που νιώθει τοπικά ικανός είναι επίσης πιθανότερο να πιστεύει ότι μπορεί να επηρεάσει την κυβέρνηση σε εθνική κλίμακα, από αυτόν που δεν έχει αίσθηση τοπικής ικανότητας. Νωρίτερα επισημάνθηκε ότι η τοπική ικανότητα είναι πιο διαδεδομένη από την εθνική.

Πίνακας VI.2 Ποσοστό όσων λένε πως έχουν προσπαθήσει να επηρεάσουν την τοπική κυβέρνηση, ανά ικανούς και μη ικανούς σε τοπική κλίμακα

Χώρα	Τοπικά ικανοί		Τοπικά μη ικανοί	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	33	(745)	10	(225)
Μεγάλη Βρετανία	18	(748)	3	(215)
Γερμανία	21	(590)	2	(365)
Ιταλία	13	(508)	4	(487)
Μεξικό	9	(531)	2	(476)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Επιπλέον, η τοπική ικανότητα κατανέμεται ευρύτερα σε χώρες όπου η αυτονομία της τοπικής διακυβέρνησης και η δυνατότητα πρόσβασης των απλών πολιτών σε τοπικά κυβερνητικά στελέχη είναι πιο ισχυρά θεσμοθετημένη (βλ. Κεφάλαιο V). Προσθέτοντας αυτά τα τρία στοιχεία μαζί –η τοπική και η εθνική ικανότητα συνδέονται, η τοπική ικανότητα είναι πιο διαδεδομένη από την εθνική, και η τοπική ικανότητα σχετίζεται με θεσμικά διαθέσιμες ευκαιρίες συμμετοχής σε τοπική κλίμακα–, προκύπτει ένα επιχείρημα υπέρ της κλασικής θέσης ότι η πολιτική συμμετοχή σε τοπικό επίπεδο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη ικανών πολιτών. Όπως έχουν υποστηρίξει πολλοί συγγραφείς, η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να λειτουργεί ως πεδίο εξάσκησης της πολιτικής ικανότητας. Όταν η τοπική αυτοδιοίκηση επιτρέπει τη συμμετοχή καλλιεργείται μια αίσθηση ικανότητας, που στη συνέχεια εξαπλώνεται σε εθνικό επίπεδο – μια αίσθηση ικανότητας που θα ήταν δυσκολότερο να αναπτυχθεί εάν η μόνη εμπλοκή του ατόμου με τα πολιτικά πράγματα ήταν με τις πιο απομακρυσμένες και απρόσιτες δομές της εθνικής διακυβέρνησης. Αν όμως υποστηρίζαμε κάτι τέτοιο θα ήταν σαν να διατυπώναμε εικασίες πέρα από τα δεδομένα μας για την εθνική και τοπική ικανότητα. Σε επόμενο κεφάλαιο όμως θα παρουσιάσουμε δεδομένα σύμφωνα με τα οποία η πίστη του ατόμου στην ικανότητά του να επηρεάσει τους κυβερνώντες πηγάζει, τουλάχιστον εν μέρει, από ευκαιρίες άσκησης επιρροής σε μικρότερες δομές εξουσίας όπως η οικογένεια, το σχολείο και ο χώρος εργασίας.⁸⁶

86. Βλ. παρακάτω, Κεφάλαιο XI.

Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ

Μια άλλη πτυχή της πολιτικής ικανότητας είναι η στρατηγική που θα χρησιμοποιήσει ένα άτομο στην προσπάθειά του να επηρεάσει την κυβέρνηση. Είναι φυσικά σημαντικό ο *τρόπος* με τον οποίο όσοι θεωρούν ότι μπορούν να επηρεάσουν την κυβέρνηση λένε ότι μπορούν να ασκήσουν αυτή την επιρροή. Έχει διαφορά αν κάποιος έχει μόνο μια πολύ αόριστη ιδέα όσων μπορεί να κάνει ή αν έχει μια ξεκάθαρη εικόνα των διαθέσιμων οδών για την έκφραση της άποψής του. Έχει επίσης σημασία τι πόρους πιστεύει πως έχει στη διάθεσή του. Επιπλέον, η στρατηγική που θα χρησιμοποιήσει ένα άτομο επιδρά φυσικά στο βαθμό που η υποκειμενική του άποψη για την ικανότητά του να επηρεάζει αντανakλά την πραγματική δυναμική επιρροής – αντανakλά δηλαδή το είδος δραστηριότητας που μπορεί να αλλάξει τη συμπεριφορά των κυβερνητικών αξιωματούχων. Θα ασχοληθούμε κυρίως με όσους θεωρούν ότι έχουν επιρροή, τους «ικανούς», και θα ρωτήσουμε πώς θα ασκούσαν αυτή την επιρροή.

Οι στρατηγικές επιρροής που αναφέρουν τα άτομα ότι θα έθεταν σε εφαρμογή σε σχέση με την τοπική κυβέρνηση, συνοψίζονται στον Πίνακα VI.3. (Συγκρίσιμα δεδομένα για την εθνική κυβέρνηση παρουσιάζονται παρακάτω.) Ας δούμε πρώτα το ερώτημα ποιους κοινωνικούς πόρους νιώθει το άτομο ότι διαθέτει. Αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό για να κατανοήσουμε πώς αντιλαμβάνεται τη φύση της σχέσης του με την κυβέρνησή του. Οι κρατικοί οργανισμοί είναι μεγάλοι και ισχυροί, ειδικά σε σύγκριση με το άτομο. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την εθνική κυβέρνηση, αλλά ακόμη και η τοπική αυτοδιοίκηση αποτελεί έναν θεσμό με πολύ μεγαλύτερους πόρους από εκείνους του απλού ανθρώπου. Κοιτάζοντας το άτομο και την κυβέρνησή του μπαίνει κανείς στον πειρασμό να το δει ως μοναχικό, ανίσχυρο και κάπως φοβισμένο μπροστά στην απεραντοσύνη των δυνάμεων που αντιμετωπίζει. Αυτή είναι στην πραγματικότητα μία από τις συχνότερες περιγραφές του μέσου ανθρώπου στις σύγχρονες πολιτικές κοινωνίες. Στη θεωρία της «μαζικής κοινωνίας», ο δεσμός του πολίτη με το κράτος περιγράφεται με όρους ατομικότητας. Δεν έχει άλλους κοινωνικούς πόρους για να τον στηρίξουν σε αυτή τη σχέση και φυσικά αισθάνεται αναποτελεσματικός και ανήσυχος.⁸⁷ Όσο έγκυρη κι αν είναι αυτή η θεωρία σχετικά με την πραγματική δύναμη που έχει ο μέσος άνθρωπος και τους κοινωνικούς πόρους που διαθέτει, τα δεδομένα μας δείχνουν πως ένας μεγάλος αριθμός από τους ερωτώμενούς μας δεν βλέπουν τον εαυτό τους σαν το μοντέλο που περιγράφει η μαζική κοινωνία. Στη σχέση τους με την κυβέρνησή τους δεν βλέπουν τον εαυτό τους ούτε ανίσχυρο ούτε, το σημαντικότερο, μόνο.

Αυτό προκύπτει από τα δεδομένα του Πίνακα VI.3. Ορισμένοι από τους ερωτώμενους πιστεύουν ότι μπορούν να ζητήσουν την υποστήριξη άλλων στις προσπάθειές τους να επηρεάσουν τους κυβερνώντες. Το εντυπωσιακότερο όμως είναι η διακύμανση από χώρα σε χώρα στον αριθμό των ατόμων που νιώθουν ότι μπορούν να απευθυνθούν

87. Για αυτό το γενικό ζήτημα, βλ. William Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1959.

στους άλλους για βοήθεια. Στις Ηνωμένες Πολιτείες το 59 τοις εκατό των ερωτώμενων ανέφεραν ότι θα επιχειρούσαν να ζητήσουν την υποστήριξη των άλλων εάν επιθυμούσαν να αλλάξουν μια ρύθμιση που θεωρούσαν άδικη. Στο άλλο άκρο, μόνο το 9 τοις εκατό των Ιταλών ανέφερε τη χρήση αυτού του κοινωνικού πόρου. Στις άλλες χώρες, τα ποσοστά των ατόμων που ανέφεραν ότι θα ζητούσαν την υποστήριξη άλλων ανθρώπων κυμαίνονται από 36 τοις εκατό στη Βρετανία σε 28 τοις εκατό στο Μεξικό και 21 τοις εκατό στη Γερμανία.⁸⁸

Ποιους θα επιστράτευαν οι πολίτες για να τους στηρίξουν; Τα άτομα, όπως γνωρίζουμε, είναι μέλη ενός μεγάλου αριθμού κοινωνικών ομάδων. Δεν είναι απλώς πολίτες των εθνικών τους κρατών αλλά και μέλη οικογενειών, κοινοτήτων, εκκλησιών, εθελοντικών ενώσεων, συνδικαλιστικών οργανώσεων και μιας ακόμα μεγάλης ποικιλίας ομάδων και οργανώσεων. Βασικά, αυτές οι ενώσεις μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: επίσημους τυπικούς οργανισμούς και άτυπες κοινωνικές ομάδες που βασίζονται σε διαπροσωπικές επαφές.

Πολλά έχουν γραφτεί για τον σημαντικό ρόλο των επίσημων οργανώσεων στην πολιτική διαδικασία— ειδικά για τον ρόλο των πολιτικών κομμάτων και των ομάδων συμφερόντων. Και οι δύο έχουν βαρύνουσα σημασία παρεμβαίνοντας ανάμεσα στα άτομα και τους κυβερνώντες. Συγκεντρώνουν τα αιτήματα των πολιτών και τα κοινοποιούν στους κυβερνητικούς αξιωματούχους. Πρόσφατα έχει αυξηθεί το ενδιαφέρον για το άτυπο δίκτυο κοινωνικών ομάδων στο οποίο ανήκει ένα άτομο – οικογένεια, φίλοι, εργασιακός χώρος και γειτονιές. Εν προκειμένω, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στον αντίκτυπο αυτών των ομάδων στις πολιτικές στάσεις των μελών τους και στη διαδικασία της προς τα κάτω επικοινωνίας, προς τα άτομα δηλαδή, από επίσημους θεσμούς όπως η κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.⁸⁹ Λίγα έχουν ειπωθεί για τον ρόλο τέτοιων άτυπων ενώσεων σε ό,τι θα αποκαλούσαμε διαδικασία «επιρροής προς τα πάνω»: η διαδικασία με την οποία οι πολίτες μιας δημοκρατίας επηρεάζουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές των κυβερνητικών αξιωματούχων. Αλλά το εντυπωσιακότερο είναι πως τα ευρήματά μας δείχνουν ότι όταν πρόκειται για την υποστήριξη που πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να επιστρατεύσουν σε μια δύσκολη πολιτική κατάσταση, τα άτομα σκέφτονται πολύ συχνότερα να ζητήσουν υποστήριξη από τις άτυπες κοινωνικές ομάδες των οποίων είναι μέλη και που βασίζονται σε διαπροσωπικές επαφές, παρά από τους επίσημους οργανισμούς στους οποίους ανήκουν ή με τους οποίους συνδέονται.

88. Εφόσον η διατύπωση της ερώτησης μπορεί να επηρεάσει σοβαρά την απάντηση, είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι η ιδέα να ζητήσει κάποιος την υποστήριξη των άλλων δεν υπαγορεύθηκε σε καμία περίπτωση από την ερώτηση ή από τις ενθαρρυντικές παραινήσεις του συνεντευκτή. Οι συνεντευκτές έλαβαν προσεκτικές οδηγίες για να μην κάνουν ερωτήσεις όπως: «Υπάρχει κάποιος που θα μπορούσατε να βρείτε να σας βοηθήσει;» ή «Θα επιχειρούσατε να το κάνετε αυτό μόνοι σας ή με άλλους?».

89. Για το ζήτημα της πολιτικής λειτουργίας των άτυπων ομάδων, βλ. Sidney Verba, *Small Groups and Political Behavior*, Πρίνστον, Νιου Τζέρσι, 1961, κεφ. 2.

Πίνακας VI.3 Τι θα έκαναν οι πολίτες στην προσπάθειά τους να επηρεάσουν την τοπική κυβέρνηση, ανά χώρα

Τι θα έκαναν οι πολίτες	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
ΘΑ ΠΡΟΣΠΑΘΟΥΣΑΝ ΝΑ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΟΥΝ ΒΟΗΘΕΙΑ ΑΛΛΩΝ					
Οργάνωση άτυπης ομάδας, κάλεσμα φίλων και γειτόνων, να γράψουν επιστολές διαμαρτυρίας ή να υπογράψουν κάποια επιστολή διαμαρτυρίας	56	34	13	7	26
Ενέργειες μέσω πολιτικού κόμματος	1	1	3	1	-
Ενέργειες μέσω επίσημης ομάδας (ένωσης, εκκλησίας, εργασίας) στην οποία ανήκουν	4	3	5	1	2
Συνολικό ποσοστό που θα επιστράτευε άλλους για βοήθεια ^α	59	36	21	9	28
ΘΑ ΔΡΟΥΣΑΝ ΜΟΝΟΙ					
Άμεση επαφή με πολιτικούς ηγέτες (εκλεγμένους αξιωματούχους) ή τον Τύπο, συγγραφή επιστολής διαμαρτυρίας ή επίσκεψη σε τοπικό πολιτικό ηγέτη	20	45	15	12	15
Άμεση επαφή με διοικητικούς (μη εκλεγμένους) αξιωματούχους	1	3	31	12	18
Απεύθυνση σε δικηγόρο, προσφυγή στα δικαστήρια	2	1	3	2	2
Καταψήφιση των υπαίτιων αξιωματούχων στις επόμενες εκλογές	14	4	1	1	-
Βίαιη δράση	1	1	1	1	1
Απλή διαμαρτυρία	-	-	-	12	-
Άλλο	1	2	-	3	5
Συνολικό ποσοστό που θα δρούσε μόνο ^β	18	41	41	43	24
Συνολικό ποσοστό που θα δρούσε είτε με άλλους είτε μόνο	77	78	62	51	53
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	970	963	955	995	1.007

α Τα συνολικά ποσοστά είναι μικρότερα από το σύνολο των μεμονωμένων κελιών, καθώς ορισμένοι ερωτώμενοι έδωσαν πάνω από μία απαντήσεις.

β Αυτή η σειρά περιλαμβάνει μόνον τους ερωτώμενους που απάντησαν ότι μπορούν να κάνουν κάτι, αλλά δεν ανέφεραν συνεργασία με άλλους. Επομένως, το σύνολο είναι μικρότερο από το άθροισμα των μεμονωμένων κελιών, τα οποία περιέχουν ερωτώμενους που ενδεχομένως ανέφεραν τόσο ομαδική όσο και ατομική δραστηριότητα.

Σε όλες τις χώρες εκτός της Γερμανίας, λιγότερο από το 1 τοις εκατό των ερωτώμενων δηλώνει ότι θα ενεργούσε μέσω του πολιτικού του κόμματος εάν προσπαθούσε να αντιδράσει σε κάποια άδικη ρύθμιση που εξετάζει η τοπική διακυβέρνηση. Το γερμανικό ποσοστό είναι περίπου 3 τοις εκατό. Είναι ξεκάθαρο πως ανεξάρτητα από το πόσο σημαντικός μπορεί να είναι ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων στις δημοκρατικές κοινωνίες, σχετικά λίγοι πολίτες τα σκέφτονται άμεσα ως τον τόπο όπου μπορεί να ζητηθεί στήριξη σε απόπειρες επηρεασμού της κυβέρνησης.⁹⁰

Σε όλες τις χώρες περισσότερα άτομα αναφέρουν ότι θα μπουν στον πειρασμό να δράσουν μέσω άλλων επίσημων οργανωμένων ομάδων, παρά μέσω των πολιτικών κομμάτων. Αλλά όταν κάποιος αναλογιστεί ολόκληρο το φάσμα των τυπικών οργανώσεων στις οποίες μπορεί να ανήκουν οι άνθρωποι, ο αριθμός που αναφέρει ότι θα στραφεί για υποστήριξη σε αυτές είναι μικρός: δεν ξεπερνά το 3 τοις εκατό των ερωτώμενων σε οποιαδήποτε χώρα. Βέβαια, δεν έχουν όλοι οι ερωτώμενοι κάποια τυπική οργάνωση στη διάθεσή τους. Τέτοιοι οργανισμοί απαντώνται συχνότερα σε ορισμένες χώρες σε σχέση με άλλες. Και το ποσοστό που αναφέρει συμμετοχή σε ομάδες διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα. Επιπλέον, δεν έχουν όλες εξίσου οι τυπικές οργανώσεις πολιτικά χαρακτηριστικά.

Αλλά ακόμη και μεταξύ των ερωτώμενων που ανήκουν σε μια τυπική οργάνωση για την οποία αναφέρουν ότι εμπλέκεται στην πολιτική, ο αριθμός που επικαλείται αυτή τη συμμετοχή σε ομάδα σε μια πιεστική κατάσταση είναι πολύ μικρότερος από τον αριθμό των ατόμων που είναι πράγματι μέλη ομάδων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου η συμμετοχή σε ομάδα είναι συχνότερη, 228 ερωτώμενοι αναφέρουν ότι είναι μέλη μιας τέτοιου είδους οργάνωσης, αλλά μόνο 35 από αυτούς τους Αμερικανούς αναφέρουν ότι θα συνεργάζονταν μέσω αυτής της οργάνωσης στην περίπτωση που θα προσπαθούσαν να επηρεάσουν τα πράγματα σε τοπική κλίμακα. Στην Ιταλία, όπου η συμμετοχή σε ομάδες είναι λιγότερο συχνή, συναντάμε το ίδιο μοτίβο. Πενήντα έξι Ιταλοί ανήκουν σε κάποια οργάνωση που πιστεύουν ότι εμπλέκεται σε πολιτικές υποθέσεις, αλλά μόνο δεκατρείς από αυτούς θα προχωρούσαν μέσω αυτής εάν προσπαθούσαν να επηρεάσουν την έκβαση μιας ρύθμισης σε τοπικό επίπεδο. Στη συνδρομή μιας επίσημης οργάνωσης θα ανέτρεχαν συχνότερα στη Γερμανία, αλλά μόνον κατά το ήμισυ σε σύγκριση με τη συμμετοχή σε μια οργάνωση με πολιτικά χαρακτηριστικά.

Το ότι οι τυπικές οργανώσεις σπάνια αναφέρονται από τα άτομα που προσπαθούν να επηρεάσουν τους μηχανισμούς διακυβέρνησης, δεν σημαίνει ωστόσο ότι αυτές οι οργανώσεις είναι πολιτικά ασήμαντες. Μπορούν ακόμα να επηρεάσουν την πολιτική

90. Σε κάποιο βαθμό, η σπάνια αναφορά του πολιτικού κόμματος σε αυτό το πλαίσιο πιθανώς υποτιμά τον ρόλο των κομμάτων στη διαδικασία επιρροής. Πολλοί ερωτώμενοι ανέφεραν την επικοινωνία με κυβερνητικούς αξιωματούχους. Εάν ανέφεραν ρητά ότι η κομματική ένταξη του αξιωματούχου ήταν σχετική με το να μπορέσουν να τον πλησιάσουν, θα καταχωρούνταν σαν να επιχειρούν μέσω του κόμματος. Πολλοί μπορεί να θεώρησαν αυτή τη σχέση σημαντική, ακόμα κι αν δεν την ανέφεραν.

επιρροή ενός ατόμου, καθώς μπορεί να ασκεί μεγαλύτερη επιρροή στους κυβερνητικούς αξιωματούχους απλώς και μόνον επειδή είναι μέλος μιας τέτοιας ομάδας, ακόμα κι αν δεν κάνει καμία έκδηλη προσπάθεια να επηρεάσει τους μηχανισμούς διακυβέρνησης. Και αυτού του είδους η επιρροή είναι μεγάλης σημασίας – πιθανώς μεγαλύτερης συνολικής σημασίας από τις φανερές προσπάθειες επιρροής που επιχειρούν κατά καιρούς οι απλοί πολίτες. Επιπλέον, μολονότι ένα άτομο δεν θα χρησιμοποιούσε την τυπική οργάνωσή του ως μέσον για να επηρεάσει άμεσα τη διακυβέρνηση, από μόνη της η συμμετοχή του ενισχύει την πιθανότητα να πιστέψει ότι είναι ικανός να επηρεάσει τους κυβερνώντες και τελικά να επιχειρήσει πράγματι μια τέτοια προσπάθεια. Έτσι μπορεί, για διάφορους λόγους που θα συζητηθούν παρακάτω, να αναπτύξει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στις πολιτικές του ικανότητες.⁹¹

Συνεργατική πολιτική συμπεριφορά. Όπως δείχνει ο Πίνακας VI.3, σε όλες τις χώρες οι ερωτώμενοι αναφέρουν λιγότερο συχνά ότι επιδιώκουν την υποστήριξη τυπικών από ό,τι άτυπων ομάδων, – καλώντας τους γείτονές τους, ζητώντας από φίλους και γνωστούς να υποστηρίξουν τη θέση τους, διακινώντας μια επιστολή διαμαρτυρίας. Αυτό από μόνο του είναι εντυπωσιακό, αν και δεν πρέπει για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω να θεωρηθεί ότι αυτές οι άτυπες ομάδες διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο στην πολιτική διαδικασία από ό,τι οι τυπικές οργανώσεις. Αυτό που είναι ακόμη πιο εντυπωσιακό δεν είναι η συχνότητα με την οποία αναφέρονται οι άτυπες ομάδες σε όλες τις χώρες, αλλά οι έντονες διαφορές στη συχνότητα αναφοράς μεταξύ των χωρών.

Έτσι, ο Πίνακας VI.4 δείχνει ότι το 56 τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων, το 34 τοις εκατό των Βρετανών και το 26 τοις εκατό των Μεξικάνων ανέφεραν ότι θα χρησιμοποιούσαν αυτή τη στρατηγική της άτυπης ομάδας, σε σύγκριση με το 13 τοις εκατό των Γερμανών και το 7 τοις εκατό των Ιταλών. Αν εξετάσουμε την αναλογία των τοπικά ικανών που λένε ότι θα συνεργαστούν με τους συμπολίτες τους στην προσπάθεια να επηρεάσουν τη κρατική διακυβέρνηση,⁹² διαπιστώνουμε ότι το 74 τοις εκατό των τοπικά ικανών Αμερικανών θα χρησιμοποιούσε άτυπες ομάδες, ενώ μόνον το 13 τοις εκατό των τοπικά ικανών Ιταλών και το 22 τοις εκατό των Γερμανών θα έκανε το ίδιο. Στο Μεξικό, αν και η αναλογία των τοπικά ικανών είναι σχετικά χαμηλή, η αναλογία εκείνων των τοπικά ικανών που θα προχωρούσαν μέσω άτυπων ομάδων είναι

91. Βλ. παρακάτω, Κεφ. X, για το θέμα του αντίκτυπου των εθελοντικών ενώσεων.

92. Το ποσοστό των ερωτώμενων που αναφέρουν μια συγκεκριμένη στρατηγική συμμετοχής μπορεί να υπολογιστεί είτε ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού, είτε ως ποσοστό μόνο των τοπικά ικανών. Και τα δύο στοιχεία είναι σημαντικά. Το πρώτο αντανάκλα την τάση για συγκεκριμένους τύπους πολιτικής συμπεριφοράς σε μια χώρα. Αλλά αν μας ενδιαφέρει το πώς διαφέρουν τα κράτη στις στρατηγικές που θα χρησιμοποιήσουν οι πολίτες τους, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε το δεύτερο στοιχείο. Αν δεν το κάνουμε, οι εθνικές διαφορές στο ποσοστό που επιλέγει μια συγκεκριμένη στρατηγική μπορεί να αντανάκλα απλώς ότι υπάρχουν περισσότεροι σε μια χώρα, παρά σε μια άλλη, που αναφέρουν ότι δεν υπάρχει τίποτα που θα μπορούσαν να κάνουν. Στους παρακάτω πίνακες τα ποσοστά αναφέρονται και στις δύο μορφές.

αρκετά υψηλό – 50 τοις εκατό. Και στη Βρετανία η αναλογία των τοπικά ικανών που δηλώνει ότι θα επιδιώξει τη συνεργασία με άλλους είναι εξίσου μεγάλη – 43 τοις εκατό.

Πίνακας VI.4 Όσοι θα επιστράτευαν βοήθεια άτυπης ομάδας για να επηρεάσουν μια άδικη τοπική ρύθμιση

Χώρα	Ποσοστό συνολικού δείγματος		Ποσοστό τοπικά ικανών	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	56	(970)	74	(745)
Μεγάλη Βρετανία	34	(963)	43	(748)
Γερμανία	13	(955)	22	(590)
Ιταλία	7	(995)	13	(508)
Μεξικό	26	(1.0007)	50	(531)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά

Η ιδέα ότι μπορεί κανείς να συνεργαστεί με τους συμπολίτες του στην προσπάθεια να επηρεάσει τη διακυβέρνηση και ότι αυτή η συνεργασία είναι ένα αποτελεσματικό μέσο για την αύξηση της επιρροής του, κυριαρχεί στο μεγαλύτερο μέρος των απαντήσεων των τοπικά ικανών στις Ηνωμένες Πολιτείες και έχει βαρύνουσα θέση στις απαντήσεις από τη Βρετανία και το Μεξικό. Και στις πέντε χώρες ωστόσο υπάρχουν άτομα που θα συνεργάζονταν με άλλους στην προσπάθεια να επηρεάσουν την κρατική διακυβέρνηση. Μερικά αποσπάσματα λόγου μπορεί να βοηθήσουν στην κατανόηση αυτής της στάσης:

Ένας Αμερικανός διευθυντής γραφείου: «Δεν μπορείς να κάνεις τίποτα ατομικά. Θα έπρεπε να συγκεντρώσεις μια ομάδα και να μαζευτούν όλοι και να πάτε στις αρμόδιες αρχές για να παραπονεθείτε».

Ένας Αμερικανός πωλητής: «Συντάξτε μια επιστολή διαμαρτυρίας. Μαζευτείτε με άτομα που έχουν την ίδια αντίρρηση. Απευθύνετέ τη στον υπεύθυνο, όπως ο δήμαρχος ή ο αξιωματικός αστυνομίας».

Μια Αμερικανίδα νοικοκυρά: «Θα μπορούσα να το συζητήσω με άλλους και να δω πόσοι νιώθουν όπως εγώ. Θα μπορούσαμε μετά να γράψουμε ένα γράμμα ο καθένας προς κάποιον υπεύθυνο της κυβέρνησης και να τον

ενημερώσουμε πώς νιώθουμε ή θα μπορούσαμε να γράψουμε ένα γράμμα και να το υπογράψουν πολλοί».

Ένας Άγγλος υπάλληλος αποθήκης: «Επικοινωνήστε με γείτονες και φίλους και κάντε μια διαμαρτυρία στους δημοτικούς συμβούλους...».

Ένας Άγγλος επιστάτης κηπουρός: «Πρώτο πράγμα – ξεκινήστε μια επιστολή διαμαρτυρίας. Πάρτε τη στα γραφεία του Συμβουλίου και γίνετε εκπρόσωπος μιας ομάδας. Μπορείτε να δοκιμάσετε το τοπικό μέλος του Κοινοβουλίου».

Ένας Άγγλος ελαιοχρωματιστής: «Θα μπορούσατε λίγο-πολύ να συντάξετε μια επιστολή διαμαρτυρίας και να αναδείξετε το αίσθημα. Θα μπορούσατε να το συζητήσετε με τους συναδέλφους σας και τη γυναίκα σας».

Ένας Μεξικάνος τσαγκάρης: «Διαμαρτυρηθείτε, συμμετάσχετε σε μια ομάδα πολιτών και πηγαίνετε προσωπικά στο γραφείο όπου εκδόθηκε και μιλήστε γι' αυτό στις αρχές».

Μια Μεξικάνα νοικοκυρά: «Θα μάξενά όλο τον κόσμο και θα έστελνα μια επιστολή διαμαρτυρίας στον πρόεδρο ή τον κυβερνήτη της πολιτείας, υπογεγραμμένη από όλους».

Σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα, η πεποίθηση ότι η συνεργασία με τους συμπολίτες είναι μια δυνατή και αποτελεσματική πολιτική δράση αντανακλά, κατά την άποψή μας, έναν εξαιρετικά σημαντικό προσανατολισμό. Η διάχυση της επιρροής στη λήψη πολιτικών αποφάσεων, με την οποία ορίσαμε τη δημοκρατία, συνεπάγεται κάποια συνεργατική ικανότητα μεταξύ των πολιτών. Αυτή η συνεργασία φαίνεται να είναι απαραίτητη, τόσο όσον αφορά την επιρροή που μπορεί να έχει ο απλός άνθρωπος όσο και τα αποτελέσματα της επιρροής του στις κυβερνητικές αποφάσεις. Εξ ορισμού, η επιρροή του «μέσου» ανθρώπου στη διακυβέρνηση είναι μικρή. Σε σύγκριση με τις δυνάμεις του κράτους –και αυτό ισχύει τόσο για την τοπική αυτοδιοίκηση όσο και για την εθνική κυβέρνηση– είναι πράγματι ένα αδύναμο πλάσμα. Αν ο απλός άνθρωπος θέλει να έχει οποιαδήποτε πολιτική επιρροή, πρέπει να βρίσκεται σε συνεννόηση με τους συνανθρώπους του. Δεύτερον, από την πλευρά των εκρών μιας δημοκρατικής κυβέρνησης, οι μη συνεργατικές και εντελώς ατομικιστικές προσπάθειες επιρροής οδηγούν μόνο σε δυσλειτουργικά αποτελέσματα. Δεν μπορεί να ικανοποιηθεί κάθε ατομική απαίτηση, καθώς έτσι το αποτέλεσμα θα ήταν ένα χάος. Εάν η κρατική διακυβέρνηση πρόκειται να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του απλού ανθρώπου, αυτές οι απαιτήσεις πρέπει να συγκεντρωθούν και η συνάθροιση συμφερόντων συνεπάγεται συνεργασία μεταξύ των ανθρώπων. Η συνάθροιση συμφερόντων που αφορά τη συνεργασία ομάδων ομοϊδεατών είναι

μια συνάνθρωπιση σε αρκετά χαμηλό επίπεδο, αλλά υποδηλώνει μια τάση να συνεργαστεί κάποιος με τους συνανθρώπους του, κάτι που σχετίζεται και με μεγαλύτερες πολιτικές δομές. Σε κάθε περίπτωση προτείνουμε ότι ο πολίτης που πιστεύει ότι μπορεί να συνεργαστεί με άλλους από το περιβάλλον του, εάν θέλει να εμπλακεί σε κάποια πολιτική δραστηριότητα, έχει μια εντελώς διαφορετική οπτική για την πολιτική από το άτομο που θεωρεί τον εαυτό του ως μοναχικό πολιτικό πράκτη.

Επιπλέον, η ιδέα ότι κάποιος μπορεί να επηρεάσει μια κυβερνητική απόφαση εντάσσοντας τους συνανθρώπους του στη διαμάχη είναι μια άκρως πολιτική ιδέα. Αντανακλά μια αρκετά σαφή προσπάθεια χρήσης πολιτικής επιρροής στις σχέσεις του με κυβερνητικούς αξιωματούχους. Η απειλή των πολλών –είτε πρόκειται για την απειλή απώλειας ψήφων, είτε για υποστήριξη, είτε για την απειλή της δημόσιας κριτικής– είναι, τηρουμένων των αναλογιών, μεγαλύτερη από την απειλή του ενός. Έτσι, το άτομο που αναφέρει ότι ζητά από άλλους να συμμετάσχουν στη διένεξη με τους κυβερνώντες είναι πιθανότερο να βλέπει τον εαυτό του ως πολίτη ικανό να τους επηρεάσει, παρά ως υποτακτικό που δεν έχει τέτοια επιρροή. Και οι παραλλαγές μεταξύ των πέντε χωρών στη συχνότητα με την οποία αναφέρονται τέτοιες ομάδες αντανακλούν τις διακυμάνσεις στις ικανότητες των πολιτών.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να σημειώσουμε τι είδους ομάδες συμπεριλαμβάνονται εδώ. Οι άτυπες ομάδες για τις οποίες μιλούν οι ερωτώμενοί μας δεν υπάρχουν, τουλάχιστον με μια κάποια πολιτική συνάφεια, πριν εγερθεί ζήτημα πολιτικής πίεσης. Το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ικανό να δημιουργήσει δομές με σκοπό να επηρεάσει την κρατική διακυβέρνηση. Αυτές οι δομές αντιπροσωπεύουν μια μορφή επιρροής που δεν είχε στραφεί στην πολιτική σφαίρα πριν προκύψει η πολιτικά προβληματική κατάσταση. Υπό αυτή την έποψη, η ικανότητα του ατόμου να δημιουργήσει δομές για να το βοηθήσουν στις διαφορές του με το κράτος εμφανίζει ένα απόθεμα επιρροής από την πλευρά του. Δεν έχει αποδώσει την πλήρη υποστήριξή του σε κάποιο μεγαλύτερο κοινωνικό σύστημα, όπως έχει κάνει το άτομο στη λεγόμενη μαζική κοινωνία, ούτε έχει αποκοπεί από την επαφή με τη κρατική διακυβέρνηση, όπως έχει κάνει ο κοινοτικός.

Το ότι ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων σε μια χώρα αντιλαμβάνεται ότι οι άτυπες κοινωνικές ομάδες στις οποίες συμμετέχει μπορούν να συντρέξουν για να τον στηρίξουν σε περίοδο πολιτικής έντασης αποτελεί μια σημαντική πτυχή της πολιτικής κουλτούρας αυτής της χώρας. Σημαίνει ότι μερικά από τα βασικότερα δομικά συστατικά της κοινωνικής δομής έχουν ενσωματωθεί στο πολιτικό σύστημα. Ο ρόλος του ατόμου ως πολίτη, ιδιαίτερα ως δημοκρατικού πολίτη με επιρροή, συγχωνεύεται με τους άλλους κοινωνικούς του ρόλους. Ο τύπος πολιτικής δραστηριότητας που πυροδότησε αυτή τη συγχώνευση της άτυπης συμμετοχής σε ομάδες και της ιδιότητας του πολίτη είναι επίσης πολύ σημαντικός. Η συγχώνευση πραγματοποιείται λόγω των πολιτικών απαιτήσεων που εγείρονται από τους πολίτες προς τους κυβερνητικούς μηχανισμούς του κράτους. Επικαλούνται τους φίλους και τους γείτονές τους σε μια προσπάθεια να επηρεάσουν την κυβέρνησή τους. Έτσι, η συγχώνευση εμφανίζεται στο επίκεντρο της δημοκρατικής

διαδικασίας – της διαδικασίας με την οποία ο απλός πολίτης ασκεί κάποιον έλεγχο στην κυβέρνησή του. Αυτό διαφέρει κατά πολύ από τη συγχώνευση μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που βασίζονται στην προσωπική επαφή και του κράτους, όπως αυτή έχει επιχειρηθεί στα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Εδώ το κράτος επιχειρεί να επηρεάσει το άτομο: στις οικογένειες και τις φιλικές ομάδες εισέρχεται το κράτος ώστε να ενισχυθεί η προπαγάνδα και ο έλεγχος που ασκεί. Εκεί το κράτος προσπαθεί να ελέγξει αυτές τις άτυπες ομάδες. Στις χώρες που μελετήσαμε, η επίκληση άτυπων ομάδων έχει την αντίθετη σημασία. Είναι μια προσπάθεια να διεισδύσουν και να ελέγξουν την διακυβέρνηση. Αποτελεί ένα μίγμα πολιτείας και κοινότητας, και όχι την αφομοίωση της κοινότητας από την πολιτική σφαίρα.

Τέλος, τονίσαμε τη σημασία αυτής της τάσης για τη συνεργασία με τους συμπολίτες, όχι απλώς επειδή πιστεύουμε ότι έχει σημαντικές συνέπειες για το πολιτικό σύστημα, αλλά επειδή πιστεύουμε ότι αποτελεί έναν τύπο συμπεριφοράς που μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητός και να εξηγηθεί από τον τύπο της έρευνας που περιέχεται σε αυτό το βιβλίο. Πρώτον, η συχνότητα με την οποία τα άτομα μιλούν για συνεργασία με τους συμπολίτες τους προκειμένου να επηρεάσουν την κρατική διοίκηση δεν εξαρτάται τόσο από τη δομή των κυβερνητικών θεσμών, όσο η συχνότητα με την οποία λένε ότι μπορούν να επηρεάσουν την κρατική διακυβέρνηση. Το αν κάποιος αισθάνεται ή όχι ότι μπορεί να επηρεάσει την πορεία της κυβερνητικής δράσης εξαρτάται προφανώς, σε μεγάλο βαθμό, από τις θεσμικές πρόνοιες που επιτρέπουν την πρόσβαση στους πολίτες. Αλλά η διαφορά μεταξύ του ατόμου που απαντά ότι θα έγραφε μια επιστολή στο τοπικό συμβούλιο και εκείνου που απαντά ότι θα έγραφε μια επιστολή στο τοπικό συμβούλιο και θα προσπαθήσει να παρακινήσει τους φίλους του να κάνουν το ίδιο, δεν εξηγείται από τις εθνικές διαφορές στη δομή και τις εξουσίες των αντίστοιχων τοπικών συμβουλίων.⁹³ Όπως θα δούμε σε λίγο, τα διαφορετικά επίπεδα κοινωνικής και οικονο-

93. Αυτό δεν είναι απολύτως αληθές. Σε ορισμένες χώρες, οι κυβερνητικοί θεσμοί μπορεί να είναι πιο ευεπίφοροι στη συλλογική επιρροή από ό,τι σε άλλες. Αλλά αυτό είναι πιθανότερο να συμβεί βάσει παλαιότερης εμπειρίας της κυβέρνησης με τέτοιες ομάδες, παρά λόγω της επίσημης κυβερνητικής δομής. Από την άλλη πλευρά, αναμφίβολα ορισμένες δομές διακυβέρνησης καλλιεργούν τέτοιες «ομαδικές» διαμαρτυρίες περισσότερο από άλλες. Δομές όπου η εξουσία διαχέεται σε μεγάλο αριθμό αυτόνομων ή ημιαυτόνομων διοικητικών συμβουλίων και συνελεύσεων, και τα παρόμοια (ειδικά εκλεγμένα διοικητικά συμβούλια και συνελεύσεις) είναι πιθανότερο να ενθαρρύνουν τέτοιες διαμαρτυρίες, από δομές στις οποίες επικρατούν κεντρικά διορισμένοι αξιωματούχοι με επαυξημένα καθήκοντα (όπως στο ιταλικό νομαρχιακό σύστημα). Αλλά αυτό είναι ένα παράδειγμα της γενικής ιδέας ότι πολιτικός προσανατολισμός και πολιτική δομή αλληλοσυμπληρώνονται. Σε αυτή την περίπτωση ωστόσο, η εξήγηση της ομαδικής στάσης και συμπεριφοράς σύμφωνα μόνο με το τυπικό θεσμικό πλαίσιο δεν είναι πειστική. Κάποιος πρέπει να κοιτάξει πέρα από τη θεσμική οργάνωση της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Υπάρχει ωστόσο ένας άλλος τρόπος με τον οποίο η κυβερνητική δομή μπορεί να ενθαρρύνει ή να αναστέλλει τις τάσεις σχηματισμού ομάδων ενός πληθυσμού. Τα νομικά συστήματα των κρατών διαφέρουν ως προς τον βαθμό στον οποίο απαγορεύουν, ρυθμίζουν ή δυσχεραίνουν με άλλους τρόπους τη σύσταση μη κυβερνητικών ενώσεων. Τα νομικά συστήματα στην ηπειρωτική Ευρώπη είναι πιο εχθρικά προς τέτοιες

μικής ανάπτυξης, ενώ μπορούν να εξηγήσουν πολλές από τις πολιτικές διαφορές μεταξύ των χωρών που συγκρίνουμε, δεν μπορούν να εξηγήσουν την τάση για πολιτική συνεργασία. Η προέλευση αυτής της τάσης πρέπει να αναζητηθεί αλλού. Σε επόμενο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να την ανιχνεύσουμε στις κοινωνικές αξίες και συμπεριφορές, αλλά και στον βαθμό του κομματικού κατακερματισμού της κοινωνίας.⁹⁴

Αν και η χρήση των πρωτογενών ομάδων ως πηγή επιρροής είναι συνηθέστερη στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και το Μεξικό, υπάρχουν αρκετές ενδιαφέρουσες διαφορές μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας από τη μία πλευρά, και του Μεξικού από την άλλη. Η ιδέα ότι μπορεί κανείς να κινητοποιήσει μια άτυπη ομάδα για βοήθεια στην προσπάθεια να επηρεάσει το κράτος φαίνεται να έχει μεγαλύτερη σημασία για την πραγματική άσκηση επιρροής στις δύο πρώτες χώρες. Νωρίτερα επισημάναμε ότι όσοι αναφέρουν πως μπορούν να κάνουν κάτι για έναν άδικο τοπικό νόμο (οι τοπικά ικανοί), σε σύγκριση με όσους αναφέρουν το αντίθετο, είναι πολύ πιθανότερο να αναφέρουν κάποια παρελθούσα σχετική εμπειρία επηρεασμού των κυβερνώντων. Αν επικεντρωθούμε στους τοπικά ικανούς και αναρωτηθούμε κατά πόσο διαφέρει η έκταση της εμπειρίας γύρω από την άσκηση επιρροής σε τοπικό επίπεδο ανάμεσα σε όσους θα προχωρούσαν μέσω ομάδων και σε όσους θα ενεργούσαν μόνοι, διαπιστώνουμε ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία αυτοί που θα προχωρούσαν μέσω ομάδων είναι πιθανότερο να είχαν πρότερη εμπειρία τέτοιων προσπαθειών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες το 36 τοις εκατό όσων αναφέρουν ότι θα προχωρούσαν μέσω άτυπων ομάδων (αρ.: 547), αναφέρει επίσης ότι κάποια στιγμή έχουν όντως προσπαθήσει να επηρεάσουν τους τοπικούς θεσμούς διακυβέρνησης, ενώ μόνο το 25 τοις εκατό των τοπικά ικανών που θα χρησιμοποιούσε κάποια άλλη στρατηγική (αρ.: 198) αναφέρει τέτοια εμπειρία. Στη Βρετανία τα αντίστοιχα νούμερα είναι 23 τοις εκατό για άτυπες ομάδες (αρ.: 315) και 15 τοις εκατό για άλλους τοπικά ικανούς (αρ.: 414). Στο Μεξικό από την άλλη, όσοι αναφέρουν άτυπες ομάδες είναι κάπως λιγότερο πιθανό να έχουν τέτοια εμπειρία: 7 τοις εκατό αναφέρει άτυπες ομάδες (αρ.: 264) και κάποια εμπειρία, έναντι 10 τοις εκατό των λοιπών τοπικά ικανών (αρ.: 267).⁹⁵

ομάδες από ότι το Αγγλο-αμερικανικό νομικό σύστημα. Και, παρόλο που αυτοί οι κανονισμοί αναφέρονται σε μεγάλο βαθμό σε επίσημες οργανώσεις (θα συζητηθούν παρακάτω στο Κεφάλαιο X), ενδέχεται να επιδρούν και στις άτυπες ομάδες. Βλ. σχετικά με αυτό το θέμα Arnold Rose, «On Individualism And Social Responsibility», *Archives Européennes de Sociologie*, II (1961) σσ. 163-69.

94. Η σχέση μεταξύ κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης και η τάση σχηματισμού ομάδων θα συζητηθεί στο τέλος του κεφαλαίου. Η εξήγηση αυτής της τάσης σχηματισμού ομάδων ως προς τις κοινωνικές αξίες και τον κομματικό κατακερματισμό θα επιχειρηθεί στο Κεφάλαιο IX.

95. Στη Γερμανία, οι τοπικά ικανοί που αναφέρουν τις άτυπες ομάδες είναι κάπως λιγότερο πιθανό να έχουν πραγματική εμπειρία επιρροής. Το 17 τοις εκατό όσων αναφέρουν άτυπες ομάδες (αρ. 126) αναφέρει και προηγούμενη εμπειρία, έναντι του 23 τοις εκατό των τοπικά ικανών που δεν τις αναφέρει (αρ. 460). Στην Ιταλία, όσοι τοπικά ικανοί αναφέρουν ομάδες είναι κάπως πιθανότερο να έχουν εμπειρία: 16 τοις εκατό (αρ. 67), έναντι 13 τοις εκατό (αρ. 438) όσων δεν αναφέρουν ομάδες.

Επιπλέον, στις δύο προηγούμενες χώρες η χρήση άτυπων ομάδων ως μέσον επιρροής στους τοπικούς θεσμούς διακυβέρνησης δεν θεωρείται μόνο μέσον διαμαρτυρίας, αλλά και το κλειδί για μια αποτελεσματική διαμαρτυρία. Για να ελέγξουμε τον βαθμό στον οποίο τα άτομα αισθάνονταν ότι μπορούν να επηρεάσουν την τοπική κυβέρνηση, θέσαμε μια άλλη ερώτηση, αφού πρώτα ρωτήσαμε τι πιστεύουν οι ερωτώμενοι ότι θα μπορούσαν να κάνουν για έναν άδικο νόμο τοπικής εμβέλειας: «Αν κάνατε κάποια προσπάθεια να αλλάξετε αυτή τη ρύθμιση, πόσο πιθανόν είναι να πετύχετε;». Μας ενδιαφέρει εδώ ότι ένας μεγάλος αριθμός τοπικά ικανών Αμερικανών και Βρετανών απάντησαν αυθόρμητα ότι η διαμαρτυρία τους θα είχε κάποιες πιθανότητες επιτυχίας μόνον αν συμμετείχαν και άλλοι μαζί τους. (Το ποσοστό είναι 30 στις Ηνωμένες Πολιτείες και 20 στη Βρετανία.) Στο Μεξικό, αν και ένα καλό ποσοστό ένιωθε ότι υπάρχει κάποια πιθανότητα να πετύχει αν προσπαθήσει να επηρεάσει την τοπική διακυβέρνηση, λιγότεροι από το ένα τοις εκατό των ερωτώμενων πρότεινε ότι αυτό θα συνέβαινε μόνο με την υποστήριξη άλλων. Αν και η χρήση άτυπων ομάδων γίνεται αντιληπτή ως μέσο επιρροής στο Μεξικό, δεν θεωρείται ακόμη ως κύριο συστατικό για αποτελεσματική επιρροή.⁹⁶

Μια άλλη διαφορά αξίζει να αναφερθεί. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, η χρήση άτυπων ομάδων ως μέσου επιρροής στις κυβερνητικές αποφάσεις θεωρείται πολύ καταλληλότερη σε τοπικό παρά σε εθνικό επίπεδο. Στο Μεξικό από την άλλη, η αναλογία όσων θα χρησιμοποιούσαν άτυπες ομάδες είναι περίπου ίδια σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Το γεγονός ότι στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, περισσότερο από ό,τι στο Μεξικό, η χρήση τέτοιων ομάδων συνδέεται στενά τόσο με την εμπειρία όσο και με τις προσδοκίες επιτυχίας, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι μια τέτοια στρατηγική θεωρείται καταλληλότερη σε σχέση με την τοπική αυτοδιοίκηση στις δύο προηγούμενες χώρες, υποδεικνύει ότι η στρατηγική της άτυπης ομάδας βασίζεται σε μια πιο ρεαλιστική εκτίμηση των δυνατοτήτων επιτυχίας – μια ρεαλιστική εκτίμηση που προκύπτει από την πραγματική εμπειρία τέτοιων ομάδων σε τοπικό επίπεδο. Στο Μεξικό αυτή η στρατηγική επιρροής δεν είναι τόσο καλά θεμελιωμένη στην πραγματική τοπική εμπειρία. Μοιάζει να είναι άλλη μια περίπτωση του φιλόδοξου και επίδοξου χαρακτήρα της μεξικάνικης πολιτικής κουλτούρας.

Ατομική δράση. Οι ερωτώμενοι που ανέφεραν ότι ενεργούν μόνοι στην προσπάθειά τους να επηρεάσουν τους κυβερνώντες παρουσιάζουν κάποια διαφοροποίηση στις στρατηγικές που αναφέρουν, όπως δείχνει ο Πίνακας VI.4. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία οι ερωτώμενοι είναι πιθανότερο να πουν ότι θα προσέγγιζαν έναν εκλεγμένο κυβερνητικό αξιωματούχο παρά ένα διορισμένο στέλεχος της γραφειοκρατίας. Στο Μεξικό και την Ιταλία, οι ερωτώμενοι είναι εξίσου πιθανό να πουν ότι θα απευθύνουν τη διαμαρτυρία τους και προς τους δύο τύπους αξιωματούχου. Στη Γερμανία ωστόσο, περισσότεροι ερωτώμενοι αναφέρουν τους διορισμένους αξιωματούχους παρά

96. Στη Γερμανία το ποσοστό των τοπικά ικανών που ανέφεραν ότι θα τα κατάφερναν μόνο αν προσχωρούσαν και άλλοι ήταν 12. Στην Ιταλία ήταν 5.

τους εκλεγμένους ως στόχο της διαμαρτυρίας τους. Είναι δελεαστικό να θεωρήσουμε ότι αυτά τα αποτελέσματα αντανakλούν μια πιο αναπτυγμένη πολιτική ικανότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Η διαμαρτυρία προς έναν εκλεγμένο αξιωματούχο φαίνεται να είναι μια εγγενώς πιο «πολιτική» διαμαρτυρία, με την έννοια ότι εμπεριέχει τη σιωπηρή απειλή κάποιας στέρησης εάν δεν συμμορφωθεί – γιατί η απώλεια της ψήφου είναι η συνηθέστερη ποινή με την οποία το άτομο μπορεί να απειλήσει έναν ακατάλληλο αξιωματούχο. Αυτό εξηγεί εν μέρει τις διαφορές μεταξύ των χωρών που συγκρίνουμε για την επιλογή στόχου στις απόπειρες επιρροής. Αλλά είναι πιθανότερο αυτές οι διαφορές να αντανakλούν απλώς τις εθνικές διαφορές στην αντίστοιχη θέση και τη σημασία των εκλεγμένων και των διορισμένων αξιωματούχων στις δομές της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Τέλος, όλοι όσοι είπαν ότι θα μπορούσαν να κάνουν κάτι για μια άδικη τοπική ρύθμιση, δεν είχαν κάποια σαφή στρατηγική στο μυαλό τους. Όπως δείχνει ο Πίνακας VI.3, το 12 τοις εκατό των Ιταλών ερωτώμενων είπε ότι θα διαμαρτυρόταν εάν αντιμετώπιζε μια απόφαση που θεωρούσε άδικη, αλλά όταν ρωτήθηκαν πώς ή σε ποιον θα διαμαρτυρηθούν, δεν απάντησαν πιο συγκεκριμένα. Το 12 τοις εκατό που θα διαμαρτυρηθεί, αντιπροσωπεύει περίπου το ένα τέταρτο όλων των τοπικά ικανών Ιταλών. Ενώ αυτή η απάντηση δείχνει ένα υψηλότερο επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας από την απάντηση ότι κανείς δεν μπορεί να κάνει τίποτα, δείχνει μικρή επίγνωση των πολιτικών διαύλων μέσω των οποίων μπορεί κανείς να προσεγγίσει αποτελεσματικά τους τοπικούς κυβερνητικούς θεσμούς.

ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Είδαμε στον Πίνακα VI.1 ότι σε όλες τις χώρες λιγότεροι ερωτώμενοι δηλώνουν πως θα μπορούσαν να επηρεάσουν το εθνικό νομοθετικό σώμα, από ό,τι την τοπική κυβέρνηση, και περισσότεροι λένε ότι δεν μπορούν να κάνουν τίποτα. Στον Πίνακα VI.5 παρουσιάζουμε τις στρατηγικές που οι ερωτώμενοι είπαν ότι θα εφάρμοζαν έναντι της κεντρικής κυβέρνησης. Σε όλες τις χώρες οι επίσημοι οργανισμοί αναφέρονται κάπως συχνότερα ως πηγή επιρροής προς την κεντρική κυβέρνηση από ό,τι προς την τοπική αυτοδιοίκηση. (Και αν υπολόγιζε κανείς το ποσοστό ως αναλογία των «εθνικά ικανών» και όχι ως αναλογία ολόκληρου του δείγματος, η διαφορά θα ήταν μεγαλύτερη.) Αντίθετα, σε όλες τις χώρες, λιγότεροι ερωτώμενοι αναφέρουν τη χρήση άτυπων ομάδων για να επηρεάσουν την κεντρική κυβέρνηση από ό,τι την τοπική αυτοδιοίκηση, αν και το μοτίβο παραμένει ίδιο. Αυτές οι ομάδες απαντώνται συχνότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες και ακολουθεί η Βρετανία και το Μεξικό, μετά η Γερμανία και η Ιταλία. Γενικά, οι εθνικές στρατηγικές επιρροής τείνουν να βασίζονται περισσότερο στις οργανωμένες πολιτικές δομές, όπως οι ομάδες συμφερόντων, τα πολιτικά κόμματα και ο Τύπος, ή σε εξατομικευμένες επαφές με εκλεγμένους πολιτικούς ηγέτες. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, αυτό

κατά πάσα πιθανότητα αντανακλά ρεαλιστικούς υπολογισμούς. Χρειάζονται μεγαλύτερες κοινωνικές ομάδες και περισσότερη πολιτική δεξιότητα για να ασκηθεί επιρροή στο εθνικό επίπεδο από ό,τι στο τοπικό. Ωστόσο τα ευρήματά μας υποδεικνύουν ότι η άτυπη ομαδική ικανότητα παραμένει σημαντική σε εθνικό επίπεδο στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, ακόμη και αν δεν είναι τόσο μεγάλη όσο σε τοπικό επίπεδο.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ

Είναι σαφές ότι οι πέντε χώρες διαφέρουν ως προς τον βαθμό στον οποίο οι πολίτες τους πιστεύουν ότι είναι ικανοί να κάνουν κάτι εάν η κυβέρνηση απειλήσει τα συμφέροντά τους. Διαφέρουν επίσης ως προς τις στρατηγικές που θα χρησιμοποιούσαν οι πολίτες. Γιατί υπάρχουν τέτοιες διαφορές; Τα αίτια είναι πολλά και δεν ισχυριζόμαστε ότι ασχολούμαστε με όλα στην παρούσα μελέτη. Θα ασχοληθούμε με το πιο ειδικό ζήτημα του αν οι διαφορές που παρατηρούνται είναι γενικές διαφορές στην πολιτική κουλτούρα των πέντε χωρών μας ή είναι διαφορές που κυμαίνονται έντονα και με τον ίδιο τρόπο μεταξύ των υποομάδων, ανεξάρτητα από τη χώρα. Αν ισχύει το πρώτο, θα αναμέναμε οι περισσότεροι Ιταλοί να αντιδρούν με τον ίδιο τρόπο ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση, και να διαφέρουν από τους Αμερικανούς όλων των κοινωνικών ομάδων. Εάν ισχύει το τελευταίο, θα αναμέναμε οι Ιταλοί ανώτερου κοινωνικού επιπέδου να διαφέρουν σημαντικά από τους Ιταλούς κατώτερου κοινωνικού επιπέδου και να μοιάζουν με τους Αμερικανούς παρόμοιας κοινωνικό-οικονομικής θέσης. Υπάρχουν πολλές δυσκολίες στην πραγματοποίηση τέτοιων συγκρίσεων –μία από τις σημαντικότερες είναι η δυσκολία ανεύρεσης λειτουργικά ισοδύναμων κριτηρίων μέτρησης του κοινωνικό-οικονομικού επιπέδου σε όλες τις χώρες αλλά, χρησιμοποιώντας περίπου ισοδύναμες υποομάδες για τη σύγκριση, θα επιχειρήσουμε να προχωρήσουμε. Επιπλέον, χρησιμοποιώντας διαφορετικούς δείκτες για τη σύγκριση των αποτελεσμάτων, θα αρχίσουμε να διακρίνουμε τα μοτίβα που φαίνεται να εξαρτώνται περισσότερο από την κατανομή άλλων κοινωνικών χαρακτηριστικών εντός εκάστης κοινωνίας. Εάν οι διαφορές μεταξύ των χωρών εξαφανιστούν όταν υπολογίσουμε μόνο κοινωνικές ομάδες που κατά προσέγγιση ταιριάζουν, τότε θα έχουμε μια πτυχή της πολιτικής κουλτούρας που σχετίζεται λιγότερο με τη συγκεκριμένη εθνική κουλτούρα. Από την άλλη, εάν τα μέλη μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας μιας χώρας εξακολουθούν να διαφέρουν σημαντικά από τα μέλη μιας παρόμοιας κοινωνικής ομάδας μιας άλλης χώρας, παρά τις στενές ομοιότητες με συμπολίτες τους διαφορετικού κοινωνικού υποβάθρου, τότε πιθανότατα έχουμε να κάνουμε με μια πτυχή της πολιτικής κουλτούρας της οποίας οι ρίζες βρίσκονται στις μοναδικές εμπειρίες αυτής της χώρας και όχι στις κοινές εμπειρίες όλων των χωρών που μελετάμε.

Πίνακας VI.5 Τι θα έκαναν οι πολίτες στην προσπάθεια να επηρεάσουν την κεντρική κυβέρνηση, ανά χώρα

Τι θα έκαναν οι πολίτες	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
ΘΑ ΠΡΟΣΠΑΘΟΥΣΑΝ ΝΑ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΟΥΝ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΑΛΛΩΝ					
Οργάνωση άτυπης ομάδας, κάλεσμα φίλων και γειτόνων να γράψουν επιστολές διαμαρτυρίας ή να υπογράψουν κάποια αναφορά	29	18	7	6	18
Ενέργειες μέσω πολιτικού κόμματος	1	2	6	2	-
Ενέργειες μέσω επίσημης ομάδας (ένωσης, εκκλησίας, εργασίας) στην οποία ανήκουν	4	3	7	2	3
Συνολικό ποσοστό που θα επιστράτευε άλλους για βοήθεια ^α	32	22	19	10	20
ΘΑ ΔΡΟΥΣΑΝ ΜΟΝΟΙ					
Άμεση επαφή με πολιτικούς ηγέτες (εκλεγμένους αξιωματούχους) ή τον Τύπο, συγγραφή επιστολής διαμαρτυρίας ή επίσκεψη σε τοπικό πολιτικό ηγέτη	57	44	12	7	8
Άμεση επαφή με διοικητικούς (μη εκλεγμένους) αξιωματούχους	-	1	4	4	6
Απεύθυνση σε δικηγόρο, προσφυγή στα δικαστήρια	-	-	1	1	4
Καταψήφιση των παραβατών αξιωματούχων στις επόμενες εκλογές	7	3	4	1	-
Βίαιη δράση	-	-	2	1	-
Απλή διαμαρτυρία	-	-	-	3	-
Άλλο	-	2	-	2	3
Συνολικό ποσοστό που θα δρούσε μόνο ^β	42	40	18	18	18
Τίποτα	21	32	56	50	50
Δεν ξέρω	4	6	7	22	12
Συνολικό ποσοστό ^γ	123	111	106	101	108
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	970	963	955	995	1.007

α Τα συνολικά ποσοστά είναι μικρότερα από το σύνολο των μεμονωμένων κελιών, καθώς ορισμένοι ερωτώμενοι έδωσαν πάνω από μία απαντήσεις.

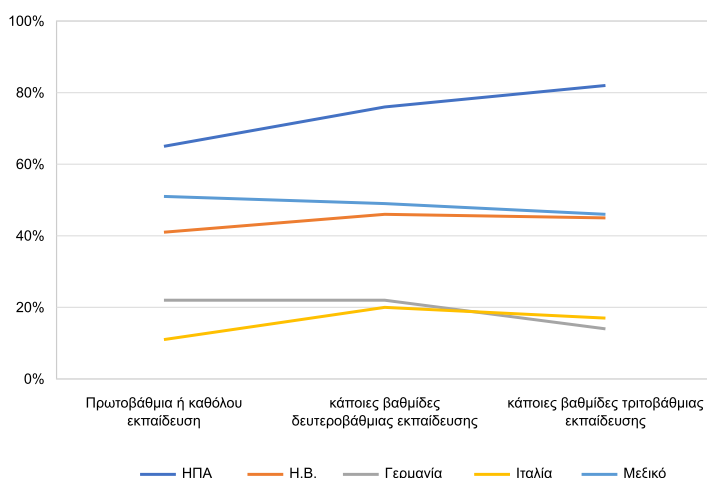
β Αυτή η σειρά περιλαμβάνει μόνο τους ερωτώμενους που απάντησαν ότι μπορούν να κάνουν κάτι, αλλά δεν ανέφεραν συνεργασία με άλλους. Επομένως, το σύνολο είναι μικρότερο από το άθροισμα των μεμονωμένων κελιών, τα οποία περιέχουν ερωτώμενους που ενδεχομένως ανέφεραν τόσο ομαδική όσο και ατομική δραστηριότητα.

γ Τα ποσοστά υπερβαίνουν το 100 τοις 100 εξαιτίας των πολλαπλών απαντήσεων.

Ας κοιτάξουμε πρώτα τη σχέση μεταξύ της ικανότητας των πολιτών και του μορφωτικού επιπέδου. Επιλέγουμε τη βαθμίδα εκπαίδευσης ως την πρώτη μεταβλητή που πρέπει να λάβουμε υπόψη, καθώς σχετίζεται στενά με τους παράγοντες που κάνουν έναν άνθρωπο να νιώθει υποκειμενικά ικανός (θα συζητήσουμε αυτή τη σχέση πληρέστερα στο Κεφάλαιο XII). Όπως επισημαίνεται ξεκάθαρα στο Σχήμα VI.1, σε όλες τις χώρες, όσο περισσότερη εκπαίδευση έχει ένα άτομο, τόσο πιθανότερο είναι να θεωρεί τον εαυτό του ικανό να επηρεάσει την τοπική αυτοδιοίκηση. Δηλαδή, να είναι αυτό που

εμείς αποκαλούμε τοπικά ικανός. (Το ποσοστό των ατόμων που είπαν ότι μπορούν να επηρεάσουν τη ψήφιση ενός τοπικού νόμου μετριέται στον κάθετο άξονα, το επίπεδο εκπαίδευσης στον οριζόντιο.) Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 60 τοις εκατό όσων δεν πήγαν πέρα από το δημοτικό σχολείο και το 95 τοις εκατό όσων έχουν κάποια πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι τοπικά ικανοί. Και το μοτίβο επαναλαμβάνεται σε κάθε χώρα. Πρόκειται λοιπόν για μια σαφή ομοιομορφία μεταξύ των χωρών. Ανεξάρτητα από τη συχνότητα της τοπικής ικανότητας σε μια χώρα, η συχνότητα εμφάνισης αυτής της ικανότητας είναι μεγαλύτερη μεταξύ των ατόμων που διαθέτουν τριτοβάθμια εκπαίδευση.

ΣΧΗΜΑ 1: Ποσοστό ερωτώμενων που λέει ότι μπορεί να κάνει κάτι για μια τοπική νομική ρύθμιση την οποία θεωρούν άδικη ή αθέμιτη (ανά χώρα και βαθμίδα εκπαίδευσης)

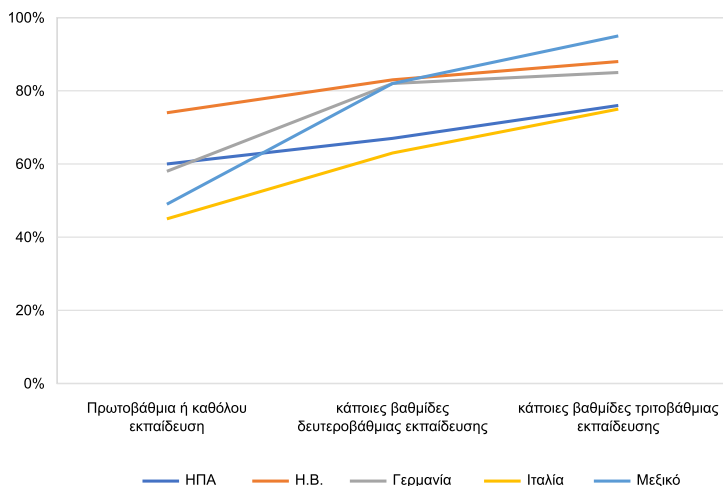
Εκπαιδευτικό Επίπεδο

	Πρωτοβάθμια ή καθόλου εκπαίδευση	Κάποιες βαθμίδες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Κάποιες βαθμίδες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
ΗΠΑ	60% (339)	82% (443)	95% (188)
Η.Β.	74% (593)	83% (322)	88% (24)
Γερμανία	58% (792)	83% (123)	85% (26)
Ιταλία	45% (692)	62% (245)	76% (54)
Μεξικό	49% (877)	67% (103)	76% (24)

Σημείωση: οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκε το ποσοστό.

Τι γίνεται με τις διαφορές μεταξύ και εντός των χωρών; Το ερώτημα είναι λίγο πιο δύσκολο να απαντηθεί, διότι υπάρχουν διαφορές τόσο μεταξύ ομάδων επιπέδου εκπαίδευσης εντός της ίδιας χώρας (όπως δείχνουν οι κλίσεις των γραμμών) όσο και εντός παρόμοιων εκπαιδευτικών ομάδων μεταξύ εθνών (όπως δείχνουν τα διαφορετικά ύψη των γραμμών). Ορισμένες διαφορές μεταξύ των χωρών μειώνονται σημαντικά εντός παρόμοιων ομάδων εκπαιδευτικού επιπέδου. Για παράδειγμα, αν και τα εθνικά σύνολα της Αμερικής και της Γερμανίας για τους τοπικά ικανούς είναι αρκετά διαφορετικά, οι διαφορές μεταξύ των δύο χωρών σχεδόν εξαφανίζονται όταν συγκρίνονται παρόμοιες ομάδες σε ό,τι αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης. Η μεγαλύτερη ομοιότητα στα εθνικά σύνολα εμφανίζεται μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας από τη μία, του Μεξικού και της Ιταλίας από την άλλη. Ωστόσο, σε κάθε ζευγάρι τα μέλη διαφέρουν κάπως περισσότερο μεταξύ τους όσον αφορά τις παρόμοιες ομάδες εκπαιδευτικού επιπέδου, από ό,τι σε εθνικό επίπεδο. Όταν συγκρίνονται οι πρωτοβάθμια μορφωμένοι της Αμερικής και της Βρετανίας, στη Βρετανία παρουσιάζεται υψηλότερο ποσοστό ικανότητας των πολιτών. Και όταν συγκρίνονται οι κατώτερες εκπαιδευτικές ομάδες της Ιταλίας και του Μεξικού, στο Μεξικό παρουσιάζεται κάπως υψηλότερη ικανότητα στα δύο κατώτερα επίπεδα.

ΣΧΗΜΑ 2 – Ποσοστό τοπικά ικανών που θα αναζητούσε την υποστήριξη μιας άτυπης ομάδας για να επηρεάσει μια τοπική νομική ρύθμιση που θεωρεί άδικη (ανά χώρα και εκπαίδευση)

Εκπαιδευτικό Επίπεδο

	Πρωτοβάθμια ή καθόλου εκπαίδευση	Κάποιες βαθμίδες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	Κάποιες βαθμίδες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
ΗΠΑ	65% (202)	76% (365)	82% (178)
Η.Β.	41% (441)	46% (267)	45% (21)
Γερμανία	22% (460)	22% (102)	14% (22)
Ιταλία	11% (310)	20% (151)	17% (44)
Μεξικό	51% (438)	49% (71)	46% (19)

Σημείωση: οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκε το ποσοστό.

Συνεπώς, το μορφωτικό επίπεδο έχει ανάμεικτη επίδραση στις διαφορές μεταξύ των χωρών. Αλλά οι ακόλουθες γενικές διαπιστώσεις μας στηρίζονται στο Σχήμα VI.1. Σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης οι Μεξικάνοι και οι Ιταλοί ερωτώμενοι είναι σπανιότερα τοπικά ικανοί από τους ερωτώμενους παρόμοιου επιπέδου των άλλων τριών χωρών (αν και στο πανεπιστημιακό επίπεδο, η διαφορά μειώνεται αρκετά). Δεύτερον, όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο, τόσο μικρότερη είναι η διαφορά μεταξύ των εθνών. Αυτό το γεγονός φαίνεται ξεκάθαρα από το εύρος που βλέπουμε μεταξύ των χωρών σε κάθε επίπεδο εκπαίδευσης. Σε επίπεδο δημοτικού σχολείου, το εύρος μεταξύ της χώρας με τη μεγαλύτερη συχνότητα τοπικά ικανών (Βρετανία) και της χώρας με τη μικρότερη συχνότητα τοπικά ικανών (Ιταλία) είναι 29 ποσοστιαίες μονάδες. Στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχουμε 21 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ των χωρών που έχουν τη μεγαλύτερη συχνότητα (Βρετανία και Γερμανία) και εκείνου με τη μικρότερη (Ιταλία). Και σε πανεπιστημιακό επίπεδο, 19 ποσοστιαίες μονάδες χωρίζουν τις Ηνωμένες Πολιτείες αφενός, από την Ιταλία και το Μεξικό, αφετέρου.

Ποιες είναι μεγαλύτερες, οι εθνικές ή οι εκπαιδευτικές διαφορές; Η μέτρησή τους είναι προσεγγιστική, ωστόσο αν συγκρίνει κανείς το εύρος μεταξύ της υψηλότερης και της χαμηλότερης χώρας σε κάθε επίπεδο εκπαίδευσης (όπως και στην προηγούμενη παράγραφο) με το εύρος μεταξύ της υψηλότερης και της χαμηλότερης ομάδας εκπαιδευτικού επιπέδου σε κάθε χώρα, τα αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι υπάρχει εξίσου μεγάλη – αν όχι μεγαλύτερη, κατά μέσο όρο – διακύμανση μεταξύ ομάδων επιπέδου εκπαίδευσης εντός της ίδιας χώρας, παρά μεταξύ ατόμων με παρόμοιο μορφωτικό επίπεδο σε διαφορετικές χώρες. Στη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι πιστεύουν ότι είναι ικανοί να επηρεάσουν τους κυβερνώντες, η διαφορά μεταξύ των βαθμίδων εκπαίδευσης σε κάθε χώρα είναι περίπου ίδια αν όχι μεγαλύτερη με αυτή σε δια-εθνικό επίπεδο για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα. Το εύρος μεταξύ της ομάδας που δηλώνει συχνότερα ότι είναι ικανή να επηρεάσει τη κυβέρνηση (πρόκειται για την ομάδα με κάποια πανεπιστημιακή εκπαίδευση σε κάθε χώρα) και της ομάδας που αναφέρει σπανιότερα τέτοια ικανότητα

(πρόκειται για την ομάδα με πρωτοβάθμια εκπαίδευση ή χωρίς καθόλου εκπαίδευση σε κάθε χώρα) είναι: Ηνωμένες Πολιτείες 35 ποσοστιαίες μονάδες, Βρετανία 14 ποσοστιαίες μονάδες, Γερμανία 27 ποσοστιαίες μονάδες, Ιταλία 31 ποσοστιαίες μονάδες, και Μεξικό 27 ποσοστιαίες μονάδες. Αυτά τα στοιχεία είναι πρόχειρα, καθώς συγκρίνουν τις ακραίες περιπτώσεις ως προς την εκπαίδευση και ως προς τη χώρα. Ωστόσο, υποδηλώνουν ότι στη συνολική τοπική ικανότητα, όμοιες ομάδες εκπαιδευτικού επιπέδου σε δια-εθνική σύγκριση μοιάζουν μεταξύ τους, αν όχι και περισσότερο, από ό,τι οι διαφορετικές ομάδες εκπαιδευτικού επιπέδου εντός της ίδιας χώρας.

Μέχρι στιγμής, έχουμε εξετάσει τον βαθμό στον οποίο τα άτομα πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν μια άδικη τοπική νομική ρύθμιση. Αλλά η στρατηγική που θα χρησιμοποιούσε ένα άτομο μπορεί να είναι σημαντικότερη από την απλή διάκριση του αν πιστεύει ότι μπορεί να κάνει κάτι ή όχι. Ειδικότερα, η πεποίθηση ότι μπορεί κανείς να συνεργαστεί με τους συμπολίτες του ως μέσον για να επηρεάσει τους θεσμούς διακυβέρνησης φαίνεται να είναι σημαντική. Εξαρτάται η πολιτική στρατηγική από το μορφωτικό επίπεδο στον ίδιο βαθμό με την τοπική ικανότητα; Τα δεδομένα στο Σχήμα VI.2 υποδεικνύουν ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει.

Το ποσοστό των τοπικά ικανών που θα προχωρούσαν μέσω άτυπων ομάδων διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα, ακόμα και εντός της εκπαιδευτικής ομάδας, αλλά διαφέρει πολύ λίγο μεταξύ εκπαιδευτικών ομάδων στις επιμέρους χώρες.⁹⁷ Μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες η συχνότητα με την οποία αναφέρεται μια τέτοια δραστηριότητα διαφέρει ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο, και ακόμη και εδώ η σχέση δεν είναι τόσο ισχυρή όσο αυτή μεταξύ των εκπαιδευτικών επιπέδων και των τοπικά ικανών, γενικά. Σκεφτείτε ξανά την αντίθεση μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Γερμανίας. Εντός ομάδων παρόμοιου εκπαιδευτικού επιπέδου, οι Γερμανοί και οι Αμερικανοί ερωτώμενοι ελάχιστα διαφέρουν ως προς τη συχνότητα με την οποία λένε ότι υπάρχει κάτι που μπορούν να κάνουν για μια άδικη τοπική ρύθμιση. Αλλά αν συγκρίνουμε το ποσοστό αυτών των τοπικά ικανών που θα συνεργάζονταν με τους συμπολίτες τους, βλέπουμε ότι σε κάθε εκπαιδευτικό επίπεδο οι Γερμανοί ερωτώμενοι είναι πολύ λιγότερο πιθανό να αναφέρουν τέτοια δράση. Επιπλέον, οι καλά μορφωμένοι Γερμανοί ερωτώμενοι δεν είναι πιθανότερο να αναφέρουν τέτοια δράση από ό,τι οι λιγότερο μορφωμένοι. Σε αντίθεση με την κατάσταση της συνολικής τοπικής ικανότητας, όπου το εύρος των διαφορών μεταξύ των χωρών δεν ήταν σίγουρα μεγαλύτερο, αλλά ίσως ήταν και λίγο μικρότερο από το εύρος διακύμανσης μεταξύ των εκπαιδευτικών ομάδων μιας χώρας, η διακύμανση μεταξύ των χωρών ως προς τη συχνότητα με την οποία αναφέρεται η πολιτική συνεργασία είναι γενικά πολύ μεγαλύτερη σε όλα τα εκπαιδευτικά επίπεδα από ό,τι μεταξύ των εκπαιδευτικών ομάδων εντός της ίδιας χώρας. Εδώ λοιπόν μπορεί να

97. Το ποσοστό υπολογίζεται ως ποσοστό τοπικά ικανών, όχι επί του συνολικού πληθυσμού. Αυτό γίνεται για να απομονωθεί η πολιτική στρατηγική που θα χρησιμοποιούσαν οι ικανοί από το γεγονός ότι η συχνότητα εμφάνισης των ικανών διαφέρει από χώρα σε χώρα.

υπάρχει ένα μοτίβο πολιτικής κουλτούρας, ανεξάρτητα από το μορφωτικό επίπεδο ενός ατόμου ή το μορφωτικό επίπεδο ενός έθνους. Το επίπεδο εκπαίδευσης, υποδεικνύουν τα δεδομένα μας, μπορεί να οδηγήσει τα άτομα να πιστέψουν ότι μπορούν να επηρεάσουν την κυβέρνησή τους, *ανεξάρτητα από τη χώρα στην οποία ζουν* (με την προϋπόθεση, φυσικά, ότι υπάρχει τουλάχιστον κάποια θεσμική υποδομή που να υποστηρίζει αυτή τη στάση). Τα δεδομένα μας δείχνουν επίσης ότι καθώς αυξάνεται το συνολικό μορφωτικό επίπεδο σε εθνική κλίμακα, θα μοιάζουν περισσότερο από αυτή την άποψη. Αλλά η εκπαίδευση δεν αυξάνει απαραίτητα τη δυνατότητα τα άτομα να δημιουργήσουν ομάδες για να υποστηρίξουν τα σχέδιά τους έναντι των κυβερνώντων. Η ικανότητα δημιουργίας πολιτικών δομών μέσω της συνεργασίας με τους συμπολίτες σε περιόδους έντασης φαίνεται να είναι τυπική για ορισμένες μόνο χώρες. Είναι ένα στοιχείο πολιτικού στυλ, όχι αποτέλεσμα μορφωτικού επιπέδου.

Η συζήτησή μας δείχνει ότι η τοπική ικανότητα διαφέρει ανάλογα με την κοινωνική ομάδα που ανήκει κανείς, ενώ η χρήση άτυπων ομάδων ως μέσων στρατηγικής επιρροής εξαρτάται πολύ περισσότερο από το εθνικό πολιτικό στυλ. Τα Σχήματα VI.1 και VI.2 συγκρίνουν τους ερωτώμενους με διαφορετικά μορφωτικά επίπεδα, αλλά προκύπτει το ίδιο μοτίβο αν συγκρίνει κανείς τους ερωτώμενους ανά επάγγελμα και ανά φύλο. Υπάρχει όμως μικρή διακύμανση μεταξύ αυτών των ομάδων ως προς τη συχνότητα με την οποία επιλέγεται μια στρατηγική προσανατολισμένη στην ομάδα.

Τα δεδομένα για τις εκπαιδευτικές, επαγγελματικές και έμφυλες διαφορές στην υποκειμενική ικανότητα μας δείχνουν ότι το αν κάποιος πιστεύει ότι είναι ικανός ή όχι να επηρεάσει τους κυβερνώντες σε τοπική ή εθνική κλίμακα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ποιος είναι στη χώρα του.⁹⁸ Εάν έχει καλύτερη μόρφωση, υψηλότερο στάτους ή αν είναι άνδρας είναι σαφώς πιθανότερο να θεωρεί τον εαυτό του ικανό. Οι αντιλήψεις του ατόμου για τον ρόλο του ως πολίτη ποικίλλουν πολύ ανάλογα με την κοινωνική του θέση εντός της χώρας που κατοικεί. Αλλά το εάν ο τοπικά ικανός πιστεύει ή όχι ότι οι φίλοι και οι γείτονές του διατίθενται να τον βοηθήσουν σε μια πιεστική κατάσταση δεν εξαρτάται ιδιαίτερα από την κοινωνική του θέση εντός της χώρας. Το σημαντικότερο είναι η χώρα στην οποία τυχαίνει να ζει. Έτσι, η πολιτική ικανότητα αυξάνεται όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης ή το επαγγελματικό στάτους, αλλά η ικανότητα συνεργασίας φαίνεται να έχει τις ρίζες της σε συγκεκριμένες εθνικές πολιτικές κουλτούρες.

98. Οι ερωτήσεις σχετικά με την «εθνική ικανότητα» προσφέρουν παρόμοιο μοτίβο απαντήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

Η ικανότητα του πολίτη⁹⁹ και η ικανότητα του υποτακτικού

Ο ρόλος του πολίτη αποτελεί κατά κάποιον τρόπο την υψηλότερη μορφή δημοκρατικής συμμετοχής. Με αυτήν τη συμμετοχή ο απλός άνθρωπος αποκτά επιρροή στην πορεία των κυβερνητικών υποθέσεων. Αλλά οι άνθρωποι δεν συμμετέχουν στην πολιτική ζωή ασκώντας μόνο τον ρόλο του πολίτη. Όπως είδαμε στο εισαγωγικό κεφάλαιο, παραμένουν σε υποτακτική σχέση με τη διακυβέρνηση ακόμη και μετά την υιοθέτηση του ρόλου του πολίτη. Αν και μπορούν να συμμετέχουν στη θέσπιση νόμων, παραμένουν υποκείμενοι στον νόμο. Σε πολλές κοινωνίες, η δυνατότητα να αναλάβει το άτομο τον ρόλο του πολίτη είναι πολύ περιορισμένη, αλλά σε όλες τις κοινωνίες, με οποιοδήποτε οριοθετημένο πολιτικό σύστημα, τα άτομα είναι υποτακτικοί.

Όπως ο ρόλος του πολίτη μπορεί να εκτελείται με περισσότερη ή λιγότερη ικανότητα, έτσι και ο υποτακτικός μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ικανός. Αλλά η ικανότητα του υποτακτικού είναι διαφορετική από αυτήν του πολίτη. Ο ικανός πολίτης συμμετέχει στη διαμόρφωση της γενικής πολιτικής. Επιπλέον διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων: συμμετέχει χρησιμοποιώντας ρητές ή σιωπηρές απειλές για κάποιας μορφής τιμωρία, εάν ο αξιωματούχος δεν συμμορφωθεί προς το αίτημά του. Ο υποτακτικός δεν συμμετέχει στη διαμόρφωση κανόνων, ούτε η συμμετοχή του συνεπάγεται την άσκηση πολιτικής επιρροής. Η συμμετοχή του ξεκινά από το σημείο που η γενική πολιτική έχει διαμορφωθεί και ήδη εφαρμόζεται. Η ικανότητα του υποτακτικού είναι μάλλον να γνωρίζει τα δικαιώματά του σύμφωνα με τους κανόνες, παρά να συμμετέχει στη διαμόρφωση των κανόνων.¹⁰⁰ Και παρόλο που ο υποτακτικός μπορεί να προσπαθήσει να επηρεάσει τον κυβερνητικό αξιωματούχο, μάλλον αιτείται παρά απαιτεί. Η έκκλησή του μπορεί να αφορά το σύνολο των διοικητικών κανόνων που υποτίθεται ότι καθορίζουν τη δράση του κυβερνητικού αξιωματούχου ή να προσφεύγει στην ευαισθησία του. Εάν ο κυβερνητικός αξιωματούχος ανταποκρίνεται, είναι επειδή ακολουθεί αυτούς τους κανόνες ή επειδή είναι προσεκτικός – όχι επειδή ασκήθηκε επιρροή. (Βέβαια οι διοικητικοί υπάλληλοι μπορεί να «επηρεαστούν», όπως ορίζουμε την

99. Στο κεφάλαιο αυτό οι Almond και Verba αντί της «ικανότητας των πολιτών» (civic competence) χρησιμοποιούν τον όρο «ικανότητα του πολίτη» (citizen competence). Η διαφορά είναι αμελητέα και αφορά τον επιτονισμό της δράσας συμπεριφοράς του ατόμου ως πολιτικού πράκτη εντός της δημοκρατίας έναντι της παθητικής στάσης του ατόμου έναντι των κυβερνώντων ως κυβερνώμενος. Από αυτή την άποψη, και όπως καθίσταται σαφές εντός του κειμένου, η «ικανότητα του πολίτη» ταυτίζεται με την «πολιτική ικανότητα» (political competence). (ΣΤΕ)

100. Φυσικά, δεν υπάρχει σαφής και απλή διαχωριστική γραμμή μεταξύ της θέσπισης γενικών κανόνων και της εφαρμογής τους. Οι γενικοί κανόνες θεσπίζονται συνήθως από το νομοθετικό σώμα, αλλά οι διοικητικές υπηρεσίες έχουν συχνά τη διακριτική ευχέρεια να διαμορφώνουν και αυτές μια αρκετά γενική πολιτική.

επιρροή, αλλά τότε δεν υπάρχει πλέον υποτακτική σχέση. Θα επιστρέψουμε σε αυτό το σημείο παρακάτω.)

Η κουλτούρα πολιτών, όπως υποστηρίζαμε, είναι μια πολιτική κουλτούρα στην οποία μεγάλος αριθμός ατόμων είναι ικανοί ως πολίτες: αποκαλούμε αυτή την ικανότητα «πολιτική ικανότητα». Αλλά στην κουλτούρα πολιτών τα άτομα θα είναι ικανά και ως κυβερνώμενοι υποτακτικοί («ικανότητα *έναντι της δημόσιας διοίκησης*» ή «*διοικητική ικανότητα*»). Το αν τα άτομα θεωρούν ή όχι τον εαυτό τους ικανό με τη διοικητική έννοια εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, μεταξύ των οποίων η ανταπόκριση της κυβερνητικής γραφειοκρατίας προς το άτομο και η διαθεσιμότητα διαύλων προσφυγής για τον απλό άνθρωπο. Αν και δεν μπορούμε να μετρήσουμε τον βαθμό στον οποίο η κυβερνητική δομή ενισχύει την αίσθηση διοικητικής ικανότητας σε έναν πληθυσμό, μπορούμε να μετρήσουμε τη διασπορά αυτής της αίσθησης ικανότητας.

Η ΑΙΣΘΗΣΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Ακριβώς όπως τα άτομα αντιλαμβάνονται ή όχι ότι τα όργανα λήψης αποφάσεων της κυβέρνησης υπόκεινται σε πολιτική επιρροή, έτσι αντιλαμβάνονται ή όχι ότι οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι με τους οποίους έχουν υποτακτική σχέση ανταποκρίνονται στις εκκλήσεις τους. Για να ελέγξουμε την έκταση της αίσθησης της ικανότητας έναντι της δημόσιας διοίκησης, επιχειρήσαμε να μάθουμε τις προσδοκίες των ερωτώμενων για την ανταπόκριση των αρμοδίων διοικητικών οργάνων. Τους παρουσιάσαμε σενάρια στη σφαίρα της δημόσιας διοίκησης, όπου οι προσπάθειες για πολιτική επιρροή θα ήταν ανάρμοστες (αν και στον πραγματικό κόσμο μπορεί να είναι ανάρμοστες αλλά συχνά χρησιμοποιούνται). Τι είδους μεταχείριση, θελήσαμε να μάθουμε, περίμεναν να έχουν από κυβερνητικούς διοικητικούς αξιωματούχους; Συγκεκριμένα μας ενδιέφερε ο βαθμός στον οποίο τα άτομα αισθάνονταν ότι έχουν κάποια φωνή στις διαδικασίες, εάν εμπλέκονταν σε κάποιο ζήτημα σε μια κυβερνητική υπηρεσία. Θέσαμε δύο υποθετικές καταστάσεις. Στη μία ρωτήσαμε: «Ας υποθέσουμε ότι υπήρχε κάποια ερώτηση που έπρεπε να κάνετε σε μια κυβερνητική υπηρεσία – για παράδειγμα, μια φορολογική ερώτηση ή μια ρύθμιση στέγασης...». Στην άλλη, τους ζητήσαμε να υποθέσουν ότι «έχετε κάποιο πρόβλημα με την αστυνομία – μια παράβαση του κώδικα οδικής κυκλοφορίας, ίσως, ή κατηγορείστε για κάποιο ασήμαντο παράπτωμα...». Και στις δύο περιπτώσεις, ρωτήσαμε τι είδους αντίδραση θα περίμεναν αν εξηγούσαν την οπτική τους στα αρμόδια όργανα.¹⁰¹

Τα σχετικά δεδομένα αναφέρθηκαν στο Κεφάλαιο ΙΙΙ, στον Πίνακα ΙΙΙ.5. Όπως παρουσιάζεται στον πίνακα, το είδος της ανταπόκρισης που περιμένουν τα άτομα διαφέρει από χώρα σε χώρα. Είναι σαφές ότι οι Μεξικάνοι ερωτώμενοι σπάνια αναμένουν

101. Αυτά τα ερωτήματα συζητούνται πληρέστερα στο Κεφάλαιο ΙΙΙ, παραπάνω.

να πετύχουν πολλά εκφράζοντας την άποψή τους. Μόνο το 14 τοις εκατό προσδοκούν ότι θα έχουν σοβαρή αντιμετώπιση και σχεδόν οι διπλάσιοι αναμένουν ότι θα τους αγνοήσουν. Οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους προσδοκούν λίγη προσοχή. Οι Ιταλοί ερωτώμενοι ακολουθούν τους Μεξικάνους στη συχνότητα με την οποία περιμένουν να τους αγνοήσουν αλλά και στη χαμηλή συχνότητα που περιμένουν να εξεταστεί σοβαρά το αίτημά τους. Τα μοτίβα ανταπόκρισης για τις άλλες τρεις χώρες είναι υψηλότερα, με τους Βρετανούς να περιμένουν συχνότερα σοβαρή αντιμετώπιση, ακολουθούμενοι από τους Γερμανούς και μετά τους Αμερικανούς.

Όπως αποκάλυψε και ο πίνακας, το μοτίβο είναι το ίδιο σε σχέση με την αστυνομία. Και πάλι οι Μεξικάνοι περιμένουν πολύ λίγα: μόνο το 12 τοις εκατό πιστεύει ότι θα έχει σοβαρή αντιμετώπιση και το 29 τοις εκατό πιστεύει ότι θα το αγνοήσουν. Οι Ιταλοί ερωτώμενοι είναι και πάλι πάνω από τους Μεξικάνους όσον αφορά τις προσδοκίες τους, αλλά κάτω από τους ερωτώμενους των άλλων τριών χωρών. Οι Αμερικανοί και οι Γερμανοί ερωτώμενοι αναφέρουν εξίσου συχνά ότι θα τους λάβουν σοβαρά υπόψη, αλλά οι Αμερικανοί αναφέρουν συχνότερα ότι θα τους αγνοήσουν (11 τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων πιστεύουν ότι θα τους αγνοήσουν, σε σύγκριση με το 4 τοις εκατό μόνον των Γερμανών). Η προσδοκία σοβαρής αντιμετώπισης μεταξύ των Βρετανών ερωτώμενων είναι, ωστόσο, πολύ μεγαλύτερη από οποιαδήποτε άλλη χώρα, με το 74 τοις εκατό των Βρετανών ερωτώμενων να αναμένει τέτοια μεταχείριση.

Οι αποκλίσεις μεταξύ των χωρών σε αυτές τις μετρήσεις δύσκολα παραβλέπεται. Σίγουρα, οι Βρετανοί ζουν σε ένα εντελώς διαφορετικό κυβερνητικό περιβάλλον από αυτό των Μεξικάνων ή των Ιταλών. Το πόσο διαφορετικό είναι φαίνεται αν συγκρίνουμε τη Βρετανία και το Μεξικό. Ενώ τρεις στους τέσσερις Βρετανούς αναμένουν από την αστυνομία να λάβει σοβαρά υπόψη την οπτική τους και ελάχιστοι αναμένουν να τους αγνοήσουν, λίγο πάνω από ένας στους δέκα Μεξικάνους αναμένουν παρόμοια αντιμετώπιση και σχεδόν ένας στους τρεις περιμένει ότι θα αγνοήσουν τα επιχειρήματά του.

ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΟΥ

Τα άτομα, λοιπόν, μπορεί να πιστεύουν ότι είναι ικανά ως ενεργοί πολίτες ή ως υποτακτικοί. Ως ικανοί πολίτες θεωρούν ότι είναι σε θέση να επηρεάσουν τις κυβερνητικές αποφάσεις μέσω της άσκησης πολιτικής επιρροής: σχηματίζοντας ομάδες, απειλώντας με την απώλεια ψήφων ή με άλλα αντίποινα. Ως ικανοί υποτακτικοί θεωρούν τους εαυτούς τους ικανούς να βασιστούν σε ένα σύνολο τακτικών και εύρυθμων κανόνων στις συναλλαγές τους με διοικητικούς αξιωματούχους. Θα έχουν δίκαιη μεταχείριση από τη διοίκηση, και η άποψή τους θα ληφθεί υπόψη όχι επειδή ασκούν πολιτική επιρροή, αλλά επειδή ο διοικητικός αξιωματούχος δεσμεύεται και ελέγχεται από ένα σύνολο κανόνων που περιορίζει την αυθαιρεσία της εξουσίας του. Οι Βρετανοί για παράδειγμα, θεωρούν ότι μπορούν να βασίζονται σε μια τέτοια μεταχείριση. Οι Μεξικάνοι σαφώς όχι.

Οι ικανότητες του πολίτη και οι ικανότητες του υποτακτικού διαφέρουν, αλλά δεν είναι εντελώς ανεξάρτητες. Ούτε γίνεται ο ένας τύπος ικανότητας να αφήσει ανεπηρέαστο τον άλλο. Θα περίμενε κανείς μια ορισμένη διάχυση της πολιτικής ικανότητας στη διοικητική ικανότητα. Όσο πιο πολιτικά ικανός είναι ένας πληθυσμός, τόσο περισσότερο περιορίζεται η αυθαιρεσία της γραφειοκρατίας που δεν λαμβάνει υπόψη το άτομο. Αλλά η διάχυση από την ικανότητα έναντι του πολιτικού συστήματος στην ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης έχει δύο τύπους. Από τη μία, ένας πολίτης με υψηλή *πολιτική* ικανότητα μπορεί να ασκήσει πίεση στους γραφειοκράτες ώστε να ακολουθήσουν τους διοικητικούς κανόνες. Η συμμόρφωσή τους στους κανόνες της διοικητικής διαδικασίας δεν επιβάλλεται απλώς από την αφομοίωση αυτών των κανόνων ή με τους ελέγχους που ασκούνται από διοικητικά ανώτερα στελέχη, αλλά από την απειλή πολιτικών αντιποίνων: διαμαρτυρίες πολιτών μέσω πολιτικών φορέων, εάν οι αξιωματούχοι δεν ακολουθούν τους κανόνες. Έτσι, ένας υψηλός βαθμός ικανότητας του πολίτη ανεβάζει το επίπεδο της ικανότητας του υποτακτικού, αλλά δεν αλλάζει τη σχέση του ατόμου με τη δημόσια διοίκηση – εξακολουθεί να έρχεται ως υποτακτικός, αν και ικανός, η προσφυγή του οποίου αφορά τους κανόνες της γραφειοκρατίας.

Ο δεύτερος τύπος διάχυσης *πολιτικών* ικανοτήτων στις σχέσεις μεταξύ ατόμων και διοίκησης αφορά την πολιτική επιρροή (και εδώ η τεχνική χρήση του όρου συμπίπτει με την καθημερινή, αρνητική χρήση της λέξης) που ασκείται στους διοικητικούς υπαλλήλους, όχι για να τους υποχρεώσει να ακολουθήσουν τους απρόσωπους γραφειοκρατικούς κανόνες, αλλά για να τους υποχρεώσει να λάβουν μια συγκεκριμένη απόφαση υπέρ ενός συγκεκριμένου ατόμου ή ομάδας. Η πολιτική επιρροή δρα άμεσα για την εξυπηρέτηση ατομικών αιτημάτων, όχι έμμεσα για την επιβολή των γραφειοκρατικών κανόνων. Έτσι, η πολιτική ικανότητα ούτε υποστηρίζει ούτε αυξάνει την ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης. Αντιθέτως, τη μετατρέπει και σε ικανότητα έναντι του πολιτικού συστήματος. Εδώ, ο ρόλος του πολίτη υπερισχύει του ρόλου του υποτακτικού.

Η σχέση μεταξύ των δύο τύπων ικανοτήτων, όπως προτείνουμε, αποτελεί μια σημαντική πτυχή του μοτίβου του πολιτικού προσανατολισμού σε μια χώρα. Ας δούμε πρώτα τον αριθμό των ερωτώμενων σε κάθε χώρα που θεωρεί τον εαυτό του ικανό με την πολιτική και διοικητική έννοια. Ως δείκτη όσων θεωρούν τον εαυτό τους πολιτικά ικανό, χρησιμοποιούμε τις απαντήσεις στα ερωτήματα σχετικά με το εάν το άτομο πιστεύει ότι μπορεί να κάνει κάτι για μια άδικη ενέργεια που σχεδιάζει η τοπική ή η εθνική κυβέρνηση. Πολιτικά ικανοί είναι όσοι πιστεύουν ότι υπάρχει κάτι που μπορούν να κάνουν σε σχέση με τα δύο επίπεδα διακυβέρνησης. Οι διοικητικά ικανοί, από την άλλη, περιμένουν σοβαρή αντιμετώπιση τόσο από την αστυνομία όσο και από την κρατική υπηρεσία.

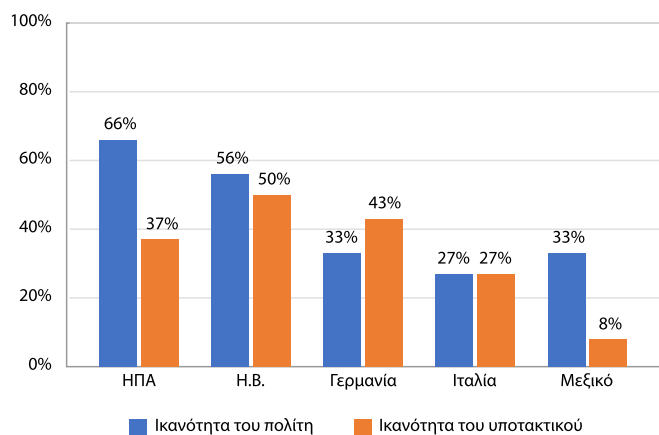
ΣΧΗΜΑ VII.1

Ικανότητα του πολίτη και ικανότητα του υποτακτικού

(ανά χώρα, επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο)

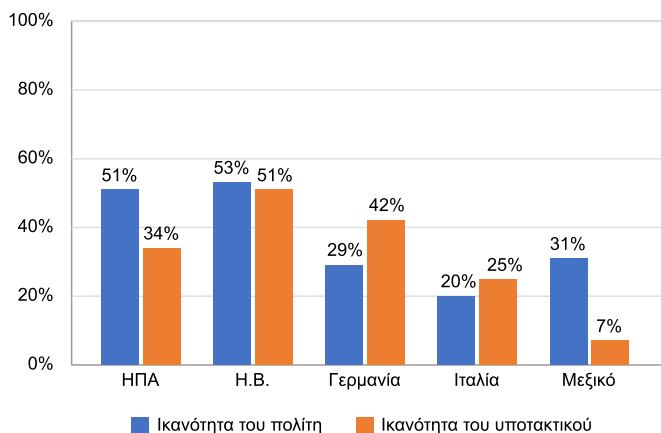
	ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ: Ποσοστό ερωτώμενων που λέει ότι μπορεί να κάνει κάτι για έναν άδικο νόμο σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.
	ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΟΥ: Ποσοστό ερωτώμενων που αναμένει να εξεταστεί ουσιαστικά το αίτημά του από μία την αρμόδια κρατική υπηρεσία ή από την αστυνομία.

Σύνολο ανά χώρα

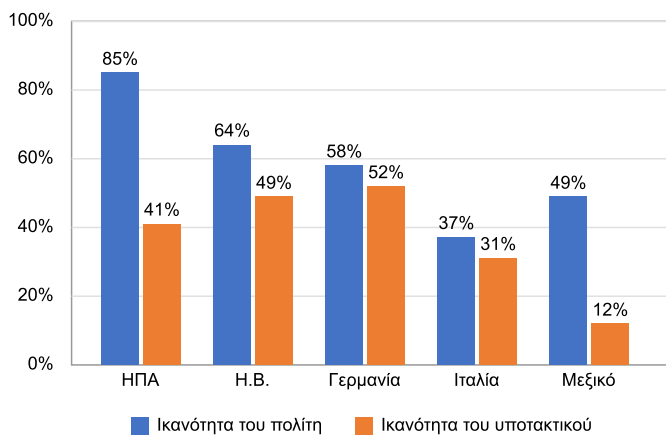

	ΗΠΑ	Η.Β.	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Σύνολο	970	963	955	995	1007

Ανά επίπεδο εκπαίδευσης (πρωτοβάθμια ή καθόλου εκπαίδευση)

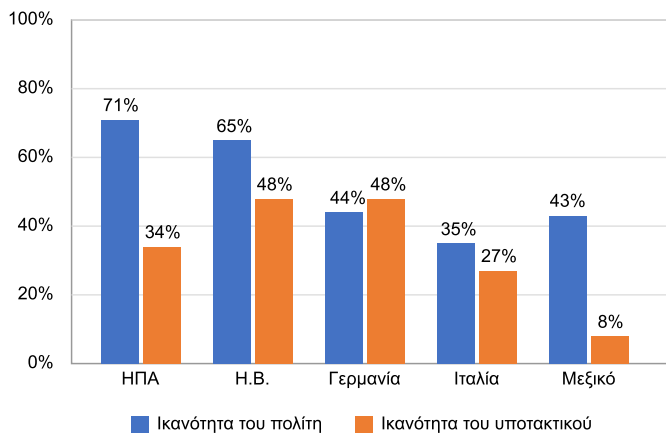

Ανά επίπεδο εκπαίδευσης (δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή υψηλότερη)

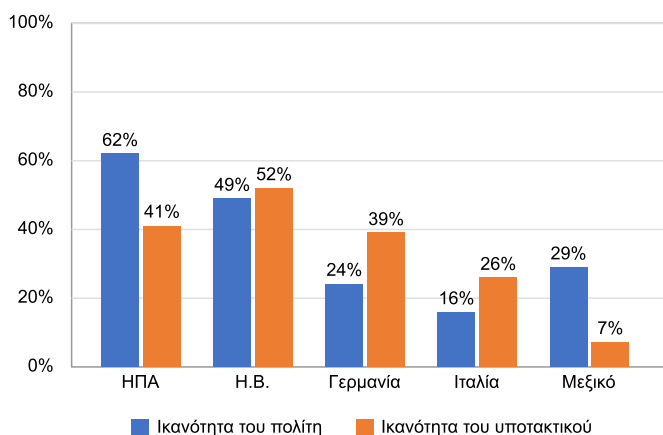

	ΗΠΑ	Η.Β.	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Πρωτοβάθμια ή καθόλου εκπαίδευση	516	593	792	691	877
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή υψηλότερη	452	346	150	299	127

Ανά φύλο (άντρες)

Ανά φύλο (γυναίκες)

	ΗΠΑ	Η.Β.	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Άντρες	454	448	443	468	355
Γυναίκες	514	491	499	522	652

Το Σχήμα VII.1 παρουσιάζει τον αριθμό των πολιτικά και διοικητικά ικανών σε κάθε χώρα. Μερικές ενδιαφέρουσες διαφορές εμφανίζονται όταν συγκρίνουμε τις χώρες ως προς τον αριθμό των ατόμων που εκδηλώνουν αυτούς τους δύο τύπους υποκειμενικής ικανότητας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο αριθμός των πολιτικά ικανών ερωτώμενων είναι αρκετά μεγαλύτερος από τον αριθμό των ικανών έναντι της δημόσιας διοίκησης. Το εξήντα έξι τοις εκατό των Αμερικανών πιστεύει ότι μπορούν να ασκήσουν κάποια πολιτική επιρροή στην κεντρική και τοπική κυβέρνηση, ενώ μόνο το 37 τοις εκατό αναμένει σοβαρή αντιμετώπιση από τους αρμόδιους διοικητικούς φορείς. Στη Βρετανία, από την άλλη, υπάρχει σχετικά μικρή διαφορά στην αναλογία μεταξύ των ικανών έναντι του πολιτικού συστήματος και των ικανών έναντι της δημόσιας διοίκησης. Αν και υπάρχουν κάπως λιγότεροι ικανοί έναντι της δημόσιας διοίκησης, και οι δύο τύποι απαντώνται συχνά. Στη Γερμανία η σχέση μεταξύ των πολιτικά και διοικητικά ικανών είναι αντίστροφη από εκείνη των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας: οι διοικητικά ικανοί απαντώνται συχνότερα από τους πολιτικά ικανούς. Στην Ιταλία, υπάρχουν περίπου τόσοι πολιτικά όσοι και διοικητικά ικανοί, αλλά και οι δύο τύποι είναι σχετικά σπάνιοι. Και στο Μεξικό, όπως και στις Ηνωμένες Πολιτείες, υπάρχουν περισσότεροι πολιτικά παρά διοικητικά ικανοί. Ωστόσο, και οι δύο τύποι ικανοτήτων απαντώνται σπανιότερα

στο Μεξικό απ' ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες, και η αναλογία πολιτικά και διοικητικά ικανών είναι πολύ μεγαλύτερη: πάνω από τέσσερις φορές περισσότεροι πολιτικά ικανοί από τους ικανούς έναντι της δημόσιας διοίκησης.

Αυτό το μοτίβο κατανομής των δύο τύπων ικανοτήτων είναι γενικά ξεκάθαρο αν λάβουμε υπόψη τις υποομάδες των διάφορων χωρών – άντρες και γυναίκες, υψηλή και χαμηλή μόρφωση. Γενικά, σε όλες τις υποομάδες στις Ηνωμένες Πολιτείες και το Μεξικό, η αναλογία των ερωτώμενων που είναι *πολιτικά* ικανοί είναι μεγαλύτερη από αυτή των *διοικητικά* ικανών. Τα επίπεδα και των δύο τύπων ικανοτήτων παραμένουν χαμηλότερα στο Μεξικό. Στη Βρετανία και την Ιταλία υπάρχουν περίπου ισοδύναμες αναλογίες *πολιτικά* και *διοικητικά* ικανών, αλλά η συχνότητα και των δύο τύπων είναι πολύ χαμηλότερη στην Ιταλία. Στη Γερμανία η συχνότητα των *διοικητικά* ικανών είναι μεγαλύτερη από αυτή των *πολιτικά* ικανών.

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο προκύπτει από το Σχήμα VII.1. Μεταξύ των ερωτώμενων που θα περίμενε κανείς να είναι πιο ικανοί, φαίνεται να υπάρχει μεγαλύτερη έμφαση στην πολιτική ικανότητα. Αν συγκρίνουμε όσους έχουν δευτεροβάθμια ή περισσότερη εκπαίδευση με όσους έχουν λιγότερη μόρφωση, όπως θα περίμενε κανείς, αυτοί με το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης είναι συχνότερα ικανοί, τόσο *διοικητικά* όσο και *πολιτικά*. Αλλά η αύξηση της ικανότητας από το κατώτερο προς το ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο είναι πολύ εμφανέστερη με όρους πολιτικής παρά διοικητικής ικανότητας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, το 35 τοις εκατό των ερωτώμενων με πρωτοβάθμια ή λιγότερη εκπαίδευση είναι ικανοί έναντι της δημόσιας διοίκησης, σε σύγκριση με το 41 τοις εκατό εκείνων με δευτεροβάθμια ή περισσότερη εκπαίδευση – μια αύξηση 7 ποσοστιαίων μονάδων. Αλλά το 51 τοις εκατό όσων έχουν πρωτοβάθμια ή χαμηλότερη εκπαίδευση είναι *πολιτικά* ικανοί, σε αντίθεση με το 85 τοις εκατό εκείνων με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο – μια αύξηση 34 ποσοστιαίων μονάδων. Οι παράλληλες αυξήσεις μεταξύ των βαθμίδων εκπαίδευσης στην Ιταλία είναι 6 ποσοστιαίες μονάδες για τις ικανότητες έναντι της δημόσιας διοίκησης και 17 ποσοστιαίες μονάδες για τις ικανότητες έναντι του πολιτικού συστήματος. Και παρόλο που στη Γερμανία υπάρχουν γενικά περισσότεροι *διοικητικά* παρά *πολιτικά* ικανοί, στο ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο υπάρχουν κάπως περισσότεροι ικανοί έναντι του πολιτικού συστήματος.

Ένα παρόμοιο μοτίβο προκύπτει από τη σύγκριση ανδρών και γυναικών. Σε κάθε χώρα οι άνδρες είναι πιθανότερο να είναι ικανοί έναντι του πολιτικού συστήματος από τις γυναίκες και στις περισσότερες περιπτώσεις οι διαφορές στη συχνότητα *πολιτικής* ικανότητας είναι αρκετά μεγάλες. Αλλά οι διαφορές μεταξύ των φύλων στην ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης είναι πολύ μικρότερες. Στο Μεξικό και την Ιταλία οι διαφορές στη συχνότητα των *διοικητικά* ικανών είναι αμελητέα, ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία οι γυναίκες είναι κάπως πιθανότερο από τους άνδρες να θεωρούν τους εαυτούς τους *διοικητικά* ικανούς.

Το γεγονός ότι οι γυναίκες ερωτώμενες και οι ερωτώμενοι με χαμηλότερη μόρφωση μοιάζουν πολύ περισσότερο με τους άνδρες ερωτώμενους και με τους ερωτώμενους

ανώτερης μόρφωσης ως προς τις ικανότητές τους έναντι της δημόσιας διοίκησης, παρά ως προς τις ικανότητες έναντι του πολιτικού συστήματος, υποδεικνύει ότι η *πολιτική* ικανότητα αναπτύσσεται, κατά κάποιον τρόπο, μετά τη *διοικητική* ικανότητα. Όπως προτάθηκε στο Κεφάλαιο I, ο ρόλος του πολίτη αναπτύσσεται πάνω από τον ρόλο του υποτακτικού. Οι ομάδες στις οποίες έχει γενικά καθυστερήσει η ενσωμάτωση με όρους πλήρους πολιτικής συμμετοχής –στις γυναίκες και στους λιγότερο μορφωμένους–, υιοθετούν περισσότερο τον ρόλο του ικανού υποτακτικού παρά τον ρόλο του ικανού πολίτη. Έτσι, η κατανομή των δύο τύπων ικανοτήτων αντανakλά πιθανότατα την ιστορική διαδικασία μέσω της οποίας διάφορες ομάδες εντάχθηκαν στην πολιτική. Σε καθεμία από τις πέντε χώρες ο ρόλος του υποτακτικού έχει αφομοιωθεί σε γενικές γραμμές περισσότερο από εκείνον του πολίτη. Η συμμετοχή των πολιτών είναι ένας τύπος συμμετοχής πιο επιλεκτικός και αναπτύσσεται πιο αργά. Εξαπλώνεται από όσους πολιτικοποιούνται ευκολότερα σε όσους εισέρχονται δυσκολότερα στην πολιτική ζωή.

Από τις διαφορές των υποομάδων εντός των χωρών στην κατανομή των δύο τύπων ικανοτήτων αναδεικνύεται ένα ιστορικό μοτίβο διάδοσης της ικανότητας του πολίτη και του υποτακτικού. Ένα παρόμοιο ιστορικό μοτίβο προκύπτει από τη σύγκριση των χωρών με αυτούς τους όρους. Ας πάρουμε πρώτα τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Και οι δύο χώρες τοποθετούνται ψηλά στις μετρήσεις μας για την ικανότητα έναντι του πολιτικού συστήματος. Οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί ερωτώμενοι λένε συχνότερα ότι μπορούν να κάνουν κάτι για μια άδικη τοπική ρύθμιση και για έναν άδικο εθνικό νόμο. Επιπλέον, όπως επισημάνθηκε στο Κεφάλαιο VI, αναφέρουν συχνότερα ότι θα συγκροτούσαν ομάδες για να αυξήσουν την επιρροή τους. Υπάρχει μια σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο χωρών στο μοτίβο πολιτικής στρατηγικής: στις Ηνωμένες Πολιτείες επικαλούνται συχνότερα ως μέσο επιρροής τις άτυπες κοινωνικές ομάδες. Αν και οι Βρετανοί κατατάσσονται δεύτεροι στη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι αναφέρουν τέτοιες ομάδες (34 τοις εκατό), τις αναφέρουν πολύ σπανιότερα από ό,τι οι Αμερικανοί ερωτώμενοι (56 τοις εκατό). Από την άλλη, οι Βρετανοί πολύ συχνότερα επιδεικνύουν ό,τι αποκαλούμε ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης (*διοικητική* ικανότητα). Σε ό,τι αφορά τη συχνότητα που αναμένουν σοβαρή αντιμετώπιση από κυβερνητικούς αξιωματούχους και αστυνομικούς, κατατάσσονται πρώτοι. Οι Αμερικανοί ερωτώμενοι από την άλλη, δεν περιμένουν τόσο πολύ σοβαρή αντιμετώπιση από κυβερνητικούς αξιωματούχους και αστυνομικούς όσο οι Βρετανοί ή Γερμανοί ερωτώμενοι, και είναι πιθανότερο, περισσότερο από κάθε ομάδα, να περιμένουν ότι θα παραβλέψουν την άποψή τους.

Στη Βρετανία λοιπόν το υψηλό επίπεδο πολιτικής ικανότητας συνυπάρχει με το υψηλό επίπεδο ικανότητας έναντι της δημόσιας διοίκησης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες ο πρώτος τύπος ικανότητας είναι πιο διαδεδομένος από τον δεύτερο. Αυτή η διαφορά μεταξύ των δύο χωρών αντανakλά τον τρόπο με τον οποίο η ανάπτυξη των πολιτικών θεσμών σε κάθε χώρα έχει αλληλεπιδράσει με τη στάση των ατόμων απέναντι σε αυτούς τους θεσμούς για να καταλήξει στην τρέχουσα διασπορά ικανοτήτων. Η ανάπτυξη της πολιτικής ικανότητας στη Βρετανία (εξέλιξη που μπορεί χονδρικά να ταυτιστεί με τη

διεύρυνση του δικαιώματος ψήφου και τον σχηματισμό ομάδων συμφερόντων και πολιτικών κομμάτων με ρίζες σε ένα μαζικό εκλογικό σώμα) ήρθε σταδιακά και στη βάση μιας προϋπάρχουσας ιδέας περί ανεξαρτησίας της κυβέρνησης και του περιορισμού της εξουσίας των μοναρχών επί των ατόμων από κανόνες δικαίου. Οι Άγγλοι είχαν αυτό που λέμε υποτακτική ικανότητα πολύ πριν γίνουν *πολιτικά* ικανοί. Είχαν ένα ανεπτυγμένο σύνολο δικαιωμάτων που χρονολογείται τουλάχιστον από τον δέκατο έβδομο αιώνα (το κοινό δίκαιο που νομικά ισχύει ανάγεται στον δωδέκατο αιώνα). Αυτά τα νόμιμα δικαιώματα δεν κατακτήθηκαν με πολιτικά μέσα, αλλά μέσω των ανεξάρτητων δικαστηρίων. Για τους σκοπούς μας, η σημαντική ιστορική εξέλιξη είναι ότι τα πολιτικά δικαιώματα που απέκτησαν οι Βρετανοί τον δέκατο ένατο αιώνα δεν ήρθαν σε σύγκρουση με την ιδέα μιας ανεξάρτητης κυβερνητικής αρχής, περιορισμένης από κάποιον ανώτερο νόμο. Η έννοια της ανεξάρτητης κρατικής εξουσίας υπό τον νόμο συνέχισε να υπάρχει παράλληλα με την έννοια της λαϊκής πολιτικής εξουσίας.¹⁰² Οι παλιοί αυταρχικοί θεσμοί και τα σύμβολα δεν αντικαταστάθηκαν μετά την έλευση της δημοκρατίας, αλλά συνέχισαν να υπάρχουν μαζί με τους νέους θεσμούς. Από τη σκοπιά του ατόμου, η ικανότητα έναντι του πολιτικού συστήματος που ανέπτυξαν οι Βρετανοί τον δέκατο ένατο αιώνα δεν αντικατέστησε την ικανότητά τους ως υποτακτικών υπό την αιγίδα των δικαίων κανόνων. Αν μη τι άλλο, η ανάπτυξη της ικανότητας του πολίτη αύξησε το επίπεδο των ικανοτήτων του υποτακτικού, διαμορφώνοντας ακόμη πιο ευνοϊκές συνθήκες για την επιβολή των κανόνων δικαίου.¹⁰³

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, από την άλλη, η ανάπτυξη της ικανότητας έναντι του πολιτικού συστήματος μέσω της διεύρυνσης του δικαιώματος ψήφου, η ανάπτυξη των πολιτικών κομμάτων και η επακόλουθη εισαγωγή νέων ομάδων στην πολιτική διαδικασία μάλλον ερχόταν σε σύγκρουση με τις υποτακτικές ικανότητες των Αμερικανών. Η ιδέα μιας ανεξάρτητης κυβερνητικής αρχής ελεγχόμενης από κανόνες δικαίου επηρεάστηκε από τη διεύρυνση της δημοκρατικής συμμετοχής. Καθώς ο λαϊκός πολιτικός έλεγχος επί της διακυβέρνησης αυξανόταν, συγκρούστηκε με την ιδέα των ανεξάρτητων κυβερνητικών αρχών που δεν ελέγχονταν από τη λαϊκή πολιτική επιρροή, αλλά από ένα σύνολο νομικών ή διοικητικών κανόνων και κανονισμών. Στην εποχή του Τζάκσον [Jackson], για παράδειγμα, το δικαίωμα ψήφου εξαπλώθηκε και νέες ομάδες εισήλθαν στην πολιτική διαδικασία. Αυτή η ενίσχυση της πολιτικής δημοκρατίας, ωστόσο, συνοδεύτηκε

102. Η ιδέα του κράτους ως ανεξάρτητου και αυτεξούσιου πολιτικού θεσμού είχε ήδη ριζώσει στην πολιτική σκέψη και πράξη του ύστερου Μεσαίωνα (π.χ. Θωμάς Ακινάτης, Μαρσίλιος της Πάδοβα) στο πλαίσιο της μακράς πορείας διαχωρισμού της εκκλησιαστικής και της νομιμοποιημένης από τους πολίτες κοσμικής εξουσίας. Πρβλ. Walter Ullman (1965), *A History of Political Thought: The Middle Ages*. Penguin Books, σσ. 178 επ. και Quentin Skinner (2005), *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης. Η Αναγέννηση – Η εποχή της Μεταρρύθμισης*. Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια. (ΣτΕ)

103. Για μια συζήτηση αυτής της εξέλιξης βλ. Harry H. Eckstein, «The British Political System», στο Samuel H. Beer και Adam B. Ulam (επιμ.), *Patterns of Government*, Νέα Υόρκη, 1958, σσ. 57-74, και T.H. Marshall, *Citizenship and Social Class*, Κέμπριτζ, Αγγλία, 1950, σσ. 10-27.

από μια τάση υπαγωγής των διοικητικών κλάδων της διακυβέρνησης σε πολιτικές λογικές και υπολογισμούς. Μέσω της ανάπτυξης του συστήματος πατρωνίας και της εκλογής των διοικητικών αξιωματούχων και των δικαστών από τον λαό, η λαϊκή επιρροή στην κυβερνητική διαδικασία κατέληξε να σημαίνει πολιτική επιρροή στα δικαστήρια και τις υπηρεσίες της δημόσιας διοίκησης. Και κατά το μεγαλύτερο μέρος της αμερικανικής πολιτικής ιστορίας, η διάδοση της λαϊκής επιρροής στη διακυβέρνηση συνέβαλε στη μείωση της έκτασης της υποτακτικής συσχέτισης των ατόμων με την κυβέρνηση. Καθώς απέκτησαν πολιτική επιρροή νέες ομάδες, αυτό σήμανε έλεγχο όχι τόσο στις νομοθετικές αποφάσεις μέσω του δικαιώματος εκλογής αντιπροσώπων, όσο στα δικαστήρια και τη γραφειοκρατία μέσω των εκλογών, της πολιτικής πίεσης και της «επιρροής». Ο παραδοσιακός αστικός μηχανισμός δεν παρείχε ευνοϊκό νομοθετικό έργο σε θέματα κοινωνικής πολιτικής προς τις νέες ομάδες: τους παραχώρησε ωστόσο επιρροή επί των αποφάσεων διοικητικής φύσης. Ο πολιτικός μηχανισμός πρόσφερε «εξυπηρετήσεις» στην απασχόληση, παρείχε «προστασία» με την αστυνομία, βοήθεια ενώπιον των δικαστηρίων ή για να γίνει κανείς πολίτης, και «εξυπηρετήσεις» σε επιχειρηματίες. Το ότι κάποιος είχε φωνή στις υποθέσεις της διακυβέρνησης δεν φάνηκε με την ανταπόκριση του νομοθετικού σώματος στις ανάγκες των ατόμων μέσω της κοινωνικής νομοθεσίας, αλλά με τη «διόρθωση» πιθανών προβλημάτων που μπορεί να είχε κανείς με την αστυνομία. Έτσι, καθώς ο Αμερικανός απέκτησε ικανότητα έναντι του πολιτικού συστήματος, ο ρόλος του ως υποτακτικού μειώθηκε. Διότι η *πολιτική* ικανότητα σήμαινε επιρροή μόνον επί αυτών των θεσμών με τους οποίους θα περίμενε κανείς ότι το άτομο σχετίζεται ως υποτακτικός.

Ίσως η κύρια διάκριση μεταξύ της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών σε αυτήν την πτυχή της πολιτικής τους ιστορίας, αφορά την ύπαρξη μιας επαναστατικής παράδοσης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ενώ η βρετανική πολιτική ανάπτυξη δεν συμπεριέλαβε ποτέ την αμφισβήτηση μιας ανεξάρτητης κυβερνητικής αρχής, η ίδρυση της Αμερικανικής Δημοκρατίας στηρίχθηκε ακριβώς σε μια τέτοια αμφισβήτηση. Όπως έχουν επισημάνει ο Όσκαρ [Oscar] και η Μαίρη Χάντλιν [Mary Handlin], οι Αμερικανοί άποικοι έφεραν μαζί τους την ευρωπαϊκή αντίληψη ότι η κυβερνητική εξουσία κατάγεται από το στέμμα, αλλά αυτή η άποψη άλλαξε κατά τη διάρκεια του δέκατου όγδοου αιώνα. «Τα σημάδια της αλλαγής ήταν ότι επεκτεινόταν η συνήθεια να περιφρονούν ή να υπεκφεύγουν των βασιλικών επιθυμιών, μια σταθερή απώλεια σεβασμού για το πρόσωπο του μονάρχη και για τα σύμβολα της μεγαλειότητάς του, και η εξαφάνιση του χαρίσματος το οποίο είχε περιβληθεί ο θρόνος. Τις παραμονές της Επανάστασης, οι άποικοι μπορούσαν να αναφερθούν με τρόπο καθημερινό, χωρίς αίσθηση *lèse-majesté* [προδοσίας], στον Γεώργιο Γ' ως το εστεμμένο κάθαρμα...

»Οι Αμερικανοί δεν θεωρούσαν πλέον την εξουσία ως προερχόμενη από τον θρόνο, αλλά από τα κάτω, από τις επιλογές του λαού. Η συναίνεση των κυβερνώνμενων δεν αναφερόταν σε μια αφηρημένη συμφωνία μεταξύ ηγεμόνα και κυβερνώμενου, όπως στη

μακρά παράδοση της ευρωπαϊκής πολιτικής θεωρίας, αλλά σε μια διαδικασία με την οποία ο λαός ανέθεσε την εξουσία στους κυβερνήτες του».¹⁰⁴

Η αντίθεση μεταξύ της βρετανικής και της αμερικανικής στάσης απέναντι στην αστυνομία αποκτά ιδιαίτερη σημασία εδώ. Όπως αναφέρουν οι Χάντλιν, οι Αμερικανοί «...δεν ανέπτυξαν ποτέ σεβασμό για την αστυνομία, όπως οι Άγγλοι. Η επαναστατική εμπειρία έπεισε τους ελεύθερους πολίτες των Ηνωμένων Πολιτειών ότι μια αστυνομική δύναμη [...] αποτελούσε απειλή για τους δημοκρατικούς θεσμούς».¹⁰⁵ Έτσι, στις Ηνωμένες Πολιτείες η επαναστατική εμπειρία οδήγησε στην αντίληψη ότι δεν υπήρχε αξίωμα που να μην προέρχεται από την ιδιότητα του πολίτη, επομένως δεν υπήρχε όριο στην άσκηση των ικανοτήτων του πολίτη. Αν και στη Βρετανία ο ικανός πολίτης και ο ικανός υποτακτικός συνυπάρχουν, στις Ηνωμένες Πολιτείες ο ικανός πολίτης έχει την τάση να αντικαθιστά τον ικανό υποτακτικό.

Εάν αυτό αληθεύει, θα περίμενε κανείς να βρει μια στενότερη σχέση μεταξύ της ικανότητας έναντι του πολιτικού συστήματος και της ικανότητας έναντι της δημόσιας διοίκησης στις Ηνωμένες Πολιτείες παρά στη Βρετανία. Οι προσδοκίες των Βρετανών για την ικανότητά τους να επηρεάζουν τις διοικητικές αποφάσεις δεν θα έπρεπε να εξαρτάται από τον βαθμό στον οποίο θεωρούν τους εαυτούς τους *πολιτικά* ικανούς. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, από την άλλη, θα περίμενε κανείς από το άτομο που πιστεύει ότι είναι ικανό έναντι του πολιτικού συστήματος να διευρύνει την πολιτική του ικανότητα και στον τομέα της δημόσιας διοίκησης. Το ότι όντως υπάρχει τέτοια διαφορά στη σχέση μεταξύ των δύο μορφών ικανότητας εμφανίζεται στον Πίνακα VII.1. Αυτός ο πίνακας συσχετίζει την *πολιτική* με τη *διοικητική* ικανότητα. Σε όλα τα επίπεδα πολιτικής ικανότητας, οι Βρετανοί είναι πιο ικανοί διοικητικά. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι ερωτώμενοι με υψηλή υποκειμενική *πολιτική* ικανότητα (όσοι πιστεύουν ότι τόσο οι εθνικές όσο και οι τοπικές κυβερνήσεις υπόκεινται στην επιρροή τους) είναι πιθανότερο να περιμένουν σοβαρή αντιμετώπιση από την αστυνομία και την κυβέρνηση από ό,τι οι ερωτώμενοι με μέση πολιτική ικανότητα (όσοι πιστεύουν ότι ένα επίπεδο διακυβέρνησης –συνήθως το τοπικό– υπόκειται στην επιρροή τους), και είναι πολύ πιθανότερο να περιμένουν την ίδια αντιμετώπιση με όσους έχουν χαμηλή πολιτική ικανότητα (όσοι πιστεύουν πως δεν επηρεάζουν κανένα επίπεδο διακυβέρνησης). Το 44 τοις εκατό της υψηλής πολιτικής ικανότητας εκφράζει υψηλή ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης, σε αντίθεση με το 31 τοις εκατό της μέσης ικανότητας και το 19 τοις εκατό της χαμηλής ικανότητας. Στη Βρετανία από την άλλη, η σχέση μεταξύ των δύο μορφών ικανοτήτων δεν είναι τόσο κοντινή. Το πενήντα τρία τοις εκατό των ατόμων με υψηλή *πολιτική* ικανότητα αναμένουν σοβαρή αντιμετώπιση και στις δύο διοικητικές συνθήκες, σε αντίθεση με το 50 τοις εκατό των μέσων και το 38 τοις εκατό της χαμηλής *πολιτικής* ικανότητας.

104. Oscar και Mary Handlin, *The Dimensions of Liberty*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, 1961, σ. 52.

105. Στο ίδιο, σ. 59.

Η εντονότερη αντίθεση μεταξύ των δύο χωρών σε σχέση με τους δύο τύπους ικανοτήτων εντοπίζεται μεταξύ όσων βρίσκονται στην ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα. Στη Βρετανία η σχετική ανεξαρτησία μεταξύ των δύο μορφών ικανότητας φαίνεται ξεκάθαρα σε αυτή την ομάδα: το 50 τοις εκατό όσων έχουν υψηλή *πολιτική* ικανότητα έχουν υψηλή ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης, σε σύγκριση με το 42 τοις εκατό της χαμηλής *πολιτικής* ικανότητας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η στενή σχέση μεταξύ των δύο μορφών ικανότητας είναι εμφανέστερη μεταξύ των ατόμων με τριτοβάθμια εκπαίδευση: το 44 τοις εκατό όσων έχουν υψηλή *πολιτική* ικανότητα εκδηλώνουν επίσης ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης, σε αντίθεση με το 16 τοις εκατό όσων έχουν χαμηλή *πολιτική* ικανότητα. Αυτά τα δεδομένα δείχνουν ότι υπάρχει πράγματι μεγαλύτερη ανεξαρτησία μεταξύ των ρόλων του πολίτη και του υποτακτικού στη Βρετανία από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Πίνακας VII.1 Ικανότητα έναντι του πολιτικού συστήματος και έναντι της δημόσιας διοίκησης^α, ανά χώρα και επίπεδο εκπαίδευσης

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερο						Δευτεροβάθμια και πάνω					
	Μπορούν να επηρεάσουν τοπικά και εθνικά		Μπορούν να επηρεάσουν τοπικά ή εθνικά		Δεν μπορούν να επηρεάσουν τίποτα		Και τα δύο		Είτε το ένα είτε το άλλο		Κανένα		Και τα δύο		Είτε το ένα είτε το άλλο		Κανένα	
Έθνος	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	44	(644)	31	(179)	19	(145)	43	(262)	32	(128)	19	(126)	44	(382)	22	(51)	16	(19)
Μεγάλη Βρετανία	53	(534)	50	(245)	38	(160)	55	(312)	52	(168)	37	(108)	50	(222)	47	(77)	42	(47)
Γερμανία	55	(314)	42	(314)	33	(314)	53	(227)	41	(270)	33	(295)	59	(87)	45	(44)	37	(19)
Ιταλία	29	(250)	28	(277)	25	(463)	30	(138)	25	(185)	23	(368)	28	(112)	33	(92)	35	(95)
Μεξικό	8	(337)	9	(239)	6	(431)	7	(273)	9	(211)	5	(395)	10	(64)	12	(28)	16	(36)

α Π.χ., η αναλογία των ερωτώμενων που περιμένουν να ακουστεί η άποψή τους σε μια κρατική υπηρεσία και στην αστυνομία, μετρημένη σε τρεις ομάδες: όσους πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν τόσο την εθνική όσο και την τοπική κυβέρνηση, όσους πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν είτε την εθνική είτε την τοπική κυβέρνηση και όσους πιστεύουν ότι δεν μπορούν να επηρεάσουν καμία από τις δύο.

β Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Το μοτίβο της ικανότητας έναντι του πολιτικού συστήματος και της δημόσιας διοίκησης αντιστοιχεί στην περίπτωση της Γερμανίας έρχεται σε έντονη αντίθεση με αυτό των Ηνωμένων Πολιτειών. Η Γερμανία φαίνεται να είναι μια χώρα όπου ο υποτακτικός προσανατολισμός απαντάται σχετικά συχνά, σε αντίθεση με τον προσανατολισμό του πολίτη. Ας αναλογιστούμε τη μεταχείριση που περιμένουν να έχουν οι Γερμανοί από τις κυβερνητικές υπηρεσίες ή από την αστυνομία. Και στις δύο περιπτώσεις (μετά

τους Βρετανούς), τις περισσότερες φορές περιμένουν σοβαρή εξέταση του αιτήματός τους σε αντίθεση με την απάντησή τους για την άδικη νομοθετική δράση. Σε σχέση με την άδικη τοπική ρύθμιση, κατατάσσονται τρίτοι στη συχνότητα που τα άτομα αισθάνονται ότι μπορούν να κάνουν κάτι για να αποκαταστήσουν μια τέτοια ενέργεια. Σε σχέση με έναν άδικο εθνικό νόμο, κατατάσσονται τέταρτοι – ελαφρώς κάτω από τους Μεξικάνους. Όπως φαίνεται στο Σχήμα VII.1, μόνο στη Γερμανία οι περισσότεροι ερωτώμενοι μπορούν να χαρακτηριστούν ως ικανοί έναντι της δημόσιας διοίκησης, παρά ως ικανοί έναντι του πολιτικού συστήματος. Ωστόσο, αυτό το μοτίβο φαίνεται να εφαρμόζεται ειδικά στους Γερμανούς με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο. Εξίσου σημαντικές με τον αριθμό που λέει ότι μπορεί να επηρεάσει έναν άδικο νόμο είναι οι στρατηγικές που αναφέρουν. Σχετικά λίγοι θα προσπαθούσαν να σχηματίσουν ομάδες για αυτόν τον σκοπό, και οι Γερμανοί ερωτώμενοι λένε συχνά πως θα επικοινωνούσαν με διοικητικούς αξιωματούχους.

Αυτό το μοτίβο ικανότητας αντανακλά την πολιτική ιστορία της Γερμανίας. Η υποτακτική ικανότητα αυξήθηκε, όπως στη Βρετανία, πριν από την ικανότητα των πολιτών. Όμως, ενώ η ανάπτυξη της πολιτικής δημοκρατίας στη Βρετανία έχει μακρά ιστορία και έχει προσθέσει σημαντικό βαθμό ικανοτήτων των πολιτών στην υποτακτική ικανότητα, η πολιτική δημοκρατία είχε μια πολύ λιγότερο ομαλή ή επιτυχημένη εξέλιξη στη Γερμανία. Ενώ τον δέκατο ένατο αιώνα η βρετανική μεσαία τάξη, ακολουθούμενη από την εργατική, απαίτησε και απέκτησε πολιτική επιρροή στην κυβέρνηση, η γερμανική μεσαία τάξη αποδέχτηκε τον νόμο και την τάξη του Γερμανικού Rechtsstaat, υπό το οποίο θα μπορούσε να ευημερήσει πλην όμως χωρίς πολιτική επιρροή. Η εξουσία επί των κυβερνητικών αποφάσεων αφέθηκε στις ομάδες των ικανών κυβερνητικών αξιωματούχων. Δεν διανεμήθηκε στον πληθυσμό. Όμως, αν και ο Γερμανός δεν ήταν ικανός πολίτης, παρέμεινε ικανός υποτακτικός. Τα δικαιώματά του βάσει του νόμου ορίστηκαν σαφώς και προστατεύονταν προσεκτικά από ένα δικανικό και διοικητικό σύστημα απαλλαγμένο από πολιτικές επιρροές. Σε αντίθεση με τη Βρετανία λοιπόν, η πίστη στην *πολιτική* του ικανότητα δεν έχει θεμελιωθεί σταθερά στον πληθυσμό. Αν στις Ηνωμένες Πολιτείες ο ικανός πολίτης τείνει να αντικαταστήσει τον ικανό υποτακτικό, και εάν στη Βρετανία τα δύο τείνουν να συνυπάρχουν αρμονικά, στη Γερμανία ο ικανός υποτακτικός αποτελεί τη δεσπόζουσα μορφή ικανότητας.¹⁰⁶

Εάν η παραπάνω περιγραφή μας είναι σωστή, τότε τα δεδομένα μας δείχνουν ότι οι Ιταλοί πολίτες δεν βιώνουν ούτε ένα Rechtsstaat ούτε μια ουσιαστική δημοκρατία. Στην ικανότητα των υποτακτικών, οι Ιταλοί κατατάσσονται τέταρτοι, πολύ κάτω από

106. Αλλά αν και στη Γερμανία ο ρόλος του υποτακτικού είναι κυρίαρχος και ο ρόλος του πολίτη δεν έχει ακόμη πλήρως αφομοιωθεί, υπάρχει μια σχέση μεταξύ των δύο – μια σχέση κάπως ισχυρότερη από αυτή της Βρετανίας, αλλά όχι τόσο ισχυρή όσο αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών. Το πενήντα τοις εκατό των Γερμανών με υψηλή πολιτική ικανότητα τοποθετείται ψηλά ως προς την ικανότητα έναντι της δημόσιας διοίκησης, σε αντίθεση με το 42 τοις εκατό της μέσης πολιτικής ικανότητας και το 33 τοις εκατό της χαμηλής.

το Ηνωμένο Βασίλειο, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Γερμανία. Μόλις ένας στους τρεις περιμένει σοβαρή αντιμετώπιση από τους θεσμούς της δημόσιας διοίκησης ή την αστυνομία. Βάσει των μετρήσεών μας για την *πολιτική* ικανότητα, οι Ιταλοί έρχονται τελευταίοι στη συχνότητα που οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι μπορούν να επηρεάσουν μία άδικη τοπική ή εθνική ρύθμιση. Και μεταξύ των τοπικά ικανών Ιταλών, οι προτεινόμενες στρατηγικές αποκαλύπτουν μικρή *πολιτική* ικανότητα. Ελάχιστοι αναφέρουν τη δυνατότητα συγκρότησης ομάδων. Ένας στους τέσσερις από αυτούς που λένε ότι μπορούν να κάνουν κάτι για ένα τοπικό νόμο που θεωρούν άδικο λένε ότι μπορούν να «διαμαρτυρηθούν», και αυτό είναι όλο. Η ικανότητα του πολίτη και η υποτακτική ικανότητα φαίνονται ότι υστερούν εξίσου.

Αυτό το μοτίβο επίσης είναι ό,τι θα περίμενε κανείς σε μια χώρα με την πολιτική ιστορία της Ιταλίας. Πριν από την ενοποίηση, η Ιταλία είχε βιώσει αιώνες εξωτερικής τυραννίας από διάφορες δυνάμεις υπό τις οποίες οι Ιταλοί δεν είχαν ούτε πολιτικά ούτε πλήρη νομικά δικαιώματα – δεν ήταν ικανοί ούτε ως πολίτες ούτε ως υποτακτικοί. Με μια τέτοια ιστορία, δεν θα περίμενε κανείς να αναπτυχθεί ούτε η ικανότητα των πολιτών ούτε αυτή των υποτακτικών. Θα περίμενε κανείς μάλλον, όπως υποστηρίζει ο Σπένσερ [H.R. Spencer], ότι οι Ιταλοί δεν θα αντιμετώπιζαν το κράτος ως έναν θεσμό επιδεκτικό της επιρροής τους, αλλά ως μια φυσική δύναμη – συχνά καταστροφική, όπως ένας σεισμός – που πρέπει να υπομείνουν. «Αυτή η τάση για συναίνεση και υποταγή, αυτή η αίσθηση της ασημαντότητας του ατόμου, αυτή η αίσθηση ότι οι υποθέσεις των ανθρώπων διέπονται από δυνάμεις που μπορούν να τις υπομείνουν αλλά δεν μπορούν να τις εκτρέψουν ούτε να τις οργανώσουν για ανθρωπίνους στόχους, παρά μόνο μπορούν, κρυφά και σποραδικά, να τις εκμεταλλευτούν – είναι ένα φυσικό συμπέρασμα για τους ευφυείς που δεν είναι άνθρωποι της πολιτικής παράδοσης».¹⁰⁷ Η τρέχουσα πολιτική κουλτούρα της Ιταλίας μπορεί να είναι ακατάλληλη για μια υγιή, λειτουργική δημοκρατία. Μπορεί να γίνει κατανοητή υπό το πρίσμα της ιταλικής πολιτικής ιστορίας.

Τέλος, ας εξετάσουμε το μοτίβο της ικανότητας των υποτακτικών και των πολιτών στο Μεξικό. Στη συχνότητα με την οποία περιμένουν σοβαρή αντιμετώπιση από κυβερνητικούς αξιωματούχους ή από την αστυνομία, οι Μεξικάνοι κατατάσσονται σαφώς χαμηλότερα. Τα νούμερα, σε σύγκριση με οποιαδήποτε από τις άλλες χώρες, είναι εντυπωσιακά. Όσον αφορά την *πολιτική* ικανότητα ωστόσο, τα δεδομένα δεν είναι τόσο ζοφερά. Όσον αφορά το ποσοστό που πιστεύει ότι μπορεί να κάνει κάτι για μια άδικη ρύθμιση σε τοπικό επίπεδο, οι Μεξικάνοι κατατάσσονται ελαφρώς πάνω από τους Ιταλούς. Επίσης, συχνότερα από τους Ιταλούς ή τους Γερμανούς αναφέρουν ότι μπορούν να κάνουν κάτι για έναν άδικο εθνικό νόμο. Σημαντικότερο είναι το γεγονός ότι η στρατηγική επιρροής τους φανερώνει κάποια αρχόμενη πολιτική ικανότητα. Η χρήση άτυπων κοινωνικών ομάδων, για παράδειγμα, αναφέρεται συχνά.

107. H.R. Spencer, *Government and Politics of Italy*, Γιόνκερς, Νέα Υόρκη, 1932, σ. 17.

Το μοτίβο του Μεξικού είναι ιδιαίτερης σημασίας. Η πολιτική ικανότητα, όπως είπαμε, είναι δυσκολότερο να αποκτηθεί από ό,τι η υποτακτική. Ιστορικά τείνει να αναπτυχθεί αργότερα και να εξαπλωθεί από τις πιο «προνομιούχες» πολιτικά ομάδες μιας κοινωνίας στις λιγότερο ευνοημένες. Αλλά στο Μεξικό φαίνεται να έχουμε την αντίστροφη κατάσταση. Η εξήγηση μάλλον βρίσκεται για άλλη μια φορά στην επαναστατική πολιτική κουλτούρα του Μεξικού. Το μεξικάνικο μοτίβο της πιο διαδεδομένης πολιτικής παρά διοικητικής ικανότητας παραλληλίζεται μόνο με τις Ηνωμένες Πολιτείες, το άλλο έθνος του οποίου ο πολιτικός σχηματισμός περιλάμβανε, όπως και η Μεξικάνικη Επανάσταση, την απόρριψη της παραδοσιακής εξουσίας. Η Μεξικάνικη Επανάσταση σήμαινε την ξαφνική είσοδο των ατόμων στο πολιτικό σύστημα. Η προσοχή στράφηκε στην εθνική κυβέρνηση σαν όχημα αλλαγής και στους εθνικούς ήρωες που καθοδήγησαν τη μοίρα της χώρας. Τα άτομα ανέπτυξαν όντως μια υποκειμενική αίσθηση πολιτικής ικανότητας, η οποία όμως δεν ήταν γειωμένη στην εμπειρία. Όπως δείξαμε, η συνεργατική ικανότητα που βρήκαμε στο Μεξικό δεν βασίζεται σε ιδιαίτερη πραγματική ομαδική εμπειρία και μόνον το 9 τοις εκατό των Μεξικάνων που πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν την τοπική διακυβέρνηση αναφέρουν κάποια εμπειρία προς αυτή την κατεύθυνση (σε αντίθεση με το 33 τοις εκατό στις Ηνωμένες Πολιτείες και το 18 τοις εκατό στη Βρετανία). Η Μεξικάνικη Επανάσταση δημιούργησε πολιτική ικανότητα, αλλά ήταν μια επίδοξη ή μυθική αίσθηση ικανότητας. Επιπλέον η Επανάσταση έγινε σε μια κοινωνία όπου ο θεσμός μιας ανεξάρτητης, ορθολογικής γραφειοκρατίας δεν είχε θεμελιωθεί. Η τοπική γραφειοκρατία ήταν το εργαλείο των παραδοσιακών πολιτικών ελίτ. Αυτό ούτε η Επανάσταση δεν το άλλαξε ριζικά. Η γραφειοκρατία παρέμεινε υποταγμένη στις πολιτικές δυνάμεις και σήμερα εξακολουθεί να αποτελεί αρένα πολιτικών ανταγωνισμών. Έτσι, η υποτακτική ικανότητα δεν αναπτύχθηκε ποτέ στο Μεξικό. Σε αντίθεση με τους Γερμανούς οι Μεξικάνοι έχουν αρχίσει να γίνονται ικανοί πολίτες πριν γίνουν ικανοί υποτακτικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

Ικανότητα, συμμετοχή και πολιτική αφοσίωση

Σε προηγούμενα κεφάλαια δείξαμε ότι η συχνότητα εμφάνισης των διαφόρων τύπων πολιτικών στάσεων και συμπεριφορών διαφέρει από χώρα σε χώρα. Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζουμε πιθανώς το σημαντικότερο και σίγουρα το δυσκολότερο ερώτημα που εγείρεται από τα μέχρι τώρα δεδομένα που παρουσιάσαμε: πώς επηρεάζει η πολιτική ικανότητα και η συμμετοχή ένα πολιτικό σύστημα;

Αν και η ικανότητα και η συμμετοχή των πολιτών βρίσκονται στο επίκεντρο του ορισμού της δημοκρατίας, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι δημοκρατικές κυβερνήσεις θα ήταν πολύ πιο απλά αν το μόνο μέλημά τους ήταν να πετύχουν τη μέγιστη ικανότητα και συμμετοχή. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, το πολιτικό σύστημα που θα προσπαθούσε να πετύχει αυτό τον στόχο, σε βάρος όλων των άλλων, δεν θα επιβίωνε για πολύ. Τα πολιτικά συστήματα για να επιβιώσουν πρέπει να είναι σχετικά αποτελεσματικά και κατά το δυνατόν νομιμοποιημένα. Δηλαδή αυτό που καταφέρνει η κυβέρνηση πρέπει να είναι τουλάχιστον αρκετά ικανοποιητικό για τους πολίτες, ώστε να μη στραφούν εναντίον της. Και το σύστημα, για να έχει μακρά δυνατότητα επιβίωσης πρέπει να είναι γενικά αποδεκτό από τους πολίτες ως η κατάλληλη μορφή διακυβέρνησης.

Οι παραπάνω αποφάνσεις για την πολιτική σταθερότητα είναι τόσο γενικές που μοιάζουν αληθείς. Στρέφουν όμως την προσοχή μας σε εκείνες τις πτυχές του πολιτικού συστήματος που επηρεάζονται περισσότερο από την πολιτική ικανότητα και συμμετοχή. Η πολιτική ικανότητα και συμμετοχή θα επηρεάσουν την αποτελεσματικότητα ενός συστήματος καθώς και τον βαθμό νομιμοποίησής του και αυτήν ακριβώς την επιρροή θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε στις επόμενες σελίδες.

Τα δεδομένα μας μάς δίνουν τη δυνατότητα να διερευνήσουμε αυτή τη σχέση μόνον εν μέρει. Το ερώτημα που θέτουμε δεν είναι τι συμβαίνει με το πολιτικό σύστημα στο οποίο υπάρχει συμμετοχή στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, αλλά τι συμβαίνει με το άτομο που πιστεύει ότι είναι ικανό να συμμετέχει στις αποφάσεις. Όπως τονίσαμε προηγουμένως, οι ερωτώμενοί μας διαφέρουν ως προς τον βαθμό στον οποίο πιστεύουν ότι μπορούν να συμμετέχουν στις πολιτικές αποφάσεις: σε αυτό που ονομάσαμε υποκειμενική ικανότητα. Μπορούμε τώρα να αναρωτηθούμε τι ακολουθεί αυτή την υποκειμενική πολιτική ικανότητα; Πέρα από την αίσθηση της ικανότητάς του να συμμετέχει, με ποιον τρόπο διαφέρει το υποκειμενικά ικανό άτομο από κάποιον/α που δεν αισθάνεται ότι οι υποθέσεις της πολιτικής και της διακυβέρνησης υπόκεινται στην επιρροή του; Αυτό προφανώς δεν είναι το ίδιο με το να ρωτάμε πώς θα διαφέρει ένα συμμετοχικό πολιτικό σύστημα από ένα άλλο με λιγότερη συμμετοχή, αλλά πλησιάζει αρκετά. Θέλουμε να μάθουμε ποιο σύνολο πολιτικών προσανατολισμών μπορεί να βρούμε στους πολίτες που θεωρούν τον εαυτό τους ικανό να συμμετέχει στις κυβερνητικές αποφάσεις. Και αυτοί οι προσανατολισμοί –είτε συνεπάγονται πίστη στην αποτελεσματικότητα ή

την αναποτελεσματικότητα του συστήματος, είτε εμπεριέχουν αφοσίωση στο σύστημα ή την απόρριψή του-, θα έχουν συνέπειες στη σταθερότητά του.

Για να διευκολύνουμε αυτή την ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η υποκειμενική πολιτική ικανότητα επηρεάζει άλλες στάσεις, επινοήσαμε μια κλίμακα για την αξιολόγηση των ερωτώμενων σχετικά με τον βαθμό που πιστεύουν ότι είναι ικανοί με βάση τις σχέσεις τους απέναντι στο σύστημα διακυβέρνησης. Η κλίμακα βασίζεται στις απαντήσεις τους σε πέντε ερωτήσεις για την τοπική αυτοδιοίκηση. Ρωτήσαμε αν πιστεύουν ότι μπορούν να κατανοήσουν την τοπική πολιτική, αν νιώθουν ότι είναι σε θέση ή ότι θα μπορούσαν να δράσουν έτσι ώστε να επηρεάσουν την τοπική αυτοδιοίκηση, αν προσδοκούν ότι με τη δράση τους θα επηρεάσουν την τοπική αυτοδιοίκηση και αν έχουν επιχειρήσει ποτέ να κάνουν κάτι τέτοιο.

Η κλίμακα μας επιτρέπει να ομαδοποιήσουμε τους ερωτώμενούς μας σε μία από τις έξι κατηγορίες που κυμαίνονται από την υψηλότερη βαθμολογία, το πέντε, για όσους έχουν τον υψηλότερο βαθμό υποκειμενικής ικανότητας, στη χαμηλότερη, το μηδέν, για όσους εξέφρασαν ελάχιστη υποκειμενική ικανότητα. Η συνολική κατανομή των βαθμολογιών στην κλίμακα για τις πέντε χώρες αντιστοιχεί σε αυτό που θα περίμενε κανείς από την προηγούμενη συζήτησή μας για την κατανομή των πολιτικών στάσεων. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία έχουν τις μεγαλύτερες αναλογίες στο υψηλό σκορ. Το εξήντα πέντε τοις εκατό των ερωτώμενων στην πρώτη χώρα ανήκουν στις τρεις ανώτερες κατηγορίες της κλίμακας και το 62 τοις εκατό στη δεύτερη χώρα. Ακολουθεί η Γερμανία με 46 τοις εκατό στις ανώτερες κατηγορίες, η Ιταλία με 40 τοις εκατό και το Μεξικό με 38 τοις εκατό.

Σε τι διαφέρει ο πολίτης με αυτοπεποίθηση από το άτομο που θεωρεί τον εαυτό του σχετικά ανίσχυρο; Οι ερωτώμενοι ομαδοποιούνται σε άτομα με *υψηλή* υποκειμενική πολιτική ικανότητα (όσοι λαμβάνουν βαθμολογία τέσσερα ή πέντε στην κλίμακα), σε αυτούς με *μέτρια* ικανότητα (βαθμολογία δύο ή τρία) και σε εκείνους με *χαμηλή* ικανότητα (βαθμολογία μηδέν ή ένα). Είναι ο υποκειμενικά ικανός πολίτης πιο ενεργός στην πολιτική; Είναι πιθανότερο να πιστεύει ότι η πολιτική τον ωφελεί; Είναι πιθανότερο να συνδέεται κατά κάποιον τρόπο συναισθηματικά με το πολιτικό του σύστημα; Εν ολίγοις, στις πολιτικές του συμπεριφορές σε τι διαφέρει ο άνθρωπος που θεωρεί ότι συμμετέχει πολιτικά από το άτομο που δεν θεωρεί τον εαυτό του ικανό;

Αίσθηση ικανότητας και πολιτική δραστηριότητα. Το πρώτο και το πιο προφανές ερώτημα που μπορεί να τεθεί για τον υποκειμενικά ικανό πολίτη, είναι το αν όντως είναι και ο πιο ενεργός πολίτης. Αυτό θα περίμενε κανείς, και τα στοιχεία δείχνουν ότι ισχύει σε μεγάλο βαθμό. Όσο πιο ικανό θεωρεί ένα άτομο τον εαυτό του, τόσο πιθανότερο είναι να είναι πολιτικά ενεργό.

Ο Πίνακας VIII.1 δείχνει ότι όσοι έχουν υψηλό επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας είναι πιθανότερο να εκτεθούν σε πολιτικά μηνύματα. Για παράδειγμα μεταξύ των Μεξικάνων χωρίς εκπαίδευση ή μόνο με πρωτοβάθμια, το 34 τοις εκατό όσων έχουν υψηλή υποκειμενική ικανότητα αναφέρει ότι παρακολουθεί τακτικά την πολιτική και

τις προεκλογικές εκστρατείες, σε αντίθεση με το 8 τοις εκατό όσων έχουν χαμηλή υποκειμενική ικανότητα. Ή, για να επιλέξουμε μια εκπαιδευτική ομάδα που παρακολουθεί την πολιτική αρκετά συχνά: μεταξύ των Γερμανών με δευτεροβάθμια ή και περισσότερη εκπαίδευση, το 77 τοις εκατό όσων έχουν υψηλή υποκειμενική ικανότητα αναφέρουν ότι παρακολουθούν τακτικά τα πολιτικά ζητήματα. Αντιθέτως, από όσους έχουν χαμηλότερη αίσθηση υποκειμενικής ικανότητας στο ίδιο εκπαιδευτικό επίπεδο, το 50 τοις εκατό αναφέρει ότι ακολουθεί τακτικά τα πολιτικά δρώμενα. Αυτό το μοτίβο σημειώνεται σε κάθε χώρα.

Πίνακας VIII.1 Ποσοστό που αναφέρει υψηλή έκθεση στην πολιτική επικοινωνία^α, μεταξύ τριών ομάδων υποκειμενικά ικανών, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερο						Δευτεροβάθμια και πάνω					
	Υψηλή ^β		Μέτρια		Χαμηλή		Υψηλή		Μέτρια		Χαμηλή		Υψηλή		Μέτρια		Χαμηλή	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^γ	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	59	(506)	46	(251)	21	(212)	51	(205)	40	(146)	15	(165)	65	(301)	54	(105)	40	(47)
Μεγάλη Βρετανία	36	(366)	33	(364)	16	(230)	29	(209)	29	(219)	13	(164)	44	(147)	40	(138)	22	(59)
Γερμανία	57	(305)	51	(279)	23	(368)	51	(230)	49	(227)	21	(334)	77	(73)	56	(50)	50	(24)
Ιταλία	26	(243)	25	(234)	5	(514)	13	(149)	14	(138)	3	(402)	46	(93)	41	(94)	12	(111)
Μεξικό	39	(201)	19	(332)	9	(474)	34	(153)	16	(287)	8	(436)	54	(47)	34	(45)	15	(35)

α. Η «υψηλή» έκθεση στην πολιτική σημαίνει ότι ο ερωτώμενος αναφέρει ότι παρακολουθεί τακτικά την πολιτική στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ότι δίνει προσοχή στις προεκλογικές εκστρατείες.

β. Επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας.

γ. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Ο πολίτης με αυτοπεποίθηση είναι πιθανότερο να είναι αποδέκτης πολιτικών μηνυμάτων: αλλά είναι επίσης πιθανότερο να συμμετέχει ο ίδιος στη διαδικασία της πολιτικής επικοινωνίας. Και στις πέντε χώρες, όσοι ερωτώμενοι τοποθετούνται υψηλά στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας είναι πιθανότερο να εμπλακούν σε πολιτική συζήτηση από όσους είναι χαμηλότερα. Αυτή η σχέση ισχύει για ομάδες όπου τέτοιες συζητήσεις είναι σχετικά σπάνιες. Οι Ιταλοί με πρωτοβάθμια ή χαμηλότερη εκπαίδευση αποτελούν παράδειγμα: 14 τοις εκατό όσων έχουν χαμηλή υποκειμενική ικανότητα συζητούν για πολιτική, σε αντίθεση με το 36 τοις εκατό που τοποθετείται υψηλά στην κλίμακα. Ισχύει εξίσου και για ομάδες που τέτοιες συζητήσεις γίνονται συχνότερα. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι Αμερικανοί ερωτώμενοι στις κατηγορίες του υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου, μεταξύ των οποίων, το 64 τοις εκατό με χαμηλή υποκειμενική ικανότητα συζητά πολιτικά, συγκριτικά με το 92 τοις εκατό των πολιτών με υψηλή υποκειμενική ικανότητα. Έτσι, ο πολίτης με αυτοπεποίθηση είναι πιθανότερο να γνωρίζει τι συμβαίνει στην πολιτική και να πει τη γνώμη του ανοιχτά σε μια πολιτική συζήτηση.

Κάπως παρόμοια εμφανίζονται και τα αποτελέσματα σχετικά με τις κομματικές διασυνδέσεις. Συγκριτικά με όσους έχουν περιορισμένη υποκειμενική ικανότητα, οι

ερωτώμενοι που τοποθετούνται υψηλότερα στην κλίμακα είναι πιθανότερο να είναι κομματικά δραστήριοι (είτε ως μέλη κάποιου πολιτικού κόμματος, είτε ως ενεργά στελέχη σε προεκλογικές εκστρατείες) και κάπως λιγότερο πιθανό να μην έχουν κάποια κομματική διασύνδεση. Η σχέση μεταξύ της κομματικής δράσης και της αίσθησης ικανότητας ωστόσο, δεν είναι τόσο στενή όσο αυτή που μετρήσαμε ανάμεσα στην μη κομματική δράση και την αίσθηση ικανότητας. Έτσι η υποκειμενική ικανότητα έχει καθοριστική επίδραση στο επίπεδο και το είδος της πολιτικής δράσης εντός της κοινωνίας.

Το ότι ο υποκειμενικά ικανός πολίτης είναι εξίσου πιθανό να είναι και ενεργός, δεν είναι ένα απρόσμενο εύρημα. Δεν είναι παρά η αρχή της έρευνάς μας για τις επιπλοκές της υποκειμενικής ικανότητας. Ακόμη μεγαλύτερη σημασία για την κατανόηση της πολιτικής συμμετοχής έχει η σχέση μεταξύ της αίσθησης ότι υπάρχει δυνατότητα συμμετοχής και αφοσίωσης του ατόμου στο σύστημα, έτσι όπως αποτυπώνεται στην εκ μέρους του αποτίμηση της νομιμοποίησης και της αποτελεσματικότητας του συστήματος. Ένα από τα πλεονεκτήματα που πρέπει να έχει ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα έναντι άλλων συστημάτων είναι ότι όσοι έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στις αποφάσεις θα είναι πιο ικανοποιημένοι με τις αποφάσεις αυτές και θα είναι πιο δεμένοι με το σύστημα σε σύγκριση με όσους δεν μπορούν να συμμετέχουν. Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, συμβαίνει μια αμοιβαία επωφελής ανταλλαγή μεταξύ του ατόμου και του πολιτικού συστήματος. Ως απόκριση στις επιδραστικές του εισροές, το σύστημα παράγει εκροές που είναι κατά κάποιο τρόπο πιο ωφέλιμες για το άτομο, από ό,τι θα ήταν χωρίς αυτές τις εισροές. Τα ευεργετικά αποτελέσματα, με τη σειρά τους, οδηγούν το άτομο μέσω της ικανοποίησής του από το σύστημα σε έναν υψηλότερο βαθμό σύνδεσης με αυτό. Έτσι, εάν όλα τα άλλα παραμένουν σταθερά, τα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα θα είναι, από την πλευρά των συμμετεχόντων, και αποτελεσματικότερα (οι συμμετέχοντες θα είναι πιο ικανοποιημένοι με τις εκροές του συστήματος) και πιο αποδεκτά (οι συμμετέχοντες θα θεωρούν γενικά το πολιτικό σύστημα ως κατάλληλο καθαυτό).

Με τα δεδομένα μας μπορούμε να ελέγξουμε την ψυχολογική όψη αυτής της υπόθεσης. Δεν μπορούμε να ελέγξουμε την υπόθεση ότι όσο περισσότερα άτομα συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, τόσο πιθανότερο είναι να απολαμβάνουν επωφελείς εκροές εκ μέρους του συστήματος στο οποίο συμμετέχουν. Όπως έχουμε επισημάνει, η μέτρηση αυτού του είδους της συμμετοχής θα απαιτούσε μια πολύ περιπλοκότερη ανάλυση της αλληλεπίδρασης πολιτών-ελίτ από αυτή που μπορούμε να κάνουμε στη μελέτη μας, και οι διαθέσιμες τεχνικές για τη μέτρηση της απόδοσης των συστημάτων είναι μάλλον ανεπεξέργαστες. Μπορούμε, ωστόσο, να ελέγξουμε την υπόθεση ότι η αντίληψη για τη συμμετοχή σχετίζεται με σημαντική ικανοποίηση από την απόδοση του συστήματος και με εντονότερη σύνδεση με αυτό. Αυτή η ψυχολογική όψη της υπόθεσης για τη συμμετοχή είναι ιδιαίτερα σημαντική για το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Μοιάζει πιθανόν ο συνδυασμός υψηλής συμμετοχής και υψηλών επιδόσεων του συστήματος να αυξάνει τις πιθανότητες για μια σταθερή δημοκρατία μόνον εφόσον οι πολίτες αντιλαμβάνονται τόσο την υψηλή συμμετοχή όσο και την ικανοποιητική

απόδοση του συστήματος ως τέτοιες. Αν ένας πολίτης δεν θεωρεί ωφέλιμες τις εκροές του συστήματος, θα είναι δύσκολο να δει πώς η συμμετοχή μπορεί να έχει οποιαδήποτε επίδραση στη σταθερότητα του συστήματος. Έτσι, κατά τον έλεγχο του ψυχολογικού σκέλους της υπόθεσης για τη συμμετοχή –δηλαδή της σχέσης μεταξύ συμμετοχής και ικανοποίησης από το πολιτικό σύστημα–, ελέγχουμε μια καίρια πτυχή της υπόθεσης.

Η ικανοποίηση από το πολιτικό σύστημα μπορεί να πάρει διάφορες μορφές. Εδώ έχουμε ασχοληθεί με τρεις τύπους προσανατολισμού προς το πολιτικό σύστημα: (1) με τη δομή της πολιτικής επιρροής (τη δομή των εισροών), (2) με τη δομή των κυβερνητικών εκροών (τη δομή των εκροών) και (3) έναν γενικότερο, διάχυτο προσανατολισμό προς το πολιτικό σύστημα στο σύνολό του. Αν θέλουμε να συσχετίσουμε την ικανοποίηση με μια αίσθηση ικανότητας συμμετοχής, θα είναι χρήσιμο να στραφούμε προς αυτούς τους τρεις προσανατολισμούς. Πρώτα, ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε τη δυνατότητα συμμετοχής στις αποφάσεις πρέπει να συσχετιστεί με μεγαλύτερη ικανοποίηση για τον ρόλο του ατόμου εντός της δομής των πολιτικών εισροών. Αυτό σημαίνει ότι όσο περισσότερο θεωρεί κανείς πως μπορεί να επηρεάσει την κυβέρνηση, τόσο περισσότερο θα έπρεπε να νιώθει ικανοποίηση από τον ρόλο του ως συμμετέχοντα. Δεύτερον, θα περίμενε κανείς ότι το άτομο που θεωρεί τον εαυτό του ικανό να επηρεάσει τις αποφάσεις είναι πιθανότερο, συγκριτικά με κάποιον που πιστεύει ότι η φωνή του δεν ακούγεται, να θεωρεί ευνοϊκά για το ίδιο τα αποτελέσματα αυτών των αποφάσεων. Η υποκειμενική ικανότητα λοιπόν θα έπρεπε να είναι πιο θετικά προσανατολισμένη τόσο προς τον ρόλο του στις εισροές, όσο και προς τις εκροές του πολιτικού συστήματος. Η επίδραση όμως της υποκειμενικής ικανότητας στον γενικότερο προσανατολισμό του προς το σύστημα εν γένει, είναι το σημαντικότερο ζήτημα στη σχέση μεταξύ της συμμετοχής και των δυνατοτήτων για τη σταθερότητα ενός συστήματος. Η ικανοποίηση από τις κυβερνητικές εκροές μπορεί να οδηγήσει ένα άτομο στην υποστήριξη του πολιτικού του συστήματος, όπως και τα υψηλά επίπεδα αυτής της ικανοποίησης μπορεί, κατά συνέπεια, να καλλιεργούν την πολιτική σταθερότητα. Για την εξασφάλιση μακροπρόθεσμης σταθερότητας από την άλλη, μοιάζει σημαντικότερη μια πιο διάχυτη αίσθηση πρόσδεσης που να μη συνάπτεται τόσο πολύ με την απόδοση του συστήματος σε καθημερινή βάση. Η ικανοποίηση από τις πολιτικές εκροές συνήθως ποικίλλει ανάλογα με την απόδοση του συστήματος. Η πιο διάχυτη αίσθηση σύνδεσης με το σύστημα (ή όπως το έχουμε πει, το «θυμικό προς το σύστημα»), αν και μακροπρόθεσμα συσχετίζεται με συγκεκριμένες εκροές, αναμένεται να αποτελεί ένα σταθερότερο είδος ικανοποίησης. Ένα είδος σύνδεσης «βρέξει χιονίσει» που διευκολύνει ένα σύστημα να ξεπεράσει μια κρίση αποδοτικότητας.

Στον Πίνακα VIII.2 παρουσιάζονται δεδομένα για τη σχέση ανάμεσα στην αίσθηση της δυνατότητας συμμετοχής στην πολιτική και την ικανοποίηση που νιώθει το άτομο με τον ρόλο του ως συμμετέχοντα. Για τη μέτρηση της ικανοποίησής τους με τη συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία, ρωτήσαμε τους συμμετέχοντες πώς ένιωσαν όταν πήγαν να ψηφίσουν: είχαν μια αίσθηση ικανοποίησης, μια αίσθηση ότι ψήφισαν μόνο και μόνο

επειδή είναι καθήκον τους, ένιωσαν να ενοχλούνται από την προσπάθεια που απαιτεί η ψηφοδοσία, ή μήπως δεν ένιωθαν τίποτα το ιδιαίτερο; Όπως φαίνεται στον Πίνακα VIII.2, οι ψηφοφόροι με υψηλότερη υποκειμενική ικανότητα είναι πιθανότερο να αναφέρουν αίσθηση ικανοποίησης για την ψήφο τους. Για παράδειγμα, 26 τοις εκατό των Μεξικάνων ψηφοφόρων με χαμηλή αίσθηση ικανότητας αναφέρουν ικανοποίηση για την ψήφο τους, ενώ το ποσοστό ανεβαίνει στο 50 τοις εκατό όταν πρόκειται για άτομα με υψηλή υποκειμενική ικανότητα. Αυτό το γενικό μοτίβο το βρίσκουμε σε όλες τις ομάδες. Επιπλέον, λιγότεροι ψηφοφόροι από τα υψηλότερα επίπεδα υποκειμενικής ικανότητας αναφέρουν ότι δεν νιώθουν τίποτα το ιδιαίτερο ή ότι δεν ξέρουν τι ακριβώς νιώθουν στις κάλπες. Ο πολίτης με αυτοπεποίθηση, όπως υποδεικνύεται στον πίνακα, είναι επίσης ο πολίτης που κατά πάσαν πιθανότητα αντλεί ικανοποίηση από τη συμμετοχή του. Σε όλες τις χώρες, οι υποκειμενικά ικανοί είναι πιθανότερο να θεωρούν ικανοποιητικότερο τον ρόλο τους στη δομή των εισροών από ό,τι οι υπόλοιποι.

Πίνακας VIII.2 Ποσοστό ικανοποίησης από την εκλογική συμμετοχή, μεταξύ τριών ομάδων υποκειμενικά ικανών, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερο						Δευτεροβάθμια και πάνω					
	Υψηλή ^α		Μέτρια		Χαμηλή		Υψηλή		Μέτρια		Χαμηλή		Υψηλή		Μέτρια		Χαμηλή	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	78	(400)	72	(183)	44	(109)	68	(164)	67	(111)	42	(85)	84	(237)	79	(72)	50	(24)
Μεγάλη Βρετανία	51	(330)	43	(330)	30	(198)	49	(195)	43	(205)	30	(149)	54	(126)	45	(119)	30	(44)
Γερμανία	42	(284)	38	(251)	26	(332)	42	(219)	41	(208)	25	(303)	43	(63)	24	(41)	37	(19)
Ιταλία	40	(225)	35	(218)	21	(476)	38	(145)	33	(135)	21	(385)	45	(80)	40	(81)	21	(90)
Μεξικό	50	(161)	32	(233)	26	(258)	50	(125)	30	(197)	25	(236)	51	(38)	38	(36)	34	(22)

α. Επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Η ικανοποίηση με τον πολιτικό ρόλο ωστόσο δεν είναι η μοναδική ικανοποίηση που μπορεί να σχετίζεται με την αίσθηση ότι υπάρχει η δυνατότητα συμμετοχής. Περιμένουμε επίσης ότι το άτομο που πιστεύει ότι είναι ικανό να συμμετέχει στις αποφάσεις είναι πιθανότερο να είναι ικανοποιημένο με τα αποτελέσματα αυτών των αποφάσεων. Στον Πίνακα VIII.3 φαίνεται ότι γενικά αυτό ισχύει. Ως δείκτης ικανοποίησης από τις κυβερνητικές εκροές, τέθηκε το ερώτημα εάν οι δραστηριότητες της τοπικής διακυβέρνησης τείνουν να βελτιώνουν τις συνθήκες στην περιοχή.¹⁰⁸ Συγκρίνουμε λοιπόν την αίσθηση ικανότητας του ατόμου απέναντι στην τοπική αυτοδιοίκηση με την εκ μέρους του αξιολόγηση των εκροών της τοπικής διακυβέρνησης. Γενικά, όπως υποδεικνύεται στον

108. Για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης παίρνουμε υπόψη μόνον όσους ερωτώμενους υπέδειξαν σε προηγούμενη απάντησή τους ότι οι δραστηριότητες της τοπικής διακυβέρνησης έχουν αντίκτυπο στη ζωή τους. Περαιτέρω συζήτηση επί του θέματος βρίσκεται στο Κεφάλαιο III.

Πίνακα VIII.3, όσο περισσότερο υποκειμενικά ικανό νιώθει το άτομο, τόσο πιθανότερο είναι να αναφέρει ότι οι εκροές της τοπικής διακυβέρνησης τείνουν να βελτιώνουν τις συνθήκες στην περιοχή. Μεταξύ των Ιταλών με χαμηλή υποκειμενική ικανότητα, το 63 τοις εκατό πιστεύει ότι η τοπική αυτοδιοίκηση τείνει να βελτιώσει τα πράγματα στην περιοχή, σε αντίθεση με το 75 τοις εκατό εκείνων με υψηλή υποκειμενική ικανότητα. Τα ποσοστά των βρετανών ερωτώμενων που αντιλαμβάνονται θετικά τον αντίκτυπο στην τοπική διακυβέρνηση είναι 65 τοις εκατό για εκείνους με χαμηλή υποκειμενική ικανότητα και 74 τοις εκατό για εκείνους με υψηλή ικανότητα. Το ίδιο μοτίβο συναντάμε στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Γερμανία – όσοι είναι χαμηλά στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας δεν είναι τόσο πιθανό να δηλώσουν ότι η τοπική διακυβέρνηση βελτιώνει τις τοπικές συνθήκες ζωής, όσο είναι για αυτούς που βρίσκονται υψηλά στην κλίμακα. Όταν το επίπεδο της υποκειμενικής ικανότητας παραμένει σταθερό, η ομοιότητα μεταξύ των τεσσάρων εθνών στη συχνότητα με την οποία αξιολογούνται θετικά οι δραστηριότητες της τοπικής διακυβέρνησης είναι αρκετά εντυπωσιακή.

Πίνακας VIII.3 Ποσοστό όσων πιστεύουν στα ωφέλιμα αποτελέσματα των δραστηριοτήτων της τοπικής κυβέρνησης, μεταξύ τριών ομάδων υποκειμενικά ικανών^α, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερη						Δευτεροβάθμια ή περισσότερη					
	Υψηλή ^β	Μέτρια	Χαμηλή	Υψηλή	Μέτρια	Χαμηλή	Υψηλή	Μέτρια	Χαμηλή				Υψηλή	Μέτρια	Χαμηλή			
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^γ	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	76	(471)	72	(223)	57	(155)	73	(177)	67	(124)	58	(119)	78	(294)	78	(99)	53	(366)
Μεγάλη Βρετανία	74	(296)	68	(282)	63	(130)	74	(166)	67	(165)	64	(95)	75	(120)	68	(110)	61	(31)
Γερμανία	75	(244)	61	(225)	62	(233)	72	(181)	62	(181)	61	(211)	84	(62)	57	(42)	76	(17)
Ιταλία	75	(175)	69	(155)	63	(240)	72	(99)	67	(90)	62	(173)	79	(75)	72	(64)	66	(67)
Μεξικό	46	(79)	52	(109)	44	(122)	38	(61)	45	(91)	41	(112)	71	(17)	79	(18)	[71	(10)]

α. Μόνο μεταξύ των ερωτώμενων που σε προηγούμενη ερώτηση αποκρίθηκαν ότι η τοπική διακυβέρνηση έχει αντίκτυπο στη ζωή τους.

β. Επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας.

γ. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Τα αποτελέσματα για το Μεξικό ωστόσο διαφέρουν σημαντικά από εκείνα των υπόλοιπων τεσσάρων χωρών. Εδώ, η αίσθηση της δυνατότητας συμμετοχής είναι καταφανώς ασύνδετη με την εκ μέρους του ατόμου αξιολόγηση των κυβερνητικών εκροών. Ανεβαίνοντας στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας, δεν βρίσκουμε αυξανόμενη αναλογία ερωτώμενων που εκφράζουν την πεποίθηση ότι οι δραστηριότητες της τοπικής κυβέρνησης τείνουν να βελτιώσουν τις συνθήκες στην περιοχή. Ενώ σε όλες τις άλλες χώρες το άτομο που πιστεύει ότι είναι ικανό να συμμετέχει στις αποφάσεις είναι πιθανότερο να αξιολογήσει θετικά τις επιδόσεις των κυβερνώντων, ο Μεξικάνος

που θεωρεί τον εαυτό του ικανό να συμμετέχει δεν διαφέρει από τους υπόλοιπους στην αξιολόγηση των κυβερνητικών εκροών. Όσον αφορά τον βαθμό της ενεργητικότητας που επιδεικνύουν οι πολίτες και την ικανοποίηση με τους συμμετοχικούς τους ρόλους, η κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας αποκάλυψε μια στενή συσχέτιση και στις πέντε χώρες. Όσον αφορά την αξιολόγηση των κυβερνητικών εκροών διαπιστώνουμε τώρα μια ρήξη στο ενιαίο μοτίβο. Στο Μεξικό ο ικανός πολίτης δεν είναι πιθανότερο να αξιολογήσει θετικά την πραγματική κυβερνητική απόδοση. Πριν συζητήσουμε αυτή την απόκλιση από το μοτίβο, ας δούμε τη σχέση μεταξύ της υποκειμενικής ικανότητας και της συναισθηματικής επένδυσης του συστήματος.

Η στάση που σχετίζεται περισσότερο με τη μακροπρόθεσμη πολιτική σταθερότητα μπορεί να μην είναι το επίπεδο ικανοποίησης του ατόμου από τις κυβερνητικές εκροές ή από τον ρόλο του ως συμμετέχοντα. Αντίθετα η μακροπρόθεσμη πολιτική σταθερότητα μπορεί να εξαρτάται περισσότερο από μια πιο διάχυτη αίσθηση δεσμού με ή αφοσίωσης στο πολιτικό σύστημα – αφοσίωση που δεν στηρίζεται σε συγκεκριμένες συστημικές επιδόσεις. Το ερώτημα που προκύπτει είναι: η δυνατότητα συμμετοχής στο πολιτικό σύστημα οδηγεί σε αυτό το είδος δεσμού; Σε αντίθεση, για παράδειγμα, με την αξιολόγηση των εκροών του συστήματος από το κάθε άτομο, η πιο διάχυτη αίσθηση αφοσίωσης στο πολιτικό σύστημα είναι κάπως δύσκολο να μετρηθεί. Για να μετρήσουμε το θυμικό προς το σύστημα θα χρησιμοποιήσουμε την ερώτηση που αναφέρεται σε όσα καθιστούν περήφανο κάθε άτομο για τη χώρα του. Συγκεκριμένα, θα χρησιμοποιήσουμε τη συχνότητα με την οποία τα άτομα αναφέρουν υπερηφάνεια για κάποια πτυχή του πολιτικού ή του κυβερνητικού τους συστήματος. Το πλεονέκτημα αυτής της ερώτησης είναι ότι οι αναφορές στο πολιτικό σύστημα είναι αυθόρμητες. (Για μια πληρέστερη συζήτηση της απάντησης σε αυτή την ερώτηση, βλέπε Κεφάλαιο ΙΙΙ.)

Η σχέση μεταξύ υποκειμενικής ικανότητας και υπερηφάνειας για το πολιτικό σύστημα στο οποίο εντάσσεται ένα άτομο παρουσιάζεται στον Πίνακα VIII.4. Το πιο ενδιαφέρον σημείο αυτής της σχέσης είναι η διαφορά μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών, της Βρετανίας και του Μεξικού από τη μία πλευρά, και της Γερμανίας και της Ιταλίας από την άλλη. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και το Μεξικό, όσοι θεωρούν τους εαυτούς τους ικανούς να συμμετέχουν σε κυβερνητικές αποφάσεις είναι πιθανότερο να εκφράσουν υπερηφάνεια για τις πολιτικές πτυχές του έθνους τους από όσους δεν νιώθουν έτσι. Στη Βρετανία για παράδειγμα, το 50 τοις εκατό όσων έχουν υψηλή υποκειμενική ικανότητα δηλώνουν υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα, σε σύγκριση με το 36 τοις εκατό όσων διαθέτουν χαμηλή υποκειμενική ικανότητα. Και αυτό ισχύει γενικά και για τις δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης. Επιπλέον, αντίθετα με τους υπόλοιπους, όσοι έχουν υψηλό επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας δεν είναι τόσο πιθανό να πουν είτε ότι δεν είναι περήφανοι για κάτι (μια μάλλον ανοιχτή δήλωση αποξένωσης), είτε ότι δεν ξέρουν αν είναι περήφανοι για κάτι ή για ποιο πράγμα είναι περήφανοι.

Στη Γερμανία και την Ιταλία το μοτίβο είναι αρκετά διαφορετικό. Δεν υπάρχει προφανώς ιδιαίτερη σχέση μεταξύ της αίσθησης πολιτικής ικανότητας και της πιθανότητας

να εκφράσει κανείς υπερηφάνεια για το πολιτικό σύστημα. Όσοι τοποθετούνται ψηλά στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας είναι εξίσου πιθανό να δηλώσουν περήφανοι για μια πολιτική πτυχή του έθνους με όσους είναι χαμηλά. Επιπλέον, αν και οι «υψηλά» ικανοί δεν είναι τόσο πιθανό να πουν ότι δεν ξέρουν για τι είναι περήφανοι ως Ιταλοί ή Γερμανοί σε σχέση με τους «χαμηλά» ικανούς, όλοι είναι εξίσου πιθανό να δώσουν την μάλλον ακραία απάντηση αποξένωσης ότι δεν είναι περήφανοι για «τίποτα». Και στις δύο χώρες το αίσθημα πολιτικής ικανότητας συνδέεται στενά με την ικανοποίηση που αντλεί κανείς από τον ρόλο του/της ως συμμετέχοντα/ουσας αλλά και από τις συγκεκριμένες κυβερνητικές εκροές. Ωστόσο σε αντίθεση με την κατάσταση στη Βρετανία, το Μεξικό και τις Ηνωμένες Πολιτείες δεν φαίνεται να σχετίζεται με τη συναισθηματική επένδυση του συστήματος. Παρ' όλα αυτά, εδώ υπάρχει μια διαφορά μεταξύ Ιταλίας και Γερμανίας. Στην Ιταλία η έλλειψη συσχέτισης ανάμεσα στην αίσθησης ικανότητας και το θυμικό προς το σύστημα εντοπίζεται και στις δύο εκπαιδευτικές βαθμίδες. Στη Γερμανία από την άλλη, αυτή η απουσία συσχέτισης φαίνεται να περιορίζεται μόνο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Τα δεδομένα στους Πίνακες VIII.3, VIII.4 και VIII.5 μας δείχνουν ότι είναι ιδιαιτέρως έγκυρη η υπόθεση ότι ο βαθμός συμμετοχής στις αποφάσεις επηρεάζει τον βαθμό ικανοποίησης από το σύστημα στο οποίο κανείς συμμετέχει. Γενικά, η ικανοποίηση αυξάνεται με τη συμμετοχή. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, η σχέση μεταξύ ικανοποίησης και αίσθησης συμμετοχής βρίσκεται και στις τρεις μετρήσεις ικανοποίησης. Στα άλλα τρία κράτη, η σχέση εντοπίζεται στις δύο από τις τρεις μετρήσεις. Από αυτή την άποψη η δημοκρατική διακυβέρνηση που καλλιεργεί την αίσθηση της δυνατότητας συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων φαίνεται πως αποκομίζει τα οφέλη της συμμετοχής.

Όμως, τα δεδομένα δεν επιβεβαιώνουν αδιαμφισβήτητα την υπόθεση της συμμετοχής. Αντίθετα, δείχνουν ότι ο αντίκτυπος της αίσθησης της υποκειμενικής ικανότητας στην ικανοποίηση από και την αφοσίωση που νιώθει το άτομο στο πολιτικό σύστημα διαφέρει από χώρα σε χώρα. Και στις πέντε χώρες ο πολίτης με ισχυρή αίσθηση δυνατότητας συμμετοχής είναι πιο ικανοποιημένος με τον ρόλο του ως ενεργού συμμετέχοντος από ό,τι ο πολίτης του οποίου αυτή η αίσθηση είναι αναιμική. Από την άλλη, μια θετική συσχέτιση μεταξύ της αίσθησης συμμετοχής και της ικανοποίησης από τις επιδόσεις της κυβέρνησης εντοπίζεται σε τέσσερις από τις πέντε χώρες. Στο Μεξικό η αίσθηση ικανότητας δεν σχετίζεται με την ικανοποίηση από τις εκροές του συστήματος. Η σχέση μεταξύ της συναισθηματικής επένδυσης του συστήματος και της υποκειμενικής αίσθησης συμμετοχής είναι εμφανής σε τρεις από τις πέντε χώρες. Στη Γερμανία και την Ιταλία η συμμετοχή δεν φαίνεται να οδηγεί σε συχνότερες θετικές αξιολογήσεις του συστήματος στο σύνολό του.

Πίνακας VIII.4 Υπερηφάνεια για το έθνος μεταξύ τριών ομάδων υποκειμενικά ικανών, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο														
	Ηνωμένες Πολιτείες			Μεγάλη Βρετανία			Γερμανία			Ιταλία			Μεξικό		
Για ποιο πράγμα της χώρας τους είναι περήφανοι οι ερωτώμενοι	Υψηλή ^α	Μέτρια	Χαμηλή	Υψηλή	Μέτρια	Χαμηλή	Υψηλή	Μέτρια	Χαμηλή	Υψηλή	Μέτρια	Χαμηλή	Υψηλή	Μέτρια	Χαμηλή
Κυβερνητικό και πολιτικό σύστημα	92	87	67	50	49	36	9	5	6	3	8	2	38	31	26
Άλλες πλευρές ^β	7	12	20	46	44	43	81	85	70	80	76	61	60	60	48
Τίποτα	0	0	4	2	4	8	5	3	9	8	4	11	0	2	5
Δεν ξέρω	0	0	9	3	4	13	5	6	15	9	12	26	2	7	21
Συνολικό ποσοστό	99	99	100	101	101	100	100	99	100	100	100	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	506	251	212	366	364	230	305	279	368	243	234	201	201	332	474
Πρωτοβάθμια ή λιγότερη															
Κυβερνητικό και πολιτικό σύστημα	87	86	64	47	44	34	8	5	7	3	4	35	35	30	25
Άλλες πλευρές ^β	11	12	21	47	47	44	82	85	69	77	72	63	63	60	48
Τίποτα	1	0	5	1	5	9	6	4	10	10	5	0	0	3	4
Δεν ξέρω	1	1	10	4	5	13	5	7	15	10	19	2	2	8	23
Συνολικό ποσοστό	100	99	100	99	101	100	101	101	101	100	100	100	100	101	100
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	205	146	265	209	219	164	230	227	334	149	138	402	153	287	436
Δευτεροβάθμια ή περισσότερη															
Κυβερνητικό και πολιτικό σύστημα	95	90	74	52	56	42	12	8	0	3	12	2	49	38	37
Άλλες πλευρές ^β	4	10	15	44	40	41	79	88	96	85	83	82	51	59	50
Τίποτα	0	0	4	2	2	5	3	0	0	4	2	8	0	1	5
Δεν ξέρω	0	0	6	2	2	12	5	4	4	8	3	10	0	1	8
Συνολικό ποσοστό	99	100	99	100	100	100	99	100	100	99	100	100	100	99	100
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	301	105	47	147	138	59	73	50	24	93	94	111	47	45	35

α. Επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας.

β. Το «άλλες πλευρές» αναφέρεται σε όσους ερωτώμενους ήταν περήφανοι για κάτι πέραν του πολιτικού συστήματος. Οι ερωτώμενοι που δηλώνουν περήφανοι τόσο για το πολιτικό σύστημα όσο και για κάτι ακόμα, βρίσκονται στην πρώτη σειρά.

Αυτές οι διαφορές στους τύπους ικανοποίησης που συνδέονται με τη συμμετοχή έχουν σημαντικές συνεπαγωγές. Όπως αναφέρθηκε και αναλύθηκε στο Κεφάλαιο ΙΙΙ, οι Γερμανοί και Ιταλοί ερωτώμενοι αναφέρουν λιγότερο συχνά ότι νιώθουν περήφανοι για τα πολιτικά χαρακτηριστικά της χώρας τους. Οι δηλώσεις υπερηφάνειας κατευθύνονται

σε άλλα εθνικά αντικείμενα όχι όμως στο πολιτικό σύστημα, κάτι που γίνεται εύκολα κατανοητό υπό το φως της πρόσφατης πολιτικής ιστορίας των δύο αυτών κρατών.¹⁰⁹ Το παρόν σύστημα διακυβέρνησης είναι αρκετά καινούργιο και, ως έναν βαθμό, έχει επιβληθεί έξωθεν.¹¹⁰ Σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία –ακόμα και με το Μεξικό, όπου η διακυβέρνηση έχει εξελιχθεί σταδιακά τα τελευταία σαράντα χρόνια περίπου από τη Μεξικάνικη Επανάσταση–, η πολιτική στη Γερμανία και την Ιταλία εμφανίζει έντονες ασυνέχειες.

Εδώ όμως δεν είναι υπό διερεύνηση το απόλυτο *επίπεδο* έκφρασης εθνικής υπερηφάνειας. Παραμερίζοντας τις διαφορές στο απόλυτο επίπεδο, αναζητούμε τη *σχέση* μεταξύ της αίσθησης συμμετοχής και της έκφρασης εθνικής υπερηφάνειας. Και αναδύεται εκεί το σημαντικό στοιχείο ότι ενώ στις άλλες τρεις χώρες, η αίσθηση της δυνατότητας συμμετοχής στις πολιτικές αποφάσεις φαίνεται να μεταφράζεται σε κάποιο βαθμό σε γενική υπερηφάνεια για το πολιτικό σύστημα, ελάχιστα διαφαίνεται κάτι αντίστοιχο στη Γερμανία και την Ιταλία. Σε αυτά τα δύο κράτη, ακόμα και το άτομο που θεωρεί τον εαυτό του πολύ ικανό να επηρεάσει τις ενέργειες της κυβέρνησης δεν είναι πιθανό να εκφράσει υπερηφάνεια για την πολιτική φυσιογνωμία του έθνους του, όπως ακριβώς και όσοι νιώθουν ότι δεν έχουν τέτοια ικανότητα. Ο πολίτης με αυτοπεποίθηση είναι το ίδιο πιθανό με τους υπόλοιπους να εκφράσει αποξένωση. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και το Μεξικό, η αίσθηση της δυνατότητας συμμετοχής φανερώνει ξεκάθαρα έναν γενικό δεσμό με το πολιτικό σύστημα. Στη Γερμανία και την Ιταλία, αν και υπάρχουν ευκαιρίες συμμετοχής, καθώς και ερωτώμενοι που νιώθουν ικανοί να συμμετέχουν, αυτή η συμμετοχή δεν έχει οδηγήσει σε μεγαλύτερη ταύτιση με το πολιτικό σύστημα. Η θετική λοιπόν σχέση μεταξύ της υποκειμενικής ικανότητας και της θυμικής προδιάθεσης υπέρ του συστήματος που βρίσκουμε στους Γερμανούς με δευτεροβάθμια ή καλύτερη εκπαίδευση αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Υποδηλώνει ότι η δυνατότητα συμμετοχής αρχίζει να μεταφράζεται σε συναισθηματικό δεσμό με το πολιτικό σύστημα για όσους έχουν κάποιο ανώτερο μορφωτικό επίπεδο. Στην Ιταλία, από την άλλη, το χάσμα μεταξύ της συμμετοχής και της θετικής συναισθηματικής προδιάθεσης υπέρ του συστήματος είναι μεγαλύτερο.

Όπως υπαγορεύουν τα δεδομένα για τη Γερμανία και την Ιταλία, οποιαδήποτε θετική σύνδεση με το πολιτικό σύστημα που προκύπτει από τη συμμετοχή σε αυτό τείνει να είναι μάλλον πραγματιστική. Ο πολίτης που πιστεύει ότι είναι ικανός να συμμετέχει, σε σύγκριση με αυτόν που δεν το πιστεύει, τείνει να είναι πιο ικανοποιημένος από το πολιτικό του σύστημα, αλλά πρόκειται για ικανοποίηση από μια πολύ συγκεκριμένη επίδοση

109. Εννοείται το ναζιστικό και φασιστικό παρελθόν τους. (ΣτΕ)

110. Οι συγγραφείς αναφέρονται στη μεταπολεμική Γερμανία και Ιταλία όπου στο πλαίσιο του σχεδίου Μάρσαλ είχε εφαρμοστεί ένα εκτεταμένο πρόγραμμα πολιτικής ανα-διαπαιδewγησης στις αρχές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Με την κατάρρευση της Γερμανίας οι σύμμαχοι επέβαλαν στη χώρα τον κοινοβουλευτισμό. (ΣτΕ)

του συστήματος. Αν η υπόθεσή μας για τη σημασία της συναισθηματικής επένδυσης του συστήματος εκ μέρους των ατόμων για την επιτυχή λειτουργία του στη μακρά διάρκεια είναι σωστή, φαίνεται ότι η αίσθηση της δυνατότητας συμμετοχής στη λήψη κυβερνητικών αποφάσεων – μια στάση που αναπτύχθηκε στη Γερμανία και την Ιταλία από τον σχηματισμό δημοκρατικών κυβερνήσεων και ύστερα – θα ενισχύσει τη σταθερότητα αυτών των δημοκρατικών συστημάτων, εφόσον η αποδοτικότητα του συστήματος διατηρηθεί σε υψηλό επίπεδο. Αν οι επιδόσεις του συστήματος υστερούν, το γεγονός ότι ορισμένοι Ιταλοί και Γερμανοί θεωρούν τους εαυτούς τους ικανούς να συμμετέχουν σε αυτό αυξάνει μόνο κατ' ολίγον τις πιθανότητες επιβίωσης της δημοκρατίας σε αυτά τα δύο κράτη.

Η σχέση μεταξύ της ικανοποίησης και της αίσθησης συμμετοχής στο Μεξικό διαφέρει σημαντικά από αυτή στη Γερμανία και την Ιταλία. Στο Μεξικό, όπως και σε όλες τις άλλες χώρες, η υποκειμενική ικανότητα σχετίζεται θετικά με την ικανοποίηση που βιώνει το άτομο από τη συμμετοχή του. Επιπλέον, στο Μεξικό, όπως στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία (αλλά σε αντίθεση με το μοτίβο της Γερμανίας και της Ιταλίας), η αίσθηση της πολιτικής ικανότητας σχετίζεται εν γένει με τα θετικά συναισθήματα προς το σύστημα. Στο Μεξικό ωστόσο, σε αντίθεση με τις άλλες τέσσερις χώρες, δεν υπάρχει ξεκάθαρη σχέση μεταξύ της αίσθησης ικανότητας και της ικανοποίησης για τις επιδόσεις του πολιτικού συστήματος σε συγκεκριμένους τομείς.

Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι γιατί το μοτίβο των μεξικάνικων απαντήσεων αποκλίνει από την υπόθεση της συμμετοχής, αλλά από τον παραλληλισμό μεταξύ αυτού του ευρήματος και ορισμένων προηγούμενων δεδομένων προκύπτει μια εξήγηση. Στο Μεξικό η αίσθηση της ικανότητας σχετίζεται με τη γενική συναισθηματική αποδοχή του συστήματος, αλλά δεν συνεπάγεται ευμενή υποδοχή του συστήματος στο πεδίο της καθημερινής κυβερνητικής δραστηριότητας. Αυτό μπορεί να είναι το μοτίβο που θα περιμέναμε από έναν επαναστατικό ή υπερθετικά επίδοξο προσανατολισμό προς την πολιτική. Το ενδιαφέρον και η εμπλοκή με την πολιτική όπως είδαμε, δεν αναπτύχθηκαν σταδιακά στον μεξικάνικο λαό. Αντίθετα η γνώση του απλού πολίτη για τα πολιτικά πράγματα, κυρίως δε για την ενσωμάτωσή του στο έθνος, πιθανότατα προήλθε από τις δραματικές ανατροπές της Μεξικάνικης Επανάστασης. Η συμμετοχή στην πολιτική δεν διαδόθηκε σταδιακά στο έθνος, ούτε και η πρώτη εμπειρία πολιτικής συμμετοχής σχετιζόταν με κάποιο ειδικό θέμα.¹¹¹ Αντίθετα, η πρωταρχική αίσθηση συμμετοχής προήλθε από μίαν έντονα συναισθηματική εθνικιστική έγερση. Η συμβολική σημασία της Επανάστασης στη μεξικάνικη πολιτική εξακολουθεί έως σήμερα. Η συμμετοχή λοιπόν δεν σχετίζεται στενά με τις καθημερινές λειτουργίες της μεξικάνικης διακυβέρνησης.

111. Για ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο η κίνηση προς την πολιτική αναπτύσσεται σταδιακά, μέσω της διάδοσης του δικαιώματος ψήφου και (κάτι που μπορεί να μην είναι το ίδιο) των εκλογών από τα «κεντρικά» σε πιο «περιφερειακά» τμήματα της κοινωνίας, βλ. Stein Rokkan, «Trends in Political Mobilization» (ένα άρθρο για συνέδριο της UNESCO με θέμα τη Συγκριτική Πολιτική Συμπεριφορά, στο Μπέργκεν της Νορβηγίας, τον Ιούνιο 1961, σε πολύγραφο).

Πράγματι, μια ιδιαίτερα ενεργή αίσθηση συμμετοχής συνυπάρχει με τον πατριωτισμό και τη χαμηλή αξιολόγηση του κυβερνητικού έργου. Η συμμετοχή τοποθετείται στην κλίμακα που ορίζει η επίδοξη αντίληψη της ιδιότητας του μεξικάνου πολίτη. Ο Μεξικάνος με έντονο αίσθημα συμμετοχής προσανατολίζεται θετικά προς το έθνος του ως σύμβολο και στο πολιτικό του σύστημα ως μια γενική και αφηρημένη έννοια. Ούτως ή άλλως, δεν περιμένει κάτι καλύτερο από την πραγματική άσκηση της διακυβέρνησης.

Η πιο εμπεριστατωμένη σχέση μεταξύ της αίσθησης δυνατότητας συμμετοχής και της ικανοποίησης από το πολιτικό σύστημα εντοπίζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Οι υποκειμενικά ικανοί είναι πιθανότερο να εκφράσουν ικανοποίηση από τη συμμετοχή τους αλλά και από συγκεκριμένες επιδόσεις του συστήματος. Είναι επίσης πιθανότερο να εκφράσουν γενικά υπερηφάνεια για το πολιτικό σύστημα. Στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες δεν βρίσκουμε ούτε το χάσμα μεταξύ της αίσθησης συμμετοχής και του γενικού δεσμού με το σύστημα, που είναι εμφανές στην Ιταλία και τη Γερμανία, ούτε το χάσμα μεταξύ της αίσθησης συμμετοχής και της ικανοποίησης από την απόδοση του συστήματος που είναι εμφανές στο Μεξικό. Η συμμετοχή δεν τοποθετείται ούτε σε κάποιο εξωπραγματικό επίπεδο επίδοξου ενθουσιασμού όπως στο Μεξικό, ούτε σε ένα πεζό πραγματιστικό επίπεδο, όπως στην Ιταλία και τη Γερμανία. Πρόκειται μάλλον για έναν θετικότερο προσανατολισμό προς το κράτος, στο πιο γενικό επίπεδο, καθώς και για πιο θετικές, συγκεκριμένες προσδοκίες για την απόδοση του συστήματος.

Εδώ λοιπόν βρίσκουμε εντυπωσιακά στοιχεία για ένα «ισορροπημένο» δημοκρατικό πολιτικό προσανατολισμό στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Η συμμετοχή στην πολιτική σε αυτά τα δύο κράτη συνδέεται τόσο με τον θυμικό προσανατολισμό προς το πολιτικό σύστημα, όσο και με συγκεκριμένες πραγματιστικές προσδοκίες από το σύστημα. Δεν βρίσκουμε ούτε πολιτική συμμετοχή που σχετίζεται μόνο με συγκεκριμένες επιδόσεις του συστήματος ούτε πολιτική συμμετοχή που σχετίζεται με το πολιτικό σύστημα στο συμβολικό επίπεδο, αλλά όχι στο πεδίο άσκησης πραγματικής πολιτικής.

ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ

Αν τα δεδομένα μας στην προηγούμενη ενότητα είναι σωστά, τα δημοκρατικά συστήματα διαθέτουν όντως κάποια από τα πλεονεκτήματα που τους αποδίδονται. Τουλάχιστον από την οπτική τού μεμονωμένου συμμετέχοντα, η ευκαιρία συμμετοχής στις πολιτικές αποφάσεις σχετίζεται με μεγαλύτερη ικανοποίηση από το σύστημα και με περισσότερη γενική αφοσίωση προς αυτό. (Αυτό το συμπέρασμα, ωστόσο, απαιτεί όλες τις εξειδικεύσεις της προηγούμενης ενότητας.) Τηρουμένων των αναλογιών, η αίσθηση της δυνατότητας πολιτικής συμμετοχής φαίνεται να αυξάνει τη νομιμοποίηση του συστήματος και να οδηγεί σε πολιτική σταθερότητα.¹¹²

112. Εδώ χρειάζονται κάποιες διευκρινίσεις. Υψηλά επίπεδα συμμετοχής μπορεί να έχουν αποσταθερο-

Αν, πέρα από την ικανοποίηση από το πολιτικό τους σύστημα, οι υποκειμενικά ικανοί πιστεύουν ότι το συμμετοχικό σύστημα είναι το κατάλληλο, τότε η πιθανότητα ενός σταθερού δημοκρατικού συστήματος αυξάνεται ακόμη περισσότερο. Αν όσοι θεωρούν τους εαυτούς τους ικανότερους να συμμετέχουν εκτιμούν εξίσου υψηλά τη συμμετοχή των συμπολιτών τους –πιστεύουν στην εκλογική δημοκρατία, πιστεύουν ότι ο απλός άνθρωπος πρέπει να συμμετέχει–, τότε η συμμετοχή στην πολιτική θα αυξήσει τη δημοκρατική δυναμική του κράτους, αυξάνοντας τη δέσμευση των πολιτών στις δημοκρατικές αξίες.

Τα δεδομένα μας δείχνουν ότι αυτό ισχύει. Όσοι θεωρούν τον εαυτό τους ικανό να συμμετέχει, είναι επίσης πιθανότερο να πιστεύουν ότι το δημοκρατικό συμμετοχικό σύστημα είναι το πλέον κατάλληλο. Σε κάθε χώρα οι ερωτώμενοι που είναι υψηλότερα στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας, αντίθετα προς όσους τοποθετούνται χαμηλότερα, είναι πιθανότερο να αναφέρουν ότι η προεκλογική εκστρατεία είναι κάτι καλό.¹¹³ Στο Μεξικό για παράδειγμα, το 71 τοις εκατό των ερωτώμενων που είναι υψηλότερα στην κλίμακα αναφέρουν ότι οι προεκλογικές εκστρατείες είναι απαραίτητες, ενώ το 52 τοις εκατό όσων βρίσκονται χαμηλότερα στην κλίμακα υποστηρίζουν αυτή την άποψη.

Το ότι η υποκειμενική ικανότητα φαίνεται να σχετίζεται με την αποδοχή των τυπικών κανόνων της δημοκρατίας προκύπτει μάλλον πιο ξεκάθαρα από τη σχέση μεταξύ της αίσθησης πολιτικής ικανότητας και της συχνότητας με την οποία οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι ο μέσος άνθρωπος έχει την υποχρέωση να συμμετέχει ενεργά στην τοπική κοινωνία. Όπως αναφέρεται στο Κεφάλαιο VI, υπάρχουν εθνικές διαφορές στη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι ανέφεραν ότι ο πολίτης πρέπει να συμμετέχει στις υποθέσεις της κοινότητάς του. Παρά τις διαφορές στην αξιολόγηση, σε όλες τις χώρες όσοι θεωρούν εαυτούς ικανότερους να συμμετέχουν είναι επίσης πιθανότερο να πιστεύουν ότι ο απλός άνθρωπος έχει την υποχρέωση να συμπεριφέρεται ως πολίτης που συμμετέχει. Υφίσταται αρκετά στενή σχέση μεταξύ της πίστης στις δικές του συμμετοχικές ικανότητες και του κανόνα ότι οι άνθρωποι πρέπει να συμμετέχουν, την εντοπίζουμε δε τόσο εκεί όπου η τήρηση του κανόνα είναι ευρέως διαδεδομένη (π.χ. Αμερική), όσο και εκεί όπου είναι λιγότερο συχνή (π.χ. Ιταλία). Μεταξύ των Αμερικανών ερωτώμενων που αναφέρουν συχνότερα ότι το άτομο έχει υποχρέωση να συμμετέχει στην κοινότητά του, το 61 τοις εκατό όσων χαρακτηρίζονται από υψηλή υποκειμενική ικανότητα αναφέρουν ότι ο απλός άνθρωπος έχει μια τέτοια υποχρέωση, σε αντίθεση με το 23 τοις εκατό όσων είναι χαμηλά στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας. Από

ποιητικές επιπτώσεις στο σύστημα. Αλλά η *αίσθηση* της ικανότητας, ιδίως όταν εν τοις πράγμασι δεν μεταφράζεται σε ισοδύναμη πολιτική συμπεριφορά, παίζει σημαντικό ρόλο στην πολιτική σταθερότητα. Βλ. Κεφάλαιο XIII, παρακάτω, για περαιτέρω συζήτηση αυτού του σημείου.

113. Η ερώτηση διατυπώθηκε έτσι ώστε να είναι εύκολο για όσους αντιτίθενται στις προεκλογικές εκστρατείες να εκφράσουν αυτή την αντίθεση «Κάποιοι άνθρωποι αισθάνονται ότι οι καμπάνιες είναι απαραίτητες ώστε το κοινό να κρίνει υποψηφίους και θέματα. Άλλοι λένε ότι προκαλεί τόση πικρία και είναι τόσο αναξιόπιστες που θα ήμασταν καλύτερα χωρίς αυτές. Τι πιστεύετε – χρειάζονται ή θα ήμασταν καλύτερα χωρίς αυτές;».

τους Ιταλούς με υψηλή υποκειμενική ικανότητα, το 19 τοις εκατό αναφέρει ότι το άτομο έχει υποχρέωση να δραστηριοποιείται στην τοπική του κοινότητα, σε αντίθεση με το 4 τοις εκατό όσων έχουν χαμηλή υποκειμενική ικανότητα. Γενικά, λοιπόν, το άτομο που αισθάνεται ικανό να συμμετέχει είναι επίσης πιθανότερο να δίνει μεγάλη αξία στη συμμετοχή του απλού ανθρώπου.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ΜΕ ΑΥΤΟΠΕΠΟΙΘΗΣΗ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο πολίτης, όπως έχει οριστεί σε αυτή τη μελέτη, είναι ένας άνθρωπος ικανός να συμμετέχει λίγο ως πολύ στη λειτουργία του πολιτικού του συστήματος. Επηρεάζει τις αποφάσεις που λαμβάνονται. Μέχρις εδώ έχουμε τονίσει τη σημασία του βαθμού στον οποίο τα άτομα θεωρούν τους εαυτούς τους πολίτες υπό αυτή την έννοια. Η συχνότητα με την οποία βαθμολογούν τους εαυτούς τους ως ικανούς να συμμετέχουν στο πολιτικό σύστημα, λαμβάνεται ως δείκτης του βαθμού στον οποίο θεωρούν τα κράτη τους δημοκρατικά. Καθώς μπορεί να κάνουν λάθος σχετικά με τη δυνατότητα επιρροής τους, θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε τη συχνότητα των θετικών αυτοαξιολογήσεων ως αντικειμενικό δείκτη δημοκρατίας. Ωστόσο, επειδή μελετάμε τον πολιτικό προσανατολισμό που συνδέεται με τη δημοκρατία, τα δεδομένα για την υποκειμενική ικανότητα των πολιτών είναι ιδιαίτερος σημαντικός.

Εκτός από το ότι είναι ένας δείκτης του βαθμού στον οποίο οι πολίτες θεωρούν τα πολιτικά τους συστήματα δημοκρατικά, η υποκειμενική ικανότητα φαίνεται πως σχετίζεται στενά με πολλές άλλες στάσεις ζωτικής σημασίας για την κατανόηση της φύσης των δημοκρατικών πολιτικών προσανατολισμών.

Σε σύγκριση με τον πολίτη του οποίου η υποκειμενική ικανότητα είναι χαμηλή, ο πολίτης με αυτοπεποίθηση είναι πιθανό να είναι ο ενεργός πολίτης: να παρακολουθεί την πολιτική, να συζητά για πολιτικά θέματα, να είναι πιο ενεργός κομματικά. Είναι επίσης πιθανότερο να νιώθει ικανοποιημένος με τον ρόλο του ως συμμετέχοντα και, με την επιφύλαξη ορισμένων εξαιρέσεων που συζητήθηκαν παραπάνω, να αντιμετωπίζει ευνοϊκότερα την απόδοση του πολιτικού του συστήματος ή γενικά να προσανατολίζεται θετικότερα προς αυτό.

Τέλος, ο πολίτης με αυτοπεποίθηση είναι πιθανότερο να εγκολπωθεί τις αξίες ενός δημοκρατικού συστήματος. Είναι πιθανότερο να πιστεύει ότι χρειάζονται προεκλογικές εκστρατείες και ότι ο απλός άνθρωπος έχει υποχρέωση να συμμετέχει στις υποθέσεις της κοινότητάς του.

Από πολλές απόψεις, λοιπόν, η πίστη στην ικανότητα αποτελεί μια καίρια πολιτική στάση. Ο πολίτης με αυτοπεποίθηση φαίνεται πως είναι ο δημοκρατικός πολίτης. Όχι μόνο πιστεύει ότι μπορεί να συμμετέχει, αλλά και ότι πρέπει και οι άλλοι να συμμετέχουν. Επιπλέον, δεν θεωρεί απλώς ότι μπορεί να συμμετέχει στην πολιτική: είναι πιθανό

να *είναι* όντως πιο ενεργός. Και το σημαντικότερο ίσως, ο πολίτης με αυτοπεποίθηση είναι εξίσου πιθανό να είναι ο πιο ικανοποιημένος και αφοσιωμένος πολίτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ

Κοινωνικές σχέσεις και συνεργασία

Σε ό,τι παρουσιάσαμε έως τώρα, μας απασχόλησαν συγκεκριμένες πολιτικές ιδιότητες και στάσεις, η κατανομή τους στις πέντε χώρες και η αλληλεξάρτησή τους ως δημοκρατικό σύνδρομο. Ο διαχωρισμός των πολιτικών ιδιοτήτων και στάσεων από τα γενικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά έχει εξηγηθεί αναλυτικά. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να προσεγγίσουμε την πολιτική κουλτούρα ως ξεχωριστή μεταβλητή, να εξετάσουμε τα συστατικά της μέρη και τις αλληλεπιδράσεις τους, να καθορίσουμε πώς οι εθνικές πολιτικές κουλτούρες διαφέρουν μεταξύ τους. Για να γίνει αυτό ωστόσο, δεν θεωρούμε ότι οι πολιτικές στάσεις είναι αυτόνομες και άσχετες από άλλες κοινωνικές στάσεις. Στην πραγματικότητα συνδέονται στενά με άλλες κοινωνικές στάσεις, αλλά μόνο διαχωρίζοντάς τις μπορούμε μετά να τις συσχετίσουμε με το γενικότερο κοινωνικό τους πλαίσιο. Για να αναλύσουμε τη σχέση μεταξύ κοινωνικών και ψυχολογικών μεταβλητών και πολιτικών στάσεων, πρέπει πρώτα να περιγράψουμε μερικά ευρήματα σχετικά με τις διαφορές στις γενικές κοινωνικές και διαπροσωπικές στάσεις μεταξύ των πέντε εθνών. Εστιάζουμε στις μη πολιτικές σχέσεις του ατόμου με τους συνανθρώπους του: στον βαθμό που έχει κοινωνικές σχέσεις, στη στάση του απέναντί τους. Αυτή η στάση απέναντι στο κοινωνικό και διαπροσωπικό του περιβάλλον όπως πιστεύουμε, μπορεί να βοηθήσει στην εξήγηση της οπτικής του ατόμου για συγκεκριμένες πολιτικές πτυχές του περιβάλλοντός του. Αφού περιγράψουμε αυτές τις κοινωνικές και διαπροσωπικές στάσεις και το πώς κατανέμονται στις πέντε χώρες, θα στραφούμε στη σχέση τους με τις πολιτικές στάσεις.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Πώς μπορεί κανείς να μετρήσει τον βαθμό στον οποίο εκτιμάται η κοινωνική αλληλεπίδραση στην κοινωνία; Ορισμένα είδη κοινωνικών σχέσεων είναι κατά μία έννοια ακούσια και το ενδιαφέρον του δρώντος υποκειμένου για αυτές δεν είναι ενδεικτικό της αξίας που αποδίδει στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Η αλληλεπίδραση με μέλη της οικογένειας, για παράδειγμα, είναι αναπόφευκτη. Τα μέλη της οικογένειας που ζουν σε ένα νοικοκυριό πρέπει να αλληλοεπιδρούν, αν και αναμφίβολα υπάρχουν πολιτισμικές διαφορές ως προς την αξιολόγηση της οικογενειακής αλληλεπίδρασης ή της «συντροφικότητας» ή τον βαθμό που η κουλτούρα ενθαρρύνει την εξατομίκευση μεταξύ των μελών της οικογένειας. Ομοίως, η κοινωνική αλληλεπίδραση είναι αναπόφευκτη σε πολλά, αν όχι στα περισσότερα εργασιακά περιβάλλοντα. Κατά συνέπεια, στην ερώτησή μας που σχεδιάστηκε για να εντοπίσει την «κοινωνικότητα» ή την κοινωνική αλληλεπίδραση, κατευθήναμε σκόπιμα τον ερωτώμενο μακριά από αυτές τις λίγο-πολύ υποχρεωτικές καταστάσεις, στρέφοντάς τον προς τον ελεύθερο χρόνο της καθημερινής του ζωής.

Προσπαθήσαμε να ανακαλύψουμε αν προτιμούσε ομαδικές ή κατά μόνας ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Η ερώτηση τέθηκε στην αρχή της συνέντευξης και ήταν ανοιχτή. Έτσι, αντιμετωπίζουμε τις απαντήσεις ως αυθόρμητες δηλώσεις προτίμησης και συμπεριφοράς. Η ακριβής διατύπωση της ερώτησης με τις οδηγίες του συνεντευκτή ήταν:

«Θα θέλαμε να ξεκινήσουμε μιλώντας για μερικά από τα γενικότερα ενδιαφέροντά σας. Τώρα εκτός από την εργασία και την οικογένειά σας, ποιες είναι οι δραστηριότητες που σας ενδιαφέρουν περισσότερο, στις οποίες αφιερώνετε τον ελεύθερο χρόνο σας; [Παρακίνηση] Υπάρχει κάτι άλλο;» [Για όσους λένε ότι δεν έχουν ελεύθερο χρόνο:] «Αν είχατε περισσότερο ελεύθερο χρόνο και ευκαιρίες, με ποιες δραστηριότητες θα θέλατε να ασχοληθείτε;

Πίνακας ΙΧ.1 Προτιμώμενες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, ανά χώρα

Ποσοστό που ενδιαφέρεται να	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Πολιτικές δραστηριότητες, δραστηριότητες πολιτών	2	2	3	1	0
Ομάδες οικονομικών ενδιαφερόντων	0	0	1	0	0
Άλλες ομάδες συμφερόντων	3	0	0	0	0
Φιλανθρωπικές και προνοιακές δραστηριότητες	8	5	2	2	1
Θρησκευτικές δραστηριότητες	20	7	4	2	4
«Κοινωνικές» δραστηριότητες	18	18	8	3	6
Συνολικό ποσοστό που επιλέγει εξωστρεφείς δραστηριότητες*	40	30	16	7	11
Χόμπι, αθλήματα, κ.λπ.	70	73	61	42	51
Πολιτιστικές δραστηριότητες (διάβασμα, τηλεόραση, ραδιόφωνο, κ.ά.)	33	44	52	33	58
Ταξίδι	0	3	7	8	13
Άλλα	0	5	15	17	4
Τίποτα	3	6	6	10	2
Δεν ξέρω	0	0	1	3	1
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	970	963	955	995	1.007
Συνολικό ποσοστό ερωτώμενων	100	100	100	100	100
Συνολικό ποσοστό απαντήσεων**	157	163	160	121	140

* Τα ποσοστά υπερβαίνουν το εκατό εξαιτίας της δυνατότητας πολλαπλών απαντήσεων.

** Τα ποσοστά σε αυτή τη γραμμή είναι μικρότερα από το σύνολο αυτών που βρίσκονται πιο πάνω, καθώς μερικοί ερωτώμενοι επέλεξαν περισσότερες από μία απαντήσεις.

Οι απαντήσεις κωδικοποιήθηκαν στις κατηγορίες που παρατίθενται στον Πίνακα ΙΧ.1. Έχει ενδιαφέρον ότι και στις πέντε χώρες τα ποσοστά των αποκρινόμενων που εκδηλώνουν ενδιαφέρον συγκεκριμένα για πολιτικές δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο τους είναι εξαιρετικά μικρά. Οι τρεις πρώτες σειρές του πίνακα που καταγράφουν τη συχνότητα της δραστηριότητας πολιτικών ομάδων ή ομάδων πολιτών, ομάδων οικονομικών συμφερόντων και άλλων ομάδων συμφερόντων καταγράφουν πολύ μικρά ποσοστά. Αυτό

επιβεβαιώνει τη θέση ότι το ποσοστό των ατόμων για τα οποία είναι ιδιαίτερα σημαντική η ενασχόληση με τα δημόσια πράγματα, τείνει να είναι μικρό σε όλες τις χώρες.

Αυτό δεν ισχύει ωστόσο για την κοινωνική δραστηριότητα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, τα ποσοστά των ερωτώμενων που αναφέρουν ενδιαφέρον και συμμετοχή σε φιλανθρωπικές και κοινωνικές δραστηριότητες, θρησκευτικές ομαδικές δραστηριότητες (εκτός από τον εκκλησιασμό) και κοινωνικές δραστηριότητες, είναι σημαντικά υψηλότερα από ό,τι στη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό. Αν λάβουμε υπόψη και όλους εκείνους/ες που αναφέρουν κάποια δραστηριότητα κοινωνικής συναναστροφής με άλλα άτομα, τα ποσοστά ποικίλλουν από 40 τοις εκατό στις Ηνωμένες Πολιτείες έως το 7 τοις εκατό στην Ιταλία. Οι υπόλοιπες κατηγορίες δραστηριοτήτων είναι σε μεγάλο βαθμό ατομικές, όπως διάφορα χόμπι, ανάγνωση, τηλεθέαση, ακρόαση ραδιοφώνου ή ταξίδια.

Αυτά τα δεδομένα δείχνουν ότι στις σταθερές δημοκρατίες απαντάται συχνότερα κοινωνική αλληλεπίδραση πέρα από τις λίγο-πολύ υποχρεωτικές οικογενειακές ή εργασιακές σχέσεις. Αυτή η εκούσια κοινωνική αλληλεπίδραση εκφράζει τόσο «ηθικούς» στόχους (κοινωνικούς, ευημερίας και θρησκευτικούς) όσο και κοινωνικούς στόχους ή επιδιώξεις αναψυχής. Μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι το μοτίβο της εκούσιας κοινωνικής αλληλεπίδρασης είναι σχετικά καλά θεμελιωμένο στις σταθερές δημοκρατίες και αυτό με τη σειρά του αντανakλά αυτοπεποίθηση και ασφάλεια έναντι του κοινωνικού περιβάλλοντος. Σε όσες χώρες λοιπόν υπάρχει μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης συνεργατικής ικανότητας των πολιτών, παρουσιάζεται επίσης και μεγαλύτερη συχνότητα κοινωνικής αλληλεπίδρασης σε πλαίσια πέραν του πολιτικού. Επιπλέον, η ανάλυσή μας δείχνει ότι η συχνότητα αναφοράς εξωστρεφών δραστηριοτήτων είναι σχετικά ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο. Υπάρχει μια τάση σε όσους έχουν ανώτερη μόρφωση να αναφέρουν τέτοιες δραστηριότητες συχνότερα, αλλά συγκριτικά με άλλα εκπαιδευτικά μοτίβα οι διαφορές είναι ελάχιστες.

ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ

Κάποιοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οι πληθυσμοί στις σταθερές δημοκρατίες αποδίδουν μεγάλη αξία στις ιδιότητες των «ανοιχτών» και «εξωστρεφών» χαρακτήρων. Η λογική αυτής της υπόθεσης πάει ως εξής. Αν μια επαρκώς λειτουργική δημοκρατία απαιτεί ανεπτυγμένη ικανότητα των πολιτών έναντι του πολιτικού συστήματος και συμμετοχής στα δημόσια πράγματα (civic competence) και αν αυτό με τη σειρά του στηρίζεται στην ικανότητα συνεργασίας με άλλους για την επίτευξη κοινωνικών και πολιτικών στόχων, τότε αναμένουμε πως αποδίδεται μεγάλη αξία σε εκείνες τις ιδιότητες του χαρακτήρα που συνδέονται με τη συνεργασία και την από κοινού προσπάθεια.

Σε μία από τις ερωτήσεις μας παρουσιάσαμε μια λίστα με προτάσεις που περιγράφουν διάφορες ιδιότητες του χαρακτήρα. Ζητήσαμε από τους ερωτώμενους να επιλέξουν τα

δύο στοιχεία που θαυμάζουν περισσότερο.¹¹⁴ Η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ των εθνών απαντάται στη συχνότητα με την οποία οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί αναφέρουν ότι θαυμάζουν τη γενναιοδωρία και το ενδιαφέρον για τους άλλους. Όταν τους ζητήσαμε να υποδείξουν το χαρακτηριστικό που θαυμάζουν περισσότερο, το 59 τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων και το 65 τοις εκατό των Βρετανών ανέφεραν αυτές τις εξωστρεφείς, διαπροσωπικές αρετές. Αυτά τα χαρακτηριστικά αναφέρονται από το 42 τοις εκατό στη Γερμανία, το 25 τοις εκατό στην Ιταλία και 36 τοις εκατό στο Μεξικό. Επιπλέον, η επιλογή της γενναιοδωρίας και του ενδιαφέροντος για τους άλλους ως αξιοθαύμαστων ιδιοτήτων αυξάνεται απότομα ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο και την επαγγελματική κατάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία, τη Γερμανία και την Ιταλία.

Στο Μεξικό, από την άλλη πλευρά, η ανώτερη εκπαίδευση φαίνεται να επιδρά λιγότερο στην πρόκριση της γενναιοδωρίας και του ενδιαφέροντος για τους άλλους. Ένα παρόμοιο εθνικό μοτίβο αναδεικνύεται και με τα επαγγέλματα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία, συναντάμε μια απότομη ανοδική καμπύλη καθώς μεταβαίνουμε από ανειδίκευτους εργάτες σε επαγγελματίες και διευθυντικό προσωπικό, ενώ στην Ιταλία και το Μεξικό οι διαφορές είναι πολύ μικρές. Αυτά τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία, τη Γερμανία και, σε μικρότερο βαθμό, την Ιταλία, αυτή η «πρωτο-πολιτική» (protocivic) ή «προ-πολιτική» (precivic) εκτίμηση της «εξωστρέφειας» απαντάται συχνότερα στους από εκπαιδευτική και επαγγελματική άποψη προνομιούχους. Αλλά η πιο έντονη διακύμανση στη συχνότητα με την οποία αξιολογούνται οι «εξωστρεφείς» αρετές της γενναιοδωρίας και του ενδιαφέροντος για τους άλλους δεν παρατηρείται στο εσωτερικό μιας εκάστης χώρας, αλλά μεταξύ των πέντε χωρών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία αναφέρονται συχνότερα, ακόμη και εντός των επιμέρους εκπαιδευτικών και επαγγελματικών ομάδων.

ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΗΣ

Η συχνότητα με την οποία οι άνθρωποι αλληλοεπιδρούν και οι ποιότητες του χαρακτήρα που θαυμάζουν σχετίζεται με τη σειρά της με τις ιδιότητες που αποδίδουν στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Θα περιμέναμε ότι τα άτομα που εμπλέκονται συχνά σε ομαδικές δραστηριότητες αποδίδοντας ιδιαίτερη αξία στις εξωστρεφείς πλευρές του χαρακτήρα, θεωρούν επίσης το ανθρώπινο περιβάλλον ως ασφαλές και ανταποδοτικό. Για να καταλάβουμε αυτά τα αισθήματα και τις προσδοκίες σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις στις πέντε χώρες μας, χρησιμοποιήσαμε ερωτήσεις που δημιουργήθηκαν από τον Μορίς Ρόζενμπεργκ [Morris Rosenberg] για να μετρήσουμε την «πίστη

114. Η ακριβής διατύπωση της ερώτησης ήταν: «Όλοι μας έχουμε κάποιες ιδέες για το πώς θα έπρεπε να είναι οι άνθρωποι. Εδώ έχουμε μια λίστα με χαρακτηριστικά που μπορεί κανείς να βρει στους ανθρώπους. Μπορείτε να διαλέξετε αυτά που θαυμάζετε περισσότερο;».

στους ανθρώπους».¹¹⁵ Οι δύο πρώτες είναι προτάσεις που αντανακλούν δυσπιστία προς τους άλλους. Η πρώτη αυτού του ζεύγους δείχνει αποξένωση ή δυσπιστία και η δεύτερη την ανάγκη επιφυλακτικότητας στις συναλλαγές με τους άλλους. Η πρώτη πρόταση, της αποξένωσης, φέρνει στο φως έντονες διαφορές μεταξύ των Αμερικανών και Βρετανών ερωτώμενων από τη μία, και των Γερμανών, των Ιταλών και των Μεξικάνων από την άλλη. Η δεύτερη πρόταση δυσπιστίας, που τονίζει την ανάγκη επιφυλακτικότητας στις σχέσεις με τους άλλους, φαίνεται πως υποστηρίζεται συνολικά από όλους και στις πέντε χώρες.

Οι δύο μετριοπαθέστερες δηλώσεις για την κοινωνική ανταπόκριση και την εμπιστοσύνη (δηλαδή πρόταση ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι) φανερώνει έντονες διαφορές μεταξύ των χωρών: οι Αμερικανοί και Βρετανοί εμφανίζουν την υψηλότερη συχνότητα εμπιστοσύνης, οι Ιταλοί και οι Γερμανοί τη χαμηλότερη, και οι Μεξικάνοι βρίσκονται στο ενδιάμεσο. Η πρόταση που υποδηλώνει τη μεγαλύτερη διαπροσωπική εμπιστοσύνη (οι περισσότεροι άνθρωποι είναι πιο διατεθειμένοι να βοηθούν τους άλλους) συγκεντρώνει τα χαμηλότερα ποσοστά συμφωνίας, πλην όμως αυτά είναι και πάλι υψηλότερα στους Αμερικανούς και Βρετανούς. Στην πέμπτη ερώτηση, για το εάν η ανθρώπινη φύση είναι συνεργατική ή όχι, απάντησαν ουσιαστικά «εν λευκώ» υπέρ της αισιοδοξίας και της πίστης. Οι ερωτώμενοι δεν καθοδηγήθηκαν προς οιαδήποτε κατεύθυνση και ούτε υποβλήθηκαν σε κάποια άμεση ρεαλιστική προσδοκία. Τα ποσοστά και στις πέντε χώρες είναι υψηλά αλλά, και πάλι, τα γερμανικά και τα ιταλικά ποσοστά είναι σημαντικά χαμηλότερα από τα αμερικανικά, τα βρετανικά και τα μεξικάνικα.

115. Rosenberg, «Misanthropy and Political Ideology», *American Sociological Review*, XXI, σσ. 690-95, και «Misanthropy and Attitudes Toward International Affairs», *Journal of Conflict Resolution*, I (1957), σσ. 340-45.

Οι πέντε ερωτήσεις της κλίμακας ήταν:

«1. Κάποιοι λένε πως οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι. Άλλοι λένε πως όσο προσεκτικός κι αν είναι κανείς στις συναλλαγές του με τους άλλους ανθρώπους, δεν θα είναι αρκετό. Πώς νιώθετε γι' αυτά;

»2. Θα λέγατε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι περισσότερο διατεθειμένοι να βοηθούν τους άλλους, ή είναι περισσότερο διατεθειμένοι να φροντίζουν τον εαυτό τους;

»3. Αν δεν προσέχεις τον εαυτό σου, ο κόσμος θα σε εκμεταλλευτεί.

»4. Αν το καλοσκεφτούμε, κανείς δεν ενδιαφέρεται πολύ για το τι θα σου συμβεί.

»5. Η βάση της ανθρώπινης φύσης είναι η συνεργασία».

Για να διαμορφωθεί αυτή η κλίμακα «πίστης στους ανθρώπους», οι ερωτώμενοι έπαιρναν έναν βαθμό για τις απαντήσεις ότι «οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι», «οι άνθρωποι είναι περισσότερο διατεθειμένοι να βοηθούν τους άλλους», όπως και για τη διαφωνία τους στα σημεία 3 και 4, αλλά και για τη συμφωνία τους με το σημείο 5. Όσοι έδωσαν τις αντίθετες απαντήσεις από αυτές που αναφέρονται παραπάνω, βαθμολογήθηκαν με -1 για καθεμία από αυτές τις απαντήσεις. Οι διφορούμενες απαντήσεις, όπως «εξαρτάται» ή «μερικοί άνθρωποι είναι αξιόπιστοι και άλλοι όχι», έλαβαν βαθμολογία μηδέν. Στη συνέχεια, οι ερωτώμενοι ταξινομήθηκαν σε τρεις ομάδες, ανάλογα με το επίπεδο της «πίστης στους ανθρώπους». Στην υψηλότερη ομάδα είναι όσοι βαθμολογήθηκαν από +2 ως +5. Στη μέση όσοι βαθμολογήθηκαν από -2 έως +1, και στη χαμηλότερη όσοι βαθμολογήθηκαν από -3 έως -5. Αυτή η βαθμολογία διαφέρει από αυτή που χρησιμοποίησε ο Rosenberg για τη δική του κλίμακα.

Πίνακας ΙΧ.2 Κοινωνική εμπιστοσύνη και δυσπιστία

Ποσοστό που συμφωνεί ότι	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΔΥΣΠΙΣΤΙΑΣ					
«Στο κάτω-κάτω, κανείς δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για το τι θα απογίνεις»	38	45	72	61	78
«Εάν δεν φροντίζεις τον εαυτό σου, οι άνθρωποι θα σε εκμεταλλευτούν»	68	75	81	73	94
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ					
«Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι αξιόπιστοι»	55	49	19	7	30
«Οι περισσότεροι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν τους άλλους αντί να σκέφτονται πρώτα τους εαυτούς τους»	31	28	15	5	15
«Η ανθρώπινη φύση είναι στη βάση της συνεργατικής»	80	84	58	55	82
Συνολικοί αριθμοί ερωτώμενων	970	963	955	995	1.007

Αν κοιτάσουμε τις στήλες, θα ανακαλύψουμε τρία εθνικά μοτίβα. Πρώτα, οι αμερικανικές και οι βρετανικές απαντήσεις τοποθετούνται εν συνόλω χαμηλά στις μετρήσεις κοινωνικής δυσπιστίας και ψηλά στη μέτρηση της εμπιστοσύνης. Δεύτερον, οι απαντήσεις των Γερμανών και των Ιταλών δείχνουν σχετικά υψηλή δυσπιστία και χαμηλή εμπιστοσύνη. Το μεξικάνικο μοτίβο είναι μεικτό. Περισσότεροι Μεξικάνοι παρά Ιταλοί και Γερμανοί, συμφωνούν με την πρόταση που δηλώνει αποξένωση. Και, με μία εξαίρεση, περισσότεροι Μεξικάνοι παρά Ιταλοί και Γερμανοί συμφωνούν με τις τρεις τελευταίες θετικές προτάσεις. Με άλλα λόγια, οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί τείνουν να είναι σταθερά πιο θετικοί για την ασφάλεια και την ανταποδοτικότητα του ανθρώπινου περιβάλλοντος, οι Γερμανοί και οι Ιταλοί πιο αρνητικοί, και οι Μεξικάνοι ασταθείς.

Και στις πέντε χώρες, η σιγουριά για το ανθρώπινο περιβάλλον τείνει να αυξάνεται μεταξύ των καλύτερα μορφωμένων και στους οικονομικά πιο προνομιούχους.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα δείχνουν ότι οι πέντε χώρες διαφέρουν ως προς τις γενικές κοινωνικές στάσεις. Ο επόμενος στόχος μας είναι να δούμε πώς σχετίζονται αυτές οι κοινωνικές στάσεις με τις πολιτικές. Τη συγκεκριμένη πολιτική στάση της οποίας τις ρίζες αναζητάμε στις κοινωνικές στάσεις την αποκαλούμε

εδώ «συνεργασία των πολιτών» (civic cooperation) – πρόκειται για την τάση να συνεργαζόμαστε με άλλους προσπαθώντας να επηρεάσουμε τους κυβερνώντες. Γιατί ορισμένα άτομα πιστεύουν ότι μπορούν να συνεργαστούν με τους συμπολίτες τους σε πολιτικό επίπεδο; Γιατί, για παράδειγμα, ο Αμερικανός που θέλει να πετύχει κάτι πολιτικά σκέφτεται αμέσως να μιλήσει στους φίλους και τους γείτονές του για το πρόβλημά του και να τους ζητήσει να τον βοηθήσουν, ενώ αυτό σπάνια θα το έκανε ένας Ιταλός;

Στο επόμενο κεφάλαιο, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε μερικές από τις κοινωνικές πηγές της πολιτικής δραστηριότητας και του αισθήματος πολιτικής ικανότητας. Σε αυτό το κεφάλαιο δεν θα ασχοληθούμε με τις ρίζες της πίστης στην ικανότητα κάποιου να επηρεάζει τους κυβερνώντες, αλλά με το ερώτημα γιατί κάποιοι άνθρωποι που πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν τις κυβερνητικές επιλογές θα το προσπαθούσαν μόνοι τους, ενώ άλλοι θα συνεργάζονταν με τους συμπολίτες τους. Αναζητούμε λοιπόν τόσο την κοινωνική προέλευση ορισμένων προσανατολισμών των ατόμων προς το σύστημα διακυβέρνησης, όσο και τις ρίζες ορισμένων προσανατολισμών προς τους συνανθρώπους τους που δρουν πολιτικά.

Γιατί εστιάζουμε στις πηγές της συνεργασίας με άλλους στις πολιτικές υποθέσεις; Υπάρχουν διάφοροι λόγοι. Καταρχάς περιμένει κανείς ότι η πολιτική συνεργασία επηρεάζεται από την οπτική του καθενός για το κοινωνικό περιβάλλον. Και, επιπλέον, πως αυτού του είδους η πολιτική συμπεριφορά έχει σημαντικές επιπτώσεις τόσο για τις πολιτικές προοπτικές του ατόμου, όσο και για το πολιτικό σύστημα όπου συνηθίζονται τέτοιες δραστηριότητες. Οι λόγοι για τους οποίους μια τέτοια συνεργατική πολιτική συμπεριφορά είναι σημαντική συζητήθηκαν εκτενώς στο Κεφάλαιο VI, εδώ λοιπόν θα αναφερθούμε συνοπτικά. Εν συντομία (1) η συνεργασία με τον συμπολίτη αποτελεί ένα μέσο που αυξάνει τη δυναμική της επιρροής του ατόμου έναντι των κυβερνώντων, (2) η δυνατότητα σχηματισμού πολιτικών ομάδων σε περιόδους πολιτικής έντασης αποτελεί ένα «απόθεμα επιρροής» από την πλευρά του ατόμου, (3) η πεποίθηση ότι οι δεσμοί στο εσωτερικό των πρωτογενών ομάδων δύνανται να βοηθήσουν πολιτικά σηματοδοτεί την ένταξη ορισμένων από τις βασικότερες κοινωνικές ομάδες στο πολιτικό σύστημα – ένταξη που επηρεάζει σημαντικά τη δημοκρατική δυναμική ενός έθνους, καθώς αφορά την πολιτική «δομή εισροών», τη διαδικασία με την οποία τα άτομα επιχειρούν να επηρεάσουν το σύστημα διακυβέρνησης, και (4) η πεποίθηση ότι οι συμπολίτες του θα συνεργαστούν λειτουργεί για το μεμονωμένο άτομο ως βάση για να συναριθμήσει τις απαιτήσεις του έναντι των κυβερνώντων στις απαιτήσεις των υπολοίπων – μια διαδικασία απαραίτητη για τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων.

Η έκταση της πολιτικής συνεργασίας διαφέρει εντυπωσιακά μεταξύ των πέντε εθνών – ένας ακόμη λόγος να εστιάσουμε σε αυτό. Όπως έδειξαν τα δεδομένα του Κεφαλαίου VI, η τάση για σχηματισμό πολιτικών ομάδων σχεδόν απουσιάζει σε ορισμένες χώρες, ενώ απαντάται εξαιρετικά συχνά σε άλλες. Μάλιστα έχει κανείς την εντύπωση ότι αυτή η τάση, σε όποιον βαθμό κι αν υπάρχει, είναι μία από τις σημαντικότερες πτυχές της πολιτικής κουλτούρας. Αυτή φυσικά είναι μια διαπίστωση και άλλων πολιτικών παρατηρητών.

Ο Τοκβίλ [Tocqueville], για παράδειγμα, σχολιάζει εκτενώς τον αριθμό των πολιτικών ομάδων που παρατηρούνται στην Αμερική:

Μόλις πατήσετε το πόδι σας στο έδαφος της Αμερικής θα βρεθείτε μέσα σ' ένα είδος σάλαγου· ένα συγκεχυμένο βουητό έρχεται από όλες τις μεριές: πλήθος φωνές φτάνουν ταυτόχρονα στ' αυτιά σας· η κάθε μια απ' αυτές εκφράζει κάποιες κοινωνικές ανάγκες. Γύρω σας, όλα είναι σε αναρρίπηση. Εδώ, ο λαός μιας συνοικίας έχει συγκεντρωθεί για να αποφασίσει αν πρέπει ή όχι να κτιστεί μια εκκλησία· εκεί, εργάζονται για την εκλογή κάποιου αντιπροσώπου· πιο πέρα, οι βουλευτές ενός καντονιού σπεύδουν βιαστικά στην πόλη για να φροντίσουν κάποια τοπικά έργα · σ' ένα άλλο μέρος, οι καλλιεργητές ενός χωριού παρατούν τα αυλάκια τους για να συζητήσουν μεταξύ τους το σχέδιο ενός δρόμου ή ενός σχολείου. Πολίτες συγκεντρώνονται με μοναδικό σκοπό να δηλώσουν ότι αποδοκιμάζουν την πορεία της κυβέρνησης ενώ άλλοι συναθροίζονται για να διακηρύξουν ότι οι κυβερνώντες είναι πατέρες της πατρίδας. Και ιδού και άλλοι, οι οποίοι θεωρώντας τη μέθη ως την κύρια πηγή των δεινών του κράτους έρχονται επισήμως να δώσουν την αλληλουπώσχεση ότι θα τηρήσουν εγκράτεια...¹¹⁶

Η τεράστια διαφορά στον πολιτικό τόνο μεταξύ ενός πολιτικού συστήματος όπου μια τέτοια δραστηριότητα είναι διαδεδομένη και ενός συστήματος που είναι σπάνια, απεικονίζεται σε μια εκτενή αναφορά κάποιων σελίδων ενός βιβλίου για ένα ιταλικό χωριό, με συγγραφέα έναν οξυδερκή φοιτητή της αμερικανικής τοπικής πολιτικής:

Οι Αμερικανοί είναι συνηθισμένοι σε θορυβώδεις δραστηριότητες με σκοπό, τουλάχιστον εν μέρει, την προώθηση της ευημερίας σε τοπικό επίπεδο. Για παράδειγμα, ένα τεύχος της εβδομαδιαίας εφημερίδας που εκδίδεται στο Σαιντ Τζορτζ της Γιούτα (με πληθυσμό 4.562), αναφέρει μια σειρά από προσπάθειες στο πνεύμα του δημοσίου συμφέροντος. Ο Ερυθρός Σταυρός προσκαλεί νέα μέλη. Η Λέσχη Επιχειρηματιών και Επαγγελματιών Γυναικών συγκεντρώνει κεφάλαια για να χτίσει ένα ακόμη αμφιθέατρο για το τοπικό κολλέγιο, στήνοντας ένα τσίρκο όπου θα συμμετέχουν και κλόουν και «ζώα». Οι Μελλοντικοί Αγρότες της Αμερικής (των οποίων ο σκοπός είναι «να αναπτύξουν ηγετικά στελέχη στον αγροτικό τομέα, τη συνεργασία και την πολιτειότητα μέσω ατομικής και ομαδικής ηγεσίας») διοργανώνουν ένα συμπόσιο πατέρα-γιου. [...] Το Εμπορικό Επιμελητήριο συζητά τη σκοπιμότητα κατασκευής ενός δρόμου παντός καιρού μεταξύ δύο κοντινών πόλεων. Γίνεται εγγραφή εθελοντών «Skywatch». [...] Συναντήσεις των Συλλόγων Γονέων-Διδασκόντων γίνονται στα σχολεία. [...]

Στο Montegrano [μια μικρή Ιταλική κοινότητα] [...] τα πράγματα είναι εντυπωσιακά αντίθετα. [...] Είκοσι πέντε άνδρες της ανώτερης τάξης συγκροτούν έναν «κύκλο» και διατηρούν μια λέσχη, στην αίθουσα της οποίας τα μέλη παίζουν χαρτιά και συνομιλούν.

116. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Phillips Bradley (επιμ.), Νέα Υόρκη, 1948, I, σσ. 249-50. Για την απόδοση στα ελληνικά ακολουθήσαμε την μετάφραση της ελληνικής έκδοσης: Αλέξης Ντε Τοκβίλ, *Η δημοκρατία στην Αμερική* (εισαγωγή Γιώργος Μανιάτης, Μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης), Αθήνα: εκδ. Στοχαστής, σελ. 252. (ΣτΕ)

Πρόκειται απλά για μια ένωση. Κανένα από τα μέλη δεν πρότεινε ποτέ να ασχοληθεί με κοινοτικές υποθέσεις ή να αναλάβει κάποιο «έργο». [...] Δεν υπάρχουν οργανωμένες, εθελοντικές, φιλανθρωπίες στο Montegrano. [...]

Για τους αγρότες, πολλοί από τους οποίους αγωνιούν απελπισμένα για την πρόοδο των παιδιών τους, η απουσία μορφωτικών ευκαιριών είναι ένα από τα πιο πικρά γεγονότα της ζωής. Οι άνθρωποι της ανώτερης τάξης επηρεάζονται κι αυτοί. Μερικοί θα ήθελαν να ζήσουν στο Montegrano, αλλά δεν το κάνουν γιατί θα κόστιζε πάρα πολύ να στείλουν τα παιδιά τους σε οικότροφείο. Μπορεί κανείς να σκεφτεί λοιπόν, ότι η βελτίωση του τοπικού σχολείου είναι ένα σημαντικό ζήτημα – που θα οδηγούσε τους ανθρώπους σε πολιτικά κόμματα ή άλλες λύσεις. [...] Ωστόσο, τέτοιες δυνατότητες δεν εξετάζονται...¹¹⁷

Οι εθνικές διαφορές στην τάση για τη συνεργασία των πολιτών αποκτούν ιδιαίτερη σημασία επειδή η συνεργατική πολιτική συμπεριφορά φαίνεται πως έχει πολύ μεγάλη σημασία στις δύο πιο επιτυχημένες δημοκρατίες, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, ενώ έχει σχετικά μικρή σημασία στη Γερμανία και την Ιταλία. Εμφανίζεται επίσης σε σημαντικό βαθμό στο Μεξικό (το έθνος που ονομάσαμε «επίδοξη δημοκρατία»), αν και εδώ βασίζεται λιγότερο σε πραγματική εμπειρία τέτοιων ομάδων από ό,τι στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Τέλος, η αναζήτηση των πηγών πολιτικής συνεργασίας αποτελεί μια ιδιαίτερη πρόκληση διότι η τάση για σχηματισμό πολιτικών ομάδων κατά το μάλλον ή ήττον δεν εξαρτάται από τα διαφορετικά επίπεδα κοινωνικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού μιας χώρας. Οι περισσότερες από τις υπόλοιπες σημαντικές πολιτικές στάσεις και συμπεριφορές –όπως το ενδιαφέρον για την πολιτική, η πολιτική συζήτηση, η ψηφοδοσία, η γνώση γύρω από τα πολιτικά δρώμενα και η γενική αίσθηση ικανότητας επηρεασμού των κυβερνώντων– είδαμε πως ποικίλλουν αρκετά ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο του ατόμου ή την κοινωνικοοικονομική του θέση. Η σχέση ήταν συχνά τόσο ισχυρή που περιμέναμε ότι, όσο η εκπαίδευση διεκρινόταν, θα αυξανόταν όλο και περισσότερο ο βαθμός της πολιτικής συμμετοχής και της ικανότητας. Αλλά σε αντίθεση με τις πολιτικές στάσεις και συμπεριφορές, που τελικά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνική θέση εντός του έθνους, η στρατηγική της χρήσης άτυπων ομάδων ως μέσον επιρροής των κυβερνώντων μοιάζει να είναι σχετικά ανεξάρτητη από την κοινωνική θέση. Αν ένα άτομο θεωρεί ότι μπορεί να επηρεάσει την κυβέρνησή του, η πιθανότητα να προσπαθήσει να σχηματίσει μια ομάδα για αυτόν τον σκοπό εξαρτάται λοιπόν από το έθνος στο οποίο ζει, και όχι από άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Αν ψάχνουμε τον λόγο για τις διαφορές στο πολιτικό «στυλ» των κοινωνιών, η αναζήτηση της προέλευσης

117. Edward C. Banfield, *The Moral Basis of a Backward Society*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1958, σσ. 15-17, 30-31. [Στο μεταξύ το βιβλίο αυτό και ο συγγραφέας του απέκτησαν ιδιαίτερη φήμη στο πλαίσιο των αναπτυξιακών σπουδών αλλά και της πολιτικό-πολιτισμικής προσέγγισης] (ΣτΕ)

αυτού του πολιτικού στυλ –το οποίο δεν εξηγείται από το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης– θα φανεί ανταποδοτική.

Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε γιατί συναντάμε την «μπερδεμένη βοή» της ομαδικής δραστηριότητας σε κάποιες χώρες και όχι σε άλλες;¹¹⁸ Αν και δεν μπορεί να δοθεί οριστική απάντηση, τα δεδομένα μας υποδεικνύουν κάποιες πηγές για την πίστη στη συνεργασία με τους συμπολίτες. Δεν θα αναζητήσουμε σε αυτό το κεφάλαιο τις πηγές της πεποίθησης ότι μπορεί κανείς να επηρεάζει την κυβέρνηση. Αντίθετα, θα επικεντρωθούμε περισσότερο σε όσους πιστεύουν ότι έχουν αυτή τη δύναμη επιρροή και θα αναζητήσουμε κάποια εξήγηση ως προς το γιατί θα επιχειρούσαν να την ασκήσουν μέσω της συγκρότησης ομάδων.

Όπως υποστηρίξαμε στο Κεφάλαιο VI, οι άτυπες ομάδες, που λένε πως θα συγκροτούσαν οι ερωτώμενοί μας, αποτελούν μια κοινωνική πηγή που επιστρατεύουν στην προσπάθειά τους να επηρεάσουν την κυβέρνηση. Όταν ένα άτομο επιχειρεί να χρησιμοποιήσει (ή αναφέρει ότι θα επιχειρούσε να χρησιμοποιήσει) ένα συγκεκριμένο μέσον απέναντι στους κυβερνώντες, περιμένουμε ότι: (1) πιστεύει ότι αυτό το μέσον προσφέρει μια αξιόλογη βάση επιρροής επί των αξιωματούχων, (2) του είναι προσβάσιμο και (3) δεν υπάρχει συγκεκριμένος λόγος να αποφύγει την *πολιτική* χρήση αυτού του μέσου. Ομοίως, το άτομο που αναφέρει ότι θα ζητούσε τη συνεργασία των συνανθρώπων του στην προσπάθειά του να επηρεάσει την πορεία της κυβέρνησης πρέπει (αν αποκρίνεται λογικά) να πιστεύει ότι: (1) οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι ανταποκρίνονται στα ομαδικά αιτήματα (ή τουλάχιστον ανταποκρίνονται περισσότερο σε αυτά παρά στα ατομικά), (2) έχει πρόσβαση σε τέτοιες άτυπες ομάδες (ότι δηλαδή έχει οικογένεια, φίλους, γείτονες, τους οποίους εμπιστεύεται και από τους οποίους αναμένει να τον βοηθήσουν) και (3) αυτοί οι φίλοι, γείτονες και άλλοι συνεργάτες μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε μια *πολιτική* δραστηριότητα. Αυτό το τελευταίο κριτήριο είναι σημαντικό. Ο άνθρωπος που ενσωματώνεται καλά σε έναν αριθμό τέτοιων πρωτογενών ομάδων – όταν δηλαδή εκτιμά τη συμμετοχή σε αυτές, εμπιστεύεται τα μέλη της ομάδας, πιστεύει ότι μπορεί να στηριχτεί σε αυτά για βοήθεια– μπορεί ακόμα και να μην τις συνυπολογίζει

118. Το ότι τέτοιου είδους ερωτήσεις *μπορούν* να τεθούν και ότι μπορεί κανείς να αποπειραθεί να τις απαντήσει αποτελεί, παρεμπιπτόντως, περισσότερο το προνόμιο της «ανακάλυψης» της τάσης για συγκρότηση ομάδων μέσα από μελέτες αυτού του τύπου, παρά μέσα από τις οξυδερκείς αλλά μη συστηματικές παρατηρήσεις του Τοκβίλ. Όχι μόνο μπορούμε τώρα να καταλάβουμε αυτή την τάση με διαφορετικό τρόπο (όσοι από εμάς εργαζόμαστε σε τέτοιου είδους μελέτες, πιστεύουμε ότι η διαθέσιμη γνώση είναι πλέον πιο αξιόπιστη, παρ' όλο που μπορεί να είναι πιο άχρωμη), αλλά η γνώση μας είναι και ακριβέστερη. Μπορούμε να πούμε ποιος είναι πιθανότερο να αναπτύξει τέτοιες συμπεριφορές – άντρες ή γυναίκες, απόφοιτοι πανεπιστημίου ή χαμηλότερης εκπαιδευτικής βαθμίδας. Είναι δε ακόμη σημαντικότερο ότι μπορούμε να προχωρήσουμε περισσότερο προσπαθώντας να βρούμε πώς διαφέρουν όσοι λένε ότι θα λειτουργούσαν μέσω ομάδων από όσους δεν λένε κάτι τέτοιο. Μπορούμε, δηλαδή, να μάθουμε γιατί συγκροτούνται τέτοιες ομάδες. Δεν είναι μόνον οι γνώσεις μας πιο αξιόπιστες (κατ' ευχήν), αλλά είναι και πιο χρήσιμες, καθώς μπορεί να οδηγήσουν σε περαιτέρω γνώση.

σε περιόδους πολιτικής έντασης. Μπορεί να θεωρεί την πολιτική σαν ένα ιδιαίτερο πεδίο, όπου οι κανονικές, καθημερινές σχέσεις εμπιστοσύνης και σιγουριάς είναι άσχετες. Μπορεί να έχει πλούσια κοινωνική ζωή, αλλά αυτό να μη μεταφράζεται σε πολιτική ικανότητα. Αναζητώντας λοιπόν τις ρίζες της πολιτικής συνεργασίας, πρέπει κανείς να κοιτά τόσο την έκταση των συνεργατικών κοινωνικών δραστηριοτήτων σε ένα έθνος, όσο και την έκταση στην οποία αυτές μεταφράζονται σε πόρους πολιτικής δράσης. Η τάση συνεργασίας με τους συμπολίτες, όπως το αντιλαμβανόμαστε, στηρίζεται τόσο στην υποκειμενική τοποθέτηση έναντι της πολιτικής και τη θέση του ατόμου εντός του πολιτικού συστήματος, όσο και στις στάσεις του προς τους συμπολίτες του και τη θέση του εντός του κοινωνικού συστήματος.

Η πρώτη προϋπόθεση για τη διατήρηση ενός ομαδοκεντρικού πολιτικού στυλ είναι να πιστεύουν τα άτομα ότι μια στρατηγική επιρροής θα έχει αποτέλεσμα. Αυτή η στάση εντοπίζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία σε τέτοια έκταση, που δεν συναντάμε στις άλλες ώρες. Όπως επισημάναμε στο Κεφάλαιο VI, όταν ρωτήσαμε αν υπήρχε περίπτωση να πετύχει μια προσπάθεια επιρροής της πορείας της κυβέρνησης, ένας αριθμός Αμερικανών και Βρετανών ερωτώμενων σημαντικά μεγαλύτερος από ό,τι στις υπόλοιπες χώρες, δήλωσε αυθόρμητα πως η επιτυχία εξαρτάται από τη συμμετοχή των άλλων στην προσπάθειά τους.¹¹⁹ Και από άλλες απαντήσεις προκύπτει ότι η συγκρότηση ομάδων θεωρείται εξαιρετικά αποτελεσματική σε αυτές τις δύο χώρες. Σε μια άλλη ερώτηση, αμέσως μετά την ανοιχτή ερώτηση για τη στρατηγική επιρροής, δόθηκε στους ερωτώμενους μια λίστα με πέντε πιθανές στρατηγικές για να επηρεάσουν την κυβέρνηση και τους ζητήθηκε να επιλέξουν την πιο αποτελεσματική. Οι πέντε επιλογές ήταν: προσπάθεια μέσω προσωπικών και οικογενειακών διασυνδέσεων, αποστολή εγγράφου προς κυβερνητικούς αξιωματούχους, να τραβήξουν το ενδιαφέρον άλλων ανθρώπων και να συγκροτήσουν ομάδα, προσπάθεια μέσω πολιτικού κόμματος, και οργάνωση εκδήλωσης διαμαρτυρίας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 37 τοις εκατό των ερωτώμενων επέλεξε ως αποτελεσματικότερη στρατηγική το «να τραβήξουν το ενδιαφέρον άλλων ανθρώπων και να συγκροτήσουν ομάδα». Στη Βρετανία, το 35 τοις εκατό επέλεξε αυτή την απάντηση. Στη Γερμανία, το ποσοστό ήταν 12 τοις εκατό, στην Ιταλία, 13 τοις εκατό και στο Μεξικό 15 τοις εκατό. Σαφώς ένας λόγος που τα άτομα στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία σκέφτονται περισσότερο να χρησιμοποιήσουν τις ομάδες ως μέσο επιρροής στη διακυβέρνηση, είναι ότι πιστεύουν ότι αυτή η μέθοδος λειτουργεί.¹²⁰

119. Βλ. Κεφάλαιο VI, παραπάνω.

120. Και πάλι, πρέπει να επισημάνουμε ότι αυτές οι πεποιθήσεις δεν μένουν στο κενό. Οι ερωτώμενοι μάλλον έχουν δίκιο: οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι πιθανώς ανταποκρίνονται περισσότερο σε ομαδικές δραστηριότητες στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, από ό,τι στις άλλες χώρες. Και αυτή είναι μια πηγή των πεποιθήσεων. Βέβαια, η επίδραση της κυβερνητικής δράσης στις πολιτικές πεποιθήσεις είναι πιθανώς αμοιβαία. Ένας λόγος που οι αξιωματούχοι είναι πιθανότερο να ανταποκριθούν σε ομαδικές ενέργειες είναι ακριβώς ότι οι άνθρωποι αναμένουν ότι θα ανταποκριθούν και έτσι ασκούν συλλογική πίεση.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Αλλά ακόμα κι αν πιστεύει κανείς ότι με τη βοήθεια των άλλων μπορεί όντως να επηρεάσει τους κυβερνώντες, μπορεί ωστόσο να μην πιστεύει ότι οι άλλοι είναι διαθέσιμοι σε περιόδους πολιτικής πίεσης. Το πώς κατανοείται η διαθεσιμότητα των άλλων εξαρτάται από μια σειρά κοινωνικών χαρακτηριστικών. Καταρχάς, φυσικά, πρέπει να υπάρχουν άλλοι άνθρωποι. Χρειάζεται όμως κάτι περισσότερο από τη φυσική τους παρουσία. Δεν πρέπει να υπάρχουν σοβαρά εμπόδια στην επικοινωνία μεταξύ των ατόμων. Μολονότι αυτές οι άτυπες πολιτικές ομάδες που εξετάζουμε δημιουργούνται ακριβώς επί τούτου για πολιτική δραστηριότητα, η συγκρότηση ομάδων μπορεί να επέλθει μόνον αν προϋπάρχουν κανάλια επικοινωνίας, αν προϋπάρχει κάποια επαφή μεταξύ των ατόμων. Ο Πίνακας ΙΧ.3 δείχνει ότι αυτό το προϋπάρχον δίκτυο επικοινωνίας μας βοηθά να εξηγήσουμε την ύπαρξη ομαδικής ικανότητας. Μεταξύ όσων πιστεύουν ότι μπορούν να επηρεάσουν την κυβέρνηση (ικανότητα άσκησης πολιτικής επιρροής σε τοπικό επίπεδο) σε κάθε χώρα, καθώς και όσων αναφέρουν ότι συζητούν για την πολιτική είναι πιθανότερο να επιλέξουν ως μέσο μια ομαδική στρατηγική. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το 45 τοις εκατό των πολιτικά ικανών σε τοπικό επίπεδο που συζητούν πολιτικά επιλέγουν την ομαδική στρατηγική, ενώ το 38 τοις εκατό όσων δεν συζητούν πολιτικά επιλέγουν μια τέτοια στρατηγική. Σε καθεμία από τις άλλες χώρες, όσοι είναι πολιτικά ικανοί σε τοπικό επίπεδο και συζητούν πολιτικά είναι πιθανότερο να δηλώσουν ότι θα επιχειρούσαν κάτι μέσω μιας άτυπης ομάδας, συγκρινόμενοι με τους πολιτικά ικανούς σε τοπικό επίπεδο που όμως δεν συζητούν πολιτικά. Αν και οι διαφορές δεν είναι μεγάλες, η ομοιομορφία από έθνος σε έθνος είναι αρκετά πειστική.¹²¹

Η σχέση δεν είναι τόσο ισχυρή μεταξύ των ατόμων με δευτεροβάθμια ή περισσότερη εκπαίδευση. Στην τάση τους να σχηματίζουν ομάδες, δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ των Αμερικανών που είναι πολιτικά ικανοί σε τοπικό επίπεδο και συζητούν πολιτικά και εκείνων που δεν συζητούν. Στην Ιταλία και το Μεξικό υπάρχει μια ελαφρώς αντίθετη τάση: όσοι δεν μιλάνε για πολιτική επικαλούνται άτυπες ομάδες λίγο συχνότερα. Ωστόσο, η σχέση ισχύει για κάθε έθνος στο σύνολό του, και ειδικά στα κατώτερα εκπαιδευτικά επίπεδα. Η ύπαρξη ενός δικτύου πολιτικών επικοινωνιών (όπως χοντρικά μετριέται από την ερώτησή μας για την πολιτική συζήτηση) καθιστά πιθανότερο πως κάποιος/α θα σκεφτεί να χρησιμοποιήσει τις επαφές του/της με τις πρωτογενείς ομάδες στις οποίες συμμετέχει προκειμένου να επηρεάσει τους κυβερνώντες. Στην καλύτερη περίπτωση, όμως, η σχέση είναι ήπια.

121. Πρέπει να θυμόμαστε ότι ο Πίνακας ΙΧ.3 παρουσιάζει μόνο τους πολιτικά ικανούς σε τοπικό επίπεδο (local competent). Θα περίμενε κανείς από αυτούς που συζητούν πολιτικά να είναι οι πιο ικανοί πολίτες. Στον Πίνακα ΙΧ.3 εμφανίζεται κάτι πιο ενδιαφέρον: οι τοπικά ικανοί που συζητούν πολιτικά είναι πιθανότερο να ασκήσουν πολιτική επιρροή από όσους δεν αναφέρουν ότι θα συνεργάζονταν με άλλους στην προσπάθειά τους.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ

Ο Πίνακας ΙΧ.3 διαχωρίζει τους ερωτώμενους σε όσους συζητούν για την πολιτική και σε όσους δεν συζητούν. Ασχολείται, λοιπόν, με τη σχέση μιας συγκεκριμένης πολιτικής δραστηριότητας και της συνεργασίας των πολιτών, και όχι με γενικότερες κοινωνικές δραστηριότητες και στάσεις. Ωστόσο, μας ενδιαφέρει το είδος των άτυπων ομάδων που επί της ουσίας δεν είναι πολιτικές αλλά ενεργοποιούνται πολιτικά για την αντιμετώπιση μιας συγκεκριμένης πρόκλησης. Θα περιμέναμε έτσι πως η διαθεσιμότητα αυτών των ομάδων προέρχεται, τουλάχιστον εν μέρει, από γενικότερες κοινωνικές και διαπροσωπικές στάσεις. Ένα άτομο μπορεί να έχει ένα ευρύ φάσμα άτυπων διασυνδέσεων, αλλά να πιστεύει πως δεν μπορεί να στηριχτεί στα άτομα με τα οποία συνεργάζεται για μια συνεργατική πολιτική συμπεριφορά, πως δεν μπορεί να τα εμπιστευτεί ή ότι είναι απίθανο να αποδειχτούν χρήσιμα.

Πίνακας ΙΧ.3 Δύο τύποι τοπικά ικανών και η τάση τους να συγκροτούν ομάδες, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο				Πρωτοβάθμια ή λιγότερη				Δευτεροβάθμια ή περισσότερη			
	Τοπικά ικανοί που συζητούν πολιτικά		Τοπικά ικανοί που δεν συζητούν πολιτικά		Συζητούν πολιτικά		Δεν συζητούν πολιτικά		Συζητούν πολιτικά		Δεν συζητούν πολιτικά	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^α	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	75 ^β	(621)	68	(123)	68	(252)	62	(84)	79	(369)	79	(39)
Μεγάλη Βρετανία	45	(571)	38	(177)	45	(312)	36	(126)	45	(243)	38	(45)
Γερμανία	24	(421)	17	(169)	24	(309)	18	(150)	22	(111)	[7	(14)]
Ιταλία	15	(221)	11	(275)	15	(102)	8	(202)	15	(119)	21	(73)
Μεξικό	50	(236)	48	(295)	53	(178)	48	(260)	47	(56)	51	(34)

α. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αποτελούν τη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

β. Δηλαδή 75 τοις εκατό των τοπικά ικανών που συζητούν για την πολιτική αναφέρει μια στρατηγική συγκρότησης ομάδας.

Όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία διαφέρουν από τις άλλες τρεις χώρες στη συχνότητα της συνεργατικής πολιτικής συμπεριφοράς, όπως αποδεικνύεται από την τάση συγκρότησης ομάδων, έτσι διαφέρουν και στη συχνότητα έκφρασης συνεργατικών διαπροσωπικών αξιών και αντιλήψεων. Έχουμε ήδη δει ότι οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί ερωτώμενοι εκτιμούν τη γενναιόδωρη συμπεριφορά και το ενδιαφέρον για

τους άλλους περισσότερο από τους ερωτώμενους σε άλλες χώρες, όπως επίσης ότι είναι πιθανότερο να βλέπουν τους συμπολίτες τους ως συνεργάσιμους και αξιόπιστους. Θα περίμενε κανείς πως αυτή η δέσμη κοινωνικών στάσεων ανοίγει τον δρόμο στο άτομο ώστε να στραφεί στους συμπολίτες του για πολιτική βοήθεια. Και ότι είναι αυτές ακριβώς οι διαπροσωπικές αντιλήψεις και αξίες που εξηγούν την τάση για συνεργατική πολιτική συμπεριφορά. Το αν ένα άτομο επιχειρεί ή όχι να συγκροτήσει ομάδα για να επηρεάσει τους κυβερνώντες εξαρτάται από την αντίληψή του για την πιθανή απόκριση της κυβέρνησης στην έκκλησή του και από την ικανότητά του να επικοινωνεί με τους συμπολίτες του. Εξαρτάται επίσης από την αντίληψή του για τα χαρακτηριστικά των συνανθρώπων του που συμμετέχουν στο πολιτικό σύστημα.

Οι ερωτήσεις μας για τις διαπροσωπικές αξίες και αντιλήψεις τέθηκαν σε ένα μη πολιτικό πλαίσιο, καθώς ρωτούσαμε για τους ανθρώπους γενικά. Διερευνούμε τώρα πόσο σχετίζονται αυτές οι γενικές και διάχυτες κοινωνικές και διαπροσωπικές στάσεις με συγκεκριμένες πολιτικές στάσεις. Εφόσον αυτές οι διαπροσωπικές στάσεις δεν έχουν πολιτικό περιεχόμενο, πρέπει να υπολογίσουμε τόσο τη συχνότητά τους, όσο και τον βαθμό στον οποίο επηρεάζουν πολιτικές στάσεις ή μεταφράζονται σε τέτοιες. Μπορεί η γενική διαπροσωπική εμπιστοσύνη να μην σχετίζεται με την εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς και τα πολιτικά πρόσωπα. Μπορεί κανείς να εμπιστευτεί τους ανθρώπους γενικά, αλλά όχι και τους πολιτικούς. Έτσι, για να δούμε αν η πεποίθηση ότι οι συμπολίτες καλούνται για πολιτική βοήθεια έχει τις ρίζες της σε κοινωνικές και διαπροσωπικές στάσεις, πρέπει πρώτα να βρούμε (1) αν οι κοινωνικές και διαπροσωπικές στάσεις που ενθαρρύνουν τη συνεργασία και την εμπιστοσύνη απαντώνται συχνά σε όσους πιστεύουν στην πολιτική διαθεσιμότητα των άτυπων ομάδων στις οποίες συμμετέχουν και (2) αν και μόνη η ύπαρξη συνεργατικών διαπροσωπικών στάσεων επηρεάζει πράγματι την πίστη στη δύναμη που προσφέρει ο σχηματισμός επιμέρους ομάδων.

Είδαμε ότι οι χώρες διαφέρουν σημαντικά ως προς τη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι θαυμάζουν τη γενναιοδωρία και το ενδιαφέρον για τους άλλους. Στις δύο χώρες που η τάση συνεργατικής πολιτικής συμπεριφοράς είναι πιο διαδεδομένη (Αμερική και Βρετανία), ο θαυμασμός της γενικής συνεργατικότητας μεταξύ των ανθρώπων είναι, όπως επισημάναμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, εξίσου διαδεδομένος. Σε ποιο βαθμό συνδέονται αυτά τα δύο; Στον Πίνακα IX.4 συσχετίζεται ο θαυμασμός της γενναιοδωρίας και του ενδιαφέροντος για τους άλλους ανθρώπους με τη συχνότητα που οι άτυπες ομάδες αναφέρονται ως μέσα επηρεασμού των κυβερνώντων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία υπάρχει κάποια σχέση μεταξύ του θαυμασμού αυτών των εξωστρεφών χαρακτηριστικών και της συχνότητας με την οποία οι πολιτικά ικανοί σε τοπικό επίπεδο επιλέγουν μια στρατηγική που περιλαμβάνει τη συγκρότηση ομάδας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 76 τοις εκατό των «τοπικά ικανών» που αναφέρουν ότι θαυμάζουν τη γενναιοδωρία και το ενδιαφέρον για τους άλλους ανθρώπους, θα προχωρούσαν μέσω άτυπων ομάδων στην προσπάθειά τους να επηρεάσουν την πορεία της κυβέρνησης, σε αντίθεση με το 68 τοις εκατό όσων θαυμάζουν λιγότερο αυτές τις

αρετές. Η σχέση, αν και δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή, συναντάται σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Έτσι, στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, δεν εκτιμώνται απλώς περισσότερο οι υποστηρικτικές διαπροσωπικές δραστηριότητες αλλά, επιπλέον, αυτός ο θαυμασμός της γενναιοδωρίας και του ενδιαφέροντος για τους άλλους σχετίζεται με την προθυμία των ατόμων να συγκροτήσουν πολιτικές ομάδες. Το διαπροσωπικό ενδιαφέρον εκτιμάται ιδιαίτερα και φαίνεται πως μεταφράζεται σε θετική αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των συνεργατικών δραστηριοτήτων σε σχέση με τη διακυβέρνηση.

Πίνακας ΙΧ.4 Δύο τύποι τοπικά ικανών και η τάση τους να δημιουργούν ομάδες, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο				Πρωτοβάθμια ή λιγότερο				Δευτεροβάθμια ή περισσότερο			
	Τοπικά ικανοί που εκτιμούν τη γενναιοδωρία		Τοπικά ικανοί που δεν εκτιμούν τη γενναιοδωρία		Εκτιμούν τη γενναιοδωρία		Δεν εκτιμούν τη γενναιοδωρία		Εκτιμούν τη γενναιοδωρία		Δεν εκτιμούν τη γενναιοδωρία	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^α	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	76 ^β	(483)	68	(263)	68	(165)	65	(172)	81	(318)	75	(91)
Μεγάλη Βρετανία	46	(495)	39	(253)	46	(276)	38	(165)	45	(206)	43	(82)
Γερμανία	18	(275)	25	(315)	18	(185)	25	(276)	16	(88)	30	(37)
Ιταλία	14	(135)	13	(370)	10	(71)	11	(239)	19	(64)	17	(131)
Μεξικό	45	(190)	53	(341)	43	(151)	53	(287)	51	(38)	47	(52)

α. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

β. Π.χ., το 76 τοις εκατό των τοπικά ικανών που εκτιμούν τη γενναιοδωρία στους άλλους ανέφεραν μια στρατηγική συγκρότησης ομάδας.

Εν αντιθέσει προς το μοτίβο των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας, ο βαθμός στον οποίο τα άτομα των άλλων τριών εθνών εκτιμούν τις εξωστρεφείς διαπροσωπικές δραστηριότητες δεν σχετίζεται με την πίστη τους στην αποτελεσματικότητα της συνεργατικής πολιτικής δραστηριότητας. Στην Ιταλία όσοι εκτιμούν τη γενναιοδωρία και το ενδιαφέρον για τους άλλους δεν είναι πιθανότερο να επιλέξουν μια ομαδική στρατηγική από ό,τι οι υπόλοιποι. Στη Γερμανία και το Μεξικό, η σχέση είναι πραγματικά αντίστροφη: όσοι εκτιμούν τη συνεργατική, διαπροσωπική συμπεριφορά δεν είναι ιδιαίτε- ρως πιθανό να αναφέρουν άτυπες ομάδες ως μέσα επηρεασμού των κυβερνώντων. Στις τρεις χώρες όπου η συγκρότηση ομάδων συνιστά περιθωριακό στοιχείο του κυρίαρχου πολιτικού στυλ, οι διαπροσωπικές συνεργατικές αρετές εκτιμώνται σπανιότερα, αλλά και ο όποιος θαυμασμός δεν μεταφράζεται σε πολιτική συμπεριφορά.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΣΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ

Η τάση υιοθέτησης συνεργατικών δραστηριοτήτων στη διαδικασία της πολιτικής επιρροής έχει επομένως τις ρίζες της, τουλάχιστον εν μέρει, σε ένα σύνολο κοινωνικών αξιών που ευνοούν τη συνεργατική συμπεριφορά των ανθρώπων. Στις δύο χώρες όπου αυτή η μείξη είναι πιο ολοκληρωμένη, οι κυρίαρχες κοινωνικές αξίες τονίζουν τη συνεργατική συμπεριφορά και ο βαθμός στον οποίο εκτιμάται η συνεργατική διαπροσωπική συμπεριφορά σχετίζεται άμεσα με την τάση για δημιουργία πολιτικών δομών.

Η υψηλή αποτίμηση της συνεργατικής συμπεριφοράς αναμένεται να επηρεάσει στην πράξη τη διαπροσωπική συμπεριφορά, εφόσον όσοι εκτιμούν αυτή τη συμπεριφορά πιστεύουν επίσης ότι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται πράγματι συνεργατικά στις σχέσεις τους με τους άλλους. Από αυτή την άποψη, η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες διαφέρουν από τις άλλες τρεις χώρες όπως φάνηκε παραπάνω στον Πίνακα ΙΧ.2. Οι απαντήσεις σε πολλές ερωτήσεις που αφορούν τις προσδοκίες για τη συμπεριφορά των άλλων δείχνουν ότι οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί ερωτώμενοι περιμένουν συχνότερα από τους άλλους να είναι αξιόπιστοι, εξυπηρετικοί και συνεργάσιμοι.

Η σχέση μεταξύ της τάσης για σχηματισμό πολιτικών ομάδων και της πεποίθησης ότι οι συνάνθρωποί μας είναι συνεργάσιμοι, έμπιστοι και ανιδιοτελείς αποδεικνύεται με τη σύνδεση της γενικής «πίστης στους ανθρώπους» με τη ρητή πεποίθηση στη δυνατότητα συγκρότησης πολιτικών ομάδων. Για να κατανοήσουμε την έκταση της πίστης των ερωτώμενων μας στους ανθρώπους, χρησιμοποιήσαμε την κλίμακα «πίστη στους ανθρώπους» του Ρόζενμπεργκ, η οποία αποτελείται από πέντε στοιχεία (όπως παρουσιάζονται παραπάνω στον Πίνακα ΙΧ.2). Κάθε στοιχείο αφορά τη γενική στάση των αποκριόμενων προς τους συμπολίτες τους. Κανένας δεν αναφέρθηκε με κανέναν τρόπο στην πολιτική δραστηριότητα. Στη συνέχεια, βαθμολογήθηκαν στην κλίμακα «πίστη στους ανθρώπους» ανάλογα με τη συχνότητα που επέλεξαν την ερώτηση-απάντηση που αντιστοιχούσε σε ισχυρή πίστη στους ανθρώπους.¹²²

Πώς επηρεάζει η εν γένει πίστη κάποιου στη συνεργατικότητα και στην ανιδιοτέλεια της ανθρώπινης φύσης τη στρατηγική που θα ακολουθήσει για να επηρεάσει τους κυβερνώντες; Ο Πίνακας ΙΧ.5 δείχνει ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, όσο περισσότερο πιστεύει κανείς στους ανθρώπους, τόσο πιθανότερο είναι να πιστεύει ότι μπορεί να συνεργαστεί με τους συμπολίτες του στην προσπάθεια να επηρεάσει την πορεία της διακυβέρνησης. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μεταξύ όσων έχουν ισχυρή πίστη στους ανθρώπους, το 80 τοις εκατό αναφέρει ότι θα επιχειρούσε να συγκροτήσει ομάδα για να επηρεάσει την τοπική αυτοδιοίκηση, ενώ μόνον το 58 τοις εκατό όσων έχουν χαμηλή πίστη στους ανθρώπους αναφέρει κάτι τέτοιο. Οι πολιτικά ικανοί σε τοπικό επίπεδο, η πίστη των οποίων στους ανθρώπους είναι μέτρια, αποδεικνύονται επίσης μέτριοι και στη συχνότητα με την οποία αναφέρουν ότι θα προσπαθούσαν να σχηματίσουν πολιτικές

122. Βλ. υποσημ. 115 για τη συζήτηση επί αυτής της κλίμακας.

ομάδες. Στη Βρετανία εμφανίζεται ξεκάθαρα το ίδιο μοτίβο: το 50 τοις εκατό των τοπικά ικανών με υψηλή πίστη στους ανθρώπους θα σχημάτιζε τέτοιες ομάδες, σε αντίθεση με το 33 τοις εκατό όσων έχουν χαμηλή πίστη στους ανθρώπους. Η σχέση παραμένει τόσο στις ανώτερες όσο και στις κατώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Σε αντίθεση με το μοτίβο των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας, η πίστη στους ανθρώπους δεν αυξάνει την τάση συγκρότησης πολιτικών ομάδων στις άλλες τρεις χώρες. Στη Γερμανία και το Μεξικό υπάρχει κάποια τάση για όσους έχουν ισχυρότερη πίστη στους ανθρώπους να σκέφτονται λιγότερο ομαδικές στρατηγικές για να επηρεάσουν τους κυβερνώντες· στην Ιταλία παρατηρείται μικρή σχέση μεταξύ της εμπιστοσύνης στους ανθρώπους εν γένει και της δυνατότητας να συγκροτήσει ομάδων.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι είναι γενικά συνεργάσιμοι, αξιόπιστοι και εξυπηρετικοί απαντάται συχνά και έχει πολιτικές συνέπειες. Η πίστη στην καλοσύνη του συμπολίτη σχετίζεται άμεσα με τη συνεργασία με άλλα άτομα για πολιτικούς σκοπούς. Η γενικευμένη κοινωνική εμπιστοσύνη μεταφράζεται σε πολιτική εμπιστοσύνη.¹²³ Στις άλλες τρεις χώρες, η απουσία ενός συνεργατικού ομαδοκεντρικού πολιτικού στυλ φαίνεται να σχετίζεται τόσο με τη χαμηλή συχνότητα

Πίνακας ΙΧ.5 Τρεις τύποι τοπικά ικανών και η τάση τους να δημιουργούν ομάδες, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερη						Δευτεροβάθμια ή περισσότερη					
	Πίστη στους ανθρώπους						Πίστη στους ανθρώπους						Πίστη στους ανθρώπους					
	Υψηλή		Μέση		Χαμηλή		Υψηλή		Μέση		Χαμηλή		Υψηλή		Μέση		Χαμηλή	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^α	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	80 ^β	(286)	73	(338)	58	(122)	74	(94)	70	(160)	51	(83)	83	(192)	76	(178)	74	(39)
Μεγάλη Βρετανία	50	(210)	44	(379)	33	(159)	50	(100)	44	(229)	34	(112)	49	(103)	45	(143)	29	(42)
Γερμανία	22	(96)	20	(374)	27	(120)	22	(60)	20	(299)	27	(102)	22	(36)	18	(71)	22	(18)
Ιταλία	19	(31)	12	(193)	14	(281)	27	(11)]	10	(116)	10	(183)	15	(20)	14	(77)	20	(98)
Μεξικό	41	(24)	47	(217)	54	(290)	48	(14)]	46	(170)	53	(254)	(γ)		48	(46)	53	(36)

α. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

β. Δηλαδή, 80 τοις εκατό όσων έχουν «υψηλή» «πίστη στους ανθρώπους» ανέφεραν κάποια

123. Χρησιμοποιώντας ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα Αμερικανών, ο Ρόζενμπεργκ αναφέρει μια παρόμοια σχέση μεταξύ της γενικής κοινωνικής εμπιστοσύνης και της πολιτικής εμπιστοσύνης. Διαπιστώνει ότι όσοι έχουν υψηλή «πίστη στους ανθρώπους» είναι λιγότερο πιθανό να είναι κυνικοί με την πολιτική και τους πολιτικούς, από όσους έχουν χαμηλή βαθμολογία. Βλ. «Misanthropy and Political Ideology», *American Sociological Review*, ό.π.

Άλλη μελέτη που διεξήχθη σε μια μικρή πόλη στις δυτικές Ηνωμένες Πολιτείες δίνει παρόμοια αποτελέσματα. Βρέθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ της εμπιστοσύνης στους ανθρώπους (με μέτρο υπολογισμού τη χαμηλή βαθμολογία σε μια κλίμακα «προσωπικού κυνισμού») και της εμπιστοσύνης στην πολιτική. Βλ. Robert E. Agger, Marshall N. Goldstein και Stanley A. Pearl, «Political Cynicism: Measurement and Meaning», *Journal of Politics*, XIII (1961), σσ. 477-506.

στρατηγική συγκρότησης ομάδας.
γ Πολύ λίγες περιπτώσεις.

γενικής κοινωνικής εμπιστοσύνης, όσο και με το γεγονός ότι ακόμη και αυτή η χαμηλή εμπιστοσύνη δεν αυξάνει την πιθανότητα συνεργασίας στην προσπάθεια επηρεασμού των κυβερνώντων. Παραμένει ένα χάσμα μεταξύ των γενικών κοινωνικών στάσεων και των πολιτικών στάσεων. Η πολιτική φαίνεται να είναι μια ξεχωριστή, ανεξάρτητη σφαίρα δραστηριότητας γύρω από την οποία κάποιος αναπτύσσει μια δέσμη πολιτικών στάσεων που δεν στηρίζονται ιδιαίτερα στις γενικές κοινωνικές στάσεις. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, η οπτική για το πεδίο της πολιτικής συνδέεται στενά με την οπτική για την κοινωνική ζωή. Στις άλλες τρεις χώρες υπάρχει λιγότερη διασύνδεση μεταξύ κοινωνικών και πολιτικών στάσεων.

Τα παραπάνω δεδομένα εξηγούν σε μεγάλο βαθμό γιατί υπάρχει «βοή» ομαδικής δραστηριότητας στη Βρετανία και ειδικά στις Ηνωμένες Πολιτείες και γιατί αυτή η δραστηριότητα δεν είναι τόσο εμφανής αλλού. Η εξήγηση της διαφοράς έχει ενδιαφέρον: δεν είναι μόνον ότι οι γενικές κοινωνικές αξίες και στάσεις που ενθαρρύνουν τη συνεργασία με τους συμπολίτες είναι πιο διαδεδομένες στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Πέρα από αυτό, οι γενικές κοινωνικές στάσεις συνδέονται στενότερα με τις πολιτικές στάσεις σε αυτές τις δύο χώρες, παρά στις άλλες τρεις. Αυτή η εξήγηση έχει βαρύτητα για την ερμηνεία που αναφέραμε νωρίτερα για τη σημασία που έχει η τάση να στρέφεται κανείς στις πρωτογενείς του ομάδες σε περιόδους πολιτικής έντασης. Αυτή η τάση να χρησιμοποιεί κανείς πρωταρχικούς δεσμούς προκειμένου να ασκήσει πολιτική επιρροή, όπως έχουμε υποστηρίξει, αντανakλά μια στενή συνάρτηση των κοινωνικών δομών που αναφέρονται στις βασικές πρωτογενείς ομάδες με τις δευτερογενείς πολιτικές δομές, μια συνάρτηση που οδηγεί σε ένα πιο ολοκληρωμένο πολιτικό σύστημα. Το ότι η χρήση τέτοιων πρωτογενών ομάδων αντανakλά πράγματι αυτή τη συσχέτιση σε δομικό επίπεδο, καθίσταται πρόδηλο από την ανακάλυψη μιας παράλληλης μίξης σε επίπεδο στάσεων στις ίδιες χώρες στις οποίες η ενσωμάτωση των πρωτογενών και των πολιτικών δομών ήταν πληρέστερη. Η στενή αλληλοεπικάλυψη κοινωνίας και πολιτικής στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία αποδεικνύεται έτσι τόσο σε επίπεδο δομής όσο και σε επίπεδο στάσεων. Αν και οι δομές διακυβέρνησης και στις δύο χώρες είναι σύγχρονες, λειτουργικά εξειδικευμένες και τυπικά διαφοροποιημένες από άλλες κοινωνικές δομές, συνδέονται με τις πρωτογενείς μονάδες της κοινωνικής δομής με τη χρήση αυτών των πρωτογενών δομών ως μέσα πολιτικής επιρροής. Οι πολιτικές δομές συνδέονται με την υπόλοιπη κοινωνική δομή, εξίσου, με ένα διάχυτο σύνολο στάσεων που ισχύουν τόσο για τις γενικές κοινωνικές σχέσεις όσο και για τις πολιτικές δραστηριότητες.¹²⁴

124. Το επόμενο ερώτημα που τίθεται είναι πώς μαθαίνεται αυτός ο συνδυασμός εμπιστοσύνης στους αν-

Αυτή η προτεινόμενη εξήγηση των πηγών της συνεργατικής πολιτικής συμπεριφοράς είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εξαιτίας των ερωτημάτων που εγείρει. Γιατί, για παράδειγμα, οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί ερωτώμενοι βαθμολογούνται σχετικά υψηλότερα στη διαπροσωπική εμπιστοσύνη; Γιατί δεν υπάρχει χάσμα μεταξύ των κοινωνικών και πολιτικών στάσεων, όπως στις άλλες χώρες; Θα αφήσουμε την πρώτη ερώτηση σε όσους είναι σε θέση να διερευνήσουν βαθύτερα από εμάς τις δι-εθνικές διαφορές στην κοινωνική δομή και την προσωπικότητα. Θα προσπαθήσουμε, όμως, να απαντήσουμε στο δεύτερο ερώτημα.

Βέβαια, η απάντηση σε μια τόσο περίπλοκη ερώτηση μπορεί να είναι μόνο μερική και εφεκτική. Αναζητώντας τον λόγο για τον οποίο οι γενικές κοινωνικές στάσεις συνδέονται στενότερα με τις πολιτικές στάσεις σε ορισμένα έθνη παρά σε άλλα, και το γιατί οι πρωτογενείς ομαδικές διασυνδέσεις θεωρούνται κατάλληλες για πολιτική δραστηριότητα σε ορισμένες χώρες αλλά σε άλλες όχι, θα ξεκινήσουμε εξετάζοντας τα πολιτικά χαρακτηριστικά της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, για να δούμε αν υπάρχει κάτι στον τρόπο με τον οποίο ασκείται η πολιτική εκεί που θα εξηγούσε την απουσία χάσματος μεταξύ των πρωτογενών κοινωνικών δομών και στάσεων και του πολιτικού συστήματος.

ΕΝΤΑΣΗ ΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Η κατάσταση του κομματισμού σε ένα έθνος μπορεί να μας βοηθήσει να εξηγήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές σχέσεις συμπλέκονται με το πολιτικό σύστημα. Η ατομική στάση απέναντι στα πολιτικά κόμματα και, σημαντικότερο, απέναντι στους υποστηρικτές των πολιτικών κομμάτων –του ημέτερου και των αντίπαλων– είναι, κατά μία έννοια, το πολιτικά αντίστοιχο των γενικών στάσεων απέναντι στους ανθρώπους. Αν οι γενικές στάσεις προς τις διαπροσωπικές σχέσεις είναι ασύμβατες με πιο συγκεκριμένες στάσεις προς τις σχέσεις με τους ανθρώπους που έχουν μια πολιτική ταμπέλα (όταν ταυτίζονται στο μυαλό του ατόμου είτε ως πολιτικά συμπαθητικοί, είτε ως πολιτικά

θρώπους και προθυμίας για πολιτική συνεργασία. Μια πιθανή απάντηση είναι ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Βρετανία δίνονται ευκαιρίες συμμετοχής σε ομαδικές δραστηριότητες ακόμα και από την παιδική ηλικία. Ο ΜακΚλίλαντ [McClelland] αναφέρει μια μελέτη σε μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Γερμανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αναφέρουν τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους. Οι Αμερικάνοι μαθητές αναφέρουν κατά μέσο όρο πέντε ομαδικές δραστηριότητες (λέσχες, σχολικές εκδόσεις, κοινωνικές συγκεντρώσεις και παρόμοια), ενώ οι Γερμανοί μαθητές αναφέρουν κατά μέσο όρο μία τέτοια δραστηριότητα. Βλ. David McClelland, *The Achieving Society*, Πρίνστον, Νιού Τζέρσι, 1961, σσ. 199-201. Αυτή η πρώτη εμπειρία με τις ομάδες –και υποθέτουμε ότι ξεκινά ακόμη νωρίτερα από το γυμνάσιο– μπορεί να αποτελεί μια σημαντική πηγή συνεργασίας των πολιτών. Βλ. Κεφάλαιο ΧΙ για περαιτέρω εξέταση της πολιτικής κοινωνικοποίησης στην οικογένεια και το σχολείο.

εχθρικοί), τότε αυτό δείχνει ότι δεν υπάρχει συγχώνευση της κοινωνικής δομής με το πολιτικό σύστημα.

Έχουμε ήδη δει πως ο κομματισμός στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία διαφέρει από εκείνον της Γερμανίας, της Ιταλίας και του Μεξικού. Οι δύο πρώτες χώρες έχουν μακρά και σχετικά σταθερή πολιτική εξέλιξη. Τα συστήματά τους έχουν διαχειριστεί προβλήματα μεταβολών και την είσοδο νέων ομάδων στην πολιτική χωρίς να έχουν καταφύγει στη βία. Αν και έχουν υπάρξει και εξακολουθούν να υπάρχουν κομματικές αντιπαραθέσεις, αυτές σπανίως έχουν οδηγήσει στον κατακερματισμό της κοινωνίας με σκληρά ιδεολογικές, κλειστές και ανταγωνιστικές πολιτικές ομάδες. Η απουσία κομματικού κατακερματισμού τις πρόσφατες δεκαετίες αντανakλάται στα δεδομένα μας. Όπως επισημάναμε στο Κεφάλαιο IV, οι ερωτώμενοι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία αναφέρουν σπανιότερα από τις υπόλοιπες τρεις χώρες ότι θεωρούν τους οπαδούς του αντίπαλου πολιτικού κόμματος ακατάλληλους να συμμετάσχουν στις προσίδιες πρωτογενείς ομάδες. Στις απαντήσεις για την αντίδρασή τους στον γάμο του γιου ή της κόρης τους με έναν οπαδό του αντίπαλου κόμματος, οι ερωτώμενοι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία σπανίως είπαν ότι θα αντιτίθεντο σε έναν τέτοιο γάμο και κατά κανόνα υποστήριξαν πως κομματικές αντιλήψεις δεν έχουν θέση σε μια τέτοια κατάσταση. Στην Ιταλία, αντιθέτως, παρατηρήθηκε ένα πολύ υψηλότερο επίπεδο κομματικού ανταγωνισμού, ενώ κάπου στο ενδιάμεσο βρέθηκε η Γερμανία και το Μεξικό.

Μπορεί αυτή η απουσία κομματικού κατακερματισμού να εξηγήσει την τάση πολιτικής συνεργασίας με τους συμπολίτες και τη χρήση άτυπων ομάδων στη διαδικασία πολιτικής επιρροής; Εκ πρώτης όψεως, τα δεδομένα για τη χρήση άτυπων ομάδων στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες και τα δεδομένα του «διακομματικού γάμου» σε αυτές τις χώρες δεν συμβιβάζονται. Υποστηρίξαμε ότι η τάση συγκρότησης πολιτικών ομάδων αντανakλά μια έντονη ανάμειξη των πρωτογενών δομών και της πολιτικής διαδικασίας. Ωστόσο, οι απαντήσεις στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες στο ζήτημα του διακομματικού γάμου, δείχνουν ότι η πολιτική συγγένεια δεν αποτελεί κριτήριο ένταξης σε μια πρωτογενή ομάδα. Αυτό, άλλωστε, λένε όσοι απαντούν ότι δεν έχει σημασία αν το παιδί τους παντρευτεί έναν οπαδό αντίπαλου κόμματος. Και άλλα δεδομένα στη μελέτη μας υπαγορεύουν ότι αυτός ο συνδυασμός –της πεποίθησης ότι η πρωτογενής ομάδα που ανήκει κανείς διατίθεται να τον/την βοηθήσει σε περιόδους πολιτικής πίεσης και της επιθυμίας να μη επιτραπεί στην πολιτική να διαταράξει τις σχέσεις εντός των πρωτογενών ομάδων–, συναντάται σε αυτά τα δύο έθνη. Για παράδειγμα, απαντώντας στο αν υπάρχουν άτομα με τα οποία θα απέφευγαν να συζητήσουν πολιτικά, ο συχνότερος λόγος που δίνουν οι Αμερικανοί και Βρετανοί, που αναφέρουν ότι όντως υπάρχουν τέτοιοι άνθρωποι, είναι ότι η συζήτηση μπορεί να προκαλέσει δυσαρμονία εντός των οικείων πρωτογενών ομάδων: μπορεί να δημιουργήσει περιττές διαφωνίες με φίλους ή συγγενείς. (Στις άλλες χώρες, οι συχνότεροι λόγοι αποφυγής της πολιτικής συζήτησης είναι ότι είναι άχρηστη, ότι οι άλλοι είναι πολύ προκατειλημμένοι, αδαείς ή φανατικοί, ή ότι η συζήτηση μπορεί να φέρει μελαδές.)

Τα δεδομένα μας δείχνουν ότι δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ του τρόπου που αντιλαμβάνονται τη διαθεσιμότητα της πρωτογενούς ομάδας σε περίοδο πολιτικής έντασης και της πεποίθησης ότι η συμμετοχή στην ομάδα δεν πρέπει να εξαρτάται από τις πολιτικές προτιμήσεις ή ότι η ομάδα δεν πρέπει να διαταράσσεται από πολιτικές συγκρούσεις. Απεναντίας, αυτές οι δύο πεποιθήσεις καθιστούν την πρωτογενή ομάδα διαθέσιμη σε καιρό πολιτικής έντασης. Αν τα κριτήρια για την είσοδο στην πρωτογενή ομάδα ήταν από τη φύση τους κομματικά, θα δυσκόλευε η ικανότητα σχηματισμού ομάδων σε καιρό πίεσης. Επιπλέον, η χρησιμότητα της ομάδας θα περιοριζόταν: θα ήταν χρήσιμη μόνο αν οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι που θα ήθελε κανείς να επικοινωνήσει ήταν μέλη του ίδιου πολιτικού κόμματος. Ενώ, αν η πρωτογενής ομάδα είναι ακομματίστη, η χρησιμότητά της είναι γενικότερη. Κατά μία έννοια, η παρέμβαση της πρωτογενούς ομάδας στην πολιτική καθίσταται εφικτή ακριβώς επειδή είναι ακομματίστη.

Πίνακας ΙΧ.6 Τρεις τύποι «τοπικά ικανών» και η τάση τους να δημιουργούν ομάδες, ανά έθνος (μόνο υποστηρικτές των μεγάλων κομμάτων)^α

	Ενάντια στον γάμο με υποστηρικτή/τρια αντίπαλου κόμματος		Υπέρ του γάμου εντός του κομματικού κύκλου, αλλά και όχι ενάντια στον γάμο εκτός		Θεωρούν τα κομματικά κριτήρια άσχετα για την είσοδο στην οικογένεια	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	59 ^γ	(22)	73	(37)	74	(547)
Μεγάλη Βρετανία	26	(42)	44	(55)	44	(476)
Γερμανία	16	(55)	24	(58)	24	(220)
Ιταλία	8	(118)	[21	(14)]	14	(85)
Μεξικό	55	(84)	47	(16)	53	(206)

α. Υπάρχουν πολύ λίγες περιπτώσεις για να ελεγχθεί η εκπαιδευτική βαθμίδα, αλλά η εκπαίδευση έχει μικρή σχέση με αμφότερες τις μεταβλητές - την κοινωνική απόσταση μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και την τάση σχηματισμού άτυπων ομάδων - σε αυτόν τον πίνακα.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

γ. Δηλαδή, το 59 τοις εκατό των τοπικά ικανών που εναντιώνονται στον διακομματικό γάμο αναφέρουν κάποια στρατηγική για τη συγκρότηση ομάδας.

Ο Πίνακας ΙΧ.6 δείχνει τη σύνδεση μεταξύ του κομματικού κατακερματισμού των κοινωνικών σχέσεων (υπολογιζόμενου βάσει του βαθμού που οι ερωτώμενοι αισθάνονται απομακρυσμένοι από τους υποστηρικτές του αντίπαλου κόμματος) και της τάσης των ερωτώμενων να συγκροτούν πολιτικές ομάδες. Οι ερωτώμενοι χωρίζονται σε τρεις τύπους ανάλογα με τον βαθμό αποδοχής της κομματικής πολιτικής συγγένειας ως κριτήριο εισόδου στην πρωτογενή ομάδα - δηλαδή τον βαθμό στον οποίο θεωρούν την

κομματική προσκόλληση ως κριτήριο για την επιλογή συντρόφου από τον γιο ή την κόρη.¹²⁵ Οι τρεις τύποι ερωτώμενων είναι: (1) όσοι εναντιώνονται στον γάμο του γιου ή της κόρης με έναν οπαδό του αντίπαλου κόμματος, (2) όσοι δεν αντιτίθενται, αλλά θα ήταν ευχαριστημένοι αν ο γιος ή η κόρη τους παντρεύονταν έναν υποστηρικτή του κόμματός τους, και (3) όσοι θεωρούν ότι η κομματική προσκόλληση ενός μελλοντικού μέλους της οικογένειας είναι άσχετη. Οι ερωτώμενοι της πρώτης ομάδας προτιμούν έναν κοινωνικό κόσμο σχετικά κλειστό στις διακομματικές επαφές, αντιδρούν αρνητικά σε όσους έχουν άλλες κομματικές ταυτίσεις. Όσοι υπάγονται στη δεύτερη ομάδα δεν εκφράζουν μεν εχθρότητα προς ανθρώπους εκτός του κόμματός τους, πλην όμως είναι θετικά διακείμενοι απέναντι σε ανθρώπους της αυτής κομματικής προτίμησης. Θα τους ικανοποιούσε αν το παιδί τους παντρευόταν κάποιον με όμοια πολιτικά πιστεύω, αλλά δεν θα τους δυσχερατούσε αν παντρευόταν κάποιον με αντίθετες απόψεις. Στην τελευταία ομάδα, έχουμε όσους εκφράζουν αδιαφορία στις κομματικές προτιμήσεις ενός πιθανού οικογενειακού μέλους.¹²⁶

Όπως δείχνει ο Πίνακας ΙΧ.6, ο βαθμός στον οποίο κομματικά κριτήρια θεωρούνται σημαντικά για τη συμμετοχή στην πρωτογενή ομάδα σχετίζεται με την τάση συγκρότησης πολιτικών ομάδων. Ας συγκρίνουμε τη στήλη στα αριστερά (όσοι αντιτίθενται στον διακομματικό γάμο με υποστηρικτή του αντίπαλου κόμματος) με τη στήλη τέρμα δεξιά (όσοι θεωρούν άσχετα τα κομματικά κριτήρια). Σε γενικές γραμμές, όσοι ανήκουν σε «κλειστές» πρωτογενείς ομάδες, με την κομματική έννοια, δεν είναι τόσο πιθανό να σκεφτούν να συνεργαστούν με τους συμπολίτες τους σε περιόδους πολιτικής πίεσης, όσο αυτοί που ανήκουν σε «ανοιχτές» ομάδες. Και σε αυτή την περίπτωση, η σχέση μεταξύ των στάσεων προς τους συμπολίτες και η τάση πολιτικής συνεργασίας με αυτούς εντοπίζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, αλλά και στη Γερμανία και την Ιταλία. Στη Βρετανία για παράδειγμα, το 26 τοις εκατό όσων ανήκουν σε κλειστές πρωτογενείς ομάδες αναφέρουν ότι θα προσπαθούσαν να συνεργαστούν με άλλους σε μια απόπειρα επηρεασμού της κυβέρνησης, σε αντίθεση με το 44 τοις εκατό όσων ανήκουν σε ανοιχτές ομάδες. Και στη Γερμανία τα αντίστοιχα ποσοστά εκείνων που θα συνεργάζονταν στην προσπάθεια να επηρεάσουν τους κυβερνώντες είναι 16 τοις εκατό όσων ανήκουν σε κλειστές πρωτογενείς ομάδες και 24 τοις εκατό όσων οι ομάδες δεν είναι κλειστές.

125. Βλ. Κεφάλαιο V για τη συζήτηση αυτών των ερωτημάτων.

126. Ο Πίνακας ΙΧ.9 δείχνει τις τάσεις προς τον διακομματικό γάμο μεταξύ των υποστηρικτών των δύο μεγαλύτερων κομμάτων σε κάθε έθνος: στην Αμερική, οι ρεπουμπλικάνικες στάσεις προς τον γάμο ενός τέκνου με Δημοκράτη. Στη Βρετανία, οι Συντηρητικοί προς τους Εργατικούς. Στη Γερμανία, οι Χριστιανοδημοκράτες (CDU) προς τους Σοσιαλδημοκράτες (SPD). Στο Μεξικό, οι οπαδοί του PRI προς τους οπαδούς του PAN (Partido Acción Nacional – Κόμμα Εθνικής Δράσης). Και αντιστρόφως, σε κάθε μία περίπτωση. Στην Ιταλία εμπλέκονται τρία κόμματα. Ο Πίνακας ΙΧ.15 δείχνει τις στάσεις των υποστηρικτών του DC προς τον γάμο με κομμουνιστές, καθώς και τις στάσεις των οπαδών του Κομμουνιστικού (PCI) και του Σοσιαλιστικού Κόμματος (PSI) προς τον γάμο με Χριστιανοδημοκράτη (DC).

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι αριθμοί επί των οποίων υπολογίστηκαν τα ποσοστά είναι αρκετά μικροί, αλλά η δι-εθνική ομοιότητα είναι πειστική.

Στην υπόθεσή μας ότι κοινωνικές και πολιτικές στάσεις συνδέονται στενά στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες αλλά όχι στις άλλες χώρες, έχει ενδιαφέρον να προστεθεί ότι ενώ στην Ιταλία και τη Γερμανία δεν υπάρχει σχέση μεταξύ της γενικής στάσης απέναντι στους ανθρώπους και της πολιτικής συνεργασίας, υπάρχει, παρ' όλα αυτά, σε αυτές τις δύο χώρες, μια σχέση μεταξύ των στάσεων προς τους ανθρώπους ως πολιτικά υποκείμενα (δηλαδή, τους ανθρώπους με κομματική ταμπέλα) και της πολιτικής συνεργασίας. Σε αντίθεση με τις γενικές διαπροσωπικές στάσεις, οι πολιτικές διαπροσωπικές στάσεις σχετίζονται με την τάση για συνεργασία στην πολιτική δράση.

Η αποκλίνουσα περίπτωση του Πίνακα ΙΧ.6 είναι το Μεξικό. Εδώ, όσοι ανήκουν σε κλειστές πρωτογενείς ομάδες είναι εξίσου πιθανό να μιλήσουν για συνεργασία με τους συμπολίτες τους με όσους ανήκουν σε ανοιχτές. Δεν μπορεί, φυσικά, να είναι κανείς σίγουρος γιατί συμβαίνει αυτό. Αλλά ο πιθανότερος λόγος είναι πως το Μεξικό είναι ουσιαστικά ένα μονοκομματικό έθνος. Όπου υπάρχει μόνο ένα σημαντικό κόμμα, η εχθρότητα προς τους εκτός του κόμματος δεν μπορεί να έχει πολύ μεγάλη επίδραση στη δυνατότητα συνεργασίας, όσο θα είχε αν υπήρχαν περισσότερα από ένα κόμματα. Αν, για παράδειγμα, το 85 τοις εκατό των Μεξικάνων που υποστηρίζουν κάποιο κόμμα, εκφράσουν υποστήριξη για το μεγάλο κόμμα, το PRI (όπως δείχνουν τα δεδομένα μας) ή εάν το 90 τοις εκατό των ψήφων πάει σε αυτό το κόμμα (όπως δείχνουν τα δεδομένα για τις εκλογές του 1958),¹²⁷ τότε η εχθρότητα προς τους εκτός κόμματος βγάζει εκτός ελάχιστους πιθανούς συνεργάτες. Όπου το σύνολο της κυβέρνησης, τοπικής και εθνικής, ελέγχεται από αυτό το ένα κόμμα και φαίνεται πως θα παραμείνει έτσι επ' αόριστο, οι άτυπες κομματικές ομάδες δεν περιορίζονται στη γενική χρήση τους. Επομένως, ο αντίκτυπος του κομματισμού σε ένα μονοκομματικό έθνος διαφέρει, προφανώς, από αυτόν σε ένα έθνος με ανταγωνιστικά κόμματα με σχετικά μεγάλη υποστήριξη, με κυβερνήσεις σε τοπικό επίπεδο που ελέγχονται από την αντιπολίτευση και όπου η αντιπολίτευση είναι πιθανός διάδοχος και σε εθνικό επίπεδο.

Μια ακόμη πτυχή των δεδομένων στον Πίνακα ΙΧ.6 έχει ενδιαφέρον. Ας αναλογιστούμε τη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι στη μεσαία στήλη –δηλαδή όσοι λένε ότι θα ήταν ικανοποιημένοι αν ένα παιδί τους παντρευόταν έναν υποστηρικτή του κόμματός τους, αλλά που επίσης λένε ότι δεν θα ήταν αντίθετοι στον γάμο με έναν υποστηρικτή του αντίπαλου κόμματος– αναφέρουν ότι θα συνεργάζονταν με τους συμπολίτες τους. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία, τη Γερμανία και την Ιταλία, η συχνότητα με την οποία αυτή η ομάδα αναφέρει ότι χρησιμοποιεί την πρωτογενή ομάδα ως πηγή

127. Αν και το δείγμα μας περιλαμβάνει λίγο περισσότερους από χίλιους Μεξικάνους, τα δεδομένα μας για την υποστήριξη του κόμματος είναι κάπως ακριβέστερα από τα στατιστικά στοιχεία των εκλογών. Τα ψηφοδέλτια στο Μεξικό καταμετρώνται από το κατεστημένο κόμμα, κατά έναν τρόπο που μπορεί να μην είναι εντελώς μη κομματικός.

πολιτικής επιρροής είναι πολύ πιο κοντά (στη Βρετανία και τη Γερμανία, είναι ακριβώς η ίδια) με τη συχνότητα στην οποία αναφέρονται τέτοιες ομάδες από όσους θεωρούν άσχετη την κομματική διασύνδεση (στήλη 3), παρά με τη συχνότητα στην οποία αναφέρονται τέτοιες ομάδες από όσους συμμετέχουν σε πρωτογενείς ομάδες «κλειστές» σε πολιτικούς αντιπάλους (στήλη 1). Αυτή η διάκριση είναι σημαντική, καθώς μας πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα στην ανάλυσή μας για τη σχέση μεταξύ κομματισμού και πολιτικής συνεργασίας. Βοηθά στον προσδιορισμό εκείνου του *τύπου* κομματισμού που εμποδίζει την άτυπη πολιτική συνεργασία. Όσοι λένε ότι θα ήταν ικανοποιημένοι αν ένα παιδί παντρευτεί έναν υποστηρικτή του κόμματός τους, εκφράζουν έναν συναισθηματικό προσανατολισμό προς το δικό τους πολιτικό κόμμα: λένε ότι η κομματική ένταξη δεν είναι εντελώς άσχετη με την ιδιότητα του μέλους της πρωτογενούς ομάδας. Όμως, εφόσον αυτή η θετική σύνδεση με το κόμμα τους δεν σχετίζεται με μια αρνητική αντίδραση στο αντίπαλο κόμμα, η ικανότητά τους να συγκροτούν πολιτικές ομάδες δεν φαίνεται να επηρεάζεται. Ο υποστηρικτής του Συντηρητικού κόμματος που θα χαιρόταν αν το παιδί του παντρευτεί έναν Συντηρητικό, αλλά δεν θα δυσανασχετούσε αν εκείνο παντρευτεί έναν Εργατικό, εμφανίζεται τόσο ελεύθερος να σχηματίσει πολιτικές ομάδες όσο και ο οπαδός του Συντηρητικού κόμματος που δεν θα ήταν ούτε ευχαριστημένος από τον γάμο με έναν Συντηρητικό ούτε δυσαρεστημένος από τον γάμο με έναν Εργατικό.

Δεν είναι ο συναισθηματικός δεσμός με το πολιτικό κόμμα ή η προτίμηση για τους ομοϊδεάτες που εμποδίζουν την ελεύθερη συγκρότηση ομάδων. Μόνο όταν αυτοί οι δεσμοί συνεπάγονται την *απόρριψη* όσων έχουν αντίθετες απόψεις, αναστέλλεται η συγκρότηση ομάδας. Αυτό είναι σημαντικό για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ του θυμικού προσανατολισμού στην πολιτική και της διατήρησης ενός συμμετοχικού πολιτικού συστήματος που δεν εμφορείται από έντονες πολιτικές διαμάχες. Ο έντονος θυμικός προσανατολισμός προς την πολιτική, στον βαθμό που περιλαμβάνει απόρριψη για προσωπικούς λόγους όσων έχουν αντίθετες προτιμήσεις, αποτελεί εμπόδιο στη δραστηριότητα της συνεργατικής επιρροής που συζητείται σε αυτό το κεφάλαιο. Αν όμως ο θυμικός προσανατολισμός είναι «διαχειρίσιμος» –δηλαδή, αν ουσιαστικά περιλαμβάνει αφοσίωση και υπεράσπιση πολιτικών απόψεων, αλλά δεν περιλαμβάνει απόρριψη όσων έχουν αντίθετες προτιμήσεις–, τότε δεν αποτελεί εμπόδιο για την ελεύθερη συγκρότηση πολιτικών ομάδων σε περιόδους πολιτικής έντασης.

Η υπόθεση ότι δεν είναι ο κομματισμός καθαυτός που εμποδίζει την πολιτική συνεργασία, αλλά ο αρνητικός ή εχθρικός κομματισμός, επιβεβαιώνεται επιπροσθέτως με τον χωρισμό των ερωτώμενων βάσει μιας άλλης μέτρησης του κομματισμού: όχι από τη στάση των ατόμων απέναντι σε άλλους με αντίθετες απόψεις, αλλά από το είδος του δεσμού τους με το ίδιο τους το κόμμα. Οι ερωτώμενοι χωρίζονται σε ενεργούς κομματικούς ακτιβιστές (όσοι αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο για λογαριασμό του κόμματός τους), σε υποστηρικτές (όσοι εκφράζουν υποστήριξη αλλά δεν είναι ενεργοί) και σε ακομμάτιστους

(που δεν εκφράζουν υποστήριξη για κανένα πολιτικό κόμμα).¹²⁸ Ο βαθμός στον οποίο ένα άτομο συνδέεται θετικά με κάποιο πολιτικό κόμμα δεν επιδρά ιδιαίτερα στην τάση του να σχετίζεται με ομάδες. Γενικά, οι ακτιβιστές είναι εξίσου πιθανό να χαρακτηρίσουν τις άτυπες ομάδες ως μέσο επιρροής στην πορεία των πολιτικών πραγμάτων, όσο και οι υποστηρικτές του κόμματος ή οι ακομμάτιστοι. Το ότι κάποιος είναι κομματικός –ότι δραστηριοποιείται ή υποστηρίζει ένα πολιτικό κόμμα–, δεν εμποδίζει την ικανότητά του να συνεργάζεται με τους συμπολίτες του. Μόνον όταν ο κομματισμός καθίσταται τόσο έντονος ώστε να συνεπάγεται απόρριψη αντίθετων πολιτικών απόψεων, η κατάσταση του κομματισμού σε μια χώρα περιορίζει την ικανότητα των πολιτών της να συνεργάζονται για τις δημόσιες υποθέσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, προσφέρουν κάποια εξήγηση για το φαινόμενο της συγκρότησης ομάδων, το οποίο παρατήρησε ο Τοκβίλ και πολλοί μετά από αυτόν. Αναζητώντας του λόγους για τους οποίους η πολιτική συνεργασία με τους συμπολίτες μοιάζει ευκολότερη και συχνότερη σε ορισμένες χώρες από ό,τι σε άλλες, εξετάσαμε μια σειρά βασικών κοινωνικών και πολιτικών στάσεων στις πέντε χώρες. Δώσαμε ιδιαίτερη σημασία σε συγκεκριμένες γενικές στάσεις και αξίες που συνδέονται με τις διαπροσωπικές σχέσεις και σε στάσεις που συνδέονται με την κατάσταση του κομματισμού σε αυτές τις χώρες. Έτσι, χρειάστηκε να εξετάσουμε και κάποιες βασικές διαφορές μεταξύ τους.

Στην Ιταλία, τη Γερμανία και το Μεξικό, τα δεδομένα μας δείχνουν ότι υπάρχει χάσμα μεταξύ των πολιτικών στάσεων και των γενικότερων στάσεων προς τις διαπροσωπικές σχέσεις. Όχι μόνο τα επίπεδα διαπροσωπικής εμπιστοσύνης είναι χαμηλά, αλλά και όση διαπροσωπική εμπιστοσύνη εντοπίσαμε δεν σχετίζεται με την προθυμία ή τη δυνατότητα πολιτικής συνεργασίας με τους συμπολίτες. Ούτε όσοι αποτιμούν εξωστρεφή προσωπικά χαρακτηριστικά, όπως το ενδιαφέρον για τους άλλους και η συνεργασία, είναι πιθανότερο από τους υπόλοιπους να σκεφτούν να εμπλακούν σε συνεργατικές πολιτικές δραστηριότητες ως μέσο επηρεασμού της κυβέρνησης. Η πολιτική φαίνεται πως είναι ένας ειδικός τύπος, όπου οι κανόνες και οι στάσεις γενικότερων διαπροσωπικών σχέσεων δεν επικρατούν.

128. Οι ακτιβιστές στη Βρετανία, τη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό αναφέρουν ότι είναι μέλη πολιτικού κόμματος. Οι ενεργά συμμετέχοντες στο κόμμα στις Ηνωμένες Πολιτείες αναφέρουν ότι συμμετείχαν ενεργά σε μια πολιτική εκστρατεία για κάποιο κόμμα. Υποστηρικτές του κόμματος σε όλες τις χώρες είναι όσοι δηλώνουν ότι υποστηρίζουν ή κλίνουν προς ένα συγκεκριμένο κόμμα, αλλά δεν αναφέρουν κάποια δραστηριότητα. Μη κομματικοί είναι όσοι δεν αναφέρουν ότι ούτε υποστηρίζουν ούτε κλίνουν προς κάποιο κόμμα. Οι ερωτώμενοι που αρνούνται να απαντήσουν για κομματικές σχέσεις παραλείπονται από τον πίνακα.

Στην Ιταλία και τη Γερμανία, αυτή η έλλειψη ενσωμάτωσης γενικών κοινωνικών στάσεων και πολιτικών στάσεων εξηγεί, τουλάχιστον εν μέρει, τον έντονο κομματικό κατακερματισμό. Όσοι κουβαλούν τον πολιτικό ανταγωνισμό στην ιδιωτική τους ζωή (και αυτή η αναλογία είναι μεγάλη στη Γερμανία και ακόμα μεγαλύτερη στην Ιταλία, από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες ή τη Βρετανία) σκέφτονται πιο δύσκολα να συνεργαστούν με τους συμπολίτες τους για κάποια πολιτική υπόθεση.

Αυτά τα χαρακτηριστικά των άλλων τριών πολιτικών συστημάτων υπογραμμίζουν το μοτίβο των στάσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, το οποίο φαίνεται πως εξηγεί την τάση των πολιτών τους να συνεργάζονται σε πολιτικά ζητήματα. Σε αυτά τα δύο έθνη, η δυνατότητα ελεύθερης συγκρότησης ομάδων για πολιτικούς σκοπούς σχετίζεται με τη γενική φύση της δέσμευσης των πολιτών τους στα δημόσια πράγματα: είναι «ισορροπημένη» ή «διαχειρίσιμη». Οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί εμπλέκονται στην πολιτική, αλλά η εμπλοκή τους διατηρείται εντός ορίων. Δεν είναι ούτε κοινοτικοί, αποκομμένοι από την πολιτική, ούτε έντονα κομματικοποιημένοι, με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλείται πολιτικός κατακερματισμός. Αυτή η ισορροπία, όπως είπαμε, απαιτείται για μια επιτυχημένη δημοκρατία: πρέπει να εμπλέκεται κανείς στην πολιτική αν είναι να αναπτυχθεί εκείνο το είδος συμμετοχής που είναι απαραίτητο για τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων. Αυτή η εμπλοκή δεν πρέπει να είναι τόσο έντονη που να θέτει τη σταθερότητα σε κίνδυνο.

Η ισορροπία μεταξύ πολιτικής δέσμευσης και αυτονομίας από την πολιτική αποτυπώνεται στα δεδομένα μας όταν πρόκειται για τη σχέση μεταξύ πρωτογενών ομάδων και πολιτικής στην Αμερική και τη Μεγάλη Βρετανία. Από τη μία πλευρά, αυτές οι ομάδες αποτελούν έναν διαθέσιμο στο άτομο πόρο σε καιρούς πολιτικής πίεσης. Είναι ένα μέσο αυξανόμενης επιρροής απέναντι στο κράτος και μείωσης της εξάρτησης από «μαζικούς» πολιτικούς θεσμούς. Επιπλέον, αυτή η ισορροπημένη πολιτική δέσμευση σχετίζεται με την ύπαρξη βασικότερων κοινωνικών αξιών –διάχυτη κοινωνική εμπιστοσύνη και μεγάλη εκτίμηση στη γενναιοδωρία και το ενδιαφέρον για τους άλλους– και στο γεγονός ότι αυτές οι αξίες διαπερνούν το πολιτικό σύστημα. Αυτό το τελευταίο σημείο είναι σημαντικό. Δεν είναι απλώς ότι υπάρχουν πολλοί Αμερικανοί και Βρετανοί που εμπιστεύονται τους συμπολίτες τους: το σημαντικότερο είναι πως αυτή η κοινωνική εμπιστοσύνη επιδρά στην πολιτική εμπιστοσύνη και την προθυμία συνεργασίας. Υποστηρίζουμε πως το πολιτικό σύστημα διαπερνάται από υπερισχύουσες κοινωνικές αξίες.

Αυτοί οι υπερισχύοντες άτυποι κοινωνικοί κανόνες αντανakλώνται στα δεδομένα για τον γάμο μεταξύ ατόμων διαφορετικής κομματικής προτίμησης. Για παράδειγμα, το 90 περίπου τοις εκατό των ερωτώμενων στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία που λέει ότι δεν ενδιαφέρεται αν το παιδί του θα παντρευτεί υποστηρικτή του αντίπαλου κόμματος, λένε, στην πραγματικότητα, πως οι προσωπικές σχέσεις δεν πρέπει να επηρεάζονται από πολιτικές αξίες. Η οικογένεια δεν πρέπει να επιτρέπει τον διαχωρισμό της λόγω κομματικών απόψεων. Δεν είναι ότι οι κομματικές διαφορές δεν έχουν σημασία, αλλά περισσότερο ότι δεν αποτελούν απόλυτες αξίες. Σε συγκεκριμένες κοινωνικές

καταστάσεις επικρατούν άλλες, γενικότερες διαπροσωπικές στάσεις, οι οποίες έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα.

Στη Γερμανία και ιδίως στην Ιταλία, οι πρωτογενείς ομάδες απομονώνονται έτι περαιτέρω από τις δυσαρμονικές πολιτικές σχέσεις που μπορεί να στρεσάρουν την ομάδα. Στην πραγματικότητα, περιμένει κανείς ότι οι πρωτογενείς ομάδες οποιασδήποτε κοινωνίας προστατεύονται από κάποιον κοινωνικό μηχανισμό – αφού η ενσωμάτωση των ομάδων αυτών είναι καίριας κοινωνικής σημασίας. Αλλά στην Ιταλία και τη Γερμανία, αυτές οι ομάδες είναι απομονωμένες από κανόνες που απαγορεύουν την είσοδο σε όσους έχουν αντίθετες πολιτικές απόψεις.¹²⁹ Η πολιτική σύγκρουση είναι πιθανώς τόσο έντονη που η πρωτογενής ομάδα μπορεί να προστατευτεί μόνο με αποκλεισμό πολιτικά αντίθετων προσώπων. Στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες ο κομματισμός έχει μετριοπαθέστερο χαρακτήρα και η πρόκληση για την ενσωμάτωση διχαστικών κομματικών στάσεων αντιμετωπίζεται με λιγότερο δραστικά μέσα. Όσοι έχουν αντίθετες απόψεις επιτρέπεται να μπουν στην πρωτογενή ομάδα ενώ παράλληλα ένα σύνολο κανόνων καθιστούν διαχειρίσιμο τον πιθανό κατακερματισμό, βάζοντας τις ενοποιητικές, πρωταρχικές αξίες της ομάδας πάνω από τις κομματικές και διχαστικές λογικές.

Αυτό δεν σημαίνει ότι η πολιτική δεν έχει σημασία στη Βρετανία και την Αμερική. Οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι έχει σημαντικό ρόλο στη ζωή τους, ενδιαφέρει τον κόσμο, αποτελεί θέμα συζήτησης. Απαντώνται, συχνά, όλα αυτά – συχνότερα, πράγματι, από ό,τι στις άλλες τρεις χώρες. Ωστόσο, η πολιτική «μένει στη θέση της». Οι αξίες που συνδέονται με αυτή είναι υποδεέστερες, με διάφορους τρόπους, από γενικότερες κοινωνικές αξίες· οι τελευταίες κατευνάζουν την πολιτική διαμάχη εντός των δύο χωρών. Έτσι, και πάλι, έχουμε μια «διαχειρίσιμη» ή «ισορροπημένη» εμπλοκή στην πολιτική: μια εμπλοκή όπου δεν αμφισβητείται η ολοκλήρωση και η σταθερότητα του πολιτικού συστήματος.

Σε αυτή τη στενή σχέση μεταξύ των πρωτογενών ομάδων και της πολιτείας, το ένα τροποποιεί το άλλο. Από τη μια πλευρά, ο κομματισμός τείνει να είναι λιγότερο έντονος σε αυτές τις δύο χώρες και αποτελεί μικρότερη αντικειμενική απειλή για τη σταθερότητα των πρωτογενών σχέσεων. Από την άλλη, η αμερικανική και η βρετανική

129. Από την άλλη, δεδομένα για την ψηφοδοσία σε ηπειρωτικές ευρωπαϊκές χώρες, δείχνουν μεγάλο διαχωρισμό εντός της οικογένειας λόγω κομματικών προτιμήσεων. Οι γυναίκες γενικά ψηφίζουν περισσότερο τα χριστιανικά κόμματα, οι άνδρες περισσότερο τα αριστερά. Στις εκλογές για την Γερμανική Bundestag το 1953, για παράδειγμα, το CDU έλαβε 2.200.000 περισσότερες ψήφους από γυναίκες. Ωστόσο, αυτή η διαφορά στην εκλογική συμπεριφορά ανδρών και γυναικών δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ο συγκεκριμένος διαχωρισμός αφορά πολλές οικογένειες. Έχει σημειωθεί ότι στη Γερμανία το μεγαλύτερο μέρος αυτού του γυναικείου πλεονάσματος για τα χριστιανικά κόμματα προέρχεται από γυναίκες ανύπαντρες, χήρες ή διαζευγμένες. (Βλ. Gabriele Bremme, *Die Politische Rolle der Frau In Deutschland*, Γκέτιγκεν, 1956, σ. 98.) Και ο Duverger κάνει ένα παρόμοιο σχόλιο για γυναίκες και το MRP στη Γαλλία. Βλ. Maurice Duverger, *The Political Role of Women*, Παρίσι, 1955, σ. 49 κ.ε. Πιθανώς παρόμοιο μοτίβο να απαντάται και στην Ιταλία.

Σε κάθε περίπτωση, όπως θα συζητήσουμε στο Κεφάλαιο XIV, οι κανόνες για τον γάμο ενός παιδιού με έναν υποστηρικτή του αντίπαλου κόμματος είναι σημαντικότεροι από τη συμπεριφορά στην πράξη.

οικογένεια είναι κάπως πιο «μοντέρνες», πιο συμμετοχικές, πιο εκκοσμιευμένες στα επικοινωνιακά τους μοτίβα και στους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων.¹³⁰ Κατά συνέπεια, είναι ευκολότερο να χειριστούν τον κομματισμό χωρίς να πληγούν. Αυτό που περιγράφουμε σε αυτές τις δύο χώρες αποτελεί μάλλον ένα συνολικό μοτίβο ενισχυμένης εκκοσμίκευσης, που συνεπάγεται μεγάλη ικανότητα για συναισθηματική ουδετερότητα σε όλες τις σχέσεις, έναν προσανατολισμό πολλαπλών αξιών, περισσότερη ανοχή στην ασάφεια. Επιπλέον, μπορεί η αυξημένη εκκοσμίκευση της πολιτικής αγοράς στην Αγγλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά και η παρουσία προστατευτικών μηχανισμών των πρωτογενών ομάδων, να έχουν ως αποτέλεσμα την ανατροφοδότηση, μετριάζοντας τις συγκρούσεις σε επίπεδο κομματικών ελίτ. Δεν είναι τυχαίο ότι το τελετουργικό της χειραψίας μεταξύ νικητή και ηττημένου και η αποστολή συγχαρητηρίου τηλεγραφήματος από τον ηττημένο στον νικητή, αποτελούν καθιερωμένες συνήθειες στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, ενώ σπάνια απαντώνται στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Είναι σχεδόν σαν να έχει γίνει μια συμφωνία μεταξύ της κοινότητας και της πολιτείας. Αν η πρωτογενής ομάδα είναι ανοιχτή στον κομματισμό της πολιτείας, τότε η πολιτεία αφομοιώνει ορισμένες από τις συγκροτητικές ιδιότητες της πρωτογενούς ομάδας. Στη Βρετανία, αυτό αποκτά συμβολικό χαρακτήρα, ουσιαστικά, με την ευρεία αποδοχή της ιερότητας σχεδόν της Βασιλικής Οικογένειας, μια ιερότητα που καθιστά την «κυβέρνηση της Μεγαλειότητάς της» και την «αφοσιωμένη αντιπολίτευση της Μεγαλειότητάς της», μέλη της ίδιας εθνικής οικογένειας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, αυτή η ιδιότητα της οιονεί ιερής κοινότητας εκφράζεται συμβολικά σε διάφορους ρόλους και θεσμούς – τον εθνικό, αντιπροσωπευτικό ρόλο της προεδρίας, τις υπεράνω νόμου συμβολικές ιδιότητες του Συντάγματος, το ειδικό καθεστώς του Ανώτατου Δικαστηρίου και τα παρόμοια.

Αυτό ακριβώς το μίγμα των αξιών της κοινότητας και της πολιτείας στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, αυτό το σύνολο μηχανισμών που μετριάζουν την κεντρόφυγη δυναμική του κομματικού ανταγωνισμού, είναι που δημιουργούν τις απαραίτητες ψυχολογικές συνθήκες για την τάση σχηματισμού άτυπων ομάδων. Η φύση της κομματικής αφοσίωσης και της δέσμευσης στις ομάδες συμφερόντων είναι τέτοια, που το άτομο μπορεί να κινητοποιήσει το δικό του προσωπικό και κοινοτικό δίκτυο σε καταστάσεις πολιτικής πίεσης ή απειλής. Κατά μία έννοια, πρόκειται για το παλαιό «δικαίωμα στην επανάσταση», που θεσμικά νοείται πλέον ως ικανότητα δράσης πέραν της οργανωμένης δημοκρατικής δομής, πρόκειται για την εφεδρική δύναμη του δημοκρατικού πολίτη, που του δίνει το δικαίωμα ανεξάρτητης άσκησης πολιτικής επιρροής.

Έτσι, η «βουή» της ομαδικής δραστηριότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, αυτός ο χαρακτηριστικός τόνος της πολιτικής τους, έχει τις ρίζες του σε ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κοινωνικού συστήματος. Το ότι οι άνθρωποι μπορούν τόσο εύκολα να συνεργάζονται για πολιτικές υποθέσεις βασίζεται στο ότι, παρά τις πολιτικές τους διαφορές, συνδέονται με τους συμπολίτες τους με ένα σύνολο

130. Βλ. Κεφάλαιο XI για τη συζήτηση επί των οικογενειακών μοτίβων στις πέντε χώρες.

διαπροσωπικών αξιών, αυτές δε οι αξίες υπερισχύουν των πολιτικών και μη πολιτικών πτυχών του συστήματος. Μολονότι τα δύο αυτά πολιτικά συστήματα είναι εξαιρετικά «μοντέρνα» –εξαιρετικά διαφοροποιημένα, με επιμέρους λειτουργικές ομάδες συμφερόντων, πολιτικά κόμματα και κυβερνητικούς φορείς–, ενθυλακώνονται, κατά μία έννοια, σε μια «εθνική κοινότητα». Το «σύγχρονο» πολιτικό σύστημα έχει μέσα του σπόρους μεγάλου κατακερματισμού – μεταξύ πολιτικών δομών, κομματικών γραμμών, μεταξύ πολιτείας και κοινωνίας. Αλλά στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, αυτός ο κατακερματισμός αποτρέπεται από τη δύναμη των κοινών κοινωνικών αξιών και στάσεων, που διαπερνούν όλες τις πτυχές της κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ

Συμμετοχή σε οργανώσεις και πολιτική ικανότητα

Μια κουλτούρα πολιτών, όπως υποστηρίζουμε, θεμελιώνεται σε ένα σύνολο μη πολιτικών στάσεων και μη πολιτικών δεσμεύσεων. Πολλές από αυτές τις στάσεις που συζητήσαμε –γενικές στάσεις απέναντι στους άλλους, αίσθηση κοινωνικής εμπιστοσύνης– έχουν ελάχιστο ρητό πολιτικό περιεχόμενο, και πολλές από τις δεσμεύσεις με τις οποίες ασχοληθήκαμε, ειδικά εκείνες προς την πρωτογενή ομάδα, είναι μακριά από το πολιτικό σύστημα. Η εστίασή μας σε αυτό το επίπεδο κοινωνικής δομής δεν σημαίνει ότι μεγαλύτερες, δευτερεύουσες, μη πολιτικές ομάδες (οι εθελοντικές ενώσεις είναι το κύριο παράδειγμα) δεν διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη δημοκρατική πολιτεία. Το αντίθετο: αν και οι πρωτογενείς ενώσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της αίσθησης πολιτικής ικανότητας, αν και αντικατοπτρίζουν μια προϊούσα ικανότητα του πολίτη να συναθροίζει τα αιτήματά του με εκείνα των άλλων, από μόνες τους αποτελούν έναν αδύναμο κρίκο μεταξύ του ατόμου και της πολιτείας. Όπως έχει επισημάνει ο Κόρνχάουζερ [Kornhauser], οι πρωτογενείς ομάδες είναι μικρές και ανίσχυρες συγκριτικά με τους μαζικούς θεσμούς της πολιτικής. Μεγαλύτεροι θεσμοί, αρκετά κοντά στο άτομο ώστε να του επιτρέπουν να συμμετέχει και αρκετά κοντά στο κράτος ώστε να παρέχουν πρόσβαση στην εξουσία, αποτελούν επίσης απαραίτητο μέρος της δημοκρατικής οργάνωσης της κοινωνίας.¹³¹

Οι εθελοντικές ενώσεις είναι το πρωταρχικό μέσο διαμεσολάβησης ατόμου και κράτους. Μέσω αυτών, το άτομο συσχετίζεται αποτελεσματικά και ουσιαστικά με το πολιτικό σύστημα. Αυτές οι ενώσεις τον βοηθούν να αποφύγει το δίλημμα του να είναι είτε κοινοτικός, αποκομμένος από την πολιτική επιρροή, είτε απομονωμένο και ανίσχυρο άτομο, που χειραγωγείται και κινητοποιείται από τους μαζικούς θεσμούς της πολιτικής και της διακυβέρνησης. Η διαθεσιμότητα των πρωτογενών του ομάδων ως πολιτικού πόρου που ενεργοποιείται σε απειλητικές περιόδους, του προσφέρει ένα ενδιάμεσο πολιτικό μέσο. Η συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις τού δίνει ένα πιο δομημένο σύνολο πολιτικών εργαλείων, που προκύπτουν από τα ενδιαφέροντά του.

Αν ο πολίτης είναι μέλος κάποιας εθελοντικής οργάνωσης, εμπλέκεται στον ευρύτερο κοινωνικό κόσμο αλλά εξαρτάται και ελέγχεται λιγότερο από το πολιτικό του σύστημα. Η ένωση της οποίας είναι μέλος εκπροσωπεί τις ανάγκες και τα αιτήματά του ενώπιον των κυβερνητικών οργάνων, τα οποία εξ αυτού του λόγου απέχουν από δραστηριότητες που θα έβλαπταν το άτομο. Επιπλέον, τα μηνύματα των κεντρικών κυβερνητικών αρχών διαμεσολαβούνται από τις ενώσεις που συμμετέχουν τα άτομα, ακριβώς επειδή τα τελευταία τείνουν να ερμηνεύουν επιλεκτικά τα μηνύματα αυτά σύμφωνα με τη συμμετοχή τους σε επιμέρους κοινωνικές συνομαδώσεις –δηλαδή, είναι πιθανό να απορρίπτουν μηνύματα δυσμενή για την ομάδα στην οποία ανήκουν– και επειδή μπορεί επίσης να δέχονται μηνύματα από τις ενώσεις αυτές καθώς σχηματίζονται έτσι

131. William Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1959.

εναλλακτικοί δίαυλοι πολιτικής επικοινωνίας. Πάνω απ' όλα, όμως, από τη σκοπιά του μεμονωμένου μέλους, η ένταξη σε κάποια εθελοντική οργάνωση έχει σημαντικές επιπτώσεις στις πολιτικές του στάσεις. Σε αυτό το κεφάλαιο, θα προσπαθήσουμε να προσδιορίσουμε αυτές τις επιπτώσεις.

Όταν ασχολούμαστε με δεδομένα για τη συμμετοχή σε κάθε είδους ενώσεις (σύλλογοι, οργανώσεις, ομάδες κ.λπ.), πρέπει να εξετάζουμε ένα ακόμη σημείο. Η εν λόγω συμμετοχή μπορεί να υποκρύπτει χαμηλή ατομική συμμετοχή και ικανότητα: οι ενώσεις μπορεί να είναι αρκετά μεγάλες και οι ευκαιρίες συμμετοχής περιορισμένες. Επομένως, η ύπαρξη υψηλής συχνότητας συμμετοχής σε ενώσεις μας λέει περισσότερα για τους πολιτικούς θεσμούς μιας κοινωνίας, παρά για την κατάσταση της ιδιότητας του πολίτη. Για το τελευταίο, θα χρειαστεί να γνωρίζουμε περισσότερα για τη φύση της ιδιότητας του μέλους – πόσο ενεργά είναι τα άτομα στις οργανώσεις τους και τι επιπτώσεις έχει στους ίδιους η συμμετοχή τους.

Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΕ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Η συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις και οργανώσεις είναι πιο διαδεδομένη σε ορισμένες χώρες, παρά σε άλλες. Αυτό αποτυπώνεται στον Πίνακα Χ.1. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, περισσότεροι από τους μισούς ερωτώμενους είναι μέλη κάποιας τέτοιας οργάνωσης.¹³² Στη Βρετανία και τη Γερμανία, κάπως λιγότεροι από τους μισούς είναι μέλη κάποιας οργάνωσης, ενώ στην Ιταλία και το Μεξικό τα ποσοστά είναι 29 τοις εκατό και 25 τοις εκατό, αντίστοιχα.

Σε τι είδους οργανώσεις ανήκουν τα άτομα στις πέντε χώρες; Το φάσμα είναι ευρύ. Αλλά ο Πίνακας Χ.2 συγκεντρώνει μερικούς από τους κύριους τύπους. Σε όλες τις χώρες, οργανώσεις που εκπροσωπούν οικονομικά συμφέροντα –συνδικάτα, επιχειρηματικές οργανώσεις, αγροτικές οργανώσεις και, ίσως, επαγγελματικές ενώσεις– απαντώνται συχνά. Οι κοινωνικές οργανώσεις αναφέρονται από το 10 τοις εκατό ή περισσότερο του δείγματός μας στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, θρησκευτικές, πολιτικές και αδελφότητες και οργανώσεις πολιτών,

132. Τα δεδομένα βασίζονται σε απαντήσεις στην ερώτηση: «Είσαι μέλος κάποιας οργάνωσης τώρα – συνδικαλιστικού ή εργατικού σωματίου, επιχειρηματικές οργανώσεις, κοινωνικές ομάδες, επαγγελματικές ή αγροτικές οργανώσεις, συνεταιρισμούς, αδελφότητες ή ομάδες βετεράνων, αθλητικούς συλλόγους, πολιτικές, φιλανθρωπικές, πολιτών ή θρησκευτικές οργανώσεις ή οποιαδήποτε άλλη οργανωμένη ομάδα; Ποιας;» Ο βαθμός της εθελοντικής συμμετοχής σε ενώσεις εξαρτάται πολύ από τη διατύπωση της ερώτησης και από τον ορισμό που δίνεται στον ερωτώμενο για την εθελοντική ένωση. Η συμπερίληψη των συνδικαλιστικών οργανώσεων, για παράδειγμα, οδηγεί σε κάπως υψηλότερους αριθμούς, από ό,τι έχει βρεθεί σε άλλες μελέτες. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία εδώ δεν είναι το απόλυτο επίπεδο της συμμετοχής σε ενώσεις σε οποιοδήποτε χώρα, αλλά η σχετική θέση των πέντε χωρών. Το σημαντικό, λοιπόν, είναι ότι το ίδιο ερώτημα τέθηκε και στις πέντε χώρες.

αναφέρονται επίσης από το 10 τοις εκατό ή περισσότερο των ερωτώμενων. Ένα σημείο που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι ο βαθμός «πολιτικοποίησης» αυτών των οργανώσεων, δηλαδή ο βαθμός στον οποίο ασχολούνται ανοιχτά με την πολιτική, μάλλον ποικίλλει πολύ. Κάποιες από τις οικονομικές οργανώσεις είναι προφανώς βαθιά πολιτικοποιημένες, κάποιες από τις κοινωνικές μπορεί να είναι εντελώς απολιτικές. Θα επανέλθουμε παρακάτω στις επιπλοκές που έχει αυτό στις πολιτικές στάσεις.

Πίνακας Χ.1 Συμμετοχές σε εθελοντικές ενώσεις ανά χώρα

Χώρα	(%)	(Αρ.)*
Ηνωμένες Πολιτείες	57	(970)
Μεγάλη Βρετανία	47	(963)
Γερμανία	44	(955)
Ιταλία	29	(995)
Μεξικό	25	(1.007)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Πίνακας Χ.2 Συμμετοχή σε διάφορους τύπους οργανώσεων ανά χώρα

Οργάνωση	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Συνδικαλιστική	14	22	15	6	11
Επιχειρηματική	4	4	2	5	2
Επαγγελματική	4	3	6	3	5
Αγροτική	3	0	4	2	0
Κοινωνική	13	14	10	3	4
Φιλανθρωπική	3	3	2	9	6
Θρησκευτική ^α	19	4	3	6	5
Πολιτών-πολιτική	11	3	3	8	3
Συνεργατική	6	3	2	2	0
Βετεράνων	6	5	1	4	0
Αδελφότητα ^β	13				
Άλλο	6	3	9	6	0
Συνολικός αριθμός μελών	57	47	44	30	24
Συνολικός αριθμός ερωτώμενων	970	963	955	995	1.007

α. Αναφερόμαστε εδώ σε οργανώσεις που συνδέονται με την εκκλησία, όχι στις διασυνδέσεις με την εκκλησία καθαυτή.

β. Μόνο στις ΗΠΑ.

Ενδιαφέρουσα είναι και η κατανομή της συμμετοχής σε οργανώσεις. Αν κοιτάξουμε την αναλογία ανδρών και γυναικών που είναι μέλη κάποιας οργάνωσης, βλέπουμε μερικά

εντυπωσιακά αποτελέσματα (βλ. Πίνακα Χ.3). Οι εθνικές διαφορές στον αριθμό των ατόμων που συμμετέχουν σε ενώσεις εξηγούνται, σε μεγάλο βαθμό, από τις διαφορές στο ποσοστό των γυναικών που συμμετέχουν. Έτσι, το υψηλό επίπεδο συμμετοχής στις Ηνωμένες Πολιτείες εξαρτάται ιδιαίτερα από το υψηλό επίπεδο συμμετοχής των γυναικών. Αν ληφθούν υπόψη μόνο οι άνδρες, η συμμετοχή στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν είναι μεγαλύτερη από ό,τι στη Βρετανία ή τη Γερμανία. Είναι, στην πραγματικότητα, εντυπωσιακό το πόσο όμοια είναι η συχνότητα της συμμετοχής των μελών στις τρεις χώρες: περίπου τα δύο τρίτα των ανδρών, σε κάθε μία από τις τρεις χώρες, αναφέρουν τέτοια συμμετοχή. Μεταξύ των γυναικών, από την άλλη, η συμμετοχή στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι σημαντικά μεγαλύτερη από ό,τι στη Βρετανία και περίπου διπλάσια από τη Γερμανία. Στο Μεξικό και την Ιταλία, το επίπεδο συμμετοχής τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών είναι χαμηλότερο. Ωστόσο, παρόμοια σχέση μεταξύ της συχνότητας της συμμετοχής των ανδρών και της συχνότητας συμμετοχής των γυναικών εντοπίζεται σε όλες τις χώρες εκτός των Ηνωμένων Πολιτειών. Δηλαδή, οι άνδρες συμμετέχουν σε εθελοντικές οργανώσεις περίπου δύο έως τρεις φορές περισσότερο από τις γυναίκες. Ως προς τον συμμετοχικό ρόλο των γυναικών, λοιπόν, οι Ηνωμένες Πολιτείες διαφέρουν ουσιαστικά από τις άλλες τέσσερις χώρες, καθώς οι Αμερικανίδες, αν και συμμετέχουν λιγότερο από τους Αμερικάνους σε εθελοντικές ενώσεις, δεν διαφέρουν από τους άνδρες, όπως οι γυναίκες των άλλων χωρών.

Πίνακας Χ.3 Ποσοστό όσων ανήκουν σε κάποια οργάνωση ανά χώρα και φύλο

Χώρα	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	57	(970)	68	(455)	47	(515)
Μεγάλη Βρετανία	47	(963)	66	(460)	30	(503)
Γερμανία	44	(955)	66	(449)	24	(506)
Ιταλία	30	(995)	41	(471)	19	(524)
Μεξικό	24	(1.007)	43	(355)	15	(652)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Ακριβώς όπως οι άνδρες συμμετέχουν περισσότερο σε εθελοντικές ενώσεις, το ίδιο ισχύει και για τα άτομα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αυτό φαίνεται στον Πίνακα Χ.4. Σε όλες τις χώρες βλέπουμε μια απότομη αύξηση των μελών σε οργανώσεις όσο ανεβαίνουμε στην εκπαιδευτική κλίμακα. Μεταξύ της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι εγγραφές είναι πολύ λιγότερες, από ό,τι στην τριτοβάθμια, γεγονός που δηλώνει έναν από τους λόγους της στενής σχέσης μεταξύ εκπαίδευσης και πολιτικής ικανότητας. Η εκπαίδευση έχει σύνθετες επιπτώσεις στην πολιτική ικανότητα. Όχι μόνο το άτομο με υψηλότερη εκπαίδευση

μαθαίνει πολιτικές δεξιότητες στο σχολείο, αλλά είναι επίσης πιθανότερο να συνάψει άλλες, μη πολιτικές σχέσεις, με αποτέλεσμα την ενίσχυση της πολιτικής του ικανότητας. Η εθελοντική συμμετοχή είναι μια μορφή τέτοιας μη πολιτικής συμμετοχής. Το άτομο με χαμηλότερη εκπαίδευση, και επομένως λιγότερες πολιτικές ικανότητες, είναι επίσης λιγότερο πιθανό να συνάψει σχέσεις που θα ανατάσσουν την πολιτική του ικανότητα τα επόμενα χρόνια. Τα δεδομένα, λοιπόν, δείχνουν ότι οι διάφορες λειτουργίες των εθελοντικών ενώσεων αφορούν συχνότερα άτομα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.¹³³

Πίνακας Χ.4 Ποσοστό όσων ανήκουν σε κάποια οργάνωση ανά χώρα και εκπαίδευση

Χώρα	Σύνολο		Πρωτοβάθμια ή χαμηλότερη		Κάποια Δευτεροβ.		Κάποια Πανεπιστ.	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	57	(970)	46	(339)	55	(443)	80	(188)
Μεγάλη Βρετανία	47	(963)	41	(593)	55	(322)	92	(24)
Γερμανία	44	(955)	41	(792)	63	(124)	62	(26)
Ιταλία	30	(995)	25	(692)	37	(245)	46	(54)
Μεξικό	24	(1.007)	21	(877)	39	(103)	68	(24)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Μας ενδιαφέρει ο τρόπος με τον οποίο η εθελοντική συμμετοχή επιδρά στις πολιτικές στάσεις. Αλλά οι τύποι των ενώσεων με τους οποίους έχουμε να κάνουμε είναι πολλοί και διάφοροι, και αναμένουμε διαφορετικά αποτελέσματα από την ένταξη σε διαφορετικούς τύπους οργάνωσης. Ένας τρόπος διαφοροποίησής τους αφορά τον βαθμό ενασχόλησης με δημόσιες υποθέσεις. Ορισμένες από τις ενώσεις είναι καθαρά κοινωνικές, άλλες είναι άμεσα και ανοιχτά πολιτικά στοχοθετημένες. Μπορεί κανείς να υποστηρίξει –και, πράγματι, αυτή είναι μια από τις κύριες υποθέσεις σχετικά με την εθελοντική συμμετοχή– ότι η ιδιότητα μέλους ακόμη και σε μια μη πολιτική οργάνωση επιδρά στις πολιτικές στάσεις. Η εμπειρία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μέσα στην οργάνωση, η ευκαιρία συμμετοχής στις αποφάσεις (εάν προβλέπεται κάτι τέτοιο) και η γενική διεύρυνση των προοπτικών που συντελείται σε οποιαδήποτε κοινωνική δραστηριότητα – όλα αυτά αναμένεται να ενισχύσουν το δυναμικό των ατόμων για πολιτική εμπλοκή και

133. Παρόμοια δεδομένα θα μπορούσαν να παρουσιαστούν για την κατανομή της συμμετοχής όσων ανήκουν σε επαγγελματικές κατηγορίες. Γενικά, το υψηλότερο επαγγελματικό status συνεπάγεται συχνότερη εθελοντική συμμετοχή, αν και η σχέση δεν είναι τόσο στενή όσο με την εκπαίδευση.

δραστηριότητα. Παρ' όλα αυτά, θα περιμέναμε να βρούμε ότι όσες οργανώσεις δραστηριοποιούνται άμεσα με την πολιτική έχουν μεγαλύτερη επίδραση στις πολιτικές προοπτικές των μελών τους.¹³⁴

Δυστυχώς, τα δεδομένα δεν μας επιτρέπουν να διαχωρίσουμε αντικειμενικά τις εθελοντικές οργανώσεις σε διαφορετικούς τύπους, ανάλογα με τον βαθμό της πολιτικής τους στόχευσης. Ξέρουμε, ωστόσο, εάν το ατομικό μέλος θεωρεί πως η οργάνωσή του παίζει ή όχι κάποιο ρόλο στην πολιτική. Οι ερωτώμενοι απάντησαν αν κάποια από τις οργανώσεις που συμμετέχουν «ασχολείται με οποιοδήποτε τρόπο με κυβερνητικές, πολιτικές ή δημόσιες υποθέσεις, όπως για παράδειγμα να παίρνουν θέση ή να συζητούν δημόσια ζητήματα ή να προσπαθούν να επηρεάσουν τις κυβερνητικές αποφάσεις;». Πρέπει να θυμόμαστε ότι αυτή η ερώτηση ανιχνεύει τις αντιλήψεις των ερωτώμενων: αναζητά τον δικό τους ορισμό για τις πολιτικές υποθέσεις. Επιπλέον, πολλά μέλη μπορεί να μη γνωρίζουν τις δραστηριότητες της οργάνωσής τους. Φερ' ειπείν, ένα μέλος μιας ομάδας για τα συμφέροντα των βετεράνων ή για συγκεκριμένα θέματα εξωτερικής πολιτικής μπορεί να κατανοούν την ομάδα τους με κατ' ουσία κοινωνικούς όρους. Αυτά τα δεδομένα, λοιπόν, δεν αντανakλούν απαραίτητα την πραγματική κατάσταση της πολιτικής δραστηριότητας των εθελοντικών ενώσεων. Μας ενδιαφέρει ωστόσο ο αντίκτυπος που έχει στις πολιτικές στάσεις η συμμετοχή σε πολιτικές και μη πολιτικές οργανώσεις, και συνεπώς μας αρκούν αυτά τα δεδομένα που αφορούν τις ατομικές αντιλήψεις για τον πολιτικό ρόλο των οργανώσεων.

Στον Πίνακα X.5 βλέπουμε τη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι στις πέντε χώρες θεωρούν πως οι οργανώσεις τους έχουν κάποια πολιτική επίδραση. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ένας στους τέσσερις περίπου ανήκει σε κάποια οργάνωση που θεωρεί ότι εμπλέκεται στην πολιτική.¹³⁵

134. Ομοίως, τέτοιες οργανώσεις μάλλον θα έχουν μεγαλύτερη επίδραση στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Ακόμα και όσες δεν έχουν ενεργό ρόλο στην πολιτική –δεν πιέζουν για νομοθετικές ρυθμίσεις, δεν έχουν πολιτικά συμφέροντα– μπορεί να παίζουν σημαντικό ρόλο στη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Απλά και μόνο ότι υπάρχουν ως *δυνάμει* πολιτικοί οργανισμοί μπορεί να επηρεάζουν τις αποφάσεις των κυβερνητικών αξιωματούχων, κάτι που δεν θα συνέβαινε αν αυτές οι συγκεκριμένες ομάδες δεν ήταν οργανωμένες. Βέβαια, τηρουμένων των αναλογιών, θα περίμενε κανείς μια ανοιχτά πολιτική ομάδα να έχει μεγαλύτερη επίδραση στις πολιτικές αποφάσεις.

135. Το ότι η συχνότητα που ένα άτομο αναφέρει τη σχέση του με μια πολιτική οργάνωση ποικίλλει ανάλογα με τον ορισμό που το ίδιο δίνει για την πολιτική, αναδεικνύεται από ένα εύρημα των Woodward και Roper: το 31 τοις εκατό του δείγματός τους απάντησε θετικά στην ερώτηση: «Μήπως ανήκεις σε κάποια οργάνωση που μερικές φορές παίρνει θέση για τη στέγαση, τη βελτίωση του τρόπου λειτουργίας της κυβέρνησης, σχολικά προβλήματα ή άλλα δημόσια ζητήματα;». Αντίθετα, το 24 τοις εκατό στο δείγμα μας απάντησε θετικά στην ερώτησή μας. Η διαφορά μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί από τους ερωτώμενούς μας δεν αντιλαμβάνονται τα «σχολικά προβλήματα» ως πολιτικό ζήτημα. Βλέπε Julian L. Woodward και Elmo Roper, «Political Activity of American Citizens», *American Political Science Review*, XLIV (1950), σσ. 872-85.

Το ποσοστό αυτό μειώνεται στο 6 τοις εκατό στην Ιταλία. Αν και οι χώρες διαφέρουν ως προς το ποσοστό του *συνολικού πληθυσμού* που αντιλαμβάνεται ότι κάποια οργάνωσή τους εμπλέκεται σε πολιτικές υποθέσεις (στήλη 1), το ποσοστό των *οργανωμένων μελών* με αυτή την αντίληψη είναι εντυπωσιακά ομοιόμορφο μεταξύ των χωρών (στήλη 2). Με εξαίρεση την Ιταλία, περίπου το ίδιο ποσοστό οργανωμένων μελών σε κάθε χώρα –40 με 45 τοις εκατό– θεωρεί ότι είναι μέρος μιας πολιτικά ενεργούς οργάνωσης. Για το ένα πέμπτο περίπου των Ιταλών και τα δύο πέμπτα περίπου των μελών σε καθεμιά από τις άλλες χώρες, το να είσαι μέλος μιας οργάνωσης συνεπάγεται (από την άποψη της ατομικής ευαισθητοποίησης) στρατολόγηση στο πολιτικό σύστημα.

Πίνακας Χ.5 Όσοι πιστεύουν ότι κάποια από τις οργανώσεις τους εμπλέκεται στις πολιτικές υποθέσεις ανά χώρα

	% επί του συνόλου του πληθυσμού		% επί των οργανωμένων μελών	
Χώρα	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	24	(970)	41	(551)
Μεγάλη Βρετανία	19	(963)	40	(453)
Γερμανία	18	(955)	40	(419)
Ιταλία	6	(995)	20	(291)
Μεξικό	11	(1.007)	46	(242)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ

Πολιτικές και μη πολιτικές οργανώσεις. Τι επίδραση έχει, αν έχει, στις πολιτικές στάσεις η συμμετοχή σε οργανώσεις; Όσοι είναι μέλη κάποιας οργάνωσης έχουν διαφορετική πολιτική προοπτική από όσους δεν είναι; Και η συμμετοχή σε κάποια οργάνωση, πολιτική ή μη, επηρεάζει τις πολιτικές απόψεις των ατόμων; Ή μήπως είναι μόνο η συμμετοχή ειδικά σε πολιτικά οργάνωση που επιδρά στις ατομικές πολιτικές προοπτικές; Οι πολιτικές στάσεις που μας ενδιαφέρουν εδώ είναι όσες σχετίζονται με τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, έτσι όπως την έχουμε ορίσει. Αν η συμμετοχή σε οργανώσεις συμβάλλει στην ανάπτυξη δημοκρατικών πολιτών, θα περιμέναμε πως τα μέλη, σε αντίθεση με όσους δεν είναι μέλη, νιώθουν περισσότερη αυτοπεποίθηση όσον αφορά τη δυνατότητα επηρεασμού της κυβέρνησης, θα είναι πιο ενεργά στην πολιτική, πιο «ανοιχτά» στις πολιτικές τους απόψεις, και γενικά πιο αφοσιωμένα στις δημοκρατικές αξίες.

Ας δούμε πρώτα τη σχέση μεταξύ συμμετοχής σε οργανώσεις και της αίσθησης που έχουν τα άτομα για τη δυνατότητα επηρεασμού των κυβερνώντων. Αυτή η αίσθηση

ικανότητας, όπως προαναφέραμε, είναι μία μείζονα συμπεριφορική μεταβλητή για την κατανόηση της ατομικής πολιτικής πορείας και έχει ιδιαίτερες συνέπειες σε πολλές άλλες σημαντικές πολιτικές στάσεις. Στον Πίνακα Χ.6 βλέπουμε τα ποσοστά των ερωτώμενων που έλαβαν υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας σε σχέση με (1) όσους είναι μέλη οργανώσεων που θεωρούν ότι έχουν πολιτικό αντικείμενο, (2) όσους είναι μέλη μη πολιτικών οργανώσεων, και (3) όσους/ες δεν είναι μέλη καμίας οργάνωσης. Τα αποτελέσματα είναι εντυπωσιακά και αρκετά όμοια μεταξύ των χωρών. Σε όλες τις χώρες, οι ερωτώμενοι που δεν είναι μέλη οργανώσεων βρίσκονται γενικά χαμηλότερα στην κλίμακα σε σύγκριση με τα οργανωμένα μέλη. Και μεταξύ των οργανωμένων μελών, όσοι/ες θεωρούν ότι η οργάνωσή τους εμπλέκεται στην πολιτική τοποθετούνται υψηλότερα στην κλίμακα. Στη Μεγάλη Βρετανία, για παράδειγμα, το 80 τοις εκατό των μελών οργανώσεων με πολιτικό προσανατολισμό έχουν τις τρεις υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας. Το 69 τοις εκατό των μελών μη πολιτικών οργανώσεων ανήκει σε αυτές τις τρεις πρώτες κατηγορίες, ενώ μόνο το 56 τοις εκατό όσων δεν ανήκουν σε καμία οργάνωση κατατάσσεται ψηλά στην κλίμακα. Στην Ιταλία, το 77 τοις εκατό των μελών οργανώσεων με πολιτικό προσανατολισμό βρίσκονται ψηλά στην κλίμακα, σε αντίθεση με το 49 τοις εκατό όσων ανήκουν σε μη πολιτικές οργανώσεις και το 34 τοις εκατό όσων δεν ανήκουν σε καμία.

Τόσο η υποκειμενική ικανότητα όσο και η συχνότητα της συμμετοχής σχετίζονται με το μορφωτικό επίπεδο. Επομένως, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι αυτή η σχέση μεταξύ της ιδιότητας του μέλους και της αίσθησης δυνατότητας επηρεασμού της πορείας της κυβέρνησης επιμένει όταν το μορφωτικό επίπεδο διατηρείται και αυτό σταθερό. Μόνο στους Βρετανούς ερωτώμενους τρίτοβάθμιας εκπαίδευσης συναντάμε την αντιστροφή αυτής της τάσης: όσοι είναι μέλη μη πολιτικής οργάνωσης βρίσκονται ελαφρώς υψηλότερα στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας από τα μέλη πολιτικής οργάνωσης. Το αναμενόμενο μοτίβο, ωστόσο, παραμένει ισχυρό στους Βρετανούς της κατώτερης εκπαιδευτικής ομάδας και στα υπόλοιπα εκπαιδευτικά επίπεδα.

Ο Πίνακας Χ.6 επιβεβαιώνει εντυπωσιακά την υπόθεση για τον αντίκτυπο της εθελοντικής συμμετοχής στις πολιτικές στάσεις. Η συμμετοχή σε ομάδες συνδέεται πράγματι με την αυτοπεποίθηση του πολίτη. Το άτομο που ανήκει σε μία οργάνωση, συγκριτικά με κάποιον/α που δεν ανήκει, αισθάνεται συχνότερα ικανό να επηρεάσει τους κυβερνώντες. Ο πίνακας δείχνει ότι το είδος της οργάνωσης κάνει επίσης τη διαφορά. Όσοι/ες είναι μέλη μιας οργάνωσης με πολιτικό προσανατολισμό αισθάνονται συχνότερα ικανοί/ές στις σχέσεις τους με την κυβέρνηση συγκριτικά με αυτούς που ανήκουν σε μη πολιτική οργάνωση. Αλλά το εντυπωσιακότερο εύρημα είναι η αντίθεση μεταξύ όσων είναι μέλη οργανώσεων τις οποίες δεν αντιλαμβάνονται ως πολιτικές και όσων δεν είναι μέλη καμίας οργάνωσης. Σε όλες τις χώρες, και στα δύο επίπεδα εκπαίδευσης, όσοι είναι μέλη μη πολιτικής οργάνωσης αισθάνονται συχνότερα υποκειμενικά ικανοί, από όσους δεν ανήκουν σε καμία οργάνωση. Αυτό, λοιπόν, επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι εθελοντικές ομάδες και ενώσεις επιτελούν λανθάνουσες πολιτικές λειτουργίες, είτε

αυτές οι οργανώσεις είναι ανοικτά πολιτικές είτε όχι. Τα μέλη μιας οργάνωσης, ακόμα κι αν λένε πως δεν έχει πολιτικό χαρακτήρα, διαθέτουν μεγαλύτερη πολιτική ικανότητα από όσους δεν συμμετέχουν σε κάποια οργάνωση.

Πίνακας Χ.6 Ποσοστό ερωτώμενων με την υψηλότερη βαθμολογία στην υποκειμενική ικανότητα^α μεταξύ των μελών πολιτικών και μη πολιτικών οργανώσεων, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερη						Δευτεροβάθμια ή περισσότερη					
	Μέλος πολιτικής οργάνωσης		Μέλος μη πολιτικής οργάνωσης		Μη μέλος		Μέλος πολιτικής οργάνωσης		Μέλος μη πολιτικής οργάνωσης		Μη μέλος		Μέλος πολιτικής οργάνωσης		Μέλος μη πολιτικής οργάνωσης		Μη μέλος	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	79	(228)	70	(322)	54	(418)	65	(91)	60	(163)	46	(263)	87	(137)	81	(160)	68	(156)
Μεγάλη Βρετανία	80	(193)	69	(157)	56	(510)	83	(97)	61	(144)	52	(352)	74	(86)	77	(112)	62	(148)
Γερμανία	60	(172)	52	(246)	37	(534)	59	(137)	48	(184)	34	(471)	94	(32)	65	(63)	57	(55)
Ιταλία	77	(56)	49	(234)	34	(701)	68	(25)	45	(148)	29	(519)	85	(31)	55	(85)	48	(183)
Μεξικό	57	(103)	45	(139)	33	(765)	54	(79)	40	(101)	33	(697)	64	(24)	58	(36)	46	(67)

α. Π.χ., όσοι έλαβαν τρεις υψηλές βαθμολογίες στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Παρόμοιο μοτίβο εμφανίζεται και σχετικά με την πολιτική συζήτηση. Μέλη οργανώσεων με πολιτικό προσανατολισμό αναφέρουν συχνότερα ότι συζητούν πολιτικά. Μοιάζει αναμενόμενο και παρουσιάζεται και στις πέντε χώρες και στα δύο μορφωτικά επίπεδα (εξαιρουμένων των μεξικάνων με ανώτατη εκπαίδευση, όπου συναντάμε μια μικρή αντιστροφή). Όπως και με τα δεδομένα για την υποκειμενική ικανότητα, όσοι είναι μέλη μη πολιτικών οργανώσεων αναφέρουν συχνότερα ότι συζητούν πολιτικά, από τα μη μέλη. Έτσι, στη Γερμανία: το 88 τοις εκατό όσων ανήκουν σε κάποια πολιτική οργάνωση συζητούν πολιτικά, σε αντίθεση με το 70 τοις εκατό όσων συμμετέχουν σε μη πολιτικές οργανώσεις. Αυτά τα δύο ποσοστά έρχονται σε αντίθεση με το ποσοστό της συχνότητας τέτοιων συζητήσεων μεταξύ των μη μελών: 47 τοις εκατό. Η εθελοντική συμμετοχή σε οργανώσεις, προφανώς, ακόμα κι όταν είναι προδήλως μη πολιτική, είναι ένας παράγοντας που αυξάνει τις πιθανότητες το άτομο να αποκτήσει την αίσθηση ότι δύναται να συμμετέχει στην πολιτική, αλλά και να συμμετέχει πράγματι σε πολιτικές συζητήσεις.

Η εν λόγω συμμετοχή φαίνεται επίσης να διευρύνει τις ατομικές πολιτικές απόψεις. Αν συγκρίνουμε μέλη οργανώσεων με πολιτικό προσανατολισμό, μέλη μη πολιτικών οργανώσεων και μη μέλη, ανάλογα με την προθυμία τους να εκφράσουν γνώμη σε διάφορα

πολιτικά ζητήματα, βλέπουμε ότι τα μέλη πολιτικών οργανώσεων είναι πιθανότερο να εκφράσουν ένα μεγάλο εύρος πολιτικών απόψεων, ενώ τα μέλη μη πολιτικών οργανώσεων και όσοι δεν είναι μέλη ακολουθούν αναλόγως. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, το 68 τοις εκατό των μελών κάποιας οργάνωσης με πολιτικό προσανατολισμό απάντησε και στις έξι ερωτήσεις που χρησιμοποιήσαμε για να μετρήσουμε το εύρος της γνώμης, σε αντίθεση με το 36 τοις εκατό όσων είναι μέλη μη πολιτικών οργανώσεων και το 20 τοις εκατό όσων δεν είναι μέλη καμίας οργάνωσης.¹³⁶

Η συμμετοχή σε οργανώσεις, πολιτικές ή μη, σχετίζεται, επομένως, με επαυξημένη πολιτική ικανότητα και δραστηριότητας του ατόμου.¹³⁷ Το μέλος, σε αντίθεση με το μη μέλος, προσεγγίζει περισσότερο ό,τι αποκαλέσαμε «δημοκρατικό πολίτη». Είναι ικανός, δραστήριος και ανοιχτός στις απόψεις του.

Ενεργητική και παθητική συμμετοχή. Ένας λόγος που η συμμετοχή σε οργανώσεις αναμένεται να επηρεάσει την πολιτική ικανότητα και δραστηριότητα είναι ότι τα μέλη τέτοιων οργανώσεων εκπαιδεύονται με τη συμμετοχή τους σε αυτές και αυτή η εκπαίδευση μεταφέρεται στην πολιτική σφαίρα. Σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, το μέλος μιας οργάνωσης έχει περισσότερες ευκαιρίες να συμμετέχει ενεργά εντός της οργάνωσης από ό,τι στο ευρύτερο πολιτικό σύστημα. Οι οργανώσεις είναι, κατά μία έννοια, μικρά πολιτικά συστήματα και τόσο οι δεξιότητες συμμετοχής όσο και η προσδοκία συμμετοχής αυξάνουν τις ικανότητες του ατόμου έναντι του πολιτικού συστήματος. Επιπλέον –και αυτό είναι ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα της συμμετοχής σε εθελοντικές οργανώσεις–, η εκπαίδευση εντός αυτών σημαίνει ότι υπάρχουν εναλλακτικοί δίαυλοι στρατολόγησης στην πολιτική. Αν δεν υπήρχαν εκεί ευκαιρίες συμμετοχής, όλη αυτή η εκπαίδευση θα πραγματοποιούνταν εντός του πολιτικού συστήματος και θα κυριαρχούνταν από τους γενικότερους κανόνες του συστήματος. Η ύπαρξη εναλλακτικών καναλιών σημαίνει ότι η στρατολόγηση στην πολιτική δραστηριότητα δεν θα ελέγχεται τόσο στενά από τις κατεστημένες ελίτ. Συνεπώς, η συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις οδηγεί σε μεγαλύτερο πλουραλισμό.

Ωστόσο δεν μπορούμε να συναγάγουμε ότι η συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις συνεπάγεται απαραίτητα την ενεργό συμμετοχή ενός εκάστου μέλους. Πολλές από αυτές τις οργανώσεις είναι μεγάλες και πολύπλοκες· και για το μεμονωμένο μέλος ίσως να είναι τόσο μεγάλες και πολύπλοκες, όσο τα απομακρυσμένα κέντρα εξουσίας σε εθνικό επίπεδο. Πολλές από αυτές τις οργανώσεις ελέγχονται κεντρικά αφήνοντας ελάχιστο χώρο για ατομική πρωτοβουλία έτσι ώστε η ιδιότητα του μέλους να προσφέρει ελάχιστη προπαίδεια για πολιτική συμμετοχή. Ένα μέλος μιας μεγάλης, κεντρικά οργανωμένης συνδικαλιστικής οργάνωσης, για παράδειγμα, μπορεί να αισθάνεται ότι συμμετέχει

136. Βλ. Κεφάλαιο II για τις συγκεκριμένες ερωτήσεις.

137. Η σχέση της συμμετοχής σε ομάδα και της πολιτικής επάρκειας και δραστηριότητας αναφέρεται και σε μελέτες που διεξάγονται από το Survey Research Center και άλλες κοινοτικές μελέτες. Βλ. Robert E. Lane, *Political Life*, σ. 188.

παθητικά στην οργάνωσή του, όπως και ένας υποτακτικός σε ένα μεγάλο, αυταρχικό έθνος. Και, πράγματι, μπορεί η φωνή του μετά βίας να ακούγεται.

Για να ανιχνευθεί ο αντίκτυπος της εθελοντικής συμμετοχής στις πολιτικές στάσεις, επομένως, είναι σημαντικό να δούμε τον βαθμό στον οποίο τα άτομα αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στις οργανώσεις τους. Ο αριθμός των καταγεγραμμένων μελών δεν μας λέει τίποτα ουσιαστικό. Για να εκτιμήσουμε τον βαθμό στον οποίο η συμμετοχή σε ομάδα περιλαμβάνει ενεργό συμμετοχή, οι ερωτώμενοι που ανέφεραν ότι είναι μέλη ερωτήθηκαν αν έχουν ενεργό ρόλο στην οργάνωσή τους: συγκεκριμένα, αν είχαν ποτέ κάποια επίσημη θέση, υψηλή ή χαμηλή, σε τοπικό παράρτημα της οργάνωσης ή και κεντρικά.

Τα δεδομένα (βλ. Πίνακα Χ.7) φανερώνουν εντυπωσιακές διαφορές μεταξύ των χωρών από ό,τι τα στοιχεία για τη συμμετοχή εν γένει. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 26 τοις εκατό των ερωτώμενων αναφέρει ότι κατείχε κάποια τέτοια θέση σε οργάνωση. Στη Βρετανία, το ποσοστό, αν και χαμηλότερο (13 τοις εκατό), είναι σημαντικά υψηλότερο από τις άλλες χώρες (7 έως 8 τοις εκατό). Αυτό δείχνει ότι η επίδραση των εθελοντικών ενώσεων στη φύση της ιδιότητας του πολίτη διαφέρει σημαντικά από τη μια χώρα στην άλλη. Σε ορισμένες χώρες υπάρχει μια σχετικά μεγάλη ομάδα ατόμων που συμμετέχουν περισσότερο ή λιγότερο ενεργά στη λήψη αποφάσεων εντός των εθελοντικών ενώσεων. Αλλού, η ιδιότητα του μέλους της οργάνωσης είναι λίγο-πολύ τυπική χωρίς ιδιαίτερες ευκαιρίες συμμετοχής. Οι οργανώσεις στις οποίες δίνονται ευκαιρίες στο άτομο να συμμετέχει ενεργά είναι εξίσου σημαντικές για την ανάπτυξη της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη όσο και οι εθελοντικές οργανώσεις γενικά.

Πίνακας Χ.7 Ερωτώμενοι που έχουν υπηρετήσει σε επίσημες θέσεις σε οργανώσεις ανά χώρα

Χώρα	Ποσοστό επί του γενικού πληθυσμού		Ποσοστό οργανωμένων μελών	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	26	(970)	46	(551)
Μεγάλη Βρετανία	13	(963)	29	(453)
Γερμανία	7	(955)	16	(419)
Ιταλία	7	(995)	23	(291)
Μεξικό	8	(1.007)	34	(242)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Αυτές οι εκτιμήσεις προσθέτουν έναν ακόμη κρίκο στη συζήτησή μας για τη φύση της συμμετοχής στις πέντε χώρες. Ειδικότερα, παραπέμπουν σε μια έντονη διάκριση μεταξύ της φύσης της συμμετοχής στη Γερμανία αφενός, της Μεγάλης Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών αφετέρου. Και οι τρεις χώρες έχουν σχετικά υψηλά επίπεδα

συμμετοχής σε οργανώσεις, ειδικά στους άνδρες. Ωστόσο, οι διαφορές είναι έντονες στις αναλογίες των μελών που συμμετέχουν ενεργά (όπως μετρούνται από το αν κατείχαν ποτέ επίσημη θέση ή όχι). Αν κοιτάξουμε τη δεύτερη στήλη του Πίνακα Χ.7 (το ποσοστό των μελών που κατείχαν κάποια επίσημη θέση), βλέπουμε ότι το 46 τοις εκατό των Αμερικανών και το 29 τοις εκατό των Βρετανών μελών κατείχαν κάποια επίσημη θέση σε κάποια από τις οργανώσεις τους, ενώ μόνο το 16 τοις εκατό των Γερμανών έχει κάποια εμπειρία ενεργούς συμμετοχής. (Στην πραγματικότητα, το ποσοστό των ενεργών μελών είναι χαμηλότερο στη Γερμανία απ' ό,τι στο Μεξικό ή την Ιταλία – αν και στις δύο τελευταίες έχουμε πολύ μικρότερο αριθμό μελών.) Εδώ και πάλι αντανakλάται πως η τάση για συμμετοχή στη Γερμανία είναι διαδεδομένη, αλλά όχι ισχυρή. Τείνει να είναι τυπική και περιλαμβάνει ελάχιστη άμεση ατομική δέσμευση και δραστηριότητα. Οι τυπικές οργανώσεις στη Γερμανία, όπως και αυτές στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, είναι ευρέως διαδεδομένες και σημαντικές στη διαμόρφωση δημόσιων πολιτικών. Όμως διαφέρουν ως προς τον βαθμό στον οποίο παρέχουν ευκαιρίες στα μέλη τους να συμμετέχουν στις αποφάσεις. Για άλλη μια φορά διαπιστώνουμε ότι στη Γερμανία οι δομές ενός δημοκρατικού συστήματος είναι καλά ανεπτυγμένες, αλλά δεν παίζουν ακόμη σημαντικό ρόλο στις προοπτικές και τη συμπεριφορά των πολιτών. Είναι στοιχεία μιας δημοκρατικής πολιτικής δομής και δεν έχουν ακόμη αφομοιωθεί σε μια δημοκρατική πολιτική κουλτούρα.

Πίνακας Χ.8 Μέλη οργανώσεων που έχουν καταλάβει επίσημες θέσεις ανά χώρα και φύλο

Χώρα	Σύνολο		Ανδρες		Γυναίκες	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	46	(551)	41	(309)	52	(242)
Μεγάλη Βρετανία	29	(453)	32	(304)	22	(149)
Γερμανία	13	(419)	18	(298)	9	(121)
Ιταλία	23	(291)	24	(139)	19	(98)
Μεξικό	34	(242)	43	(146)	18	(96)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Οι διαφορές στη συχνότητα συμμετοχής σε οργανώσεις έχουν σημασία όταν αναρωτιόμαστε ποια μέλη είναι πιθανό να είναι ενεργά. Σε γενικές γραμμές, τα δεδομένα στους Πίνακες Χ.8 και Χ.9 δείχνουν ότι οι άνδρες και όσοι έχουν ανώτερη εκπαίδευση είναι πιθανότερο να είναι ενεργοί από ό,τι οι γυναίκες και όσα μέλη έχουν χαμηλότερο

μορφωτικό επίπεδο. Συναντάμε μια εξαίρεση στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου οι γυναίκες μέλη οργανώσεων είναι πιθανότερο να συμμετέχουν ενεργά συγκριτικά με τους άνδρες.¹³⁸

Πίνακας Χ.9 Μέλη οργανώσεων που έχουν καταλάβει επίσημες θέσεις ανά χώρα και εκπαίδευση

Χώρα	Σύνολο		Πρωτοβ. ή λιγότερη		Κάποια δευτεροβ.		Κάποια πανεπιστ.	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	46	(551)	31	(156)	44	(245)	64	(150)
Μεγάλη Βρετανία	29	(453)	23	(241)	31	(176)	64	(22)
Γερμανία	16	(419)	12	(321)	24	(79)	38	(16)
Ιταλία	23	(291)	13	(173)	36	(91)	38	(26)
Μεξικό	33	(242)	30	(181)	39	(44)	52	(17)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι το γερμανικό μοτίβο στη συχνότητα συμμετοχής, μαζί με τη σπάνια συμμετοχή εντός των οργανώσεων, είναι σχετικά όμοιο σε όλες τις γερμανικές υποομάδες. Αν και οι Γερμανοί άνδρες είναι μέλη οργανώσεων εξίσου συχνά όσο και οι βρετανοί ή οι Αμερικανοί, και μολονότι οι Γερμανοί συγκεκριμένων εκπαιδευτικών ομάδων είναι μέλη εξίσου συχνά όσο οι Βρετανοί ή οι Αμερικανοί ομόλογοί τους, σε καμία υποομάδα στους Πίνακες Χ.8 ή Χ.9 δεν βρίσκουμε Γερμανούς ερωτώμενους εξίσου συχνά ενεργούς εντός των οργανώσεων τους όσο οι Αμερικανοί και οι βρετανοί. Ας συγκρίνουμε, για παράδειγμα, τους άνδρες ερωτώμενους στις τρεις χώρες. Οι Γερμανοί είναι εξίσου πιθανό με τους Βρετανούς ή τους Αμερικανούς να είναι μέλη εθελοντικών ενώσεων: τα ποσοστά που αναφέρουν ότι είναι μέλη είναι 68 τοις εκατό στις Ηνωμένες Πολιτείες και 66 τοις εκατό στη Βρετανία και τη Γερμανία. Από την άλλη, το 41 τοις εκατό των Αμερικανών και το 32 τοις εκατό των βρετανών ανδρών μελών αναφέρουν ότι έχουν δραστηριοποιηθεί στις οργανώσεις τους, ενώ μόνο το 18 τοις εκατό των Γερμανών αναφέρει τέτοιου είδους συμμετοχή. Παρόμοιες αντιθέσεις εντοπίζουμε

138. Παρόμοια σχέση εντοπίζεται και στη μελέτη του John C. Scott, («Membership and participation in Voluntary Associations», *American Sociological Review*, XXII [1957], σσ. 315-26), ο οποίος βρήκε ότι άνδρες σε πόλη της Νέας Αγγλίας ήταν πιθανότερο να ανήκουν σε οργανώσεις από ό,τι γυναίκες. Όμως, μεταξύ των μελών οργανώσεων, οι γυναίκες ήταν πιθανότερο να είχαν επίσημη θέση συγκριτικά με τους άνδρες. Ένας λόγος για αυτή την παρατήρηση μπορεί να είναι το μικρότερο μέγεθος των οργανώσεων στις οποίες συμμετέχουν γυναίκες.

και στον Πίνακα Χ.9 μεταξύ των διαφόρων εκπαιδευτικών ομάδων, οι οποίες παρατηρούνται και στις επιμέρους επαγγελματικές κατηγορίες.

Η έκταση στην οποία η εθελοντική συμμετοχή περιλαμβάνει κάποιο είδος ενεργού συμμετοχής διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα, αλλά και εντός εκάστης χώρας μεταξύ των δύο φύλων και ατόμων διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου. Δεν αναλαμβάνουν όλα τα μέλη ενεργό ρόλο στην οργάνωσή τους. Επιπλέον, ο βαθμός στον οποίο ένα άτομο δραστηριοποιείται στην οργάνωση σχετίζεται με τις πολιτικές του προοπτικές, όπως φαίνεται ξεκάθαρα στον Πίνακα Χ.10. Χρησιμοποιήσαμε πάλι την κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας για τη μέτρηση αυτής της σχέσης (αν και οι μετρήσεις της πολιτικής δραστηριότητας θα έδιναν παρόμοια αποτελέσματα). Τα μέλη οργανώσεων με ενεργές θέσεις είναι πιθανότερο σε σύγκριση με τα υπόλοιπα να λάβουν υψηλή βαθμολογία. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, το 76 τοις εκατό των ερωτώμενων που δηλώνουν ενεργή συμμετοχή βαθμολογούνται στις τρεις πρώτες κατηγορίες της κλίμακας υποκειμενικής ικανότητας, σε αντίθεση με το 48 τοις εκατό των πιο παθητικών μελών. Ωστόσο, ακόμη και η παθητική συμμετοχή, σε σύγκριση με τη μη συμμετοχή, συνδέεται με αυξημένη αίσθηση πολιτικής ικανότητας. Ενώ το 48 τοις εκατό των παθητικών μελών βαθμολογούνται στις τρεις πρώτες κατηγορίες της κλίμακας υποκειμενικής ικανότητας, μόνο το 34 τοις εκατό όσων δεν είναι μέλη βρίσκεται στα υψηλότερα επίπεδα. Και το μοτίβο της Ιταλίας επαναλαμβάνεται σε όλες τις χώρες για τα άτομα όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων, για άντρες και γυναίκες. Προφανώς, και ο τύπος της οργάνωσης στον οποίο συμμετέχει κανείς και ο βαθμό συμμετοχής σχετίζονται με τις πολιτικές του στάσεις. Ωστόσο, από μόνη της η εθελοντική συμμετοχή σε οργανώσεις φαίνεται πως καταλείπει επιπτώσεις στην πολιτική ικανότητα και δράση. Το παθητικό μέλος και το ενεργητικό μέλος μη πολιτικών οργανώσεων εξακολουθούν να διαφέρουν από όσους δεν αναφέρουν κάποια συμμετοχή σε ομάδα οιοδήποτε είδους.¹³⁹

Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με την παραδοχή της θεωρίας της μαζικής κοινωνίας ότι η ύπαρξη εθελοντικών ενώσεων αυξάνει το δημοκρατικό δυναμικό μιας κοινωνίας. Η δημοκρατία εξαρτάται από τη συμμετοχή των πολιτών και είναι ξεκάθαρο ότι η συμμετοχή σε οργανώσεις είναι άμεσα συνδεδεμένη με την πολιτική συμμετοχή. Το

139. Το 1948, η αμερικανική στρατιωτική κυβέρνηση στη Γερμανία διεξήγαγε έρευνα στη γερμανική νεολαία για να αξιολογήσουν πόσο αποτελεσματικές είναι οι νεοσχηματισμένες οργανώσεις νεολαίας για την εγχάραξη δημοκρατικών στάσεων. Βρήκαν πως υπήρχε μικρή διαφορά μεταξύ των μελών λεσχών και των μη μελών στην υιοθέτηση δημοκρατικών στάσεων. Για παράδειγμα, το 58 τοις εκατό των νέων που ήταν μέλη λεσχών και το 55 τοις εκατό των μη μελών πίστευε πως ήταν καλύτερα η λέσχη να έχει έναν αρχηγό εκλεγμένο κατά πλειοψηφία, αντί για διορισμένο. Αντιθέτως, το 72 τοις εκατό των μελών λέσχης, των οποίων οι ηγέτες ήταν εκλεγμένοι, προτιμούσε τις εκλογές για αρχηγό, σε σύγκριση με το 48 τοις εκατό των μελών λέσχης των οποίων οι ηγέτες είχαν διοριστεί. Προφανώς, η φύση της δομής των αρχών στις λέσχες νεολαίας είχε μεγαλύτερη επίδραση στις στάσεις τους από ό,τι το καθαυτό γεγονός της συμμετοχής τους. Βλ. Office of Military Government for Germany (US), Opinion Survey Report No. 99, 5 Μαρτίου 1948, «A Report on German Youth». Η έρευνα για τη νεολαία έγινε με 2.337 συνεντεύξεις σε νέους από 10 έως 25 ετών.

μέλος μιας οργάνωσης είναι πιθανώς ένας πολίτης με αυτοπεποίθηση, αλλά και ενεργός. Μπορούμε, όμως, να προσδιορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τον αντίκτυπο που έχουν διάφοροι τύποι οργανωσιακής συμμετοχής στην πολιτική ικανότητα.

Πίνακας Χ.10 Ποσοστά ερωτώμενων που βαθμολογούνται υψηλότερα την κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας^α και βαθμός δραστηριότητάς τους σε οργανώσεις, ανά χώρα και εκπαιδευτική βαθμίδα

Χώρα	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερη						Δευτεροβάθμια ή περισσότερη					
	Ενεργό μέλος		Παθητικό μέλος		Μη μέλος		Ενεργό μέλος		Παθητικό μέλος		Μη μέλος		Ενεργό μέλος		Παθητικό μέλος		Μη μέλος	
	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες																		
Μεγάλη Βρετανία	82	(253)	66	(298)	54	(418)	68	(98)	55	(166)	46	(263)	85	(165)	80	(132)	69	(156)
Γερμανία	84	(130)	69	(320)	55	(510)	86	(56)	66	(184)	52	(352)	84	(69)	73	(127)	62	(148)
Ιταλία	72	(65)	55	(353)	37	(534)	69	(39)	50	(282)	35	(471)	80	(25)	74	(69)	55	(55)
Μεξικό	76	(66)	48	(224)	34	(701)	53	(32)	44	(150)	29	(519)	74	(43)	56	(73)	49	(183)
Έθνος	68	(83)	42	(159)	33	(765)	63	(56)	39	(124)	32	(697)	76	(27)	49	(33)	46	(67)

α. Δηλαδή, όσοι έλαβαν τις τρεις μεγαλύτερες βαθμολογίες στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Η συμμετοχή σε οργανώσεις με *πολιτικό προσανατολισμό* οδηγούν σε μεγαλύτερη πολιτική ικανότητα, από ό,τι η συμμετοχή σε μη πολιτικές οργανώσεις, και η *ενεργός* συμμετοχή σε οργανώσεις έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο στην πολιτική ικανότητα, από την παθητική συμμετοχή. Αυτό το γεγονός έχει σημασία διότι εξηγεί τα διαφορετικά αποτελέσματα της συμμετοχής σε οργανώσεις μεταξύ των χωρών. Ο Λίπσετ, με δεδομένα από διάφορες έρευνες, επισημαίνει ότι η συχνότητα της εθελούσιας συμμετοχής σε οργανώσεις είναι τόσο μεγάλη σε σταθερές δημοκρατίες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Βρετανία και η Σουηδία, όσο και στις σχετικά λιγότερο σταθερές δημοκρατίες της Γερμανίας και της Γαλλίας – ένα εύρημα που φαίνεται να αντιβαίνει την παραδοχή ότι σταθερή δημοκρατία και συμμετοχή σε οργανώσεις συσχετίζονται.¹⁴⁰ Τα δεδομένα μας για τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία επιβεβαιώνουν ότι τα ποσοστά συμμετοχής είναι παρόμοια. Αλλά τα ευρήματά μας δείχνουν, επιπλέον, ότι η συμμετοχή σε οργανώσεις μπορεί να έχει πολύ διαφορετικές επιπτώσεις μεταξύ των τριών χωρών. Στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, η συμμετοχή περιλαμβάνει πολύ συχνότερα ενεργή συμμετοχή εντός της οργάνωσης, από ό,τι στη Γερμανία, όπου σχετικά λίγα μέλη συμμετέχουν ενεργά. Και, όπως δείχνουν ακόμα περαιτέρω τα δεδομένα μας, ο βαθμός δραστηριότητας μέσα στην οργάνωση επιδρά στις πολιτικές στάσεις. Το ενεργό μέλος είναι πιθανότερο να είναι ο ικανός δημοκρατικός πολίτης.¹⁴¹

140. Βλ. Lipset, *Political Man*, σ. 67.

141. Δεν έχουμε συγκρίσιμα δεδομένα για τη Σουηδία ή τη Γαλλία, οι άλλες δύο χώρες που αναφέρει ο

Πολλαπλή συμμετοχή. Μία επιπλέον πτυχή της συμμετοχής σε οργανώσεις πρέπει να ληφθεί υπόψη για να ολοκληρώσουμε την εικόνα μας για τα διαφορετικά μοτίβα συμμετοχής και τον αντίκτυπό τους στη διαμόρφωση πολιτικών στάσεων στις επιμέρους χώρες. Πρόκειται για τον αριθμό των οργανώσεων στους οποίους συμμετέχουν τα άτομα. Αν στραφούμε απλώς στη συχνότητα της συμμετοχής σε ομάδες μεταξύ των χωρών, εντοπίζουμε μερικές εντυπωσιακές διαφορές, ωστόσο αυτό δεν αναδεικνύει την πλήρη έκταση των διαφορών στον βαθμό συμμετοχής. Οι χώρες διαφέρουν, όχι μόνο ως προς τη συχνότητα που οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι είναι μέλη, αλλά επίσης –ακόμη πιο εντυπωσιακά– και στη συχνότητα που τα άτομα αναφέρουν ότι είναι μέλη σε περισσότερες από μία οργανώσεις. Αυτό απεικονίζεται στον Πίνακα Χ.11. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, περίπου το ένα τρίτο του συνολικού δείγματος είναι μέλος σε περισσότερες από μία οργανώσεις και, πράγματι, το 9 τοις εκατό του δείγματος είναι μέλη τεσσάρων ή και περισσότερων οργανώσεων. Στη Βρετανία, το 16 τοις εκατό του συνολικού δείγματος είναι μέλη περισσότερων από μία οργανώσεων. Ο αριθμός πέφτει στο 12 τοις εκατό του συνόλου στη Γερμανία, στο 6 τοις εκατό στην Ιταλία και στο 2 τοις εκατό στο Μεξικό. Μολονότι βάσει αρκετών μετρήσεων, η Μεγάλη Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες βρίσκονται αρκετά κοντά, στο ζήτημα της συμμετοχής σε εθελοντικές οργανώσεις οι εντυπώσεις πολλών παρατηρητών αποδεικνύονται ακριβείς. Η συμμετοχή στις Ηνωμένες Πολιτείες, τόσο αναφορικά με τον συνολικό αριθμό μελών όσο και ως προς τον αριθμό των μελών που συμμετέχουν παράλληλα σε πολλαπλές οργανώσεις, είναι πολύ υψηλότερα από κάθε άλλη χώρα. Αυτό φαίνεται στον απόλυτο αριθμό μελών με πολλαπλή συμμετοχή αλλά και από την αναλογία των μελών που συμμετέχουν σε πάνω από μία οργανώσεις. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 55 τοις εκατό των μελών ανήκει σε πάνω από μία οργανώσεις. Τα υπόλοιπα νούμερα είναι: Βρετανία, 34 τοις εκατό. Γερμανία, 27 τοις εκατό. Ιταλία, 20 τοις εκατό. Μεξικό, 8 τοις εκατό.

Ο αριθμός των οργανώσεων στις οποίες ανήκει ένα άτομο επηρεάζει επίσης την πολιτική του ικανότητα. Η εν λόγω συμμετοχή φαίνεται πως έχει αθροιστική επίδραση, που σημαίνει πως η ιδιότητα του μέλους σε μία οργάνωση αυξάνει την αίσθηση πολιτικής ικανότητας, η δε συμμετοχή σε περισσότερες από μία οργανώσεις οδηγεί σε ακόμη μεγαλύτερη ικανότητα. Όσοι ανήκουν σε μία οργάνωση εμφανίζουν υψηλότερη πολιτική ικανότητα από όσους δεν είναι μέλη κάποιας οργάνωσης, αλλά τα μέλη σε περισσότερες από μία οργανώσεις παρουσιάζουν ακόμη υψηλότερη ικανότητα από τα μέλη που συμμετέχουν σε μία.

Lipset, αλλά η περιγραφή των γαλλικών εθελοντικών ενώσεων φανερώνει ότι, όπως στη Γερμανία και σε αντίθεση με τις αμερικανικές και τις βρετανικές, τείνουν να είναι εξαιρετικά συγκεντρωτικές και να προσφέρουν λίγες ευκαιρίες για ενεργή συμμετοχή. Βλ. ειδικότερα Arnold Rose, *Theory and Method in the Social Sciences*, Μινεάπολις, 1954, σ. 74 και M. Crozier, «La France, Terre du Commandement», *Esprit*, XXV (1957), σσ. 779-98.

Πίνακας Χ.11 Ερωτώμενοι που ανήκουν σε μία ή περισσότερες οργανώσεις ανά χώρα

Ποσοστό που	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Ανήκει σε μία οργάνωση	25	31	32	24	23
Ανήκει σε δύο οργανώσεις	14	10	9	5	2
Ανήκει σε τρεις οργανώσεις	9	4	2	1	0
Ανήκει σε τέσσερις οργανώσεις	9	2	1	*	*
Συνολικό ποσοστό πολλαπλών μελών	32	16	12	6	2
Συνολικό ποσοστό μελών	57 (970) ^α	47 (963)	44 (955)	30 (995)	25 (1.007)

α. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο σύνολο επί του οποίου υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Αυτό που έχουμε δείξει μέχρι τώρα είναι ότι οι εθελοντικές ενώσεις διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε μια δημοκρατική πολιτική κουλτούρα. Το μέλος της οργάνωσης, σε σύγκριση με το μη μέλος, είναι πιθανό να θεωρεί τον εαυτό του ικανότερο ως πολίτη, να συμμετέχει πιο ενεργά στην πολιτική, να γνωρίζει και να ενδιαφέρεται περισσότερο για την πολιτική. Είναι, λοιπόν, πιθανότερο να πλησιάζει το πρότυπο του δημοκρατικού πολίτη. Δείξαμε, επίσης, ότι έχει διαφορά σε ποιον τύπο οργάνωσης ανήκει ένα άτομο. Οι πολιτικές οργανώσεις αποφέρουν μεγαλύτερο πολιτικό «μέρισμα» από τις μη πολιτικές οργανώσεις. Και έχει διαφορά πόσο ενεργό είναι ένα άτομο μέσα στην οργάνωσή του: το ενεργό μέλος επιδεικνύει μεγαλύτερη αίσθηση πολιτικής ικανότητας από το παθητικό μέλος. Αλλά ίσως το εντυπωσιακότερο εύρημα είναι ότι οποιαδήποτε ένταξη –παθητική συμμετοχή ή συμμετοχή σε μια μη πολιτική οργάνωση– έχει αντίκτυπο στην πολιτική ικανότητα. Η συμμετοχή σε κάποια ένωση, ακόμα κι αν το άτομο δεν θεωρεί ότι η είναι πολιτικά σημαντική, ακόμη και αν δεν συνεπάγεται την ενεργό συμμετοχή του, οδηγεί σε έναν ικανότερο πολίτη. Ο πλουραλισμός, ακόμα κι αν δεν είναι άμεσα ο πολιτικός πλουραλισμός, μπορεί πράγματι να είναι ένα από τα σημαντικότερα θεμέλια της πολιτικής δημοκρατίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ

Πολιτική κοινωνικοποίηση και ικανότητα των πολιτών

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Πρόσφατες συζητήσεις για τη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικών στάσεων των ενηλίκων αναδεικνύουν ένα περίπλοκο σύνολο σχέσεων.¹⁴² Στην πρώιμη ψυχοπολιτισμική προσέγγιση του θέματος επικρατούσε η άποψη ότι η πολιτική κοινωνικοποίηση ήταν μια μάλλον απλή διαδικασία. Συνήθως γίνονταν τρεις παραδοχές: (1) οι σημαντικές εμπειρίες κοινωνικοποίησης που θα επηρεάσουν αργότερα την πολιτική συμπεριφορά λαμβάνουν χώρα αρκετά νωρίς στη ζωή, (2) αυτές οι εμπειρίες δεν είναι ξεκάθαρα πολιτικές εμπειρίες, αλλά έχουν λανθάνουσες πολιτικές συνέπειες –δηλαδή, ούτε προορίζονται να έχουν πολιτικά αποτελέσματα ούτε αυτά τα αποτελέσματα αναγνωρίζονται–, και (3) η διαδικασία κοινωνικοποίησης είναι μονόδρομος: οι πιο «βασικές» οικογενειακές εμπειρίες έχουν σημαντικό αντίκτυπο στις δευτερεύουσες δομές της πολιτικής, αλλά δεν επηρεάζονται από αυτές. Έτσι, η πηγή των γερμανικών στάσεων απέναντι στην εξουσία λέγεται ότι βρίσκεται στη δομή της εξουσίας της γερμανικής οικογένειας και στις προσδοκίες που προέρχονται από τις εμπειρίες με αυτή τη δομή εξουσίας. Η αμερικανική και η ρωσική πολιτική συμπεριφορά θα μπορούσε να ανιχνευθεί σε τέτοιες πρώιμες, μη πολιτικές εμπειρίες, όπως τρόποι απογαλακτισμού ή εκπαίδευσης στην τουαλέτα.¹⁴³

Αυτή η προσέγγιση για την εξήγηση των πολιτικών στάσεων παραίταν απλή. Δεν είμαστε σε θέση να υιοθετήσουμε αναμφίλεκτες διασυνδέσεις μεταξύ πρώιμων εμπειριών κοινωνικοποίησης και πολιτικής. Το χάσμα είναι τόσο μεγάλο που μπορεί να καλυφθεί μόνο με τη χρήση κάπως ανακριβών αναλογιών και μιας μάλλον επιλεκτικής προσέγγισης των εμπειρικών στοιχείων. Όμως, αν και τα συγκεκριμένα συμπεράσματα για την πολιτική συμπεριφορά ήταν λανθασμένα (τουλάχιστον οι πιο απρόσεκτοι υποστηρικτές της έσφαλαν), αυτή η προσέγγιση ήταν μια γόνιμη αρχή. Ορισμένες από τις παραδοχές ήταν σωστές, καθώς πρότειναν νέες ιδέες για την προέλευση των πολιτικών στάσεων. Η προσοχή στράφηκε σε εμπειρίες πριν από την ενηλικίωση για την προέλευση

142. Βλ., για παράδειγμα, τις διάφορες κριτικές των μελετών της «αυταρχικής προσωπικότητας», ιδιαίτερα: Richard Christie και Marie Jahoda (επιμ.), *Studies in the Scope and Method of the Authoritarian Personality*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1954. Τα κεφάλαια των Edward A. Shils, Herbert H. Hyman και Paul B. Sheatsley, και Harold D. Lasswell είναι ιδιαίτερος σχετικά βλ., επίσης, Herbert H. Hyman, *Political Socialization*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1959, Sidney Verba, *Small Groups and Political Behavior*, Πρίνστον, Νιου Τζέρσι, 1961, σ. 29 κ.ε., Gabriel A. Almond και James S. Coleman, *The Politics of Developing Areas*, Πρίνστον, Νιου Τζέρσι, 1960, σσ. 26-33.

143. Για παραδείγματα αυτής της προσέγγισης, βλ. τα έργα των Schaffner, Mead και Corer που παρατίθενται παραπάνω, Κεφάλαιο Ι, υποσ. 12.

των πολιτικών στάσεων. Προτάθηκε, επίσης, ότι το μοτίβο εξουσίας σε κοινωνικές καταστάσεις πριν από την ενηλικίωση παίζει κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικών προδιαθέσεων. Γενικά, οι μη πολιτικές, ανθρώπινες σχέσεις έγιναν μια πηγή για την κατανόηση των πολιτικών σχέσεων.

Εκεί που αυτή η προσέγγιση της διαμόρφωσης πολιτικών στάσεων απέτυχε ήταν η υπερβολική εστίαση στην πρώιμη κοινωνικοποίηση. Οι μη πολιτικές εμπειρίες στην παιδική ηλικία μπορεί να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στις μεταγενέστερες πολιτικές στάσεις και συμπεριφορές, αλλά ο αντίκτυπος αυτών των εμπειριών στην πολιτική συνεχίζεται στην εφηβεία και την ενήλικη ζωή. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι μεταγενέστερες εμπειρίες έχουν αμεσότερες πολιτικές επιπτώσεις. Οι πρώιμες εμπειρίες κοινωνικοποίησης επηρεάζουν σημαντικά τις βασικές προδιαθέσεις της προσωπικότητας ενός ατόμου και μπορεί επομένως να επιδρούν στην πολιτική του συμπεριφορά, πλην όμως πολλοί άλλοι παράγοντες παρεμβαίνουν μεταξύ αυτών των πρώιμων εμπειριών και της μεταγενέστερης πολιτικής συμπεριφοράς, που αναστέλλουν, σε μεγάλο βαθμό, την επίδραση της πρώτης στη δεύτερη. Τέτοιες βασικές διαστάσεις της πολιτικής συμπεριφοράς, όπως ο βαθμός της ενεργητικότητας ή εμπλοκής στην πολιτική ή η κομματική ταυτότητα εξηγούνται καλύτερα με όρους των μετέπειτα εμπειριών.¹⁴⁴

Ένα άλλο αξιοσημείωτο εύρημα της ψυχοπολιτισμικής προσέγγισης ήταν πως τα μη πολιτικά μοτίβα εξουσίας στα οποία εκτίθεται το άτομο έχουν σημαντική επίδραση στις στάσεις του απέναντι στην πολιτική εξουσία. Τα εξουσιαστικά πρότυπα εντός της οικογένειας αποτελούν την πρώτη εξοικείωση με την εξουσία. Είναι πιθανό ότι η πρώτη οπτική για το πολιτικό σύστημα να αποτελεί μια γενίκευση αυτών των εμπειριών.¹⁴⁵ Να θεωρούμε όμως το πολιτικό σύστημα ως μια μεγεθυμένη εικόνα της οικογένειας –όπως όσοι θεωρούσαν ότι οι ρίζες της γερμανικής αυταρχικής παράδοσης βρίσκονται στη γερμανική οικογένεια– είναι αρκετά απλοϊκό. Πρώτα από όλα, όπως θα επισημανθεί και παρακάτω, συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του οικογενειακού προτύπου εξουσίας καθιστούν τη γενίκευση προς τον πολιτικό κόσμο λίγο δύσκολη. Επιπλέον, υπάρχει ένας σωρός άλλων μη κυβερνητικών μοτίβων εξουσίας στα οποία εκτίθεται το άτομο: στο σχολείο, στην εργασία, και σε διάφορες οργανώσεις που ανήκει. Αυτά τα λοιπά μοτίβα, ιδίως όσα είναι πιο κοντά στον χρόνο και στη φύση του πολιτικού συστήματος, έχουν μεγαλύτερη σημασία στην πολιτική συμπεριφορά, από ό,τι τα οικογενειακά πρότυπα.¹⁴⁶

144. Για τη συζήτηση αυτών των παραγόντων που υπεισέρχονται στις πρώιμες εμπειρίες κοινωνικοποίησης και την πολιτική συμπεριφορά, βλ. Nathan Leites, «Psychocultural Hypotheses About Political Acts», *World Politics*, I (1948), σσ. 102 κ.ε.

145. Οι Hess και Easton επισημαίνουν ότι η πρώτη εικόνα του παιδιού για τον Πρόεδρο αποτελεί μια μετάβαση από την οικογενειακή εμπειρία, ενώ η διαφοροποίηση ξεκινά μεταξύ πολιτικών και οικογενειακών ρόλων καθώς το παιδί μεγαλώνει. Βλ. Robert D. Hess και David Easton, «The Child's Image of the President», *Public Opinion Quarterly* XXIV (1960), σσ. 632-44.

146. Βλ. Harry Eckstein, *A Theory of Stable Democracy*, Πρίνστον, Νιού Τζέρσι, 1961. Τα δεδομένα που θα παρουσιαστούν παρακάτω σε αυτό το κεφάλαιο ενισχύουν τις επισημάνσεις του Έκστιν ότι τα μοτίβα εξου-

Όπως και με την έμφαση στην οικογένεια, η σημασία που δόθηκε στο ότι μη πολιτικές εμπειρίες έχουν λανθάνουσες πολιτικές επιπτώσεις αποτελούσε μια σημαντική, αν και περιορισμένη, ιδέα. Η λανθάνουσα πολιτική κοινωνικοποίηση που περιλαμβάνεται, ας πούμε, σε εμπειρίες με τα οικογενειακά πρότυπα εξουσίας μπορεί να γεννά ορισμένες προδιαθέσεις για τις πολιτικές στάσεις του ατόμου και η δεκτικότητά του σε συγκεκριμένους τύπους πολιτικών σχέσεων μπορεί να ενισχύεται. Αλλά αυτή είναι μια προφανώς ανεπαρκής εξήγηση των πολιτικών του στάσεων, καθώς υπάρχουν και άλλες μορφές πολιτικής κοινωνικοποίησης. Υπάρχει, για παράδειγμα, έκδηλη πολιτική κοινωνικοποίηση – η στοχοθετημένη διδασκαλία των πολιτικών στάσεων στην οικογένεια και το σχολείο. Ίσως δε μεγαλύτερης σημασίας είναι η ακούσια έκθεση ενός παιδιού σε έκδηλο πολιτικό υλικό – οι απόψεις που ακούει για την πολιτική ή τις πολιτικές ηγεσίες, ρητές πολιτικές απόψεις στις οποίες εκτίθεται παρεμπιπτόντως. Είναι πιθανό, για παράδειγμα, μεγάλο μέρος της μεταφοράς της κομματικής ταύτισης από γενιά σε γενιά να μην εξαρτάται από τη σκόπιμη κατήχηση πολιτικών απόψεων, αλλά από το ότι τα παιδιά ακούν τους γονείς τους να συζητούν για πολιτική και υιοθετούν τις απόψεις τους. Ή γενικότερες συμπεριφορές, όπως ο σεβασμός ή η έλλειψη σεβασμού για την κυβέρνηση, μπορεί να διαμορφώνονται με αυτό τον τρόπο. Ο Γουάιλι [Wylie], για παράδειγμα, αναφέρει ότι τα παιδιά στο γαλλικό χωριό που σπούδασε «...ακούν συνεχώς τους ενήλικες να αναφέρονται στην κυβέρνηση ως πηγή του κακού και στους άνδρες που τη διαχειρίζονται ως όργανα του κακού. Δεν υπάρχει τίποτα προσωπικό σε αυτή την πεποίθηση. Δεν αφορά μια συγκεκριμένη κυβέρνηση μιας συγκεκριμένης ομάδας προσώπων. Αφορά την κάθε κυβέρνηση, παντού και ανά πάσα στιγμή – γαλλικές κυβερνήσεις, αμερικανικές κυβερνήσεις, ρωσικές κυβερνήσεις, όλες τις κυβερνήσεις. Μερικές είναι λιγότερο κακές από άλλες, αλλά όλες είναι ουσιαστικά κακές».¹⁴⁷ Μια τέτοια ακούσια έκθεση σε πολιτικές στάσεις μπορεί να είναι ο κύριος τρόπος που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά ένα μοτίβο παραμέλησης εκ μέρους των ατόμων των υποχρεώσεών τους ως πολιτών (incivism).¹⁴⁸

σίας που είναι πιο κοντά στο πολιτικό πεδίο έχουν μεγαλύτερη σημασία για τις πολιτικές στάσεις.

147. Lawrence Wylie, *Village in the Vaucluse*, σ. 208. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι αυτό το πολιτικό δίδαγμα είναι ορθό παρά το γεγονός ότι αντιτίθεται άμεσα στις διδαχές των σχολικών βιβλίων αγωγής του πολίτη. Υποδηλώνει ότι το πολιτικό υλικό που ακούει το παιδί ανεπίσημα και που αντιπροσωπεύει την πραγματική πολιτική στάση των ενηλίκων είναι σημαντικότερο από την επίσημη εκπαίδευση που λαμβάνει.

148. Η σπάνια λέξη incivism που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς είναι γαλλικής προέλευσης (incivisme) και σημαίνει έλλειψη εκ μέρους του ατόμου της συνείδησης του πολίτη, έλλειψη υπευθυνότητας έναντι της πολιτείας, ακόμα δε και αφιλοπατρία. Σχολιάζοντας την πολιτική κουλτούρα της Γαλλίας, ο Kavanagh αναφερόταν, το 1972, στον incivisme των ενηλίκων ως ένα στοιχείο της έντονης πολιτικοποίησης και της παραταξιακής λογικής που διέπει την πολιτική συμπεριφορά του μέσου Γάλλου, ο οποίος αποδέχεται εν γένει τον τρόπο διακυβέρνησης υπό τον όρο ότι η κυβερνητική εξουσία ασκείται από το κόμμα ή τα κόμματα της δικής του παράταξης. Βλ. Dennis Kavanagh (1972), *Political Culture*, Λονδίνο: MacMillan, σσ. 56-7. Ο επιμελητής της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου αυτού μετέφρασε απλώς τον όρο στην ελληνική («ινσιβισμός»), καθώς συνδέεται άμεσα με τα γαλλικά πολιτικά ήθη. Βλ. Dennis Kavanagh (1991). *Πολιτική κουλτούρα* (πρόλογος

Ως εκ τούτου, οι στάσεις απέναντι στην πολιτική διαμορφώνονται με την έκθεση στις πολιτικές στάσεις των άλλων, είτε η διαμόρφωση στάσεων γίνεται ηθελημένα είτε ακούσια. Αυτή η διαμόρφωση βάσει πολιτικών εμπειριών πρέπει να προστεθεί στο σχηματισμό στάσεων που προκύπτει μέσω της μεταφοράς στάσεων από το μη πολιτικό στο πολιτικό πεδίο.

Υπάρχει μια ακόμα, τελευταία πλευρά στην οποία η θεωρία της πολιτικής κοινωνικοποίησης μπορεί να επεκταθεί. Η ροή της επιρροής δεν είναι απαραίτητα μονής κατεύθυνσης. Τα πρότυπα εξουσίας της οικογένειας ή του σχολείου ή του επαγγέλματος επηρεάζουν το πολιτικό σύστημα, αλλά είναι επίσης δυνατό τα μοτίβα του πολιτικού συστήματος να επηρεάζουν τα παραπάνω πρότυπα εξουσίας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, οι κανόνες της πολιτικής δημοκρατίας χρησιμοποιούνται συχνά ως επιχειρήματα υπέρ του περαιτέρω εκδημοκρατισμού των σχολικών και εργασιακών σχέσεων. Αν και η επίδρασή τους μπορεί να είναι μικρή στην πράξη, έχουν μάλλον κάτι περισσότερο από μια απλή ρητορική σημασία.¹⁴⁹

Επεκτείνοντας την οπτική μας για τη διαμόρφωση πολιτικών στάσεων πέρα από την πρώιμη, λανθάνουσα πολιτική κοινωνικοποίηση, κερδίζουμε σε εξηγητική πληρότητα, αλλά χάνουμε σε καθαρότητα και απλότητα. Οι πηγές πολιτικών συμπεριφορών φαίνεται να είναι πολλές. Περιλαμβάνουν πρώιμες εμπειρίες κοινωνικοποίησης και εμπειρίες όψιμης κοινωνικοποίησης κατά την εφηβεία, καθώς και εμπειρίες μετακοινωνικοποίησης ως ενήλικες. Περιλαμβάνουν τόσο πολιτικές όσο και μη πολιτικές εμπειρίες, εμπειρίες που μέλλει να επιδράσουν στις πολιτικές στάσεις, καθώς και άλλες που επιδρούν ακούσια. Πολλοί τύποι εμπειριών μπορούν να επηρεάσουν βασικές πολιτικές στάσεις και μπορεί να εμφανιστούν σε διάφορες χρονικές στιγμές. Έχοντας περιπλέξει έτσι το μοντέλο μας για την πολιτική κοινωνικοποίηση, αντιμετωπίζουμε την ανάγκη να το απλοποιήσουμε ξανά. Εάν οι πολιτικές στάσεις δεν προέρχονται από μία μόνο πηγή, μπορούμε τουλάχιστον να προσπαθήσουμε να βρούμε ποιες πηγές είναι σημαντικότερες και για τι είδους ανθρώπους, και ποιοι συνδυασμοί εμπειριών συνδέονται στενότερα με συγκεκριμένους τύπους πολιτικών στάσεων. Αυτό το πρόβλημα του προσδιορισμού των επιπτώσεων διαφόρων τύπων μη πολιτικών εμπειριών στις πολιτικές στάσεις θα μας απασχολήσει σε αυτό το κεφάλαιο.

Βέβαια, και με αυτή τη διατύπωση, το πρόβλημα εξακολουθεί να είναι πολύπλοκο και μάλλον δυσεπίλυτο. Θα ασχοληθούμε μαζί του εστιάζοντας σε κάποιους μόνο τύπους μη πολιτικών σχέσεων εξουσίας που αναμένεται να επηρεάζουν τις πολιτικές στάσεις: στην οικογένεια, στο σχολείο και στον εργασιακό χώρο. Πρώτα, θα περιγράψουμε εν

– επιμέλεια Ν. Δεμερτζής). Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, σ. 107. Εδώ τον αποδίδουμε με περίφραση. (ΣτΕ)

149. Ο μεγάλος όγκος της βιβλιογραφίας για τον εκδημοκρατισμό των γερμανικών σχολείων δίνει την εντύπωση ότι οι συγγραφείς πιστεύουν ότι τα σχολεία πρέπει να είναι δημοκρατικά επειδή αυτό είναι το κατάλληλο για ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Βλ. W. Stahl, *Education for Democracy in West Germany*, Νέα Υόρκη, 1961.

συντομία κάποιες διαφορές μεταξύ των πέντε χωρών όσον αφορά τη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι μνημονεύουν ότι είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων στην οικογένεια και στο σχολείο όταν ήταν παιδιά, και, αργότερα στη ζωή τους, στους χώρους εργασίας. Θα εξετάσουμε επίσης τις διαφορές που ανακύπτουν σε κάθε χώρα βάσει των εκπαιδευτικών επιπέδων και των ομάδων του πληθυσμού που ανήκουν σε διαφορετικές γενεές – διαφορές που υποδεικνύουν σημαντικές αλλαγές στις ευκαιρίες συμμετοχής με το πέρασμα του χρόνου. Δεύτερον, θα επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε εάν και κατά πόσο αυτές οι μορφές κοινωνικής συμμετοχής σχετίζονται με την πολιτική συμμετοχή.

Η ουσιώδης ερώτηση είναι αν υπάρχει κάποια στενή σχέση μεταξύ των ρόλων που αναλαμβάνει το άτομο σε μη πολιτικές καταστάσεις και του πολιτικού του ρόλου. Υπάρχει κάποια τάση προς την ομοιογένεια αυτών των ρόλων; Αυτό το ερώτημα αφορά το γιατί οι σχέσεις εξουσίας εντός των μη πολιτικών κοινωνικών ομάδων αποτελούν μία σημαντική μεταβλητή που πρέπει να αναλογιστούμε. Αυτά τα μοτίβα σχέσεων εξουσίας αντανακλούν, ας πούμε, τις πολιτικές δομές αυτών των μη πολιτικών ομάδων: αν δεν ταυτίζονται με τα εξουσιαστικά και συμμετοχικά μοτίβα του πολιτικού συστήματος, τότε τουλάχιστον τους μοιάζουν. Μπορεί, για παράδειγμα, να είναι περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικά, που σημαίνει ότι μπορεί να προσφέρουν περισσότερες ή λιγότερες ευκαιρίες συμμετοχής στις αποφάσεις. Έτσι, εστιάζοντας στις σχέσεις εξουσίας της οικογένειας, του σχολείου και της εργασίας, εστιάζουμε σε ένα σύνολο σχέσεων ανάλογων με κάποιες βασικές πολιτικές σχέσεις.

Αυτοί είναι κάποιοι από τους λόγους γιατί να περιμένουμε τα μοτίβα σχέσεων εξουσίας στα οποία εκτίθεται το άτομο εκτός του πολιτικού πεδίου, να έχουν κάποια επίδραση στις πολιτικές του στάσεις. Πρώτον, ο ρόλος που παίζει το άτομο εντός της οικογένειας, του σχολείου ή της εργασίας μπορεί να ιδωθεί ως προπαίδεια για την επιτέλεση του πολιτικού του ρόλου. Αναμένεται δηλαδή να γενικεύσει από τους μη πολιτικούς ρόλους στους πολιτικούς. Αν στις περισσότερες κοινωνικές καταστάσεις το άτομο βρίσκεται υποταγμένο σε κάποιο πρόσωπο εξουσίας, είναι πιθανό να περιμένει μια τέτοια σχέση εξουσίας και στην πολιτική σφαίρα. Από την άλλη, αν εκτός της πολιτικής σφαίρας έχει ευκαιρίες συμμετοχής σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών αποφάσεων, πιθανότατα θα περιμένει να συμμετέχει και σε πολιτικές αποφάσεις. Επιπλέον, η συμμετοχή στη λήψη μη πολιτικών αποφάσεων μπορεί να προσφέρει σε κάποιον τις δεξιότητες που απαιτούνται για να εμπλακεί στην πολιτική συμμετοχή: τις δεξιότητες της αυτοέκφρασης και την αίσθηση της αποτελεσματικής πολιτικής τακτικής.

Λόγω της συνήθειας να γενικεύουμε από τη μια κοινωνική σφαίρα στην άλλη, εύλογα περιμένουμε κάποια τάση προς την ομοιογένεια των σχέσεων εξουσίας στις οποίες εκτίθεται ένα άτομο. Δεν περιμένουμε, όμως, πλήρη ομοιογένεια. Υπάρχει μεγάλο χάσμα μεταξύ της συμμετοχής στην οικογένεια, το σχολείο και την εργασία και της πολιτικής συμμετοχής. Πρώτον, ένα άτομο με άφθονες ευκαιρίες συμμετοχής σε ένα ευρύ φάσμα μη πολιτικών καταστάσεων μπορεί να ζει σε ένα πολιτικό σύστημα με ελάχιστες

ευκαιρίες συμμετοχής. Μπορεί να έχει την τάση για συμμετοχή στα κοινά, αλλά ελάχιστες ευκαιρίες να ασκήσει κάποιον πολιτικό ρόλο. Αντίθετα, οι προ-πολιτικές εμπειρίες του μπορεί να δίνουν ελάχιστη ενθάρρυνση για συμμετοχή, ενώ άλλα κοινωνικά ή πολιτικά χαρακτηριστικά να τον οδηγούν στη συμμετοχή. Επιπλέον, η συμμετοχή στις πιο οικείες καταστάσεις της οικογένειας, του σχολείου και της εργασίας (ιδιαίτερα στην οικογένεια, ίσως και στο σχολείο) διαφέρει σημαντικά από τη συμμετοχή στην πολιτική. Οι σχέσεις εξουσίας στις μικρότερες μονάδες έχουν διαφορετική μορφή από εκείνες της πολιτικής, και έτσι δύσκολα μπορούν να μεταφερθούν από τη μια κοινωνική κατάσταση στην άλλη. Οι σχέσεις εξουσίας εντός των μικρότερων, πιο οικείων μονάδων είναι μάλλον άτυπες. Οι αποφάσεις μπορεί να «προκύψουν» από την ομάδα χωρίς ποτέ να έχουν «αποφασιστεί» με κάποια επίσημη έννοια. Οι διάυλοι επιρροής είναι λιγότερο ευδιάκριτοι. Έτσι, η πολιτική κοινωνικοποίηση σε πιο πρωτογενείς οικείες κοινωνικές μονάδες μπορεί να αποτελεί ανεπαρκή προπαίδεια για την εκτέλεση πολιτικών δραστηριοτήτων στο ευρύτερο, δευτερογενές πολιτικό σύστημα. Επομένως, θεσμοί που είναι πιο κοντά στο πολιτικό πεδίο και στους οποίους οι σχέσεις εξουσίας μοιάζουν περισσότερο με τα μοτίβα σχέσεων εξουσίας του πολιτικού συστήματος μπορεί να είναι πιο κρίσιμοι για τη διαμόρφωση πολιτικών στάσεων.¹⁵⁰

Από την παραπάνω συζήτηση προκύπτει ότι η κύρια διαφορά μεταξύ των μοτίβων μη κυβερνητικής και κυβερνητικής εξουσίας είναι δομική: η λήψη πολιτικών αποφάσεων είναι μια επίσημη διαδικασία, ωστόσο οι ευκαιρίες για πολιτική συμμετοχή δεν διαφέρουν από αυτές που προσφέρουν τα μη πολιτικά κοινωνικά υποσυστήματα. Αλλά αν αντί να εξετάσουμε τον *πραγματικό* βαθμό ομοιογένειας, εξετάσουμε την υποκειμενική στάση του ατόμου απέναντι στην εξουσία –δηλαδή, τον βαθμό στον οποίο *θεωρεί* ότι υπάρχει τέτοια ομοιότητα–, ίσως βρούμε μια μεγαλύτερη ομοιότητα μεταξύ των μοτίβων πολιτικής και μη πολιτικής εξουσίας. Αν και το άτομο μπορεί να μην έχει τόσο μεγάλο έλεγχο στις πολλές πραγματικές ευκαιρίες συμμετοχής που παρέχει η δομή του πολιτικού συστήματος, οι προσδοκίες του για το αν είναι σε θέση να συμμετέχει (αυτό που ονομάσαμε «υποκειμενική ικανότητα») πρέπει να επιδέχεται επιρροές εκτός της πολιτικής σφαίρας.

Πριν περιγράψουμε ορισμένα από τα δεδομένα που σχετίζονται με αυτό το ζήτημα, ας εκφράσουμε κάποιες επιφυλάξεις. Όπως και με πολλά από τα δεδομένα μας σχετικά με την πολιτική συμμετοχή, σε αυτό το κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τις αναφορές των ερωτώμενων σχετικά με το πόσο μπόρεσαν να συμμετάσχουν σε αποφάσεις στην οικογένεια, το σχολείο και την εργασία. Η σχέση που μας ενδιαφέρει είναι αυτή μεταξύ της αντιληπτής δυνατότητας συμμετοχής σε αυτούς τους τομείς και της αντιληπτής δυνατότητας συμμετοχής στην πολιτική. Δεν ρωτάμε αν κάποιος που συμμετείχε

150. Για τη συζήτηση των διαφορών μεταξύ των προτύπων λήψης αποφάσεων σε μικρές πρωτογενείς ομάδες και μεγαλύτερες δευτερογενείς ομάδες, βλ. Sidney Verba, *Small Groups and Political Behavior*, Κεφάλαιο II. Για περαιτέρω συζήτηση αυτού του σημείου, βλ. παρακάτω.

σε οικογενειακές αποφάσεις είναι πιθανότερο να συμμετάσχει στην πολιτική. Θέτουμε το μετριοπαθέστερο ερώτημα του κατά πόσο αυτός που *θυμάται* ότι ήταν σε θέση να συμμετέχει στην οικογένεια *πιστεύει* τώρα ότι είναι σε θέση να συμμετέχει στην πολιτική. Ωστόσο, δεδομένου ότι η προσδοκία ότι κάποιος μπορεί να συμμετάσχει αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την πραγματική συμμετοχή, τα ευρήματά μας θα είναι ενδεικτικά, αν και όχι οριστικά, για να απαντήσουμε στο ερώτημα του αντίκτυπου των μη πολιτικών εμπειριών εξουσίας στην έκδηλη πολιτική συμπεριφορά. Μια άλλη προειδοποίηση είναι αναγκαία, για το πρόβλημα της συμμετοχής εντός της οικογένειας και του σχολείου. Για αυτές τις περιπτώσεις, ζητήσαμε από τους ερωτώμενους να θυμηθούν το μοτίβο των σχέσεων εξουσίας όπως ήταν κάποτε, συχνά σε ένα μάλλον μακρινό παρελθόν. Πολλές από αυτές τις αναφορές πρέπει, επομένως, να θεωρηθούν στην καλύτερη περίπτωση ως προσεγγίσεις προηγούμενων σχέσεων. Τέτοιο ζήτημα μνήμης δεν αντιμετωπίζουμε στο τρέχον πλαίσιο συμμετοχής στο εργασιακό περιβάλλον.

Όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, τα μοτίβα των διαπροσωπικών σχέσεων εντός της οικογένειας, του σχολείου και, σε μικρότερο βαθμό, του εργασιακού περιβάλλοντος, συχνά λαμβάνουν διαφορετικές μορφές από εκείνα του πολιτικού συστήματος. Συνήθως έχουν άτυπη μορφή. Η λήψη αποφάσεων σε τέτοιες καταστάσεις δεν απαιτεί τη συμμετοχή σε κόμματα ή συμμετοχή σε εκλογικές διαδικασίες. Μάλλον συνίσταται στην προσδοκία ότι θα ζητηθεί μια γνώμη, έστω και σιωπηρά, πριν ληφθούν αποφάσεις ή ότι κάποιος είναι ελεύθερος να εκφράσει την άποψή του όταν εξετάζονται διάφορες επιλογές. Η δημοκρατία στην πιο οικεία πρωτογενή ομάδα εκφράζεται στον τόνο των σχέσεων και στους άρρητους κανόνες. Αν αυτή η μορφή συμμετοχής επηρεάζει τις πολιτικές στάσεις, το κάνει με τη μορφή της λανθάνουσας πολιτικής κοινωνικοποίησης: δηλαδή, ο έκδηλος σκοπός της δεν είναι να εμφυσήσει πρότυπα πολιτικής συμμετοχής. Ωστόσο, η πολιτική κοινωνικοποίηση μπορεί να είναι και ρητή και άρρητη. Οι γονείς ή οι δάσκαλοι επιχειρούν ρητά να διδάξουν κανόνες πολιτικής συμπεριφοράς. Ο αντίκτυπος αυτής της έκδηλης αγωγής του πολίτη θα εξεταστεί επίσης.

ΠΡΩΙΜΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Συμμετοχή σε οικογενειακές αποφάσεις. Οι δύο σημαντικότεροι θεσμοί για την κοινωνικοποίηση του παιδιού είναι η οικογένεια και το σχολείο. Και στα δύο, τα μοτίβα εξουσίας είναι σημαντικά και εμφανή. Μέσα στην οικογένεια και το σχολείο, το παιδί εκτίθεται σε σχέσεις εξουσίας για πρώτη φορά. Και παρόλο που τα μοτίβα εξουσίας εκεί είναι απαραίτητως ιεραρχικά, καθώς αφορούν σχέσεις μεταξύ ενηλίκων και παιδιών, τα ιδρύματα μπορεί να διαφέρουν ουσιαστικά ως προς τον βαθμό στον οποίο επιτρέπουν κάποια ελευθερία στα παιδιά να συμμετέχουν. Αυτή η συμμετοχή μπορεί να ξεκινήσει άρρητα σε πολύ μικρή ηλικία. Αλλά καθώς νιώθουμε πως η δραστηριότητα που χρονικά είναι πιο κοντά στην πολιτική συμμετοχή θα είχε μεγαλύτερη σημασία και η ανάμνησή της

θα ήταν πιο αξιόπιστη, αποφασίσαμε να ρωτήσουμε για τη συμμετοχή εντός της οικογένειας κατά την εφηβεία. Τέθηκε στους ερωτώμενους αν μπορούν να θυμηθούν πόση επιρροή είχαν στις οικογενειακές αποφάσεις που τους αφορούσαν όταν ήταν γύρω στα δεκάξι. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα ΧΙ.1. Σε όλες τις χώρες εκτός της Ιταλίας, πάνω από τους μισούς ερωτώμενους θυμούνται να έχουν κάποια επιρροή στις οικογενειακές αποφάσεις, και στην Ιταλία, η αναλογία είναι κοντά στους μισούς. Οι ερωτώμενοι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία αναφέρουν συχνότερα (73 τοις εκατό και 69 τοις εκατό, αντιστοίχως) ότι είχαν κάποια επιρροή στις οικογενειακές αποφάσεις. Οι Γερμανοί, Ιταλοί και Μεξικάνοι ερωτώμενοι σε παρόμοια συχνότητα θυμούνται ότι δεν είχαν καμία επιρροή.

Τέθηκε επίσης στους ερωτώμενους το αν είχαν ευκαιρίες να παραπονεθούν για τις αποφάσεις. Ένωσαν ελεύθεροι να παραπονεθούν αν εκείνα που αποφασίστηκαν εντός της οικογένειας δεν τους άρεσαν; Μπορούν να θυμηθούν τους εαυτούς τους να παραπονιούνται; Εντός της άτυπης δομής της οικογένειας, αυτή η ελευθερία διαφωνίας θεωρείται μια μορφή συμμετοχής. Γενικά, οι Βρετανοί και Αμερικανοί ερωτώμενοι αναφέρουν μεγαλύτερη δυνατότητα συμμετοχής στην οικογένεια υπ' αυτή την έννοια. Οι Βρετανοί ερωτώμενοι αναφέρουν συχνότερα από τους υπόλοιπους ότι θυμούνται να νιώθουν ελεύθεροι να παραπονεθούν, ενώ οι Αμερικανοί αναφέρουν κάπως συχνότερα από τους υπόλοιπους ότι πράγματι θυμούνται τους εαυτούς τους να παραπονιούνται. Στο άλλο άκρο, περίπου οι μισοί Μεξικάνοι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι θα ήταν καλύτερα να μην παραπονιούνται και ότι στην πραγματικότητα δεν παραπονέθηκαν. Η συχνότητα που οι Γερμανοί και οι Ιταλοί ερωτώμενοι αναφέρουν τη συμμετοχή στην οικογένεια βρίσκεται μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας αφενός, του Μεξικού αφετέρου.

Πίνακας ΧΙ.1 Ανάμνηση επιρροής στις οικογενειακές αποφάσεις ανά χώρα

Ποσοστό που θυμάται να έχει	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Κάποια επιρροή	73	69	54	48	57
Καμία επιρροή	22	26	37	37	40
Δεν ξέρω, δεν θυμάμαι ή άλλο	5	5	9	15	3
Σύνολικό ποσοστό	100	100	100	100	100
Σύνολικός αριθμός περιπτώσεων	970	957	955	995	923

* Στους πίνακες που αναφέρονται δεδομένα για τις αναμνήσεις οικογενειακών εμπειριών, όσοι ερωτώμενοι δεν μεγάλωσαν σε οικογένεια (αλλά σε ίδρυμα, για παράδειγμα) δεν περιλαμβάνονται.

Συμμετοχή στο σχολείο. Τα στοιχεία για τη συμμετοχή στην οικογένεια πάνε περίπου παράλληλα με πολλά από τα δεδομένα σχετικά με την πολιτική συμμετοχή: σχετικά μεγαλύτερη συχνότητα συμμετοχής στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, ενδιάμεση

συμμετοχή στη Γερμανία και κάπως χαμηλότερη συμμετοχή στην Ιταλία και το Μεξικό. Από την άλλη, τα στοιχεία αναφορικά με την ενθουσιώδη συμμετοχή στο σχολείο δείχνουν μια έντονη αντίθεση μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και των υπόλοιπων τεσσάρων χωρών. Αυτό ισχύει για την άτυπη συμμετοχή στο σχολείο. Όταν ρωτήθηκαν αν ένιωθαν ελεύθεροι να παραπονεθούν για κάποια άδικη μεταχείριση ή αν παραπονέθηκαν ποτέ, οι Αμερικανοί ερωτώμενοι αναφέρουν συχνότερα ότι ένιωθαν ελεύθεροι να παραπονεθούν και ότι είχαν πράγματι παραπονεθεί.

Πίνακας XI.2 Ελευθερία συμμετοχής σε σχολικές συζητήσεις και διάλογο ανά χώρα

Ποσοστό που θυμάται να	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Και να μπορεί και να συμμετέχει	40	16	12	11	15
Μπορούσε αλλά δεν συμμετείχε	15	8	5	4	21
Δεν μπορούσε να συμμετέχει	34	68	68	56	54
Δεν ξέρω ή άλλο	11	8	15	29	10
Σύνολικό ποσοστό	100	100	100	100	100
Σύνολικός αριθμός	969	963	953	907	783

Όμως, η εντονότερη διαφορά στη συμμετοχή στο σχολείο παρατηρείται αν αναλογιστούμε τις πιο θεσμοποιημένες ευκαιρίες για συμμετοχή. Εδώ, η διαφορά μεταξύ της εκπαίδευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες και της εκπαίδευσης αλλού γίνεται αμέσως προφανής. Τέθηκε στους ερωτώμενους το αν τα παιδιά στο σχολείο τους είχαν την ευκαιρία να κάνουν διάλογο για πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Αν ανέφεραν ότι γινόντουσαν τέτοιες συζητήσεις, τότε ρωτήθηκαν αν συμμετείχαν και οι ίδιοι. Τα αποτελέσματα αυτών των δύο ερωτήσεων αποτυπώνονται στον Πίνακα XI.2. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 40 τοις εκατό των ερωτώμενων αναφέρει ότι γινόντουσαν τέτοιες συζητήσεις και ότι συμμετείχαν. Στις υπόλοιπες χώρες, το ποσοστό αναφοράς είναι πολύ μικρότερο και κυμαίνεται από 16 τοις εκατό στη Βρετανία έως 11 τοις εκατό στην Ιταλία. Σαφώς, ο αριθμός της στοχευμένης εκπαίδευσης στην πολιτική συμμετοχή στα σχολεία είναι πολύ υψηλότερος στις Ηνωμένες Πολιτείες από ό,τι αλλού.

Τάξη και πρώιμη συμμετοχή. Τα δεδομένα μας υπαγορεύουν ότι τα πρότυπα εξουσίας στην οικογένεια και το σχολείο διαφέρουν σημαντικά μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Και στις πέντε χώρες, η συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι συμμετείχαν σε αποφάσεις στην οικογένεια ή το σχολείο –τόσο η ελευθερία τους να παραπονούνται για αποφάσεις, όσο και τα πραγματικά παράπονα που θυμούνται ότι έκαναν– αυξάνεται με το επίπεδο εκπαίδευσης. Τα δεδομένα πρέπει να ερμηνεύονται με μεγάλη προσοχή. Ωστόσο, υποδεικνύουν emphaticά ότι η εμπειρία με τις σχέσεις εξουσίας στην οικογένεια διαφέρει ανάλογα με την κοινωνική τάξη. Όσοι έχουν

υψηλότερο κοινωνικό στάτους είναι πιθανότερο να συμμετείχαν στις οικογενειακές αποφάσεις. Αν αυτή η εμπειρία όντως διευκολύνει την ανάπτυξη της δημοκρατικής πολιτικής ικανότητας στη μετέπειτα ζωή, φαίνεται ότι ένας από τους πολλούς λόγους για τη γενικά χαμηλότερη πολιτική ικανότητα όσων έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, είναι ότι συνήθως μεγαλώνουν σε οικογένειες, που δεν τρέφουν την προσδοκία ότι η φωνή τους μπορεί να ακουστεί όταν λαμβάνονται αποφάσεις.

Παρόμοια ταξική διαφορά παρατηρείται και στη συμμετοχή στο σχολείο. Οι ερωτώμενοι με τριτοβάθμια εκπαίδευση θυμούνται πολύ συχνότερα ευκαιρίες άτυπης συμμετοχής (παράπονα για άδικη μεταχείριση) όπως και επίσημης συμμετοχής (συζήτηση στην τάξη) συγκριτικά με ερωτώμενους χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου. Για παράδειγμα, το 25 τοις εκατό των Ιταλών ερωτώμενων που δεν προχώρησαν πέρα από το δημοτικό σχολείο, αναφέρει ότι θυμάται να παραπονιέται για άδικη μεταχείριση, σε αντίθεση με το 44 τοις εκατό όσων έφτασαν στο γυμνάσιο. Οι διαφορές είναι εξίσου έντονες εντός κάθε χώρας. Ακόμη εντυπωσιακότερες είναι οι διαφορές μεταξύ των κοινωνικών ομάδων στη συχνότητα συμμετοχής στις συζητήσεις στην τάξη. Σε κάθε έθνος, η συχνότητα της ανάμνησης συμμετοχής είναι περίπου τρεις ή τέσσερις φορές μεγαλύτερη στους ερωτώμενους με κάποια δευτεροβάθμια εκπαίδευση από ό,τι μεταξύ εκείνων με πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Τα συγκεκριμένα ευρήματα έχουν ευρύτερη σημασία. Αν η εμπειρία με τις σχέσεις εξουσίας σε μη πολιτικά πεδία είναι πράγματι πηγή πολιτικών στάσεων, τότε οι έντονες διαφορές στις πολιτικές στάσεις που παρατηρούμε μεταξύ ερωτώμενων με διαφορετική κοινωνική καταγωγή προέρχεται από τις πρώιμες εμπειρίες τους με την εξουσία. Θα επανέλθουμε σε αυτό το ζήτημα παρακάτω.

Ένα ακόμη σημείο πρέπει να αναφέρουμε για την κατανομή των συμμετοχικών εμπειριών στο σχολείο και την οικογένεια μεταξύ ερωτώμενων με διαφορετική εκπαιδευτική προέλευση. Νωρίτερα, στη συζήτησή μας για τις εθνικές διαφορές στη συχνότητα με την οποία οι ερωτώμενοι θυμούνται να έχουν ευκαιρίες συμμετοχής εντός της οικογένειας, βρήκαμε έναν παραλληλισμό, σε γενικές γραμμές, μεταξύ της συχνότητας που αναφέρουν τη δυνατότητα συμμετοχής στην πολιτική και την ανάμνηση συμμετοχής στις οικογενειακές εμπειρίες. Και τα δύο απαντώνται συχνότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, και σπανιότερα στην Ιταλία και το Μεξικό. Εντός των σχολείων εντοπίσαμε την αντίθεση μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και των άλλων τεισάρων χωρών ως το πιο καθαρό μοτίβο. Αν, όμως, αναλογιστούμε τα δεδομένα για τη σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και ευκαιριών συμμετοχής, γίνεται προφανές ότι μεγάλο μέρος της διαφοράς μεταξύ της σχολικής και της οικογενειακής εμπειρίας οφείλεται στις διαφορετικές κατανομές των μορφωτικών επιπέδων μεταξύ των επιμέρους χωρών. Οι εθνικές διαφορές στις αναμνήσεις οικογενειακής συμμετοχής μόλις που φαίνονται όταν συγκρίνουμε τους ερωτώμενους που έχουν μόνο πρωτοβάθμια εκπαίδευση και δεν φαίνονται πια καθόλου όταν συγκρίνουμε υψηλότερα μορφωτικά επίπεδα. Η ανάμνηση άτυπης συμμετοχής στο σχολείο φανερώνει επίσης ελάχιστη συστηματική εθνική

διαφορά μέσα στην κάθε εκπαιδευτική ομάδα. Είναι, πράγματι, μόνο με τη θεσμοποιημένη συμμετοχή στον σχολικό διάλογο που επιμένουν οι έντονες εθνικές διαφορές – και αυτό αποτελεί μια ξεκάθαρη αντίθεση μεταξύ της συχνότητας συμμετοχής στις Ηνωμένες Πολιτείες και στις άλλες χώρες.

Έτσι, όσοι έχουν υψηλότερη εκπαίδευση και στις πέντε χώρες φαίνεται πως απολαμβάνουν κάπως μεγαλύτερες ευκαιρίες συμμετοχής σε μη πολιτικές καταστάσεις, από όσους έχουν χαμηλότερη εκπαίδευση. Όταν δε συγκρίνουμε ερωτώμενους με όμοια εκπαιδευτική προέλευση, οι διαφορές μεταξύ των χωρών στις ευκαιρίες συμμετοχής καθίστανται ασήμαντες.

Ηλικία και πρώιμη συμμετοχή. Ίσως ακόμα σημαντικότερη από τις διαφορές των κοινωνικών τάξεων στον βαθμό που τα άτομα έχουν ευκαιρίες συμμετοχής στις οικογενειακές και σχολικές αποφάσεις, να είναι οι διαφορές μεταξύ των γενεών. Τα δεδομένα μας καταδεικνύουν ότι τα μοτίβα συμμετοχής στην οικογένεια και το σχολείο έχουν αλλάξει και, το σημαντικότερο, ότι έχουν αλλάξει προς την ίδια κατεύθυνση και στις πέντε χώρες. Όσο μεγαλύτερος είναι ο/η ερωτώμενος/η, τόσο σπανιότερα αναφέρει ευκαιρίες συμμετοχής. Σχεδόν σε κάθε περίπτωση, οι ομάδες άνω των πενήντα ετών αναφέρουν την οικογενειακή και σχολική συμμετοχή σπανιότερα. Παρά τις μεγάλες διαφορές στην πρόσφατη ιστορία των πέντε χωρών, τις διαφορές στις κοινωνικές τους δομές και στα συνολικά επίπεδα συμμετοχής και ικανότητας, και οι πέντε χώρες βιώνουν μια παρόμοια τάση προς ένα λιγότερο αυταρχικό σχολικό και οικογενειακό σύστημα.¹⁵¹ Επιπλέον, αυτές οι αλλαγές μοιάζουν κάπως ανεξάρτητες από το πολιτικό σύστημα. Αυτό το συμπέρασμα τουλάχιστον συνάγεται από το γεγονός ότι υπήρξε μια σχετικά σταθερή εξέλιξη στο μοτίβο οικογενειακής εξουσίας –ειδικά στη Γερμανία– από τις αρχές του αιώνα, παρά τις προφανείς μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές ανατροπές. Από την άλλη, τα μοτίβα σχολικής εξουσίας στην Ιταλία και τη Γερμανία δεν εμφανίζουν τάσεις σταθερής εξέλιξης από τις αρχές του αιώνα, πράγμα που σημαίνει ότι επηρεάζονται περισσότερο από το πολιτικό σύστημα.

Εκείνο που παρατηρούμε σε αυτή τη γενική τάση προς μεγαλύτερη συμμετοχή στο σχολείο και την οικογένεια αφορά ορισμένες πτυχές των διαδικασιών εκβιομηχάνισης, αστικοποίησης και εκσυγχρονισμού στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Τον περασμένο αιώνα¹⁵² σημειώθηκε μια δραματική μετατόπιση από τη γεωργική στη βιομηχανική απασχόληση, από την αγροτική στην αστική κατοικία και μια απότομη άνοδος του

151. Το γεγονός ότι οι μεγαλύτεροι ερωτώμενοι είναι πιθανότερο να έχουν ξεχάσει αν συμμετείχαν ή όχι, δεν φαίνεται να είναι ο λόγος για τις ηλικιακές διαφορές στην αναφερόμενη συμμετοχή. Για αυτό, το ηλικιακό μοτίβο διαφορών εξακολουθεί να ισχύει, ακόμη και αν υπολογίσουμε το ποσοστό που θυμάται ότι ήταν σε θέση να συμμετέχει, από το υποσύνολο των ερωτώμενων που θυμούνταν αν όντως συμμετείχαν ή όχι. Η διαφορά ηλικίας, λοιπόν, προκύπτει ακόμη και όταν ελέγχουμε τον παράγοντα της χειρότερης μνήμης μεταξύ των ηλικιωμένων ερωτώμενων. Επιπλέον, οι μεγαλύτεροι αναφέρουν συχνότερα από τους νεότερους ότι θυμούνται ότι δεν μπορούσαν να συμμετέχουν.

152. Εννοείται ο 19^{ος}. (ΣτΕ)

μορφωτικού επιπέδου. Αυτό σηματοδότησε, σε μεγάλο βαθμό, τη στροφή από την εκτεταμένη, πατριαρχική οικογένεια στην πυρηνική οικογένεια, τη γυναικεία χειραφέτηση και την ανάπτυξη της όλο και μεγαλύτερης ατομικής αυτονομίας. Το εκπληκτικό σημείο αυτών των γενικών αλλαγών στα πρότυπα κοινωνικής εξουσίας και ατομικής συμμετοχής είναι ότι δεν μεταφέρονται ευθέως ή ούτε καν αναγκαστικά στην πολιτική σφαίρα. Έχουν, ωστόσο, πολιτικές συνέπειες. Θα επανέλθουμε σε αυτό παρακάτω.

Συμμετοχή στην εργασία. Ως εδώ, εξετάσαμε τη μη πολιτική συμμετοχή κατά την πρώιμη περίοδο της ζωής των ερωτώμενων. Παρόλο που μεγάλο μέρος της πολιτικά σχετικής εμπειρίας με τα μοτίβα εξουσίας συμβαίνει στα χρόνια πριν την ενηλικίωση, είναι πολύ πιθανό αυτές οι εμπειρίες να συνεχίσουν και μετά την παιδική ηλικία. Οι ευκαιρίες συμμετοχής κατά την ενήλικη ζωή, όπως και οι ευκαιρίες εντός της οικογένειας και του σχολείου πριν την ενήλικη ζωή, επιδρούν στις προσδοκίες για τις ευκαιρίες πολιτικής συμμετοχής. Συγκεκριμένα, η συμμετοχή στην εργασία πρέπει να έχει σημαντική επίδραση στις ατομικές πεποιθήσεις για τη δυνατότητα πολιτικής συμμετοχής. Αν και η εργασιακή συμμετοχή έρχεται μετά από τη συμμετοχή στην οικογένεια και το σχολείο, και συνεπώς σε μια ηλικία που οι ατομικές στάσεις δεν επιδέχονται πολλές αλλαγές, το γεγονός και μόνο ότι εξασκείται συγχρονικά με την πολιτική συμμετοχή υποδηλώνει ότι διαφορές μεταξύ των μοτίβων εξουσίας οδηγούν σε μεγαλύτερες πιέσεις ώστε να επέλθει αρμονία μεταξύ τους.

Πόσες ευκαιρίες έχουν τα άτομα να συμμετέχουν στις αποφάσεις στον χώρο εργασίας τους; Αν και αυτό το ερώτημα μπορούσε να τεθεί μόνο στους ερωτώμενους που εργάζονται σε κάποια επιχείρηση και έχουν ένα άτομο που τους επιβλέπει, το ερώτημα έχει το εξής πλεονέκτημα σε σχέση με εκείνα για την οικογένεια και το σχολείο: δεν είναι αναδρομικό. Τέθηκε στους ερωτώμενους το ζήτημα για την τρέχουσα επαγγελματική τους κατάσταση, και όχι για το παρελθόν. Μπορεί λοιπόν να αποδοθεί μεγαλύτερη αξιοπιστία στις απαντήσεις.

Στον Πίνακα XI.3 αναφέρονται οι απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα. Οι Βρετανοί και Αμερικανοί ερωτώμενοι αναφέρουν συχνότερα (80 τοις εκατό και 78 τοις εκατό, αντιστοίχως) ότι τους συμβουλευονται όταν πρέπει να ληφθούν αποφάσεις στο επαγγελματικό τους περιβάλλον. Στο άλλο άκρο, οι Μεξικάνοι και Ιταλοί ερωτώμενοι αναφέρουν σπανιότερα ότι τους συμβουλευονται (αν και τα ποσοστά και στις δύο χώρες υπερβαίνουν το μισό). Στη Γερμανία, η αναλογία των ερωτώμενων που αναφέρει πως τους συμβουλευονται βρίσκεται στο ενδιάμεσο. Ένα παρόμοιο μοτίβο βρίσκουμε και στο ερώτημα για τον βαθμό στον οποίο οι ερωτώμενοι λένε πως νιώθουν ελεύθεροι να διαμαρτυρηθούν στην εργασία τους αν ληφθεί μια απόφαση που δεν την εγκρίνουν. Και πάλι, η ελευθερία συμμετοχής απαντάται συχνότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, ενώ ακολουθεί η Γερμανία. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, υπάρχει έντονη διαφορά μεταξύ Μεξικού και Ιταλίας, με τους Ιταλούς ερωτώμενους να λένε σπανιότερα ότι νιώθουν ελεύθεροι να συμμετέχουν.

Πίνακας ΧΙ.3 Τους συμβουλευόμαστε για αποφάσεις στον χώρο εργασίας ανά χώρα

Ποσοστό που δηλώνει πως τους συμβουλευόμαστε	ΗΠΑ	ΗΒ	Γερμανία	Ιταλία	Μεξικό
Κάποιες φορές ή συχνά	78	80	68	59	61
Σπάνια ή ποτέ	21	19	29	36	38
	1	--	3	5	--
Συνολικό ποσοστό	100	100	100	100	100
Συνολικός αριθμός	428	470	369	314	277

* Μικρότερες βάσεις καθώς δεν έχουν όλοι οι ερωτώμενοι κάποιον που να τους εποπτεύει.

Το μοτίβο της αντιληπτής δυνατότητας συμμετοχής στην εργασία ολοκληρώνεται από τα δεδομένα για τον βαθμό στον οποίο οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι έχουν πράγματι παραπονεθεί για κάποιες αποφάσεις. Τέτοια παράπονα αναφέρονται συχνότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, είναι δε λιγότερο συχνά στην Ιταλία και τη Γερμανία. Στο Μεξικό, οι εργαζόμενοι σημειώνουν τη χαμηλότερη συχνότητα παραπόνων.¹⁵³

Η ευκαιρία συμμετοχής στην εργασία είναι επίσης άνισα κατανεμημένη μεταξύ των επαγγελματιών. Κάποια επαγγέλματα, προφανώς, επιτρέπουν ένα μεγαλύτερο εύρος συμμετοχής για τους εργαζόμενους. Γενικά, όσο υψηλότερο είναι το στάτους της επαγγελματικής απασχόλησης, τόσο πιθανότερο είναι να συμβουλευόμαστε το άτομο για τις αποφάσεις που λαμβάνονται. Και στις πέντε χώρες, οι εξειδικευμένοι εργάτες αναφέρουν συχνότερα, από τους ανειδίκευτους, πως τους συμβουλευόμαστε. Οι υπάλληλοι γραφείου είτε αναφέρουν ότι τους συμβουλευόμαστε συχνότερα από τους εξειδικευμένους εργάτες (στη Γερμανία, το Μεξικό και την Ιταλία) ή περίπου το ίδιο με τους εξειδικευμένους εργάτες (στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία). Και όσοι είναι σε επιχειρηματικές ή διευθυντικές θέσεις (που ωστόσο έχουν κάποιον ιεραρχικά προϊστάμενο) αναφέρουν ακόμα συχνότερα ότι τους συμβουλευόμαστε. Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι η φύση του επαγγέλματος έχει παρόμοιο αποτέλεσμα σε κάθε χώρα όσον αφορά τις διαθέσιμες ευκαιρίες συμμετοχής. Αυτό εξακολουθεί να ισχύει, όχι μόνο για τους προϊστάμενους που αναζητούν συμβουλές, αλλά και για το ατομικό αίσθημα ελευθερίας για διαμαρτυρία όταν δεν συμφωνούν με τις αποφάσεις.

Όποιος κι αν είναι ο λόγος για τον πολλαπλασιασμό των ευκαιριών συμμετοχής όσο ανεβαίνουμε την κλίμακα απασχόλησης, οι συνεπαγωγές για την πολιτική συμμετοχή είναι ξεκάθαρες. Πρώτα, όσοι έχουν εργασίες με υψηλότερο στάτους είναι πιθανότερο

153. Οι Μεξικάνοι αναφέρουν συχνά ότι θα ένιωθαν ελεύθεροι να διαμαρτυρηθούν μολονότι σπανίως το κάνουν. Τούτο είναι μια ακόμη ένδειξη του ενθουσιώδους χαρακτήρα της συμμετοχικής συμπεριφοράς στη χώρα αυτή: έντονη πίστη στην προσωπική επάρκεια ενός εκάστου η οποία ωστόσο δεν συνοδεύεται από πραγματικές εμπειρίες συμμετοχής στα δημόσια πράγματα.

να λαμβάνουν κάποια κατάρτιση στη συμμετοχή, κάτι που έχουμε πει πως σχετίζεται με την πολιτική συμμετοχή. Δεύτερον, η οικονομική πρόοδος και η μεταβολή στην κατανομή του εργατικού δυναμικού, με υψηλότερα ποσοστά εξειδικευμένου προσωπικού, υπαλλήλων, τεχνικού και διευθυντικού προσωπικού, συνοδεύεται από την ανάπτυξη πιο ικανών πολιτών. Ωστόσο, η σημασία των ευρημάτων για την ανάπτυξη της δημοκρατικής πολιτικής συμμετοχής δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρη. Η αυξημένη συμμετοχή στον χώρο εργασίας δημιουργεί πιέσεις και μια δύναμη ικανότητα στις οποίες το πολιτικό σύστημα φαίνεται πως ανταποκρίνεται. Αλλά αυτή η ανταπόκριση μπορεί να πάρει άλλες μορφές και όχι τον πολλαπλασιασμό των ευκαιριών πραγματικής πολιτικής συμμετοχής.

Τα δεδομένα για τις διαφορές στο επαγγελματικό στάτους φανερώνουν ένα σημαντικό χαρακτηριστικό για τις εθνικές διαφορές στη συχνότητα συμμετοχής στον εργασιακό χώρο. Όπως και με τη συμμετοχή στην οικογένεια και το σχολείο, έτσι και η συμμετοχή στον εργασιακό χώρο είναι μέρος μιας λειτουργίας της κατανομής των εργασιακών τύπων κάθε χώρας, όπως και μια λειτουργία του εθνικού «στυλ». Οι εθνικές διαφορές εντός κάθε εργασιακής ομάδας εμφανίζονται συνήθως αρκετά μικρότερες συγκριτικά με το σύνολο του δείγματος. Αλλά αυτό γίνεται ιδιαίτερος εμφανές στο επίπεδο των υπαλλήλων γραφείου. Μεταξύ των υπαλλήλων γραφείου και όσων κατέχουν επιχειρησιακές ή διευθυντικές θέσεις, οι ευκαιρίες συμμετοχής είναι σχεδόν όμοιες σε όλες τις χώρες. Στο επίπεδο των εργατών, εξειδικευμένων ή ανειδίκευτων, οι έντονες εθνικές διαφοροποιήσεις επιμένουν. Αυτό δηλώνει ότι σε επαγγέλματα υψηλότερου κύρους – είτε εξαιτίας των απαιτήσεων της εργασίας είτε επειδή εδώ οι δημοκρατικές ιδεολογίες είναι πιο διαδεδομένες – υπάρχει ένα ομοιόμορφο διεθνικό μοτίβο συμμετοχής. Εμφανείς εθνικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στις χαμηλότερες κλίμακες της επαγγελματικής ιεραρχίας.¹⁵⁴

Από το υλικό, λοιπόν, που παρουσιάσαμε προκύπτει ότι η συμμετοχή στην οικογένεια, το σχολείο και τον εργασιακό χώρο σχετίζεται με τα μοτίβα πολιτικής συμμετοχής σε κάθε χώρα. Γενικά, οι ερωτώμενοι στις δύο χώρες όπου η συχνότητα πολιτικής συμμετοχής είναι μεγαλύτερη (Ηνωμένες Πολιτείες και Βρετανία), αναφέρουν επίσης συχνότερα ότι ήταν σε θέση να συμμετέχουν σε μη πολιτικές αποφάσεις. Οι ερωτώμενοι στην Ιταλία και το Μεξικό, όπου τα συνολικά επίπεδα πολιτικής συμμετοχής τείνουν να είναι χαμηλά, γενικά αναφέρουν τη χαμηλότερη συχνότητα συμμετοχικής εμπειρίας σε μη πολιτικές καταστάσεις. Ωστόσο, από τα δεδομένα διαπιστώνεται, επιπλέον, ότι η σχέση πολιτικής και μη πολιτικής συμμετοχής είναι περιπλοκότερη. Για παράδειγμα, οι Βρετανοί ερωτώμενοι αναφέρουν όμοια επίπεδα συμμετοχής στο σχολείο με τη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό και αρκετά διαφορετικά από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Από την άλλη, ο πλέον ξεκάθαρος παραλληλισμός με τα δεδομένα της πολιτικής συμμετοχής εντοπίζεται στα δεδομένα της εργασιακής συμμετοχής. Οι χώρες με τη μεγαλύτερη

154. Για ένα παρόμοιο συμπέρασμα σε σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο, βλ. Κεφάλαιο XII, παρακάτω.

πολιτική συμμετοχή, εμφανίζουν επίσης τις μεγαλύτερες ευκαιρίες συμμετοχής στον εργασιακό χώρο, με τη διάκριση να είναι αρκετά έντονη για την εργατική τάξη. Αυτό το τελευταίο σημείο είναι σημαντικό, γιατί τα δεδομένα της συμμετοχής στον εργασιακό χώρο αποτελούν τα μοναδικά στοιχεία μη πολιτικής συμμετοχής σύγχρονα της ενήλικης πολιτικής συμμετοχής. Τα δεδομένα για τη συμμετοχή στην οικογένεια και το σχολείο αποτελούν συχνά πληροφορίες για ένα μακρινό παρελθόν. Αυτό αναδεικνύει ότι τα μοτίβα εξουσίας, όπως τα αντιλαμβάνεται ένα άτομο, μοιάζουν πολύ με τα ενήλικα μοτίβα εξουσίας, πολιτικά και μη πολιτικά, στα οποία εκτίθεται σε τρέχοντα χρόνο, στο παρόν, και έτσι η δημοκρατία μπορεί να αναπτύσσεται ταυτόχρονα και στα δύο. Ας προσεγγίσουμε αυτό το ζήτημα αμεσότερα.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Οικογενειακή συμμετοχή και ικανότητα των πολιτών. Το κύριο ενδιαφέρον μας για τα μη κυβερνητικά πρότυπα εξουσίας –αυτά της οικογένειας, του σχολείου και της εργασίας– αφορά την επίδραση που έχουν στις πολιτικές στάσεις και τη συμπεριφορά όσων εκτίθενται σε αυτά. Συγκεκριμένα, θέλουμε να μάθουμε αν η αίσθηση ικανότητας μεταφέρεται με κάποιο τρόπο από την πιο περιορισμένη σφαίρα συμμετοχής σε μη πολιτικές αποφάσεις στην ευρύτερη σφαίρα της συμμετοχής στην πολιτική. Ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, το μέλος μιας δημοκρατικής οικογένειας είναι πιθανότερο να είναι δημοκρατικά ικανός πολίτης;

Προκειμένου να αξιολογήσουμε τον αντίκτυπο της συμμετοχής στην οικογένεια στις μεταγενέστερες πολιτικές ικανότητες, χωρίσαμε τους ερωτώμενους μας σε τρεις ομάδες: όσους ανέφεραν σταθερά ότι είχαν ευκαιρίες συμμετοχής στην οικογένεια, όσους ανέφεραν σταθερά ότι δεν είχαν τέτοιες ευκαιρίες, και όσους θυμούνται μικτά μοτίβα συμμετοχής.¹⁵⁵ Στη συνέχεια συγκρίναμε τις ομάδες σύμφωνα με τη βαθμολογία τους στην κλίμακα της «υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας» – δηλαδή σύμφωνα με την πεποίθησή τους ότι έχουν την ικανότητά τους να επηρεάζουν τα πολιτικά πράγματα. Αυτή η υποκειμενική αντίληψη συνδέεται στενά με την πολιτική συμπεριφορά, τη θετική ταύτιση με το πολιτικό σύστημα και την αποδοχή δημοκρατικών στάσεων. Αν, λοιπόν, η συμμετοχή στην οικογένεια καλλιεργεί μια αίσθηση πολιτικής ικανότητας, μπορούμε

155. Ομαδοποιημένοι ως συμμετέχοντες στην οικογένεια είναι οι ερωτώμενοι που αναφέρουν ότι είχαν κάποια επιρροή στις οικογενειακές αποφάσεις, ότι ένιωθαν ελεύθεροι να διαμαρτυρηθούν για μια απόφαση που δεν τους άρεσε, και ότι θυμούνται πράγματι να διαμαρτύρονται. Οι μη συμμετέχοντες αναφέρουν ότι δεν είχαν καμία επιρροή, ότι δεν ήταν ελεύθεροι να διαμαρτυρηθούν, και ότι δεν θυμούνται να διαμαρτύρονται. Στο μεικτό μοτίβο συμμετοχής είναι όσοι απάντησαν σε κάποια ζητήματα θετικά και σε κάποια αρνητικά – για παράδειγμα, ότι είχαν κάποια επιρροή στις οικογενειακές αποφάσεις, αλλά δεν ήταν ελεύθεροι να διαμαρτυρηθούν.

με ασφάλεια να υποστηρίξουμε ότι αυτή η μη πολιτική συμμετοχή επιδρά στον βαθμό των δημοκρατικών πολιτικών προσανατολισμών εντός της χώρας.

Όπως δείχνουν τα δεδομένα στον Πίνακα XI.4, η ανάμνηση της δυνατότητας συμμετοχής στις οικογενειακές αποφάσεις συνδέεται με την τρέχουσα πολιτική ικανότητα. Και στις πέντε χώρες, όσοι θυμούνται σταθερά ότι μπορούσαν να εκφραστούν στις οικογενειακές αποφάσεις, τείνουν να έχουν την υψηλότερη βαθμολογία στην υποκειμενική πολιτική ικανότητα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου οι βαθμολογίες στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας είναι υψηλότερες, το 70 τοις εκατό των ερωτώμενων που αναφέρουν ότι συμμετείχαν στην οικογένεια ανήκει στις τρεις υψηλότερες ομάδες στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας, ενώ το 47 τοις εκατό που αναφέρει ότι δεν συμμετείχε υπάγεται στις τρεις υψηλότερες ομάδες. Ομοίως, στο Μεξικό, όπου οι βαθμολογίες στην υποκειμενική ικανότητα είναι γενικά χαμηλότερες, το 50 τοις εκατό όσων συμμετείχαν στην οικογένεια ανήκει στις τρεις υψηλότερες ομάδες της κλίμακας υποκειμενικών ικανοτήτων, σε αντίθεση με το 26 τοις εκατό όσων δεν συμμετείχαν. Και το ίδιο μοτίβο παρατηρείται και στις τρεις άλλες χώρες.

Πίνακας XI.4 Ποσοστό όσων βαθμολογήθηκαν υψηλότερα στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας^α μεταξύ των ερωτώμενων με διάφορους βαθμούς συμμετοχής στις οικογενειακές αποφάσεις, ανά χώρα και εκπαίδευση

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερη						Δευτεροβάθμια ή περισσότερη					
	Συμμετοχή		Μεικτή		Μη συμμετοχή		Συμμετοχή		Μεικτή		Μη συμμετοχή		Συμμετοχή		Μεικτή		Μη συμμετοχή	
Χώρα	%	Αρ. ^β	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.
Ηνωμένες Πολιτείες	70	(377)	67	(462)	47	(89)	58	(414)	56	(264)	42	(73)	77	(233)	80	(198)	69	(16)
Μεγάλη Βρετανία	70	w	63	(479)	51	(93)	67	(186)	59	(313)	45	(71)	73	(165)	70	(154)	76	(17)
Γερμανία	52	(233)	50	(449)	42	(164)	46	(163)	45	(381)	42	(153)	66	(67)	75	(65)	[45	(11)]
Ιταλία	46	(242)	41	(462)	34	(169)	35	(132)	37	(311)	31	(143)	59	(109)	50	(149)	52	(25)
Μεξικό	50	(126)	41	(598)	26	(199)	51	(85)	39	(524)	24	(191)	48	(41)	57	(73)	γ	

α. Δηλαδή, όσοι έλαβαν τις τρεις υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αποτελούν τη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

γ. Ελάχιστες περιπτώσεις.

Δεδομένου ότι οι εμπειρίες σχέσεων εξουσίας εντός της οικογένειας καθώς και η αίσθηση της πολιτικής ικανότητας ποικίλλουν ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο, είναι σημαντικό να αναλογιστούμε αυτή τη σχέση στις αντίστοιχες εκπαιδευτικές ομάδες. Όταν διαχωρίζουμε όσους έχουν δευτεροβάθμια ή περισσότερη εκπαίδευση από όσους έχουν μέχρι πρωτοβάθμια, γίνεται σαφές πως η προηγούμενη γενίκευσή μας πρέπει να εξειδικευτεί. Η σχέση της ανάμνησης για τη δυνατότητα συμμετοχής στην οικογένεια και της υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας παραμένει στα χαμηλότερα μορφωτικά επίπεδα (αν και στην Ιταλία και τη Γερμανία μόνο σε μικρό βαθμό), αλλά όχι στην ομάδα της

τριοβάθμιας εκπαίδευσης. Και στις πέντε χώρες, η οικογενειακή συμμετοχή μεταφράζεται σε πολιτική συμμετοχή όσων έχουν πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Αλλά στην ομάδα της τριοβάθμιας εκπαίδευσης υπάρχει ελάχιστα εμφανής σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Αυτό το εύρημα οριοθετεί κάθε υπόθεση σχετικά με τον βαθμό γενίκευσης της οικογενειακής εμπειρίας σε πολιτική συμμετοχή. Προφανώς, ο βαθμός μιας τέτοιας γενίκευσης εξαρτάται από άλλους παράγοντες. Το γεγονός ότι η γενίκευση από την οικογένεια στην πολιτεία δεν ισχύει για όσους βρίσκονται στο ανώτερο μορφωτικό επίπεδο φανερώνει ότι η οικογενειακή συμμετοχή μπορεί να είναι λιγότερο σημαντική για όσους έχουν περισσότερες υποκειμενικές πολιτικές ικανότητες. Στην ομάδα της τριοβάθμιας εκπαίδευσης, η πολιτική ικανότητα αναπτύσσεται για διάφορους λόγους. Πρώτον, έχουν μεγαλύτερη ικανότητα στην πολιτική συμμετοχή και είναι πιθανότερο να έχουν διδαχθεί κανόνες που ενθαρρύνουν την πολιτική συμμετοχή. Επιπλέον, η γενική κοινωνική προσδοκία είναι ότι όσοι έχουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο είναι πολιτικά ικανοί. Και, φυσικά, είναι πιθανότερο να συναναστραφούν με άλλους που θεωρούν τους εαυτούς τους πολιτικά ικανούς. Αν, λοιπόν, η οικογενειακή τους εκπαίδευση δεν είναι τέτοια που να ενθαρρύνει τη συμμετοχή, υπάρχουν άλλοι παράγοντες που μπορούν να την υποκαταστήσουν.

Από την άλλη, όσοι έχουν χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο είναι λιγότερο πιθανό να έχουν κατακτήσει τις συμμετοχικές δεξιότητες ή τον κανόνα της συμμετοχής και είναι ακόμα λιγότερο πιθανό να βρεθούν σε καταστάσεις όπου αναμένεται να εκδηλώσουν πολιτική ικανότητα. Και όπου δεν υπάρχει τεκμήριο υπέρ της πολιτικής ικανότητας, η γενίκευση από την οικογενειακή βαθμίδα μπορεί να έχει, ας πούμε, πιο οριακό αποτέλεσμα. Αν η πολιτική συμμετοχή υποθάλπεται πέρα από την οικογενειακή σφαίρα, η συμμετοχή της οικογένειας δεν είναι τόσο κρίσιμη ως προσδιοριστικός παράγοντας της ανάμειξης στην πολιτική. Η επίδραση της οικογενειακής συμμετοχής στην πολιτική ικανότητα δεν είναι καθολική και μπορεί να αντισταθμιστεί από άλλους παράγοντες.¹⁵⁶

156. Μια άλλη ερμηνεία των αποτελεσμάτων πρέπει να αναφερθεί εδώ. Είναι πιθανό ότι μέρος της σχέσης της οικογενειακής συμμετοχής και της αίσθησης πολιτικής ικανότητας είναι εικονικό εύρημα της συνέντευξης. Οι ερωτήσεις σχετικά με την πολιτική ικανότητα τέθηκαν στην αρχή της συνέντευξης, ενώ αυτές για τη συμμετοχή στην οικογένεια, στο τέλος. Ωστόσο, οι ερωτώμενοι μπορεί να έχουν υπερτιμήσει ή υποτιμήσει τις αναμνήσεις τους από οικογενειακές εμπειρίες για να τις προσαρμόσουν στις αναφορές τους για την τρέχουσα ικανότητά τους στην πολιτική. Περιμένουμε πως κάτι τέτοιο συνέβη ειδικά με τις πιο αμυδρές αναμνήσεις από τις οικογενειακές εμπειρίες. Έτσι μπορεί να εξηγείται η στενότερη σχέση μεταξύ της πολιτικής και της οικογενειακής ικανότητας όσων ανήκουν στις μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες και ίσως του χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου. (Τα δεδομένα της ηλικιακής ομάδας αναφέρονται στην έκδοση του 1963 που ήταν χωρίς περικοπές.) Αν αυτό ισχύει, δημιουργεί αμφιβολίες για την εγκυρότητα της σύνδεσης εμπειρίας και μη πολιτικής εξουσίας και πολιτικών στάσεων. Ωστόσο, ορισμένα δεδομένα που αναφέρονται στην έκδοση χωρίς περικοπές (σ. 357, υποσ. 20) υποδεικνύουν ότι αυτή η σχέση δεν αποτελεί εικονικό εύρημα της συνέντευξης.

Σχολική συμμετοχή και ικανότητα των πολιτών. Πολλά από όσα έχουν ειπωθεί για τον αντίκτυπο που έχει η οικογενειακή συμμετοχή στην αίσθηση της πολιτικής ικανότητας μπορούν να ειπωθούν και για τη σχολική συμμετοχή. Οι ευκαιρίες συμμετοχής στο σχολείο επιδρούν καθοριστικά στην κλίματα της υποκειμενικής ικανότητας. Αλλά η ποικιλία των τύπων συμμετοχής στο σχολείο –ιδίως η διαφορά μεταξύ άτυπης (διαμαρτυρία για κάποια απόφαση) και προβλεπόμενης συμμετοχής (συμμετοχή στο διάλογο εντός της τάξης)– μας επιτρέπει να εξετάσουμε καλύτερα τους τρόπους με τους οποίους η συμμετοχή στο σχολείο επιδρά στην πολιτική ικανότητα.

Ας αναλογιστούμε, πρώτα, την επίδραση της ανάμνησης της δυνατότητας άτυπης συμμετοχής στις σχολικές αποφάσεις. Για να ομαδοποιήσουμε τους ερωτώμενους μας σύμφωνα με τον βαθμό στον οποίο αναφέρουν ότι ήταν σε θέση να διαμαρτυρηθούν για αποφάσεις, τους χωρίσαμε (με βάση τις απαντήσεις τους στις τρεις ερωτήσεις) σε τρεις ομάδες: όσους απάντησαν σταθερά ότι μπορούσαν να συμμετέχουν κατ' αυτόν τον τρόπο, όσους απάντησαν σταθερά ότι δεν μπορούσαν και όσους έδωσαν μικτές απαντήσεις.¹⁵⁷ Αυτή η ταξινόμηση είναι παρόμοια με την ομαδοποίησή μας για τον βαθμό της οικογενειακής συμμετοχής. Επίσης, τα δεδομένα για την άτυπη σχολική συμμετοχή μοιάζουν με αυτά της άτυπης οικογενειακής συμμετοχής. Όπως φαίνεται στον Πίνακα XI.5, όσοι θυμούνται ότι είχαν τη δυνατότητα να αντιδρούν αποτελεσματικά στο σχολείο είναι πιθανότερο να τοποθετούνται υψηλά στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας. Και ας δούμε πάλι τις χώρες με τις υψηλότερες και τις χαμηλότερες συνολικές τιμές στην υποκειμενική πολιτική ικανότητα: στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 75 τοις εκατό όσων αναφέρουν ότι ήταν σε θέση να συμμετέχουν στο σχολείο βρίσκονται στις τρεις πρώτες κατηγορίες της κλίμακας υποκειμενικής ικανότητας, σε αντίθεση με το 54 τοις εκατό όσων αναφέρουν ότι δεν μπορούσαν να συμμετέχουν. Στο Μεξικό, το 52 τοις εκατό των συμμετεχόντων στο σχολείο ανήκουν στις τρεις πρώτες κατηγορίες υποκειμενικής ικανότητας, σε αντίθεση με το 24 τοις εκατό των μη συμμετεχόντων.

Όμως, όπως και με τα δεδομένα για τη συμμετοχή στην οικογένεια, είναι σημαντικό να υπολογίσουμε τις εκπαιδευτικές ομάδες χωριστά. Αν κοιτάξουμε τη σχέση μεταξύ της σχολικής συμμετοχής και της πολιτικής ικανότητας σε ομάδες ανώτερης και κατώτερης εκπαίδευσης, προκύπτει ένα αποτέλεσμα εντυπωσιακά όμοιο με τη σχέση της

157. Οι τρεις ερωτήσεις ήταν:

«1. Αν νιώθατε ότι σας μεταχειρίζονταν άδικα με κάποιο τρόπο ή αν διαφωνούσατε με κάτι που είπε ο δάσκαλος, νιώθατε ελεύθερος να μιλήσετε για αυτό τον δάσκαλο, ή νιώθατε λίγο άβολα, ή ήταν μάλλον καλύτερα να μη μιλήσετε στον δάσκαλο;

»2. Θα έκανε κάποια διαφορά;

»3. Θυμάστε να το κάνετε κάποια φορά;».

Όσοι απάντησαν ότι ένιωθαν ελεύθεροι να διαμαρτυρηθούν, ότι θα έκανε κάποια διαφορά και ότι θυμούνται να διαμαρτύρονται έχουν καταγραφεί ως συμμετέχοντες. Όσοι απάντησαν αρνητικά και στις τρεις ερωτήσεις κατηγοριοποιήθηκαν ως μη συμμετέχοντες. Οι λοιποί κατηγοριοποιήθηκαν στην μικτή κατηγορία. Και όσοι δεν θυμούνται παραλήφθηκαν από τον πίνακα.

συμμετοχής στην οικογένεια. Η άτυπη συμμετοχή στο σχολείο συνδέεται στενότερα με την πολιτική ικανότητα στην κατώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης, παρά στην ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης. Η διάκριση μεταξύ πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας ή περισσότερης εκπαίδευσης δεν είναι τόσο έντονη όσο στη συμμετοχή της οικογένειας, αλλά η διάκριση παραμένει σαφής. Και στις πέντε χώρες, ο βαθμός της άτυπης σχολικής συμμετοχής συνδέεται με υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας για την κατώτερη εκπαιδευτική ομάδα. Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, από την άλλη, η σχέση σχολικής συμμετοχής και πολιτικής ικανότητας είτε δεν είναι άμεση (όπως στο Μεξικό, την Ιταλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες), είτε είναι πιο αδύναμη από αυτή των ερωτώμενων της πρωτοβάθμιας (όπως στις άλλες δύο χώρες).

Πίνακας XI.5 Ποσοστό ατόμων με την υψηλότερη υποκειμενική ικανότητα^α που δηλώνουν διάφορους βαθμούς άτυπης σχολικής συμμετοχής, ανά χώρα και επίπεδο εκπαίδευσης

	Σύνολο						Πρωτοβάθμια ή λιγότερη						Δευτεροβάθμια ή περισσότερη					
	Συμμετοχή		Μεικτή		Μη συμμετοχή		Συμμετοχή		Μεικτή		Μη συμμετοχή		Συμμετοχή		Μεικτή		Μη συμμετοχή	
Εθνος	%	Αρ. ^β	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.
Ηνωμένες Πολιτείες	75	(252)	67	(496)	54	(158)	66	(100)	58	(257)	42	(109)	80	(152)	77	(239)	78	(49)
Μεγάλη Βρετανία	70	(187)	66	(462)	56	(265)	68	(102)	62	(274)	53	(187)	74	(79)	73	(177)	63	(73)
Γερμανία	53	(186)	49	(436)	44	(229)	48	(133)	45	(361)	44	(229)	67	(52)	73	(70)	57	(23)
Ιταλία	51	(128)	46	(385)	32	(478)	43	(60)	42	(236)	28	(393)	59	(68)	53	(146)	54	(84)
Μεξικό	52	(177)	45	(376)	24	(205)	49	(118)	43	(319)	24	(197)	56	(59)	55	(57)	γ	

α. Δηλαδή, όσοι έλαβαν τις τρεις υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αποτελούν τη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

γ. Ελάχιστες περιπτώσεις.

Όπως και με τη συμμετοχή στην οικογένεια, αυτό το φαινόμενο αντανακλά τη σχετική απουσία άλλων παραγόντων που ενισχύουν την πολιτική ικανότητα των ατόμων με χαμηλότερη εκπαίδευση. Η σχολική εκπαίδευση στη συμμετοχή έχει μεγαλύτερη οριακή επίδραση από ό,τι θα είχε αν υπήρχαν –όπως υπάρχουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση– άλλοι παράγοντες που θα υποκαθιστούσαν αυτή την εκπαίδευση.

Γενικά, όπως και με τη συμμετοχή στην οικογένεια και την πολιτική ικανότητα, υπάρχει κι εδώ κάποια σχέση μεταξύ των σχολικών εμπειριών και των πολιτικών στάσεων, αλλά η συσχέτιση δεν είναι ισχυρή. Η σχολική συμμετοχή επηρεάζει το αίσθημα πολιτικής ικανότητας περισσότερο σε ορισμένες ομάδες και λιγότερο σε άλλες. Η προηγούμενη υπόθεσή μας –ότι ο αντίκτυπος της μη πολιτικής συμμετοχής στις πολιτικές ικανότητες είναι μεγαλύτερος μεταξύ όσων, για άλλο λόγο, αναμενόταν να είναι λιγότερο πολιτικά ικανοί– υποστηρίζεται κάπως από τη σύγκριση εκπαιδευτικών ομάδων.

Μέχρι στιγμής, εξετάσαμε την επίδραση μιας μάλλον άτυπης συμμετοχής στην οικογένεια και το σχολείο στην καλλιέργεια της αίσθησης πολιτικής ικανότητας. Μας απασχόλησε, και στις δύο κοινωνικές καταστάσεις, οι αναμνήσεις των ερωτώμενων για τη δυνατότητά τους να διαμαρτύρονται σε μια άδικη απόφαση. Αλλά για τη συμμετοχή στο σχολείο μάς ενδιαφέρει επίσης η επίδραση πιο θεσμοποιημένων ευκαιριών συμμετοχής. Η εμπειρία στη συζήτηση και τον διάλογο στην τάξη αυξάνει άραγε την πιθανότητα ένα άτομο να νιώσει υποκειμενικά ικανό να επηρεάσει τα πολιτικά πράγματα; Τα δεδομένα μας δείχνουν ότι μπορούμε να απαντήσουμε με ένα «ναι» υπό προϋποθέσεις. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία, τη Γερμανία και το Μεξικό, και στα δύο επίπεδα μορφωτικού επιπέδου, και στην Ιταλία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η ανάμνηση συμμετοχής σε σχολικές συζητήσεις και διάλογο σχετίζεται με αυξημένη αίσθηση πολιτικής επάρκειας (political efficacy). Οι ερωτώμενοι που θυμούνται ότι μπορούσαν και συμμετείχαν σε αυτές τις συζητήσεις τείνουν να βαθμολογούνται υψηλότερα στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας από όσους θυμούνται ότι δεν μπορούσαν να συμμετέχουν. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, το 76 τοις εκατό όσων λένε ότι μπορούσαν και συμμετείχαν σε σχολικές συζητήσεις βαθμολογούνται στο ανώτερο μισό της κλίμακας υποκειμενικών ικανοτήτων, σε αντίθεση με το 63 τοις εκατό όσων αναφέρουν ότι δεν είχαν τέτοια ευκαιρία. Στο Μεξικό, τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 59 και 39.

Ένα ενδιαφέρον σημείο αναδεικνύεται σε σχέση με τη συμμετοχή στις σχολικές δημόσιες συζητήσεις. Γενικά, οι ερωτώμενοι με τη χαμηλότερη βαθμολογία στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας δεν αναφέρουν ότι δεν είχαν την ευκαιρία να συμμετέχουν σε δημόσιες συζητήσεις και διάλογο. Αντίθετα, όσοι αναφέρουν ότι είχαν τέτοιες ευκαιρίες αλλά *ότι δεν τις εκμεταλλεύτηκαν* τείνουν να σκοράρουν χαμηλά ή χαμηλότερα από όσους δεν είχαν τέτοιες ευκαιρίες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Γερμανία, και στις δύο εκπαιδευτικές βαθμίδες, στο Μεξικό στη χαμηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα και στην Ιταλία στην ανώτερη, όσοι αναφέρουν ότι θα μπορούσαν αλλά δεν συμμετείχαν, λαμβάνουν γενικά χαμηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας από όσους δεν είχαν τέτοιες ευκαιρίες.

Αυτό το γεγονός εξειδικεύει προηγούμενα ευρήματά μας. Εδώ, αντιμετωπίζουμε κάτι ευρύτερο από τον αντίκτυπο μιας αντικειμενικής κατάστασης στο σχολείο σε μια μεταγενέστερη αίσθηση πολιτικής ικανότητας. Ο λόγος που όσοι δεν εκμεταλλεύτηκαν τις ευκαιρίες συμμετοχής βρίσκονται ακόμη χαμηλότερα στην υποκειμενική τους πολιτική ικανότητα, από όσους δεν δόθηκε καν η ευκαιρία, εντοπίζεται κάλλιστα σε ορισμένα ατομικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν τόσο τη συμμετοχή στο σχολείο του ερωτώμενου όσο και την αίσθησή του για την πολιτική του ικανότητα. Δεδομένης της ευκαιρίας να συμμετέχουν, όσοι δεν το έκαναν, ενδεχομένως να μη συμμετείχαν για προσωπικούς λόγους. Ίσως από έλλειψη αυτοπεποίθησης ή δεξιοτήτας. Ίσως για άλλους κοινωνικούς λόγους, όπως ότι ανήκαν σε κάποια σχετικά λιγότερο προνομιούχα ομάδα. Αυτοί οι λόγοι μπορεί να είναι ανεξάρτητοι από τις ευκαιρίες συμμετοχής στο σχολείο.

Τα δεδομένα για τις πιο θεσμοποιημένες ευκαιρίες συμμετοχής δείχνουν, επομένως, ότι ορισμένα από τα φαινόμενα γενίκευσης που παρατηρούμε –δηλαδή, για τη μεταφορά της συμμετοχικής εμπειρίας από την οικογένεια και το σχολείο στην πολιτική σφαίρα– δεν προκύπτουν από τον αντίκτυπο μιας συμμετοχικής οικογένειας ή ενός σχολικού συστήματος στις πολιτικές στάσεις. Αντίθετα, ο βαθμός συμμετοχής στο σχολείο και την οικογένεια, καθώς και το επίπεδο υποκειμενικής ικανότητας σε πολιτικά ζητήματα, προέρχονται πιθανώς από τους ίδιους ψυχολογικούς ή κοινωνικούς παράγοντες. Αυτή η εξειδίκευση των ευρημάτων μας είναι εμφανής στα δεδομένα για την θεσμοποιημένη σχολική συμμετοχή. Αλλά ισχύει ακόμη περισσότερο για τα δεδομένα που αναφέρθηκαν προηγουμένως σχετικά με τον αντίκτυπο της ανάμνησης άτυπης συμμετοχής στην πολιτική ικανότητα. Το αν ένα παιδί αισθάνεται ελεύθερο ή όχι να διαμαρτυρηθεί ή αν διαμαρτύρεται πράγματι στην οικογένεια ή το σχολείο, δεν καθορίζεται αποκλειστικά από τη ενήλικη δομή εξουσίας της οικογένειας ή του σχολείου. Αντίθετα, η συμμετοχή στην οικογένεια ή το σχολείο και η πολιτική αυτοπεποίθηση επηρεάζονται από τον βαθμό στον οποίο το παιδί έχει ισχυρό εγώ.

Επομένως, τα δεδομένα μας για τον αντίκτυπο της συμμετοχής στην οικογένεια και το σχολείο στις μεταγενέστερες πολιτικές στάσεις υποδεικνύουν, στην καλύτερη περίπτωση, ότι υπάρχει κάποια συσχέτιση. Αλλά το πόσο ισχυρή είναι αυτή η συσχέτιση, υπό ποιες συνθήκες είναι λιγότερο ή περισσότερο ισχυρή, και η διαδικασία με την οποία πραγματοποιείται, είναι ερωτήματα που δεν μπορούν ακόμη να απαντηθούν.

Μέχρι στιγμής, επικεντρωθήκαμε κυρίως στις λανθάνουσες επιπτώσεις των οικογενειακών και σχολικών εμπειριών στην πολιτική ικανότητα. Συζητήσαμε τις επιπτώσεις στις πολιτικές στάσεις, όχι της άμεσης τυπικής διδασκαλίας, αλλά της γενίκευσης από τις εμπειρίες της οικογένειας ή του σχολείου στην πολιτική. Ακόμη και στην περίπτωση θεσμοποιημένων ευκαιριών διαλόγου στη σχολική τάξη, η σημαντική πτυχή ήταν η ίδια η συζήτηση, όχι το θέμα της συζήτησης. Μπορεί, ωστόσο, κανείς να αναρωτηθεί αν η άμεση διδασκαλία, επίσης, γίνεται να μην έχει σημαντικές επιπτώσεις στις πολιτικές στάσεις.

Μπορούμε να συγκρίνουμε τους ερωτώμενους που αναφέρουν ότι αφιερώθηκε χρόνος στο σχολείο για τη διδασκαλία της πολιτικής και των κυβερνητικών θεσμών με όσους αναφέρουν ότι δεν τα διδάχτηκαν. Από τα δεδομένα προκύπτει ότι η πολιτική αγωγή αυξάνει την αίσθηση της πολιτικής ικανότητας του ατόμου, αλλά και ότι αυτό εξαρτάται από το περιεχόμενο της διδασκαλίας. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και το Μεξικό, όσοι διδάχθηκαν πολιτική αγωγή είναι πιθανότερο να σημειώσουν υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα υποκειμενικής ικανότητας. Η εικόνα στη Γερμανία και την Ιταλία είναι αρκετά διαφορετική. Στη Γερμανία, όσοι έχουν πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι κάπως πιθανότερο να αισθάνονται πολιτικά ικανοί όταν διδάσκονται πολιτική αγωγή στο σχολείο, ενώ όσοι έχουν δευτεροβάθμια ή περισσότερη εκπαίδευση είναι λιγότερο πιθανό να αισθάνονται ιδιαίτερα ικανοί πολιτικά αν θυμούνται ότι έτυχαν τέτοιου είδους διδασκαλία. Στην Ιταλία, όσοι έχουν πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι λιγότερο πιθανό να

αισθάνονται πολιτικά ικανοί όταν θυμούνται την αγωγή του πολίτη, ενώ αυτή η διδασκαλία δεν κάνει καμία διαφορά σε όσους έχουν ανώτερη εκπαίδευση. Αν και υπάρχει μια σχετικά σαφής σύνδεση πολιτικής αγωγής και πολιτικής ικανότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και το Μεξικό, δεν υπάρχει σαφής σχέση στις δύο εκείνες χώρες των οποίων τα εκπαιδευτικά συστήματα κυριαρχούνταν από αντί-δημοκρατικές φιλοσοφίες για μεγάλο μέρος της ζωής των ερωτώμενων. Αυτή η αντίθεση αναδεικνύει εμφατικά ότι η πολιτική αγωγή έχει αντίκτυπο και αυτός ο αντίκτυπος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το περιεχόμενο της διδασκαλίας.

Εργασιακή συμμετοχή και πολιτική ικανότητα. Τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν μέχρι τώρα υποδεικνύουν ότι υπάρχει κάποια συσχέτιση οικογενειακής και σχολικής εμπειρίας και μεταγενέστερων πολιτικών στάσεων. Όμως, όπως έχουμε προτείνει, η διαμόρφωση πολιτικών στάσεων συνεχίζεται αφού το άτομο ενηλικιωθεί και αναλάβει τον πολιτικό του ρόλο. Οι στάσεις αλλάζουν, οι νέες εμπειρίες συνεπάγονται πολιτικά αποτελέσματα. Αν οι πρώιμες εμπειρίες εξουσίας επηρεάζουν τις πολιτικές στάσεις, το ίδιο γίνεται και με τις εμπειρίες εξουσίας στη μετέπειτα ζωή. Τα άτομα εκτίθενται σε ένα ευρύ φάσμα τέτοιων εμπειριών, είτε είναι στην οικογένεια, την εκκλησία, σε εθελοντικό σωματείο ή στην εργασία. Αυτές οι μεταγενέστερες σχέσεις και εμπειρίες επηρεάζουν άραγε την αίσθηση της πολιτικής ικανότητας του ατόμου; Αν, για παράδειγμα, ένας ενήλικας έχει την ευκαιρία να συμμετέχει σε αποφάσεις στις σύγχρονες, μη πολιτικές σχέσεις του, θα γενικεύσει αυτή την εμπειρία και θα πιστέψει ότι μπορεί να συμμετέχει στη δημόσια ζωή; Αντιστρόφως, όσοι έχουν ελάχιστες εμπειρίες συμμετοχής σε αποφάσεις σε τομείς της καθημερινής ζωής, θα το αναμεταφράσουν σε μια πεποίθηση μειωμένης πολιτικής ικανότητας;

Αυτές οι ερωτήσεις μοιάζουν με αυτές που θέσαμε για τις ευκαιρίες συμμετοχής στην οικογένεια και το σχολείο. Ουσιαστικά, μας ενδιαφέρει ο βαθμός που ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα εξαρτάται από τις επιμέρους δημοκρατικές δομές στην κοινωνία. Ο δημοκρατικός πολιτικός προσανατολισμός (που περιλαμβάνει τη στάση ότι κάποιος είναι σε θέση να συμμετέχει σε πολιτικές αποφάσεις) εξαρτάται από τις ευκαιρίες συμμετοχής σε μη πολιτικές κοινωνικές σχέσεις; Κρίσιμης σημασίας εδώ είναι οι ευκαιρίες συμμετοχής στις αποφάσεις στο επαγγελματικό πεδίο. Η δομή της εξουσίας στον χώρο εργασίας είναι πιθανώς η σημαντικότερη –και προεξέχουσα– δομή αυτού του είδους, με την οποία βρίσκεται σε καθημερινή επαφή ο μέσος άνθρωπος. Επιπλέον, αυτή η μορφή συμμετοχής έχει αυξημένη επίδραση στην πολιτική συμμετοχή, επειδή οι δομές εξουσίας στον χώρο εργασίας, αν και αποτελούν μίγμα θεσμοποιημένης και άτυπης εξουσίας, έχουν μεγαλύτερη θεσμοποιημένη συνιστώσα, από ό,τι, για παράδειγμα, οι δομές εξουσίας της οικογένειας.

Όπως αναφέραμε νωρίτερα, υπάρχει ένας παραλληλισμός μεταξύ της συχνότητας με την οποία οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι μπορούν να συμμετέχουν σε αποφάσεις που λαμβάνονται στην εργασία και της συχνότητας με την οποία οι ερωτώμενοι είναι πολιτικά ικανοί. Από τα δεδομένα του Πίνακα XI.6 φαίνεται ότι αυτός ο παραλληλισμός

πράγματι αντανakλά τη συσχέτιση του βαθμού ευκαιριών συμμετοχής στις εργασιακές αποφάσεις και του βαθμού πολιτικής ικανότητας. Σε κάθε χώρα, όσοι αναφέρουν ότι τους συμβουλευούνται για τις αποφάσεις που λαμβάνονται στον χώρο εργασίας είναι πιθανότερο να έχουν υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα της υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας. Η ίδια συσχέτιση εντοπίζεται και μεταξύ της άτυπης συμμετοχής στο εργασιακό περιβάλλον (ελευθερία να διαμαρτυρηθεί) και της αίσθησης πολιτικής ικανότητας. Όσοι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι νιώθουν ελεύθεροι να διαμαρτυρηθούν απέναντι σε μέτρα και αποφάσεις, είναι πιθανότερο να νιώθουν υποκειμενικά ικανοί να επηρεάσουν την κυβέρνηση.

Σε αντίθεση με τη σύνδεση ανάμεσα στην οικογενειακή και σχολική συμμετοχή και την πολιτική ικανότητα, η σχέση μεταξύ της ικανότητας επιρροής στο περιβάλλον εργασίας και της υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας παραμένει ισχυρή ακόμα και μεταξύ όμοιων ομάδων μορφωτικού επιπέδου. Παρόλο που ο αντίκτυπος της οικογενειακής ή σχολικής συμμετοχής στην πολιτική ικανότητα προχωρά μειούμενος όσο υψηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο, ο αντίκτυπος της εργασιακής συμμετοχής παραμένει ισχυρός και στις δύο εκπαιδευτικές βαθμίδες. Όπως φαίνεται στον Πίνακα XI.6, αν και υπάρχουν διαφορές στον βαθμό που τα άτομα σε διάφορους τύπους επαγγελματιών μπορούν να συμμετέχουν στις αποφάσεις στον χώρο εργασίας, αυτή η συμμετοχή έχει θετική επίδραση στην πολιτική ικανότητα μεταξύ όλων των επαγγελματιών σε όλα τα επίπεδα. Μεταξύ των ανειδίκευτων εργατών, των εξειδικευμένων εργατών και των υπαλλήλων γραφείου (οι μόνες επαγγελματικές ομάδες με αρκετές περιπτώσεις στη βάση δεδομένων ώστε να κάνουν αυτή την ανάλυση δυνατή), όσοι λένε ότι τους συμβουλευούνται για αποφάσεις, αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας. Αυτό ισχύει για όλες τις χώρες εκτός του Μεξικού, όπου η σχέση των δύο τύπων συμμετοχής δεν είναι τόσο ξεκάθαρη.

Είναι, φυσικά, αδύνατον να συμπεράνουμε ότι υπάρχει μια ροή επιρροής μονής κατεύθυνσης από μοτίβα εργασιακής συμμετοχής σε μοτίβα συμμετοχής στην πολιτική. Είναι αρκετά πιθανό ότι οι ευκαιρίες εργασιακής συμμετοχής και η πολιτική συμμετοχή να αλληλοεπηρεάζονται αμοιβαία: που σημαίνει ότι η σχέση της αντιληπτής δυνατότητας συμμετοχής στην εργασία και της αντιληπτής δυνατότητας συμμετοχής στην πολιτική δεν αντιπροσωπεύει απλώς μια γενίκευση από τον χώρο εργασίας στην πολιτική σφαίρα, αλλά και μια γενίκευση και προς την άλλη κατεύθυνση. Τα αιτήματα συμμετοχής στις εργασιακές αποφάσεις συχνά αιτιολογούνται από τις πολιτικές νόρμες της δημοκρατικής συμμετοχής. Έτσι, όταν η πολιτική εμπειρία του ατόμου περιλαμβάνει ευκαιρίες συμμετοχής σε αποφάσεις, δεν είναι τόσο πιθανό να αποδέχεται αδιαμφισβήτητα τις σχέσεις εξουσίας στον εργασιακό του χώρο. Σε κάθε περίπτωση, τα δεδομένα μας δείχνουν μια τάση ομοιογένειας των μοτίβων εργασίας και πολιτικής εξουσίας: όσοι προσανατολίζονται να συμμετέχουν σε έναν τομέα, μάλλον προσανατολίζονται να συμμετέχουν και σε κάποιον άλλο. Είναι δύσκολο να πούμε αν η συμμετοχή στην εργασία οδηγεί σε

δημοκρατικούς πολιτικούς προσανατολισμούς ή το αντίστροφο. Αλλά τα στοιχεία δείχνουν με έμφαση ότι αυτά τα δύο αναπτύσσονται στενά και αλληλοϋποστηρίζονται.

Πίνακας XI.6 Ποσοστό με την υψηλότερη βαθμολογία στην υποκειμενική ικανότητα^α μεταξύ όσων δηλώνουν διάφορους βαθμούς επίσημης συμμετοχής σε εργασιακές αποφάσεις, ανά χώρα και επάγγελμα

	Σύνολο ^β				Ανειδίκευτοι				Με ειδικευση				Υπάλληλοι			
	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε	Ζητήθηκε η γνώμη τους στην εργασία ^γ	Δεν ζητήθηκε
Χώρες	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.	%	Αρ.
Ηνωμένες Πολιτείες	75	(334)	62	(94)	70	(70)	53	(32)	73	(71)	69	(16)	82	(93)	63	(27)
Μεγάλη Βρετανία	71	(372)	52	(98)	74	(88)	54	(41)	71	(140)	50	(30)	75	(65)	[60	(15)]
Γερμανία	58	(253)	38	(116)	55	(42)	26	(42)	52	(61)	44	(32)	61	(62)	[46	(13)]
Ιταλία	57	(181)	35	(130)	49	(45)	31	(67)	74	(31)	[40	(15)]	55	(76)	52	(21)
Μεξικό	51	(170)	45	(107)	26	(17)	43	(18)	48	(74)	56	(46)	47	(55)	45	(23)

α. Δηλαδή, όσοι έλαβαν τις τρεις υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας.

β. Οι στήλες του συνόλου αναφέρονται σε επαγγελματίες κάθε είδους. Ο επαγγελματικός διαχωρισμός σε ανειδίκευτους, εξειδικευμένους και υπαλλήλους έχει γίνει επιλεκτικά και δεν περιλαμβάνει όλους τους επαγγελματίες στις στήλες του συνόλου.

γ. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Η σωρευτική επίδραση των συμμετοχικών εμπειριών. Υπάρχουν ενδείξεις ότι ο αντίκτυπος της συμμετοχής στη λήψη μη πολιτικών αποφάσεων –στο σπίτι, το σχολείο και την εργασία– είναι σωρευτικός. Το άτομο που σταθερά έχει ευκαιρίες για μη πολιτική συμμετοχή –σε σύγκριση με κάποιον η δυνατότητα του οποίου να συμμετέχει σε ένα μη πολιτικό πεδίο δεν συνδυάζεται με τη δυνατότητα συμμετοχής σε κάποιο άλλο, μη πολιτικό πεδίο– είναι πιθανότερο να αναπτύξει τάσεις πολιτικής συμμετοχής.

Ας πάρουμε τους ερωτώμενους που αναφέρουν ότι είχαν την ευκαιρία να συμμετέχουν σε οικογενειακές ή σχολικές αποφάσεις. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι ευκαιρίες συμμετοχής οδηγούν κατά πάσα πιθανότητα σε υποκειμενική πολιτική ικανότητα, αν βεβαίως αυτή δεν εμποδίζεται από εξουσιαστικές δομές όπου η συμμετοχή δεν είναι δυνατή. Αυτή η υπόθεση υποστηρίζεται από τα δεδομένα στους Πίνακες XI.7 και XI.8.

Στον Πίνακα XI.7, τα άτομα που μπορούσαν και δεν μπορούσαν να συμμετέχουν στις οικογενειακές αποφάσεις χωρίζονται, στη συνέχεια, σε όσους μπορούν και δεν μπορούν

να συμμετέχουν στις εργασιακές αποφάσεις. Τα αποτελέσματα είναι ξεκάθαρα. Μεταξύ όσων αναφέρουν ότι συμμετείχαν σε οικογενειακές αποφάσεις, όσοι επίσης συμμετέχουν σε αποφάσεις στο εργασιακό τους περιβάλλον είναι πιθανότερο να σημειώσουν υψηλότερη βαθμολογία στην υποκειμενική πολιτική ικανότητα, από εκείνους που ναι μεν είχαν τη δυνατότητα συμμετοχής στην οικογένεια πλην όμως τώρα αδυνατούν να συμμετέχουν σε εργασιακές αποφάσεις. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το 75 τοις εκατό όσων η οικογενειακή συμμετοχή συνδυάζεται με ευκαιρίες συμμετοχής στην εργασία βαθμολογούνται στα τρία υψηλότερα κελιά της κλίμακας υποκειμενικής ικανότητας, σε αντίθεση με το 58 τοις εκατό των ερωτώμενων που η οικογενειακή συμμετοχή δεν σχετίζεται με την εργασιακή συμμετοχή.

Πίνακας XI.7 Ποσοστό με την υψηλότερη βαθμολογία στην υποκειμενική ικανότητα^α μεταξύ όσων δηλώνουν διάφορους βαθμούς συμμετοχής στις οικογενειακές και εργασιακές αποφάσεις ανά χώρα

	Συμμετοχή στην οικογένεια				Μη συμμετοχή στην οικογένεια			
	Συμμετοχή στην εργασία		Μη συμμετοχή στην εργασία		Συμμετοχή στην εργασία		Μη συμμετοχή στην εργασία	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	77	(242)	70	(61)	70	(80)	45	(31)
Μεγάλη Βρετανία	75	(270)	58	(64)	64	(92)	37	(30)
Γερμανία	61	(144)	38	(52)	59	(81)	37	(49)
Ιταλία	60	(120)	44	(70)	50	(48)	24	(41)
Μεξικό	56	(72)	52	(44)	43	(97)	45	(62)

α. Δηλαδή, όσοι έλαβαν τις τρεις υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αποτελούν τη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Όπως δείχνει ο Πίνακας XI.8, το ίδιο αθροιστικό αποτέλεσμα εντοπίζεται και στη σχολική και την εργασιακή συμμετοχή. Όσοι συμμετείχαν σε αποφάσεις στο σχολείο και τώρα συμμετέχουν σε αποφάσεις εργασίας είναι πιθανότερο να είναι πολιτικά ικανοί, από εκείνους η σχολική συμμετοχή των οποίων δεν σχετίζεται από μετέπειτα εργασιακή συμμετοχή. Παίρνοντας και πάλι ως παράδειγμα τη Βρετανία, βρίσκουμε μια ακόμη εντυπωσιακότερη σχέση. Το 77 τοις εκατό των ερωτώμενων που αναφέρουν ότι ήταν σε θέση να συμμετέχουν τόσο στις αποφάσεις για το σχολείο όσο και για τη δουλειά, είναι στις τρεις πρώτες ομάδες της κλίμακας υποκειμενικής ικανότητας, σε αντίθεση με το 34 τοις εκατό όσων συμμετείχαν στο σχολείο αλλά δεν συμμετέχουν στην εργασία.

Ωστόσο, αυτή η σχέση ισχύει μόνο για τέσσερις από τις πέντε χώρες. Τα μεξικάνικα δεδομένα μετά βίας δείχνουν κάποιο σωρευτικό αποτέλεσμα.

Πίνακας ΧΙ.8 Ποσοστό με την υψηλότερη βαθμολογία στην υποκειμενική ικανότητα^α μεταξύ όσων δηλώνουν διάφορους βαθμούς συμμετοχής στις σχολικές συζητήσεις και τις εργασιακές αποφάσεις, ανά χώρα

Χώρα	Συμμετοχή στο σχολείο				Μη συμμετοχή στο σχολείο			
	Συμμετοχή στην εργασία		Μη συμμετοχή στην εργασία		Συμμετοχή στην εργασία		Μη συμμετοχή στην εργασία	
	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	83	(195)	67	(55)	63	(126)	56	(34)
Μεγάλη Βρετανία	77	(163)	34	(32)	67	(192)	57	(61)
Γερμανία	67	(110)	38	(39)	53	(125)	36	(69)
Ιταλία	57	(67)	42	(33)	55	(116)	38	(78)
Μεξικό	57	(60)	52	(40)	38	(82)	51	(90)

α. Δηλαδή, όσοι έλαβαν τις τρεις υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα της υποκειμενικής ικανότητας.
β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αποτελούν τη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ένα σημαντικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτικού προσανατολισμού είναι η πεποίθηση ότι ασκούμε κάποιον έλεγχο πάνω στις πολιτικές ελίτ και τις πολιτικές αποφάσεις. Αυτή η πεποίθηση έχει πολλές βάσεις. Ένα άτομο στηρίζει την εκτίμησή του για την ικανότητά του να επηρεάσει την κυβέρνηση σε άμεσες εμπειρίες με την αυτή κυβέρνηση. Οι ευκαιρίες συμμετοχής σε αποφάσεις μπορεί να τον πείσουν για την ικανότητά του, ενώ οι αποτυχημένες προσπάθειες επιρροής μπορεί να οδηγήσουν στο αντίθετο συμπέρασμα. Ή στηρίζει την υποκειμενική του ικανότητα σε πιο έμμεσα στοιχεία για τις λειτουργίες του πολιτικού συστήματος. Μπορεί να παρατηρεί άλλους στην προσπάθεια επηρεασμού της πολιτικής και να μαθαίνει από την εμπειρία τους. Ή μπορεί να μαθαίνει από τις εκτιμήσεις άλλων για τον βαθμό που ο «καθημερινός άνθρωπος» επηρεάζει την πολιτική. Με τέτοιους τρόπους διαμορφώνει τις πολιτικές του πεποιθήσεις από την παρατήρηση της πολιτικής ή από την έκθεσή του στις απόψεις άλλων για την πολιτική.

Χωρίς να αμφισβητούμε τη σημασία του ίδιου του πολιτικού συστήματος ως πηγή ατομικών στάσεων απέναντι σε αυτό τούτο το σύστημα, στο παρόν κεφάλαιο αναζητήσαμε

μερικές από τις μη πολιτικές πηγές της πεποίθησης ότι η φωνή μας μπορεί να ακουστεί στις κυβερνητικές υποθέσεις. Μια τέτοια πηγή είναι η εμπειρία με πρόσωπα εξουσίας πέραν της κυβερνητικής σφαίρας. Από αυτές τις εμπειρίες, το άτομο γενικεύει προς την πολιτική. Αν σε όλες τις κοινωνικές του σχέσεις, δεν του έχει δοθεί η ευκαιρία ουσιαστικής συμμετοχής σε αποφάσεις, μπορεί να αντλήσει από εκεί μια γενική πεποίθηση για την ανικανότητά του να ελέγξει οποιεσδήποτε αποφάσεις, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών. Από την άλλη, αν έρθει σε επαφή σε κοινωνικές καταστάσεις με πρόσωπα εξουσίας που μπορεί να επηρεαστούν, μπορεί τελικά να πιστέψει ότι τα πρόσωπα εξουσίας στην πολιτική θα είναι και αυτά δεκτικά στην επιρροή του.

Τα δεδομένα που παρουσιάσαμε σε αυτό το κεφάλαιο δείχνουν ότι υπάρχει πράγματι μια γενίκευση από τη μη πολιτική σφαίρα προς την πολιτεία. Αν ένα άτομο είχε την ευκαιρία να συμμετέχει στην οικογένεια, το σχολείο ή την εργασία, είναι πιθανότερο να θεωρεί τον εαυτό του ικανό να επηρεάσει τα πολιτικά πράγματα, συγκριτικά με κάποιον που δεν είχε τέτοιες ευκαιρίες. Όμως, αυτό το συμπέρασμα πρέπει να διατυπωθεί με κάποια προσοχή. Όπως επισημάναμε σε αυτό το κεφάλαιο, η σχέση μη πολιτικής συμμετοχής και πολιτικών στάσεων σίγουρα δεν είναι ξεκάθαρη. Εμφανίζεται ισχυρότερη σε κάποιες ομάδες και λιγότερο σε άλλες. Πολλοί ερωτώμενοι δηλώνουν μια αίσθηση πολιτικής ικανότητας, παρόλο που έχουν ελάχιστη συμμετοχική εμπειρία εκτός της πολιτικής, ενώ άλλοι δεν είναι πολιτικά ικανοί, μολονότι οι κοινωνικές τους εμπειρίες θα έπρεπε να ενισχύουν αυτή την ικανότητα. Αυτή η απουσία ισχυρής, αδιαμφισβήτητης σχέσης, δεν μας εκπλήσσει. Υπάρχει, άλλωστε, ένα μεγάλο χρονικό χάσμα μεταξύ της δυνατότητας συμμετοχής στην οικογένεια και της δυνατότητας συμμετοχής στην πολιτική. Οι δομές εξουσίας διαφέρουν στη φύση τους και αυτό εμποδίζει τη γενίκευση από τις πρωτογενείς ομάδες στο πολιτικό σύστημα. Επιπλέον, κάθε τύπος πολιτικού συστήματος αλληλεπιδρά διαφορετικά με τις προσδοκίες που φέρουν τα άτομα από τις μη πολιτικές τους εμπειρίες. Ανεξάρτητα από τις ευκαιρίες συμμετοχής που έχει κανείς πέραν της πολιτικής, οι γενικεύσεις του από αυτές τις εμπειρίες προς την πολιτική θα καταστέλλονται εντός ενός πολιτικού συστήματος που αναγνωρίζεται ως αυταρχικό. Η αναντιστοιχία μη πολιτικών και πολιτικών μοτίβων εξουσίας προκαλεί κάποια δυσφορία ή μια δυσaréσκεια, αλλά οι διαφορές δεν οδηγούν σε μια αίσθηση ικανότητας. Η εμπειρία με μη πολιτικά μοτίβα εξουσίας επιδρά στις ατομικές πολιτικές στάσεις δημιουργώντας ένα σύνολο προδιατεθειμένων απαντήσεων σε ερεθίσματα. Το άτομο που είχε ευκαιρίες μη πολιτικής συμμετοχής, συγκριτικά με το άτομο που δεν είχε, είναι πιθανότερο να επιλέξει να απαντήσει συμμετοχικά αν προκύψει μια πολιτική κατάσταση στην οποία του δίνεται η ευκαιρία συμμετοχής. Το άτομο που συμμετείχε στις αποφάσεις της οικογένειας, του σχολείου ή της δουλειάς, είναι πιθανότερο να αποδεχτεί την πεποίθηση ότι είναι ικανός πολίτης, αν υπάρχει οποιαδήποτε άλλη βάση για αυτή την πεποίθηση. Οι μη πολιτικές εμπειρίες συμμετοχής αυξάνουν τη διαθεσιμότητα του ατόμου για να αναλάβει ενεργό πολιτικό ρόλο και αυξάνουν την πιθανότητα να πιστέψει στην πολιτική του επιρροή.

Τα δεδομένα αυτού του κεφαλαίου, ωστόσο, μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε λίγο παραπέρα, διευκρινίζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι μη πολιτικές εμπειρίες δημιουργούν προδιαθέσεις. Θέτουμε τρία σημεία σχετικά με τις επιπτώσεις των μοτίβων μη πολιτικής εξουσίας στις πολιτικές στάσεις: οι επιπτώσεις είναι *σωρευτικές*, άλλοι *κοινωνικοί παράγοντες μπορεί να τις υποκαταστήσουν* και εμφανίζονται με μια *ιεραρχία σημαντικότητας*.

Η σωρευτική επίδραση που έχει η μη πολιτική συμμετοχή στην πολιτική συμμετοχή αποτυπώθηκε στους Πίνακες XI.7 και XI.8. Αυτού του είδους οι επιπτώσεις είναι βέβαια αναμενόμενες. Αν κάποιος σταθερά βρίσκεται σε κοινωνικά περιβάλλοντα συμμετέχοντας στις αποφάσεις που λαμβάνονται, είναι πιθανότερο να οδηγηθεί σε μια γενική αίσθηση ικανότητας, σε αντίθεση με το αν η εμπειρία συμμετοχής σε ένα πεδίο δεν ακολουθείται με παρόμοιες εμπειρίες αλλού.

Δεύτερον, άλλοι κοινωνικοί παράγοντες μπορεί να υποκαταστήσουν την εμπειρία στο σχολείο ή την οικογένεια. Ειδικότερα, τα δεδομένα μας δείχνουν ότι η δευτεροβάθμια ή ανώτερη εκπαίδευση αντικαθιστά τη συμμετοχή στην οικογένεια, και σε κάποιο βαθμό τη σχολική συμμετοχή, ως παράγοντα που οδηγεί στην πολιτική ικανότητα. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι μεταξύ των ατόμων με περισσότερη εκπαίδευση από το επίπεδο της πρωτοβάθμιας, οι εμπειρίες συμμετοχής στο σχολείο επιδρούν ελάχιστα στην πολιτική τους ικανότητα, ενώ οι εμπειρίες συμμετοχής στην οικογένεια δεν έχουν κανένα αντίκτυπο. Συνεπώς, όσοι έχουν τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν χρειάζονται την ώθηση προς την αίσθηση της πολιτικής ικανότητας που παρέχουν οι συμμετοχικές εμπειρίες στην οικογένεια ή το σχολείο, διότι υπάρχουν άλλοι παράγοντες που τους καθιστούν πολιτικά ικανούς.

Ωστόσο, αν και το ανώτερο μορφωτικό επίπεδο υποκαθιστά τη συμμετοχή στην οικογένεια ή το σχολείο, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η συμμετοχή στην εργασία, αν και ενισχύει ό,τι μαθαίνεται στην οικογένεια και το σχολείο, δεν το υποκαθιστά. Αυτό υποδεικνύεται στους Πίνακες XI.7 και XI.8. Ακόμη και σε όσους έχουν την ευκαιρία συμμετοχής στην εργασία (οι ερωτώμενοι της πρώτης και της τρίτης στήλης στους δύο πίνακες), έχει διαφορά το αν ή όχι ήταν προηγουμένως σε θέση να συμμετέχουν στην οικογένεια και το σχολείο. Παρόλο που τώρα έχουν ευκαιρίες συμμετοχής, αν προηγουμένως δεν συμμετείχαν στην οικογένεια ή το σχολείο, είναι λιγότερο υποκειμενικά ικανοί στην πολιτική, από όσους προηγουμένως συμμετείχαν. Και αυτό είναι γεγονός σε όλα τις χώρες.

Γιατί άραγε μπορεί το ανώτερο μορφωτικό επίπεδο να υποκαταστήσει την οικογενειακή ή σχολική συμμετοχή, ενώ η συμμετοχή στο εργασιακό περιβάλλον δεν μπορεί να το κάνει; Υποθέτουμε πως ο λόγος βρίσκεται στο γεγονός ότι η εκπαίδευση, πέραν της πρωτοβάθμιας, αποτελεί μια πολυδιάστατη εμπειρία, η οποία, με πολλούς τρόπους, αυξάνει την ατομική δυνατότητα συμμετοχής. Η διαδικασία με την οποία η ανώτερη εκπαίδευση επιδρά στην πολιτική ικανότητα ποικίλλει: μπορεί να αφορά πνευματικές διαδικασίες όπως όταν μαθαίνουμε ένα σύνολο χρήσιμων δεξιοτήτων συμμετοχής, μπορεί να αφορά την εγγάραξη συμμετοχικών νομών μέσω άμεσης διδασκαλίας,

μπορεί να αφορά κοινωνικές πιέσεις, όπως όταν το μορφωτικό επίπεδο θέτει κάποιον σε τέτοιες κοινωνικές καταστάσεις όπου αναμένεται να συμμετάσχει. Αυτές οι διαδικασίες είναι διαφορετικές από αυτές με τις οποίες κάποιος γενικεύει από τις δομές εξουσίας στην οικογένεια και το σχολείο προς την πολιτική. Συνεπώς, δεν επηρεάζονται ιδιαίτερα από τις ατομικές εμπειρίες της οικογενειακής ή σχολικής συμμετοχής. Ακόμα και αν η μη πολιτική του συμμετοχή αντιτίθεται στους παράγοντες που καλλιεργούν τη συμμετοχή από το εκπαιδευτικό του επίπεδο, το γεγονός ότι πρόκειται για διαφορετικούς τύπους επιρροής στο επίπεδο της συμμετοχής του, ελαχιστοποιεί αυτή τη σύγκρουση.

Τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά με τη σχέση σχολικής και οικογενειακής συμμετοχής από τη μία και εργασιακής συμμετοχής από την άλλη. Η συμμετοχή στην εργασία δεν επιδρά ευρέως στην αίσθηση της πολιτικής ικανότητας, όπως συμβαίνει με το μορφωτικό επίπεδο. Είναι ένας πολύ πιο περιορισμένος παράγοντας και δεν προκαλεί βασικές αλλαγές στις πνευματικές ικανότητες, τις αξίες ή την κοινωνική κατάσταση. Επιπλέον, επιδρά στην πολιτική ικανότητα πάνω-κάτω με τον ίδιο τρόπο που επιδρά η συμμετοχή στην οικογένεια ή το σχολείο: μέσω μιας διαδικασίας γενίκευσης των ικανοτήτων από το ένα πεδίο στο άλλο. Είναι πιθανό, λοιπόν, η συμμετοχή στην εργασία, στον βαθμό που η επίδρασή της κινείται προς αντίθετη κατεύθυνση από τη συμμετοχή στο σχολείο ή την οικογένεια, να συγκρούεται με τις άλλες εμπειρίες. Ως εκ τούτου, είναι πιθανότερο να μετριάξει τις επιδράσεις της οικογενειακής ή σχολικής συμμετοχής παρά να τις υποκαθιστά.

Η τελευταία μας επισήμανση είναι πως ο αντίκτυπος της μη πολιτικής συμμετοχής στη διαμόρφωση πολιτικών στάσεων διαφέρει ανάλογα με το μη πολιτικό πεδίο. Προκύπτει μια σειρά κατάταξης στην ένταση της διασύνδεσης των μη πολιτικών τύπων συμμετοχής και της πολιτικής ικανότητας: η σύνδεση είναι ισχυρότερη όσο μετακινούμαστε από την οικογενειακή, στη σχολική και την εργασιακή συμμετοχή. Όταν εξετάσαμε τη σχέση οικογενειακής συμμετοχής και αίσθησης πολιτικής ικανότητας σε ομάδες ανώτερης και κατώτερης εκπαίδευσης, διαπιστώσαμε ότι εξασθενούσε στην πρωτοβάθμια ή λιγότερη εκπαίδευση και εξαφανίστηκε στη μεγαλύτερη από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Από την άλλη, μεταξύ της σχολικής συμμετοχής και της αίσθησης πολιτικής ικανότητας, η σχέση δεν είναι ασθενέστερη στο κατώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Παρόλο που στο ανώτερο επίπεδο είναι πιο αδύναμη σε όλες τις χώρες, εξακολουθεί να υφίσταται θετική σχέση σε τρεις εξ αυτών. Σε αντίθεση με καταστάσεις οικογενειακής και σχολικής συμμετοχής, η σχέση εργασιακής συμμετοχής και πολιτικής ικανότητας παραμένει ισχυρή και στα δύο εκπαιδευτικά επίπεδα – ακόμη και μεταξύ εκείνων με δευτεροβάθμια ή ανώτερη εκπαίδευση. Μπορούμε να προσθέσουμε, εδώ, αφού είναι σχετικό με το γενικό επιχείρημα που θα διατυπώσουμε, ότι η γενίκευση των συμμετοχικών εμπειριών από τις εθελοντικές ενώσεις προς το πολίτευμα εμφανίζει μια παρόμοια σχέση. Όπως επισημάνθηκε στο Κεφάλαιο X, όσοι συμμετέχουν ενεργά σε εθελοντικές ενώσεις είναι πιθανότερο από τα παθητικά μέλη να είναι πολιτικά ικανοί. Αυτή η σχέση εμφανίζεται και στις δύο εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Αυτή η σειρά κατάταξης στην ένταση της σχέσης των διαφόρων τρόπων μη πολιτικής συμμετοχής με τις πολιτικές στάσεις υποδηλώνει μια σημαντική διασάφηση του τρόπου με τον οποίο η μη πολιτική συμμετοχή επηρεάζει τις πολιτικές στάσεις. Οι εμπειρίες του ατόμου στην εργασία και στις εθελοντικές ενώσεις διαφέρουν βασικά από εκείνες της οικογένειας και του σχολείου στο ότι είναι εγγύτερες – από χρονική και δομική άποψη – στην πολιτική σφαίρα. Η ιδιότητα μέλους σε επαγγελματικές και κοινωνικές ομάδες είναι συγχρονικές με την πολιτική συμμετοχή. Ακόμη σημαντικότερο, ίσως, είναι το γεγονός ότι ο τρόπος συμμετοχής στον εργασιακό χώρο ή σε εθελοντικές ενώσεις είναι πιο κοντά και στη μορφή των πολιτικών τρόπων συμμετοχής, από ότι η συμμετοχή στην οικογένεια ή το σχολείο. Τα μοτίβα σχέσεων εξουσίας στον εργασιακό χώρο και τις εθελοντικές ενώσεις αποτελούν ένα μίγμα θεσμοποιημένων και άτυπων μοτίβων. Οι βάσεις της εξουσιαστικής ιεραρχίας περιλαμβάνουν την κατοχή επίσημων θέσεων εντός της οργάνωσης, αλλά και τεχνικές δεξιότητες και δεξιότητες στις «ανθρώπινες σχέσεις». Αυτά μοιάζουν πολύ με τα μοτίβα πολιτικής εξουσίας. Σε κάθε περίπτωση, μοιάζουν περισσότερο από τα μοτίβα της οικογένειας ή του σχολείου. Σε αυτούς τους δύο τελευταίους θεσμούς, τα πρότυπα εξουσίας είναι ιεραρχικά με «φυσικό» τρόπο, ανάλογα με το εύρος των ηλικιακών διαφοροποιήσεων. Επιπλέον, ιδίως στην οικογένεια, τα πρότυπα εξουσίας είναι μάλλον άτυπα και υπόρρητα. Με όρους τυπικότητας εξουσιαστικών μοτίβων, το σχολείο, περισσότερο από το σπίτι, ομοιάζει περισσότερο στο πολιτικό σύστημα. Και στο σχολείο υπάρχει, συγκριτικά με την οικογένεια, πιο στενή σύνδεση της συμμετοχής με μια αίσθηση πολιτική ικανότητας.

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για αυτή την σειρά κατάταξης. Πρώτα απ' όλα, όπως προτείνει ο Εκστάιν, όσο πιο κοντά είναι η κοινωνική δομή στο πολιτικό σύστημα, τόσο πιθανότερο είναι να προκαλείται πίεση στην αντιστοίχιση των δύο εξουσιαστικών μοτίβων.¹⁵⁸ Αν η κοινωνική δομή και το πολιτικό σύστημα είναι κοντά, είναι δύσκολο το άτομο να διαχωρίσει τους ρόλους του στα δύο συστήματα. Αν, όμως, όπως και με την οικογένεια και, σε μικρότερο βαθμό, το σχολείο, είναι σχετικά απομακρυσμένη από το πολιτικό σύστημα, θα μπορεί με μικρότερη δυσκολία να απομονώνει τις μη πολιτικές του εμπειρίες με την εξουσία από τις πολιτικές του εμπειρίες με την εξουσία.

Η ιεραρχική σύνδεση μοτίβων μη πολιτικής εξουσίας και στάσεων απέναντι στην πολιτική εξουσία προκαλεί ένα ακόμα συμπέρασμα: ότι σε ένα σχετικά σύγχρονο και διαφοροποιημένο κοινωνικό σύστημα, η κοινωνικοποίηση στην οικογένεια και, σε μικρότερο βαθμό, στο σχολείο αποτελεί ανεπαρκή προπαίδεια πολιτικής συμμετοχής. Όπως έχει προτείνει ο Άιζενστατ [Eisenstadt], σε κοινωνίες στις οποίες οι κύριοι ρόλοι των ενηλίκων δεν είναι οικογενειακοί – δηλαδή, όπου είναι καθολικοί, λειτουργικά συγκεκριμένοι

158. Ο Eckstein, *ό.π.*, με την «κοντινή σχέση» μιας δομής στο πολιτικό σύστημα εννοεί τόσο τη στενή σχέση στον χρόνο όσο τον βαθμό που η δομή εμπλέκεται σε πολιτικές και κυβερνητικές υποθέσεις. Σχετίζεται όμως εξίσου και με το εύρος στο οποίο τα συστήματα μοιάζουν βάσει του βαθμού της θεσμοποίησης των εξουσιαστικών μοτίβων και των κριτηρίων κατάληψης θέσεων εξουσίας.

και προσανατολισμένοι στα επιτεύγματα–, οι ρόλοι που μαθαίνονται μέσα στην (προσανατολισμένη στη μερικότητα, στη διάχυση ρόλων και στην αξία των κληρονομημένων ιδιοτήτων) οικογένεια, δεν θα είναι σε αρμονία με τους μετέπειτα ενήλικους ρόλους. Η επιτέλεση αυτών των ρόλων μέσα στην οικογένεια δεν εξασφαλίζει την επίτευξη της πλήρους κοινωνικής ωριμότητας ούτε προετοιμάζει το παιδί επαρκώς για τη συμμετοχή του στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα.

Σε τέτοιες καταστάσεις, άλλοι φορείς κοινωνικοποίησης διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο,¹⁵⁹ ιδίως, όπως φαίνεται, σε σχέση με το πολιτικό σύστημα. Σε μια κοινωνία με εξειδικευμένο πολιτικό σύστημα, η μεταφορά από την οικογένεια στην πολιτεία είναι δύσκολη, είναι πιθανό δε να υπάρχει μικρότερη αντιστοίχιση των δύο από ό,τι σε κοινωνίες με λιγότερη διαφοροποίηση στη διεκπεραίωση πολιτικών λειτουργιών.¹⁶⁰ Σε γενικές γραμμές, τα δεδομένα μας υποστηρίζουν αυτές τις γενικεύσεις. Οι οικογενειακές εμπειρίες παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικών στάσεων, αλλά ο ρόλος τους δεν είναι κεντρικός. Το χάσμα μεταξύ οικογένειας και πολιτείας είναι τόσο μεγάλο, που άλλες κοινωνικές εμπειρίες, ιδίως σε κοινωνικές καταστάσεις χρονικά και δομικά πιο κοντά στο πολιτικό σύστημα, διαδραματίζουν σημαντικότερο ρόλο. Επιπλέον, οι άλλες εμπειρίες αλληλεπιδρούν με τις οικογενειακές ή σχολικές. Κάποιες φορές, είτε αμβλύνουν ή εντείνουν τις επιπτώσεις αυτής της εκπαίδευσης στο στάδιο της πρώιμης κοινωνικοποίησης. Άλλες φορές –η εμπειρία με την ανώτατη εκπαίδευση είναι το παράδειγμα που χρησιμοποιήσαμε– μπορεί να τις υποκαθιστούν.

Αυτή η συζήτηση καταλήγει στο ότι είναι δύσκολο να εντοπιστεί η σημασία ενός από τα σημαντικότερα ευρήματα αυτού του κεφαλαίου: ότι τα μοτίβα συμμετοχής αλλάζουν σχετικά ομοιόμορφα με την πάροδο του χρόνου εφόσον στον παρελθόν έχουν δοθεί το άτομο ευκαιρίες συμμετοχής στην οικογένεια και το σχολείο. Αυτή η αλλαγή θα αυξήσει τη «διαθεσιμότητα» του ατόμου για πολιτική συμμετοχή. Αλλά αν αυτό οδηγήσει ή όχι σε ενίσχυση της ουσιαστικής πολιτικής συμμετοχής εξακολουθεί να αποτελεί ένα ερώτημα.

159. S.N. Eisenstadt, *From Generation to Generation*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1956, Κεφ. I. Παρόμοιο επιχείρημα προβάλλει και ο Helmut Schelsky, *Die Skeptische Generation: Eine Soziologie der Deutschen Jugend*, Ντίσελντορφ, Κολωνία, 1957, Κεφ. II και III.

160. Βλ. Robert A. Levine, «The Role of the Family in Authority Systems: A Cross-cultural Application of the Stimulus-generalization Hypothesis», *Behavioral Science*, V (1960), σσ. 291-96. Ο Λεβίν εντοπίζει πως μεταξύ των Gussi στην Κένυα –ένα πολιτικό σύστημα με κατατεταγμένες πατριαρχικές φατρίες– υπάρχει υψηλός βαθμός γενίκευσης των στάσεων από την οικογένεια στο πολιτικό σύστημα. Σε αντίθεση με τα σύγχρονα συστήματα, λέει ο Λεβίν, η μεταφορά στην Κένυα συμβαίνει επειδή το εύρος και οι κανόνες του πολιτικού συστήματος μοιάζουν με αυτό της οικογένειας. Έτσι, η μετάβαση από την οικογενειακή στην πολιτική συμμετοχή συνεπάγεται λιγότερες ασυνέχειες από ό,τι στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙΙ

Το προφίλ των χωρών και των κοινωνικών ομάδων

Σε προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάσαμε τα δεδομένα μας ανά διάσταση. Ξεκινήσαμε με τη γνώση και επίγνωση διαφόρων πτυχών της διακυβέρνησης και της πολιτικής στις πέντε χώρες μας. Στη συνέχεια, στραφήκαμε στην ενασχόληση και τα συναισθήματα προς την πολιτική, την αίσθηση πολιτικής υποχρέωσης και ικανότητας και τις κοινωνικές στάσεις και εμπειρίες σε άλλα πλαίσια εξουσίας που μπορεί να επηρεάζουν τις πολιτικές στάσεις. Το μέλημά μας δεν ήταν μόνο να περιγράψουμε τις διαφορές μεταξύ των χωρών μας, αλλά και να διακρίνουμε τι σχέσεις υπήρχαν μεταξύ αυτών των στάσεων.

Ίσως είναι χρήσιμο εδώ να συγκεντρώσουμε τα *κοινωνικό-δημογραφικά* μας ευρήματα, να παρουσιάσουμε περιλήψεις των τάσεων σε επίπεδο χώρας και κοινωνικών ομάδων. Κατά την εξέταση των πολιτικών προσανατολισμών των υπό-εθνικών ομάδων, τα δεδομένα μας μάς περιορίζουν από δύο απόψεις. Πρώτον, αξιόπιστες συγκρίσεις των δημογραφικών υποομάδων απαιτούν μεγαλύτερο δείγμα. Με το δείγμα μας, περίπου 1.000 άτομα ανά χώρα, ξεμένουμε γρήγορα από περιπτώσεις όταν εισάγουμε ελέγχους για να προσδιορίσουμε αν μια συγκεκριμένη διαφορά στάσης προκύπτει από ένα δημογραφικό χαρακτηριστικό διαφορετικό από αυτό που εξετάζουμε. Ο δεύτερος περιορισμός είναι πιο σοβαρός: η ουσία της συνέντευξής μας τόνιζε τις στάσεις απέναντι στη δομή των πολιτικών συστημάτων, και όχι στους προσανατολισμούς προς δημόσιες πολιτικές ή τις κοινωνικές στάσεις και τους τρόπους ζωής.¹⁶¹ Οι διαφορές στις υποκουλτούρες είναι τόσο ιδεολογικές όσο και δομικές, συνδέονται δε με κοινωνικές ιδεολογίες και τρόπους ζωής. Μπορούμε, λοιπόν, να αναπτύξουμε μόνο με περιορισμένο τρόπο τη σχέση δημογραφικών ομάδων και τάσεων στις πολιτικές υποκουλτούρες. Εν συντομία, θα δείξουμε μόνο τον βαθμό στον οποίο οι εκπαιδευτικές και κοινωνικές ομάδες, οι άνδρες και οι γυναίκες, και οι θρησκευτικές ομάδες συνιστούν πολιτικές υποκουλτούρες στο πλαίσιο της κατηγοριοποίησης μεταξύ κοινοτικής κουλτούρας, υποτακτικής κουλτούρας και της κουλτούρας πολιτών.

ΕΘΝΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ

Ιταλία: Μια αποξενωμένη πολιτική κουλτούρα. Η εικόνα της ιταλικής πολιτικής κουλτούρας, που προέκυψε από τα δεδομένα μας, είναι μια σχετικά σταθερή πολιτική αποξένωση, κοινωνική απομόνωση και δυσπιστία. Οι Ιταλοί τοποθετούνται ιδιαίτερα χαμηλά στα επίπεδα εθνικής υπερηφάνειας, στη μετριοπαθή και ανοικτά εκπεφρασμένη κομματική

161. Αυτή η εξειδίκευση πρέπει να γίνει τόσο για τα εθνικά όσο και για τα υπο-εθνικά ευρήματά μας. Συνολικά η μελέτη μας εμφανίζει τον προσανατολισμό στη δομή και τη διαδικασία των δημόσιων πολιτικών, παρά το περιεχόμενο των πολιτικών αυτών.

ταύτιση, στην αναγνώριση της υποχρέωσης να συμμετέχουν ενεργά στις υποθέσεις της τοπικής κοινωνίας, με την έννοια της ικανότητας συνεργασίας σε καταστάσεις πολιτικής πίεσης, στην επιλογή τους για κοινωνικές μορφές δράσης στον ελεύθερο χρόνο τους, καθώς και στην εμπιστοσύνη τους στο κοινωνικό περιβάλλον.

Αν σκεφτούμε την ιταλική πολιτική ιστορία, αυτές οι τάσεις δεν μας εκπλήσσουν. Πριν από την ενοποίηση, η Ιταλία είχε βιώσει αιώνες κατακερματισμού και εξωτερικής τυραννίας, κατά τους οποίους δεν μπορούσαν να καλλιεργήσουν ένα πνεύμα σύμπλευσης με την εξουσία καθώς και την αυτό-αντίληψη των ατόμων ως πολιτών. Στον σύντομο αιώνα της εθνικής τους ιστορίας, οι Ιταλοί έμαθαν να συνδέουν τον εθνικισμό με την ταπείνωση, τον συνταγματισμό και τη δημοκρατία με την αναποτελεσματικότητα. Οι απελευθερωτικές εμπειρίες –το Risorgimento¹⁶² και η αντίσταση στον φασισμό κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο– είχαν ελλιπή και βαθιά διχαστικά αποτελέσματα. Έτσι, οι Ιταλοί βλέπουν τη διακυβέρνηση και την πολιτική ως απρόβλεπτες και απειλητικές δυνάμεις και όχι ως κοινωνικούς θεσμούς δεκτικούς στην επιρροή τους. Η πολιτική κουλτούρα της Ιταλίας δεν υποστηρίζει ένα σταθερό και αποτελεσματικό δημοκρατικό σύστημα. Όμως, αυτά τα χαρακτηριστικά είναι αρκετά κατανοητά υπό το φως της πολιτικής ιστορίας.¹⁶³

Μπορούμε να προσθέσουμε δύο ακόμη στοιχεία σε αυτή την περιγραφή της ιταλικής πολιτικής κουλτούρας. Η ιταλική εθνική και πολιτική αποξένωση στηρίζεται στην κοινωνική αποξένωση. Αν τα δεδομένα μας είναι σωστά, οι περισσότεροι Ιταλοί βλέπουν το κοινωνικό περιβάλλον γεμάτο απειλές και κινδύνους. Ο κοινωνικός ιστός, λοιπόν, δεν μπορεί να υποστηρίξει ούτε μια πολιτική κουλτούρα ούτε ένα μοτίβο πολιτικής συμμετοχής που χαρακτηρίζονται από την σύμπλευση με την εξουσία. Εξίσου απογοητευτικό είναι και το γεγονός ότι οι Ιταλοί είναι οι πιο παραδοσιακοί, από τους πέντε λαούς, όσον αφορά τις στάσεις τους προς τη συμμετοχή στην οικογένεια. Οι άτυποι κανόνες της πατριαρχικής οικογένειας εξακολουθούν να υιοθετούνται από μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Αν και οι νεότερες ομάδες έχουν κάποιες εμπειρίες συμμετοχικών μοτίβων οικογενειακής κοινωνικοποίησης συχνότερα από ομάδες μεγαλύτερης ηλικίας, αυτές οι διαγενεακές διαφορές είναι μικρότερες από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία.

Οι εντυπωσιακές οικονομικές βελτιώσεις των πρόσφατων ετών στην Ιταλία δίνουν κάποια προοπτική για αλλαγές στην κοινωνική δομή και την πολιτική κουλτούρα. Η ραγδαία βιομηχανική ανάπτυξη σίγουρα θα αποδυναμώσει την παραδοσιοκρατία, θα αυξήσει το βιοτικό επίπεδο, με την υπόθεση της δίκαιης διανομής, θα αυξήσει την

162. Risorgimento: αναγέννηση, παλιγγενεσία. Αναφέρεται στο φιλελεύθερο εθνικιστικό κίνημα στην Ιταλία του 19^{ου} αιώνα (1796-1861), το οποίο οδήγησε στην ενοποίηση της χώρας με την εγκαθίδρυση της βασιλείας. (ΣτΕ)

163. Για μια λεπτομερή συζήτηση της Ιταλικής πολιτικής κουλτούρας, βλ. Joseph LaPalombara, *Interest Groups in Italian Politics*, Πρίνστον, 1964, Κεφ. IV.

κοινωνική εμπιστοσύνη και την εμπιστοσύνη απέναντι στο πολιτικό σύστημα. Το παρόν μοτίβο, ωστόσο, είναι μιας κυρίαρχης αποξενωμένης πολιτικής κουλτούρας.

Αυτή η αποξένωση μπορεί να συνοδεύεται ή όχι από την πίστη σε κάποια επαναστατική εναλλακτική του παρόντος Ιταλικού πολιτικού συστήματος. Οι Ιταλοί κομμουνιστές μπορεί, βάσει του ορισμού μας, να ιδωθούν ως συμμετοχικοί: έχουν επίγνωση της πολιτικής και εμπλέκονται σε αυτή, έχουν ενεργή αίσθηση της πολιτικής τους ικανότητας – παρά το γεγονός ότι θα έπαυαν να είναι συμμετοχικοί με αυτή την έννοια αν ερχόταν στην εξουσία το κόμμα τους. Αυτό ισχύει και για τους υποστηρικτές της Φασιστικής δεξιάς, στον βαθμό που λαμβάνουν ενεργό ρόλο στις δημόσιες υποθέσεις. Είναι παράδοξο ότι η πλειονότητα των Ιταλών που εμπλέκονται στην πολιτική και είναι ενημερωμένοι, αντιτίθενται στο σύγχρονο συνταγματικό και δημοκρατικό καθεστώς, καθώς και ότι το μεγάλο μέρος της υποστήριξης του καθεστώτος έρχεται από Ιταλούς που κατηγοριοποιούνται ως υποτακτικοί ή κοινοτικοί. Είδαμε στο Κεφάλαιο IV, ότι το μεγαλύτερο ιταλικό πολιτικό κόμμα, από το οποίο συγκροτούνται οι κυβερνήσεις της μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στις πολιτικά αμέτοχες καθολικές γυναίκες.

Μεξικό: Αποξένωση και επίδοξος ενθουσιασμός. Το εντυπωσιακότερο στοιχείο στο μεξικάνικο μοτίβο πολιτικής κουλτούρας είναι οι ανισορροπίες και οι αντιφάσεις. Το Μεξικό κατατάσσεται χαμηλότερα από τις πέντε χώρες στη συχνότητα με την οποία αποδίδεται σημασία και επιδραστική ισχύς στην κυβέρνηση, καθώς και στις προσδοκίες των πολιτών για ίση μεταχείριση και σοβαρή αντιμετώπιση από τη γραφειοκρατία και την αστυνομία. Την ίδια στιγμή, η συχνότητα με την οποία οι μεξικάνοι εκφράζουν υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα είναι σημαντικά υψηλότερη από αυτή των Γερμανών ή των Ιταλών. Και οι αποδέκτες αυτής της υπερηφάνειας είναι κυρίως η Μεξικάνικη Επανάσταση και η προεδρία. Επιπλέον, όποια αίσθηση συμμετοχής υπάρχει, είναι σχετικά ανεξάρτητη από την αίσθηση ικανοποίησης με τις εκροές της διακυβέρνησης. Όπως επισημάνθηκε στο Κεφάλαιο VIII, οι μεξικάνοι με υψηλή αίσθηση υποκειμενικής ικανότητας δεν είναι πιθανότερο, από όσους κατατάσσονται χαμηλά, να αξιολογούν ευνοϊκά συγκεκριμένες κυβερνητικές επιδόσεις, αν και είναι πιθανότερο να εκφράζουν θυμική προδιάθεση προς το πολιτικό σύστημα (general system affect). Στο Μεξικό, δηλαδή, ο συμμετοχικός προσανατολισμός φαίνεται να έχει υπερπηδήσει τον υποτακτικό προσανατολισμό, και ο ρόλος του συμμετέχοντα διαχωρίζεται από αισθήματα αφοσίωσης, με την υποτακτική έννοια.

Μεγάλο μέρος αυτού του διαχωρισμού και της ανισορροπίας εξηγείται από τη μεξικάνικη πολιτική ιστορία. Πριν από το 1910, το μεξικάνικο πολιτικό σύστημα ήταν πρωτίστως εκμεταλλευτικό και απομυζητικό. Ο προεπαναστατικός κοινοτισμός βασιζόταν στην παράδοση, και ακόμα περισσότερο, αντιπροσώπευε μια προστατευτική αντίδραση ενάντια στην εκμεταλλευτική κεντρική εξουσία και ενάντια στις αρπακτικές τοπικές αρχηγίες και αντάρτικες ομάδες. Η ιστορική εμπειρία, λοιπόν, και η προσωπικές μνήμες συντηρούν την αποξένωση από την κυβερνητική εξουσία, ενώ αυτές οι ιδιαίτερες μνήμες

συνάδουν με τις τάσεις της σύγχρονης εξουσίας διάφορων θεσμών της Μεξικάνικης κοινωνίας.

Η Μεξικάνικη Επανάσταση του 1910 αποτελεί μια ρήξη με το παρελθόν, αφού το κράτος και οι κυβερνητικοί θεσμοί άρχισαν να ευνοούν τον πληθυσμό. Αλλά η διαφθορά και ο αυταρχισμός παραμένουν. Το αποτέλεσμα, σύμφωνα με τον Σκοτ [Scott], είναι μια αμφιθυμία στις αντιδράσεις των αρχών. Οι μεξικάνοι είχαν άμεση εμπειρία με τις γραφειοκρατικές αρχές και τις απορρίπτουν συλλήβδην ως διεφθαρμένες και αυθαίρετες. Την ίδια στιγμή, υπάρχει ένας μύθος για την καλοπροαίρετη Επανάσταση και το *presidencialismo*, το θεσμικό χάρισμα που έχει αποκτήσει η μεξικάνικη προεδρία τις πρόσφατες δεκαετίες.¹⁶⁴

Υπάρχει μια ακόμη εντυπωσιακή αντίφαση στα μεξικάνικα δεδομένα: η υψηλή υποκειμενική πολιτική ικανότητα συνοδεύεται από τις χαμηλές επιδόσεις στη σφαίρα της πολιτικής δράσης, χαμηλότερες από όλες τις χώρες (όπως μετρείται βάσει της πολιτικής πληροφόρησης, της εθελοντικής συμμετοχής σε ομάδες και την πολιτική δραστηριότητα). Από τη μία, οι μεξικάνοι έχουν εκτεθεί στην επαναστατική ιδεολογία που αποδίδει μεγάλη αξία στην πολιτική συμμετοχή. Η έκθεση σε αυτούς τους άτυπους κανόνες μπορεί να δημιουργεί μια τάση υπερεκτίμησης των προσωπικών ικανοτήτων, μια τάση που μπλέκει τις προθέσεις με τις επιδόσεις. Από την άλλη, ο υψηλός βαθμός κοινωνικής κινητικότητας στο Μεξικό, το ασυνεχές μοτίβο κοινωνικοποίησης που τη συνοδεύει, καθώς και οι συνεπαγόμενες αξιακές συγκρούσεις, δημιουργούν μια υψηλή συχνότητα εμφάνισης κρίσεων προσωπικής ταυτότητας, συγκρίσιμη με την κατάσταση που περιγράφει ο Πάι στη μελέτη του για τους Βιρμανούς.¹⁶⁵ Σε επίπεδο προσωπικότητας η εν λόγω κινητικότητα συνεπάγεται σύγκρουση αξιών και η εύθραυστη αυτοεκτίμηση που συνήθως οδηγούν σε υπερεκτίμηση ή υποτίμηση του εαυτού. Αυτό μπορεί να σχετίζεται με την ασυνέχεια των μεξικάνικων απαντήσεων: υψηλή αυτοεκτίμηση της ικανότητας μαζί με γνωσιακή ανεπάρκεια και πολιτική απειρία. Ωστόσο, αυτές οι συμμετοχικές φιλοδοξίες και επιθυμίες των πολιτών στην μεξικάνικη πολιτική κουλτούρα αποτελούν απόδειξη πως η δημοκρατική υπόσχεση της Μεξικάνικης Επανάστασης και των πολιτικών ελίτ έχουν σημασία για τον πληθυσμό. Αυτοί οι άτυποι κανόνες έχουν αρχίσει να ριζώνουν σε μεγάλο μέρος των Μεξικάνων. Όλο και περισσότερο, το μεξικάνικο πολιτικό

164. Robert E. Scott, «Mexico», στο Sidney Verba και Lucian W. Pye (επιμ.), *Political Culture and Political Development*, Πρίνστον, 1965. Στη βάση μελετών κοινωνικής ψυχολογίας και ανθρωπολογίας, ο Σκοτ υποστηρίζει ότι η πλειονότητα των μεξικάνων προσανατολίζονται προς το πολιτικό σύστημα ως υποτακτικοί. Αλλά ο υποτακτικός προσανατολισμός των μεξικάνων είναι αμφίθυμος: χαρακτηρίζεται τόσο από ισχυρές ανάγκες εξάρτησης και απορριπτικές τάσεις και τάσεις εξέγερσης. Ο Σκοτ περιγράφει πως αυτή η αμφιθυμία διατρέχει όλες τις εξουσιαστικές σχέσεις στη μεξικάνικη κοινωνία – οικογένεια, σχολείο, εργασιακό χώρο και κυβερνητικό-πολιτικό σύστημα. Το σύνδρομο της εξουσίας περιλαμβάνει μια εκμεταλλευτική και κυριαρχική άσκηση εξουσίας από όσους βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας και μια αντίδραση εξάρτησης και εξέγερσης από όσους έχουν υποδεέστερους ρόλους.

165. Pye, *Politics, Personality, and Nation Building*.

σύστημα προσφέρει ευκαιρίες πολιτικής εμπειρίας που μπορεί τελικά να παγιώσει αυτές τις φιλοδοξίες.

Γερμανία: Πολιτική αποστασιοποίηση και υποτακτική ικανότητα. Η Γερμανία είναι ένα τεχνολογικά αναπτυγμένο έθνος με ιδιαίτερα εξελιγμένο και ευρέως διαδεδομένο σύστημα εκπαίδευσης και επικοινωνίας. Είχε μια πικρή και τραυματική πολιτική ιστορία πριν από την εγκαθίδρυση του παρόντος δημοκρατικού πολιτεύματος: μια ταπεινωτική ήττα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ένα αποτυχημένο δημοκρατικό πείραμα, τη δικτατορία των Ναζί, την καταστροφή και τον εθνικό διχασμό στο τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Τόσο η τεχνολογική της ανάπτυξη, όσο και η τραυματική της ιστορία αποτυπώνονται στην γερμανική πολιτική κουλτούρα.

Ο υψηλός βαθμός εξέλιξης στο πεδίο της εκπαίδευσης και της επικοινωνίας αντανακλάται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι Γερμανοί είναι ενήμεροι και καλά πληροφορημένοι για την πολιτική και τους κυβερνητικούς θεσμούς. Συμμετέχουν στο πολιτικό σύστημα με διάφορους τρόπους. Η συχνότητα συμμετοχής στις εκλογές είναι μεγάλη, όπως είναι και η πεποίθηση ότι η ψηφοδοσία είναι ένα σημαντικό καθήκον του καθημερινού ανθρώπου. Ο βαθμός έκθεσής τους σε πολιτικό υλικό στα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι υψηλός. Επιπλέον, η γερμανική πολιτική κουλτούρα χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό εμπιστοσύνης στις διοικητικές μονάδες του κράτους και μια ισχυρή αίσθηση ικανότητας στις συνδιαλλαγές με αυτές.

Ωστόσο, η σύγχρονη πολιτική κουλτούρα αντανakλά επίσης και την τραυματική πολιτική ιστορία της. Η ευαισθητοποίηση για πολιτικά ζητήματα και πολιτικές δράσεις, αν και είναι σημαντική, παραμένει παθητική και συμβατική. Η συμμετοχή στις εκλογές είναι συχνή, αλλά πιο άτυπα μέσα πολιτικής εμπλοκής, και συγκεκριμένα η συζήτηση και η συγκρότηση πολιτικών ομάδων, είναι πιο περιορισμένα. Οι Γερμανοί είναι συχνά μέλη εθελοντικών οργανώσεων, αλλά σπανίως είναι ενεργοί σε αυτές. Οι δε άτυποι κανόνες που ευνοούν την ενεργό πολιτική συμμετοχή δεν έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα. Πολλοί Γερμανοί παραδέχονται πως ο ρόλος του πολίτη εξαντλείται στην πράξη της ψηφοδοσίας. Η Γερμανία είναι η μόνη από τις πέντε χώρες της μελέτης, όπου η αίσθηση ικανότητας έναντι της δημόσιας διοίκησης εμφανίζεται συχνότερα από την αίσθηση της πολιτικής ικανότητας. Αν και έχει, λοιπόν, υψηλό επίπεδο γνωστικής ικανότητας, ο προσανατολισμός στο πολιτικό σύστημα εξακολουθεί να είναι σχετικά παθητικός – ο προσανατολισμός του υποτακτικού και όχι του συμμετέχοντος πράκτη.

Η τραυματική πολιτική ιστορία της Γερμανίας επηρεάζει και άλλα σημαντικά χαρακτηριστικά της πολιτικής της κουλτούρας. Αν και υπάρχει σχετικά ευρεία ικανοποίηση από τις πολιτικές εκροές, αυτή η ικανοποίηση δεν αντανakλάται στο επίπεδο του θυμικού προσανατολισμού προς το πολιτικό σύστημα. Οι Γερμανοί είναι ικανοποιημένοι με τις επιδόσεις της κυβέρνησής τους, χωρίς ωστόσο να αισθάνονται μία γενικότερη σύνδεση με το πολιτικό σύστημα σε συμβολικό επίπεδο. Ο προσανατολισμός τους προς το πολιτικό σύστημα είναι εξαιρετικά πραγματιστικός – πιθανώς και κάτι παραπάνω από πραγματιστικός. Μοιάζει σαν η έντονη δέσμευση στα πολιτικά κινήματα της Γερμανίας

υπό τη Βαϊμάρη και τη Ναζιστική εποχή, να εξισορροπείται τώρα από μια αποστασιοποιημένη, πρακτική, σχεδόν κυνική στάση απέναντι στην πολιτική. Οι στάσεις του Γερμανού πολίτη προς τους συμπολίτες του χρωματίζονται και αυτές από την πολιτική ιστορία της χώρας. Η εχθρότητα μεταξύ των υποστηρικτών των δύο μεγάλων κομμάτων εξακολουθεί να είναι σχετικά υψηλή και δεν μετριάζεται από γενικές νόρμες εμπιστοσύνης. Η δυνατότητα των Γερμανών να συνεργάζονται πολιτικά έχει επίσης σοβαρούς περιορισμούς.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες: Μια συμμετοχική κουλτούρα πολιτών. Η πολιτική κουλτούρα που βρίσκουμε στις Ηνωμένες Πολιτείες προσεγγίζει ό,τι αποκαλούμε κουλτούρα πολιτών. Υπάρχουν πολλά σημαντικά στοιχεία σε αυτό το πολιτικό-πολιτισμικό πρότυπο. Πρώτα απ' όλα, ο ρόλος του συμμετέχοντα είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένος και διαδεδομένος. Όπως δείχνουν τα δεδομένα μας, οι ερωτώμενοι στις Ηνωμένες Πολιτείες, σε σύγκριση με τις άλλες τέσσερις χώρες, εκτίθενται πολύ συχνά στην πολιτική. Αναφέρουν πολιτική συζήτηση και ανάμιξη σε πολιτικές υποθέσεις, αίσθηση υποχρέωσης να συμμετέχουν ενεργά στην κοινότητα και αίσθηση ικανότητας να επηρεάσουν τους κυβερνώντες. Είναι συχνά ενεργά μέλη εθελοντικών ενώσεων. Επιπλέον, επενδύουν συναισθηματικά στο πολιτικό σύστημα: αναφέρουν συναισθηματική εμπλοκή κατά τη διάρκεια προεκλογικών εκστρατειών και αισθάνονται έντονη υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα. Η σύνδεσή τους με το πολιτικό σύστημα περιλαμβάνει τόσο τον θυμικό προσανατολισμό προς το πολιτικό σύστημα στο σύνολό του (θυμικό προς το σύστημα), όσο και την ικανοποίηση από συγκεκριμένες κυβερνητικές επιδόσεις.

Η κουλτούρα πολιτών, ωστόσο, είναι μια μικτή κουλτούρα ενσωμάτωσης. Ο ρόλος του συμμετέχοντα είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένος, αλλά οι πιο παθητικοί ρόλοι του υποτακτικού και του κοινοτικού παραμένουν και συνενώνονται με το πολιτικό σύστημα. Το ότι αυτοί οι προσανατολισμοί μετριάζουν την επίδοση του ρόλου του συμμετέχοντα φαίνεται από το γεγονός ότι οι σχέσεις με τις πρωτογενείς ομάδες είναι σημαντικές για τον καθορισμό του πολιτικού στυλ συμμετοχής στις Ηνωμένες Πολιτείες. Είναι μέσο επιρροής, καθώς παρέχουν στα άτομα ό,τι αποκαλέσαμε απόθεμα επιρροής, αλλά είναι και ένας σημαντικός κρίκος στη διαδικασία της πολιτικής επικοινωνίας. Επιπλέον, η δυνατότητα συνεργασίας με τους συμπολίτες, την οποία αναδεικνύει η χρήση άτυπων ομάδων ως πολιτικό μέσο, εξαρτάται από τη γενικότερη κοινωνική εμπιστοσύνη που διαπερνά το πολιτικό σύστημα. Αυτή η κοινωνική εμπιστοσύνη φαίνεται και στο «ανοιχτό» μοτίβο της κομματικής ταύτισης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αν και υπάρχει συναισθηματική εμπλοκή στο αποτέλεσμα των εκλογών, αυτό δεν συνεπάγεται πλήρη απόρριψη του πολιτικού αντιπάλου.

Η κουλτούρα πολιτών, λοιπόν, χαρακτηρίζεται από ισορροπία κοινοτικών, υποτακτικών και συμμετοχικών ρόλων. Όμως, αν και η αμερικανική πολιτική κουλτούρα πλησιάζει αυτή την ισορροπία, από τα δεδομένα μας προκύπτει ότι υπάρχει κάποια ανισορροπία στην κατεύθυνση του συμμετοχικού ρόλου. Όπως προτάθηκε στο Κεφάλαιο VII, ο συμμετοχικός προσανατολισμός στις Ηνωμένες Πολιτείες φαίνεται να είναι καλύτερα

αναπτυγμένος από τον υποτακτικό προσανατολισμό και σε κάποιο βαθμό του επιβάλλεται. Η υποτακτική ικανότητα εξαρτάται από την πολιτική ικανότητα. Όσοι Αμερικάνοι αισθάνονται ικανοί σε γραφειοκρατικά πλαίσια εξουσίας είναι πιθανό να αισθάνονται ικανοί και σε πολιτικά πλαίσια. Στο συγκεκριμένο μέτρο υποτακτικής ικανότητας –προσδοκία αντιμετώπισης από τις γραφειοκρατικές και αστυνομικές αρχές–, οι Αμερικάνοι πέφτουν στην τρίτη θέση μεταξύ των πέντε χωρών μας, κάτω από τη Βρετανία και τη Γερμανία. Αυτή η ανισορροπία στην κουλτούρα, όπως προτείναμε, είναι αποτέλεσμα της αμερικανικής ιστορικής εμπειρίας με την κυβερνητική και γραφειοκρατική εξουσία – μια εμπειρία που ξεκίνησε με δυσπιστία και επανάσταση ενάντια στο Βρετανικό στέμμα, και που παγιώθηκε από την αμερικανική τάση να υποτάξει όλους τους κυβερνητικούς θεσμούς, συμπεριλαμβανομένης του δικαστικού κλάδου και της γραφειοκρατίας, να κατευθύνει τον λαϊκό έλεγχο.

Μεγάλη Βρετανία: Μια κουλτούρα πολιτών γεμάτη σεβασμό. Η πολιτική κουλτούρα στη Μεγάλη Βρετανία προσεγγίζει επίσης τον ιδεότυπο της κουλτούρας πολιτών. Ο συμμετοχικός ρόλος είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένος. Η έκθεση στην πολιτική, το ενδιαφέρον, η εμπλοκή και η αίσθηση ικανότητας είναι σχετικά υψηλά. Υπάρχουν άτυποι κανόνες που υποστηρίζουν την πολιτική δραστηριότητα, καθώς και συναισθηματική εμπλοκή στις εκλογές και θυμικός προσανατολισμός προς το εν γένει πολιτικό σύστημα. Η συναισθηματική σύνδεση με το πολιτικό σύστημα είναι ισορροπημένη: υπάρχει γενική υπερηφάνεια για το σύστημα καθώς και ικανοποίηση με την απόδοση της κυβέρνησης.

Επιπλέον, η βρετανική πολιτική κουλτούρα, όπως και η αμερικανική, συνδυάζει τους κοινοτικούς και υποτακτικούς ρόλους με τον συμμετοχικό ρόλο. Οι πρωτογενείς ομάδες είναι σχετικά ανοιχτές στην πολιτική διαδικασία και προσφέρονται ως μέσα επιρροής, ενώ η πολιτική κουλτούρα διαποτίζεται από γενικότερες στάσεις κοινωνικής εμπιστοσύνης. Κυριαρχούν τα ανεκτικά μοτίβα κομματικής ταύτισης. Σε κάποιο βαθμό, η βρετανική πολιτική κουλτούρα αντιπροσωπεύει έναν αποτελεσματικότερο συνδυασμό του υποτακτικού και συμμετοχικού ρόλου. Όπως προτείνεται στο Κεφάλαιο VII, η ανάπτυξη του συμμετοχικού προσανατολισμού στη Βρετανία δεν αμφισβήτησε και δεν αντικατέστησε τους υποτακτικούς προσανατολισμούς, όπως συνέβη κατά κύριο λόγο στις Ηνωμένες Πολιτείες. Παρά την εξάπλωση της πολιτικής ικανότητας και του συμμετοχικού προσανατολισμού, οι Βρετανοί διατήρησαν έντονο σεβασμό στην ανεξάρτητη κυβερνητική εξουσία. Έτσι, η βρετανική πολιτική κουλτούρα, όπως και η αμερικανική, προσεγγίζει την ισορροπημένη κουλτούρα πολιτών. Όμως, η ισορροπία σταθμίζεται κάπως διαφορετικά από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αν στην τελευταία δίνεται υπερβολική βαρύτητα στον συμμετοχικό ρόλο, στη Βρετανία ο ρόλος του υποτακτικού με σεβασμό είναι πιο αναπτυγμένος και πιο διαδεδομένος.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Σε όλη αυτή τη μελέτη, αναφερθήκαμε στις διαφορές μεταξύ πολλών εκπαιδευτικών ομάδων. Όπως και στις περισσότερες άλλες μελέτες πολιτικών στάσεων, τα δεδομένα μας δείχνουν ότι το μορφωτικό επίπεδο έχει τη σημαντικότερη δημογραφική επίδραση στις πολιτικές στάσεις. Μεταξύ των κοινωνικο-δημογραφικών μεταβλητών που συνήθως ερευνώνται – φύλο, τόπος διαμονής, επάγγελμα, εισόδημα, ηλικία κ.λπ. – καμία δεν συγκρίνεται με τη μεταβλητή της εκπαίδευσης στον βαθμό που αυτή καθορίζει τις πολιτικές στάσεις. Άτομο δίχως μόρφωση ή με περιορισμένη μόρφωση αποτελεί διαφορετικού είδους πολιτικό δρώντα από ό,τι το άτομο με ανώτερο επίπεδο μόρφωσης.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για αυτό. Ένας λόγος είναι ότι οι εκπαιδευτικές διαφορές συνδέονται με διαφορές που παρατηρούνται σε άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Τα άτομα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, σε σύγκριση τα υπόλοιπα, είναι πιθανό να έχουν υψηλότερα εισοδήματα, να κατέχουν υψηλότερες επαγγελματικές θέσεις, να είναι άντρες κ.ο.κ. – και όλα αυτά τα χαρακτηριστικά τείνουν προς την ίδια κατεύθυνση. Αλλά ακόμη και όταν αυτοί οι πρόσθετοι παράγοντες ελέγχονται, οι ερωτώμενοι κατώτερης και ανώτερης εκπαίδευσης εξακολουθούν να διαφέρουν ουσιαστικά ως προς τις πολιτικές στάσεις. Ο κύριος λόγος είναι ότι η εκπαίδευση επιδρά με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Πρώτον, οι άνθρωποι στο σχολείο *μαθαίνουν*: μαθαίνουν συγκεκριμένα μαθήματα, καθώς και δεξιότητες χρήσιμες για την πολιτική συμμετοχή. Μαθαίνουν τους κανόνες της πολιτικής συμμετοχής. Μεγάλο μέρος αυτής της μαθητείας γίνεται με άμεση διδασκαλία. Άλλα μαθαίνονται πιο έμμεσα. Η εκπαίδευση επηρεάζει τις πολιτικές οπτικές, αλλά και θέτει το άτομο σε κοινωνικές καταστάσεις όπου συναναστρέφεται άλλους, με παρόμοιο μορφωτικό επίπεδο, και ενισχύεται έτσι το αποτέλεσμα της δικής του εκπαίδευσης.

Ο τρόπος με τον οποίο η εκπαίδευση επηρεάζει τις πολιτικές στάσεις ενός ατόμου συζητήθηκε στο Κεφάλαιο XI. Εδώ δεν επικεντρωνόμαστε στη διαδικασία με την οποία ενεργεί η εκπαίδευση στον πολιτικό προσανατολισμό, αλλά στους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους άτομα συγκεκριμένης εκπαίδευσης διαφέρουν στον πολιτικό τους προσανατολισμό από τους υπόλοιπους. Για αυτό, είναι χρήσιμα τα δεδομένα από περισσότερες χώρες. Αναζητούμε τις κοινές διαφορές μεταξύ των εκπαιδευτικών ομάδων, όπως παρατηρούνται σε όλα τις χώρες, ή αν οι χώρες διαφέρουν στα επίπεδα μόρφωσης. Δημιουργεί η εκπαίδευση διαφορετικές πολιτικές υποκουλτούρες σε κάθε χώρα και, αν ναι, διαφέρει η μορφωμένη υποκουλτούρα από την «αμόρφωτη» με τον ίδιο τρόπο σε όλα τις χώρες που ερευνήσαμε;

Καθώς τα περισσότερα από τα δεδομένα της εκπαίδευσης παρουσιάστηκαν παραπάνω, εδώ θα συνοψίσουμε απλώς τα ευρήματα. Διακρίνουμε τρεις τύπους διαφορών στον πολιτικό προσανατολισμό των περισσότερο και των λιγότερο μορφωμένων ερωτώμενων. Πρώτον, ο πολιτικός προσανατολισμός επηρεάζεται έντονα από την ανώτερη εκπαίδευση – και επηρεάζεται με τον ίδιο τρόπο και στις πέντε χώρες. Δεύτερον, κάποιες

πολιτικές στάσεις αλλάζουν ελάχιστα από τη μια εκπαιδευτική ομάδα στην άλλη. Και εδώ, επίσης, υπάρχει ομοιομορφία μεταξύ των χωρών, αλλά αφορά την απουσία διαφορών στη στάση μεταξύ των ομάδων εκπαιδευτικού επιπέδου. Τρίτον, ορισμένοι πολιτικοί προσανατολισμοί στους οποίους το μορφωτικό επίπεδο έχει διαφορετική επίδραση από χώρα σε χώρα. Σε ορισμένες χώρες, τα άτομα με ανώτερη εκπαίδευση έχουν συχνότερα συγκεκριμένο προσανατολισμό. Σε άλλες χώρες, η χαμηλότερη εκπαίδευση συνδέεται με μεγαλύτερη συχνότητα στον ίδιο προσανατολισμό. Ή, σε μία χώρα, οι εκπαιδευτικές ομάδες διαφέρουν ως προς τη συχνότητα του συγκεκριμένου προσανατολισμού, ενώ σε άλλες χώρες δεν διαφέρουν ιδιαίτερα.

Έχει μεγάλο ενδιαφέρον, και περιλαμβάνεται στα σημαντικότερα πράγματα που ανακαλύψαμε, ότι οι περισσότερες σχέσεις εκπαίδευσης και πολιτικού προσανατολισμού ανήκουν στον πρώτο τύπο: οι εκπαιδευτικές ομάδες διαφέρουν μεταξύ τους ουσιαστικά, αλλά και με παρόμοιο τρόπο σε κάθε χώρα. Οι εκδηλώσεις αυτής της ομοιομορφίας μεταξύ χωρών για τους περισσότερους μορφωμένους είναι οι ακόλουθες:

- (1) έχουν μεγαλύτερη επίγνωση του αντίκτυπου της διακυβέρνησης στο άτομο συγκριτικά με όσους έχουν λιγότερη εκπαίδευση (Κεφάλαιο II)
- (2) είναι πιθανότερο να αναφέρουν ότι παρακολουθούν την πολιτική και τις προεκλογικές εκστρατείες συγκριτικά με όσους έχουν λιγότερη εκπαίδευση (Κεφάλαιο II)
- (3) έχουν περισσότερη πολιτική πληροφόρηση (Κεφάλαιο II)
- (4) έχουν απόψεις για ένα ευρύτερο φάσμα πολιτικών θεμάτων. Εστιάζουν περισσότερο στην πολιτική (Κεφάλαιο II)
- (5) είναι πιθανότερο να συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις (Κεφάλαιο III)
- (6) νιώθουν ελεύθεροι να συζητούν για την πολιτική με ένα ευρύτερο φάσμα ανθρώπων (Κεφάλαιο III). Όσοι έχουν λιγότερη εκπαίδευση είναι πιθανότερο να αναφέρουν ότι υπάρχουν πολλοί άνθρωποι με τους οποίους αποφεύγουν τέτοιες κουβέντες
- (7) είναι πιθανότερο να θεωρούν ότι είναι ικανοί να επηρεάσουν την κυβέρνηση. Αυτό φαίνεται τόσο από τις απαντήσεις για όσα θα μπορούσαν να κάνουν για έναν άδικο νόμο (Κεφάλαιο IV) και στην ταξινόμηση των ερωτώμενων στην κλίμακα των υποκειμενικών ικανοτήτων (Κεφάλαιο VIII).

Η παραπάνω λίστα αφορά συγκεκριμένα τους πολιτικούς προσανατολισμούς, οι οποίοι ποικίλλουν κατά κάποιο τρόπο στις πέντε χώρες. Επιπροσθέτως, τα στοιχεία μας δείχνουν ότι οι πιο μορφωμένοι :

- (8) είναι πιθανότερο να είναι μέλη –και μάλιστα ενεργά– σε κάποια οργάνωση (Κεφάλαιο X), και
- (9) είναι πιθανότερο να εκφράζουν εμπιστοσύνη στο κοινωνικό τους περιβάλλον: να πιστεύουν ότι οι άλλοι άνθρωποι είναι άξιοι εμπιστοσύνης και υποστηρικτικοί (Κεφάλαιο IX).

Και στις εννέα σχέσεις, οι διαφορές όσων έχουν περιορισμένη εκπαίδευση και όσων έχουν ανώτερη μόρφωση είναι ουσιαστικές. Σε όλα τις χώρες, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, όσοι δεν λάβει περισσότερη από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και όσοι έχουν έστω και κάποια πανεπιστημιακή εκπαίδευση διαφέρουν το λιγότερο είκοσι ποσοστιαίες μονάδες, και συχνά πολύ περισσότερο, ως προς τη συχνότητα με την οποία τηρούν μια συγκεκριμένη στάση. Οι διαστάσεις των στάσεων που επηρεάζονται με αυτό τον τρόπο είναι αναμενόμενες με βάση την κοινή λογική και προηγούμενες έρευνες: πληροφόρηση για την πολιτική και κατανόηση των ενεργειών της κυβέρνησης, για παράδειγμα. Ωστόσο, τα ευρήματα αξίζουν μια παραπάνω προσοχή καθώς απεικονίζουν ότι παρά τις εθνικές διαφορές στις πολιτικές ιστορίες και το τρέχον πολιτικό πλαίσιο και παρά το εύρος των διαφορών στα εκπαιδευτικά και κοινωνικά συστήματα, αναδεικνύονται εκπληκτικά όμοια μοτίβα.

Σε κάθε μία από αυτές τις χώρες, οι μορφωμένες τάξεις κατέχουν το κλειδί της πολιτικής συμμετοχής και ενασχόλησης, ενώ όσοι έχουν λάβει λιγότερη εκπαίδευση δεν είναι τόσο καλά εξοπλισμένοι. Σε κάθε χώρα, οι μορφωμένες τάξεις είναι πιθανότερο να έχουν επίγνωση της πολιτικής πραγματικότητας (να κατανοούν τον αντίκτυπο της κυβέρνησης στα πράγματα, να είναι πληροφορημένοι για τις δημόσιες υποθέσεις, να παρακολουθούν την πολιτική στα διάφορα μέσα), να έχουν πολιτικές απόψεις για ένα μεγάλο φάσμα θεμάτων και να συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις. Οι πιο μορφωμένοι είναι επίσης πιθανότερο να θεωρούν τους εαυτούς τους ικανούς να επηρεάζουν την κυβέρνηση και νιώθουν ελεύθεροι να συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις. Αυτή η δέσμη προσανατολισμών, που είναι ευρέως κατανεμημένη στα άτομα ανώτερης εκπαίδευσης και πολύ λιγότερο σε όσους έχουν κατώτερη εκπαίδευση, συνιστά την ελάχιστη βάση για πολιτική συμμετοχή. Πιο πολύπλοκες στάσεις και συμπεριφορές εξαρτώνται από βασικούς προσανατολισμούς, όπως η επίγνωση του πολιτικού συστήματος, οι πληροφορίες για αυτό και κάποια έκθεση στις λειτουργίες του. Είναι ακριβώς αυτό το βασικό σύνολο προσανατολισμών που δεν διαθέτουν όσοι έχουν περιορισμένη εκπαίδευση.

Είναι ενδιαφέρον, επιπλέον, ότι οι προσανατολισμοί που διακρίνουν τον μορφωμένο από τον λιγότερο μορφωμένο τείνουν, με μια εξαίρεση, να είναι συναισθηματικά ουδέτεροι. Μέχρι στιγμής δεν έχουμε δείξει ούτε ότι τα μορφωμένα άτομα υποστηρίζουν απαραίτητα περισσότερο το πολιτικό σύστημα ούτε ότι είναι πιο εχθρικά απέναντί του. Δείξαμε απλώς ότι το γνωρίζουν περισσότερο. Ούτε γνωρίζουμε το περιεχόμενο των πολιτικών συζητήσεων που διεξάγονται στο ανώτερο μορφωτικό επίπεδο: γνωρίζουμε μόνο ότι υπάρχουν περισσότερες τέτοιες συζητήσεις σε αυτό το επίπεδο από οποιαδήποτε άλλο. Το μορφωμένο άτομο είναι, κατά μια έννοια, διαθέσιμο να συμμετέχει πολιτικά. Η εκπαίδευση, ωστόσο, δεν καθορίζει το περιεχόμενο αυτής της συμμετοχής.

Αν και οι εκπαιδευτικές διαφορές στον πολιτικό προσανατολισμό δείχνουν μια εντυπωσιακή ομοιομορφία μεταξύ των εθνών, αυτό δεν σημαίνει ότι οι διαφορές των χωρών εξαφανίζονται όταν επικεντρωνόμαστε στις αντίστοιχες εκπαιδευτικές ομάδες. Όπως επισημάναμε, οι ερωτώμενοι σε διάφορα εκπαιδευτικά επίπεδα, σε κάθε χώρα, διαφέρουν

μεταξύ τους, με τον ίδιο τρόπο που διαφέρουν μεταξύ τους τα συνολικά δείγματα των πληθυσμών. Ο Μεξικάνος με πρωτοβάθμια εκπαίδευση εξακολουθεί να είναι διαφορετικός από τον Γερμανό ή τον Βρετανό πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αλλά το εντυπωσιακότερο σημείο είναι ότι σε κάθε χώρα αναπτύσσεται η ίδια σχέση μεταξύ εκείνων με περισσότερη και λιγότερη εκπαίδευση. Σε κάθε χώρα, το πιο μορφωμένο τμήμα εμπλέκεται πληρέστερα στο πολιτικό σύστημα, συμμετέχει πληρέστερα στην πολιτική. Το λιγότερο μορφωμένο τμήμα δεν είναι τόσο πιθανό να συμμετέχει πλήρως.

Αλλά υπάρχουν στοιχεία ότι το μορφωτικό επίπεδο επηρεάζει τον *βαθμό* της διαφοράς μεταξύ των χωρών. Σε όλα τις μετρήσεις πολιτικής γνώσης ή συμμετοχής που αναφέρονται παραπάνω –επίγνωση του κυβερνητικού αντίκτυπου, έκθεση στην πολιτική, πολιτική πληροφόρηση, φάσμα πολιτικών απόψεων, υποκειμενική πολιτική ικανότητα, πολιτική συμμετοχή–, οι ερωτώμενοι των ανώτερων εκπαιδευτικών επιπέδων μοιάζουν περισσότερο μεταξύ τους από ό,τι οι ερωτώμενοι των χαμηλότερων. Γενικά, μεταξύ της χώρας με τη συχνότερη πολιτική συμμετοχή (Ηνωμένες Πολιτείες) και αυτής με τη λιγότερη (Ιταλία), η απόσταση είναι μεγαλύτερη στους ερωτώμενους με λίγη εκπαίδευση και μικρότερη σε εκείνους με ανώτερη μόρφωση. Επομένως, οι ερωτώμενοι με πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ιταλία διαφέρουν από τους ερωτώμενους με πανεπιστημιακή εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά μοιάζουν περισσότερο μεταξύ τους, παρά με τους Ιταλούς και τους Αμερικανούς που δεν προχώρησαν πέρα από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Το ότι η ανώτερη εκπαίδευση μειώνει τις εθνικές διαφορές υποδεικνύει ότι η φύση της πολιτικής κουλτούρας καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την κατανομή της μόρφωσης. Είδαμε στο Κεφάλαιο XI ότι η εκπαίδευση υποκαθιστά τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων εντός της οικογένειας και, σε κάποιο βαθμό, και τη συμμετοχή στο σχολείο. Δηλαδή, η υποκειμενική ικανότητα των πιο μορφωμένων εξαρτάται λιγότερο από την οικογενειακή ή τη σχολική συμμετοχή από ό,τι η ικανότητα των λιγότερο μορφωμένων. Στα πιο μορφωμένα μέρη και των πέντε χωρών παρουσιάζεται μια διεθνική ομοιομορφία στον πολιτικό προσανατολισμό. Τα εκπαιδευτικά συστήματα ποικίλλουν, ωστόσο υπάρχει μια ορισμένη ομοιομορφία στην εκπαιδευτική εμπειρία. Έτσι, οι άνθρωποι μοιράζονται μια κοινή εμπειρία. Όσοι έχουν λιγότερη μόρφωση έχουν λιγότερες κοινές δια-πολιτισμικές εμπειρίες και επηρεάζονται περισσότερο από τη συγκεκριμένη ιστορία και την κουλτούρα των εθνικών τους συστημάτων. Το να πούμε ότι η εκπαίδευση υποκαθιστά τις εθνικές διαφορές είναι φυσικά υπερβολή. Οι εθνικές διαφορές εξακολουθούν να υφίστανται, όπως είπαμε, ακόμη και μεταξύ των ατόμων με ανώτερη μόρφωση. Επιπλέον, η γενίκευση που γίνεται εδώ ισχύει μόνο για συγκεκριμένους πολιτικούς προσανατολισμούς. Ωστόσο, οι ιδιαίτερα μορφωμένοι συμμετέχουν στην πολιτική, ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσης. Η συμμετοχή των λιγότερο μορφωμένων εξαρτάται περισσότερο από τη χώρα προέλευσης.

Οι πιο πολύ μορφωμένοι παρουσιάζουν μια ακόμη διεθνική ομοιότητα: σε σύγκριση με τους λιγότερο μορφωμένους, συμμετέχουν συχνότερα σε εθελοντικές ενώσεις. Αυτό

ήταν αναμενόμενο από μορφωμένους ερωτώμενους καθώς επιδιώκουν επαγγελματικές δραστηριότητες ή συγκεκριμένα είδη δραστηριοτήτων στον ελεύθερο χρόνο τους. Αλλά πέρα από αυτό, το εύρημα καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο αθροίζονται οι δυνατότητες πολιτικής συμμετοχής σε αυτό το τμήμα της κοινωνίας. Η εκπαίδευση αυξάνει την πολιτική συμμετοχή, αλλά και τοποθετεί το άτομο σε μια συνθήκη όπου το οργανωτικό πλαίσιο ενισχύει περαιτέρω τη συμμετοχή του.

Αναφερθήκαμε παραπάνω σε μια εξαίρεση για την πρώτη τάξη προσανατολισμών που επηρεάζονται ομοιόμορφα από την εκπαίδευση: τη βεβαιότητα (confidence) για το και την εμπιστοσύνη στο κοινωνικό περιβάλλον. Πρέπει να αξιολογήσουμε τώρα το σχόλιό μας ότι μόνο η γνωσιακή ευαισθητοποίηση και η πολιτική ικανότητα αυξάνονται με την εκπαίδευση και στις πέντε χώρες, διότι τα μορφωμένα τμήματα φαίνεται να έχουν και εμπιστοσύνη στο κοινωνικό περιβάλλον. Στον βαθμό που η εμπιστοσύνη αποτελεί σημαντική προϋπόθεση της ικανότητας συνεργασίας για την επίτευξη πολιτικών στόχων, θέλουμε να τονίσουμε ακόμη περισσότερο τη σημασία της εκπαίδευσης ως παράγοντα που επηρεάζει τις δημοκρατικές ικανότητες. Δεν είναι υπερβολικό να πούμε ότι παράγει μια τάση πρωτο-πολιτική (proto-civic). (Θα δείξουμε, ωστόσο, παρακάτω, ότι ορισμένα κρίσιμα στοιχεία της κουλτούρας πολιτών δεν επηρεάζονται από την εκπαίδευση.)

Γυρίζουμε τώρα στη δεύτερη τάξη πολιτικών προσανατολισμών: αυτούς που οι λιγότερο μορφωμένοι μοιράζονται με τους πιο μορφωμένους και στις πέντε χώρες. Ένα παράδειγμα τέτοιας στάσης αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο V, όπου είδαμε ότι ο άτυπος κανόνας πως κάποιος οφείλει να συμμετέχει στην τοπική κοινότητα εντοπίζεται συχνότερα στα ανώτερα μορφωμένα στρώματα της κοινωνίας παρά σε αυτά με χαμηλότερη εκπαίδευση, αλλά αυτή η διαφορά είναι σχετικά περιορισμένη σε σύγκριση με τις άλλες διαφορές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Ομοίως, στο Κεφάλαιο IV επισημάναμε ότι η συχνότητα με την οποία τα άτομα αναφέρονται θετικά σε υποστηρικτές των αντίπαλων κομμάτων αυξάνεται με την εκπαίδευση, αλλά και πάλι η αύξηση αυτή δεν είναι ούτε σταθερή ούτε μεγάλη. Τόσο τα περισσότερα όσο και τα λιγότερα μορφωμένα στρώματα κάθε χώρας αξιολογούν με σχετικά όμοιο τρόπο τους υποστηρικτές των αντίπαλων κομμάτων. Στο παράδειγμα για τη στρατηγική της επιρροής, και συγκεκριμένα η πεποίθηση ότι μπορεί κανείς να συνεργαστεί με άλλους για να επηρεάσει τα πολιτικά πράγματα (όπως συζητήθηκε εκτενώς στα Κεφάλαια VI και IX), δεν βρίσκουμε σχεδόν καμία διαφορά μεταξύ εκπαιδευτικών βαθμίδων. Σε κάθε χώρα, οι τοπικά ικανοί όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων εμφανίζουν χοντρικά την ίδια συχνότητα συνεργατικής ικανότητας. Αυτές οι τρεις διαστάσεις που παραμένουν σχετικά ανεπηρέαστες από την εκπαίδευση –ο άτυπος κανόνας ότι κάποιος οφείλει να συμμετέχει, η στρατηγική της εμπλοκής σε μια συνεργασία και ο βαθμός ανταγωνισμού μεταξύ των οπαδών διαφορετικών κομμάτων– δεν είναι ουδέτεροι πολιτικοί προσανατολισμοί. Καθώς ο πολιτικός προσανατολισμός αποκτά συναισθηματικό και αξιολογικό περιεχόμενο, εντοπίζουμε σχετικά μεγάλη ομοιότητα εντός των χωρών και μικρότερες διαφορές στις εκπαιδευτικές

υποομάδες. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο διακομματικός ανταγωνισμός και η συνεργατική ικανότητα δεν διαφέρουν τόσο πολύ στις επιμέρους εκπαιδευτικές βαθμίδες, όπως συμβαίνει με την πιο ουδέτερη, διαπροσωπική δραστηριότητα συμμετοχής σε μια πολιτική συζήτηση.

Στην υποκειμενική και γνωσιακή ικανότητα, λοιπόν, οι πιο μορφωμένοι ερωτώμενοι κάθε χώρας κινούνται με μεγαλύτερη πληρότητα εντός του πολιτικού συστήματος. Όταν όμως στρεφόμαστε στους κανόνες της πολιτικής συμπεριφοράς ή στα συναισθήματα για την πολιτική και την κομματική ταύτιση, οι εκπαιδευτικές ομάδες εντός εκάστης χώρας συγκλίνουν περισσότερο μεταξύ τους. Για να φωτίσουμε αυτό το σημείο, πρέπει να συνυπολογίσουμε και εκείνες τις στάσεις με τις οποίες ασχοληθήκαμε στην έρευνά μας όπου η εκπαίδευση φαίνεται πως έχει διαφορετικό αντίκτυπο από χώρα σε χώρα. Εντοπίσαμε αυτό το αντιφατικό μοτίβο σε τρεις διαστάσεις:

1. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, οι πιο μορφωμένοι είναι πιθανότερο να εκφράζουν υπερηφάνεια για τα πολιτικά κεκτημένα της χώρας τους, από όσους έχουν χαμηλότερη μόρφωση. Παρομοίως, αν και μικρότερη είναι η διαφορά στο Μεξικό. Στη Γερμανία και την Ιταλία, ωστόσο, δεν υπάρχει τέτοια διαφορά στις ομάδες διαφορετικού επιπέδου εκπαίδευσης (Κεφάλαιο III).
2. Η αίσθηση της ικανότητας έναντι της δημόσιας διοίκησης –ο βαθμός στον οποίο τα άτομα αναμένουν να έχουν δίκαιη μεταχείριση και να ακούγεται η άποψη τους– ελάχιστα διαφέρει μεταξύ των ομάδων εκπαιδευτικού επιπέδου στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Υπάρχει μια μικρή διαφορά στη Γερμανία, αλλά μια ουσιαστική απόκλιση στο Μεξικό και την Ιταλία (Κεφάλαιο III). Παρά το ενιαίο μοτίβο σε κάθε χώρα (σε κάθε περίπτωση, όσοι έχουν ανώτερη μόρφωση είναι πιθανότερο να έχουν μια αίσθηση διοικητικής ικανότητας), η διακύμανση και ο βαθμός διαφοράς μεταξύ ανώτερου και κατώτερου μορφωτικού επιπέδου υποδεικνύει ότι η σχέση ανήκει σε αυτή την τρίτη τάξη πολιτικών προσανατολισμών: εκεί όπου οι εθνικές διαφορές μεταξύ των ομάδων εκπαιδευτικού επιπέδου δεν είναι ομοιόμορφες.
3. Η σχέση ανάμεσα στη συναισθηματική επένδυση στις προεκλογικές εκστρατείες και το μορφωτικό επίπεδο παρουσιάζει ένα μικτό διεθνικό μοτίβο (Κεφάλαιο IV). Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και το Μεξικό, οι πιο μορφωμένοι εκφράζουν γενικότερη ικανοποίηση για τη συμμετοχή τους στις εκλογές, όπως επίσης αναφέρουν συχνότερα και τα άλλα τρία συναισθήματα για τα οποία ρωτήσαμε: θυμό προς τις προεκλογικές εκστρατείες, απόλαυση των προεκλογικών εκστρατειών και την αίσθηση ότι αυτές οι εκστρατείες είναι ανόητες ή γελοίες. Στη Γερμανία, όσοι έχουν ανώτερη μόρφωση εκφράζουν συχνότερα θυμό προς τις προεκλογικές εκστρατείες. Ωστόσο στην έκφραση της ικανοποίησής τους, καθώς και στους άλλους δύο συναισθηματικούς προσανατολισμούς προς τις εκλογές, δεν διαφέρουν με κανένα συστηματικό τρόπο από αυτούς με κατώτερη εκπαίδευση. Στην

Ιταλία, από την άλλη, αν και ο θυμός, η απόλαυση και η αίσθηση ότι οι εκλογές είναι ανόητες αυξάνονται σε συχνότητα όσο ανεβαίνει κανείς στην εκπαιδευτική κλίμακα, η αίσθηση ικανοποίησης από τη συμμετοχή στις εκλογές δεν αυξάνεται αντιστοίχως.

Συνοψίζοντας, και στις πέντε χώρες τα λιγότερο μορφωμένα στρώματα του πληθυσμού συγκροτούν υποτακτικές και κοινοτικές υποκοουλτούρες. Οι καθαροί κοινοτικοί, όπως ορίζονται στην ταξινόμησή μας, σπάνια απαντώνται μεταξύ των ερωτώμενων στις πέντε χώρες μας. Η συντριπτική πλειονότητα έχει κάποια έκθεση στην κυβερνητική εξουσία. Η πλησιέστερη προσέγγιση του κοινοτισμού εμφανίζεται στις αμόρφωτες γυναίκες, ιδιαίτερα στην Ιταλία και το Μεξικό. Και ακόμη και αυτός ο τύπος του κοινοτισμού είναι περισσότερο κανονιστικός και συναισθηματικός, παρά γνωσιακός. Δηλαδή, σε αυτές τις χώρες, σε κάποιο βαθμό και στις άλλες, η πολιτική επίγνωση και εμπλοκή δεν θεωρούνται κατάλληλες για τις γυναίκες. Ως εκ τούτου, συναντάμε αμόρφωτες γυναίκες που γνωρίζουν αόριστα την ύπαρξη της του κράτους, της κυβέρνησης και της πολιτικής, αλλά που δεν ασχολούνται με αυτά και θεωρούν αυτονόητη την αδιαφορία τους.

Τα στερούμενα μόρφωσης τμήματα των πέντε χωρών μας, που προσανατολίζονται με κάποιο τρόπο προς την κυβέρνηση και την πολιτική, το κάνουν συχνά ως υποτακτικοί και όχι ως πολίτες. Ενώ αναγνωρίζουν συχνότερα τον αντίκτυπο των κρατικών και κυβερνητικών θεσμών και περιμένουν ίση μεταχείριση από τις γραφειοκρατικές αρχές, συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις ή παρακολουθούν πολιτικές και προεκλογικές εκστρατείες πολύ πιο σπάνια. Εδώ, όμως, εντοπίζονται σημαντικές εθνικές διαφορές. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία, μεγάλα ποσοστά των ανεκπαίδευτων (αν και πολύ μικρότερα από τους μορφωμένους) προσανατολίζονται προς τις πολιτικές εισροές καθώς και προς τις κυβερνητικές εκροές. Με άλλα λόγια, ανάμεσά τους βρίσκουμε σημαντικό αριθμό ενεργών πολιτών. Στην Ιταλία και το Μεξικό, από την άλλη, οι ανεκπαίδευτοι προσανατολίζονται πολύ λιγότερο προς τα πολιτικά πράγματα και την πολιτική συμμετοχή. Τείνουν να είναι υποτακτικοί, με τους αναλφάβητους να πλησιάζουν τον κοινοτισμό.

Αλλά, μέχρι στιγμής μιλάμε μόνο για τη διάσταση της γνώσης και τη διάσταση των ικανοτήτων, όπου η εκπαίδευση επιφέρει αρκετά ομοιόμορφα αποτελέσματα από χώρα σε χώρα. Αν στραφούμε στις διαστάσεις που η εκπαίδευση έχει ελάχιστη ή καθόλου επίδραση, ή όπου τα αποτελέσματά της διαφέρουν από χώρα σε χώρα, πρέπει να εξειδικεύσουμε τα ευρήματά μας σχετικά με τις κοινοτικές και υποτακτικές τάσεις των ανεκπαίδευτων. Έτσι, στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, οι λιγότερο μορφωμένοι μοιράζονται με τους μορφωμένους μια κοινή θυμική και κανονιστική σύμπλευση με το πολιτικό σύστημα, παρόλο που διαφέρουν έντονα ως προς τον βαθμό πολιτικής γνώσης και υποκειμενικής ικανότητας. Στη Γερμανία και την Ιταλία, οι ανεκπαίδευτοι μοιράζονται με τους μορφωμένους μια κανονιστική και θυμική αποξένωση από το πολιτικό

σύστημα. Το μεξικάνικο μοτίβο είναι πιο περίπλοκο, καθώς μοιάζει με το αμερικανικό και το βρετανικό από ορισμένες απόψεις και με το γερμανικό και το ιταλικό από άλλες.

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

Οι υπέρμαχοι του εκλογικού δικαιώματος των γυναικών πριν από μερικές δεκαετίες έκαναν κάποιες υπερβολικές εκτιμήσεις για τις συνέπειες της απόδοσης σε αυτές ίσων πολιτικών δικαιωμάτων. Η πολιτεία που θα συμπεριελάμβανε τις γυναίκες ως ενεργές συμμετέχουσες, έλεγαν, θα καταργούσε τη φτώχεια, θα προστάτευε την οικογενειακή ζωή και θα αναβάθμιζε την ποιότητα στη σφαίρα της εκπαίδευσης και του πολιτισμού. Μια διεθνής κοινωνία αποτελούμενη από χώρες όπου οι γυναίκες θα είχαν δικαίωμα ψήφου δεν θα ανεχόταν τον πόλεμο. Βέβαια, αυτές οι προσδοκίες δεν πραγματοποιήθηκαν. Όπου και αν διερευνήθηκαν οι συνέπειες του δικαιώματος ψήφου των γυναικών, προκύπτει ότι οι γυναίκες διαφέρουν από τους άνδρες στην πολιτική τους συμπεριφορά μόνο στο ότι είναι κάπως συχνότερα απαθείς, κοινοτικές, συντηρητικές και πιο ευαίσθητες στις προσωποκεντρικές, συναισθηματικές και αισθητικές πτυχές της πολιτικής ζωής και των προεκλογικών εκστρατειών.¹⁶⁶

Τα δεδομένα μας, συνολικά, επιβεβαιώνουν τα ευρήματα που αναφέρονται στη βιβλιογραφία. Σε καθεμία από τις χώρες που μελετήσαμε, οι άνδρες εμφάνισαν υψηλότερη συχνότητα και μεγαλύτερες εντάσεις από τις γυναίκες σε όλους σχεδόν τους δείκτες πολιτικού προσανατολισμού και δραστηριότητας. Ωστόσο, όταν συγκρίνουμε μια χώρα με μια άλλη, είναι ξεκάθαρο ότι τα γυναικεία πολιτικά μοτίβα διαφέρουν. Θεωρούμε ότι αυτές οι διαφορές έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη λειτουργία των πολιτικών συστημάτων και ότι οι γυναίκες δεν είναι απλώς κοινοτικές, απαθείς, συντηρητικές και «συναισθηματικές», όπως αναφέρεται στη βιβλιογραφία. Ακόμα κι αν αυτά τα μοτίβα επιμείνουν, και κατά πάσα πιθανότητα θα επιμείνουν, δεν αποτελούν τις σημαντικότερες συνέπειες του δικαιώματος ψήφου των γυναικών.

Η ανοιχτή και η κλειστή οικογένεια. Στο Κεφάλαιο IX δείξαμε ότι οι δραστηριότητες αναψυχής διαφέρουν στις πέντε χώρες. Οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί αναφέρουν πολύ συχνότερα από τους Γερμανούς, τους Ιταλούς και τους Μεξικάνους, ότι περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους σε οργανωμένες ή κοινωνικές δραστηριότητες. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι αυτές οι σχετικά υψηλότερες συχνότητες οφείλονται στον βαθμό κοινωνικής αλληλεπίδρασης των Αμερικανίδων και Βρετανίδων (βλ. Πίνακα XII.1). Έτσι, τα ποσοστά των ανδρών που επιλέγουν πολιτικές, κοινοτικές, θρησκευτικές και

166. Βλ. Robert E. Lane, *Political Life*, σσ. 209 κ.ε. Maurice Duverger, *The Political Role of Women*. Fred W. Greenstein, «Sex-Related Political Differences in Childhood», *The Journal of Politics*, XXIII (1961), σσ. 353 κ.ε. M. Dogan και J. Narbonne, *Les Françaises Facent à la Politique*, Παρίσι, 1955, Gabriele Bremme, *Die Politische Rolle der Frau in Deutschland*.

κοινωνικές δραστηριότητες είναι παρόμοια στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία – μολονότι είναι οι Αμερικανίδες και Βρετανίδες που αναφέρουν συχνότερα αυτούς τους τύπους δραστηριοτήτων. Στην Ιταλία και το Μεξικό, ούτε οι άντρες ούτε οι γυναίκες θέλουν να συναναστρέφονται ή και στην πράξη δεν συνδέονται με άλλους από την κοινότητά τους.

Πίνακας XII.1 Ποσοστό που επιλέγει εξωστρεφείς ψυχαγωγικές δραστηριότητες^α, ανά χώρα και φύλο

	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
Χώρα	(%)	(Αρ.) ^β	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	40	(970)	24	(455)	54	(515)
Μεγάλη Βρετανία	30	(963)	22	(460)	37	(503)
Γερμανία	16	(955)	18	(449)	13	(506)
Ιταλία	7	(995)	6	(471)	9	(524)
Μεξικό	11	(1.007)	8	(355)	13	(652)

α. Για τη διατύπωση της ερώτησης, βλ. Κεφάλαιο ΙΧ.

β. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Δεν χρειάζεται να πούμε ότι αυτά τα νούμερα δεν καλύπτουν όλη την γκάμα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αποκλείσουν τα επαγγελματικά και οικογενειακά τους ενδιαφέροντα. Παρ' όλα αυτά, τα ευρήματα είναι εντυπωσιακά, καθώς αποκαλύπτουν έναν τύπο οικογένειας στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία που είναι ανοιχτός προς την κοινότητα και μάλιστα ανοιχτό τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Βλέπουμε πως τα ποσοστά των ερωτώμενων στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία που εμπιστεύονται τους άλλους ανθρώπους και νιώθουν σιγουριά για την ασφάλεια των κοινωνικών τους σχέσεων είναι αρκετά υψηλότερα από ό,τι στη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό. Μπορούμε έτσι να προσθέσουμε ένα σημαντικό στοιχείο στο μοτίβο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ο υψηλότερος βαθμός της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία συσχετίζεται με την αίσθηση ασφάλειας και ανταπόκρισης εντός της κοινότητας – μια αίσθηση που τη μοιράζονται από κοινού άνδρες και γυναίκες.

Πολιτική συμμετοχή και επίγνωση. Μένει να δείξουμε ότι η σχετική «ανοιχτότητα» της αμερικανικής και βρετανικής οικογένειας σχετίζεται με τους πολιτικούς προσανατολισμούς και ρόλους των Αμερικανίδων και Βρετανίδων γυναικών. Στον Πίνακα XII.2 αποτυπώνονται τα ποσοστά ανδρών και γυναικών των πέντε χωρών που αναφέρουν ότι συζητούν για την πολιτική. Αν κοιτάξουμε τις στήλες με τα σύνολα, είναι σαφές ότι αν και και στις πέντε χώρες οι άνδρες λένε, συχνότερα από τις γυναίκες, ότι συζητούν για τα πολιτικά, στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία η διαφορά είναι μάλλον

μικρή. Περίπου τα δύο τρίτα των γυναικών σε κάθε χώρα λένε ότι συζητούν για πολιτική. Ακολουθούν με σειρά συχνότητας η Γερμανία, το Μεξικό και η Ιταλία. Στο επίπεδο της πρωτοβάθμιας ή χαμηλότερης εκπαίδευσης, οι διαφορές μεταξύ των φύλων είναι εντονότερες και στις πέντε χώρες. Ωστόσο, πολύ περισσότερες από τις μισές ανεκπαιδευτες Αμερικανίδες και Βρετανίδες αναφέρουν ότι συζητούν για πολιτική, σε σύγκριση με το 42 τοις εκατό των Γερμανών, το 26 τοις εκατό των Μεξικάνων και το 13 τοις εκατό των Ιταλών.

Πίνακας XII.2 Ποσοστό όσων συζητούν πολιτικά ανά φύλο και βαθμίδα εκπαίδευσης

Χώρα	Σύνολο		Πρωτοβάθμια ή λιγότερη		Δευτεροβάθμια ή περισσότερη		Δευτεροβάθμια ή περισσότερη		Δευτεροβάθμια ή περισσότερη		Δευτεροβάθμια ή περισσότερη	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	83	(455)	70	(515)	73	(248)	57	(269)	95	(207)	83	(246)
Μεγάλη Βρετανία	77	(459)	63	(503)	74	(277)	56	(340)	83	(182)	75	(163)
Γερμανία	77	(442)	46	(499)	74	(352)	42	(440)	88	(90)	74	(59)
Ιταλία	47	(471)	18	(524)	36	(293)	13	(403)	64	(178)	37	(121)
Μεξικό	55	(355)	29	(652)	49	(285)	26	(592)	77	(67)	56	(60)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άνω, η αναλογία των γυναικών που συζητούν για την πολιτική στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γερμανία φτάνει ή ξεπερνά τα τρία τέταρτα. Η αύξηση στο Μεξικό είναι σημαντική, ενώ στην Ιταλία, παρόλο που η αύξηση από την πρωτοβάθμια στη δευτεροβάθμια είναι μεγάλη, μόνο κάτι παραπάνω από το ένα τρίτο του μορφωμένου γυναικείου πληθυσμού αναφέρει ότι μιλάει για πολιτική. Τα γερμανικά νούμερα έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι Γερμανίδες συζητούν για την πολιτική εξίσου συχνά με τις βρετανίδες, και μόνο λίγο σπανιότερα από τις Αμερικανίδες. Ωστόσο, οι Γερμανίδες γενικά αισθάνονται πιο περιορισμένες στην πολιτική τους επικοινωνία.¹⁶⁷ Αν και οι Αμερικάνοι και οι βρετανοί άνδρες και γυναίκες μοιάζουν ως προς την ελευθερία τους να συζητούν πολιτικά, σχεδόν τα δύο τρίτα των Γερμανίδων αναφέρουν ότι αισθάνονται σοβαρά περιορισμένες, σε σύγκριση με το 48 τοις εκατό των Γερμανών ανδρών. Το ιταλικό μοτίβο είναι παρόμοιο με το γερμανικό, ενώ το μεξικάνικο βρίσκεται κάπου στη μέση.

Αυτό δείχνει ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, όπου οι γυναίκες αναφέρουν υψηλά ποσοστά κοινωνικής αλληλεπίδρασης με τις κοινότητές τους, και όπου αναφέρουν σχεδόν εξίσου συχνά με τους άνδρες ότι αισθάνονται ελεύθερες να συζητήσουν

167. Βλ. Πίνακα XIII.13 στην έκδοση χωρίς περικοπές, σ. 391.

για την πολιτική, η οικογένεια γίνεται μέρος του συστήματος πολιτικής επικοινωνίας. Στην Ιταλία, από την άλλη, ο γενικός βαθμός πολιτικής συζήτησης είναι χαμηλός, και μάλιστα ιδιαίτερα χαμηλός μεταξύ των γυναικών. Και εδώ, επίσης, όταν οι άνδρες συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις, το κάνουν έξω από το σπίτι: στο καφενείο, στον δρόμο ή στον χώρο εργασίας. Στη Γερμανία και το Μεξικό, που παρουσιάζουν ένα ενδιάμεσο μοτίβο, οι μορφωμένες γυναίκες ιδίως συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις σε σχετικά υψηλό ποσοστό. Στη Γερμανία, ο βαθμός πολιτικής συζήτησης των μορφωμένων γυναικών είναι εξίσου υψηλός με τις Αμερικανίδες και Βρετανίδες. Το ποσοστό των ανεκπαίδευτων Γερμανίδων είναι σημαντικά χαμηλότερο από αυτό των Αμερικανίδων και Βρετανίδων.

Η υπόθεσή μας ότι οι αμερικανικές και βρετανικές οικογένειες εμπλέκονται στο σύστημα πολιτικής επικοινωνίας υποστηρίζεται από τα δεδομένα μας για τη συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις. Πάνω από τα δύο τρίτα των Αμερικάνων και σχεδόν οι μισές Αμερικανίδες στο δείγμα μας είναι μέλη εθελοντικών ενώσεων (οργανώσεις πολιτών, ομάδες συμφερόντων, εκκλησιαστικές ομάδες, κοινωνικές ομάδες και παρόμοια). Το ένα τέταρτο ή περισσότεροι των Αμερικάνων, ανδρών και γυναικών, είχαν κάποια στιγμή οργανωτική θέση ευθύνης στις εθελοντικές ενώσεις. Στη Βρετανία, αναλογικά λιγότερες γυναίκες είναι μέλη οργανώσεων και μόνο ένας μικρός αριθμός εξ αυτών υπήρξε στέλεχος αυτών των ομάδων. Στη Γερμανία, οι διαφορές είναι μεγαλύτερες μεταξύ ανδρών και γυναικών από ό,τι στη Βρετανία, ενώ στην Ιταλία και το Μεξικό, η αναλογία των γυναικών που είναι μέλη κάποιας οργάνωσης είναι χαμηλότερη γενικά.

Και στις πέντε χώρες, τα ποσοστά των μελών σε εθελοντικές οργανώσεις αυξάνονται για κάθε βαθμίδα εκπαίδευσης. Οι γερμανικές συχνότητες, για άνδρες και γυναίκες, ξεπερνούν τις βρετανικές, και είναι σχεδόν τόσο υψηλές όσο οι αμερικανικές. Είναι ένα εντυπωσιακό εύρημα ότι το 34 τοις εκατό των μορφωμένων Αμερικανίδων υπήρξε κάποια στιγμή στέλεχος εθελοντικών ενώσεων. Στην Ιταλία και το Μεξικό, η συμμετοχή σε οργανώσεις είναι αρκετά χαμηλή ακόμη και μεταξύ των καλύτερα μορφωμένων γυναικών (27 τοις εκατό).¹⁶⁸

Στη διάσταση της απλής πολιτικής κατανόησης (πολιτική ενημέρωση, ευαισθητοποίηση για τις δημόσιες υποθέσεις), σε σύγκριση με αυτή της συμμετοχής, έχουμε αντιστροφή στην κατάταξη των εθνικών γυναικείων επιδόσεων, καθώς και στην κατάταξη των επιμέρους χωρών. Ακριβώς όπως οι Γερμανοί γενικά έχουν υψηλότερη πολιτική κατανόηση από ό,τι οι βρετανοί, έτσι και οι Γερμανίδες ξεπερνούν τις βρετανίδες στη συχνότητα της κατανόησης. Από την άλλη, το ιταλικό μοτίβο επιμένει στη γνωσιακή διάσταση, ακόμα και στις μορφωμένες Ιταλίδες. Έξι στις δέκα μορφωμένες Ιταλίδες αναφέρουν ότι δεν παρακολουθούν ποτέ ή παρακολουθούν σπάνια την πολιτική και τις πολιτικές εκστρατείες – ποσοστό σχεδόν διπλάσιο από αυτό των Μεξικάνων γυναικών.¹⁶⁹

168. Βλ. Πίνακα XIII.4, στην έκδοση χωρίς περικοπές, σ. 392.

169. Κεφάλαιο 13, Πίνακες 5 και 6, στην έκδοση χωρίς περικοπές, σ. 393.

Πίνακας XII.3 Ποσοστά που αναγνωρίζουν το καθήκον της συμμετοχής στην τοπική κοινότητα ανά φύλο και χώρα

	Σύνολο				Πρωτοβάθμια ή χαμηλότερη				Δευτεροβάθμια ή περισσότερη			
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Χώρα	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	52	(455)	50	(515)	37	(248)	42	(269)	70	(207)	59	(246)
Μεγάλη Βρετανία	43	(459)	36	(503)	43	(277)	33	(340)	42	(182)	43	(163)
Γερμανία	31	(442)	16	(499)	29	(359)	16	(440)	40	(90)	22	(59)
Ιταλία	14	(471)	6	(524)	9	(293)	5	(403)	22	(178)	12	(121)
Μεξικό	31	(355)	24	(652)	29	(285)	22	(592)	39	(67)	36	(60)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Πολιτική ευθύνη και ικανότητα. Οι διαφορές των φύλων στις πολιτικές υποχρεώσεις και ικανότητες εμπίπτουν σε ένα μοτίβο που υποστηρίζει την προηγούμενη υπόθεσή μας για τον ρόλο των γυναικών στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Έτσι, ο Πίνακας XII.3 δείχνει ότι σχεδόν ίσος αριθμός Αμερικάνων και Αμερικανίδων αναφέρει ότι ο καθημερινός άνθρωπος έχει την υποχρέωση να συμμετέχει ενεργά στις δημόσιες υποθέσεις της τοπικής του κοινότητας. Στη Βρετανία, το συνολικό ποσοστό είναι κάπως χαμηλότερο και η διαφορά ανδρών και γυναικών είναι κάπως μεγαλύτερη. Αλλά στη Γερμανία, η συχνότητα των γυναικών πέφτει στο μισό των ανδρών. Οι Γερμανίδες αναγνωρίζουν την υποχρέωση να συμμετέχουν στις δημόσιες υποθέσεις της τοπικής κοινότητας σπανιότερα από τις Μεξικάνες. Η αίσθηση της υποχρέωσης του πολίτη απέναντι στην τοπική κοινότητα μεταξύ των Ιταλών και των Ιταλίδων βρίσκεται εξαιρετικά χαμηλά. Πράγματι, είναι σχεδόν ανύπαρκτη στις Ιταλίδες. Η περισσότερη εκπαίδευση αυξάνει προφανώς τη συχνότητα της πολιτικής υποχρέωσης και στις πέντε χώρες. Αλλά σε αυτή τη διάσταση, επίσης, τα στοιχεία υποστηρίζουν την υπόθεσή μας ότι σχετικά μορφωμένοι Αμερικάνοι και Βρετανοί, άνδρες και γυναίκες, έχουν παρόμοια ποσοστά, ενώ στη Γερμανία και την Ιταλία επιμένουν οι ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των ανδρών και γυναικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στη Γερμανία, το 22 τοις εκατό των γυναικών με δευτεροβάθμια εκπαίδευση, συγκριτικά με το 40 τοις εκατό της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των ανδρών, αναγνωρίζει την πολιτική υποχρέωση προς την τοπική κοινότητα. Στην Ιταλία, ο αριθμός των ανδρών είναι 22 τοις εκατό, των γυναικών είναι 12 τοις εκατό. Το μεξικάνικο μοτίβο είναι παρόμοιο με το βρετανικό, με το 39 τοις εκατό των μορφωμένων ανδρών και το 36 τοις εκατό των μορφωμένων γυναικών να αναγνωρίζουν τις τοπικές υποχρεώσεις του πολίτη.

Πίνακας XII.4 Ποσοστό που αναφέρει υποκειμενική πολιτική ικανότητα (τοπική και εθνική) ανά χώρα και φύλο

	Τοπικά				Έθνικά			
	Άνδρες		Γυναίκες		Άνδρες		Γυναίκες	
Χώρα	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	81	(455)	83	(515)	77	(455)	72	(515)
Μεγάλη Βρετανία	83	(459)	72	(503)	70	(459)	56	(503)
Γερμανία	72	(442)	53	(499)	49	(442)	27	(499)
Ιταλία	62	(471)	41	(524)	38	(471)	19	(524)
Μεξικό	62	(355)	46	(652)	46	(355)	33	(652)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Αν εξετάσουμε τις απαντήσεις για την αίσθηση ικανότητας επηρεασμού της διακυβέρνησης σε τοπική και εθνική κλίμακα, εντοπίζουμε διάφορα σημεία (Πίνακας XII.4). Και στις πέντε χώρες, οι γυναίκες όπως και οι άνδρες αισθάνονται συχνότερα ικανές σε τοπικό επίπεδο παρά σε εθνικό. Αυτή η διαφορά είναι ιδιαίτερα αισθητή στις γυναίκες. Όμως, παρά αυτή τη γενική τάση, σχεδόν τα τρία τέταρτα των Αμερικανίδων εκφράζουν μια αίσθηση ικανότητας να επηρεάσουν τα πράγματα σε εθνική κλίμακα. Στη Γερμανία, αν και το 53 τοις εκατό των γυναικών εκφράζει ικανότητα στο τοπικό επίπεδο, μόνο το 27 τοις εκατό εκφράζει ικανότητα στο εθνικό επίπεδο. Και τα ιταλικά στοιχεία είναι, αντίστοιχα, 41 τοις εκατό και 19 τοις εκατό. Οι Μεξικάνες εκφράζουν την ικανότητα τους στο εθνικό επίπεδο κάπως συχνότερα από τις Γερμανίδες. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα, η άποψη ότι η γυναικεία πολιτική ικανότητα περιορίζεται στην τοπική κοινότητα ισχύει για τις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, αλλά πολύ λιγότερο για τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία.

Η εκπαίδευση αυξάνει τη συχνότητα της υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο και στις πέντε χώρες. Τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Η πλειονότητα των καλύτερα μορφωμένων γυναικών, και στις πέντε χώρες, εκφράζει μια αίσθηση ικανότητας επηρεασμού της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το ιταλικό ποσοστό των τοπικά ικανών και μορφωμένων γυναικών είναι το χαμηλότερο από όλα: 52 τοις εκατό (αρ.: 121), σε σύγκριση με 87 τοις εκατό (αρ.: 246) για τις μορφωμένες Αμερικανίδες, 83 τοις εκατό (αρ.: 163) για τις Βρετανίδες, 82 τοις εκατό (αρ.: 159) για τις Γερμανίδες και 68 τοις εκατό (αρ.: 60) για τις μορφωμένες γυναίκες στο Μεξικό. Η αίσθηση της ικανότητας των γυναικών να επηρεάζουν τους κυβερνώντες σε εθνική κλίμακα αυξάνεται επίσης καθολικά με την περισσότερη εκπαίδευση. Ωστόσο, οι καλύτερα μορφωμένες Ιταλίδες εκφράζουν σπανίως πολιτική ικανότητα στο εθνικό επίπεδο

(25 τοις εκατό, αρ.: 121). Στη διάσταση της ικανότητας στο τοπικό και στο εθνικό επίπεδο, οι μορφωμένες Γερμανίδες εμφανίζουν συχνότητες σχεδόν τόσο υψηλές όσο αυτές των Αμερικανίδων και Βρετανίδων.

Συναισθήματα προς το έθνος και την πολιτική. Εδώ παρουσιάζουμε ενδείκτες συναισθηματικής εμπλοκής στην πολιτική για άνδρες και γυναίκες. Ένας από αυτούς τους ενδείκτες, που συζητείται λεπτομερώς στο Κεφάλαιο III, είναι η υπερηφάνεια για το έθνος. Εκεί, επισημάναμε ότι η συχνότητα εκδήλωσης υπερηφάνειας για τις πολιτικές πτυχές του έθνους ήταν υψηλή στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, αρκετά υψηλή στο Μεξικό και πολύ χαμηλή στη Γερμανία και την Ιταλία. Τα γυναικεία μοτίβα μοιάζουν με τα γενικά εθνικά μοτίβα. Έτσι, το 91 τοις εκατό (αρ.: 515) των Αμερικανίδων εκφράζουν πολιτική υπερηφάνεια, συγκριτικά με το 61 τοις εκατό (αρ.: 563) των βρετανίδων, 26 τοις εκατό (αρ.: 652) των μεξικανών γυναικών, 15 τοις εκατό (αρ.: 499) των Γερμανίδων και 3 τοις εκατό (αρ.: 523) των Ιταλίδων.

Είμαστε σε θέση να βεβαιώσουμε τον βαθμό απάθειας από τις απαντήσεις σε μια σειρά ερωτήσεων που θέσαμε για τα συναισθήματα που εγείρονται κατά τις προεκλογικές εκστρατείες. Αν ορίζουμε ως πολιτικά απαθείς όσες δεν αναφέρουν κανένα από τα τρία συναισθήματα –απόλαυση, θυμό, περιφρόνηση– κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών, προκύπτει το παρακάτω μοτίβο (Πίνακας XII.5): και στις πέντε χώρες, ο βαθμός της γυναικείας απάθειας είναι ψηλότερος από τον ανδρικό. Στη Γερμανία είναι σχεδόν διπλάσιος από τον ανδρικό. Στο Μεξικό, και τα δύο ποσοστά είναι υψηλά και πλησιάζουν μεταξύ τους. Στην Ιταλία, οι αναλογίες είναι υψηλές και για τα δύο φύλα, με τα δύο τρίτα σχεδόν των γυναικών να δηλώνουν απάθεια. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 14 τοις εκατό των γυναικών και το 9 τοις εκατό των ανδρών είναι πολιτικά απαθείς, ενώ στη Βρετανία τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 32 τοις εκατό για τις γυναίκες και 20 για τους άνδρες.

Η εκπαίδευση μειώνει την πολιτική απάθεια των γυναικών σε όλες τις χώρες. Ωστόσο, η απάθεια αποτελεί χαρακτηριστικό σχεδόν στις μισές Ιταλίδες με δευτεροβάθμια εκπαίδευση (αρ.: 121), συγκριτικά με το 29 τοις εκατό (αρ.: 163) των καλύτερα μορφωμένων Βρετανίδων, το 24 τοις εκατό (αρ.: 59) των Γερμανίδων, 22 τοις εκατό (αρ.: 60) των μεξικανών γυναικών και το 10 τοις εκατό (αρ.: 246) των Αμερικανίδων.

Οι γυναίκες και το πολιτικό σύστημα. Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι Αμερικανίδες, και ως έναν βαθμό οι βρετανίδες, είναι ενεργές και εμπλέκονται στις κοινότητές τους, και άτυπα και με την τυπική οργανωσιακή έννοια. Έχουν εμπιστοσύνη στο κοινωνικό τους περιβάλλον, είναι πολιτικά ενημερωμένες, παρατηρητικές και εμπλέκονται συναισθηματικά με την πολιτική. Αναγνωρίζουν την υποχρέωσή τους να συμμετέχουν ενεργά στις πολιτικές υποθέσεις της τοπικής τους κοινότητας, νιώθουν ικανές να ασκήσουν επιρροή στην κυβέρνησή τους και νιώθουν υπερηφάνεια για τα πολιτικά χαρακτηριστικά του έθνους τους. Εκτός από τη διάσταση της πολιτικής κατανόησης και γνώσης, οι Γερμανίδες εμφανίζουν χαμηλότερη συχνότητα από τις Αμερικανίδες και τις Βρετανίδες. Όμως, πέραν της διάστασης της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, της

υπερηφάνειας για το έθνος και της υποχρέωσης προς την κοινότητα, οι μορφωμένες Γερμανίδες εμφανίζουν παρόμοιες συχνότητες με τις Αμερικανίδες και τις Βρετανίδες. Οι μεξικανές παρουσιάζουν ένα άνισο μοτίβο: βρίσκονται σχετικά χαμηλά στις διαστάσεις της συμμετοχής και τη γνώσης, είναι ίσες ή ξεπερνούν τις Γερμανίδες στη διάσταση της υποχρέωσης και της ικανότητας στο εθνικό επίπεδο και τοποθετούνται μάλλον υψηλά ως προς την εθνική υπερηφάνεια. Το μοτίβο των Ιταλίδων είναι σχεδόν σταθερά χαμηλό σε όλες τις πολιτικές διαστάσεις που συζητάμε εδώ.

Πίνακας XII.5 Ποσοστό που δεν αναφέρει κανένα συναίσθημα για τις προεκλογικές εκστρατείες ανά φύλο και χώρα

Χώρα	Άνδρες		Γυναίκες	
	(%)	(Αρ.)*	(%)	(Αρ.)
Ηνωμένες Πολιτείες	9	(455)	14	(515)
Μεγάλη Βρετανία	20	(459)	32	(503)
Γερμανία	24	(442)	44	(499)
Ιταλία	46	(471)	62	(524)
Μεξικό	30	(355)	48	(652)

* Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στη βάση επί της οποίας υπολογίστηκαν τα ποσοστά.

Αν αναλογιστούμε αυτά τα δεδομένα από την οπτική του πολιτικού συστήματος των πέντε χωρών, γίνεται προφανές ότι πρέπει να ανασκευάσουμε παλαιότερες θεωρήσεις για τον ρόλο των γυναικών στη δημοκρατία. Αυτές οι θεωρήσεις μεταχειρίζοντουσαν τις έμφυλες διαφοροποιήσεις με τον ίδιο τρόπο που μεταχειρίζονταν άλλες δημογραφικές κατηγορίες, όπως το εισόδημα, το επάγγελμα, η εκπαίδευση και τα όμοια. Αυτό που παραβλέπουν, όμως, είναι το γεγονός ότι η μεγάλη πλειονότητα των ενηλίκων είναι παντρεμένοι, κάνουν οικογένεια, μεγαλώνουν παιδιά και τα βοηθούν να κοινωνικοποιηθούν ως προς τους ενήλικους ρόλους και στάσεις. Τα πολιτικά χαρακτηριστικά των γυναικών, λοιπόν, επιδρούν στην οικογένεια ως ενιαία μονάδα του πολιτικού συστήματος και επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο αυτή επιτελεί τη λειτουργία της πολιτικής κοινωνικοποίησης. Και στις πέντε χώρες, βέβαια, η μεγάλη πλειονότητα των πολιτικών, των δημοσίων υπαλλήλων και των πολιτικά ενεργών είναι άνδρες. Κάνει όμως μεγάλη διαφορά το αν οι γυναίκες ζουν εκτός πολιτικού συστήματος και εντός της οικογένειας, που είναι γενικά η περίπτωση της Ιταλίας αλλά και των σχετικά μη μορφωμένων Γερμανίδων και Μεξικάνων γυναικών, ή εντός του πολιτικού συστήματος, που είναι η περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βρετανίας. Το σχόλιο του Duverger ότι οι γυναίκες «...έχουν τη νοοτροπία ανηλίκων σε πολλούς τομείς και ιδιαίτερα στην πολιτική, συνήθως αποδέχονται τον πατερναλισμό από την πλευρά των ανδρών. Ο άντρας

–σύζυγος, αρραβωνιαστικός, εραστής ή μύθος– είναι ο μεσολαβητής τους με τον πολιτικό κόσμο»,¹⁷⁰ είναι ουσιαστικά ένα σχόλιο της ηπειρωτικής Ευρώπης, και ακόμη και εδώ, ο Duverger μάλλον σχολιάζει το παρελθόν και το παρόν, παρά το μέλλον.

Μολονότι τα δεδομένα δεν μας επιτρέπουν να το αποδείξουμε άμεσα και ρητά, θεωρούμε ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία η οικογένεια αποτελεί μέρος του πολιτικού συστήματος, ότι τα γεγονότα και τα ζητήματα της πολιτείας μεταφέρονται στην οικογένεια μέσω και των δύο συντρόφων και ότι η πολιτική συζήτηση είναι συχνή και αμοιβαία παρά ανδροκρατούμενη. Επιπλέον, θεωρούμε πως τα προβλήματα της οικογενειακής ζωής, οι ανάγκες των γυναικών και των παιδιών μεταδίδονται αμεσότερα και αποτελεσματικότερα εντός του πολιτικού συστήματος μέσω αυτού του είδους της πολιτικά ανοιχτής οικογένειας. Η αισθητική ποιότητα και ο συναισθηματικός τόνος της πολιτικής ζωής πιθανότατα επηρεάζονται από την πολιτική ικανότητα και δραστηριότητα των γυναικών στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Είμαστε της γνώμης, επίσης, ότι μια οικογένεια που είναι ανοιχτή σε αμοιβαία συζήτηση πολιτικών ζητημάτων παρέχει ένα είδος πολιτικής κοινωνικοποίησης που επιτρέπει στα παιδιά να αναπτύξουν μέσα στην ίδια την οικογένεια μια αίσθηση πολιτικής ικανότητας και υποχρέωσης και να μάθουν να ανέχονται τις αμφισημίες της πολιτικής και την πολιτική αντιπαράθεση.

Από αυτή την άποψη, οι πολιτικά ικανές, συνειδητοποιημένες και δραστήριες γυναίκες φαίνεται να αποτελούν ουσιαστικό συστατικό της κουλτούρας πολιτών. Η σημασία της πολιτικής χειραφέτησης των γυναικών δεν βρίσκεται στο όνειρο της σουφραζέτας για γυναίκες σε υπουργικά συμβούλια, κοινοβούλια και στα ανώτερα επίπεδα της δημόσιας διοίκησης ή άλλα παρόμοια, ούτε βρίσκεται στην αντίληψη του Duverger για τη γυναίκα ως εξαρτώμενο ανήλικο. Ο Μαρτς [March] έδειξε ότι υπάρχει καταμερισμός εργασίας μεταξύ συζύγων στα θέματα όπου αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες.¹⁷¹ Ο Γκρίνσταϊν έδειξε ότι τα αγόρια από την Αμερική είναι πιο πολιτικά συνειδητοποιημένα και ενημερωμένα από τα κορίτσια¹⁷² θεωρώντας πως η διαφοροποιημένη πολιτική κοινωνικοποίηση εντός της οικογένειας παράγει αυτές τις έμφυλες διαφορές. Επισημαίνει επίσης, σωστά, ότι υπάρχουν εγγενείς περιορισμοί στον ενήλικο γυναικείο ρόλο, που θέτουν ένα εξωτερικό όριο στην πολιτική συμμετοχή για τη μεγάλη πλειονότητα των γυναικών. Αυτό που μια αμιγώς αμερικανική μελέτη δεν θα μπορούσε να φέρει στο φως είναι το γεγονός ότι, σε σύγκριση με τις γυναίκες της ηπειρωτικής Ευρώπης, οι Αμερικανίδες και οι Βρετανίδες «ζουν» στην κοινότητα και στην πολιτεία και ότι αυτό

170. Duverger, *ό.π.*, σ. 129. Για τον σχολιασμό του Duverger και μια ανάλυση των διαφορών στην κοινωνικοποίηση των Αμερικάνων, αγοριών και κοριτσιών, που επιδρά στα ενήλικα αντρικά και γυναικεία πολιτικά μοτίβα, βλ. Greenstein, *ό.π.*, σ. 370.

171. James G. March, «Husband-Wife Interaction Over Political Issues», *The Public Opinion Quarterly*, XVIII (1953-54), σσ. 461-70.

172. *Ό.π.*, σσ. 365 κ.ε.

έχει μεγάλη σημασία για τη λειτουργία του πολιτεύματος. Έχουμε μόνο θίξει ποιες μπορεί να είναι οι συνέπειες.

ΑΛΛΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ

Έχουν γίνει πολλές μελέτες της εκλογικής συμπεριφοράς, των κομματικών προτιμήσεων και των στάσεων σε πολιτικά ζητήματα και δείχνουν ότι αυτά τα μοτίβα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνική θέση: επάγγελμα, εισόδημα και κοινωνικό στάτους. Τα είδη των στάσεων που μας απασχολούν –πολιτική επίγνωση, ικανότητα, δραστηριότητα και θυμικό– επηρεάζονται και αυτά από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Τα άτομα με χαμηλότερο εισόδημα ή με θέσεις εργασίας χαμηλότερου επιπέδου δεν είναι τόσο πιθανό να ασχοληθούν με την πολιτική, να είναι καλά ενημερωμένα, να είναι ενεργά. Ωστόσο, αν και η οικονομική θέση επιδρά στις στάσεις γενικώς σε όλες τις χώρες, αυτή η επίδραση δεν είναι ούτε τόσο σαφής ούτε τόσο ισχυρή όσο αυτή της εκπαίδευσης. Όταν το επίπεδο εκπαίδευσης διατηρείται σταθερό, οι διαφορές μεταξύ των οικονομικών ομάδων μειώνονται. Ωστόσο, παρατηρείται μια αρκετά ομοιόμορφη σχέση: ο άνδρας που είναι υψηλότερα στην οικονομική ιεραρχία, ακριβώς όπως ο πιο μορφωμένος, είναι πιθανότερο να είναι πολιτικά ικανός και ενεργός.

Η σχέση θρησκείας και πολιτικών στάσεων είναι περιπλοκότερη. Ο Λένσκι [Lenski], στη λεπτομερή ανάλυσή του για τις διαφορές στη στάση και τη συμπεριφορά μεταξύ των θρησκευτικών ομάδων στην περιοχή του Ντιτρόιτ, επισημαίνει ότι οι καθολικοί είναι πιο παραδοσιακοί στους κοινωνικούς τους προσανατολισμούς από τους προτεστάντες και τους εβραίους. Προσανατολίζονται σπανιότερα προς τα επιτεύγματα, ενώ ηθικά και πνευματικά είναι λιγότερο αυτόνομοι. Είναι πιο συντηρητικοί σε θέματα κοινωνικής και θρησκευτικής ηθικής. Στον τομέα της δημόσιας πολιτικής, αναφέρει, οι καθολικοί προσανατολίζονται περισσότερο προς την «κοινωνική πρόνοια» από ό,τι οι προτεστάντες και υποστηρίζουν λιγότερο τα πολιτικά δικαιώματα.¹⁷³

Στις διαστάσεις που καλύπτει η έρευνά μας, βρίσκουμε μια μικρή υποστήριξη της θέσης του Λένσκι ότι οι καθολικοί είναι πιο παραδοσιακοί από τους προτεστάντες, ωστόσο οι διαφορές είναι τόσο μικρές που καθίστανται αμελητέες. Είναι πολύ σημαντικότερο το εύρημα ότι στις τρεις από τις χώρες μας, όπου συναντάμε και τα δύο δόγματα σε σημαντικό αριθμό –Ηνωμένες Πολιτείες, Βρετανία και Γερμανία–, οι προτεστάντες και οι καθολικοί αναπτύσσουν παρόμοιους δομικούς πολιτικούς προσανατολισμούς. Με άλλα λόγια, τα δύο δόγματα δεν συνιστούν πολιτικές υποκουλτούρες με τη δομική έννοια του όρου. Σίγουρα, και στις τρεις χώρες, εμφανίζεται μια ισχυρή σχέση μεταξύ θρησκευτικών και κομματικών προτιμήσεων. Αν η μελέτη μας περιλάμβανε ζητήματα δημόσιας πολιτικής, ηθικής και αξιών, τότε πιθανώς θα αναδύονταν εντονότερες διαφορές.

173. Gerhard Lenski, *The Religious Factor*, Γκάρντεν Σίτι, Νέα Υόρκη, 1961, κεφ. 4 και 8.

Άλλα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία, η περιοχή και το μέγεθος της πόλης χρησιμοποιήθηκαν μόνο σε συγκεκριμένα πλαίσια στη μελέτη μας. Δεν είμαστε σε θέση να τα μεταχειριστούμε συστηματικότερα λόγω των προτεραιοτήτων του ερευνητικού μας σχεδιασμού. Μας απασχόλησαν πρωτίστως τα εθνικά μοτίβα παρά οι υποकुλτούρες, και περισσότερο οι στάσεις απέναντι στο πολιτικό σύστημα παρά προς τη δημόσια πολιτική. Η διερεύνηση του φαινομένου της πολιτικής υποकुλτούρας και της σχέσης της με κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά απαιτεί έναν χωριστό ερευνητικό σχεδιασμό.

Κεφάλαιο XIII

Κουλτούρα πολιτών και δημοκρατική σταθερότητα

Ως εδώ επικεντρωθήκαμε σε μια πλευρά των πολιτικών συστημάτων: αυτή που αποκαλούμε πολιτική κουλτούρα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του βιβλίου ασχολήθηκε με τις ομοιότητες και τις διαφορές στα μοτίβα πολιτικών στάσεων που εντοπίσαμε στις πέντε χώρες. Επιχειρήσαμε να περιγράψουμε αυτές τις ομοιότητες και τις διαφορές, αλλά και να τις εξηγήσουμε, να συσχετίσουμε τις πολιτικές στάσεις με τη δομή της πολιτικής και τις γενικές στάσεις προς τους ανθρώπους και την κοινωνία. Σε όλα αυτά, η πολιτική κουλτούρα ήταν στο κέντρο της προσοχής μας. Όταν προέκυπταν στη συζήτηση άλλες πλευρές του πολιτικού συστήματος, αυτό γινόταν συνήθως εξαιτίας των επιπτώσεών τους στην πολιτική κουλτούρα. Μένει τώρα να ασχοληθούμε με ένα ακόμα σημαντικό ερώτημα: ποιος είναι ο αντίκτυπος της πολιτικής κουλτούρας στο πολιτικό σύστημα του οποίου αποτελεί μέρος;

Οι πέντε χώρες που μελετήσαμε είναι δημοκρατίες, παρά τις όποιες διαφορές τους στα επιμέρους χαρακτηριστικά και την πολιτική τους ιστορία. Θα εξετάσουμε, λοιπόν εδώ, πώς η πολιτική κουλτούρα επιδρά στη δημοκρατική διακυβέρνηση. Πιο συγκεκριμένα, θα διερευνήσουμε σε ποιο βαθμό συντελεί στη δημιουργία και τη διατήρηση μιας σταθερής και αποτελεσματικής δημοκρατίας. Υπάρχει μια δημοκρατική πολιτική κουλτούρα – ένα μοτίβο πολιτικών στάσεων που καλλιεργεί τη δημοκρατική σταθερότητα, και με κάποιο τρόπο «ταιριάζει» στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα; Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, πρέπει να δούμε την πολιτική κουλτούρα στις δύο σχετικά σταθερές και επιτυχημένες δημοκρατίες, τη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Όπως είπαμε, οι πολιτικές κουλτούρες αυτών των δύο εθνών πλησιάζουν περισσότερο την κουλτούρα πολιτών. Αυτό το μοτίβο πολιτικών στάσεων, από ορισμένες απόψεις, διαφέρει από το «ορθολογικό-ενεργητικό» (rationality-activist) μοντέλο ή το μοντέλο της πολιτικής κουλτούρας που, σύμφωνα με τους κανόνες της δημοκρατικής ιδεολογίας, θα βρίσκαμε σε μια επιτυχημένη δημοκρατία. Τα κείμενα της αγωγής του πολίτη θα μας έκαναν να πιστέψουμε ότι το πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο πολίτης μιας δημοκρατίας είναι, για να παραθέσουμε τον τίτλο ενός πρόσφατου βιβλίου, το «πώς να είστε ενεργός πολίτης».¹⁷⁴ Σύμφωνα με την ορθολογική-ενεργητική οπτική, μια επιτυχημένη δημοκρατία απαιτεί οι πολίτες να συμμετέχουν και να δραστηριοποιούνται στην πολιτική, να ενημερώνονται για την πολιτική και να ασκούν επιρροή. Επιπλέον, όταν λαμβάνουν αποφάσεις, ιδιαίτερα τη σημαντική απόφαση για το πώς θα ψηφίσουν, πρέπει να το κάνουν με βάση την προσεκτική αξιολόγηση των διαθέσιμων στοιχείων και την προσεκτική στάθμιση των εναλλακτικών. Ο παθητικός πολίτης, αυτός που δεν ψηφίζει, ο κακώς ενημερωμένος ή απαθής πολίτης – όλα αυτά δείχνουν μια αδύναμη δημοκρατία.

174. Paul Douglas και Alice McMahon, *How to Be an Active Citizen*, Γκέινσβιλ, Φλόριντα, 1960.

Αυτή η άποψη για τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη τονίζει τη ενεργητικότητα, τη συμμετοχή, την ορθολογικότητα. Για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία που έχουμε αναπτύξει, τονίζει τον ρόλο της συμμετοχής και λέει ελάχιστα για τον ρόλο του υποτακτικού ή του κοινοτικού.

Πρόσφατες μελέτες πολιτικής συμπεριφοράς θέτουν υπό αμφισβήτηση το ορθολογικό-ενεργητικό μοντέλο, διότι γίνεται σαφές ότι οι πολίτες στις δημοκρατίες σπάνια ανταποκρίνονται σε αυτό.¹⁷⁵ Δεν είναι καλά ενημερωμένοι, δεν εμπλέκονται σε βάθος, δεν είναι ιδιαίτερα ενεργοί. Και η διαδικασία με την οποία καταλήγουν στην επιλογή της ψήφου τους είναι κάθε άλλο παρά μια διαδικασία ορθολογικού υπολογισμού.¹⁷⁶ Ούτε άλλωστε αντιπροσωπεύει με ακρίβεια την κουλτούρα πολιτών που εντοπίσαμε στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Είναι αλήθεια –και αυτό είναι σημαντικό και ενδεικτικό της χρησιμότητας των συγκριτικών δεδομένων– ότι ο ενημερωμένος, εμπλεκόμενος, ορθολογικός και ενεργός πολίτης βρίσκεται συχνότερα στις επιτυχημένες παρά στις ανεπιτυχείς δημοκρατίες. Τα χαρακτηριστικά του ορθολογικού-ενεργητικού μοντέλου της δημοκρατικής ιδιότητας του πολίτη αποτελούν πράγματι στοιχεία της κουλτούρας πολιτών. Αλλά το σημείο που πρέπει να υπογραμμίσουμε εδώ είναι ότι αποτελούν απλώς μέρος αυτής της κουλτούρας.

Η κουλτούρα πολιτών είναι μια μικτή πολιτική κουλτούρα. Εντός της, πολλά άτομα συμμετέχουν ενεργά στην πολιτική, όμως υπάρχουν επίσης πολλά άλλα που υιοθετούν τον παθητικό ρόλο του υποτακτικού. Αυτό που έχει όμως μεγαλύτερη σημασία είναι πως μεταξύ εκείνων που αναλαμβάνουν τον ενεργό ρόλο του πολίτη, οι ρόλοι του υποτακτικού και του κοινοτικού δεν εκτοπίζονται. Ο συμμετοχικός ρόλος προστίθεται στους ρόλους του υποτακτικού και του κοινοτικού. Αυτό σημαίνει πως ο ενεργός πολίτης διατηρεί τους παραδοσιακούς, μη πολιτικούς δεσμούς του, όπως και τον πιο παθητικό πολιτικό του ρόλο ως υποτακτικός. Είναι αλήθεια πως το ορθολογικό-ενεργητικό μοντέλο του πολίτη δεν συνεπάγεται ότι οι συμμετοχικοί προσανατολισμοί αντικαθιστούν τους υποτακτικούς και τους κοινοτικούς, αλλά καθώς δεν αναφέρεται ρητά σε αυτούς τους τελευταίους, φαίνεται πως τους εννοεί ως άσχετους με τη δημοκρατική πολιτική κουλτούρα.

Στην πραγματικότητα, αυτοί οι δύο προσανατολισμοί δεν εξακολουθούν απλώς να υπάρχουν: παίζουν σημαντικό ρόλο στην κουλτούρα πολιτών. Πρώτα από όλα, οι κοινοτικοί και υποτακτικοί προσανατολισμοί τροποποιούν την ένταση της ατομικής πολιτικής εμπλοκής και δραστηριότητας. Η πολιτική δραστηριότητα είναι ένα μόνο τμήμα

175. Πολλά χρόνια αργότερα, ασκήθηκε κριτική στην αντίληψη αυτή από τη σκοπιά της πολιτικής νευροεπιστήμης. Πρβλ. George Marcus (2002). *The Sentimental Citizen. Emotion in Democratic Politics*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press. (ΣτΕ)

176. Βλ. για παράδειγμα Berelson κ.ά., *Voting*, κεφ. XIV, Campbell κ.ά., *The American Voter*, κεφ. X, και Julian L. Woodward και Elmo Roper, «Political Activity of American Citizens», *American Political Science Review*, XLIV (1950), σσ. 872-85.

των ενδιαφερόντων του πολίτη και συνήθως δεν θεωρείται και το πλέον σημαντικό. Η διατήρηση των άλλων προσανατολισμών περιορίζει τον βαθμό της δέσμευσής του στην πολιτική δραστηριότητα και κρατά την πολιτική, όπως είδαμε, στη θέση της. Επιπλέον, οι κοινοτικοί και υποτακτικοί προσανατολισμοί δεν παραμένουν απλώς δίπλα στον συμμετοχικό, αλλά εισδύουν σε αυτόν και τον τροποποιούν. Οι επιρροές που ασκούν οι σχέσεις εντός των πρωτογενών ομάδων, για παράδειγμα, είναι σημαντικές στον τρόπο με τον οποίο ο πολίτης ασκεί την επιρροή του. Επιπροσθέτως, ένα διάχυτο σύνολο κοινωνικών και διαπροσωπικών στάσεων επιδρά στο περιεχόμενο των πολιτικών στάσεων – ώστε να τις καταστήσει λιγότερο έντονες και διασπαστικές. Διαμεσολαβημένες από τους προσανατολισμούς των πρωτογενών ομάδων και από τις γενικές κοινωνικές και διαπροσωπικές στάσεις, οι πολιτικές στάσεις δεν εκπορεύονται μόνον από την εμπέδωση πειθαρχημένων αρχών και ορθολογικού λογισμού.

Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε την αναντιστοιχία των ιδανικών του ορθολογικού-ενεργητικού μοντέλου και των μοτίβων των πολιτικών στάσεων που διαπιστώνουμε στην πράξη, ακόμα και στις πιο σταθερές και πιο πετυχημένες δημοκρατίες; Μια πιθανή εξήγηση- και αυτή που συναντάμε συχνότερα στα βιβλία της αγωγής του πολίτη (civic education)-, είναι ότι αυτή η αναντιστοιχία αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο της δυσλειτουργίας της δημοκρατίας. Στο μέτρο που ο κόσμος δεν ανταποκρίνεται στο ιδανικό του ενεργού πολίτη, η δημοκρατία αποτυγχάνει. Αν κάποιος πιστεύει ότι οι πραγματικότητες της πολιτικής ζωής πρέπει να καλουπωθούν έτσι ώστε να ταιριάζουν στις πολιτικές θεωρίες, τότε μια τέτοια εξήγηση είναι ικανοποιητική. Αν όμως υποστηρίζει πως οι πολιτικές θεωρίες πρέπει να προκύπτουν από τις πραγματικότητες της πολιτικής ζωής – μια κάπως ευκολότερη και πιθανόν χρησιμότερη εργασία-, τότε αυτή η εξήγηση για το χάσμα μεταξύ ορθολογικού-ενεργητικού μοντέλου και δημοκρατικής πραγματικότητας δεν είναι πλέον αποδεκτή. Από αυτή την τελευταία οπτική, θα υποστήριζε κανείς πως το χάσμα υπάρχει ακριβώς εξαιτίας των κριτηρίων που τέθηκαν παράλογα υψηλά. Δεδομένης της περιπλοκότητας των πολιτικών υποθέσεων, αλλά και άλλων απαιτήσεων που προστίθενται στον ατομικό χρόνο του καθενός, δεδομένης της δυσκολίας απόκτησης των αναγκαίων πληροφοριών για ορθολογικές πολιτικές αποφάσεις, δεν είναι να απορούμε που ο κοινός πολίτης δεν είναι ο ιδεώδης πολίτης. Υπό το πρίσμα των μη πολιτικών ενδιαφερόντων του ατόμου, η επένδυση σε χρόνο και κόπο για την πολιτική δραστηριότητα μοιάζει αρκετά παράλογη για να καταλήξουμε στο ορθολογικό-ενεργητικό μοντέλο. Μπορεί απλά να μην αξίζει είναι κανείς τόσο καλός πολίτης.

Παρόλο που μια απολύτως ενεργητική πολιτική κουλτούρα αποτελεί ένα ουτοπικό ιδανικό, υπάρχουν και άλλοι, σημαντικότεροι λόγοι γιατί μια περίτεχνα μικτή κουλτούρα πολιτών εντοπίζεται στις πιο επιτυχημένες δημοκρατίες. Η κουλτούρα πολιτών, η οποία ορισμένες φορές εμπερικλείει προφανώς αντιφατικές πολιτικές στάσεις, ταιριάζει ιδιαίτερα στα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα, μιας και αυτά τα ίδια χαρακτηρίζονται από πολλές και διασταυρούμενες αντιφάσεις. Ο Χάρι Εκστάιν θεωρεί πως ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα υποστηρίζεται από ένα μίγμα προφανών αντιφάσεων – τις αποκαλεί

«ισορροπημένες ανισορροπίες» (balanced disparities)– για να λειτουργεί αποτελεσματικά. Από τη μια πλευρά, μια δημοκρατική διακυβέρνηση πρέπει να κυβερνά, πρέπει να έχει δύναμη και να ασκεί ηγετική καθοδήγηση και βέβαια να λαμβάνει αποφάσεις. Από την άλλη, πρέπει να είναι υπεύθυνη απέναντι στους πολίτες. Διότι αν μια δημοκρατία σημαίνει κάτι, αυτό είναι πως με κάποιο τρόπο οι κυβερνητικές ελίτ πρέπει να ανταποκρίνονται στις επιθυμίες και τις απαιτήσεις των πολιτών. Η ανάγκη διατήρησης αυτής της ισορροπίας μεταξύ κυβερνητικής εξουσίας και κυβερνητικής ευθύνης, όπως και η ανάγκη διατήρησης άλλων εξισορροπήσεων που προκύπτουν από την ισορροπία μεταξύ εξουσίας και ανταπόκρισης –εξισορροπήσεις μεταξύ συναίνεσης και διαφωνίας, συναισθηματικότητας και θυμικής ουδετερότητας–, μας βοηθά να εξηγήσουμε πώς τα πιο μικτά μοτίβα πολιτικών στάσεων που σχετίζονται με την κουλτούρα πολιτών είναι τα πλέον κατάλληλα για το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα.¹⁷⁷

Εξουσία και αποκρισιμότητα (responsiveness). Η διατήρηση της κατάλληλης ισορροπίας μεταξύ εξουσίας και απόκρισης των κυβερνώντων αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα και δυσκολότερα καθήκοντα της δημοκρατίας. Είναι δύσκολο να σκεφτούμε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα χωρίς κάποιο έλεγχο των κυβερνητικών ελίτ από τις μη ελίτ. Από την άλλη, οι μη ελίτ δεν μπορούν να κυβερνούν. Για να είναι αποτελεσματικό ένα πολιτικό σύστημα –για να είναι σε θέση να ξεκινήσει και να φέρει σε πέρας δημόσιες πολιτικές, να προσαρμόζεται σε νέες συνθήκες, να ανταποκρίνεται σε εσωτερικές και εξωτερικές προκλήσεις– πρέπει να υπάρχει ένας μηχανισμός με τον οποίο να παρέχεται η εξουσία στους κυβερνητικούς αξιωματούχους για να παίρνουν νομιμοποιημένες αποφάσεις. Οι εντάσεις που προκαλούνται από την ανάγκη της ταυτόχρονης ικανοποίησης τόσο της ακώλυτης άσκησης της κυβερνητικής εξουσίας όσο και της υποχρέωσής της να ανταποκρίνεται στις λαϊκές απαιτήσεις έρχονται επιτακτικά στην επιφάνεια σε περιόδους κρίσης. Οι πόλεμοι, για παράδειγμα (θερμοί ή ψυχροί), έχουν πολλές φορές ανατρέψει τις ισορροπίες υπέρ της κυβερνητικής εξουσίας σε τέτοιο βαθμό ώστε δικαίως να προκαλείται ανησυχία για το αν θα συνεχίσει η δημοκρατία να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των πολιτών της. Ωστόσο, ακόμα κι αν η ισορροπία δεν ανατραπεί κατ' αυτόν τον τρόπο, λέγεται επίσης πως οι δημοκρατικές κυβερνήσεις είναι ευάλωτες απέναντι σε εξωτερικές προκλήσεις.

Οι κρίσεις φέρνουν στο προσκήνιο το πρόβλημα της διατήρησης μιας επαρκούς ισορροπίας, αλλά το πρόβλημα υπάρχει ούτως ή άλλως στις καθημερινές ανάγκες της δημοκρατίας. Πώς μπορεί να συγκροτηθεί ένα δημοκρατικό σύστημα ώστε να διατηρείται

177. Οι αντιφατικές αξιώσεις από τα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα τονίζονται σε κάποιες από τις ακόμη αδημοσίευντες διαλέξεις του Καθηγητή Χάρι Εκστάιν, και σε αυτές στηριζόμαστε στο παρόν κεφάλαιο. Οι συγγραφείς εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους για την ευκαιρία που τους δόθηκε να έχουν πρόσβαση στις σημειώσεις του για το ζήτημα αυτό. Το ότι τα δημοκρατικά συστήματα καλούνται να ανταπεξέλθουν σε αντιφατικούς στόχους υπογραμμίζεται επίσης και στο Berelson κ.ά., *ό.π.*, Κεφάλαιο XIV και στο Parsons, «Voting and the Equilibrium of the American Political System», στο Burdick και Brodbeck (επιμ.), *American Voting Behavior*, Γκλένκο, Ιλλινόις, 1959.

η ισορροπία μεταξύ εξουσίας και αποκρισιμότητας; Όπως το θέτει ο Σατσνάνιντερ, «Το πρόβλημα δεν είναι πώς 180 εκατομμύρια Αριστοτέληδες θα διοικήσουν μια δημοκρατία, αλλά πώς θα οργανώσουμε μια κοινότητα 180 εκατομμυρίων απλών ανθρώπων έτσι ώστε να παραμένει ευαίσθητη στις ανάγκες τους. Αυτό είναι ένα πρόβλημα *ηγεσίας, οργάνωσης, εναλλακτικών και συστημάτων ευθύνης και εμπιστοσύνης*».¹⁷⁸ Προσπαθώντας να επιλύσουν αυτό το πρόβλημα, οι πολιτικοί επιστήμονες αναφέρονται συχνά στη δομή της εκλογικής διαμάχης. Ένα εκλογικό σύστημα, σχεδιασμένο να μεταβιβάζει την εξουσία σε μια συγκεκριμένη ελίτ για περιορισμένο χρονικό διάστημα, μπορεί να επιτύχει μια ισορροπία μεταξύ εξουσίας και ανταπόκρισης: οι ελίτ αποκτούν εξουσία, ωστόσο αυτή η εξουσία περιορίζεται από τις περιοδικές εκλογές, από τη μέριμνα για μελλοντικές εκλογές κατά την ενδιάμεση περίοδο, και με διάφορους άλλους τυπικούς και άτυπους ελέγχους. Για να λειτουργήσει ένα τέτοιο σύστημα, πρέπει προφανώς να υπάρχουν περισσότερα από ένα κόμματα (ή τουλάχιστον κάποια ανταγωνιστική ομάδα ελίτ με τη δυνατότητα να αποκτήσει την εξουσία) για να έχει νόημα η επιλογή μεταξύ των ελίτ. Ταυτόχρονα, πρέπει να υπάρχει κάποιος μηχανισμός με τον οποίο μια ομάδα ελίτ να ασκεί αποτελεσματική εξουσία – ίσως με τη συγκέντρωση όλης της εξουσίας στον νικητή των εκλογών σε ένα δικομματικό σύστημα ή με τον σχηματισμό λειτουργικών συνασπισμών μεταξύ κομμάτων. Το μεγαλύτερο μέρος της συζήτησης για το καταλληλότερο εκλογικό σύστημα μιας δημοκρατίας (αναλογική εκπροσώπηση, μονοεδρικές περιφέρειες ή κάποια μικτή μορφή) έχει αναλωθεί σε δύο ερωτήματα: πώς να μεγιστοποιηθούν οι ανταγωνιστικοί στόχοι εξουσίας και ανταπόκρισης, και πώς να αποφασιστεί ποιος στόχος χρήζει μεγαλύτερης προσοχής.¹⁷⁹ Υπήρξε επίσης μεγάλο ενδιαφέρον για τη σωστή οργάνωση των πολιτικών κομμάτων για τη μεγιστοποίηση και των δύο αυτών στόχων. Αυτό το ενδιαφέρον κινητοποίησε ξεκάθαρα τα μέλη της Επιτροπής Πολιτικών Κομμάτων της Αμερικανικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης, όταν, στην έκθεσή τους, αξιώνουν ένα σύστημα πολιτικών κομμάτων «...δημοκρατικό, υπεύθυνο και αποτελεσματικό – ένα σύστημα που να λογοδοτεί στο κοινό, που σέβεται και να εκφράζει τις διαφορές απόψεων και να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τα μεγάλα προβλήματα της σύγχρονης διακυβέρνησης».¹⁸⁰

Η ένταση μεταξύ εξουσίας και αποκρισιμότητας μετριάζεται σε κάποιο βαθμό από τη δομή της κομματικής διαμάχης. Αλλά το κύριο ενδιαφέρον μας είναι στη σχέση μεταξύ αυτής της έντασης και της πολιτικής κουλτούρας, ιδιαίτερα της κουλτούρας πολιτών.

178. E.E. Schattschneider, *The Semi-Sovereign People*, Νέα Υόρκη, 1960, σ. 158. Τα πλάγια είναι από το πρωτότυπο.

179. Για αυτή τη συζήτηση βλ., μεταξύ άλλων, Enid Lakeman και James D. Lambert, *Voting in Democracies*, Λονδίνο, 1955, F.A. Hermens, *Democracy or Anarchy*, Σάουθ Μπέντ, Ιντιάνα, 1941, και M. Duverger, *Political Parties*, Λονδίνο, 1954.

180. «Toward a More Responsible Two-Party System», μια αναφορά της Επιτροπής Πολιτικών Κομμάτων της Αμερικανικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης [Committee on Political Parties of the American Political Science Association], *American Political Science Review*, XLIV (1950), Ειδικό Ένθετο, σ. 17.

Μπορεί το σύνολο των στάσεων των πολιτών να βοηθήσει στη διατήρηση της λεπτής ισορροπίας μεταξύ των αντιφατικών απαιτήσεων που τίθενται σε ένα δημοκρατικό σύστημα; Αυτή η εστίαση στις πολιτικές στάσεις των απλών πολιτών δεν συνεπάγεται απόρριψη του σημαντικού ρόλου των πολιτικών δομών ή των στάσεων και της συμπεριφοράς των ελίτ. Αυτά είναι εξίσου σημαντικά και θα επανέλθουμε παρακάτω όταν θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπιδρούν οι στάσεις των απλών πολιτών και των ελίτ.

Η ένταση μεταξύ της κυβερνητικής εξουσίας και της ανταπόκρισης/αποκρισιμότητας αντιστοιχεί στις αντιφατικές απαιτήσεις που τίθενται στους πολίτες ενός δημοκρατικού συστήματος. Απαιτούνται συγκεκριμένα πράγματα από τον απλό πολίτη, αν οι ελίτ σκοπεύουν να ανταποκριθούν: ο απλός πολίτης πρέπει να εκφράσει την άποψή του ώστε οι ελίτ να ξέρουν τι θέλει, πρέπει να εμπλακεί στην πολιτική ώστε να γνωρίζει και να νοιάζεται αν οι ελίτ ανταποκρίνονται ή όχι, και πρέπει να έχει επιρροή ώστε να επιβάλλει μια ανταποκριτική συμπεριφορά εκ μέρους των ελίτ. Με άλλα λόγια, η δυνατότητα ανταπόκρισης των ελίτ απαιτεί ο απλός πολίτης να ενεργεί σύμφωνα με το ορθολογικό-ενεργητικό μοντέλο της πολιτειότητας. Αλλά αν πρόκειται να δημιουργηθεί ένας εναλλακτικός πόλος έναντι της εξουσίας των ελίτ, πρέπει να αναμένουμε αρκετά αντιφατικές στάσεις και συμπεριφορές από τον απλό άνθρωπο. Αν οι ελίτ πρόκειται να είναι ισχυρές και να λαμβάνουν νομιμοποιημένες αποφάσεις, τότε η συμμετοχή, η δραστηριότητα και η επιρροή του απλού ανθρώπου πρέπει να είναι περιορισμένη. Ο απλός πολίτης πρέπει να παραδώσει την εξουσία στις ελίτ και να τις αφήσει να κυβερνήσουν. Η ανάγκη για εξουσία των ελίτ απαιτεί ο απλός πολίτης να είναι σχετικά παθητικός, αμέτοχος και να σέβεται τις ελίτ. Έτσι, ο δημοκρατικός πολίτης καλείται να επιδιώξει αντιφατικούς στόχους. Πρέπει να είναι ενεργός, κι όμως παθητικός, να εμπλέκεται, κι όμως να μην εμπλέκεται πάρα πολύ, να έχει επιρροή, κι όμως να επιδεικνύει σεβασμό.¹⁸¹

181. Είναι σαφές πως η ένταση που περιγράφουμε εδώ δεν είναι ίδια με αυτή μεταξύ υποχρεώσεων του πολίτη και υποχρεώσεων του υποτακτικού, που περιεγράφηκε στο Κεφάλαιο Ι. Εκεί αναφερθήκαμε στο γεγονός ότι ο δημοκρατικός πολίτης έχει ένα σύνολο προσδοκώμενων ρόλων εντός της δομής των εισροών του πολιτικού συστήματος. Αναμένεται από αυτόν να συμμετέχει με διάφορους τρόπους στις αποφάσεις. Ταυτόχρονα, έχει «υποτακτικές» υποχρεώσεις προς την πλευρά των εκροών του συστήματος. Αναμένεται από αυτόν να συμμορφώνεται με τις αποφάσεις από τη στιγμή που λαμβάνονται. Αυτό το μίγμα, επίσης, είναι μέρος της κουλτούρας πολιτών. Αλλά η ένταση που περιγράψαμε σε εκείνη την ενότητα δεν είναι μεταξύ του ατομικού ρόλου σε σχέση με τις εισροές του συστήματος (δηλαδή ως πολίτη) και του ρόλου του σε σχέση με τη δομή των εκροών (δηλαδή ως υποτακτικού) – μια ένταση που τουλάχιστον θεωρητικά μοιάζει ότι μπορεί να λυθεί εύκολα. Αντιθέτως, η ένταση που περιγράφουμε εδώ είναι μεταξύ δύο τρόπων συσχέτισης με τις δομές εισροών. Ο πολίτης πρέπει και να έχει επιρροή και να επιδρά στην πορεία της πολιτικής, ενώ συγχρόνως πρέπει να μην έχει επιρροή και να επιτρέπει στις πολιτικές ελίτ να παίρνουν ανεξάρτητα αποφάσεις. Η ένταση, λοιπόν, που περιγράφουμε εδώ βρίσκεται εντός του ρόλου του πολίτη.

ΚΑΝΟΝΕΣ, ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Τα δεδομένα που παρουσιάσαμε σε αυτό το βιβλίο αναδεικνύουν κάποιους τρόπους διαχείρισης αυτών των αντιφατικών απαιτήσεων. Οι σημαντικές περιπτώσεις της ανάλυσής μας είναι προφανώς η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, διότι αν υπάρχει κάποιο μοτίβο στάσεων για τη διαχείριση αυτής της έντασης, αναμένουμε να είναι αποτελεσματικότερο στις σχετικά πιο σταθερές δημοκρατίες. Σε αυτές τις δύο χώρες εντοπίσαμε την πιο πιστή αποτύπωση της κουλτούρας πολιτών. Τα δεδομένα μας υποδεικνύουν πως, εν γένει, η κουλτούρα πολιτών διατηρεί τόσο τον ενεργό-επιδραστικό ρόλο του πολίτη, όσο και τον πιο παθητικό του ρόλο με δύο τρόπους: από τη μία, υπάρχει στην κοινωνία μια *κατανομή* ατόμων που επιδιώκουν έναν ή περισσότερους αντιφατικούς στόχους, και από την άλλη, συγχρόνως, συγκεκριμένες *ασυνέχειες στις στάσεις των ατόμων* καθιστούν εφικτή την επιδίωξη αυτών των φαινομενικά αντιφατικών στόχων. Ας στραφούμε πρώτα στις ασυνέχειες εντός του ατόμου.

Η έρευνά μας έδειξε πως υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ της *πραγματικής πολιτικής συμπεριφοράς* των ερωτώμενων από τη μια, και, από την άλλη, των *αντιλήψεών τους για την ικανότητά τους να πράττουν*, όπως και των *υποχρεώσεών τους να δρουν*. Οι ερωτώμενοι στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες εκδηλώνουν υψηλή συχνότητα αυτού που ονομάσαμε υποκειμενική πολιτική ικανότητα. Όπως αναφέρεται στο Κεφάλαιο VI, ένα μεγάλο ποσοστό θεωρεί ότι μπορεί να επηρεάσει τις αποφάσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης και ένα σημαντικό, αν και όχι τόσο μεγάλο, ποσοστό αισθάνεται το ίδιο για τις δραστηριότητες της κεντρικής κυβέρνησης. Ωστόσο, αυτή η υψηλή εκτίμηση της ικανότητας κάποιου ως πολίτη με επιρροή σίγουρα δεν συνδυάζεται με πραγματική πολιτική συμπεριφορά. Πρώτον, μόνο ένα μικρό ποσοστό των ερωτώμενων που λένε ότι θα μπορούσαν να επηρεάσουν τους κυβερνώντες αναφέρουν ότι πράγματι έχουν επιχειρήσει να ασκήσουν μια τέτοια επιρροή. Ακόμη και αν όσοι/ες πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να επηρεάσουν τις κυβερνητικές αποφάσεις προσπαθούσαν να το κάνουν –κάτι μάλλον απίθανο–, σχεδόν σίγουρα δεν θα είχαν την επιτυχία που πιστεύουν ότι θα είχαν. Είναι ξεκάθαρα υπερβολή όταν το 40 τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων ή το 24 τοις εκατό των Βρετανών λένε ότι υπάρχει κάποια πιθανότητα να ήταν επιτυχής μια απόπειρά τους να επηρεάσουν την εθνική νομοθεσία.

Παρόμοιο χάσμα υπάρχει μεταξύ της βιωμένης υποχρέωσης συμμετοχής στην πολιτική ζωή και της πραγματικής συμμετοχής. Όπως αναφέρεται στο Κεφάλαιο V, ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων αναφέρει ότι ο απλός άνθρωπος έχει κάποια υποχρέωση να συμμετέχει στις υποθέσεις της τοπικής κοινότητας από ό,τι συμμετέχει στην πραγματικότητα. Πάλι, το μοτίβο είναι πιο ξεκάθαρο στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Όπως το έθεσε ένας ερωτώμενος, που μνημονεύεται στο Κεφάλαιο V, «Λέω αυτό που [κάποιος] πρέπει να κάνει, όχι αυτό που κάνω εγώ». Και υπάρχουν ενδείξεις ότι αυτή η θέση δεν σπανίζει. Βεβαίως, η αίσθηση της υποχρέωσης να συμμετέχει κάποιος στις υποθέσεις της κοινότητας δεν συνδυάζεται με τη σημασία που αποδίδεται σε αυτή

τη δραστηριότητα από τους ερωτώμενους. Ο αριθμός εκείνων που λένε ότι έχουν τέτοιες υποχρεώσεις είναι σε κάθε χώρα πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό που, όταν τους ζητείται να αναφέρουν τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου τους, αναφέρουν πράγματι συμμετοχή σε υποθέσεις της κοινότητας. Το 51 τοις εκατό των Αμερικανών ερωτώμενων αναφέρει ότι ο απλός άνθρωπος πρέπει να συμμετέχει ενεργά στις υποθέσεις της κοινότητάς του. Αλλά όταν ρωτήθηκαν τι κάνουν στον ελεύθερο χρόνο τους, μόνο το 10 τοις εκατό περίπου των Αμερικανών ερωτώμενων αναφέρει τέτοιες δραστηριότητες. Και όταν οι Γκιλέσπι [Gillespie] και Όλπορτ [Allport] έθεσαν μια κάπως διαφορετικά διατυπωμένη ερώτηση στη νεολαία των Ηνωμένων Πολιτειών, μόνο ένας στους πέντε είπε ότι περίμενε η συμμετοχή στην κοινότητα να προσφέρει ικανοποίηση.¹⁸² Αυτό υποδηλώνει ότι αν και υπάρχει ένας ευρέως διαδεδομένος κανόνας ότι κάποιος πρέπει να συμμετέχει στην κοινότητα, η ενεργός συμμετοχή απέχει πολύ από το να είναι η σημαντικότερη ενασχόληση για τους περισσότερους ανθρώπους. Δεν είναι αυτό που κάνουν οι περισσότεροι στον ελεύθερο χρόνο τους ούτε είναι η κύρια πηγή ικανοποίησης, χαράς και ενθουσιασμού.

Αυτά τα δύο χάσματα –μεταξύ μιας υψηλής αντίληψης περί δυνητικής επιρροής και ενός χαμηλότερου επιπέδου πραγματικής επιρροής, αλλά και μεταξύ μιας πολύ συχνά εκπεφρασμένης υποχρέωσης συμμετοχής και της πραγματικής σημασίας που δίνουν οι άνθρωποι και του πραγματικού βαθμού συμμετοχής– μας βοηθούν να εξηγήσουμε πώς μια δημοκρατική πολιτική κουλτούρα μπορεί να λειτουργήσει έτσι ώστε διατηρηθεί η ισορροπία μεταξύ της εξουσίας της κυβερνητικής ελίτ και της αποκρισιμότητας της (ή το αντίστοιχό της, η ισορροπία μεταξύ της δραστηριότητας και επιρροής της μη ελίτ και της παθητικότητας και της μη επιρροής της). Το ότι συγκριτικά δεν συναντάται συχνά η πολιτική συμμετοχή, η σχετική έλλειψη σημασίας της για το άτομο και η αντικειμενική αδυναμία του απλού ανθρώπου επιτρέπουν στις κυβερνητικές ελίτ να δρουν. Η αδράνεια του απλού ανθρώπου και η αδυναμία του να επηρεάσει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων βοηθούν την εξουσία των κυβερνώντων στη λήψη αποφάσεων. Αυτό όμως μεγιστοποιεί μόνο έναν από τους αντιφατικούς στόχους του δημοκρατικού συστήματος. Η εξουσία των ελίτ πρέπει να είναι υπό έλεγχο. Ο αντίθετος ρόλος του πολίτη, ως δρώντος και που με την επιρροή του επιβάλλει τη λογοδοσία των ελίτ, διατηρείται από την ισχυρή δέσμευσή του στον κανόνα του ενεργού πολίτη, καθώς και από την αντίληψή του ότι μπορεί να είναι πολίτης με επιρροή. Αυτό μπορεί εν μέρει να είναι ένας μύθος, καθώς περιλαμβάνει ένα σύνολο συμμετοχικών κανόνων και αντιλήψεις για την ικανότητα επιρροής που δεν ανταποκρίνονται απόλυτα στην πραγματική πολιτική συμπεριφορά. Ωστόσο, το ίδιο το γεγονός ότι οι πολίτες εμμένουν σε αυτόν τον μύθο –ότι θεωρούν πως έχουν επιρροή, αλλά και πως νιώθουν υποχρεωμένοι να αναλάβουν ενεργό ρόλο–, δημιουργεί μια δυνητική επιρροή και δυναμικό πολιτικής δράσης. Ο υποκειμενικά ικανός πολίτης, όπως επισημάνθηκε στο Κεφάλαιο VI, δεν έχει επιχειρήσει

182. James M. Gillespie και Gordon W. Allport, *Youth's Outlook on the Future*, Νέα Υόρκη, 1955, σ. 57.

απαραίτητα να επηρεάσει τη διακυβέρνηση, αλλά *είναι πιθανότερο να έχει προσπαθήσει* από τον πολίτη που δεν θεωρεί τον εαυτό του ικανό.¹⁸³

Ένας πολίτης εντός της κουλτούρας πολιτών έχει, λοιπόν, ένα απόθεμα επιρροής. Δεν ασχολείται συνεχώς με την πολιτική, δεν επιτηρεί ενεργά τη συμπεριφορά των υπευθύνων για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων, πλην όμως έχει τη δυνατότητα να δράσει αν υπάρξει ανάγκη. Αυτό το απόθεμα επιρροής –η δυνητική επιρροή που είναι ανενεργή– φάνηκε καλύτερα από τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο VI σχετικά με την ικανότητα των πολιτών να δημιουργούν πολιτικές δομές σε ώρα ανάγκης. Ο πολίτης δεν είναι σταθερός πολιτικός πράκτης. Σπάνια δραστηριοποιείται σε πολιτικές ομάδες. Νιώθει όμως ότι μπορεί να κινητοποιήσει το καθημερινό κοινωνικό του περιβάλλον, αν χρειαστεί, για κάποιο πολιτικό σκοπό. Δεν είναι ο ενεργός πολίτης: είναι ο δυνητικά ενεργός πολίτης.

Ωστόσο, ο διαλείπων και δυνητικός χαρακτήρας της πολιτικής δραστηριότητας και εμπλοκής του πολίτη εξαρτάται από σταθερότερους, πιο επίμονους τύπους πολιτικής συμπεριφοράς. Μέσα στην κουλτούρα πολιτών, ο απλός άνθρωπος είναι πολύ πιθανό να διατηρήσει ένα σταθερό και υψηλό ποσοστό έκθεσης σε πολιτικά μηνύματα, να είναι μέλος μιας οργάνωσης και να συμμετέχει σε άτυπες πολιτικές συζητήσεις. Αυτές οι δραστηριότητες από μόνες τους δεν υποδηλώνουν ενεργό συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων μιας κοινωνίας, αλλά καθιστούν πιθανότερη αυτή τη συμμετοχή. Προετοιμάζουν το άτομο να παρέμβει στο πολιτικό σύστημα. Το σημαντικότερο, ίσως, είναι πως δημιουργούν ένα πολιτικό περιβάλλον όπου η εμπλοκή και η συμμετοχή των πολιτών είναι πιο εφικτή.

Είπαμε πως οι ασυνέπειες στις στάσεις και οι ασυνέπειες μεταξύ στάσεων και συμπεριφοράς, αντίθετα από τις μονοδιάστατες στάσεις του ορθολογικού-ενεργητικού μοντέλου, μπορούν να διατηρήσουν την ένταση μεταξύ της ενεργητικότητας και της παθητικότητας των πολιτών. Τώρα πρέπει να αναρωτηθούμε αν αυτές οι ασυνέπειες προκαλούν αστάθεια στην κουλτούρα πολιτών. Μεγάλο μέρος της πρόσφατης θεωρίας για τη διαμόρφωση των υποκειμενικών στάσεων δίνει ιδιαίτερη σημασία στη συνεκτικότητα ή τη συμφωνία μεταξύ πεποιθήσεων, στάσεων και συμπεριφοράς: υπάρχει μεγάλος όγκος δεδομένων που υποστηρίζει τη θεωρία ότι οι γνωστικές ασυμφωνίες ασκούν πίεση προκειμένου αυτές να μειωθούν.¹⁸⁴ Όμως, όπως είδαμε, η ισορροπία μεταξύ της επιρροής και της παθητικότητας των πολιτών *εξαρτάται από τις ασυνέχειες* μεταξύ άτυπων

183. Για τη σημασία του δημοκρατικού μύθου βλ. V.O. Key, Jr., *Public Opinion and American Democracy*, Νέα Υόρκη, 1961, σ. 547.

184. Σημαντικά δείγματα της βιβλιογραφίας που αναπτύσσεται αυτή τη θεωρία περιλαμβάνουν: Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Ήβανστον, Ιλλινόις, 1957, F. Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*, Νέα Υόρκη, 1958, C.E. Osgood, C.J. Suci και P.H. Tannenbaum, *The Measurement of Meaning*, Ουρμπάνα, Ιλλινόις, 1957, M.J. Rosenberg κ.ά., *Attitude Organisation and Change*, Νιού Χέβεν, Κονέκτικατ, 1960. Βλ. επίσης τον ειδικό τόμο του *Public Opinion Quarterly* για την αλλαγή στάσεων, XXIV (Καλοκαίρι 1960), ιδίως τα άρθρα των Zajonc, Cohen, Rosenberg και Osgood.

πολιτικών κανόνων και αντιλήψεων από τη μια, και πολιτικής συμπεριφοράς από την άλλη. Ωστόσο, αυτή η ασυνέχεια δεν προκαλεί κάποια αφόρητη πίεση στον πολίτη. Διότι η πολιτική, όπως υποστηρίζουν πολλά από τα δεδομένα μας και όπως επιβεβαιώνουν τα δεδομένα πολλών ακόμα μελετών, δεν είναι το σημαντικότερο πρόβλημα στο μυαλό του. Συγκριτικά με άλλες μέριμνες και ενδιαφέροντα, κατά κανόνα φαίνεται πως η πολιτική δεν επενδύεται με ιδιαίτερη συναισθηματική ενέργεια και δεν αποτελεί αντικείμενο ηθικής δέσμευσης. Έτσι, οι ασυνέχειες και ασυνέπειες μεταξύ στάσεων ή μεταξύ στάσεων και συμπεριφορών γίνονται ευκολότερα ανεκτές, καθώς μπορεί κανείς να τις παραβλέψει ή και να τις αγνοήσει. Όπως το θέτουν οι Ρόζενμπεργκ και Άμπελσον [Abelson], «μια δυνητική ανισορροπία θα παραμείνει άγνωστη στο άτομο αν δεν κινητοποιηθεί για να προβληματιστεί επί του θέματος, και συνήθως έτσι συμβαίνει».¹⁸⁵ Καθώς η πολιτική δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για τα άτομα, ελάχιστοι πολίτες έχουν κίνητρο να σκεφτούν την επιρροή τους ή τις πολιτικές τους δραστηριότητες.

Το ότι η πολιτική έχει σχετικά μικρή σημασία για τους πολίτες αποτελεί σημαντικό στοιχείο του μηχανισμού με τον οποίο το σύνολο των ασυνεχών πολιτικών προσανατολισμών κρατά τις πολιτικές ελίτ υπό έλεγχο, χωρίς να τις ελέγχει τόσο στενά ώστε να τις καταστήσει αναποτελεσματικές. Διότι η ισορροπία των ασυνεχών προσανατολισμών θα ήταν δυσκολότερο να διατηρηθεί αν τα πολιτικά θέματα θεωρούνταν πάντοτε σημαντικά για τους πολίτες. Όταν προκύπτουν ζητήματα που τα άτομα θεωρούν σημαντικά, ή όταν αναδύεται κάποια σχετικά σοβαρή δυσάρεσκα με τη διακυβέρνηση, το άτομο θα κινητοποιηθεί και θα προβληματιστεί επί του θέματος και θα πιεστεί να επιλύσει την ασυνέχεια – να εναρμονίσει τις στάσεις με τη συμπεριφορά του. Ένας από τους τρόπους που μπορεί να χρησιμοποιήσει είναι συγχρονίζοντας τη συμπεριφορά του με τους άτυπους κανόνες και τις αντιλήψεις που τον καθιστούν πολιτικά ενεργό. Έτσι, η ασυμφωνία μεταξύ στάσεων και συμπεριφοράς λειτουργεί ως λανθάνουσα ή δυνητική πηγή πολιτικής επιρροής και δράσης.

Το ότι η κουλτούρα πολιτών διατηρεί την ισορροπία μεταξύ εξουσίας και ευθύνης αναδεικνύει ένα ακόμα σημείο για τη δημοκρατική πολιτική. Μας δίνει να καταλάβουμε γιατί τα άλυτα πολιτικά ζητήματα μεγάλης σημασίας δημιουργούν τελικά αστάθεια σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Η ισορροπία μεταξύ ενεργητικότητας και παθητικότητας διατηρείται μόνο αν τα πολιτικά ζητήματα είναι σχετικά ήπια. Αν η πολιτική αποκτήσει εντάσεις και αν παραμείνει έντονη λόγω κάποιου σημαντικού ζητήματος, η ασυνέχεια στάσης και συμπεριφοράς θα προκαλέσει αστάθεια. Αλλά οποιαδήποτε σχετικώς μόνιμη επίλυση της ασυνέχειας είναι πιθανό να έχει δυσάρεστες συνέπειες. Αν η συμπεριφορά ευθυγραμμιστεί με τις στάσεις, ο αποπειρώμενος έλεγχος των ελίτ από τις μη ελίτ θα δημιουργήσει κυβερνητική αναποτελεσματικότητα και αστάθεια. Από την άλλη, αν αλλάξουν οι στάσεις για να ταιριάζουν με τη συμπεριφορά, η αίσθηση

185. Milton J. Rosenberg και Robert F. Abelson, «Analysis of Cognitive Balancing», στο Rosenberg κ.ά., *ό.π.*, κεφ. IV, σ. 121.

ανεπάρκειας και μη εμπλοκής που θα προκύψει θα έχει καταστροφικές συνέπειες για τη δημοκρατική ποιότητα του πολιτικού συστήματος.

Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι όλα τα σημαντικά ζητήματα βλάπτουν το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Μόνο όταν τα ζητήματα αποκτούν ένταση και παραμένουν έντονα, το σύστημα μπορεί να καταστεί ασταθές.¹⁸⁶ Αν σημαντικά ζητήματα προκύπτουν μόνο σποραδικά και αν η κυβέρνηση είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις που ανακινούν τέτοια ζητήματα, μπορεί να διατηρηθεί μια ισορροπία μεταξύ της επιρροής των πολιτών και της επιρροής της κυβέρνησης. Σε συνηθισμένες εποχές, οι πολίτες δεν ενδιαφέρονται για όσα κάνουν αυτοί που λαμβάνουν κυβερνητικές αποφάσεις και οι τελευταίοι έχουν την ελευθερία να ενεργούν όπως θεωρούν ότι είναι σωστό. Ωστόσο, αν προκύψει κάποιο θέμα, οι απαιτήσεις των πολιτών από τους αξιωματούχους αυξάνονται. Αν οι αξιωματούχοι ανταποκριθούν στα αιτήματα, η σημασία της πολιτικής θα πέσει ξανά και η πολιτική θα επανέλθει στην κανονικότητα. Επιπλέον, αυτός ο κύκλος με την εμπλοκή των πολιτών, την ανταπόκριση των ελίτ και την υπαναχώρηση των πολιτών, ενισχύει την εξισορρόπηση των αντιθέσεων που απαιτούνται για τη δημοκρατία. Μέσα σε κάθε κύκλο, ενισχύεται η αντίληψη του πολίτη για τη δική του επιρροή. Ταυτόχρονα, το σύστημα προσαρμόζεται στις νέες απαιτήσεις και έτσι εκδηλώνει την αποτελεσματικότητά του. Και το σύστημα γίνεται γενικά πιο σταθερό μέσω της αφοσίωσης που προκύπτει από τη συμμετοχή και την αποτελεσματική απόδοση.¹⁸⁷

186. Είναι σημαντικό να τονίσουμε τον όρο *ζητήματα* (issues) που χρησιμοποιείται σε αυτό το πλαίσιο. Δεν είναι όλα τα σημαντικά πολιτικά γεγονότα ζητήματα, δηλαδή αντικείμενα διαφωνίας. Αυτό το μοντέλο εφαρμόζεται καλύτερα σε εκείνες τις πολιτικές διαμάχες στις οποίες εμπλέκονται άτομα και έχουν συγκεκριμένες απαιτήσεις που θα ήθελαν να ικανοποιηθούν από το σύστημα διακυβέρνησης. Το περιεχόμενο ορισμένων πολιτικών γεγονότων είναι τόσο μακριά από το άτομο που, αν και μπορεί να θεωρεί τα γεγονότα σημαντικά, δεν είναι σε θέση να διατυπώσει αιτήματα σχετικά με αυτά. Έτσι, ακόμη κι αν το θέμα είναι σημαντικό, θα ασκήσει λιγότερη πίεση στις πολιτικές ελίτ από ό,τι θα ασκούσε σε άλλα θέματα. (Ο Γουόρεν Μίλερ [Warren Miller] διαπίστωσε πως υπάρχει στενότερη σχέση μεταξύ των απόψεων των ψηφοφόρων και των μελών του Κογκρέσου σε θέματα όπως τα πολιτικά δικαιώματα και η ευημερία, παρά για την εξωτερική πολιτική. Η σχετικά μεγαλύτερη απόσταση του απλού ανθρώπου από τα θέματα εξωτερικής πολιτικής μπορεί ενδεχομένως να το εξηγεί. Βλ. Miller, «Policy Preferences of Congressional Candidates and Constituents», άρθρο που παρουσιάστηκε στις συνεδριάσεις της Αμερικανικής Ένωσης Πολιτικών Επιστημών τον Σεπτέμβριο του 1961.)

Ορισμένες πολιτικές κρίσεις που δεν αποτελούν ζητήματα –δηλαδή δεν αποτελούν αντικείμενο διαφωνίας μεταξύ των πολιτών μιας χώρας ή μεταξύ των πολιτών και των ελίτ– μπορεί να οδηγήσουν σε έντονη ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα που δεν συνδυάζεται με αυξημένες απαιτήσεις για επιρροή στις αποφάσεις. Οι πόλεμοι, για παράδειγμα, μπορεί να ενώσουν έναν πληθυσμό με τις ελίτ και, πυροδοτώντας αισθήματα αφοσίωσης, να οδηγήσουν σε απαιτήσεις για ισχυρή ηγεσία παρά για ευκαιρίες συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων. Αυτές οι καταστάσεις μπορεί να έχουν αποσταθεροποιητικές συνέπειες για τη δημοκρατία, αν και διαφορετικές από αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Σε αυτή την περίπτωση, η έμφαση στην αφοσίωση και η απαίτηση για ισχυρή ηγεσία μπορεί να οδηγήσουν σε περιστολή του ελέγχου των πολιτών στις κυβερνητικές ελίτ.

187. Για ένα παράδειγμα του κυκλικού μοτίβου αδιαφορία-επιρροή-απόσυρση, βλ. William K. Muir, Jr.,

Αυτοί οι κύκλοι εμπλοκής είναι ένας σημαντικός τρόπος διατήρησης των ισορροπημένων ασυνεχειών ενεργητικότητας και παθητικότητας. Αν η συνεχής εμπλοκή και δραστηριότητα σε σημαντικά ζητήματα καθιστά τελικά δυσκολότερη τη διατήρηση της ισορροπίας, το ίδιο συμβαίνει και με την παντελή απουσία συμμετοχής και δράσης. Η ισορροπία διατηρείται με την πάροδο του χρόνου μόνο αν το χάσμα ενεργητικότητας και παθητικότητας δεν είναι πολύ μεγάλο. Αν η πεποίθηση του ατόμου για την πολιτική του ικανότητα δεν ενισχύεται περιστασιακά, είναι πιθανό να εξασθενήσει. Ή, αν η πεποίθηση διατηρείται με έναν καθαρά τελετουργικό τρόπο, δεν θα αντιπροσωπεύει πιθανή επιρροή ούτε θα ελέγχει όσους λαμβάνουν τις αποφάσεις. Αυτό, ίσως, είναι που χαρακτηρίζει την επίδοξη και «ενθουσιώδη» πολιτική ικανότητα που παρατηρείται στο Μεξικό. Οι Μεξικάνοι ερωτώμενοι εκδηλώνουν σχετικά υψηλά επίπεδα υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας, ειδικά σε σύγκριση με τα πολύ χαμηλά επίπεδα «διοικητικής» ικανότητας, έκθεσης στην επικοινωνία, και άλλα παρόμοια. Επιπλέον, αναφέρουν αρκετά συχνά στρατηγικές συγκρότησης ομάδων. Αλλά όπως είδαμε, η αίσθηση ικανότητας που αναφέρουν δεν συνδυάζεται με την εμπειρία τους στην πολιτική δράση. Υπάρχει ένα χάσμα μεταξύ της υποκειμενικής αντίληψης της ικανότητας και της πραγματικής πολιτικής συμπεριφοράς, όπως συμβαίνει στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Αλλά το χάσμα εδώ είναι πολύ μεγαλύτερο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, το 33 τοις εκατό των ερωτώμενων που δηλώνουν ότι πιστεύουν πως μπορούν να επηρεάσουν την τοπική κυβέρνηση έχουν πράγματι προσπαθήσει να το κάνουν, όπως και το 18 τοις εκατό των Βρετανών που είναι ικανοί σε τοπική κλίμακα. Αλλά μεταξύ των Μεξικάνων, μόνο το 9 τοις εκατό αναφέρει τέτοια εμπειρία. Το χάσμα αντίληψης-συμπεριφοράς μπορεί να είναι τόσο μεγάλο ώστε να δυσχεραίνει την επιτέλεση της διττής λειτουργίας του ενισχυμένου ελέγχου των πολιτών και της διατήρησης της παθητικότητάς τους. Για να είναι ο δημοκρατικός «μύθος» μια αποτελεσματική πολιτική δύναμη, δεν μπορεί να είναι καθαρός μύθος. Πρέπει να αποτελεί την εξιδανίκευση πραγματικών μοτίβων συμπεριφοράς. Όπου έχει πολύ μικρή σχέση με την πραγματικότητα, όπως ίσως στο Μεξικό, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως μέρος μιας ισορροπημένης κουλτούρας πολιτών.¹⁸⁸

Ασχοληθήκαμε μέχρι στιγμής με τον τρόπο που ενεργητικότητα και παθητικότητα μπορούν να εξισορροπηθούν στο πρόσωπο του πολίτη. Αλλά αυτή η ισορροπία δεν διατηρείται μόνο όσον αφορά τη δέσμη των ατομικών στάσεων, αλλά και στην κατανομή των στάσεων σε διαφορετικούς τύπους πολιτικών δρώντων εντός του συστήματος:

Defending the «Hill» Against Metal Houses, 1955, το οποίο αναφέρεται στο Dahl, *Who Governs?* κεφ. XVI. Βλ. Dahl, κεφ. XXVIII, για μια γενική συζήτηση επί του επιχειρήματός μας.

188. Αν πρόκειται να ενισχυθεί η πίστη του απλού ανθρώπου στην ικανότητά του, δεν είναι απαραίτητο να συμμετέχει προσωπικά σε μια επιτυχημένη δράση επιρροής έναντι της κυβέρνησης. Ίσως αρκεί απλώς να γνωρίζει άλλους που ασχολούνται με τέτοιες δραστηριότητες. Αλλά η πιθανότητα ένα άτομο να δει άλλους να προσπαθούν να επηρεάσουν τη κυβέρνηση εξαρτάται, φυσικά, από το πόσο συχνά οι άνθρωποι κάνουν τέτοιες προσπάθειες.

ορισμένα άτομα πιστεύουν ότι είναι ικανά και άλλα όχι, ορισμένα άτομα είναι ενεργά και άλλα όχι. Αυτή η διακύμανση στις πεποιθήσεις και τη δραστηριότητα των ατόμων βοηθά επίσης στην ενίσχυση της ισορροπίας ανταπόκρισης-εξουσίας. Αυτό φαίνεται αν αναλογιστούμε τον μηχανισμό εξισορρόπησης που περιγράψαμε παραπάνω: ένα θέμα έρχεται στο προσκήνιο, ξεκινά μια δραστηριότητα και η ισορροπία αποκαθίσταται από τη κυβερνητική απόκριση που μειώνει τη σημασία του ζητήματος. Ένας από τους λόγους που κάποιο ζήτημα αύξουσας σημασίας και η συνακόλουθη ενασχόληση με αυτό δεν πιέζουν το πολιτικό σύστημα είναι πως η επικράτηση του ζητήματος σπανίως αφορά όλους τους πολίτες διά μιας. Αντιθέτως, συγκεκριμένες ομάδες ξεκινούν να δρουν πολιτικά, ενώ οι υπόλοιποι πολίτες παραμένουν αδρανείς. Έτσι, η ενεργητικότητα των πολιτών, την οιαδήποτε στιγμή, δεν είναι ποτέ τόσο έντονη ώστε να πιέζει το σύστημα.

Η παραπάνω συζήτηση στηρίζεται στα δεδομένα μας για τις στάσεις του απλού πολίτη. Αν όμως ένας μηχανισμός σαν αυτόν που παρουσιάζουμε εδώ πρόκειται να λειτουργήσει, οι στάσεις των ελίτ πρέπει να συμπληρώνουν αυτές των μη ελίτ. Αυτός που λαμβάνει αποφάσεις πρέπει να πιστεύει στον δημοκρατικό μύθο – ότι ο απλός πολίτης οφείλει να συμμετέχει στην πολιτική και ότι πράγματι έχει επιρροή. Αν όσοι λαμβάνουν αποφάσεις αποδέχονται αυτή την οπτική για τον ρόλο του απλού πολίτη, οι αποφάσεις τους θα εξυπηρετούν τη διατήρηση της ισορροπίας κυβερνητικής εξουσίας και αποκρισμότητας. Από την άλλη, είναι ελεύθεροι να δρουν όπως κρίνουν καλύτερα διότι ο απλός πολίτης δεν χτυπά την πόρτα τους με αιτήματα για λήψη μέτρων. Καλύπτονται από την αδράνεια του καθημερινού ανθρώπου. Αν όμως πιστεύουν κι αυτοί στη δυνητική επιρροή του καθημερινού ανθρώπου, η ελευθερία δράσης τους περιορίζεται από το γεγονός ότι πιστεύουν ότι οι πολίτες θα χτυπήσουν την πόρτα τους αν κάνουν κάτι χωρίς να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Επιπλέον, αν έχουν την ίδια οπτική, ότι ο καθημερινός άνθρωπος πρέπει να συμμετέχει στις αποφάσεις, τότε θα νιώθουν την ανάγκη να δράσουν υπεύθυνα καθώς πιστεύουν ότι η επιρροή των πολιτών είναι θεμιτή και δικαιολογημένη. Αν και τα δεδομένα μας δεν μπορούν να υποστηρίξουν κάτι τέτοιο, υπάρχει λόγος να πιστεύουμε πως οι πολιτικές ελίτ μοιράζονται την πολιτική κουλτούρα των μη ελίτ, πως σε μια κοινωνία με μια κουλτούρα πολιτών οι ελίτ όπως και οι μη ελίτ συμμερίζονται τις στάσεις που σχετίζονται με αυτή την κουλτούρα.¹⁸⁹ Οι ελίτ, άλλωστε, είναι μέρος του ίδιου πολιτικού συστήματος και εκτίθενται σε πολλές από τις ίδιες διαδικασίες πολιτικής κοινωνικοποίησης με τις μη ελίτ. Μελέτες έχουν δείξει ότι οι πολιτικοί ηγέτες και οι ηγέτες της κοινότητας, καθώς και όσοι έχουν υψηλότερη κοινωνική θέση, είναι πιθανότερο να αποδεχτούν τους κανόνες της δημοκρατίας, από εκείνους με χαμηλότερο κύρος.¹⁹⁰

189. Υπάρχουν πάντως σημαντικές διαφορές μεταξύ των ελίτ και του γενικού πληθυσμού όσον αφορά τις πολιτικές στάσεις. Βλ. κεφ. I. Επιπλέον, πιθανότατα υπάρχουν διαφορές στην αυτονομία μεταξύ των Βρετανικών και Αμερικανικών πολιτικών ελίτ, βλ. παρακάτω για μερικά σχόλια επί αυτών των διαφορών.

190. Εδώ, σχετικά είναι τα δεδομένα μας για την επίδραση των μορφωτικών διαφορών στις διαφορές

Από την εξέταση των στάσεων των ελίτ διαπιστώνεται ένας ακόμα μηχανισμός για την εμπέδωση της αποκρισιμότητας τους όταν η δράση και η συμμετοχή του απλού πολίτη παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα. Το μοτίβο της επιρροής των πολιτών δεν αποτελεί πάντα, ή ακόμη και κατά κύριο λόγο, κίνητρο (ο πολίτης ή μια ομάδα πολιτών θέτει μια απαίτηση), όπου ακολουθεί ανταπόκριση (η κυβερνητική ελίτ ενεργεί για να ικανοποιήσει το αίτημα). Μάλλον εδώ λειτουργεί ο γνωστός «νόμος της προσυλληπτικής αντίδρασης» (anticipated reactions). Έντονη επιρροή των πολιτών στις κυβερνητικές ελίτ δεν συνεπάγεται απαραίτητα κάποια εμφανή δραστηριότητα ή ακόμη και συνειδητή εκ μέρους τους πρόθεση. Αντίθετα, οι ελίτ μπορεί να αναμένουν πιθανές απαιτήσεις και πράξεις και να ενεργούν ως απάντηση σε αυτό που προσυλλαμβάνουν. Ενεργούν ανταποκρινόμενες, όχι επειδή οι πολίτες διατυπώνουν ενεργά αιτήματα, αλλά για να τους αποτρέψουν από το να καταστούν ενεργοί.¹⁹¹

Στην κουλτούρα πολιτών, λοιπόν, το άτομο δεν είναι αναγκαστικά ο ορθολογικός, ενεργός πολίτης. Το μοτίβο της δράσης του είναι πιο ανάμεικτο και μετριάσμενο. Συνδυάζει κάποιο μέτρο ικανότητας, συμμετοχής και ενεργητικότητας με την παθητικότητα και τη μη συμμετοχή. Επιπλέον, η σχέση του με τους κυβερνώντες δεν είναι καθαρά ορθολογική, αφού περιλαμβάνει την αφοσίωση –τη δική του και όσων λαμβάνουν αποφάσεις– σε αυτό που ονομάσαμε δημοκρατικό μύθο της ικανότητας του πολίτη. Αυτός ο μύθος έχει σημαντικές συνέπειες. Πάνω από όλα, δεν είναι καθαρός μύθος: η πίστη στη δύναμη επιρροή του απλού ανθρώπου εμπερικλείει κάποια αλήθεια και υποδηλώνει πραγματικές δυνατότητες συμπεριφοράς. Είτε είναι αλήθεια είτε όχι, ο μύθος είναι πιστευτός.

στάσεων των ερωτώμενων. Επίσης, σχετικό είναι το εύρημα του Samuel Stouffer, *Communism, Conformity, and Civil Liberties*, Νέα Υόρκη, 1955, σύμφωνα με το οποίο οι ηγέτες της κοινότητας είναι πιο ανεκτικοί και αποδέχονται περισσότερο τους δημοκρατικούς κανόνες από τους μη ηγέτες. Αρκετές μελέτες της Γερμανικής κοινής γνώμης υποστηρίζουν αυτή τη γενική διαπίστωση. Βλ., για παράδειγμα, Erich Reigrotski, *Soziale Verflechtungen in der Bundesrepublik*, Μέρος 2, και *Basic Orientation and Political Thinking of West German Youth and Their Leaders*, DIVO Institute Frankfurt am Main-Bad Godesberg, 1956.

Οι πολιτικοί ηγέτες στις δημοκρατίες πρέπει να συμφωνούν δημόσια με τον δημοκρατικό μύθο. Φυσικά, πολλά από αυτά μπορεί να είναι απλά λόγια. Αλλά η απαίτηση να τον υποστηρίζουν δημόσια τους πιέζει ακόμα περισσότερο να τον αποδεχθούν – εκτός κι αν η υποκρισία είναι μια συνειδητή αξία των πολιτικών ελίτ. Όπως έχουν δείξει οι μελέτες γύρω από τη γνωστική ασυμφωνία, η απαίτηση ενός συγκεκριμένου είδους δημόσιας δήλωσης δημιουργεί πιέσεις για αλλαγή των προσωπικών πεποιθήσεων προς αυτή την κατεύθυνση. Βλ. Rosenberg, κ.ά., *ό.π.*, και Festinger, *ό.π.*

191. Βλ. Κεφάλαιο VII για μια συζήτηση περί «προληπτικής» και άλλων μορφών επιρροής.

Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΘΥΜΙΚΟΥ

Συζητήσαμε τον τρόπο με τον οποίο η κουλτούρα πολιτών εξισορροπεί τη συμμετοχή και την ενεργητικότητα με την αδιαφορία και την παθητικότητα. Αλλά η ισορροπία που επιτυγχάνεται από την κουλτούρα πολιτών προχωρά παραπέρα. Δεν πρέπει να εξισορροπείται μόνο η πολιτική εμπλοκή και η ενεργητικότητα με τα αντίθετά τους, αλλά και ο ίδιος ο *τύπος* της πολιτικής εμπλοκής και δράσης. Ειδικότερα, υπάρχει η ανάγκη για έναν ισορροπημένο θυμικό προσανατολισμό προς την πολιτική. Ή, μάλλον, πρέπει να υπάρχει μια ισορροπία εργαλειακών και θυμικών προσανατολισμών προς την πολιτική. Η πολιτική δεν πρέπει να είναι τόσο εργαλειακή και πραγματιστική ώστε οι συμμετέχοντες να χάνουν κάθε συναισθηματική εμπλοκή. Από την άλλη, ο θυμικός προσανατολισμός στην πολιτική δεν πρέπει να είναι πολύ έντονος.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τους οποίους αυτή η ισορροπία είναι απαραίτητη σε μια αποτελεσματική δημοκρατία, αντί για τη μεγιστοποίηση είτε του πραγματισμού είτε του πάθους. Καταρχάς, η πολιτική δέσμευση, για να είναι αξιόπιστη, δεν μπορεί να στερείται συναισθηματικής επένδυσης. Η αφοσίωση σε ένα πολιτικό σύστημα, αν βασίζεται σε καθαρά πραγματιστικές εκτιμήσεις για την αποτελεσματικότητα του συστήματος, αποτελεί, κατά τον Λίπσετ, μια μάλλον ασταθή βάση αφοσίωσης, αφού εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις επιδόσεις του συστήματος.¹⁹² Αν πρόκειται να παραμείνει σταθερό στη μακρά διάρκεια, το σύστημα απαιτεί μια μορφή πολιτικής δέσμευσης που βασίζεται σε γενικότερη σύνδεση με το πολιτικό σύστημα – μια δέσμευση που ονομάσαμε «θυμικό προς το σύστημα». Επιπλέον, σύμφωνα με τον Εκστάιν, μια καθαρά πραγματιστική και μη συναισθηματική πολιτική εμπλοκή συνεπάγεται μια ομορτοουνιστική πολιτική. Μια πολιτική που πιθανότατα οδηγεί στον κυνισμό.¹⁹³ Από την άλλη, αν ο συναισθηματικός δεσμός με την πολιτική ή με μια συγκεκριμένη πολιτική ομάδα είναι πολύ ισχυρός, αυτό μπορεί να έχει δυσάρεστες συνέπειες για τη δημοκρατία. Καταρχάς, μια έντονη συναισθηματική εμπλοκή με την πολιτική θέτει σε κίνδυνο την ισορροπία ανάμεσα στην ενεργητικότητα και την παθητικότητα, διότι αυτή η ισορροπία είναι συνάρτηση της χαμηλής περιωπής της πολιτικής. Δεύτερον, μια τέτοια έντονη εμπλοκή «αυξάνει το διακύβευμα» της πολιτικής: να καλλιεργεί το είδος των μαζικών, μεσσιανικών κινημάτων που οδηγούν σε δημοκρατική αστάθεια.¹⁹⁴ Επιπλέον, οι συνέπειες μπορεί να είναι επιζήμιες είτε η δέσμευση αφορά το σύστημα ως σύνολο και τις κατεστημένες ελίτ, είτε μόνο συγκεκριμένες υποομάδες της κοινωνίας. Είναι σαφές ότι η ισχυρή δέσμευση σε επιμέρους πολιτικά κόμματα ή ομάδες προκαλεί αποσταθεροποίηση και κατακερματισμό. Αλλά ακόμη και μια ισχυρή δέσμευση στο πολιτικό σύστημα και τις

192. Lipset, *Political Man*, σσ. 77-83.

193. Ο Εκστάιν χρησιμοποιεί ως παράδειγμα για αυτό την πολιτική του *Trasformismo* στην Ιταλία πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Βλ. Eckstein, *Theory of Stable Democracy*, σ. 33.

194. Βλ. Kornhauser, *ό.π.*

κατεστημένες ελίτ είναι πιθανό να έχει επιζήμια αποτελέσματα. Αν οι πολίτες θέλουν να διατηρήσουν κάποιο έλεγχο στις πολιτικές ελίτ, η αφοσίωσή τους στο σύστημα και τις ελίτ δεν πρέπει να είναι αδιάληπτη και αδιαμφισβήτητη. Επιπλέον, η κουλτούρα πολιτών συνεπάγεται τη διατήρηση των πιο παραδοσιακών κοινοτικών ρόλων μαζί με τον ρόλο του πολίτη. Η διατήρηση μιας σφαίρας κοινωνικής δραστηριότητας εκτός πολιτικής είναι καίριας σημασίας για να έχουμε την ισορροπημένη συμμετοχή της κουλτούρας πολιτών.¹⁹⁵

Αυτό σημαίνει πως η πολιτική συμμετοχή δεν πρέπει να είναι ούτε καθαρά εργαλειώδης ούτε καθαρά συναισθηματική. Αυτός που συμμετέχει πολιτικά πρέπει να αντλεί τόσο εργαλειώδη όσο και συναισθηματική ικανοποίηση από τη συμμετοχή του. Αυτή η εξισορροπημένη πολιτική εμπλοκή χαρακτηρίζει πάλι την κουλτούρα πολιτών στις δύο πιο επιτυχημένες δημοκρατίες. Όπως συζητήθηκε στο Κεφάλαιο VIII, στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία όσο περισσότερο ο ερωτώμενος θεωρεί τον εαυτό του ικανό να συμμετέχει στην πολιτική, τόσο πιθανότερο είναι να αντλήσει συναισθηματική ικανοποίηση από το πολιτικό σύστημα και να αξιολογήσει θετικά τη εργαλειώδη απόδοσή του. Αντίθετα, οι άλλες τρεις χώρες παρουσιάζουν μοτίβα μη ισορροπημένης συμμετοχής. Στη Γερμανία και την Ιταλία, η αίσθηση δυνατότητας συμμετοχής συνοδεύεται από υψηλότερη αξιολόγηση της εργαλειώδους αποτελεσματικότητας του συστήματος, αλλά όχι από μια βαθύτερη γενική δέσμευση. Στο Μεξικό ισχύει το αντίθετο: η αίσθηση της συμμετοχής συνοδεύεται από μεγαλύτερη υπερηφάνεια για το σύστημα, αλλά όχι υψηλότερη αξιολόγηση της απόδοσής του. Στην Ιταλία και τη Γερμανία, η δέσμευση στο πολιτικό σύστημα είναι σε μεγάλο βαθμό πραγματιστική και συνοδεύεται από μικρή συναισθηματική εμπλοκή. Στο Μεξικό υπάρχει μια μη ρεαλιστική σύνδεση με τα σύμβολα, σε συνδυασμό με την απουσία πίστης στις εργαλειώδεις ανταμοιβές της πολιτικής.

195. Αυτό βοηθά να εξηγηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι κρίσεις που δεν έχουν κάποιο συγκεκριμένο θέμα – δηλαδή, πολιτικά γεγονότα που αν και θεωρούνται σημαντικά από τον πληθυσμό, δεν περιλαμβάνουν πολιτικές αξιώσεις επιρροής στις κυβερνητικές αποφάσεις – μπορεί να καταστρέψουν την ισορροπία της κουλτούρας πολιτών. Στη σημείωση 187 αναφέρθηκε ότι καταστρέφουν την ισορροπία αυξάνοντας τη ζήτηση για ισχυρή ηγεσία και, επομένως, μετατοπίζοντας την ισορροπία μακριά από την ανταπόκριση των ελίτ. Κρίσεις αυτού του είδους διαταράσσουν την ισορροπία της κουλτούρας πολιτών και με έναν άλλο τρόπο: αυξάνουν την αφοσίωση στο σύστημα σε τόσο υψηλό επίπεδο που θεωρείται «αντιπατριωτικό» να αμφισβητούνται οι ενέργειες των ελίτ. Η δημοκρατία είναι προφανώς σε κίνδυνο. Επιπλέον, μια κρίση όπως ένας πόλεμος καταστρέφει, εντός της κουλτούρας πολιτών, την ισορροπία μεταξύ του ρόλου του κοινοτικού και του πολίτη. Η υπερβολικά πολλή ζωή – περιλαμβανομένης και της σφαίρας των μη πολιτικών σχέσεων – μπορεί να γίνει πολιτική.

ΣΥΝΑΙΝΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

Τα δεδομένα μας υπαγορεύουν και έναν άλλο τρόπο με τον οποίο οι πολιτικές κουλτούρες των πιο επιτυχημένων δημοκρατιών χαρακτηρίζονται από ισορροπημένη δέσμευση. Όπως αναφέρθηκε σε διάφορα σημεία αυτού του βιβλίου, οι ερωτώμενοι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία εκφράζουν υπερηφάνεια για το πολιτικό τους σύστημα και νιώθουν ικανοποίηση όταν ψηφίζουν, συχνότερα από τους ερωτώμενους των τριών άλλων χωρών. Είναι πιθανότερο να δηλώσουν ενδιαφέρον για την πολιτική και να συζητούν για πολιτική στην πράξη. Είναι επίσης πιθανότερο να εκφράζουν συναισθηματική εμπλοκή σε προεκλογικές εκστρατείες. Όλα αυτά δείχνουν ένα συγκριτικά υψηλό βαθμό ανάμειξης στην πολιτική. Ωστόσο, η ένταση της πολιτικής εμπλοκής σε αυτές τις δύο χώρες μετριάζεται από την υπαγωγή της σε ένα γενικότερο, πρωταρχικό σύνολο κοινωνικών αξιών. Όπως δείχνουν τα δεδομένα στο Κεφάλαιο ΙΧ, η διαπροσωπική εμπιστοσύνη και συνεργασία είναι συχνότερες στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία από ό,τι στις άλλες χώρες. Το σημαντικότερο, αυτές οι γενικές κοινωνικές στάσεις παρεισφρεύουν στη σφαίρα της πολιτικής. Όσο κι αν τονίσουμε τον ρόλο της κοινωνικής εμπιστοσύνης και της συνεργατικότητας ως συστατικό στοιχείο της κουλτούρας πολιτών δεν θα είναι αρκετό. Είναι, από μια άποψη, ένας γενικευμένος τρόπος που διατηρεί τη δημοκρατική πολιτεία σε λειτουργία. Οι πατέρες του συντάγματος έχουν σχεδιάσει επίσημες πολιτικές δομές που ενισχύουν την αξιόπιστη συμπεριφορά, αλλά χωρίς αυτές τις στάσεις εμπιστοσύνης, αυτοί οι θεσμοί δεν θα σημαίνουν και πολλά πράγματα. Η κοινωνική εμπιστοσύνη διευκολύνει την πολιτική συνεργασία μεταξύ των πολιτών εντός αυτών των χωρών και χωρίς αυτή, η δημοκρατική πολιτική είναι αδύνατη. Πιθανώς επίσης αφορά και τις σχέσεις των πολιτών με τις πολιτικές ελίτ. Είπαμε νωρίτερα πως η διατήρηση της εξουσίας των ελίτ είναι ουσιαστική για τη δημοκρατία. Θα προσθέσουμε τώρα πως η αίσθηση εμπιστοσύνης στις πολιτικές ελίτ –η πεποίθηση ότι δεν αποτελούν αλλότριες και εκμεταλλευτικές δυνάμεις, αλλά μέρος της ίδιας πολιτικής κοινότητας– καθιστά τους πολίτες πρόθυμους να τους παραχωρήσουν την εξουσία.

Επιπλέον, αυτές οι γενικές κοινωνικές στάσεις μετριάζουν τον βαθμό που η συναισθηματική δέσμευση σε μια επιμέρους πολιτική υποομάδα οδηγεί σε πολιτικό κατακερματισμό. Αυτή η δέσμη κοινωνικών στάσεων, αυτή η αίσθηση κοινότητας πάνω και πέρα από τις εκάστοτε πολιτικές διαφορές, εμποδίζει τη συναισθηματική εμπλοκή με πολιτικές ομάδες να απειλήσει τη σταθερότητα του συστήματος. Ρυθμίζει επίσης τη σχέση μεταξύ των ατόμων και του πολιτικού συστήματος και συνεπώς μειώνει τη «διαθεσιμότητα» (με η έννοια αυτή κατανοείται από τον ο Κορνχάουζερ [Kornhauser]) των απλών πολιτών να συμμετέχουν σε αποσταθεροποιητικά μαζικά κινήματα.¹⁹⁶ Αυτοί οι άτυποι κανόνες –και ιδιαίτερα εκείνοι που υπαγορεύουν την άποψη πως δεν πρέπει να εφαρμόζονται πολιτικά κριτήρια σε όλες τις καταστάσεις–, θέτουν όρια στην πολιτική. Μας

196. *The Politics of Mass Society*, κεφ. 2.

λένε πως ορισμένες κοινωνικές σχέσεις δεν μπορούν να κυριαρχούνται από πολιτικές προτεραιότητες. Με αυτό τον τρόπο επιτρέπουν στο άτομο να διατηρήσει έναν συγκεκριμένο βαθμό ανεξαρτησίας από το πολιτικό σύστημα.

Αυτό μας φέρνει μπροστά στη μελλοντική ισορροπία που πρέπει να διατηρηθεί εντός του δημοκρατικού πολιτικού συστήματος: μεταξύ συναινέσεων και διαφορών (cleavages).¹⁹⁷ Χωρίς κάποιες ουσιαστικές κοινωνικές διαφορές, είναι δύσκολο να φανταστούμε πώς θα λειτουργεί μια δημοκρατική πολιτική. Αν η δημοκρατία περιλαμβάνει ως ένα βαθμό τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ εναλλακτικών, η επιλογή για κάτι πρέπει όντως να υπάρχει. Αν δεν υπάρχουν αποκλίσεις και διαφορές, αν οι άνθρωποι δεν συσπειρώνονταν σε αντίπαλες πολιτικές ομάδες, αυτό θα σήμαινε «...μια κοινότητα στην οποία η πολιτική δεν έχει πραγματική σημασία για την κοινότητα»,¹⁹⁸ και μια κοινότητα στην οποία η εναλλαγή των πολιτικών ελίτ δεν σημαίνει κάτι. Η υπερβολική συμφωνία θα μετρίαζε την αξίωση για την αποκρισιμότητα των ελίτ. Ωστόσο, αν οι διαφορές παρατραβούσαν, «...[...] θα κινδύνευε πιθανώς η ύπαρξη της δημοκρατικής κοινωνίας. Τα πολιτικά ζητήματα θα διαιρούσαν βαθιά τον κόσμο, θα ήταν τόσο έντονα, και μάλιστα θα ενισχύονταν τόσο πολύ από άλλες κοινωνικές ταυτίσεις του εκλογικού σώματος...» ώστε να απειλείται η δημοκρατία.¹⁹⁹ Πρέπει να υπάρχει αυτό που ο Πάρσονς αποκάλεσε «περιορισμένη πόλωση» της κοινωνίας.²⁰⁰ Αν δεν υπάρχει συναίνεση εντός της κοινωνίας, δεν είναι πιθανή η ειρηνική επίλυση των πολιτικών διαφορών που συνδέονται με τη δημοκρατική διαδικασία. Αν, για παράδειγμα, η υφιστάμενη ελίτ θεωρούσε την αντιπολιτευόμενη ελίτ υπερβολικά απειλητική, είναι απίθανο η υφιστάμενη ελίτ να επέτρεπε έναν ειρηνικό συναγωνισμό για την εναλλαγή των ελίτ.

Η διαχείριση αυτής της ισορροπίας μεταξύ συναινέσεων και διαφορών γίνεται εντός της κουλτούρας πολιτών με έναν μηχανισμό παρόμοιο με εκείνον για την ισορροπία ενεργητικότητας και παθητικότητας, δηλαδή με την ασυνέχεια άτυπων κοινωνικών κανόνων και συμπεριφοράς. Αυτό αποτυπώνεται στα δεδομένα αναφορικά με τις στάσεις έναντι των μελών των πρωτογενών ομάδων και τις κομματικές συμπλεύσεις (όπως αναφέρονται στα Κεφάλαια V και X). Από τη μία, όπως δείχνουν όλες οι μελέτες για την εκλογική συμπεριφορά, οι πρωτογενείς ομάδες είναι ομοιογενείς με την κομματική έννοια. Οικογένειες, φιλικές παρέες και επαγγελματικές ενώσεις αποτελούνται από άτομα με παρόμοιες πολιτικές απόψεις. Είναι μάλλον σημαντικότερο για την κομματική τους ομοιογένεια πως αν υπάρχει κάποια ετερογένεια πολιτικών απόψεων εντός της ομάδας, θα ασκηθεί πίεση για αλλαγή στάσης ώστε να προκύψει ομοιογένεια.²⁰¹ Αυτή η ομοι-

197. Η σημασία αυτής της ισορροπίας υπογραμμίζεται και από τους Εκστάιν, Μπέρελσον και Πάρσονς. Βλ. τις υποσημειώσεις 176, 177 παραπάνω.

198. Berelson κ.ά., *ό.π.*, σ. 319.

199. Στο ίδιο.

200. Parsons, στο Burdick και Brodbeck (επιμ.), *American Voting Behavior*, σ. 92.

201. Αυτή η ομοιογένεια οφείλεται εν μέρει στο ότι τα μέλη μιας πρωταρχικής ομάδας μοιράζονται παρόμοια κοινωνικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν την ψήφο τους. Είναι μέλη της ίδιας τάξης, της ίδιας

ογένεια επιβεβαιώνει την ύπαρξη αποκλίσεων εντός του πολιτικού συστήματος. Αν οι κομματικές συμπλεύσεις δεν συσχετίζονται στενά με τους πρωτογενείς κοινωνικούς δεσμούς, είναι δύσκολο να δούμε πώς θα μπορούσε να υπάρξει οποιαδήποτε βάση για ουσιαστικό πολιτικό συναγωνισμό, αφού τότε η όποια κομματική συγγένεια θα ήταν ασήμαντη και άσχετη με τις βασικές κοινωνικές συνομαδώσεις. Από την άλλη, οι διαφορές που προκύπτουν από τη συσχέτιση των δεσμών με τις πρωτογενείς ομάδες με τις κομματικές συγγένειες μετριάζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία από τον συναινετικό κανόνα (όπως είδαμε στα Κεφάλαια IV και IX) ότι η πρωτογενής ομάδα δεν πρέπει να πολιτικοποιείται. Παρόλο που οι πιο οικίες σχέσεις εντάσσονται στον ίδιο πολιτικό κύκλο (και αν αυτό δεν ισχύει, θα υπάρχει πίεση για την αλλαγή στάσεων μέχρι αυτό να συμβεί), οι αποκλίσεις εξισορροπούνται από έναν γενικό κοινωνικό κανόνα που θέτει κάποιες σχέσεις (τουλάχιστον θεωρητικά, αν όχι στην πράξη) υπεράνω πολιτικής. Και πάλι, η κουλτούρα πολιτών επιτρέπει την ισορροπία φαινομενικά αντιφατικών αξιώσεων μέσω ενός συνόλου άτυπων κοινωνικών κανόνων (ότι οι πρωτογενείς ομάδες δεν έχουν κομματικό πρόσημο) και τη συμπεριφορά επί του πρακτέου (ότι οι πρωτογενείς ομάδες είναι πράγματι ομοιογενείς με την κομματική έννοια), οι οποίες αντιτίθενται η μία στην άλλη.

Αυτό είναι ένα μόνο παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία πολιτών διαχειρίζεται τις κοινωνικές διαφορές. Γενικά, η διαχείριση των κοινωνικών διαφορών επιτυγχάνεται από την υπαγωγή των πολιτικών συγκρούσεων σε κάποιες υπέρτερες στάσεις αλληλεγγύης, είτε αυτές οι στάσεις είναι νόρμες που συνδέονται με του «κανόνες του δημοκρατικού παιγνίου», είτε η πεποίθηση πως υπάρχει στην κοινωνία μια υπερκομματική αλληλεγγύη.²⁰²

Αυτή η ισορροπία, επίσης, πρέπει να διατηρείται τόσο στο επίπεδο των ελίτ όσο και μεταξύ των απλών πολιτών. Αν και τα δεδομένα μας δεν είναι σχετικά, είναι αρκετά πιθανό πως παρόμοιοι μηχανισμοί λειτουργούν και στο επίπεδο των ελίτ. Οι περίτεχνοι τυπικοί και άτυποι κανόνες εθιμοτυπίας στο νομοθετικό σώμα της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, για παράδειγμα, καλλιεργούν και όντως απαιτούν φιλικές σχέσεις (ή τουλάχιστον φιλικά λόγια) μεταξύ των υποστηρικτών αντίπαλων κομμάτων. Αυτό μετριάξει την ένταση του κομματισμού. Δεν είναι ότι καταλύεται η σημασία του κομματισμού. Αντίθετα, πλαισιώνεται από άτυπους κοινωνικούς κανόνες που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις εν γένει.

Συνοψίζοντας, το εντυπωσιακότερο χαρακτηριστικό της κουλτούρας πολιτών, όπως έχει περιγραφεί σε αυτό τον τόμο, είναι η μικτή της ιδιότητα. Πρόκειται καταρχάς για

περιοχής κατοικίας και ούτω καθεξής. Όμως, ακόμη και όταν αυτά τα χαρακτηριστικά διατηρούνται σταθερά, η πολιτική σύνθεση της πρωταρχικής ομάδας έχει ισχυρή επίδραση στις πολιτικές στάσεις του ατόμου. Βλ. Berelson κ.ά., *ό.π.*, σσ. 88-93 και 137-8. Hebert McCloskey και Harold E. Dahlgren, «Primary Group Influence on Party Loyalty», *American Political Science Review*, LIII (1960), σσ. 757-76.

202. Βλ. Parson, *ό.π.*, σ.100.

ένα μίγμα προσανατολισμών κοινοτικών, υποτακτικών και πολιτικό-συμμετοχικών. Ο προσανατολισμός του κοινοτικού στις πρωτογενείς ομάδες, ο παθητικός πολιτικός προσανατολισμός του υποτακτικού, η ενεργητικότητα του πολίτη, όλα συγχωνεύονται στην κουλτούρα πολιτών. Το αποτέλεσμα είναι ένα σύνολο πολιτικών προσανατολισμών διαχειρίσιμων ή εξισορροπημένων. Υπάρχει πολιτική δραστηριότητα, αλλά όχι τόση ώστε να καταστρέφεται η κυβερνητική εξουσία, υπάρχει εμπλοκή και δέσμευση αλλά μετριάζονται, υπάρχουν πολιτικές διαιρέσεις αλλά ελέγχονται. Πάνω απ' όλα, οι πολιτικοί προσανατολισμοί που συνθέτουν την κουλτούρα πολιτών συνδέονται στενά με τους γενικούς κοινωνικούς και διαπροσωπικούς προσανατολισμούς. Στην κουλτούρα πολιτών, οι κανόνες των διαπροσωπικών σχέσεων, της γενικευμένης εμπιστοσύνης και σιγουριάς εντός του κοινωνικού περιβάλλοντος, εισδύουν στις πολιτικές στάσεις και τις μετριάζουν. Το μίγμα στάσεων που συναντάμε στην κουλτούρα πολιτών, όπως υποστηρίζουμε σε αυτό το κεφάλαιο, «ταιριάζει» στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Είναι, με πολλούς τρόπους, ιδιαίτερα κατάλληλο για το μεικτό πολιτικό σύστημα της δημοκρατίας.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΕΡΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Το ότι η κουλτούρα πολιτών είναι κατάλληλη για τη διατήρηση μιας σταθερής και αποτελεσματικής δημοκρατικής πολιτικής διαδικασίας εκτιμάται καλύτερα αν συνυπολογίσουμε τον αντίκτυπο των αποκλίσεων από αυτό το μοντέλο. Θα ξεκινήσουμε εξετάζοντας ξανά τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Υποστηρίξαμε ότι αυτές οι δύο χώρες προσεγγίζουν περισσότερο το μοντέλο της κουλτούρας πολιτών, αλλά και ότι διαφέρουν μεταξύ τους σε σημαντικά ζητήματα. Αμφότερες επιτυγχάνουν μια ισορροπία ενεργών και παθητικών πολιτικών ρόλων, αλλά ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες η ισορροπία σταθμίζεται κάπως προς την κατεύθυνση του ενεργού πόλου της συμμετοχής, στη Βρετανία στρέφεται προς την κατεύθυνση του υποτακτικού πόλου του σεβασμού προς την ηγεσία. Αν και στις Ηνωμένες Πολιτείες η ανάπτυξη των συμμετοχικών προσανατολισμών επισκιάζουν τον υποτακτικό ρόλο, στη Βρετανία ισχυροί υποτακτικοί προσανατολισμοί επιμένουν παρά την ανάπτυξη πιο ενεργών και συμμετοχικών προσανατολισμών. Μολονότι ο Βρετανός πολίτης έγινε ενεργός συμμετέχοντας, δεν έχασε και τόσο τον σεβασμό του για την εξουσία, όσο συνέβη στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Το είδος της ισορροπίας ενεργού και παθητικού προσανατολισμού αντανακλάται με τη σειρά του στον τρόπο με τον οποίο το πολιτικό σύστημα εξισορροπεί την άσκηση κυβερνητικής εξουσίας με την αποκρισιμότητα των κυβερνήσεων. Στη Βρετανία, ο σεβασμός στην ηγεσία ευνοεί τον σχηματισμό ισχυρών και αποτελεσματικών κυβερνήσεων και τη διατήρηση μιας αποδοτικής και ανεξάρτητης διοικητικής δομής. Οι Αμερικανοί, από την άλλη, δεν νιώθουν άνετα με μια ισχυρή κυβέρνηση – και η ανησυχία τους αντανακλάται τόσο στις θεσμικές δομές της διακυβέρνησης, όσο και στην πίεση της ακινησίας που συχνά κυριαρχεί στην Αμερικανική πολιτική ζωή. Από την άλλη, μπορεί

κανείς να ισχυριστεί ότι η ισορροπία στη Βρετανία κλίνει πολύ περισσότερο προς την αντίθετη κατεύθυνση. Είναι δυνατόν ο σεβασμός προς τις πολιτικές ελίτ να παραγίνει, και τα έντονα ιεραρχικά μοτίβα της Βρετανικής πολιτικής –μοτίβα που έχουν πολλές φορές κατακριθεί πως περιορίζουν τη δημοκρατία στη χώρα αυτή– να προκύπτουν από κάποια ισορροπία που κλίνει πιο πολύ προς την κατεύθυνση του υποτακτικού ρόλου του σεβασμού.

Σε σύγκριση με τη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, η Γερμανία, η Ιταλία και το Μεξικό έχουν σχετικά χαμηλά επίπεδα κοινωνικής διαπροσωπικής εμπιστοσύνης. Είναι ακόμα σημαντικότερο πως η λίγη εμπιστοσύνη που υπάρχει δεν παρεισδύει στις πολιτικές σχέσεις, που συνιστούν ένα χωριστό και αυτόνομο πεδίο στάσεων και προδιαθέσεων. Η απουσία γενικών κοινωνικό-κεντρικών στάσεων που διαπερνούν το πολιτικό πεδίο αναστέλλει τη δυνατότητα των πολιτών να συνεργάζονται μεταξύ τους έναντι των κυβερνήσεων. Έτσι, η δυνατότητά τους να επηρεάσουν την κυβέρνηση σε περίπτωση ανάγκης –και συγκεκριμένα, η δυνατότητά τους να δημιουργήσουν *ad hoc* πολιτικές δομές για αυτό τον σκοπό– είναι περιορισμένη. Επιπλέον, η απουσία δυνατότητας πολιτικής συνεργασίας αντανakλά μια γενικότερη αδυναμία πολιτικών διαπραγματεύσεων, συνεργασίας και συνάθροισης συμφερόντων. Η κοινωνία χωρίζεται σε κλειστά και οιονεί εχθρικά στρατόπεδα ή, για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία μας, η ισορροπία μεταξύ συναίνεσεων και διαιρέσεων κλίνει σε μεγάλο βαθμό υπέρ των τελευταίων. Σε αυτές τις τρεις χώρες, και ειδικά στις δύο πρώτες, όπου το μοτίβο του κατακερματισμού συμπίπτει με την κομματική ένταξη, η πολιτική κουλτούρα μοιάζει ανισόρροπη αντικατοπτρίζοντας λίγο ως πολύ τις πολιτικές διαιρετικές τομές. Αυτό δεν σημαίνει ότι η Γερμανία και η Ιταλία δεν οδεύουν προς την περιστολή του πολιτικού κατακερματισμού. Ασφαλώς, στη Γερμανία το σημερινό κομματικό σύστημα επιδεικνύει πολύ χαμηλότερο επίπεδο κατακερματισμού και διακομματικής εχθρότητας από ό,τι κατά τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Προς το παρόν, όμως, η επισφαλής ισορροπία ευνοεί τις διαιρέσεις και όχι τη συναίνεση και αυτό στην πράξη επηρεάζει τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος.

Ίσως οι σημαντικότερες διαφορές στην κουλτούρα πολιτών σε αυτές τις τρεις χώρες να αποτυπώνονται στην πολιτική συμμετοχή και δέσμευση. Στην ιδανική κουλτούρα πολιτών, η ενεργητικότητα και η εμπλοκή του πολίτη εξισορροπούνται από την παθητικότητα και τη αδιαφορία. Ομοίως, η ίδια η δέσμευση εξισορροπείται, συνδυάζοντας τη δέσμευση τόσο προς την πραγματική λειτουργία της κυβέρνησης και την απόδοση έργου, όσο και προς το ίδιο το πολιτικό σύστημα. Αλλά στη Γερμανία, την Ιταλία και το Μεξικό, υπάρχουν σημαντικές διαφορές από αυτά τα ιδανικά μοτίβα, οι οποίες μάλιστα κατανέμονται αλλιώς από χώρα σε χώρα.

Στη Γερμανία, ο παθητικός προσανατολισμός του υποτακτικού παραμένει και δεν έχει ακόμη εξισορροπηθεί από τον συμμετοχικό προσανατολισμό. Οι Γερμανοί ερωτώμενοί μας είναι πιο άνετοι στη σχέση τους με την πλευρά των εκροών του πολιτικού συστήματος, όπου η διακυβέρνηση νοείται περισσότερο ως διοίκηση παρά ως πολιτική.

Η πολιτική δραστηριότητα είναι μάλλον τυπική παρά άτυπη – έκθεση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ψηφοδοσία, τυπική αλλά ανενεργή συμμετοχή σε εθελοντικές ενώσεις. Σε αυτές τις διαστάσεις, τα επίπεδα δραστηριότητας είναι υψηλά, αλλά δεν αντιστοιχίζονται σε συχνότητα με πιο άτυπες πολιτικές συζητήσεις ή στρατηγικές επιρροής μέσω της συγκρότησης ομάδων. Επιπλέον, η δέσμευση στο σύστημα προσανατολίζεται ιδιαίτερα στις εκροές του. Όσοι θεωρούν τους εαυτούς τους ικανούς να συμμετέχουν στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων είναι πιθανότερο να είναι ικανοποιημένοι με τις κυβερνητικές εκροές, αλλά η γενικότερη σύνδεσή τους με το σύστημα, ή αυτό που ονομάσαμε θυμικό προς το σύστημα, δεν θα είναι υψηλότερη. Γενικά, αν και η ικανοποίηση από τις κυβερνητικές λειτουργίες είναι σχετικά υψηλή, η πρόσδεση στο σύστημα είναι πολύ χαμηλότερη. Στη Γερμανία, λοιπόν, η ισορροπία της πολιτικής κουλτούρας κλίνει προς την κατεύθυνση του υποτακτικού ρόλου και των παθητικών μορφών συμμετοχής. Το κυβερνάν γίνεται κατά κανόνα αντιληπτό ως διοικείν. Η πρόσδεση στο πολιτικό σύστημα σχετίζεται στενά με την ικανότητα της κυβέρνησης να ικανοποιεί πραγματιστικές ανάγκες.

Τα μοτίβα στην Ιταλία είναι παρόμοια με της Γερμανίας από ορισμένες καίριες απόψεις. Όπως και στη Γερμανία, το είδος της δέσμευσης στο πολιτικό σύστημα συνδέεται στενά με τις κυβερνητικές εκροές, χωρίς να εξισορροπείται από κάποια συναισθηματική επένδυση στο σύστημα. Αλλά τα Ιταλικά μοτίβα διαφέρουν από τα Γερμανικά, διότι δεν υπάρχει η αίσθηση της αφοσίωσης στην εξουσία. Αν και ο Γερμανός δεν συμμετέχει πλήρως ως πολίτης με επιρροή στην πλευρά εισροών, αντιλαμβάνεται ωστόσο τον εαυτό του ως ικανό να ενεργεί αποτελεσματικά σε ένα διοικητικό πλαίσιο στο πλαίσιο του ρόλου του ως υποτακτικός. Ο Ιταλός, από την άλλη, είναι πιθανότερο να αποξενωθεί πλήρως και ως συμμετέχων και ως υποκείμενο.

Από ορισμένες απόψεις, η μεξικάνικη πολιτική κουλτούρα αντιπροσωπεύει το πιο ενδιαφέρον μη ισορροπημένο μοτίβο δέσμευσης και εμπλοκής. Σε τούτη τη χώρα, ο ρόλος του υποτακτικού δεν είναι τόσο αναπτυγμένος. Οι Μεξικάνοι είναι πιο αποξενωμένοι από τη δομή των εκροών, από ό,τι είναι οι ερωτώμενοι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα που ερευνήσαμε – ειδικά με όρους διοικητικών εκροών. Ωστόσο, αυτή η αποξένωση δεν σχετίζεται με το πλέον σταθερό μοτίβο αποξένωσης που συναντάμε στην Ιταλία. Υπάρχει μια σχετικά έντονη συναισθηματική επένδυση στο σύστημα, η οποία συνδέεται ιδιαίτερα με τα σύμβολα της Μεξικάνικης Επανάστασης. Επιπλέον, υπάρχει ένας συμμετοχικός προσανατολισμός προς την πλευρά εισροών του πολιτικού συστήματος. Αλλά ο τύπος του συμμετοχικού προσανατολισμού είναι αυτός που αποκαλέσαμε επίδοξο και ενθουσιώδη. Το επίπεδο υποκειμενικής πολιτικής ικανότητας είναι σχετικά υψηλό, αλλά δεν συνοδεύεται από πραγματικό αντίκρισμα επιρροής. Αυτό το χάσμα μεταξύ της αντίληψης για τη δυνατότητα επηρεασμού της κυβέρνησης και της πραγματικής επιτέλεσης μιας τέτοιας επιρροής είναι χαρακτηριστικό της κουλτούρας πολιτών, αλλά το χάσμα στο Μεξικό είναι πολύ μεγαλύτερο από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία. Το σχετικά υψηλό επίπεδο πολιτικής πληροφόρησης, έκθεσης

στα μαζικά μέσα ενημέρωσης και στην πολιτική επικοινωνία, πάνω στα οποία στηρίζεται η Αμερικανική και Βρετανική αίσθηση πολιτικής ικανότητας, απουσιάζουν από το Μεξικό. Στο Μεξικό, συνεπώς, η ισορροπία υποτακτικού και συμμετοχικού προσανατολισμού κλίνει έντονα προς την κατεύθυνση της συμμετοχής. Η κλίση προς τη συμμετοχή δεν συνίσταται στην εξισορρόπηση της επίδοξης (aspirational) αντίληψης των Μεξικάνων ως πολιτών και επιδραστικής επιτέλεσης, όπου το πρώτο θα στηρίζει το δεύτερο, όπως συμβαίνει στην κουλτούρα πολιτών. Αντιθέτως, υπερτερεί η υπερθετικά επίδοξη αντίληψη για την ιδιότητα του πολίτη, ενώ η άσκηση πραγματικής πολιτικής επιρροής παραμένει ανεκπλήρωτη.

Η Γερμανία, η Ιταλία και το Μεξικό παρεκκλίνουν από το μοντέλο της κουλτούρας πολιτών με τρεις διαφορετικούς τρόπους, αλλά σε κάθε χώρα οι διαφορές δημιουργούν μια πολιτική κουλτούρα που δεν συσχετίζεται με ένα αποτελεσματικό και σταθερό δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Στη Γερμανία, η έλλειψη δέσμευσης στο πολιτικό σύστημα εν γένει, ανεξάρτητα από τις εκροές του, υποδηλώνει πως η σταθερότητα του συστήματος μπορεί να αμφισβητηθεί αν το επίπεδο των εκροών καταστεί λιγότερο ικανοποιητικό. Υπάρχει μικρό απόθεμα από το «θυμικό προς το σύστημα» από το οποίο μπορεί να αντλήσει κανείς, αν τύχει και οι κυβερνητικές επιδόσεις αποδυναμωθούν. Επιπλέον, η ισχύοντα του συμμετοχικού ρόλου στη Γερμανία, ιδιαίτερα η έλλειψη μιας άτυπης συμμετοχικής κουλτούρας, δείχνει πως υπάρχει μεγάλη εναπόθεση στην εξουσιαστική ιεραρχία. Αν και υπάρχουν τυπικοί πολιτικοί θεσμοί στη Γερμανία, μολονότι υπάρχει μια καλά αναπτυγμένη πολιτική υποδομή –ένα σύστημα πολιτικών κομμάτων και ομάδων πίεσης–, λείπουν οι υποκείμενες πολιτικές στάσεις που θα ρύθμιζαν τη λειτουργία αυτών των θεσμών προς μία δημοκρατική κατεύθυνση.

Στο Μεξικό, η σχετικά έντονη συναισθηματική επένδυση στο σύστημα συνοδεύεται από την έλλειψη εμπειρίας για τα όσα διαμείβονται στις πολιτικές εισροές και μια σχεδόν ολική απόρριψη των πολιτικών εκροών. Αλλά η επίδοξη πλευρά της Μεξικάνικης πολιτικής κουλτούρας υποδεικνύει τη δυνατότητα μιας κουλτούρας πολιτών, της παρουσίας ενός συμμετοχικού προσανατολισμού. Αν όμως στο Γερμανικό πολιτικό σύστημα λείπει το συναισθηματικό κεφάλαιο από το σύστημα, το οποίο θα του επέτρεπε να μετριάξει τις κρίσεις, για το Μεξικάνικο πολιτικό σύστημα μπορούμε να πούμε πως εξαντλείται. Αν η επίδοση των εκροών του συστήματος δεν ταιριάζει με τις επίδοξες φιλοδοξίες των πολιτών (δεν αναφερόμαστε εδώ στο αντικειμενικό επίπεδο εκροών, αλλά στην αξιολόγηση της επάρκειάς τους από τους πολίτες), τότε το Μεξικάνικο μοτίβο μπορεί και αυτό να φέρει εντός του τον σπόρο της αστάθειας.

Η Ιταλία παρουσιάζει ακόμα μεγαλύτερη αστάθεια. Η Γερμανία και το Μεξικό έχουν κάποια από τα συστατικά στοιχεία της κουλτούρας πολιτών, στην Ιταλία όμως απουσιάζει και η παθητική ικανοποίηση από τις εκροές που είδαμε στους Γερμανούς και η επίδοξη αυτό-ικανοποίηση από τις εισροές των Μεξικάνων ως πολιτών. Η δυνατότητα ανάπτυξης μιας κουλτούρας πολιτών εμφανίζεται εδώ πολύ συρρικνωμένη.

Αυτές οι σκέψεις, ωστόσο, δεν πρέπει να ληφθούν ως προβλέψεις για το μέλλον των τριών εν λόγω πολιτικών συστημάτων. Διατυπώνουμε μεν ορισμένες δυνατότητες για το μέλλον, πλην όμως επικεντρωνόμαστε σε πολύ συγκεκριμένες πλευρές του πολιτικού συστήματος, κάτι που δεν επιτρέπει προβλέψεις. Σε ένα σημαντικό βαθμό, το μέλλον αυτών των χωρών θα επηρεαστεί από τη φύση της πολιτικής τους κουλτούρας, ενώ άλλοι παράγοντες θα έχουν εξίσου σημαντική επιρροή. Τα διεθνή γεγονότα, που είναι πέραν των ορίων αυτής της μελέτης, θα έχουν μετά βεβαιότητας σημαντική επίδραση τόσο στην πολιτική κουλτούρα αυτών των χωρών, όσο και στις επιδόσεις ή τη σταθερότητά τους. Το μέλλον της Γερμανικής δημοκρατίας εναπόκειται εν μέρει σε τάσεις εντός της πολιτικής κουλτούρας, αλλά και στην επίλυση της σύγκρουσης μεταξύ Ανατολής και Δύσης.²⁰³ Το πολιτικό μέλλον της Ιταλίας δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστο από αυτές τις εντάσεις. Και βέβαια, μετά την έλευση του καθεστώτος του Κάστρο στην Κούβα, η επίπτωση του εξωτερικού περιβάλλοντος στην πολιτική κουλτούρα και τις δομές του Μεξικού έχει καταστεί εξαιρετικά σημαντική. Οι πολιτικές κουλτούρες των χωρών θα παίξουν σημαντικό ρόλο στη διαμεσολάβηση αυτών των εξωτερικών επιπτώσεων, αλλά το βάρος αυτών των επιπτώσεων καθιστούν δύσκολο για εμάς, μελετητές της πολιτικής κουλτούρας, να προβλέψουμε το μέλλον.

ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ ΠΟΛΙΤΩΝ

Αυτή η μελέτη ξεκίνησε από την ανάγκη να κατανοήσουμε την ανάπτυξη της πολιτικής δημοκρατίας. Η ανάγκη μας προκλήθηκε από τον μεγάλο αριθμό των εθνικών κρατών όπου η εφαρμογή ενός τέτοιου πολιτικού συστήματος αποτελεί έναν ανοιχτό αλλά δύσκολο στόχο. Δεν αναφερόμαστε μόνο στα νέα έθνη αυτού του κόσμου, αλλά και στα πολλά παλαιότερα εθνικά κράτη που επιχειρούν επί μακρόν να δημιουργήσουν ένα σταθερό μοτίβο δημοκρατικών θεσμών. Οι πολιτικοί που επιχειρούν να δημιουργήσουν μια πολιτική δημοκρατία συχνά επικεντρώνονται στη δημιουργία των τυπικών δημοκρατικών κυβερνητικών θεσμών και τη συγγραφή του συντάγματος. Ή ακόμη επικεντρώνονται στη διαμόρφωση ενός πολιτικού κόμματος που θα διευκολύνει την κινητοποίηση και τη συμμετοχή των μαζών. Αλλά η ανάπτυξη μιας σταθερής και αποτελεσματικής δημοκρατικής διακυβέρνησης εξαρτάται από περισσότερα πράγματα πέραν της θέσπισης των κυβερνητικών και πολιτικών δομών: εξαρτάται από τον προσανατολισμό του κόσμου προς τις πολιτικές διαδικασίες – από την πολιτική κουλτούρα. Αν η πολιτική κουλτούρα δεν μπορεί να υποστηρίξει ένα δημοκρατικό σύστημα, οι πιθανότητες επιτυχίας αυτού του συστήματος είναι ελάχιστες.

203. Κάτι που βεβαίως επιβεβαιώθηκε με την επανένωση των δύο Γερμανιών το 1990, ύστερα από την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. (ΣΤΕ)

Η κουλτούρα πολιτών εμφανίζεται ως ιδιαίτερα κατάλληλη για ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Δεν είναι βέβαια η μόνη μορφή δημοκρατικής πολιτικής κουλτούρας, αλλά φαίνεται πως είναι η πλέον αρμόζουσα με ένα σταθερό, δημοκρατικό σύστημα. Είναι, λοιπόν, χρήσιμο να σκεφτούμε πώς μεταδίδεται από γενιά σε γενιά. Να πούμε κατ' αρχάς πως δεν διδάσκεται, με την κυριολεκτική σημασία της λέξης, στα σχολεία. Η πολιτική αγωγή στις Ηνωμένες Πολιτείες προωθεί ένα είδος συμπεριφοράς του πολίτη που μοιάζει περισσότερο με το ορθολογικό-ενεργητικό μοντέλο, παρά με την κουλτούρα πολιτών. Η ορθολογικότητα και το πρότυπο του ενεργού πολίτη είναι ένα σημαντικό συστατικό στοιχείο της κουλτούρας πολιτών, αλλά δεν είναι παρά ένα μόνο στοιχείο. Στη Μεγάλη Βρετανία, της οποίας η πολιτική κουλτούρα προσεγγίζει κατά πολύ το μοντέλο της κουλτούρας πολιτών, καταβάλλεται περιορισμένη συνειδητή προσπάθεια εγχάραξης είτε του μοτίβου των άτυπων κανόνων και προτύπων συμπεριφορών που συνάδουν με την κουλτούρα πολιτών, είτε του μοτίβου που σχετίζεται με το ορθολογικό-ενεργητικό μοντέλο. Δεν υπάρχει κάποια σαφής «φιλοσοφία» σχετικά με όσα κάνουν έναν «καλό Βρετανό υποτακτικό» και πώς τα παιδιά πρέπει να εκπαιδευτούν στον ρόλο τους ως πολίτες. Δεν υπονοούμε εδώ πως η τυπική εκπαίδευση στα σχολεία δεν παίζει κανένα ρόλο στη δημιουργία μιας κουλτούρας πολιτών. Λέμε πως μπορεί να έχει μόνο έναν ελάχιστο ρόλο.

Δεν μας εκπλήσσει ότι η κουλτούρα πολιτών δεν μεταδίδεται αποκλειστικά μέσω ρητής καθοδήγησης. Οι στάσεις και η συμπεριφορά που συνάδουν προς αυτή συνδυάζονται με έναν περίπλοκο και λεπταίσθητο τρόπο. Πρόκειται για μία κουλτούρα που χαρακτηρίζεται από έναν ορισμένο βαθμό ασυνεχειών και εξισορρόπησης αντιθετικών ροών. Ένα σημαντικό στοιχείο της κουλτούρας πολιτών είναι το σύνολο των στάσεων που σχετίζονται με την εμπιστοσύνη στους άλλους ανθρώπους – ένα διάχυτο, μερικώς ασυνεχές μοτίβο που δεν μπορεί να διδαχθεί στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης. Πώς, λοιπόν, μεταδίδεται από γενιά σε γενιά;

Ο τρόπος που κατανοούμε την πολιτική κοινωνικοποίηση, που αναπτύχθηκε στο Κεφάλαιο XI, δίνει μια απάντηση στο προηγούμενο ερώτημα. Η κουλτούρα πολιτών μεταδίδεται μέσα από μια περίπλοκη διαδικασία, η οποία περιλαμβάνει την άσκηση σε ποικίλους κοινωνικούς θεσμούς – οικογένεια, ομάδες συνομηλίκων, σχολείο, εργασιακός χώρος, αλλά και στο ίδιο το πολιτικό σύστημα. Επιπλέον, το είδος της εμπειρίας εντός εκάστου εκ των θεσμών αυτών ποικίλει. Τα άτομα μαθαίνουν τους πολιτικούς προσανατολισμούς μέσα από την εμπρόθετη διδασκαλία, όπως για παράδειγμα με τα μαθήματα αγωγής του πολίτη στο σχολείο. Αλλά τους μαθαίνουν και μέσω ξεκάθαρα πολιτικών εμπειριών που δεν είναι μαθήματα πολιτικής, όπως λόγου χάριν όταν ένα παιδί ακούει τους γονείς του να μιλούν για την πολιτική ή όταν παρατηρεί τα δράματα του πολιτικού συστήματος. Η εκπαίδευση στους πολιτικούς προσανατολισμούς μπορεί να γίνεται εμμέσως ή ακόμα και να μην έχει ρητό και έκδηλο πολιτικό περιεχόμενο, όπως όταν κάποιος μαθαίνει τα της εξουσίας συμμετέχοντας σε εξουσιαστικές

δομές και διαδικασίες στην οικογένεια ή το σχολείο ή όταν μαθαίνει για την αξιοπιστία των άλλων από τις πρώιμες επαφές του με ενηλίκους.

Ένα τόσο ευρύ πλαίσιο πολιτικής κοινωνικοποίησης περιέχει έναν εξαιρετικό τρόπο εγχάραξης των λεπτοφών μοτίβων που συναποτελούν την κουλτούρα πολιτών. Στον βαθμό που ένα μέρος της διδασκαλίας είναι υπόρρητο, οι ασυνέχειες μεταξύ των προσανατολισμών μπορεί να προσπερνιούνται χωρίς να δίνεται προσοχή. Και στον βαθμό που πολλοί τύποι πολιτικής εκπαίδευσης λαμβάνουν χώρα ταυτοχρόνως, κανείς μπορεί να ενστερνιστεί διαφορετικές πλευρές της πολιτικής κουλτούρας, από διαφορετικές πηγές. Αυτή η μαθησιακή εξοικείωση ελαχιστοποιεί την ένταση που μπορεί να προκύψει αν οι προσανατολισμοί παθητικότητας και ενεργητικότητας (για να πάρουμε ένα μόνο παράδειγμα αντίθετων ροών της κουλτούρας πολιτών) προέρχονταν από μία μόνο πηγή. Μέσω της δικής του συμμετοχής, λοιπόν, στην οικογένεια και το σχολείο και μέσω της οργανωμένης διδασκαλίας των άτυπων κανόνων πολιτικής συμμετοχής, το παιδί μαθαίνει να περιμένει ευκαιρίες συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, η ενσωμάτωσή του στα απαραίτητως ιεραρχικά πρότυπα εξουσίας στην οικογένεια και το σχολείο μετριάζουν τις προσδοκίες ελέγχου επί του πολιτικού περιβάλλοντος. Ομοίως, όσα μαθαίνει από τα εγχειρίδια πολιτικής αγωγής για την ανάγκη πολιτικής δράσης και την αποδοχή υψιπετών πολιτικών ιδεωδών σχετικοποιούνται όταν παρατηρεί στις πραγματικές πολιτικές συμπεριφορές και στάσεις των ενηλίκων. Αυτή η μίξη ενός συνόλου προσανατολισμών που αναπτύσσεται κατά την παιδική ηλικία θα τροποποιηθεί έτι περαιτέρω από μεταγενέστερες, άμεσες εμπειρίες με την πολιτική. Οι προσδοκίες του και οι άτυποι κοινωνικοί κανόνες πολιτικής συμμετοχής θα αλληλεπιδράσουν με τις ευκαιρίες συμμετοχής που θα του προσφέρει το πολιτικό σύστημα, με τη σημασία που αυτός ο ίδιος θα δώσει σε συγκεκριμένα ζητήματα και με τις απαιτήσεις που θα του θέτουν άλλοι ρόλοι τους οποίους θα υιοθετήσει.

Ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής κοινωνικοποίησης, λοιπόν, προϋποθέτει άμεση έκθεση στην κουλτούρα πολιτών και στη δημοκρατική πολιτεία. Με αυτό τον τρόπο, κάθε νέα γενιά απορροφά την κουλτούρα πολιτών μέσω της έκθεσης στις πολιτικές στάσεις και συμπεριφορές της προηγούμενης γενιάς.

Η προηγηθείσα συζήτηση, πάνω στο πρόβλημα της μετάδοσης της πολιτικής κουλτούρας από γενιά σε γενιά, εφαρμόζεται κυρίως σε εκείνες τις χώρες όπου η κουλτούρα πολιτών ήδη υπάρχει. Αλλά δεν είναι αυτό το πρόβλημα των νέων εθνικών κρατών. Αν πρόκειται να δημιουργηθεί μια κουλτούρα πολιτών σε αυτά τα κράτη, πρέπει να δημιουργηθεί εκ νέου. Πώς μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο; Αυτή η διερώτηση μας απομακρύνει για τα καλά από τα δεδομένα μας, ωστόσο τα χαρακτηριστικά της κουλτούρας πολιτών και της πολιτικής ιστορίας των χωρών εντός της οποίας έχει αναπτυχθεί, μας επιτρέπουν δύο παρατηρήσεις. Πρώτον, η κουλτούρα πολιτών αναδύθηκε στη Δύση ως αποτέλεσμα μιας σταδιακής πολιτικής ανάπτυξης – χωρίς ιδιαίτερες κρίσεις ή προβλήματα και χωρίς επιβολή. Δεύτερον, αναπτύχθηκε μέσω της συγχώνευσης: νέα μοτίβα στάσεων δεν αντικατέστησαν τα παλαιότερα, αλλά αναμείχθηκαν με αυτά.

Οι λόγοι για τους οποίους αυτός ο δρόμος ιστορικής ανάπτυξης διευκόλυνε την ανάδυση της κουλτούρας πολιτών δεν είναι ξεκάθαροι. Είναι η πολιτική κουλτούρα της μετριοπάθειας. Εντός της το άτομο έχει επίγνωση των πολιτικών ζητημάτων, αλλά αυτά τα ζητήματα δεν είναι τα πλέον περίοπτα για τον απλό άνθρωπο. Υπάρχει πολιτική εμπλοκή, αλλά χωρίς ένταση. Αυτές οι πολιτικές στάσεις εμφανίζονται μόνο όταν η πολιτική ανάπτυξη έχει επέλθει σχετικά αβίαστα, όταν τα πολιτικά διακυβεύματα είναι αρκετά υψηλά ώστε να εμπλέκουν όλο και περισσότερους ανθρώπους στην πολιτική διαδικασία, αλλά όχι τόσο υψηλά ώστε να τους εξαναγκάζουν να μπουν στην πολιτική, σαν σε μάχη, για να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους από επικίνδυνους αντιπάλους.

Λιγότερο προφανείς, αλλά εξίσου επιβεβλημένοι από τη φύση της κουλτούρας πολιτών, είναι οι λόγοι για τους οποίους αναπτύχθηκε μέσω της συγχώνευσης. Αφού είναι μια μικτή κουλτούρα, που συνδυάζει κοινοτικούς, υποτακτικούς και συμμετοχικούς προσανατολισμούς. Η ανάπτυξη της πρέπει να είναι τέτοια ώστε οι νεότεροι συμμετοχικοί προσανατολισμοί ή να αναμειγνύονται με τους παλαιότερους δύο προσανατολισμούς, χωρίς να τους αντικαθιστούν.

Υπάρχουν, όπως είδαμε, δύο πλευρές αυτής της συγχώνευσης. Από τη μία, οι προσανατολισμοί που σχετίζονται με τα διάχυτα πρότυπα της παραδοσιακής εξουσίας δεν αντικαθίστανται πλήρως από τα νεωτερικά, πιο διαφοροποιημένα μοτίβα πολιτικού προσανατολισμού. Δεύτερον, ο πιο ενεργός ρόλος του συμμετέχοντα δεν αντικαθιστά τους πιο παθητικούς ρόλους του κοινοτικού και του υποτακτικού ατόμου. Το αποτέλεσμα είναι ο τύπος της κουλτούρας πολιτών που βρήκαμε στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Βρετανία, όπου το πολιτικό σύστημα υποστηρίζεται από διάχυτες και γενικές κοινωνικές αξίες. Για να συνεχίσει αυτή η διάχυση, η ανάπτυξη μιας νεωτερικής πολιτείας, με τις λειτουργικές διαφοροποιήσεις, τους επιμέρους πολιτικούς θεσμούς και την οργανωμένη μορφή πολιτικού ανταγωνισμού, δεν πρέπει να γίνει κατά τρόπο που να διαταράξει την αρχική κοινότητα. Αυτοί οι παλαιότεροι προσανατολισμοί πρέπει να συνεχίσουν να υπάρχουν και στο νεωτερικό σύστημα.

Ομοίως, αν είναι να υπάρξει μια κουλτούρα πολιτών, η ανάπτυξη της πολιτικής δημοκρατίας, με τη διεύρυνση των ευκαιριών συμμετοχής του απλού ανθρώπου στην πολιτική διαδικασία λήψης αποφάσεων, δεν μπορεί να καταλύσει τον υποτακτικό προσανατολισμό προς την πολιτική. Ο νέος τρόπος λήψης πολιτικών αποφάσεων μέσω της συμμετοχής των πολιτών δεν αντικαθιστά τον παλαιότερο τρόπο κυβερνητικής λειτουργίας, αλλά τον συμπληρώνει. Έτσι μπορεί να δημιουργηθεί το μίγμα ενεργητικότητας και παθητικότητας που χαρακτηρίζει την κουλτούρα πολιτών.

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ ΠΟΛΙΤΩΝ

Γενικά, αυτή η σταδιακή, συγχωνευτική ανάπτυξη της κουλτούρας πολιτών συνέβη σε ένα πολιτικό σύστημα, τα προβλήματα του οποίου εξαπλώνονται στον χρόνο. Πολλές νέες ομάδες θέλησαν να ενταχθούν με πλήρη δικαιώματα συμμετοχή, πλην όμως όχι όλες μαζί και διά μιας. Μείζονα κοινωνικά προβλήματα έπρεπε να επιλυθούν, αλλά σε διαφορετικούς χρόνους. Αυτή η σταδιακή πολιτική αλλαγή χαρακτηρίζει τη Βρετανική πολιτική ιστορία και, σε μικρότερο βαθμό, την Αμερικανική. Το πρόβλημα στα νέα εθνικά κράτη κόσμου είναι πως μια τέτοια σταδιακή ανάπτυξη δεν είναι εφικτή. Υπάρχει μεγάλη απαίτηση για συμμετοχή στην πολιτική από πολλούς που μέχρι πρόσφατα είχαν κοινοτική νοοτροπία και συνήθειες. Τεράστια προβλήματα κοινωνικής αλλαγής πρέπει να αντιμετωπιστούν συγχρόνως. Και κάτι που μπορεί να είναι ακόμα σημαντικότερο: την ίδια στιγμή πρέπει να προχωρούν οι διαδικασίες για τη δημιουργία εθνικών συνόρων και εθνικής ταυτότητας. Μια αργή ανάπτυξη μπορεί να καλλιεργεί την κουλτούρα πολιτών, αλλά αυτό που λείπει στα νέα έθνη του κόσμου είναι ο χρόνος αυτής της σταδιακής ανάπτυξης.

Αυτά τα νέα έθνη επιδιώκουν να επιτύχουν σε σύντομο χρόνο ό,τι χρειάστηκε αιώνες για να ολοκληρωθεί στη Δύση. Είναι δυνατό να βρεθούν υποκατάστατα αυτής της σταδιακής και συγχωνευτικής διαδικασίας πολιτικής αλλαγής; Δεν υπάρχει σαφής απάντηση σε αυτό το ερώτημα, και μπορούμε μόνο να κάνουμε υποθέσεις. Αν μας έμαθε κάτι η μελέτη μας, είναι πως δεν υπάρχει μια απλή φόρμουλα για την ανάπτυξη μιας πολιτικής κουλτούρας, ευνοϊκής για τη διατήρηση της δημοκρατίας. Ωστόσο, προκύπτουν πολλά συμπεράσματα σχετικά με αυτό το πρόβλημα.

Το προφανέστερο υποκατάστατο του χρόνου είναι η μόρφωση. Τα δεδομένα μας έδειξαν πως η μόρφωση είναι ο σημαντικότερος προσδιοριστικός παράγοντας των πολιτικών στάσεων και είναι, επίσης, και ο πιο διαχειρίσιμος. Το μεγάλο πλεονέκτημα της μόρφωσης είναι πως δεξιότητες που χρειάζονται χρόνια για να αναπτυχθούν μπορεί να μεταδοθούν πολύ ευκολότερα εάν υπάρχουν κάποιοι που τις κατέχουν. Η μόρφωση, όπως δείχνουν τα δεδομένα μας, μπορεί να ευνοήσει μια σειρά από καίρια συστατικά στοιχεία της κουλτούρας πολιτών. Μπορεί να εκπαιδεύσει τα άτομα στις δεξιότητες της πολιτικής συμμετοχής. Μπορεί να τα διδάξει πώς να συγκεντρώνουν πληροφορίες, να τα φέρει σε επαφή με τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, να γνωρίσουν τις επίσημες πολιτικές δομές, αλλά και τη σημασία των κυβερνητικών και πολιτικών θεσμών. Επίσης, μέσω της εκπαίδευσης είναι δυνατόν να διαδοθούν και να εμπεδωθούν οι κανόνες της δημοκρατικής συμμετοχής και ευθύνης.

Όμως, τα δεδομένα μας δείχνουν επιπλέον ότι η μόρφωση μπορεί να δημιουργήσει μόνο κάποια από τα στοιχεία της κουλτούρας πολιτών. Τα σχολεία διδάσκουν τις γνωστικές δεξιότητες που συνδέονται με τη συμμετοχή, αλλά μπορούν να διδάξουν τις υποκείμενες κοινωνικές στάσεις που αποτελούν σημαντικό συστατικό στοιχείο της κουλτούρας πολιτών; Μπορεί η εκπαίδευση να διδάξει την κοινωνική εμπιστοσύνη και

σιγουριά; Μπορεί η τυπική εκπαίδευση να εξηγήσει το παράξενο μίγμα ενεργητικότητας και παθητικότητας, εμπλοκής και αδιαφορίας, κοινοτικών, υποτακτικών και συμμετοχικών προσανατολισμών; Η ανάλυσή μας για τη σχέση μεταξύ των διαδικασιών κοινωνικοποίησης και της δημιουργίας μιας κουλτούρας πολιτών μας λέει πως η τυπική εκπαίδευση δεν υποκαθιστά επαρκώς τον χρόνο που χρειάζεται για τη δημιουργία αυτών των λοιπών χαρακτηριστικών στην κουλτούρα πολιτών.

Ένας τρόπος συμπλήρωσης της τυπικής εκπαίδευσης μπορεί να είναι η ανάπτυξη άλλων καναλιών πολιτικής κοινωνικοποίησης. Όπως αναφέραμε παραπάνω, η ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού καναλιών πολιτικής κοινωνικοποίησης, προωθεί την εγχάραξη του μικτού μοτίβου στάσεων της κουλτούρας πολιτών, αυξάνει την ποικιλομορφία των πολιτικών προσανατολισμών που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά. Αλλά ακόμα πιο σημαντικό είναι πως η εμπειρία με μια πληθώρα φορέων κοινωνικοποίησης εκπαιδεύει το άτομο στη διαχείριση ποικίλων ρόλων συγχρόνως – να προγραμματίζει και να εξισορροπεί τους πολιτικούς του προσανατολισμούς. Αυτή η δεξιότητα στον χειρισμό πολλών ρόλων είναι ένα μείζον χαρακτηριστικό της κουλτούρας πολιτών. Κάποιοι σημαντικοί φορείς κοινωνικοποίησης είναι η οικογένεια, ο εργασιακός χώρος και οι εθελοντικές ενώσεις. Ίσως, καθώς αυτοί οι θεσμοί θα αλλάζουν και θα αναπτύσσονται στα νέα εθνικά κράτη, τα κανάλια κοινωνικοποίησης για την κουλτούρα πολιτών θα διευρύνονται. Καθώς η οικογένεια θα γίνεται πιο συμμετοχική και πιο ανοιχτή στις πολιτικές διαδικασίες – και τα δεδομένα μας δείχνουν ότι αυτή είναι μια λειτουργία εκσυγχρονισμού –, νέες ευκαιρίες για την εμπέδωση της κουλτούρας των πολιτών θα αναπτύσσονται. Ομοίως, οι επαγγελματικές αλλαγές που συνεπάγεται η εκβιομηχάνιση²⁰⁴, όπως και η ανάπτυξη των εθελοντικών ενώσεων, θα αυξήσουν τα κανάλια κοινωνικοποίησης.

Ακόμη όμως και η διάνοιξη αυτών των νέων καναλιών μπορεί να μην είναι αρκετή για την ανάπτυξη της κουλτούρας πολιτών. Αυτά τα κανάλια μπορεί να καλλιεργούν στάσεις συμμετοχής, αλλά η σημασία τους στη δημιουργία της κοινωνικής εμπιστοσύνης και της συναισθηματικής δέσμευσης στο σύστημα είναι πιο αμφίβολη. Αν οι φορείς κοινωνικοποίησης δρουν σε ένα κατακερματισμένο πολιτικό σύστημα, για παράδειγμα, η επίδραση που θα ασκηθεί μπορεί να έχει αποξενωτικό αποτέλεσμα, ενώ η διαπροσωπική εμπιστοσύνη μπορεί να μη μεταφράζεται σε πολιτική εμπιστοσύνη. Απαιτείται μια διαδικασία στην οποία τα άτομα να αναπτύσσουν μια αίσθηση κοινής πολιτικής ταυτότητας. Μιας ταυτότητας που να εμπεριέχει κοινή συναισθηματική δέσμευση στο πολιτικό σύστημα, αλλά και μια αίσθηση ταυτότητας με τους συμπολίτες. Η συμμετοχή και οι γνωστικές δεξιότητες δεν είναι αρκετές για τη δημιουργία μιας πολιτικής κοινότητας

204. Γράφοντας στις αρχές της δεκαετίας του '60, οι Almond και Verba ήταν προφανώς επηρεασμένοι από τη θεωρία της σύγκλισης, από την παραδοχή, δηλαδή, ότι στο πλαίσιο της παγκόσμιας διαδικασίας του εκσυγχρονισμού όλες οι κοινωνίες – και μάλιστα οι αναπτυσσόμενες χώρες της περιφέρειας –, θα εισέλθουν αργά ή γρήγορα στο στάδιο της εκβιομηχάνισης. Αυτό βεβαίως δεν επιβεβαιώθηκε. (ΣτΕ)

στην οποία κανείς εμπιστεύεται τους συμπολίτες του και συνεργάζεται πολιτικά μαζί τους, και στην οποία η δέσμευση με το πολιτικό σύστημα έχει βαθιές συναισθηματικές ρίζες.

Το πρόβλημα, λοιπόν, είναι η ανάπτυξη συναισθηματικής δέσμευσης με το πολιτικό σύστημα και μια αίσθηση πολιτικής κοινότητας, παράλληλα με τις συμμετοχικές δεξιότητες που καλλιεργούνται από το σχολείο και άλλους φορείς κοινωνικοποίησης. Ο τρόπος που μπορεί να προκύψει κάτι τέτοιο αναδεικνύεται αν αναλογιστούμε για μια στιγμή τα μοτίβα πολιτικής κουλτούρας της Γερμανίας και του Μεξικού, δύο χωρών που μπορούν να μας δείξουν πολλά εδώ. Στη Γερμανία, συναντάμε ένα υψηλό επίπεδο πολιτικής επίγνωσης και κατανόησης. Αυτό που λείπει είναι η συναισθηματική επένδυση του συστήματος και μια αίσθηση δυνατότητας συνεργασίας με τους συμπολίτες. Στο Μεξικό βρήκαμε πιο ισχνά μορφωτικά και γνωστικά στοιχεία, αλλά υπάρχει έντονη συναισθηματική ενέργεια υπέρ του συστήματος και μια πολύ αναπτυγμένη αίσθηση της Μεξικάνικης ταυτότητας. Αυτή η αίσθηση ταυτότητας συνοδεύεται από μια αίσθηση δυνατότητας πολιτικής συνεργασίας – ή τουλάχιστον από ενθουσιασμό στην προοπτική μιας τέτοιας συνεργασίας. Το Μεξικό δεν έχει αναπτυγμένο εκπαιδευτικό σύστημα που παράγει υψηλά επίπεδα γνωστικών πολιτικών δεξιοτήτων, όπως στη Γερμανία, αλλά έχει μεγάλο συναισθηματικό κεφάλαιο με το οποίο θωρακίζεται το εν γένει πολιτικό σύστημα, κάτι που λείπει στη Γερμανία. Στο Μεξικό συνέβη ένα συμβολικό, ενοποιητικό γεγονός: η Μεξικάνικη Επανάσταση. Αυτή η επανάσταση, όπως είπαμε, είναι ένα σημαντικό γεγονός για την ανάπτυξη της Μεξικάνικης πολιτικής κουλτούρας, καθώς δημιούργησε μια αίσθηση εθνικής ταυτότητας και μια δέσμευση στο πολιτικό σύστημα, που διαχέεται σχεδόν σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας.

Αν ένα νέο έθνος πρόκειται να δημιουργήσει μια κουλτούρα πολιτών, χρειάζεται τόσο τα ενοποιητικά σύμβολα και το θυμικό προς το σύστημα που προσέφερε η Μεξικάνικη Επανάσταση, όσο και τις γνωστικές δεξιότητες που συναντάμε στη Γερμανία. Πρέπει να υπάρχει ένα συμβολικό γεγονός ή ένας συμβολικός, χαρισματικός ηγέτης ή κάποια άλλα μέσα για τη δημιουργία δέσμευσης και ενότητας σε συμβολικό επίπεδο. Εξίσου σημαντικά όμως είναι η διευρυμένες εκπαιδευτικές ευκαιρίες, οι εμπειρίες εντός του βιομηχανικού πλαισίου και η έκθεση στα μέσα επικοινωνίας, στα πολιτικά κόμματα, στις εθελοντικές ενώσεις. Η αποδοτικότητα του κυβερνητικού έργου είναι ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας που ευνοεί την ανάπτυξη της κουλτούρας πολιτών. Όπως φαίνεται από τις περιπτώσεις της Γερμανίας και του Μεξικού, η ανάπτυξη σταθερής πολιτικής δέσμευσης εξαρτάται από τη δυνατότητα του πολιτικού συστήματος, ιδίως στα πρώτα στάδια διαμόρφωσης, να παραγάγει εκροές που ικανοποιούν τις προσδοκίες των ανθρώπων. Μόνο με αυτό τον τρόπο μπορεί να δημιουργηθεί και να διατηρηθεί μια σταθερή και ισορροπημένη δέσμευση στο σύστημα.

Υπό αυτούς τους όρους, οι δυσκολίες στη δημιουργία αποτελεσματικών δημοκρατικών διαδικασιών και στην καλλιέργεια των αναγκαίων προσανατολισμών για τη διατήρησή τους στις αναπτυσσόμενες περιοχές του κόσμου μοιάζουν ανυπέρβλητες. Χρειάζεται η ταυτόχρονη ανάπτυξη μιας αίσθησης εθνικής ταυτότητας, υποτακτικής και συμμετοχικής

ικανότητας, κοινωνικής εμπιστοσύνης και συνεργατικότητας των πολιτών. Τα μέσα που είναι διαθέσιμα στις ελίτ των νέων εθνών είναι λιγοστά ενώ υπάρχουν περιορισμοί στην ικανότητα αυτών των κοινωνιών να ενσωματώσουν αυτά τα μέσα γρήγορα και αποτελεσματικά. Και μάλιστα τα ίδια αυτά μέσα χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση ανταγωνιστικών στόχων. Δεν μπορούμε να επικρίνουμε τους ηγέτες που συγκεντρώνουν τα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους για την ανάπτυξη επιπρόσθετου κοινωνικού κεφαλαίου, την εκβιομηχάνιση και τις γεωργικές βελτιώσεις, που καταστέλλουν διασπαστικά κινήματα ή που αποτυγχάνουν να καλλιεργήσουν δημοκρατικές τάσεις. Ούτε μπορούμε να καταδικάσουμε όσους, όταν έρχονται αντιμέτωποι με το τρομακτικό μέγεθος και την πίεση του εκσυγχρονισμού, δεν κατορθώνουν να κάνουν τις αναγκαίες, επώδυνες επιλογές, βλέποντας έτσι στις κοινωνίες τους και τις πολιτικές διαδικασίες να παρασυρθούν στο χάος. Ελάχιστοι Δυτικοί πολιτικοί έχουν ποτέ κληθεί να χειριστούν ταυτόχρονα ένα τέτοιο εύρος θεμάτων και κρίσιμων επιλογών.

Η μελέτη μας, επιτρέπει να υποστηρίξουμε πως *κάθε* εκσυγχρονιστική προσπάθεια *ενέχει* κάποιους σπόρους κουλτούρας πολιτών. Οποιαδήποτε δέσμη εκσυγχρονιστικών προτεραιοτήτων ασκεί ιδιαίτερη πίεση την εκπαίδευση, ενώ η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου γεννά κάποια από τα συστατικά στοιχεία της κουλτούρας πολιτών. Η πιθανότητα κάθε εκσυγχρονιστική προσέγγιση να μεγεθύνει τον αστικό-βιομηχανικό τομέα της κοινωνίας είναι ιδιαίτερα υψηλή. Ξέρουμε πως η αστική-βιομηχανική οικογένεια και τα βιομηχανικά επαγγέλματα της πόλης φέρουν εντός τους τη δυνατότητα να αναπτύξουν τα άτομα ικανότητες έναντι του πολιτικού συστήματος. Γενικά μιλώντας, μπορούμε να πούμε πως αυτές οι κεντρικές συνιστώσες του εκσυγχρονισμού –εκπαίδευση και εκβιομηχάνιση– ανοίγουν ένα παράθυρο ευκαιρίας για τη δημοκρατία. Τότε, το πρόβλημα έγκειται στο ποιες άλλες επενδύσεις ενέργειας, μέσων και φαντασίας μπορούν να συνενώσουν αυτές τις τάσεις και τις δυνατότητες, και ποιο είναι το αντίστοιχο κόστος;

Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα δεν είναι εύκολες. Μόλις τις πρόσφατες δεκαετίες η πολιτική επιστήμη έστρεψε την προσοχή της σε μια ρεαλιστική και σοβαρή ανάλυση της φύσης των δημοκρατικών και άλλων τύπων πολιτικών διαδικασιών. Μόλις που ξεκινάμε να αναπτύσσουμε μια θεωρία πολιτικών συστημάτων και πολιτικής αλλαγής που μπορεί να φανεί χρήσιμη στον δημοκράτη πολιτικό των νέων εθνικών κρατών. Σε αυτό το βιβλίο παρουσιάσαμε μεθοδικά το μίγμα των στάσεων που στηρίζουν ένα δημοκρατικό σύστημα. Αν κατάφερε να δημιουργήσει μια πιο σοβαρή και ενημερωμένη εκτίμηση της φύσης και της περιπλοκότητας των προβλημάτων του εκδημοκρατισμού, τότε πέτυχε τον στόχο του.